BENEDICTI DE SPINOZA
OPERA.

[illegible]

BENEDICTI DE SPINOZA

OPERA

QUOTQUOT REPERTA SUNT.

RECOGNOVERUNT

J. VAN VLOTEN ET J. P. N. LAND.

EDITIO ALTERA.

TOMUS SECUNDUS.

HAGAE COMITUM,
APUD MARTINUM NIJHOFF.
MDCCCVC.

Noviomagi
Ex Officina H. C. A. Thieme

L. S.

Postquam in primo volumine de universi operis ratione dictum est, hic jam paucis memorandum videtur, quæ illo edito vel repererimus vel censuerimus facienda.

Et primum quidem e Leibnitii schedis Hanoveræ asservatis forte fortuna emerserunt literæ ad philosophum Germanum datæ a G. H. Schullero, e quibus non tantum apparet, hunc ipsum Medicinæ Doctorem adornandis Operibus Posthumis operam suam et studium navasse, sed etiam, quorum virorum nomina amici olim ex Epistolis expungenda judicaverint. Sic enim scripsit ille d. 19. (N. S. 29.) m. Martii a. 1678.:

„Ultimæ [epistolæ] a 61. usque ad penultimas [literas] a me „et Tschirnhausio simul datæ et redditae. S. de Vries mercator „et mennonista jam ante annos aliquot obiit et legatum 100. „Imperialium quotannis authori legavit. I. v. M. est Joh. van „der Meer, J. J. Jarigh Jelles, uterque mercator adhuc in vivis, „I. O. Joh. Oosten, chirurgus Roterodamensis. Epistola 56. „scripta est ad Pensionarium sive Syndicum Gorcomiensem „Hugonem Buxen, mutatione Principis Auriaci ab officio A°. 72. „depositum. Epistola 50. ad J. J. data."

De civis hujus Gorcomiensis nomine et vita comiter nos rogatu nostro edocuit, qui illi civitati hodie ab actis est, vir honestissimus W. Slootweg. Nominibus autem editis Christiani Hugenii addere non dubitavimus, quippe quem cum Spinoza

tam de rebus opticis quam philosophicis egisse constet [1], et alia in autographis Amstelodamensibus servata.

Deinde, quum hæ Epistolæ non tam valeant ad Spinozæ familiares cognoscendos quam ad opiniones intelligendas, quas certis temporibus ipse enuntiaverit, earum ordinem ita mutare visum est, ut hoc imprimis manifestum fieret. In qua re dissentientem sane habemus doctissimum Anglum Jacobum Martineau, qui Epistolam in nostra editione XLIII post LXXV scriptam esse perhibet [2]. At in Operum Posthumorum præfatione hæc legimus: „Epistolæ in ordinem sunt redactæ . . . . „juxta tempora in quibus exaratæ sunt: ea tamen ratione „ordinatæ sunt ut omnes ejusdem Viri Epistolæ et ad eas „responsiones se invicem sequantur." Quum vero Ep. XLIII (olim XLIX) responsum contineat ad eam quæ proxime antecedit, mense Jan. a. 1671. scriptam, et utraque ab amicis ante epistolas Leibnitianas et Fabricianas posita sit [3], fieri vix potest ut ad annum 1675. illa pertineat. Nec juvat provocare ad verba Epistolæ LXXV in XLIII repetita [4], in quibus auctor addiderit particulam *quod* post conjunctionem *vel,* orationem scilicet correcturus; nam et in exemplo Ep. LXXV ad Oldenburgium misso exstat illa particula, atque ita videtur otiosa esse

---

[1] Cf. diarium c. t. *de Levensbode,* III. pp. 252 sqq. Attamen post evulgatam editionem nostram primam ab accuratissimis vitæ Hugenianæ exploratoribus compertum est, vix fieri posse quin heic Joh. Hudde consul Amstelodamensis illius loco reponendus sit.

[2] A Study of Spinoza. By James Martineau, LL. D., D. D., Principal of Manchester New College, London. 1882 et 1883. P. 98. utriusque editionis.

[3] Ep. L., teste veteri Ed. Belg., nescio quo errore ad m. Majum a. 1671. relata, ideoque et in Opp. Posth. perperam collocata est; etsi in his annus 1674. recte indicatur, quippe quo prodierit liber Mansveldianus a Spinoza inspectus.

[4] Vide infra pagg. 349. vs. 7. et 414. vs. 7. a f.

ut est in Tractatu Politico (tom. I. p. 294. vs. 37.), ubi legitur *sed quod*, præcedente in utroque loco vocula *si*.

Dolendum quidem est quod Spinoza in quibusdam et suis et aliorum Epistolis describendis diem et annum omisit, attamen de locis singulis epistolis assignandis vix erat quod dubitaremus.

Epistolam XV quanto accuratius descripserit Fredericus Pollock quam olim fecerat Victor Cousin in Fragmentorum Philosophicorum vol. III, post hujus editionem nuper in Ginsbergii voluminis IV appendice repetitam denuo apparet.

Illam vero de obitu Cartesii, de qua in nova nostra Havniensi (p. 359.) sermo est, opportune nobis præbuit J. J. Cornelissen literarum Latinarum professor, ex schedis quas forte perlustrabat Leidensibus erutam; eam in ultimas libri paginas recipere decrevimus.

Sermonis Batavi usum quem Spinoza habuerit, visum est ex autographis et veteris editionis locis singularibus illustrare. In hac enim, quoad ejus per elegantiæ studium fieri poterat, auctoris verba servata sunt [1].

---

[1] Interpretem Operum Posthumorum chartis Spinozæ MSS. potius quam prelo expressis usum esse, et per autographa Batava Amstelodamensia probatur, et etiam præter Epistolas, ubi non nisi Latina habebat, verisimile nobis videtur, non obstantibus iis quæ annotavit Sigwart de Eth. IV. prop. LXVI. (*Gött. Gel. Anz.* 1882. *St.* 42. p. 1343). Nam ubi et ille et libri Latini editores locum turbatum variis modis, etsi frustra, emendare conati sunt, manifestum est, in chartis aliquid obscure scripti vel macula obsoleti exstitisse.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE

EPISTOLARUM ORDO NOVUS CUM USITATO COMPARATUR.

Ep. olim	hodie	Ep. olim	hodie	Ep. olim	hodie
I	I	XXVI	VIII	LI	XLV
II	II	XXVII	IX	LII	XLVI
III	III	XXVIII	X	LIII	XLVII
IV	IV	XXIX	XII	LIV	XLVIII
V	V	XXX	XVII	LV	LI
VI	VI	XXXI	XVIII	LVI	LII
VII	VII	XXXII	XIX	LVII	LIII
VIII	XI	XXXIII	XX	LVIII	LIV
IX	XIII	XXXIV	XXI	LIX	LV
X	XIV	XXXV	XXII	LX	LVI
XI	XVI	XXXVI	XXIII	LXI	LVII
XII	XXV	XXXVII	XXIV	LXII	LVIII
XIII	XXVI	XXXVIII	XXVII	LXIII	LIX
XIV	XXXI	XXXIX	XXXIV	LXIV	LX
XV	XXXII	XL	XXXV	LXV	LXIII
XVI	XXXIII	XLI	XXXVI	LXVI	LXIV
XVII	LXI	XLII	XXXVII	LXVII	LXV
XVIII	LXII	XLIII	XXXVIII	LXVIII	LXVI
XIX	LXVIII	XLIV	XXXIX	LXIX	LXXX
XX	LXXI	XLV	XL	LXX	LXXXI
XXI	LXXIII	XLVI	XLI	LXXI	LXXXII
XXII	LXXIV	XLVII	XLIV	LXXII	LXXXIII
XXIII	LXXV	XLVIII	XLII	LXXIII	LXVII
XXIV	LXXVII	XLIX	XLIII	LXXIV	LXXVI
XXV	LXXVIII	L	L	LXXV (Brud.)	LXIX

CAPUT IV.

De Lege Divina.

Legis nomen absolute sumptum significat id, secundum quod unumquodque individuum, vel omnia vel aliquot ejusdem speciei, una eademque certa ac determinata ratione agunt; ea vero vel a necessitate naturæ, vel ab hominum placito dependet. Lex, quæ a necessitate naturæ dependet, illa est, quæ ex ipsa rei natura sive definitione necessario sequitur; ab hominum placito autem, et quæ magis proprie Jus appellatur, est ea, quam homines ad tutius et commodius vivendum, vel ob alias causas, sibi et aliis præscribunt. Ex. gr. quod omnia corpora, ubi in alia minora impingunt, tantum de suo motu amittunt, quantum aliis communicant, lex est universalis omnium corporum, quæ ex necessitate naturæ sequitur. Sic etiam, quod homo, cum unius rei recordetur, statim recordetur alterius similis, vel quam simul cum ipsa perceperat, lex est, quæ ex natura humana necessario sequitur. At quod homines de suo jure, quod ex natura habent, cedant vel cedere cogantur, et certæ rationi vivendi sese adstringant, ex humano placito pendet. Et quamvis absolute concedam, omnia ex legibus universalibus Naturæ determinari ad existendum et operandum certa ac determinata ratione, dico tamen, has leges ex placito hominum pendere: I. quia homo, quatenus pars est Naturæ, eatenus partem potentiæ Naturæ constituit; quæ igitur ex necessitate naturæ humanæ sequuntur, hoc est ex Natura ipsa, quatenus eam per naturam humanam determinatam concipimus, ea, etiamsi necessario, sequuntur tamen ab humana potentia; quare, sanctionem istarum legum ex hominum placito pendere, optime dici potest, quia præcipue a potentia humanæ mentis ita pendet, ut nihilominus humana mens, quatenus rès sub ratione veri et falsi percipit,

sine hisce legibus clarissime concipi possit, at non sine lege necessaria, ut modo ipsam definivimus. II. has leges ex placito hominum pendere etiam dixi, quia res per proximas suas causas definire et explicare debemus, et illa universalis consideratio, de fato et concatenatione causarum, minime nobis inservire potest ad nostras cogitationes circa res particulares formandas atque ordinandas. Adde, quod nos ipsam rerum coordinationem et concatenationem, hoc est quomodo res revera ordinatæ et concatenatæ sunt, plane ignoremus, adeoque ad usum vitæ melius, imo necesse est, res ut possibiles considerare. Hæc de lege absolute considerata.

Verum enimvero, quoniam nomen legis per translationem ad res naturales applicatum videtur, et communiter per legem nihil aliud intelligitur quam mandatum, quod homines et perficere et negligere possunt, utpote quia potentiam humanam sub certis limitibus, ultra quos se extendit, constringit, nec aliquid supra vires imperat; ideo Lex particularius definienda videtur, nempe quod sit ratio vivendi, quam homo sibi vel aliis ob aliquem finem præscribit. Attamen, quoniam verus finis legum paucis tantum patere solet, et perplurimum homines ad eum percipiendum fere inepti sunt, et nihil minus quam ex Ratione vivunt; ideo legislatores, ut omnes æque constringerent, alium finem, longe diversum ab eo, qui ex legum natura necessario sequitur, sapienter statuerunt, nempe legum propugnatoribus promittendo id, quod vulgus maxime amat, et contra iis, qui eas violarent, minitando id, quod maxime timet; sicque conati sunt vulgum, tanquam equum fræno, quoad ejus fieri potest, cohibere; unde factum est, ut pro lege maxime haberetur ratio vivendi, quæ hominibus ex aliorum imperio præscribitur: et consequenter ut ii, qui legibus obtemperant, sub lege vivere dicantur, et servire videantur. Et revera qui unicuique suum tribuit, quia patibulum timet, is ex alterius imperio et malo coactus agit, nec justus vocari potest; at is, qui unicuique suum tribuit ex eo, quod veram legum rationem et earum necessitatem novit, is animo constanti agit, et ex proprio, non vero alieno decreto, adeoque justus merito vocatur. Quod etiam Paulum docere voluisse puto, cum dixit, eos, qui sub lege vivebant, per legem justificari non potuisse; justitia enim, ut communiter definitur, est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi; et ideo Salomon cap. 21. vers. 15. * Prov

* Ed. pr.: 12.

ait, Justum lætari, cum fit judicium, iniquos autem pavere. Cum itaque Lex nihil aliud sit, quam ratio vivendi, quam homines ob aliquem finem sibi vel aliis præscribunt, ideo Lex distinguenda videtur in humanam et divinam. Per humanam intelligo rationem vivendi, quæ ad tutandam vitam et rempublicam tantum inservit; per divinam autem, quæ solum summum bonum, hoc est Dei veram cognitionem et amorem, spectat. Ratio, cur hanc legem voco divinam, est propter summi boni naturam, quam hic paucis, et, quam clare potero, jam ostendam.

Cum melior pars nostri sit intellectus, certum est, si nostrum utile revera quærere velimus, nos supra omnia debere conari, ut eum quantum fieri potest perficiamus; in ejus enim perfectione summum nostrum bonum consistere debet. Porro, quoniam omnis nostra cognitio et certitudo, quæ revera omne dubium tollit, a sola Dei cognitione dependet; tum quia sine Deo nihil esse neque concipi potest, tum etiam quia de omnibus dubitare possumus, quam diu Dei nullam claram et distinctam habemus ideam; hinc sequitur, summum nostrum bonum et perfectionem a sola Dei cognitione pendere, etc. Deinde, cum nihil sine Deo nec esse nec concipi possit, certum est, omnia, quæ in Natura sunt, Dei conceptum, pro ratione suæ essentiæ suæque perfectionis, involvere atquo exprimere; ac proinde nos, quo magis res naturales cognoscimus, eo majorem et perfectiorem Dei cognitionem acquirere; vel (quoniam cognitio effectus per causam nihil aliud est, quam causæ proprietatem aliquam cognoscere), quo magis res naturales cognoscimus, eo Dei essentiam (quæ omnium rerum causa est) perfectius cognoscere; atque adeo tota nostra cognitio, hoc est summum nostrum bonum, non tantum a Dei cognitione dependet, sed in eadem omnino consistit. Quod etiam ex hoc sequitur, quod homo pro natura et perfectione rei, quam præ reliquis amat, eo etiam perfectior est, et contra: adeoque ille necessario perfectissimus est et de summa beatitudine maxime participat, qui Dei, entis nimirum perfectissimi, intellectualem cognitionem supra omnia amat, eademque maxime delectatur. Huc itaque nostrum summum bonum nostraque beatitudo redit, in cognitionem scilicet et amorem Dei. Media igitur, quæ hic finis omnium humanarum actionum, nempe ipse Deus, quatenus ejus idea in nobis est, exigit, jussa Dei vocari possunt, quia quasi ab ipso Deo, quatenus in nostra mente existit, nobis præscribuntur; atque adeo ratio vivendi, quæ hunc finem spectat, lex divina optime vocatur. Quænam autem hæc media sint, et quænam ratio vivendi,

quam hic finis exigit, et quomodo hunc optimæ reipublicæ fundamenta sequantur, et ratio vivendi inter homines, ad universalem Ethicam pertinet. Hic non nisi de lege divina in genere pergam agere.

Cum itaque amor Dei summa hominis felicitas sit et beatitudo, et finis ultimus et scopus omnium humanarum actionum; sequitur, eum tantum legem divinam sequi, qui Deum amare curat, non ex timore supplicii, neque præ amore alterius rei, ut deliciarum, famæ, etc., sed ex eo solo, quod Deum novit, sive quod novit, Dei cognitionem et amorem summum esse bonum. Legis igitur divinæ summa ejusque summum præceptum est, Deum ut summum bonum amare; nempe, ut jam diximus, non ex metu alicujus supplicii et pœnæ, nec præ amore alterius rei, qua delectari cupimus; hoc enim idea Dei dictat, Deum summum esse nostrum bonum, sive Dei cognitionem et amorem finem esse ultimum, ad quem omnes actiones nostræ sunt dirigendæ. Homo tamen carnalis hæc intelligere nequit, et ipsi vana videntur, quia nimis jejunam Dei habet cognitionem, et etiam quia in hoc summo bono nihil repperit, quod palpet, comedat, aut denique quod carnem, qua maxime delectatur, afficiat, utpote quod in sola speculatione et pura mente consistit. At ii, qui norunt, se nihil intellectu et sana mente præstantius habere, hæc sine dubio solidissima judicabunt. Explicuimus itaque, in quo potissimum lex divina consistit, et quænam sint leges humanæ; nempe omnes illæ, quæ alium scopum collimant; nisi ex revelatione sancitæ fuerint, nam hac etiam consideratione res ad Deum referuntur (ut supra ostendimus), et hoc sensu lex Mosis, quamvis non universalis, sed maxime ad ingenium et singularem conservationem unius populi accommodata fuerit, vocari tamen potest Lex Dei, sive Lex divina; quandoquidem credimus, eam lumine prophetico sancitam fuisse. Si jam ad naturam legis divinæ naturalis, ut eam modo explicuimus, attendamus, videbimus, I. eam esse universalem, sive omnibus hominibus communem; eam enim ex universali humana natura deduximus; II. eam non exigere fidem historiarum, quæcunque demum eæ fuerint; nam quandoquidem hæc Lex divina naturalis ex sola consideratione humanæ naturæ intelligatur, certum est, nos eam æque concipere posse in Adamo, ac alio quocunque homine; æque in homine qui inter homines vivit, ac in homine, qui solitariam vitam agit. Nec fides historiarum, quantumvis certa, Dei cognitionem, et consequenter nec etiam Dei amorem nobis dare potest; amor

enim Dei ab ejus cognitione oritur; ejus autem cognitio ex communibus notionibus per se certis et notis hauriri debet; quare longe abest, ut fides historiarum requisitum sit necessarium, ut ad summum nostrum bonum perveniamus. Attamen, quamvis fides historiarum Dei cognitionem et amorem nobis dare nequeat, earum tamen lectionem, ratione vitæ civilis, perutilem esse, non negamus; quo enim hominum mores et conditiones, quæ ex nulla re melius quam ex eorum actionibus nosci possunt, observaverimus et melius noverimus, eo inter ipsos cautius vivere, nostrasque actiones et vitam eorum ingenio, quantum Ratio fert, melius accommodare poterimus. Videmus III., hanc legem divinam naturalem non exigere cæremonias, hoc est actiones, quæ in se indifferentes sunt, et solo instituto bonæ vocantur, vel quæ aliquod bonum ad salutem necessarium repræsentant, vel, si mavis, actiones, quarum ratio captum humanum superat. Nihil enim Lumen Naturale exigit, quod ipsum lumen non attingit, sed id tantum, quod nobis clarissime indicare potest, bonum, sive medium ad nostram beatitudinem esse; quæ autem ex solo mandato et instituto bona sunt, vel ex eo, quod alicujus boni sint repræsentamina, ea nostrum intellectum perficere nequeunt, nec aliud nisi meræ umbræ sunt, nec inter actiones, quæ quasi proles aut fructus intellectus et sanæ mentis sunt, numerari possunt. Quod hic non opus est prolixius ostendere. IV. denique videmus, summum legis divinæ præmium esse, ipsam legem, nempe Deum, cognoscere, eumque ex vera libertate, et animo integro et constante, amare; pœnam autem, horum privationem et carnis servitutem, sive animum inconstantem et fluctuantem.

His sic notatis inquirendum jam est, I. num Lumine Naturali concipere possumus Deum, veluti legislatorem aut principem, leges hominibus præscribentem; II. quid Sacra Scriptura de Lumine et lege hac naturali doceat; III. quem ad finem cæremoniæ olim institutæ fuerunt; IV. denique, quid referat sacras historias scire, et eis credere? De primis duobus in hoc Capite, de duobus autem ultimis in sequente agam.

Quid circa *primum* statuendum sit, facile deducitur ex natura voluntatis Dei, quæ a Dei intellectu non nisi respectu nostræ Rationis distinguitur, hoc est, Dei voluntas et Dei intellectus in se revera unum et idem sunt, nec distinguuntur nisi respectu nostrarum cogitationum, quas de Dei intellectu formamus. Exempli gratia, cum ad hoc tantum attendimus, quod natura Trianguli in natura Divina ab æterno continetur tanquam æterna

veritas, tum dicimus, Deum trianguli ideam habere, sive naturam trianguli intelligere. Sed cum postea ad hoc attendimus, quod natura trianguli sic in natura divina continetur ex sola necessitate divinæ naturæ, et non ex necessitate essentiæ et naturæ trianguli; imo, quod necessitas essentiæ et proprietatum trianguli, quatenus etiam ut æternæ veritates concipiuntur, a sola necessitate divinæ naturæ et intellectus pendeat, et non ex natura trianguli; tum id ipsum, quod Dei intellectum vocavimus, Dei voluntatem sive decretum appellamus. Quare respectu Dei unum et idem affirmamus, cum dicimus, Deum ab æterno decrevisse et voluisse, tres angulos trianguli æquales esse duobus rectis, vel, Deum hoc ipsum intellexisse. Unde sequitur, Dei affirmationes et negationes æternam semper necessitatem sive veritatem involvere. Si itaque, exempli gratia, Deus Adamo dixit, se nolle, ut de arbore cognitionis boni et mali comederet; contradictionem implicaret, Adamum de illa arbore posse comedere, adeoque impossibile foret, ut Adamus de ea comederet: nam divinum illud decretum æternam necessitatem et veritatem debuisset involvere. Verum quoniam Scriptura tamen narrat, Deum id Adamo præcepisse, et nihilominus Adamum de eadem comedisse, necessario dicendum est, Deum Adamo malum tantum revelavisse, quod eum necessario sequeretur, si de illa arbore comederet, at non necessitatem consecutionis illius mali: Unde factum est, ut Adamus illam revelationem non ut æternam et necessariam veritatem perceperit, sed ut legem, hoc est ut institutum, quod lucrum aut damnum sequitur, non ex necessitate et natura actionis patratæ, sed ex solo libitu et absoluto imperio alicujus Principis. Quare illa revelatio respectu solius Adami, et propter solum defectum ejus cognitionis, lex fuit, Deusque quasi legislator aut Princeps. Et hac etiam de causa, nempe ob defectum cognitionis, Decalogus, respectu Hebræorum tantum, lex fuit; nam, quoniam Dei existentiam ut æternam veritatem non noverant, ideo id, quod ipsis in Decalogo revelatum fuit, nempe Deum existere, Deumque solum adorandum esse, tanquam legem percipere debuerunt; quod si Deus nullis mediis corporeis adhibitis, sed immediate iis loquutus fuisset, hoc ipsum non tanquam legem, sed tanquam æternam veritatem percepissent. Atque hoc, quod de Israëlitis et Adamo dicimus, de omnibus etiam Prophetis, qui nomine Dei leges scripserunt, dicendum, videlicet quod Dei decreta non adæquate, ut æternas veritates, perceperunt. Ex. gr. de ipso Mose etiam dicendum est, eum ex revelatione vel ex

fundamentis ei revelatis percepisse modum, quo populus Israëliticus in certa mundi plaga optime uniri posset, et integram societatem formare sive imperium erigere; deinde etiam modum, quo ille populus optime posset cogi ad obediendum; sed non percepisse, nec ipsi revelatum fuisse, modum illum optimum esse, neque etiam, quod ex populi communi obedientia in tali mundi plaga necessario sequeretur scopus, ad quem collimabant. Quapropter hæc omnia non ut æternas veritates, sed ut præcepta et instituta percepit, et tanquam Dei leges præscripsit; et hinc factum est, ut Deum rectorem, legislatorem, regem, misericordem, justum, etc. imaginaretur, cum tamen hæc omnia solius humanæ naturæ sint attributa, et a natura divina prorsus removenda. Atque hoc inquam de solis Prophetis dicendum, qui nomine Dei leges scripserunt, non autem de Christo; de Christo enim, quamvis is etiam videatur leges Dei nomine scripsisse, sentiendum tamen est, eum res vere et adæquate percepisse: nam Christus non tam Propheta quam os Dei fuit. Deus enim per mentem Christi (ut in Cap. 1. ostendimus), sicuti ante per Angelos, nempe per vocem creatam, visiones, etc. quædam humano generi revelavit. Quapropter æque a Ratione alienum esset statuere, Deum suas revelationes opinionibus Christi accommodavisse, ac quod Deus antea suas revelationes opinionibus angelorum, hoc est vocis creatæ et visionum, accommodaverit, ut res revelandas Prophetis communicaret; quo quidem nihil absurdius statui posset; præsertim cum non ad solos Judæos, sed totum humanum genus docendum missus fuerit, adeoque non satis erat, ut mentem opinionibus Judæorum tantum accommodatam haberet, sed opinionibus et documentis humano generi universalibus, hoc est notionibus communibus et veris. Et sane ex hoc, quod Deus Christo, sive ejus menti, sese immediate revelaverit, et non ut Prophetis, per verba et imagines, nihil aliud intelligere possumus, quam quod Christus res revelatas vere percepit sive intellexit; tum enim res intelligitur, cum ipsa purâ mente extra verba et imagines percipitur. Christus itaque res revelatas vere et adæquate percepit; si igitur eas tanquam leges unquam præscripsit, id propter populi ignorantiam et pertinaciam fecit; quare hac in re vicem Dei gessit, quod sese ingenio populi accommodavit, et ideo, quamvis aliquantulum clarius quam cæteri Prophetæ locutus sit, obscure tamen et sæpius per parabolas res revelatas docuit; præsertim quando iis loquebatur, quibus nondum datum erat, intelligere regnum cœlorum (vide Matth. cap. 13. vs. 10. etc.).

Et sine dubio eos, quibus datum erat, mysteria cœlorum noscere, res ut æternas veritates docuit, non vero ut leges præscripsit; et hac ratione eos a servitute legis liberavit, et nihilominus legem hoc magis confirmavit et stabilivit, eorumque cordibus penitus inscripsit. Quod etiam Paulus quibusdam in locis indicare videtur: nempe Epistol. ad Rom. cap. 7. vs. 6. et cap. 3. vs. 28. Attamen nec ille etiam aperte loqui vult, sed, ut ipse ait cap. 3 vs. 5. et cap. 6. vs. 19. ejusd. Epist., humano more loquitur, quod expresse dicit, cum Deum justum vocat; et sine dubio etiam propter carnis imbecillitatem Deo misericordiam, gratiam, iram, etc. affingit, et ingenio plebis, sive (ut ipse etiam ait cap. 3. vs. 1, 2. Epist. 1. ad Corinth.) hominum carnalium, sua verba accommodat; nam cap. 9. vs. 18. Epist. ad Rom. absolute docet, Dei iram ejusque misericordiam non ab humanis operibus, sed a sola Dei vocatione, hoc est voluntate, pendere; deinde quod ex operibus legis nemo fiat justus, sed ex sola fide (vide Ep. ad Rom. cap. 3. vs. 28.), per quam sane nihil aliud intelligit, quam plenum animi consensum; et denique, quod nemo fiat beatus, nisi mentem Christi in se habeat (vide Epist. ad Rom. cap. 8. vs. 9.), qua scilicet leges Dei ut æternas veritates percipiat. Concludimus itaque, Deum non nisi ex captu vulgi, et ex solo defectu cogitationis, tanquam legislatorem aut principem describi, et justum, misericordem, etc. vocari; Deumque revera ex solius suæ naturæ et perfectionis necessitate agere et omnia dirigere, et ejus denique decreta et volitiones æternas esse veritates, semperque necessitatem involvere; idque est, quod primo in loco explicare et ostendere constitueram.

Ad *secundum* igitur transeamus, et Sacram Paginam percurramus, et, quid ipsa de Lumine Naturali et lege hac divina docet, videamus. Primum, quod nobis occurrit, est ipsa primi hominis historia, ubi narratur, Deum Adamo præcepisse, ne comederet de fructu arboris cognitionis boni et mali; quod significare videtur, Deum Adamo præcepisse, bonum agere et quærere sub ratione boni, et non quatenus contrarium est malo, hoc est, ut bonum ex amore boni quæreret, non autem ex timore mali: qui enim, ut jam ostendimus, bonum agit ex vera boni cognitione et amore, libere et constanti animo agit, qui autem ex timore mali, is malo coactus et serviliter agit, et sub imperio alterius vivit. Atque adeo hoc unicum, quod Deus Adamo præcipit, totam legem divinam naturalem comprehendit, et cum dictamine Luminis Naturalis absolute convenit;

nec difficile esset, totam istam primi hominis historiam sive parabolam ex hoc fundamento explicare; sed malo id missum facere, cum quia non possum absolute esse certus, num mea explicatio cum scriptoris mente conveniat, tum quia plerique non concedunt, hanc historiam esse parabolam, sed plane statuunt, eam simplicem narrationem esse. Præstabilius erit igitur, alia Scripturæ loca in medium adferre, illa præsertim, quæ ab eo dictata sunt, qui ex vi luminis naturalis, quo omnes sui ævi sapientes superavit, loquitur, et cujus sententias æque sancte ac Prophetarum amplexus est populus; Salomonem puto, cujus non tam Prophetia et pietas, quam prudentia et sapientia, in sacris commendatur. Is in suis Proverbiis vocat humanum intellectum veræ vitæ fontem, et infortunium in sola stultitia constituit. Sic enim ait cap. 16. vers. 22. *, מקור חיים שכל בעליו ומוסר אוילים אולת *fons vitæ* (est) *intellectus sui domini* [1], *et supplicium stultorum est stultitia:* ubi notandum, quod per vitam absolute Hebraice vera vita intelligatur, ut patet ex Deut. cap. 30. vers. 19. Fructum igitur intellectus in sola vera vita constituit, et supplicium in sola ejus privatione; quod quidem absolute convenit cum eo, quod IV. loco notavimus circa legem divinam naturalem. Quod autem hic fons vitæ, sive, quod solus intellectus, ut etiam ostendimus, leges sapientibus, præscribit, aperte ab eodem hoc sapiente docetur; ait enim cap. 13. vers. 14. תורת חכם מקור חיים *Lex prudentis* (est) *fons vitæ*, id est, ut ex modo allato textu patet, intellectus. Porro cap. 3. vers. 13. expressissimis verbis docet, intellectum hominem beatum et felicem reddere, veramque animi tranquilitatem dare. Sic enim ait, אשרי אדם מצא חכמה ובן אדם * יפיק תבונה וגו ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום *beatus homo, qui invenit scientiam, et filius hominis, qui intelligentiam eruit.* Ratio est (ut vers. 16, 17. pergit), quia *directe dat dierum longitudinem* [2], *indirecte divitias et honorem: ejus viæ* (quas nimirum scientia indicat) *amœnæ sunt, et omnes ejus semitæ pax.* Soli igitur sapientes ex sententia etiam Salomonis animo

---

* Ed. Pr.: 23.

[1] Hebraismus. Qui rem aliquam habet vel in sua natura continet, ejus rei Dominus vocatur: sic avis Dominus alarum Hebraice vocatur, quia alas habet; Dominus intellectus, intelligens, quia intellectum habet.

* Sic pro ואדם vel ואיש.

[2] Hebraismus, nihil aliud significans quam vitam.

pacato et constante vivunt, non ut impii, quorum animus contrariis affectibus fluctuat, adeoque (ut Esaias etiam ait cap. 57. vers. 20.) pacem neque quietem habent. Denique in his Salomonis Proverbiis maxime nobis notanda sunt, quæ habentur in secundo cap., utpote quæ nostram sententiam quam clarissime confirmant; sic enim vers. 3. ejusd. cap. incipit, כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך וגו אז תבין יראת יהוה ודעת אלהים תמצא כי יהוה יתן חכמה מפיו דעת ותבונה *nam si prudentiam inclamabis, et intelligentiæ dederis vocem tuam etc., tunc timorem Dei intelliges, et Dei scientiam* (vel potius amorem; nam hæc duo verbum ידע *jadah* significat) *invenies; nam* (NB.) *Deus dat sapientiam: ex ore suo* (manat) *scientia et prudentia.* Quibus sane verbis clarissime indicat, I. quod sola sapientia sive intellectus nos doceat, Deum sapienter timere, hoc est vera religione colere. Deinde docet, sapientiam et scientiam ex Dei ore fluere, Deumque illam dare; quod quidem nos etiam supra ostendimus, nempe quod noster intellectus nostraque scientia a sola Dei idea sive cognitione pendeat, oriatur, et perficiatur. Pergit deinde vers. 9. expressissimis verbis docere, hanc scientiam veram Ethicam et Politicam continere, et ex ea deduci: אז תבין צדק ומשפט ומשרים כל מעגל טוב *tunc intelliges Justitiam et Judicium et rectitudines* (*et*) *omnem bonam semitam,* nec his contentus pergit, כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם מזמה תשמור עליך תבונה תנצרכה *quando intrabit scientia in cor tuum, et sapientia tibi erit suavis, tum tua* [1] *providentia tibi vigilabit, et prudentia te custodiet.* Quæ omnia cum scientia naturali plane conveniunt; hæc enim Ethicam docet et veram virtutem, postquam rerum cognitionem acquisivimus, et scientiæ præstantiam gustavimus. Quare felicitas et tranquillitas ejus, qui naturalem intellectum colit, ex mente Salomonis etiam, non ab imperio fortunæ (hoc est Dei auxilio externo), sed a sua interna virtute (sive Dei auxilio interno) maxime pendet, nempe quia vigilando, agendo, et bene consulendo se maximo conservat. Denique nequaquam hic prætereundus est locus Pauli, qui habetur cap. 1. vers. 20 Epist. ad Rom., ubi (ut Tremellius vertit ex Syriaco textu) sic ait, *occulta enim Dei, a funda-*

---

[1] מזמה *mezima* proprie cogitationem, deliberationem, et vigilantiam significat.

mentis mundi, in creaturis suis per intellectum conspiciuntur, et virtus et divinitas ejus, quæ est in æternum, adeo ut sint sine effugio. Quibus satis clare indicat, unumquemque Lumine Naturali clare intelligere Dei virtutem et æternam divinitatem, ex qua scire et deducere possunt, quid iis quærendum quidve fugiendum sit; adeoque concludit, omnes sine effugio esse, nec ignorantiâ excusari posse; quod profecto possent, si de lumine supranaturali loqueretur, et de carnali Christi passione et resurrectione, etc. Et ideo paulo infra vers. 24. sic. pergit: *Propter hoc tradidit eos Deus in concupiscentias immundas cordis eorum, etc.* usque ad finem capitis, quibus vitia ignorantiæ describit, eaque tanquam ignorantiæ supplicia enarrat; quod plane convenit cum Proverbio illo Salomonis cap. 16. vers. 22., quod jam citavimus, nempe ומוסר אוילים אולת *et supplicium stultorum est stultitia.* Quare non mirum, quod dicat Paulus, maleficos esse inexcusabiles: Nam prout unusquisque seminat, ita metet, ex malis mala necessario sequuntur, nisi sapienter corrigantur, et ex bonis bona, si animi constantia comitetur. Scriptura itaque Lumen et Legem divinam Naturalem absolute commendat; atque his, quæ in hoc Capite agere proposueram, absolvi.

CAPUT V.

De ratione, cur Cæremoniæ institutæ fuerint; et de Fide Historiarum, nempe, qua ratione et quibus ea necessaria sit.

In superiore Capite ostendimus, legem divinam, quæ homines vere beatos reddit et veram vitam docet, omnibus esse hominibus universalem; imo eam ex humana natura ita deduximus, ut ipsa humanæ menti innata et quasi inscripta existimanda sit. Cum autem cæremoniæ, eæ saltem quæ habentur in Vetere Testamento, Hebræis tantum institutæ, et eorum imperio ita accommodatæ fuerint, ut maxima ex parte ab universa societate, non autem ab unoquoque exerceri potuerint; certum est, eas ad legem divinam non pertinere, adeoque nec etiam ad beatitudinem et virtutem aliquid facere; sed eas solam Hebræorum electionem, hoc est (per ea, quæ in tertio Cap. ostendimus) solam corporis temporaneam felicitatem et imperii tranquillitatem, respicere, propterea que nonnisi stante eorum imperio ullius usus esse potuisse. Si eæ igitur in Vetere Testamento ad legem

Dei referantur *, id propterea tantum fuit, quia ex revelatione vel ex fundamentis revelatis institutæ fuerunt. Verum quia ratio tametsi solidissima apud communes Theologos non multum valet, lubet hic hæc, quæ modo ostendimus, Scripturæ etiam autoritate confirmare; et deinde ad majorem perspicuitatem ostendere, qua ratione et quomodo cæremoniæ ad imperium Judæorum stabiliendum et conservandum inserviebant. Esaias nihil clarius docet, quam quod lex divina absolute sumpta significet illam legem universalem, quæ in vera vivendi ratione consistit, non autem cæremonias; capite enim 1. vs. 10. Propheta gentem suam vocat ad Legem divinam ex se audiendam, ex qua prius omnia sacrificiorum genera secludit, et omnia festa, et tandem legem ipsam docet (vide vs. 16, 17.), atque his paucis comprehendit, nempe in purificatione animi, et virtutis sive bonarum actionum usu seu habitu, et denique inopi auxilium ferendo. Nec minus luculentum testimonium est illud Psalmi 40. vs. 7, 9.; hic enim Psaltes Deum alloquitur זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי *sacrificium et munus non voluisti,* [1] *aures mihi perfodisti, holocaustum et peccati oblationem non petiisti; tuam voluntatem exequi, mi Deus, volui; nam lex tua est in meis visceribus.* Vocat igitur illam tantum legem Dei, quæ visceribus, vel menti, inscripta est, et ab ea cæremonias secludit; nam eæ ex solo instituto, et non ex natura sunt bonæ, adeoque neque mentibus inscriptæ. Præter hæc alia adhuc in Scriptura reperiuntur, quæ idem testantur, sed hæc duo attulisse sufficit. Quod autem cæremoniæ nihil ad beatitudinem juvent, sed quod tantum imperii temporaneam felicitatem respiciant, etiam ex ipsa Scriptura constat, quæ pro cæremoniis nihil nisi corporis commoda et delicias promittit, et pro sola lege divina universali beatitudinem. In quinque enim libris, qui Mosis vulgo dicuntur, nihil aliud, ut supra diximus, promittitur, quam hæc temporanea felicitas, nempe honores sive fama, victoriæ, divitiæ, deliciæ, et valetudo. Et quamvis quinque illi libri, præter cæremonias, multa moralia contineant, hæc tamen in iis non continentur tanquam documenta moralia omnibus hominibus universalia, sed tanquam mandata ad captum et ingenium solius Hebrææ nationis maxime accomodata, et quæ adeo etiam solius imperii utilitatem spectant. Ex. gr. Moses

* Camerer: *referebantur.*
[1] Est phrasis ad significandum perceptionem.

non tanquam doctor aut Propheta Judæos docet, ne occidant neque furentur, sed hæc tanquam legislator et Princeps jubet; non enim documenta ratione comprobat, sed jussibus pœnam addit, quæ pro ingenio uniuscujusque nationis variare potest et debet, ut experientia satis docuit. Sic etiam jussum de non committendo adulterio solius reipublicæ et imperii utilitatem respicit; nam si documentum morale docere voluisset, quod non solam reipublicæ utilitatem, sed animi tranquillitatem et veram uniuscujusque beatitudinem respiceret, tum non tantum actionem externam, sed et ipsum animi consensum damnaret; ut Christus fecit, qui documenta universalia tantum docuit (vide Matth. cap. 5. vs. 28.); et hac de causa Christus præmium spirituale, non autem ut Moses corporeum, promittit; nam Christus, uti dixi, non ad imperium conservandum et leges instituendum, sed ad solam legem universalem docendum missus fuit. Et hinc facile intelligimus, Christum legem Mosis minime abrogavisse, quandoquidem Christus nullas novas leges in rempublicam introducere voluerit, nec aliud magis curaverit, quam documenta moralia docere, eaque a legibus Reipublicæ distinguere; idque maxime propter Pharisæorum ignorantiam, qui putabant, illum beate vivere, qui jura Reipublicæ sive legem Mosis defendebat; cum tamen ipsa, uti diximus, nullam nisi Reipublicæ rationem habuerit, nec tam ad Hebræos docendum quam cogendum inserviverit. Sed ad nostrum propositum revertamur, et alia Scripturæ loca, quæ pro cæremoniis nihil præter corporis commoda, et pro sola lege divina universali beatitudinem promittunt, in medium proferamus. Inter Prophetas nemo clarius quam Esaias hoc docuit; hic enim cap. 58., postquam hypocrisin damnavit, libertatem et charitatem erga se et proximum commendat, et pro his hæc promittit, אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כבוד יהוה יאספך *tunc erumpet sicuti aurora lux tua, et tua sanitas protinus efflorescet, et ibit ante te justitia tua, et gloria Dei te* [1] *aggregabit, etc.* Post hæc sabbatum etiam commendat, pro cujus in observando diligentia hoc promittit, אז התענג על יהוה והרכבתיך על במותי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי יהוה דבר *tunc* [2] *cum*

---

[1] Hebraismus, quo tempus mortis significatur; *aggregari ad populos suos*, mori significat, vide Genes. cap. 49. vs. 29. 33.

[2] Significat honeste delectari, sicuti etiam Belgice dicitur, *met Godt en met eere.*

Deo delectaberis, et te [1] *equitare faciam super excelsa terræ, et faciam, ut comedas hæreditatem Jacobi tui patris, ut os Jehovæ locutum est.* Videmus itaque, Prophetam pro libertate et charitate mentem sanam in corpore sano, Deique gloriam etiam post mortem promittere: pro cæremoniis auten nihil nisi imperii securitatem, prosperitatem, et corporis felicitatem. In Psalmis 15. et 24. nulla fit cæremoniarum mentio, sed tantum documentorum moralium, nimirum quia in iis de sola beatitudine agitur, eaque sola proponitur, quamvis tamen parabolice; nam certum est, ibi per montem Dei ejusque tentoria, et horum inhabitationem, beatitudinem et animi tranquillitatem, non vero montem Hierosolymæ neque Mosis tabernaculum intelligi; hæc enim loca a nemine inhabitabantur, nec nisi ab iis, qui ex sola tribu Levi erant, administrabantur. Porro omnes etiam illæ Salomonis sententiæ, quas in superiore Capite attuli, pro solo cultu intellectus et sapientiæ veram promittunt beatitudinem, nempe quod ex ea tandem timor Dei intelligetur, et Dei scientia invenietur. Quod autem Hebræi post destructum eorum imperium non tenentur cæremonias exercere, patet ex Jeremia, qui ubi urbis vastationem prope instare vidit, et prædicit, ait *Deum eos tantum diligere, qui sciunt et intelligunt, quod ipse exercet misericordiam, judicium, et justitiam in mundo; adeoque in posterum non nisi eos, qui hæc norunt, laude dignos æstimandos esse* (vide cap. 9. vs. 23.), quasi diceret, Deum post urbis vastationem nihil singulare a Judæis exigere, nec aliud ab iisdem in posterum petere, præter legem naturalem, qua omnes mortales tenentur. Novum præterea Testamentum hoc ipsum plane confirmat; in eo enim, uti diximus, documenta tantum moralia docentur, et pro iis regnum cœleste promittitur, cæremonias autem, postquam Euangelium aliis etiam gentibus, qui alterius Reipublicæ jure tenebantur, prædicari incepit, missas fecerunt Apostoli; quod autem Pharisæi post amissum imperium eas, aut saltem magnam earum partem, retinuerint, id magis animo Christianis adversandi, quam Deo placendi fecerunt. Nam post primam urbis vastationem, cum Babylonem captivi ducti fuerunt, quia tum in sectas non erant, quod sciam, divisi, statim cæremonias neglexerunt, imo toti legi Mosis valedixerunt, patriæque jura oblivioni, ut plane superflua, tradiderunt, et se cum cæteris nationibus immiscere inceperunt, ut ex Hezdra et Nehemia satis superque constat. Quare non dubium est, quin

[1] Significat imperium, tanquam equum fræno tenere.

Judæi, jam post dissolutum imperium, lege Mosis non magis teneantur, quam antequam eorum societas et respublica inceperit; dum enim inter alias nationes ante exitum ex Ægypto vixerunt, nullas leges peculiares habuerunt, nec ullo nisi naturali jure, et sine dubio etiam jure reipublicæ in qua vivebant, quatenus legi divinæ naturali non repugnabat, tenebantur. Quod autem Patriarchæ Deo sacrificaverunt, id fecisse puto, ut suum animum, quem a pueritia sacrificiis assuetum habebant, magis ad devotionem incitarent; omnes enim homines a tempore Enos sacrificiis plane consueverant, ita ut iis maxime ad devotionem incitarentur. Patriarchæ igitur non ex jure aliquo divino imperante, vel ex universalibus fundamentis legis divinæ edocti, sed ex sola illius temporis consuetudine, Deo sacrificaverunt; et si ex alicujus mandato id fecerunt, mandatum illud nullum aliud fuit quam jus reipublicæ, in qua vivebant, quo etiam (ut jam hic, et etiam Capite tertio, cum de Malkitsedek loquuti sumus, notavimus) tenebantur.

His puto, me meam sententiam Scripturæ authoritate confirmavisse; superest jam ostendere, quomodo et qua ratione cæremoniæ inserviebant ad imperium Hebræorum conservandum et stabiliendum; quod, quam paucissimis potero, ex universalibus fundamentis ostendam. Societas non tantum ad secure ab hostibus vivendum, sed etiam ad multarum rerum compendium faciendum, perutilis est, et maxime etiam necessaria; nam, nisi homines invicem operam mutuam dare velint, ipsis et ars et tempus deficeret ad se, quoad ejus fieri potest, sustentandum et conservandum. Non enim omnes ad omnia æque apti sunt, nec unusquisque potis esset ad ea comparandum, quibus solus maxime indiget. Vires et tempus, inquam, unicuique deficerent, si solus deberet arare, seminare, metere, molere, coquere, texere, suere, et alia perplurima ad vitam sustentandum efficere; ut jam taceam artes et scientias, quæ etiam ad perfectionem humanæ naturæ ejusque beatitudinem sunt summe necessariæ. Videmus enim eos, qui barbare sine politia vivunt, vitam miseram et pæne brutalem agere, nec tamen pauca illa, misera et impolita, quæ habent, sine mutua opera, qualis qualis ea sit, sibi comparant. Jam si homines a Natura ita essent constituti, ut nihil nisi id, quod vera Ratio indicat, cuperent, nullis sane legibus indigeret societas, sed absolute sufficeret, homines vera documenta moralia docere, ut sponte integro et liberali animo id, quod vere utile est, agerent. Verum longe aliter cum humana natura constitutum est; omnes quidem suum utile

quærunt, at minime ex sanæ Rationis dictamine, sed perplurimum ex sola libidine, et animi affectibus abrepti (qui nullam temporis futuri aliarumque rerum rationem habent), res appetunt utilesque judicant. Hinc fit, ut nulla societas possit subsistere absque imperio et vi, et consequenter legibus, quæ hominum libidinem atque effrænatum impetum moderentur et cohibeant. Non tamen humana natura patitur absolute se cogi, et, ut Seneca Tragicus ait, *violenta imperia nemo continuit diu; moderata durant* *; quamdiu enim homines ex solo metu agunt, tamdiu id, quod maxime nolunt, faciunt, nec rationem utilitatis et necessitatis rei agendæ tenent, sed id tantum curant, ne capitis aut supplicii rei sint scilicet. Imo non possunt malo aut damno imperatoris, quamvis cum suo magno etiam malo, non tamen lætari, ipsique omnia mala non cupere, et ubi poterunt adferre. Homines deinde nihil minus pati possunt, quam suis æqualibus servire et ab iis regi. Denique nihil difficilius, quam libertatem hominibus semel concessam iterum adimere. Ex his sequitur Primo, quod vel tota societas, si fieri potest, collegialiter imperium tenere debet, ut sic omnes sibi, et nemo suo æquali servire teneatur, vel, si pauci aut unus solus imperium teneat, is aliquid supra communem humanam naturam habere, vel saltem summis viribus conari debet, vulgo id persuadere. Deinde leges in quocunque imperio ita institui debent, ut homines non tam metu quam spe alicujus boni, quod maxime cupiunt, retineantur: hoc enim modo unusquisque cupide suum officium faciet. Denique, quoniam obedientia in eo consistit, quod aliquis mandata ex sola imperantis authoritate exequatur, hinc sequitur, eandem in societate, cujus imperium penes omnes est et leges ex communi consensu sanciuntur, nullum locum habere, et, sive in tali societate leges augeantur vel minuantur, populum nihilominus æque liberum manere, quia non ex authoritate alterius, sed ex proprio suo consensu agit. At contra accidit, ubi unus solus imperium absolute tenet; nam omnes ex sola authoritate unius mandata imperii exequuntur, adeoque, nisi ita ab initio educati fuerint, ut ab ore imperantis pendeant, difficile is poterit, ubi opus erit, novas leges instituere, et libertatem semel concessam populo adimere.

His sic universaliter consideratis, ad Hebræorum rempublicam descendamus. Hi cum primum Ægypto exiverunt, nullo alterius

---

* Troadum act. II. vs. 258 sq.: *Violenta nemo imperia etc.*

nationis jure amplius tenebantur, adeoque iis licebat, novas leges ad libitum sancire, sive nova jura constituere, et imperium, ubicunque locorum vellent, tenere, et quas terras vellent, occupare. Attamen ad nihil minus erant apti, quam ad jura sapienter constituendum, et imperium penes sese collegialiter retinendum; rudis fere ingenii omnes erant, et misera servitute confecti. Imperium igitur penes unum tantum manere debuit, qui cæteris imperaret, eosque vi cogeret, et qui denique leges præscriberet, et imposterum eas interpretaretur. Hoc autem imperium Moses facile retinere potuit, quia divina virtute supra cæteros excellebat, et se eam habere populo persuasit, multisque testimoniis ostendit (vide Exodi cap. 14. vers. ultimo, et cap. 19. vers. 9.); is itaque, virtute qua pollebat divina, jura constituit et populo præscripsit. At in iis summam curam gessit, ut populus non tam metu quam sponte suum officium faceret; ad quod hæc duo eum maxime cogebant, populi scilicet ingenium contumax (quod sola vi cogi non patitur), et instans bellum, ubi, ut res prospere cedant, milites magis hortari, quam pœnis et minis territare necesse est: sic enim unusquisque magis studet virtute et magnanimitate animi clarere, quam supplicium tantum vitare. Hac igitur de causa Moses virtute et jussu divino religionem in Rempublicam introduxit, ut populus non tam ex metu quam devotione suum officium faceret. Deinde eos beneficiis obligavit, et divinitus multa in futurum promisit, nec leges admodum severas sancivit; quod unusquisque, qui iis studuit, facile nobis concedet, præcipue si ad circumstantias, quæ ad aliquem reum damnandum requirebantur, attenderit. Denique, ut populus, qui sui juris esse non poterat, ab ore imperantis penderet, nihil hominibus scilicet servituti assuetis ad libitum agere concessit; nihil enim populus agere poterat, quin simul teneretur legis recordari, et mandata exequi, quæ a solo imperantis arbitrio pendebant; non enim ad libitum, sed secundum certum et determinatum jussum legis licebat arare, seminare, metere, item nec aliquid comedere, induere, neque caput et barbam radere, neque lætari, nec absolute aliquid agere licebat, nisi secundum jussa et mandata in legibus præscripta; nec hoc tantum, sed etiam in postibus, manibus, et inter oculos signa quædam habere tenebantur, quæ eos semper obedientiam monerent. Hic igitur scopus cæremoniarum fuit, ut homines nihil ex proprio decreto, sed omnia ex mandato alterius agerent, et continuis actionibus et meditationibus faterentur, se nihil prorsus sui,

sed omnino alterius juris esse. Ex quibus omnibus luce clarius constat, cæremonias ad beatitudinem nihil facere, et illas Veteris Testamenti, imo totam legem Mosis, nihil aliud quam Hebræorum imperium, et consequenter nihil præter corporis commoda spectavisse. Quod autem ad Christianorum cæremonias attinet, nempe Baptismum, Cœnam dominicam, festa, orationes externas, et si quæ adhuc aliæ, quæ toti Christianismo communes sunt semperque fuerunt; si eæ unquam a Christo aut ab Apostolis institutæ sunt (quod adhuc mihi non satis constat), eæ nonnisi ut universalis Ecclesiæ signa externa institutæ sunt, non autem ut res, quæ ad beatitudinem aliquid faciunt, vel quæ aliquid sanctimoniæ in se habeant. Quare, quamvis hæ cæremoniæ non ratione Imperii, ratione tamen integræ Societatis tantum institutæ sunt, adeoque ille, qui solus vivit, iis minime tenetur; imo, qui in imperio, ubi Christiana religio interdicta est, vivit, is ab his cæremoniis abstinere tenetur, et nihilominus poterit beate vivere. Hujus rei exemplum in regno Japonensium habetur, ubi Christiana religio interdicta est, et Belgæ, qui ibi habitant, ex mandato Societatis Indiæ Orientalis ab omni externo cultu abstinere tenentur; nec hoc alia authoritate jam confirmare puto; et quamvis non difficile foret, hoc ipsum etiam ex fundamentis Novi Testamenti deducere, et forte claris insuper testimoniis ostendere, hæc tamen libentius missa facio, quia ad alia festinat animus. Pergo itaque ad id, de quo *secundo* loco in hoc Capite agere constitui; scilicet Quibus et qua ratione Fides Historiarum in sacris contentarum necessaria sit. Ut autem hoc lumine naturali investigetur, sic procedendum videtur.

Si quis hominibus aliquid suadere vel dissuadere vult, quod per se notum non est, is, ut id iidem amplectantur, rem suam ex concessis deducere, eosque experientia vel ratione convincere debet; nempe ex rebus, quas per sensus experti sunt in Natura contingere, vel ex axiomatis intellectualibus per se notis. At nisi experientia talis sit, ut clare et distincte intelligatur, quamvis hominem convincat, non tamen poterit ipsa intellectum æque afficere, ejusque nebulas dissipare, ac cum res docenda ex solis axiomatis intellectualibus, hoc est ex sola virtute intellectus ejusque in percipiendo ordine, deducitur, præsertim si quæstio de re spirituali, et quæ sub sensus nullo modo cadit, sit. Verum quia, ad res ex solis notionibus intellectualibus deducendum, longa perceptionum concatenatio sæpissime requiritur, et præterea etiam summa præcautio, ingenii perspicacitas, et summa continentia, quæ omnia raro in hominibus reperiun-

tur; ideo homines ab experientia doceri malunt, quam omnes suas perceptiones ex paucis axiomatibus deducere, et invicem concatenare. Unde sequitur, quod, si quis doctrinam aliquam integram nationem, ne dicam universum humanum genus, docere, et ab omnibus in omnibus intelligi vult, is rem suam sola experientia confirmare tenetur, rationesque suas et rerum docendarum definitiones ad captum plebis, quæ maximam humani generis partem componit, maxime accommodare, non autem eas concatenare, neque definitiones, prout ad rationes melius concatenandum inserviunt, tradere; alias doctis tantum scribet, hoc est, a paucissimis tantum hominibus, si cum reliquis comparentur, poterit intelligi. Cum itaque tota Scriptura in usum integræ nationis prius, et tandem universi humani generis revelata fuerit, necessario ea, quæ in ipsa continentur, ad captum plebis maxime accommodari debuerunt, et sola experientia comprobari. Rem clarius explicemus. Quæ Scriptura docere vult, quæ solam speculationem spectant, hæc potissimum sunt, nempe dari Deum, sive ens, quod omnia fecit, et summâ sapientiâ dirigit et sustentat; et quod hominum summam habet curam, nempe eorum, qui pie et honeste vivant; reliquos autem multis suppliciis punit, et a bonis segregat. Atque hæc Scriptura solâ experientiâ comprobat, nempe iis quas narrat historiis; nec ullas harum rerum definitiones tradit, sed omnia verba et rationes captui plebis accommodat. Et quamvis experientia nullam harum rerum claram cognitionem dare possit, nec docere, quid Deus sit, et qua ratione res omnes sustentet et dirigat, hominumque curam habeat, potest tamen homines tantum docere et illuminare, quantum ad obedientiam et devotionem eorum animis imprimendum sufficit. Atque ex his satis clare constare puto, quibus et qua ratione fides historiarum in sacris contentarum necessaria sit: ex modo ostensis enim evidentissime sequitur, earum notitiam et fidem vulgo, cujus ingenium ad res clare et distincte percipiendum non valet, summe esse necessariam. Deinde, eum, qui eas negat, quia non credit Deum esse, neque eum rebus et hominibus providere, impium esse; qui autem eas ignorat, et niholominus lumine naturali novit, Deum esse, et quæ porro diximus, et deinde veram vivendi rationem habet, beatum omnino esse, imo vulgo beatiorem, quia præter veras opiniones, clarum insuper et distinctum habet conceptum. Denique sequitur, eum, qui has historias Scripturæ ignorat, nec lumine naturali aliquid novit, si non impium sive contumacem, inhumanum tamen esse et pæne brutum, nec

ullum Dei donum habere. Verum hic notandum, nos, cum dicimus, notitiam historiarum vulgo summe esse necessariam, non intelligere notitiam omnium prorsus historiarum, quæ in sacris literis continentur, sed tantum earum, quæ præcipuæ sunt, et quæ solæ, sine reliquis, doctrinam, quam modo diximus, evidentius ostendunt, hominumque animos maxime movere possunt. Nam, si omnes Scripturæ historiæ necessariæ essent ad ejus doctrinam probandam, nec conclusio elici posset, nisi ex universali consideratione omnium prorsus historiarum, quæ in ipsa continentur; tum sane ejus doctrinæ demonstratio et conclusio non tantum plebis, sed absolute humanum captum et vires superaret; quis enim ad tam magnum numerum historiarum simul attendere posset, et ad tot circumstantias et partes doctrinæ, quæ ex tot tamque diversis historiis deberet elici. Ego saltem mihi non possum persuadere, quod homines illi, qui nobis Scripturam, prout eam habemus, reliquerunt, tanto ingenio abundaverint, ut talem demonstrationem investigare potuerint, et multo minus, quod doctrina Scripturæ non posset intelligi, nisi auditis litibus Isaaci, Achitophelis consiliis Absolomo datis, et bello civili Judæorum et Israëlitarum, et aliis ad hunc modum Chronicis; aut quod primis Judæis, qui tempore Mosis vixerunt, ipsa doctrina ex historiis non æque facile demonstrari potuerit, ac iis qui tempore Hesdræ vixerunt. Sed de his fusius in sequentibus. Vulgus itaque eas tantum historias, quæ maxime eorum animos ad obedientiam et devotionem movere possunt, scire tenetur. At ipsum vulgus non satis aptum est ad faciendum de iis judicium, utpote quod magis narrationibus et rerum singulari et inexpectato eventu, quam ipsâ historiarum doctrinâ delectatur: atque hac de causa præter lectionem historiarum Pastoribus sive Ecclesiæ ministris insuper indiget, qui ipsum pro imbecillitate ejus ingenii doceant. Attamen, ne a nostro proposito divagemur, sed id, quod præcipue intendebamus ostendere, concludamus, nempe fidem historiarum, quæcunque demum eæ sint, ad legem divinam non pertinere, nec homines per se beatos reddere, neque ullam utilitatem, nisi ratione doctrinæ, habere, qua sola ratione aliæ historiæ aliis præstantiores possunt esse. Narrationes igitur in Vetere et Novo Testamento contentæ, reliquis profanis, et ipsæ etiam inter se unæ aliis, præstantiores sunt, pro ratione salutarium opinionum, quæ ex iis sequuntur. Quare, si quis historias S. Scripturæ legerit, eique in omnibus fidem habuerit, nec tamen ad doctrinam, quam ipsa iisdem docere intendit, attenderit, nec vitam emendaverit, perinde ipsi est, ac si Alco-

ranum, aut Poëtarum fabulas Scenicas, aut saltem communia Chronica ea attentione, qua vulgus solet, legisset; et contra, uti diximus, is, qui eas plane ignorat, et nihilominus salutares habet opiniones, veramque vivendi rationem, is absolute beatus est, et revera Christi Spiritum in se habet. At Judæi contra plane sentiunt; statuunt enim, veras opiniones, veramque vivendi rationem nihil prodesse ad beatitudinem, quamdiu homines eas ex solo lumine naturali amplectuntur et non ut documenta Mosi prophetice revelata: hoc enim Maimonides cap. 8. Regum * lege 11. aperte his verbis audet affirmare,

כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הריזה מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא : והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ואינו מחכמיהם : *omnis, qui ad se suscipit* [1] *septem præcepta, et ea diligenter exequutus fuerit, is ex piis Nationum est, et hæres futuri mundi; videlicet si ipsa susceperit et exequutus fuerit propterea, quod Deus ea in lege præceperit, et quod nobis per Mosen revelaverit, quod filiis Noæ eadem antea præcepta fuerunt; sed si ea a Ratione ductus exequutus fuerit, hic non est incola, nec ex piis, nec ** ex scientibus Nationum.* Hæc sunt verba Maimonidis, quibus R. Joseph filius Shem Tob in suo libro, quem vocat Kebod Elohim seu *gloriam Dei*, addit, quod, quamvis Aristoteles (quem summam Ethicam scripsisse putat, et supra omnes æstimat) nihil eorum, quæ ad veram Ethicam spectant, et quæ etiam in sua Ethica amplexus est, omisisset, sed omnia diligenter exequutus fuisset, hoc tamen ipsi ad salu-

---

* Est hæc sectio ultima (הלכות מלכים ומלחמות) operis c. t. משנה תורה seu יד החזקה, e qua capitis 8. ultima verba repetuntur.

[1] NB. Judæos putare, Deum Noæ septem præcepta dedisse, et iis solis omnes nationes teneri: Hebrææ autem soli alia perplurima præterea dedisse, ut eam beatiorem reliquis faceret.

** ואינו. Vulgo scribitur ולא, quod idem significat (edd. princ. 1475—80, 1490, 1524, 1550.). Verum in optimis codd. MSS. (bibl. Bodl., Mus. Brit., Semin. Isr. Lusit. Amstelod. anni 1282) legitur אלא i. e. *sed ex sc. N.* Eodem redit quod habet R. Joseph in libri statim laudandi pag. pænultima, אבל. Minus accurate M. Joël in libello de hujus Tract. fontibus anno 1870. edito.

tem prodesse non potuit, quia ea, quæ docet, non amplexus est ut documenta divina prophetice revelata, sed ex solo dictamine Rationis. Verum hæc omnia mera esse figmenta, et nullis rationibus neque Scripturæ autoritate suffulta, unicuique hæc attente legenti satis constare existimo; quare ad eandem rem refutandum, ipsam recensuisse sufficit. Nec etiam eorum sententiam hic refutare in animo est, qui nimirum statuunt, Lumen Naturale nihil sani de iis, quæ ad veram salutem spectant, docere posse; hoc enim ipsi, qui nullam sanam Rationem sibi concedunt, nulla etiam ratione probare possunt; et si aliquid supra Rationem se habere venditant, id merum est figmentum, et longe infra Rationem, quod jam satis eorum communis vivendi modus indicavit. Sed de his non est opus apertius loqui. Hoc tantum addam, nos neminem nisi ex operibus cognoscere posse; qui itaque his fructibus abundaverit, scilicet charitate, gaudio, pace, longanimitate, benignitate, bonitate, fide, mansuetudine, et continentia, adversus quos (ut Paulus in Epistola ad Galatas cap. 5. vers. 22. ait) lex non est posita, is, sive ex sola Ratione sive ex sola Scriptura edoctus sit, a Deo revera edoctus est, et omnino beatus. His itaque omnia, quæ circa legem divinam agere constitueram, absolvi.

CAPUT VI.

De Miraculis.

Sicuti scientiam illam, quæ captum humanum superat, divinam, sic opus, cujus causa vulgo ignoratur, divinum sive Dei opus vocare consueverunt homines: vulgus enim tum Dei potentiam et providentiam quam clarissime constare putat, cum aliquid in Natura insolitum et contra opinionem, quam ex consuetudine de Natura habet, contingere videt; præsertim si id in ejus lucrum aut commodum cesserit; et ex nulla re clarius existentiam Dei probari posse existimat, quam ex eo, quod Natura, ut putant, suum ordinem non servet. Et propterea illos omnes Deum, aut saltem Dei providentiam, tollere putant, qui res et miracula per causas naturales explicant, aut intelligere student. Existimant scilicet, Deum tamdiu nihil agere, quamdiu Natura solito ordine agit; et contra, potentiam Naturæ et causas naturales tamdiu esse otiosas, quamdiu Deus agit; duas itaque potentias numero ab invicem distinctas imaginantur,

scilicet potentiam Dei et potentiam rerum naturalium, a Deo tamen certo modo determinatam, vel (ut plerique magis hodierno tempore sentiunt) creatam. Quid autem per utramque, et quid per Deum et Naturam intelligant, nesciunt sane, nisi quod Dei potentiam tanquam Regiæ cujusdam majestatis imperium, Naturæ autem tanquam vim et impetum imaginentur. Vulgus itaque opera Naturæ insolita vocat miracula sive Dei opera, et partim ex devotione, partim ex cupiditate adversandi iis, qui scientias naturales colunt, rerum causas naturales nescire cupit, et ea tantum audire gestit, quæ maxime ignorat, quæque propterea maxime admiratur. Videlicet, quia nulla alia ratione, nisi causas naturales tollendo, resque extra Naturæ ordinem imaginando, Deum adorare, omniaque ad ejus imperium et voluntatem referre potest, nec Dei potentiam magis admiratur, nisi dum potentiam Naturæ a Deo quasi subactam imaginatur. Quod quidem originem duxisse videtur a primis Judæis, qui, ut Ethnicos sui temporis, qui Deos visibiles adorabant, videlicet Solem, Lunam, Terram, Aquam, Aërem, etc., convincerent, iisque ostenderent, Deos illos imbecilles et inconstantes, sive mutabiles, et sub imperio Dei invisibilis esse, miracula sua narrabant, quibus insuper conabantur ostendere, totam Naturam ex Dei, quem adorabant, imperio in eorum tantum commodum dirigi; quod quidem hominibus adeo arrisit, ut in hoc usque tempus miracula fingere non cessaverint, ut ipsi Deo dilectiores reliquis, causaque finalis, propter quam Deus omnia creavit et continuo dirigit, crederentur. Quid sibi vulgi stultitia non arrogat, quod nec de Deo, nec de Natura ullum sanum habet conceptum, quod Dei placita cum hominum placitis confundit, et quod denique Naturam adeo limitatam fingit, ut hominem ejus præcipuam partem esse credat. His vulgi de Natura et miraculis opiniones et præjudicia satis prolixe enarravi; attamen, ut rem ordine edoceam, ostendam, I. nihil contra Naturam contingere, sed ipsam æternum, fixum, et immutabilem ordinem servare, et simul, quid per miraculum intelligendum sit; II. nos ex miraculis nec essentiam nec existentiam, et consequenter nec providentiam Dei posse cognoscere, sed hæc omnia longe melius percipi ex fixo et immutabili Naturæ ordine. III. ex aliquot Scripturæ exemplis ostendam, ipsam Scripturam per Dei decreta et volitiones, et consequenter providentiam, nihil aliud intelligere, quam ipsum Naturæ ordinem, qui ex ejus æternis legibus necessario sequitur. IV. Denique de modo miracula Scripturæ interpretandi, et de iis, quæ præcipue circa miraculorum narrationes notari

debeant, agam. Et hæc præcipua sunt, quæ ad hujus Capitis argumentum spectant, et quæ præterea ad intentum totius hujus operis non parum inservire existimo.

Ad *primum* quod attinet, id facile ostenditur ex iis, quæ in Cap. 4. circa legem divinam demonstravimus, nempe omne id, quod Deus vult sive determinat, æternam necessitatem et veritatem involvere. Ostendimus enim ex eo, quod Dei intellectus a Dei voluntate non distinguitur, idem nos affirmare, cum dicimus Deum aliquid velle, ac cum dicimus, Deum id ipsum intelligere; quare eadem necessitate, qua ex natura et perfectione divina sequitur, Deum rem aliquam, ut est, intelligere, ex eadem sequitur, Deum eandem, ut est, velle. Cum autem nihil, nisi ex solo divino decreto, necessario verum sit, hinc clarissime sequitur, leges Naturæ universales mera esse decreta Dei, quæ ex necessitate et perfectione naturæ divinæ sequuntur. Si quid igitur in Natura contingeret, quod ejus universalibus legibus repugnaret, id decreto et intellectui et naturæ divinæ necessario etiam repugnaret; aut si quis statueret, Deum aliquid contra leges Naturæ agere, is simul etiam cogeretur statuere, Deum contra suam naturam agere, quo nihil absurdius. Idem etiam facile ex hoc posset ostendi, quod nimirum potentia Naturæ sit ipsa divina potentia et virtus, divina autem potentia sit ipsissima Dei essentia; sed hoc inpræsentiarum libentius omitto. Nihil igitur in Natura [1] contingit, quod ipsius legibus universalibus repugnet; at nec etiam aliquid, quod cum iisdem non convenit, aut ex iisdem non sequitur: nam quicquid fit, per Dei voluntatem et æternum decretum fit; hoc est, ut jam ostendimus, quicquid fit, id secundum leges et regulas, quæ æternam necessitatem et veritatem involvunt, fit; Natura itaque leges et regulas, quæ æternam necessitatem et veritatem involvunt, quamvis omnes nobis notæ non sint, semper tamen observat, adeoque etiam fixum atque immutabilem ordinem. Nec ulla sana ratio suadet, Naturæ limitatam potentiam et virtutem tribuere, ejusque leges ad certa tantum, et non ad omnia aptas statuere; nam, cum virtus et potentia Naturæ sit ipsa Dei virtus et potentia, leges autem et regulæ Naturæ ipsa Dei decreta, omnino credendum est, potentiam Naturæ infinitam esse, ejusque leges adeo latas, ut ad omnia, quæ et ab ipso divino intellectu concipiuntur, se

---

[1] NB. me hic per Naturam non intelligere solam materiam ejusque affectiones, sed præter materiam alia infinita.

extendant; alias enim quid aliud statuitur, quam quod Deus Naturam adeo impotentem creaverit, ejusque leges et regulas adeo steriles statuerit, ut sæpe de novo ei subvenire cogatur, si eam conservatam vult, et ut res ex voto succedant; quod sane a Ratione alienissimum esse existimo. Ex his itaque, quod in Natura nihil contingit, quod ex ejus legibus non sequitur; et quod ejus leges ad omnia, quæ et ab ipso Divino intellectu concipiuntur, se extendunt; et quod denique Natura fixum atque immutabilem ordinem servat; clarissime sequitur, nomen miraculi non nisi respective ad hominum opiniones posse intelligi, et nihil aliud significare, quam opus, cujus causam naturalem exemplo alterius rei solitæ explicare non possumus, vel saltem ipse non potest, qui miraculum scribit aut narrat. Possem quidem dicere, miraculum esse id, cujus causa ex principiis rerum naturalium Lumine Naturali notis explicari nequit; verum, quoniam miracula ad captum vulgi facta fuerunt, quod quidem principia rerum naturalium plane ignorabat, certum est, antiquos id pro miraculo habuisse, quod explicare non poterant eo modo, quo vulgus res naturales explicare solet, recurrendo scilicet ad memoriam, ut alterius rei similis, quam sine admiratione imaginari solet, recordetur; tum enim vulgus rem aliquam se satis intelligere existimat, cum ipsam non admiratur. Antiqui itaque, et omnes fere in hoc usque tempus, nullam præter hanc normam miraculi habuerunt; quare non dubitandum, quin in sacris literis multa tanquam miracula narrentur, quorum causæ ex principiis rerum naturalium notis facile possunt explicari, ut jam supra innuimus in Cap. 2., cum de eo, quod sol steterit tempore Josuæ, et quod retrogradatus fuerit tempore Achaz, loquuti sumus; sed de his mox prolixius agemus, nempe circa miraculorum interpretationem, de qua in hoc Capite agere promisi.

Hic jam tempus est, ut ad *secundum* transeam, nempe ut ostendam, nos ex miraculis nec Dei essentiam, nec existentiam, nec providentiam posse intelligere, sed contra hæc longe melius percipi ex fixo atque immutabili Naturæ ordine; ad quod demonstrandum sic procedo. Cum Dei existentia non sit per se nota *, debet necessario concludi ex notionibus, quarum veritas adeo firma et inconcussa sit, ut nulla dari neque concipi possit potentia, a qua possint immutari. Nobis saltem ab eo tempore, quo ex iis Dei existentiam concludimus, ita apparere debent,

* Cf. Annot. VI.

si ex ipsis eam extra omnem dubitationis aleam concludere volumus: nam si possemus concipere, ipsas notiones ab aliqua potentia, quæcunque demum ea fuerit, mutari posse, tum de earum veritate dubitaremus, et consequenter etiam de nostra conclusione, nempe de Dei existentia, nec de ulla re unquam poterimus esse certi. Deinde nihil cum Natura convenire vel ei repugnare scimus, nisi id, quod ostendimus cum istis principiis convenire, vel iis repugnare; quare, si concipere possemus aliquid in Natura ab aliqua potentia (quæcunque demum ea fuerit) posse fieri, quod Naturæ repugnet, id primis istis notionibus repugnabit, adeoque id ut absurdum rejiciendum, vel de primis notionibus (ut modo ostendimus), et consequenter de Deo, et de omnibus quomodocunque perceptis, dubitandum. Longe igitur abest, ut miracula, quatenus per id intelligitur opus, quod ordini Naturæ repugnet, nobis Dei existentiam ostendant; cum contra nos de eadem dubitare facerent, quando absque iis absolute de ipsa possemus esse certi, nempe quando scimus, omnia Naturæ certum atque immutabilem ordinem sequi. At ponatur, id esse miraculum, quod per causas naturales explicari non potest; quod quidem duobus modis potest intelligi, vel quod causas naturales quidem habet, quæ tamen ab humano intellectu investigari non possunt, vel quod nullam causam præter Deum sive Dei voluntatem agnoscit. Verum quia omnia, quæ per causas naturales fiunt, ex sola Dei potentia et voluntate etiam fiunt, necessario huc tandem perveniendum, nempe miraculum, sive id causas naturales habeat sive minus, opus esse, quod per causam explicari non potest, hoc est opus, quod captum humanum superat; sed ex opere, et absolute ex eo, quod nostrum captum superat, nihil intelligere possumus. Nam quicquid clare et distincte intelligimus, id per se, vel per aliud, quod per se clare et distincte intelligitur, nobis debet innotescere. Quare ex miraculo, sive opere, quod nostrum captum superat, nec Dei essentiam, nec existentiam, nec absolute aliquid de Deo et Natura intelligere possumus; sed contra, cum omnia a Deo determinata et sancita scimus esse, et operationes Naturæ ex Dei essentia consequi, Naturæ vero leges Dei æterna decreta et volitiones esse, absolute concludendum, nos eo melius Deum Deique voluntatem cognoscere, quo melius res naturales cognoscimus, et clarius intelligimus, quomodo a prima sua causa dependent, et quomodo secundum æternas Naturæ leges operantur. Quare, ratione nostri intellectus, longe meliore jure ea opera, quæ clare et

distincte intelligimus, Dei opera vocanda, et ad Dei voluntatem referenda, quam ea, quæ plane ignoramus, quamvis imaginationem valde occupent, et homines in admirationem sui rapiant; quandoquidem ea sola Naturæ opera, quæ clare et distincte intelligimus, Dei cognitionem reddunt sublimiorem, et Dei voluntatem et decreta quam clarissime indicant. Ii igitur plane nugantur, qui, ubi rem ignorant, ad Dei voluntatem recurrunt; ridiculus sane modus ignorantiam profitendi. Porro, quamvis ex miraculis aliquid concludere possemus, nullo tamen modo Dei existentia inde posset concludi. Nam, cum miraculum opus limitatum sit, nec unquam, nisi certam et limitatam potentiam exprimat, certum est, nos ex tali effectu non posse concludere existentiam causæ, cujus potentia sit infinita, sed ad summum causæ, cujus potentia major sit. Dico *ad summum;* potest enim etiam consequi ex multis causis simul concurrentibus opus aliquod, cujus quidem vis et potentia minor sit potentiâ omnium causarum simul, at * longe major potentiâ uniuscujusque causæ. At quoniam Naturæ leges (ut jam ostendimus) ad infinita se extendunt, et sub quadam specie æternitatis a nobis concipiuntur, et Natura secundum eas certo atque immutabili ordine procedat, ipsæ nobis eatenus Dei infinitatem, æternitatem, et immutabilitatem aliquo modo indicant. Concludimus itaque, nos per miracula Deum, ejusque existentiam et providentiam, cognoscere non posse, sed hæc longe melius concludi ex Naturæ fixo atque immutabili ordine. Loquor in hac conclusione de miraculo, quatenus per id nihil aliud intelligitur, quam opus, quod hominum captum superat, aut superare creditur; nam quatenus supponeretur ordinem Naturæ destruere sive interrumpere, aut ejus legibus repugnare, eatenus (ut modo ostendimus) non tantum nullam Dei cognitionem dare posset, sed contra illam, quam naturaliter habemus, adimeret, et nos de Deo, et omnibus, dubitare faceret. Neque hic ullam agnosco differentiam inter opus contra Naturam, et opus supra Naturam (hoc est, ut quidam ajunt, opus, quod quidem Naturæ non repugnat, attamen ab ipsa non potest produci aut effici); nam cum miraculum non extra Naturam, sed in ipsa Natura fiat, quamvis supra Naturam statuatur, tamen necesse est, ut Naturæ ordinem interrumpat, quem alias fixum atque immutabilem ex Dei decretis concipimus. Si quid igitur in Natura fieret, quod ex ipsius legibus non sequeretur, id necessario ordini, quem

* Ed. Pr.: *ac.*

Deus in æternum per leges Naturæ universales in Natura statuit, repugnaret, adeoque id contra Naturam ejusque leges esset, et consequenter ejus fides nos de omnibus dubitare faceret, et ad Atheismum duceret. Et his puto me id, quod secundo intendebam, satis firmis rationibus ostendisse; ex quibus de novo concludere possumus, miraculum sive contra Naturam, sive supra Naturam, merum esse absurdum; et propterea per miraculum in sacris litteris nihil aliud posse intelligi, quam opus Naturæ, uti diximus, quod captum humanum superat, aut superare creditur.

Jam antequam ad III. pergam, libet prius hanc nostram sententiam, nempe quod ex miraculis Deum non possumus cognoscere, authoritate Scripturæ confirmare; et quamvis Scriptura hoc nullibi aperte doceat, facile tamen ex ipsa potest concludi, imprimis ex eo, quod Moses (Deut. cap. 13.) præcipit, ut Prophetam seductorem, quamvis faciat miracula, mortis tamen damnent: sic enim ait, ובא האות והמופת אשר דבר אליך : לא תשמע אל דברי הנביא ההוא וגו כי מנסה יהוה אלהיכם אתכם וגו והנביא ההוא יומת וגו *et* quamvis *contigerit signum et portentum, quod tibi prædixit, etc., noli* tamen *assentire verbis ejus Prophetæ, etc., quia Dominus vester Deus vos tentat, etc. Propheta* igitur *ille mortis damnetur, etc.* Ex quibus clare sequitur, miracula a falsis etiam Prophetis posse fieri, et homines, nisi Dei vera cognitione et amore probe sint muniti, æque facile ex miraculis falsos Deos ac Verum posse amplecti. Nam addit, כי מנסה יהוה אלהיכם אתכם וגו *quoniam Jehova vester Deus vos tentat, ut sciat, num eum amatis integro corde vestro et animo vestro.* Deinde Israëlitæ ex tot miraculis nullum de Deo sanum conceptum formare potuerunt, quod ipsa experientia testata est. Nam, cum sibi persuaderent, Mosen ab iis abiisse, numina visibilia ab Aharone petierunt, et vitulus, proh pudor! eorum Dei fuit idea, quam tandem ex tot miraculis formaverunt. Asaph quamvis tot miracula audivisset, de Dei providentia tamen dubitavit, et fere a vera via deflexisset, nisi tandem veram beatitudinem intellexisset (vide Psal. 73.). Salomon etiam, cujus tempore res Judæorum in summo vigore erant, suspicatur omnia casu contingere; vide Eccl. cap. 3. vers. 19, 20, 21. et cap. 9. vers. 2, 3., etc. Denique omnibus fere Prophetis hoc ipsum valde obscurum fuit, nempe quomodo ordo Naturæ et hominum eventus cum conceptu, quem de providentia Dei formaverant, possent con-

venire; quod tamen Philosophis, qui non ex miraculis, sed ex claris conceptibus res conantur intelligere, semper admodum clarum fuit; iis nimirum, qui veram felicitatem in sola virtute et tranquillitate animi constituunt, nec student, ut Natura iis, sed contra, ut ipsi Naturæ pareant; utpote qui certe sciunt, Deum Naturam dirigere prout ejus leges universales, non autem prout humanæ naturæ particulares leges exigunt, adeoque Deum non solius humani generis, sed totius Naturæ rationem habere. Constat itaque etiam ex ipsa Scriptura, miracula veram Dei cognitionem non dare, nec Dei providentiam clare docere. Quod autem in Scriptura sæpe reperitur, Deum portenta fecisse, ut hominibus innotesceret, ut in Exodi cap. 10. vers. 2., Deum Ægyptios illusisse, et signa sui dedisse, ut Israëlitæ cognoscerent eum esse Deum; inde tamen non sequitur, miracula id revera docere, sed tantum sequitur, Judæos tales habuisse opiniones, ut facile iis miraculis convinci possent. Supra enim in Capite secundo clare ostendimus, rationes propheticas, sive quæ ex revelatione formantur, non elici ex notionibus universalibus et communibus, sed ex concessis, quamvis absurdis, et opinionibus eorum, quibus res revelantur, sive quos Spiritus Sanctus convincere vult; quod multis exemplis illustravimus, et etiam testimonio Pauli, qui cum Græcis erat Græcus, et cum Judæis Judæus. Verum quamvis illa miracula Ægyptios et Judæos ex suis concessis convincere, non tamen veram Dei ideam et cognitionem dare poterant, sed tantum facere, ut concederent, dari Numen omnibus rebus iis notis potentius, deinde quod Hebræos, quibus tum temporis omnia præter spem felicissime cesserunt, supra omnes curabat, non autem quod Deus omnes æque curet; nam hoc sola Philosophia docere potest; ideo Judæi et omnes, qui nonnisi ex dissimili rerum humanarum statu et impari hominum fortuna Dei providentiam cognoverunt, sibi persuaserunt, Judæos Deo dilectiores reliquis fuisse, quamvis tamen reliquos vera humana perfectione non superaverint, ut jam Cap. III. ostendimus.

Ad *tertium* igitur pergo, scilicet ex Scriptura ostendam, Dei decreta et mandata, et consequenter providentiam, nihil esse revera præter Naturæ ordinem; hoc est, quando Scriptura dicit hoc vel illud a Deo vel Dei voluntate factum, nihil aliud revera intelligere, quam quod id ipsum secundum leges et ordinem Naturæ fuerit factum, non autem, ut vulgus opinatur, quod Natura tamdiu cessavit agere, aut quod ejus ordo aliquamdiu interruptus fuit. At Scriptura ea, quæ ad ejus doctrinam non

spectant, directe non docet, quia ejus non est (ut circa legem divinam ostendimus) res per causas naturales, neque res mere speculativas docere. Quare id, quod hic volumus, ex quibusdam Scripturæ Historiis, quæ casu prolixius et pluribus circumstantiis narrantur, per consequentiam eliciendum est; talium itaque aliquot in medium proferam. In Libro 1. Shamuëlis cap. 9, vs. 15, 16. narratur, quod Deus Shamuëli revelavit, se Saulum ad eum missurum; nec tamen Deus eum ad Shamuëlem misit, ut homines solent aliquem ad alium mittere, sed hæc Dei missio nihil aliud fuit quam ipse Naturæ ordo; quærebat nimirum Saul (ut in prædicto capite narratur) asinas, quas perdiderat, et jam absque iis domum redire deliberans, ex consilio sui famuli Shamuëlem Prophetam adivit, ut ex eo sciret, ubi easdem invenire posset; nec ex tota narratione constat, Saulum aliud Dei mandatum præter hunc Naturæ ordinem habuisse, ut Shamuëlem adiret. In Psalm. 105. vs. 24. dicitur, quod Deus Ægyptiorum animum mutavit, ut odio haberent Israëlitas; quæ etiam mutatio naturalis plane fuit, ut patet ex cap. 1. Exodi, ubi ratio non levis Ægyptiorum narratur, quæ eos movit, Israëlitas ad servitutem redigere. Cap. 9. Genes. vs. 13. ait Deus Noæ, se iridem in nube daturum; quæ etiam Dei actio nulla sane alia est, nisi radiorum solis refractio et reflexio, quam ipsi radii in aquæ guttulis patiuntur. Psalmo 147. vs. 18. vocatur illa venti naturalis actio et calor, quo pruina et nix liquescunt, verbum Dei; et vs. 15. dictum Dei et verbum * ventus et frigus vocantur; ventus et ignis vocantur in Psalmo 104. vs. 4. legati et ministri Dei. Et alia ad hunc modum plura in Scriptura reperiuntur, quæ clarissime indicant, Dei decretum, jussum, dictum, et verbum nihil aliud esse, quam ipsam Naturæ actionem et ordinem. Quare non dubium est, quin omnia, quæ in Scriptura narrantur, naturaliter contigerint; et tamen ad Deum referuntur, quia Scripturæ, ut jam ostendimus, non est, res per causas naturales docere, sed tantum eas res narrare, quæ imaginationem late occupant, idque ea methodo et stylo, qui melius inservit ad res magis admirandum, et consequenter ad devotionem in animis vulgi imprimendum. Si igitur quædam in sacris literis reperiuntur, quorum causas reddere nescimus, et quæ præter, imo contra ordinem Naturæ videntur contigisse, ea moram nobis injicere non debent, sed omnino credendum, id, quod revera contigit, naturaliter contigisse; quod

* Ed. Pr.: *dictum et Dei verbum.*

etiam ex hoc confirmatur, quod in miraculis plures circumstantiæ reperiebantur, quamvis tamen non semper narrentur, præcipue cum stilo poëtico canantur; circumstantiæ, inquam, miraculorum clare ostendunt, ipsa causas naturales requirere. Nempe, ut Ægyptii scabie infestarentur, opus fuit, ut Moses favillam in aërem sursum spargeret (vide Exodi cap. 9. vs. 10.). Locustæ etiam ex mandato Dei naturali, nempe ex vento orientali integro die et nocte flante, Ægyptiorum regionem petierunt, et vento occidentali fortissimo eandem reliquerunt (vide Exod. c. 10. vs. 14, 19.). Eodem etiam Dei jussu mare viam Judæis aperuit (vide Exod. c. 14. vs. 21.), nempe Euro, qui fortissime integra nocte flavit. Deinde, ut Elisa puerum, qui mortuus credebatur, excitaret, aliquoties puero incumbere debuit, donec prius incaluerit, et tandem oculos aperuerit (vide Reg. lib. 2. cap. 4. vs. 34, 35.). Sic etiam in Euangelio Joannis cap. 9. quædam narrantur circumstantiæ, quibus Christus usus est ad sanandum cœcum; et sic alia multa in Scripturis reperiuntur, quæ omnia satis ostendunt, miracula aliud, quam absolutum Dei, ut ajunt, mandatum requirere. Quare credendum, quamvis circumstantiæ miraculorum, eorumque naturales causæ, non semper neque omnes enarrentur, miracula tamen non sine iisdem contigisse. Quod etiam constat ex Exodi cap. 14. vs. 27., ubi tantum narratur, quod ex solo nutu Mosis mare iterum intimuit, nec ulla venti mentio fit. Et tamen in Cantico (cap. 15. vers. 10.) dicitur, id contigisse ex eo, quod Deus vento suo (id est, vento fortissimo) flaverit; quare hæc circumstantia in historia omittitur, et miraculum ea de causa majus videtur. At forsan instabit aliquis, nos perplura in Scripturis reperire, quæ nullo modo per causas naturales videntur posse explicari; ut quod peccata hominum, eorumque precationes, possunt esse pluviæ terræque fertilitatis causa, aut quod fides cœcos sanare potuit, et alia ad hunc modum, quæ in Bibliis narrantur. Sed ad hæc me jam respondisse puto: ostendi enim, Scripturam res non docere per proximas suas causas, sed tantum res eo ordine iisque phrasibus narrare, quibus maxime homines, et præcipue plebem, ad devotionem movere potest; et hac de causa de Deo et de rebus admodum improprie loquitur, quia nimirum non Rationem convincere, sed hominum phantasiam et imaginationem afficere et occupare studet. Si enim Scriptura vastationem alicujus imperii, ut historici politici solent, narraret, id plebem nihil commoveret; at contra maxime, si omnia poëtice depingat et ad Deum referat, quod facere solet. Cum itaque Scriptura narrat, terram propter

hominum peccata sterilem esse, aut quod cœci ex fide sanabantur, ea nos non magis movere debent, quam cum narrat, Deum propter hominum peccata irasci, contristari, pœnitere boni promissi et facti, aut quod Deus, ex eo quod signum videt, promissi recordetur, et alia perplurima, quæ vel poëtice dicta sunt, vel secundum Scriptoris opiniones et præjudicia relata. Quare hic absolute concludimus, omnia, quæ in Scriptura vere narrantur contigisse, ea secundum leges Naturæ, ut omnia, necessario contigisse; et si quid reperiatur, quod apodictice demonstrari potest legibus Naturæ repugnare, aut ex iis consequi non potuisse, plane credendum, id a sacrilegis hominibus Sacris Literis adjectum fuisse. Quicquid enim contra Naturam est, id contra Rationem est; et quod contra Rationem, id absurdum est, ac proinde etiam refutandum.

Superest jam tantum, pauca adhuc de miraculorum interpretatione notare, vel potius recolligere (nam præcipua jam dicta sunt), et uno aut altero exemplo illustrare, quod hic *quarto* facere promisi; idque propterea volo, ne quis, miraculum aliquod male interpretando, temere suspicetur, se aliquid in Scriptura reperisse, quod lumini Naturæ repugnet. Raro admodum fit, ut homines rem aliquam, ut gesta est, ita simpliciter narrent, ut nihil sui Judicii narrationi immisceant. Imo, cum aliquid novi vident aut audiunt, nisi maxime a suis præconceptis opinionibus caveant, iis plerumque ita præoccupabuntur, ut plane aliud, quam quod vident, aut contigisse audiunt, percipiant; præsertim si res acta captum narrantis aut audientis superat, et maxime si ad ejus rem referat, ut ipsa certo modo contingat. Hinc fit, ut homines in suis Chronicis et historiis magis suas opiniones, quam res ipsas actas narrent; et ut unus idemque casus a duobus hominibus, qui diversas habent opiniones, ita diverse narretur, ut non nisi de duobus casibus loqui videantur; et denique ut sæpe non admodum difficile sit, ex solis historiis opiniones chronographi et historici investigare. Ad hæc confirmandum multa adferre possem, tam Philosophorum, qui historiam Naturæ scripserunt, quam Chronographorum exempla, nisi id superfluum existimarem; ex Sacra autem Scriptura unum tantum adferam, de reliquis Lector ipse judicet. Tempore Josuæ Hebræi (ut jam supra monuimus) cum vulgo credebant, solem motu, ut vocant, diurno moveri, terram autem quiescere; et huic præconceptæ opinioni miraculum, quod iis contigit, cum contra quinque illos reges pugnarent, adaptaverunt. Non enim simpliciter narraverunt, diem illum solito longiorem fuisse,

sed, solem, et lunam stetisse, sive a suo motu cessavisse; quod ipsis etiam tum temporis non parum inservire poterat ad Ethnicos, qui solem adorabant, convincendum, et ipsa experientia comprobandum, solem sub alterius numinis imperio esse, ex cujus nutu ordinem suum naturalem mutare tenetur. Quare partim ex religione, partim ex præconceptis opinionibus rem longe aliter, quam revera contingere potuit, conceperunt atque enarraverunt. Igitur ad miracula Scripturæ interpretandum, et ex eorum narrationibus intelligendum, quomodo ipsa revera contigerint, necesse est, opiniones eorum scire, qui ipsa primo narraverunt, et qui nobis ea scripto reliquerunt, et eas ab eo, quod sensus iis repræsentare potuerunt, distinguere; alias enim eorum opiniones et judicia cum ipso miraculo, prout revera contigit, confundemus. Nec ad hæc tantum, sed ne etiam confundamus res, quæ revera contigerunt, cum rebus imaginariis, et quæ non nisi repræsentationes propheticæ fuerunt, eorum opiniones scire refert. In Scriptura enim multa ut realia narrantur, et quæ etiam realia esse credebantur, quæ tamen non nisi repræsentationes resque imaginariæ fuerunt; ut quod Deus (summum ens) e cœlo descenderit (vide Exodi cap. 19. vs. 18. * et Deut. cap. 5. vs. 19. **), et quod mons Sinai propterea fumabat, quia Deus supra eundem descenderat igne circumdatus; quod Elias ad cœlum igneo curru et igneis equis ascenderit; quæ sane omnia non nisi repræsentationes fuerunt, adaptatæ opinionibus eorum, qui eas nobis ut iis repræsentatæ sunt, nempe ut res actuales, tradiderunt. Omnes enim, qui aliquantulum supra vulgum sapiunt, sciunt, Deum non habere dextram neque sinistram, neque moveri neque quiescere, neque in loco, sed absolute infinitum esse, et in eo omnes contineri perfectiones. Hæc, inquam, ii sciunt, qui res ex perceptionibus puri intellectus judicant, et non prout imaginatio a sensibus externis afficitur; ut vulgus solet, quod ideo Deum corporeum, et imperium regium tenentem, imaginatur, cujus solium in convexitate cœli supra stellas esse fingit, quarum a terra distantiam non admodum longam credit esse Et his et similibus opinionibus (uti diximus) perplurimi Scripturæ casus adaptati sunt, qui proinde non debent ut reales a Philosophis accipi. Refert denique ad miracula, ut realiter contigerint, intelligen-

* Ed. Pr.: 28.
** Ed. Pr.: 28. — Aliis vs. 22.

dum, Hebræorum phrases et tropos scire; qui enim ad ipsos non satis attenderit, multa Scripturæ affinget miracula, quæ ejus scriptores nunquam enarrare cogitaverunt; adeoque non tanquam res et miracula, prout revera contigerint, sed mentem etiam authorum sacrorum codicum plane ignorabit. E. g. Zacharias cap. 14. vs. 7. de quodam bello futuro loquens, ait והיה יום אחד הוא יודע ליהוה לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור *et dies erit unicus, Deo tantum notus; non* enim erit *dies neque nox, tempore autem vespertino lux erit.* Quibus verbis magnum miraculum prædicere videtur, et tamen iis nihil aliud significare vult, quam quod bellum toto die erit anceps, ejusque eventus Deo tantum notus, et quod tempore vespertino victoriam adipiscentur; similibus enim phrasibus victorias et clades nationum prædicere et scribere solebant Prophetæ. Sicuti videmus Esaiam, qui cap. 13. vastationem Babiloniæ sic depingit, כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו *quoniam stellæ cœli ejusque sidera non illuminabunt luce sua; sol in ortu suo tenebrescet, et luna non emittet splendorem suæ lucis;* quæ sane neminem credere existimo in vastatione illius imperii contigisse; ut neque etiam ea, quæ mox addit, nempe על כן שמים ארגיז ותרעש הארץ ממקומה *propterea cœlos contremiscere faciam, et terra e suo loco dimovebitur.* Sic etiam Esaias cap. 48. vs. [pæn-] ult., ut Judæis significaret, eos Babilonia Hierosolymam secure redituros, neque in itinere sitim passuros, ait ולא צמאו בחרבות הוליכם מים מצור הזיל למו ויבקע צור ויזבו מים *et non sitiverunt, per deserta eos duxit, aquam ex petra iis instillare fecit, petram rupit, et fluxerunt aquæ.* His, inquam, verbis nihil aliud significare vult, quam quod Judæi fontes in desertis, ut fit, invenient, quibus sitim suam mitigabunt; nam cum ex consensu Cyri Hierosolymam petierunt, nulla similia miracula iis contigisse constat. Et ad hunc modum perplurima in sacris litteris occurrunt, quæ tantum modi loquendi inter Judæos fuerunt, nec opus est, omnia hic singulatim recensere; sed tantum hoc in genere notari velim, Hebræos his phrasibus non tantum consuevisse ornate, sed etiam, et quidem maxime, devote loqui. Hac enim de causa in sacris literis invenitur *Deo benedicere* pro *maledicere* (vide Lib. 1. Reg. cap. 21. vers. 10. et Job. cap. 2. vers. 9.); et

eadem etiam de causa omnia ad Deum referebant, et ideo Scriptura nihil nisi miracula narrare videtur, idque cum de rebus maxime naturalibus loquitur; cujus rei exempla aliquot jam supra retulimus. Quare credendum, cum Scriptura dicit, Deum cor Pharaonis induravisse, nihil aliud tum significari, quam quod Pharao fuit contumax. Et cum dicitur, Deum fenestras cœli aperire, nihil aliud significat, quam quod multa aqua pluerit; et sic alia. Ad hæc igitur, et quod multa admodum breviter, sine ullis circumstantiis, et fere mutilate narrentur, si quis probe attenderit, nihil fere in Scriptura reperiet, quod possit demonstrari Lumini Naturæ repugnare, et contra multa, quæ obscurissima visa sunt, mediocri meditatione intelligere poterit et facile interpretari.

Atque his existimo, me id, quod intenderam, satis clare ostendisse. Attamen, antequam huic Capiti finem dem, aliud adhuc restat, quod hic monere volo; nempe, me alia prorsus methodo hic circa miracula processisse, quam circa Prophetiam. De prophetia enim nihil affirmavi, nisi quod ex fundamentis in Sacris Literis revelatis concludere potui, at hic præcipua ex solis principiis Lumine Naturali notis elicui; quod etiam consulto feci, quia de prophetia, quandoquidem ipsa captum humanum superat, et quæstio mere Theologica est, nihil affirmare, neque etiam scire poteram, in quo ipsa potissimum constiterit, nisi ex fundamentis revelatis; atque adeo coactus tum fui historiam prophetiæ concinnare, et ex ea quædam dogmata formare, quæ me naturam prophetiæ, ejusque proprietates, quoad fieri potest, docerent. At hic circa miracula, quia id, quod inquirimus (nempe, an concedere possumus, aliquid in Naturæ contingere, quod ejus legibus repugnet, aut quod ex iis non posset sequi) philosophicum plane est, nullo simili indigebam; imo consultius duxi, hanc quæstionem ex fundamentis Lumine Naturali cognitis utpote maxime notis enodare. Dico, me id consultius duxisse; nam eam etiam ex solis Scripturæ dogmatibus et fundamentis facile solvere potueram; quod, ut unicuique pateat, hic paucis ostendam. Scriptura de Natura in genere quibusdam in locis affirmat, eam fixum atque immutabilem ordinem servare; ut in Psal. 148. vers. 6. et Jerem. cap. 31. vers. 35, 36. Philosophus præterea in suo Eccl. cap. 1. vers. 10. clarissime docet, nihil novi in Natura contingere; et vers. 11, 12. hoc idem illustrans ait, quod, quamvis aliquando aliquid contingat, quod novum videtur, id tamen novum non est, sed in seculis, quæ antea fuerunt et quorum nulla est memoria, contigit; nam, ut ipse

ait, antiquorum nulla est apud hodiernos memoria, nec ulla etiam hodiernorum apud posteros erit. Deinde cap. 3. vers. 11. dicit, Deum omnia probe in eorum tempus ordinavisse, et vers. 14. se novisse ait, quod, quicquid Deus facit, id in æternum permanebit, nec ei aliquid addi, nec de eo aliquid subtrahi posse. Quæ omnia clarissime docent, Naturam fixum atque immutabilem ordinem servare, Deum omnibus seculis nobis notis et ignotis eundem fuisse, legesque Naturæ adeo perfectas et fertiles esse, ut iis nihil addi neque detrahi possit, et denique miracula non nisi propter hominum ignorantiam ut aliquid novi videri. Hæc igitur in Scriptura expresse docentur; at nullibi, quod in Natura aliquid contingat, quod ipsius legibus repugnet, aut quod ex iis nequeat sequi, adeoque neque etiam Scripturæ affingendum. Ad hæc accedit, quod miracula causas et circumstantias requirant (ut jam ostendimus), et quod non sequantur ex nescio quo imperio regio, quod vulgus Deo affingit, sed ex imperio et decreto divino, hoc est (ut etiam ex ipsa Scriptura ostendimus) ex legibus Naturæ ejusque ordine, et quod denique miracula etiam a seductoribus fieri possint, ut convincitur ex cap. 13. Deut. et cap. 24. vers. 24. Matthæi. Ex quibus porro evidentissime sequitur, miracula res naturales fuisse, atque adeo eadem ita explicanda, ut neque nova (ut Salomonis verbo utar) neque Naturæ repugnantia videantur, sed, si fieri potuit, ad res naturales maxime accedentia; quod ut facilius ab unoquoque possit fieri, quasdam regulas ex sola Scriptura petitas tradidi. Attamen, quamvis dicam, Scripturam hæc docere, non tamen intelligo, hæc ab eadem doceri tanquam documenta ad salutem necessaria, sed tantum quod Prophetæ hæc eadem uti nos amplexi sunt; quare de his unicuique, prout sibi melius esse sentiet, ad Dei cultum et religionem integro animo suscipiendum, liberum est existimare. Quod etiam Josephus sentit; sic enim in conclusione Libri 2. Antiquit. * scribit: *Nullus vero discredat verbo miraculi, si antiquis hominibus et malitia privatis via salutis liquet per mare facta, sive voluntate Dei, sive sponte revelata; dum et eis, qui cum Alexandro rege Macedoniæ fuerint olim, et antiquitus a resistentibus Pamphylicum mare divisum sit, et cum aliud iter non esset, transitum præbuit iis, volente Deo per eum Persarum destruere principatum; et hoc*

* Juxta versionem mendosam, quam olim Rufino vel Ambrosio vel Cassiodoro tribuebant. Verbis a nostro repetitis omnino respondet ed. Coloniensis anni 1524. ex ædibus Eucharii Cervicorni.

confitentur omnes, qui actus Alexandri scripserunt; de his itaque, sicut placuerit cuilibet, existimet. Hæc sunt verba Josephi, ejusque de fide miraculorum judicium.

CAPUT VII.

De Interpretatione Scripturæ.

Omnibus in ore quidem est, Sacram Scripturam verbum esse Dei, quod homines veram beatitudinem vel salutis viam docet. Verum re ipsa aliud plane indicant; vulgus enim nihil minus curare videtur, quam ex documentis Sacræ Scripturæ vivere; et omnes fere sua commenta pro Dei verbo venditare videmus, nec aliud studere, quam sub prætextu religionis cæteros cogere, ut secum sentiant. Videmus, inquam, Theologos sollicitos plerumque fuisse, quomodo sua figmenta et placita ex sacris literis extorquere possent, et divina authoritate munire, nec aliud minore cum scrupulo majoreque cum temeritate agere, quam Scripturas sive Spiritus Sancti mentem interpretari; et si tum eos aliquid sollicitos habet, non est quod verentur, ne Spiritui Sancto aliquem errorem affingant et a via salutis aberrent, sed ne erroris ab aliis convincantur, atque ita propria eorum sub pedibus jaceat authoritas, et ab aliis contemnantur. Quod si homines id, quod verbis de Scriptura testantur, ex vero animo dicerent, tum aliam prorsus vivendi rationem haberent, neque tot discordiæ eorum mentes agitarent neque tot odiis certarent, nec tam cœca et temeraria cupiditate interpretandi Scripturam, novaque in Religione excogitandi, tenerentur; sed contra nihil tanquam Scripturæ doctrinam amplecti auderent, quod ab ipsa quam clarissime non edocerentur; et denique sacrilegi illi, qui Scripturam plurimis in locis adulterare non sunt veriti, a tanto scelere maxime cavissent, manusque sacrilegas ab iis abstinuissent. At ambitio et scelus tantum tandem potuerunt, ut Religio non tam in obtemperandis Spiritus Sancti documentis, quam in defendendis hominum commentis sita sit, imo ut Religio non charitate, sed disseminandis discordiis inter homines, et odio infensissimo, quod falso nomine zeli divini et ardentis studii adumbrant, propagando contineatur. Ad hæc mala accessit superstitio, quæ homines Rationem et Naturam contemnere docet, et id tantum admirari ac venerari, quod huic utrique repugnat: quare non mirum est, quod homines,

ut Scripturam magis admirentur et venerentur, eam ita explicare studeant, ut his, Rationi scilicet et Naturæ, quam maxime repugnare videatur; ideoque in Sacris Literis profundissima mysteria latere somniant, et in iis, hoc est, in absurdis investigandis, cæteris utilibus neglectis, defatigantur; et quicquid sic delirando fingunt, id omne Spiritui Sancto tribuunt, et summa vi atque affectuum impetu defendere conantur. Ita enim cum hominibus comparatum est, ut quicquid puro intellectu concipiunt, solo intellectu et Ratione; quicquid contra ex animi Affectibus opinantur, iisdem etiam defendant. Ut autem ab his turbis extricemur, et mentem a præjudiciis Theologicis liberemus, nec temere hominum figmenta pro divinis documentis amplectamur, nobis de vera methodo Scripturam interpretandi agendum est, et de eadem disserendum: hac enim ignorata nihil certo scire possumus, quid Scriptura, quidve Spiritus Sanctus docere vult. Eam autem, ut hic paucis complectar, dico methodum interpretandi Scripturam haud differre a methodo interpretandi Naturam, sed cum ea prorsus convenire. Nam sicuti methodus interpretandi Naturam in hoc potissimum consistit, in concinnanda scilicet historia Naturæ, ex qua, utpote ex certis datis, rerum naturalium definitiones concludimus; sic etiam ad Scripturam interpretandam necesse est ejus sinceram historiam adornare, et ex ea tanquam ex certis datis et principiis mentem authorum Scripturæ legitimis consequentiis concludere. Sic enim unusquisque (si nimirum nulla alia principia neque data, ad interpretandam Scripturam et de rebus, quæ in eadem continentur, disserendum, admiserit, nisi ea tantummodo, quæ ex ipsa Scriptura ejusque historia depromuntur) sine ullo periculo errandi semper procedet, et de iis, quæ nostrum captum superant, æque secure disserere poterit, ac de iis, quæ Lumine Naturali cognoscimus. Sed, ut clare constet, hanc viam non tantum certam, sed etiam unicam esse, eamque cum methodo interpretandi Naturam convenire, notandum, quod Scriptura de rebus sæpissime agit, qnæ ex principiis Lumine Naturali notis deduci nequeunt; ejus enim maximam partem historiæ et revelationes componunt: at historiæ miracula potissimum continent, hoc est (ut in superiore Capite ostendimus) narrationes rerum insolitarum Naturæ, opinionibus et judiciis Historicorum, qui eas scripserunt, accommodatas; revelationes autem opinionibus etiam Prophetarum accommodatæ sunt, ut in secundo Cap. ostendimus, et ipsæ revera captum humanum superant. Quare cognitio horum omnium, hoc est, omnium fere rerum, quæ in

Scriptura continentur, ab ipsa Scriptura sola peti debet: sicuti cognitio Naturæ ab ipsa Natura. Quod ad documenta moralia, quæ etiam in Bibliis continentur, attinet, etsi ipsa ex notionibus communibus demonstrari possunt, non potest tamen ex iisdem demonstrari, Scripturam eadem docere, sed hoc ex sola ipsa Scriptura constare potest. Imo si sine præjudicio Scripturæ divinitatem testari volumus, nobis ex eadem sola constare debet, ipsam vera documenta moralia docere; ex hoc enim solo ejus divinitas demonstrari potest: nam certitudinem Prophetarum ex hoc præcipue constare ostendimus, quod Prophetæ animum ad æquum et bonum inclinatum habebant. Quare hoc idem etiam nobis constare debet, ut fidem ipsis possimus habere. Ex miraculis autem Dei divinitatem non posse convinci, jam etiam demonstravimus; ut jam taceam, quod etiam a Pseudopropheta fieri poterant. Quare Scripturæ divinitas ex hoc solo constare debet, quod ipsa veram virtutem doceat. Atqui hoc ex sola Scriptura constare potest. Quod si non posset fieri, non sine magno præjudicio eandem amplecteremur, et de ejus divinitate testaremur. Tota itaque Scripturæ cognitio ab ipsa sola peti debet. Denique Scriptura rerum, de quibus loquitur, definitiones non tradit, ut nec etiam Natura. Quare, quemadmodum ex diversis Naturæ actionibus definitiones rerum naturalium concludendæ sunt, eodem modo hæ ex diversis narrationibus, quæ de unaquaque re in Scriptis occurrunt, sunt eliciendæ. Regula igitur universalis interpretandi Scripturam est, nihil Scripturæ tanquam ejus documentum tribuere, quod ex ipsius historia quam maxime perspectum non habeamus. Qualis autem ejus historia debeat esse, et quæ potissimum enarrare, hic jam dicendum.

Nempe I. continere debet naturam et proprietates Linguæ, qua libri Scripturæ scripti fuerunt, et quam eorum Authores loqui solebant. Sic enim omnes sensus, quos unaquæque oratio ex communi loquendi usu admittere potest, investigare poterimus. Et quia omnes, tam Veteris quam Novi Testamenti, scriptores Hebræi fuerunt, certum est, Historiam linguæ Hebraicæ præ omnibus necessariam esse, non tantum ad intelligentiam librorum Veteris Testamenti, qui hac lingua scripti sunt, sed etiam Novi; nam quamvis aliis linguis vulgati fuerint, hebraizant tamen.

II. Sententias uniuscujusque libri colligere debet, easque ad summa capita redigere, ut sic omnes, quæ de eadem re reperiuntur, in promptu habere possimus; deinde eas omnes, quæ ambiguæ vel obscuræ sunt, vel quæ invicem repugnare viden-

tur, notare. Atque eas sententias hic obscuras aut claras voco, quarum sensus ex contextu orationis facile vel difficulter Ratione percipitur; de solo enim sensu orationum, non autem de earum veritate laboramus. Quin imo apprime cavendum est, quamdiu sensum Scripturæ quærimus, ne ratiocinio nostro, quatenus principiis naturalis cognitionis fundatum est (ut jam taceam præjudicia) præoccupemur; sed, ne verum sensum cum rerum veritate confundamus, ille ex solo linguæ usu erit investigandus, vel ex ratiocinio, quod nullum aliud fundamentum agnoscit quam Scripturam. Quæ omnia, ut clarius intelligantur, exemplo illustrabo. Hæ Mosis sententiæ, quod *Deus sit ignis* et quod *Deus sit zelotypus,* quam clarissimæ sunt, quamdiu ad solam verborum significationem attendimus; ideoque eas etiam inter claras repono, tametsi respectu veritatis et Rationis obscurissimæ sunt; imo, quamvis earum literalis sensus Lumini Naturali repugnet, nisi etiam principiis et fundamentis ex Historia Scripturæ petitis clare opponatur, is sensus, nempe literalis, erit tamen retinendus; et contra, si hæ sententiæ ex literali earum interpretatione principiis ex Scriptura petitis reperirentur repugnare, quanquam cum Ratione maxime convenirent, aliter tamen (metaphorice scilicet) essent interpretandæ. Ut itaque sciamus, an Moses crediderit, Deum esse ignem, an secus, nullo modo id concludendum est ex eo, quod hæc opinio cum Ratione conveniat, aut quod ei repugnet, sed tantum ex aliis ipsius Mosis sententiis. Videlicet, quoniam Moses plurimis in locis clare etiam docet, Deum nullam habere similitudinem cum rebus visibilibus, quæ in cœlis, in terra, aut in aqua sunt, hinc concludendum, hanc sententiam, aut illas omnes, metaphorice esse explicandas. At, quia a literali sensu, quam minime fieri potest, est recedendum, ideo prius quærendum, num hæc unica sententia, *Deus est ignis,* alium præter literalem sensum admittat, hoc est an nomen *ignis* aliud quam naturalem ignem significet. Quod si non reperiatur ex usu linguæ aliud significare, nullo etiam alio modo interpretanda esset hæc sententia, quantumvis Rationi repugnans; sed contra reliquæ omnes, quamvis Rationi consentaneæ, huic tamen essent accommodandæ. Quod si nec hoc etiam ex usu linguæ posset fieri, tum hæ sententiæ irreconciliabiles essent, ac proinde de iis judicium erit suspendendum. Sed quia nomen *ignis* pro ira et zelotypia etiam sumitur (vide Jobi cap. 31. vers. 12.), hinc facile Mosis sententiæ reconciliantur, atque legitime concludimus, duas has sententias, *Deus est ignis*, et *Deus est zelotypus*, unam eandemque

esse sententiam. Porro, quoniam Moses clare docet, Deum esse zelotypum, nec ullibi docet, Deum carere passionibus sive animi pathematis, hinc plane concludendum, Mosem hoc ipsum credidisse, aut saltem docere voluisse, quantumvis hanc sententiam Rationi repugnare credamus. Nam, ut jam ostendimus, nobis non licet ad dictamina nostræ Rationis et ad nostras præconceptas opiniones mentem Scripturæ torquere, sed tota Bibliorum cognitio ab iisdem solis est petenda.

III. Denique enarrare debet hæc historia casus omnium librorum Prophetarum, quorum memoria apud nos est; videlicet vitam, mores, ac studia authoris uniuscujusque libri; quisnam fuerit, qua occasione, quo tempore, cui, et denique qua lingua scripserit. Deinde uniuscujusque libri fortunam: nempe quomodo prius acceptus fuerit, et in quorum manus inciderit, deinde quot ejus variæ lectiones fuerint, et quorum concilio inter sacros acceptus fuerit, et denique quomodo omnes libri, quos omnes jam sacros esse fatentur, in unum corpus coaluerint. Hæc omnia, inquam, historia Scripturæ continere debet. Nam ut sciamus, quænam sententiæ tanquam leges proferantur, quænam vero tanquam documenta moralia, refert scire vitam, mores, ac studia authoris; adde quod eo facilius verba alicujus explicare possumus, quo ejus genium et ingenium melius noverimus. Deinde, ne documenta æterna cum iis, quæ ad tempus tantum, vel paucis solummodo ex usu poterant esse, confundamus, refert etiam scire, qua occasione, quo tempore, et cui nationi aut sæculo, omnia documenta scripta fuerunt. Refert denique reliqua, quæ præterea diximus, scire, ut præter libri cujusque authoritatem etiam sciamus, num ab adulterinis manibus conspurcari potuerit, an minus; num errores irrepserint, num a viris satis peritis et fide dignis correcti fuerint. Quæ omnia scitu admodum necessaria sunt, ut ne cœco impetu correpti, quicquid nobis obtruditur, sed tantum id, quod certum et indubitatum est, amplectamur.

Jam postquam hanc historiam Scripturæ habuerimus, et firmiter decreverimus, nihil tanquam doctrinam Prophetarum certo statuere, quod ex hac historia non sequatur, aut quam clarissime eliciatur, tum tempus erit, ut ad mentem Prophetarum et Spiritus Sancti investigandam nos accingamus. Sed ad hoc etiam methodus et ordo requiritur similis ei, quo ad interpretationem Naturæ ex ipsius historia utimur. Sicuti enim in scrutandis rebus naturalibus ante omnia investigare conamur res maxime universales et toti Naturæ communes, videlicet

motum et quietem, eorumque leges et regulas, quas Natura semper observat, et per quas continuo agit, et ex his gradatim ad alia minus universalia procedimus; sic etiam ex historia Scripturæ id primum quærendum, quod universalissimum, quodque totius Scripturæ basis et fundamentum est, et quod denique in ipsa tanquam æterna et omnibus mortalibus utilissima doctrina ab omnibus Prophetis commendatur. Exempli gratia, quod Deus unicus et omnipotens existit, qui solus est adorandus, et qui omnes curat, eosque supra omnes diligit, qui ipsum adorant, et proximum tanquam semetipsos amant, etc. Hæc et similia, inquam, Scriptura ubique tam clare tamque expresse docet, ut nullus unquam fuerit, qui de ejus sensu circa hæc ambegerit. Quid autem Deus sit, et qua ratione res omnes videat, iisque provideat, hæc et similia Scriptura ex professo, et tanquam æternam doctrinam, non docet: sed contra, Prophetas ipsos circa hæc non convenisse, jam supra ostendimus; adeoque de similibus nihil tanquam doctrinam Spiritus Sancti statuendum, tametsi Lumine Naturali optime determinari possit. Hac igitur universali Scripturæ doctrina probe cognita, procedendum deinde est ad alia minus universalia, et quæ tamen communem usum vitæ spectant, quæque ex hac universali doctrina tanquam rivuli derivantur; uti sunt omnes veræ virtutis actiones particulares externæ, quæ non nisi data occasione exerceri possunt; et quicquid circa hæc obscurum sive ambiguum in Scriptis reperiatur, ex doctrina Scripturæ universali explicandum et determinandum est: si quæ autem invicem contraria reperiantur, videndum, qua occasione, quo tempore, vel cui scripta fuerint. Ex. gr. cum Christus dicit, *beati lugentes, quoniam consolationem accipient*, ex hoc Textu nescimus, quales lugentes intelligat; sed quia postea docet, ut de nulla re simus solliciti, nisi de solo regno Dei ejusque justitia, quod ut summum bonum commendat (vide Matth. cap. 6. vs. 33.), hinc sequitur, eum per lugentes eos tantum intelligere, qui lugent regnum Dei et justitiam ab hominibus neglectam: hoc enim tantum lugere possunt ii, qui nihil nisi regnum divinum, sive æquitatem, amant et reliqua fortunæ plane contemnunt. Sic etiam, cum ait, *Sed ei, qui percutit te supra maxillam tuam dextram, obverte illi etiam alteram*, et quæ deinde sequuntur. Si hæc Christus tanquam Legislator judices juberet, legem Mosis hoc præcepto destruxisset; quod tamen contra aperte monet (vide Matth. cap. 5. vs. 17.); quare videndum, quisnam hæc dixit, quibus et quo tempore. Nempe Christus dixit, qui non tanquam

Legislator leges instituebat, sed ut Doctor documenta docebat; quia (ut supra ostendimus) non tam actiones externas quam animum corrigere voluit. Deinde hæc hominibus oppressis dixit, qui vivebant in republica corrupta et ubi justitia prorsus negligebatur et cujus ruinam prope instare videbat. Atqui hoc idem ipsum, quod hic Christus instante Urbis ruina docet, Jeremiam etiam in prima Urbis vastatione, simili nimirum tempore, docuisse videmus (vide Lament. cap. 3. lit. Tet et Jot); quare cum hoc non nisi tempore oppressionis docuerint Prophetæ, nec id ullibi tanquam lex prolatum sit, et contra Moses (qui non tempore oppressionis scripsit, sed (et hoc nota) de instituenda bona republica laboravit), quamvis etiam vindictam et odium in proximum damnaverit, tamen jusserit oculum pro oculo solvere; hinc clarissime sequitur ex ipsis solis Scripturæ fundamentis, hoc Christi et Jeremiæ documentum de toleranda injuria, et impiis in omnibus concedendo, locum tantum habere in locis ubi justitia negligitur et temporibus oppressionis, non autem in bona republica: quinimo in bona republica, ubi justitia defenditur, tenetur unusquisque, si se vult perhiberi justum, injurias coram judice exigere (vide Levit. cap. 15. vers. 1.), non propter vindictam (vide Levit. cap. 19. vs. 17, 18.), sed animo justitiam legesque Patriæ defendendi, et ut ne malis expediat esse malos. Quæ omnia etiam cum Ratione naturali plane conveniunt. Ad hunc modum alia plura possem adferre exempla; sed hæc sufficere arbitror ad meam mentem et utilitatem hujus methodi explicandam, quod impræsentiarum tantum curo. At hucusque eas tantum Scripturæ sententias investigare docuimus, quæ usum vitæ spectant, et quæ propterea facilius investigari queunt; nam revera de iis nulla inter Scriptores Bibliorum unquam fuit controversia. Reliqua autem, quæ in Scriptis occurrunt, quæque solius sunt speculationis, non tam facile indagari possunt; via enim ad hæc angustior est; nam, quandoquidem in rebus speculativis (ut jam ostendimus) Prophetæ inter se dissentiebant, et rerum narrationes maxime accommodatæ sunt uniuscujusque ævi præjudiciis, minime nobis licet mentem unius Prophetæ ex locis clarioribus alterius concludere, neque explicare, nisi evidentissime constet, eos unam eandemque fovisse sententiam.

Quomodo igitur mens Prophetarum in similibus sit ex historia Scripturæ eruenda, paucis jam exponam. Nempe circa hæc etiam a maxime universalibus incipiendum, inquirendo scilicet ante omnia ex sententiis Scripturæ maxime claris, quid sit Prophetia

sive Revelatio, et qua in re potissimum consistat; deinde, quid sit miraculum, et sic porro res maxime communes; dehinc ad opiniones uniuscujusque Prophetæ descendendum; et ex his tandem ad sensum uniuscujusque revelationis sive Prophetiæ, historiæ, et miraculi procedendum. Qua autem cautione utendum sit, ne in his mentem Prophetarum et Historicorum cum mente Spiritus Sancti et rei veritate confundamus, supra suis in locis multis exemplis ostendimus; quare de his non necesse habeo prolixius agere. Hoc tamen circa sensum Revelationum notandum, quod hæc methodus tantum investigare docet id, quod revera Prophetæ viderint aut audiverint, non autem, quid illis hieroglyphicis significare aut repræsentare voluerint; hoc enim hariolari possumus, non autem ex Scripturæ fundamentis certo deducere. Ostendimus itaque rationem interpretandi Scripturam, et simul demonstravimus, hanc unicam et certiorem esse viam ad ejus verum sensum investigandum. Fateor quidem, eos de eodem certiores esse, si qui sunt, qui certam ejus traditionem sive veram explicationem ab ipsis Prophetis acceptam habent, ut Pharisæi autumant, vel si qui Pontificem habent, qui circa interpretationem Scripturæ errare non potest, quod Catholici Romani jactant. Attamen, quandoquidem nec de hac traditione, nec de Pontificis authoritate possumus esse certi, nihil etiam certi super his fundare possumus; hanc enim antiquissimi Christianorum, illam autem antiquissimæ Judæorum Sectæ negaverunt; et si deinde ad feriem annorum attendamus (ut jam alia taceam), quam Pharisæi acceperunt a suis Rabinis, qua hanc traditionem ad Mosen usque proferunt, eam falsam esse reperiemus, quod alio in loco ostendo. Quare talis traditio nobis admodum debet esse suspecta; et quanquam nos in nostra methodo Judæorum traditionem aliquam, ut incorruptam, cogimur supponere, nempe significationem verborum linguæ Hebraicæ, quam ab iisdem accepimus, de illa tamen dubitamus, de hac autem minime. Nam nemini unquam ex usu esse potuit, alicujus verbi significationem mutare, at quidem non raro sensum alicujus orationis. Quin et factu difficillimum est; nam qui verbi alicujus significationem conaretur mutare, cogeretur simul omnes authores, qui illa lingua scripserunt, et illo verbo in recepta sua significatione usi sunt, ex ingenio vel mente uniuscujusque explicare, vel summa cum cautione depravare. Deinde vulgus linguam cum doctis servat, sensus autem orationum et libros docti tantum; ac proinde facile possumus concipere, doctos sensum orationis alicujus libri rarissimi, quem in sua potestate

habuerunt, mutare vel corrumpere potuisse, non autem verborum significationem; adde quod, si quis alicujus verbi significationem, cui consuevit, in aliam mutare velit, non poterit sine difficultate id imposterum et inter loquendum et scribendum observare. Ex his itaque et aliis rationibus facile nobis persuademus, nemini in mentem venire potuisse, linguam aliquam corrumpere; at quidem sæpe mentem alicujus Scriptoris, ejus orationes mutando, vel easdem perperam interpretando.

Cum itaque hæc nostra methodus (quæ in eo fundatur, ut cognitio Scripturæ ab eadem sola petatur) unica et vera sit, quicquid ipsa præstare non poterit ad integram Scripturæ cognitionem acquirendam, de eo plane desperandum. Quid autem ipsa difficultatis habeat, vel quid in ipsa desiderandum, ut ad integram et certam sacrorum Codicum cognitionem nos ducere possit, hic jam dicendum. Magna imprimis in hac methodo oritur difficultas ex eo, quod linguæ Hebraicæ integram cognitionem exigit. At hæc unde jam petenda? Antiqui linguæ Hebraicæ cultores nihil posteritati de fundamentis et doctrina hujus linguæ reliquerunt; nos saltem ab iisdem nihil prorsus habemus: non ullum Dictionarium neque Grammaticam, neque Rhetoricam; Hebræa autem natio omnia ornamenta omneque decus perdidit (nec mirum, postquam tot clades et persecutiones passa est), nec nisi pauca quædam fragmenta linguæ et paucorum librorum retinuit; omnia enim fere nomina fructuum, avium, piscium, et permulta alia, temporum injuria periere. Significatio deinde multorum nominum et verborum, quæ in Bibliis occurrunt, vel prorsus ignoratur, vel de eadem disputatur. Cum hæc omnia, tum præcipue hujus linguæ phraseologiam desideramus; ejus enim phrases et modos loquendi, Hebrææ nationi peculiares, omnes fere tempus edax ex hominum memoria abolevit. Non itaque semper poterimus, ut desideramus, omnes uniuscujusque orationis sensus, quos ipsa ex linguæ usu admittere potest, investigare; et multæ occurrent orationes, quamvis notissimis vocibus expressæ, quarum tamen sensus obscurissimus erit et plane imperceptibilis. Ad hæc, quod scilicet linguæ Hebrææ perfectam historiam non possumus habere, accedit ipsa hujus linguæ constitutio et natura; ex qua tot oriuntur ambiguitates, ut impossibile sit, talem invenire methodum *, quæ verum sensum omnium orationum Scripturæ certo doceat investigare. Nam præter ambiguitatum causas omnibus linguis communes, quædam

* Cf. Annot. VII.

aliæ in hac lingua dantur, ex quibus permultæ nascuntur ambiguitates; eas hic notare operæ pretium duco.

Prima oritur in Bibliis sæpe ambiguitas et orationum obscuritas ex eo, quod literæ ejusdem organi unæ pro aliis sumantur. Dividunt scilicet Hebræi omnes Alphabeti literas in quinque classes, propter quinque oris instrumenta, quæ pronuntiationi inserviunt; nempe labia, lingua, dentes, palatum, et guttur. Ex. gr. א·ח·ע·ה· Alpha, Ghet, Hgain, He gutturales vocantur, et sine ullo discrimine, nobis saltem noto, una pro alia usurpatur. Nempe אל *el*, quod significat *ad*, sumitur sæpe pro על *hgal*, quod significat *super*, et viceversa. Unde fit, ut omnes orationis partes sæpe vel ambiguæ reddantur, vel tanquam voces, quæ nullam habent significationem.

Secunda deinde oritur orationum ambiguitas ex multiplici conjunctonium et adverbiorum significatione. Ex. gr. ו *vau* promiscue inservit ad conjungendum et disjungendum, significat *et*, *sed*, *quia*, *autem*, *tum*. כי *ki* septem aut octo habet significationes, nempe *quia*, *quamvis*, *si*, *quando*, *quemadmodum*, *quod*, *combustio*, *etc.* Et sic fere omnes particulæ.

Tertia est, et quæ multarum ambiguitatum fons est, quia verba in Indicativo carent Præsenti, Præterito Imperfecto, Plusquamperfecto, Futuro Perfecto, et aliis in aliis linguis usitatissimis; in Imperativo autem et Infinitivo omnibus præter Præsens, et in Subjunctivo omnibus absolute carent. Et quamvis hæc omnia Temporum et Modorum defecta certis regulis ex fundamentis linguæ deductis facile, imo summa cum elegantia, suppleri possent, Scriptores tamen antiquissimi eas plane neglexerunt et promiscue tempus Futurum pro Præsenti et Præterito, et contra Præteritum pro Futuro, et præterea Indicativum pro Imperativo et Subjunctivo usurpaverunt, idque non sine magna amphibolia orationum.

Præter has tres ambiguitatum linguæ Hebraicæ causas, duæ adhuc aliæ supersunt notandæ, quarum unaquæque longe majoris est momenti. Harum prima est, quod Hebræi literas vocales non habent. Secunda, quod nullis signis orationes distinguere solebant, neque exprimere sive intendere: et quamvis hæc duo, vocales scilicet et signa, punctis et accentibus suppleri soleant, eis tamen acquiescere non possumus, quandoquidem a posterioris ævi hominibus, quorum authoritas apud nos nihil debet valere, inventa et instituta sunt. Antiqui autem sine punctis (hoc est sine vocalibus et accentibus) scripserunt (ut ex multis testimo-

niis constat), posteri vero, prout iis Biblia interpretari visum est, hæc duo addiderunt; quare accentus et puncta, quæ jam habemus, meræ hodiernorum interpretationes sunt, nec plus fidei neque authoritatis merentur, quam reliquæ authorum explicationes. Qui autem hoc ignorant, nesciunt qua ratione author qui Epistolam ad Hebræos scripsit excusandus sit, quod cap. 11. vers. 21. interpretatus est textum Geneseos cap. 47. vers. 31. longe aliter, quam in punctato Hebræo textu habetur; quasi Apostolus sensum Scripturæ a Punctistis discere debuerit. Mihi sane punctistæ potius culpandi videntur; quod ut unusquisque videat, et simul quod hæc discrepantia a solo vocalium defectu orta est, utramque interpretationem hic ponam. Punctistæ, suis punctis scilicet, interpretati sunt, *et incurvavit se Israël supra*, vel (mutando ע Hgain in א Aleph, in literam scilicet ejusdem organi) *versus caput lecti*;. Author autem Epistolæ, *et incurvavit se Israël supra caput bacilli*, legendo nimirum מטה *mate*, loco quod alii מטה *mita*, quæ differentia a solis vocalibus oritur. Jam quandoquidem in illa narratione de sola senectute Jacobi, non autem, ut in sequenti capite, de ipsius morbo agitur, magis vero simile videtur, mentem historici fuisse, quod Jacobus supra caput bacilli (quo nimirum senes provectissimæ ætatis ad se sustinendum indigent), non autem lecti, se incurvaverit, præcipue cum hoc modo non necesse sit, ullam literarum subalternationem supponere. Atque hoc exemplo non tantum volui locum istum Epistolæ ad Hebræos cum textu Geneseos reconciliare, sed præcipue ostendere, quam parum fidei hodiernis punctis et accentibus sit habendum: atque adeo qui Scripturam sine ullo præjudicio interpretari vult, de hisce dubitare tenetur et de integro examinare.

Ex hac igitur (ut ad nostrum propositum revertamur) linguæ Hebrææ constitutione et natura facile unusquisque conjicere potest, tot debere oriri ambiguitates, ut nulla possit dari methodus, qua eæ omnes determinari queant. Nam nihil est, quod speramus, ex mutua orationum collatione (quam unicam esse viam ostendimus ad verum sensum ex multis, quos unaquæque oratio ex usu linguæ admittere potest, eruendum) hoc posse absolute fieri; cum quia hæc orationum collatio non nisi casu orationem aliquam illustrare potest, quandoquidem nullus Propheta eo fine scripsit, ut verba alterius aut sua ipsa ex professo explicaret; tum etiam quia mentem unius Prophetæ, Apostoli, etc. ex mente alterius concludere non possumus, nisi in rebus usum vitæ spectantibus, ut jam evidenter ostendimus;

at non, cum de rebus speculativis loquuntur, sive cum miracula aut historias narrant. Possum hoc præterea, nempe quod multæ orationes inexplicabiles in S. Scriptis occurrunt, quibusdam exemplis ostendere; sed impræsentiarum iis lubentius supersedeo, et ad reliqua, quæ supersunt, notanda, quid scilicet hæc vera methodus Scripturam interpretandi difficultatis adhuc habeat, vel quid in ipsa desideretur, pergam.

Oritur in hac methodo alia præterea difficultas ex eo, quod ipsa historiam casuum omnium librorum Scripturæ exigit, cujus maximam partem ignoramus; multorum enim librorum authores, vel (si mavis) scriptores, vel prorsus ignoramus, vel de iisdem dubitamus, ut in sequentibus fuse ostendam. Deinde neque etiam scimus, qua occasione neque quo tempore hi libri, quorum Scriptores ignoramus, scripti fuerunt. Nescimus præterea, in quorum manus libri omnes inciderint, neque in quorum exemplaribus tot variæ lectiones repertæ sint, nec denique an non plures aliæ fuerint apud alios lectiones. Quid autem hæc omnia scire referat, suo in loco breviter indicavi; quædam tamen ibi consulto omisi, quæ jam hic veniunt consideranda. Si quem librum res incredibiles aut imperceptibiles continentem, vel terminis admodum obscuris scriptum, legimus, neque ejus authorem novimus, neque etiam quo tempore et qua occasione scripserit; frustra de ejus vero sensu certiores fieri conabimur. His enim omnibus ignoratis, minime scire possumus, quid author intenderit, aut intendere potuerit; cum contra his probe cognitis nostras cogitationes ita determinamus, ut nullo præjudicio præoccupemur, ne scilicet authori, vel ei, in cujus gratiam author scripsit, plus minusve justo tribuamus, et ne de ullis aliis rebus cogitemus, quam de iis, quas author in mente habere potuerit, vel quas tempus et occasio exegerit. Quod quidem omnibus constare existimo. Sæpissime enim contingit, ut consimiles historias in diversis libris legamus, de quibus longe diversum judicium facimus, pro diversitate scilicet opinionum, quas de scriptoribus habemus. Scio, me olim in libro quodam legisse, virum, cui nomen erat Orlandus furiosus, monstrum quoddam alatum in aëre agitare solere, et quascunque volebat regiones supervolare, ingentem numerum hominum et gigantum solum trucidare, et alia hujusmodi phantasmata, quæ ratione Intellectus plane imperceptibilia sunt. Huic autem consimilem historiam in Ovidio de Perseo legeram, et aliam denique in libris Judicum et Regum de Samsone (qui solus et inermis millia hominum trucidavit) et de Elia, qui per aëra volitabat,

et tandem igneis equis et curru cœlum petiit. Hæ, inquam, consimiles plane historiæ sunt, attamen longe dissimile judicium de unaquaque facimus: nempe primum non nisi nugas scribere voluisse, secundum autem res politicas, tertium denique sacras; hocque nulla alia de causa nobis persuademus, quam propter opiniones, quas de earum scriptoribus habemus. Constat itaque, notitiam authorum, qui res obscuras aut intellectu imperceptibiles scripserunt, apprime necessariam esse, si eorum scripta interpretari volumus; iisdem etiam de causis, ut ex variis obscurarum historiarum lectionibus veras eligere possemus, necesse est scire, in quorum exemplari variæ hæ lectiones repertæ sint, et an non plures aliæ apud alios majoris authoritatis viros unquam fuerint inventæ.

Alia denique difficultas quosdam libros Scripturæ ex hac methodo interpretandi in eo est, quod eos eadem lingua, qua primum scripti fuerunt, non habeamus. Evangelium enim secundum Matthæum, et sine dubio etiam Epistola ad Hebræos, Hebraice ex communi opinione scripta sunt, quæ tamen non extant. De libro autem Jobi dubitatur, qua lingua scriptus fuerit. Aben Hezra in suis commentariis affirmat, eum ex alia lingua in Hebræam translatum fuisse, et hanc esse ejus obscuritatis causam. De libris apocryphis nihil dico, quandoquidem longe dissimilis sunt authoritatis. Atque hæ omnes hujus methodi interpretandi Scripturam ex ipsius, quam habere possumus, historia difficultates sunt, quas enarrare susceperam, quasque ego adeo magnas existimo, ut affirmare non dubitem, nos verum Scripturæ sensum plurimis in locis vel ignorare, vel sine certitudine hariolari. Verum enimvero hoc iterum contra notandum venit, has omnes difficultates impedire tantum posse, quominus mentem Prophetarum assequamur circa res imperceptibiles, et quas tantum imaginari, at non circa res, quas et intellectu assequi et quarum clarum possumus facile formare conceptum *: res enim, quæ sua natura facile percipiuntur, nunquam tam obscure dici possunt, quin facile intelligantur, juxta illud proverbium, *intelligenti dictum sat est.* Euclides, qui non nisi res admodum simplices et maxime intelligibiles scripsit, facile ab unoquoque in quavis lingua explicatur; non enim, ut ejus mentem assequamur, et de vero ejus sensu certi simus, opus est integram linguæ, qua scripsit, cognitionem habere, sed tantum admodum communem et fere puerilem; non vitam,

* Cf. Annot. VIII.

studia, et mores authoris scire, neque qua lingua, cui, neque quando scripserit, non libri fortunam neque varias ejus lectiones, nec quomodo, nec denique quorum concilio acceptus fuerit. Et quod hic de Euclide, id de omnibus, qui de rebus sua natura perceptibilibus scripserunt, dicendum; adeoque concludimus, nos mentem Scripturæ circa documenta moralia ex ipsius, quam habere possumus, historia facile posse assequi, et de vero ejus sensu esse certos. Veræ enim pietatis documenta verbis usitatissimis exprimuntur, quandoquidem admodum communia, nec minus simplicia et intellectu facilia sunt; et quia vera salus et beatitudo in vera animi acquiescentia consistit, et nos in iis tantum vere acquiescimus, quæ clarissime intelligimus, hinc evidentissime sequitur, nos mentem Scripturæ circa res salutares et ad beatitudinem necessarias certo posse assequi; quare non est, cur de reliquis simus adeo solliciti: reliqua enim, quandoquidem ea ut plurimum Ratione et intellectu complecti non possumus, plus curiositatis quam utilitatis habent.

His existimo me veram methodum Scripturam interpretandi ostendisse, meamque de eadem sententiam satis explicasse. Præterea non dubito, quin unusquisque jam videat, hanc methodum nullum Lumen præter ipsum Naturale exigere. Hujus enim luminis natura et virtus in hoc potissimum consistit, quod res scilicet obscuras ex notis, aut tanquam notis datis, legitimis consequentiis deducat atque concludat; nec aliud est quod hæc nostra methodus exigit: et quamvis concedamus, eandem non sufficere ad omnia, quæ in Bibliis occurrunt, certo investigandum, id tamen non ex ipsius defectu oritur, sed ex eo, quod via, quam veram et rectam esse docet, nunquam fuerit culta, nec ab hominibus trita, adeoque successu temporis admodum ardua et fere invia facta sit; ut ex ipsis difficultatibus, quas retuli, clarissime constare puto.

Superest jam, discrepantium a nobis sententias examinare. Quæ hic primum examinanda venit, eorum est sententia, qui statuunt, Lumen Naturale non habere vim ad Scripturam interpretandum, sed ad hoc maxime requiri Lumen Supernaturale; quid autem hoc lumen præter naturale sit, ipsis explicandum relinquo. Ego saltem nihil aliud possum conjicere, quam quod ipsi obscurioribus terminis etiam voluerunt fateri, se de vero Scripturæ sensu ut plurimum dubitare: si enim ad eorum explicationes attendimus, eas nihil supranaturale continere, imo nihil nisi meras conjecturas esse reperiemus. Conferantur, si placet, cum explicationibus eorum, qui ingenue fatentur, se nullum lumen præter

naturale habere; et plane consimiles reperientur, humanæ scilicet, diu cogitatæ, et cum labore inventæ. Quod autem ajunt, Lumen Naturale ad hoc non sufficere, falsum esse constat, tum ex eo, quod jam domonstravimus, quod difficultas interpretandi Scripturam nulla orta est defectu virium Luminis Naturalis, sed tantum ex hominum socordia (ne dicam malitia), qui historiam Scripturæ, dum eam concinnare poterant, neglexerunt: tum etiam ex hoc, quod (ut omnes, ni fallor, fatentur) hoc Lumen Supranaturale donum sit divinum fidelibus tantum concessum. At Prophetæ et Apostoli non fidelibus tantum, sed maxime infidelibus et impiis prædicare solebant, quique adeo apti erant ad mentem Prophetarum et Apostolorum intelligendam. Alias visi essent Prophetæ et Apostoli puerulis et infantibus prædicare, non viris Ratione præditis: et frustra Moses leges præscripsisset, si ipsæ non nisi a fidelibus, qui nulla indigent lege, intelligi poterant. Quare qui Lumen Supranaturale quærunt ad mentem Prophetarum et Apostolorum intelligendam, ii sane Lumine Naturali indigere videntur; longe igitur abest, ut tales donum divinum supranaturale habere existimem.

Maimonidæ alia plane fuit sententia: sensit enim, unumquemque Scripturæ locum varios, imo contrarios sensus admittere, nec nos de vero ullius esse certos, nisi sciamus, locum illum, prout illum interpretamur, nihil continere, quod cum Ratione non conveniat, aut quod ei repugnet; si enim Rationi ex ipsius literali sensu reperiatur repugnare, quantumvis ipse clarus videatur, locum tamen aliter interpretandum censet. Atque hoc cap. 25. part. 2. libri More Nebuchim quam clarissime indicat; ait enim, דע כי אין בריחתינו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש כי אין הכתובים המורים על חדוש העולם יותר מן הכתובים המורים על היות השם גשם. ולא שערי הפירוש סתומים בפנינו ולא נמנעים לנו בענין חדוש העולם אבל היה אפשר לנו לפרשם כמו שעשינו בהרחקת הגשמות ואולי היה זה יותר קל הרבה והיינו יכולים יותר לפרש הפסוקים ההם ולהעמיד קדמות העולם כמו שפירשנו הפסוקים * והרחקנו היותו יתברך גשם וגו *Scito quod non fugimus dicere, mundum fuisse ab æterno, propter textus, qui in Scriptura occurrunt de creatione mundi. Nam*

* Alias: הכתובים.

textus, qui docent mundum esse creatum, non plures sunt iis, qui docent Deum esse corporeum; nec aditus ad eos explicandum, qui in hac materia de mundi creatione reperiuntur, nobis interclusi sunt, nec etiam impediti, sed ipsos explicare potuissemus, sicut fecimus cum corporeitatem a Deo removimus; et forte hoc multo facilius factu esset, et magis commode potuissemus eos explicare et mundi æternitatem statuminare, quam cum explicuimus Scripturas, ut removeremus, Deum benedictum esse corporeum. At ut hoc non facerem, et ne hoc credam (mundum scilicet esse æternum), *duæ causæ me movent. I. quia clara demonstratione constat, Deum non esse corporeum, et necesse est, omnia illa loca explicare, quorum literalis sensus demonstrationi repugnat; nam certum est, ea necessario tum explicationem* (aliam præter literalem) *habere. At mundi æternitas nulla demonstratione ostenditur; adeoque non est necesse Scripturis vim facere easque explicare propter apparentem opinionem, ad cujus contrariam inclinare, aliqua suadente ratione, possemus. Secunda causa, quia credere, Deum esse incorporeum, fundamentalibus Legis non repugnat, etc., sed mundi æternitatem credere, eo modo quo Aristoteli visum fuit, Legem a suo fundamento destruit, etc.* Hæc sunt verba Maimonidæ; ex quibus evidenter sequitur id, quod modo diximus; si enim ipsi constaret ex Ratione, mundum esse æternum, non dubitaret Scripturam torquere et explicare, ut tandem hoc idem ipsum docere videretur. Imo statim certus esset, Scripturam, quamquam ubique aperte reclamantem, hanc tamen mundi æternitatem docere voluisse; adeoque de vero sensu Scripturæ, quantumvis claro, non poterit esse certus, quamdiu de rei veritate dubitare poterit, aut quamdiu de eadem ipsi non constet. Nam quamdiu de rei veritate non constat, tamdiu nescimus, an res cum Ratione conveniat, an vero eidem repugnet; et consequenter etiam tamdiu nescimus, an literalis sensus verus sit an falsus. Quæ quidem sententia si vera esset, absolute concederem, nos alio præter Lumen Naturale indigere ad Scripturam interpretandam. Nam fere omnia, quæ in Scriptis reperiuntur, deduci nequeunt ex principiis Lumine Naturali notis (ut jam ostendimus); adeoque de eorum veritate ex vi Luminis Naturalis nihil nobis constare potest, et consequenter neque etiam de vero sensu et mente Scripturæ, sed ad hoc alio necessario lumine indigeremus. Deinde, si hæc sententia vera esset, sequeretur, quod vulgus, qui ut plurimum demonstrationes ignorat, vel iis vacare nequit, de Scriptura nihil nisi ex sola authoritate et testimoniis philo-

sophantum admittere poterit, et consequenter supponere debebit, Philosophos circa Scripturæ interpretationem errare non posse, quæ sane nova esset Ecclesiæ authoritas, novumque sacerdotum vel Pontificum genus, quod vulgus magis irrideret quam veneraretur. Et quamvis nostra methodus linguæ Hebrææ cognitionem exigat, cujus etiam studio vulgus vacare non potest, nihil tamen simile nobis objici potest; nam vulgus Judæorum et gentilium, quibus olim Prophetæ et Apostoli prædicaverunt et scripserunt, linguam Prophetarum et Apostolorum intelligebant, ex qua etiam mentem Prophetarum percipiebant; at non rationes rerum quas prædicabant, quas ex sententia Maimonidæ etiam scire deberent, ut mentem Prophetarum capere possent. Ex ratione igitur nostræ methodi non sequitur, necessario vulgus testimonio interpretum acquiescere; ostendo enim vulgus, quod linguam Prophetarum et Apostolorum callebat; at Maimonides nullum ostendet vulgus, quod rerum causas intelligat, ex quibus eorum mentem percipiat. Et quod at hodiernum vulgus attinet, jam ostendimus, omnia ad salutem necessaria, quamvis eorum rationes ignorentur, facile tamen in quavis lingua posse percipi, propterea quod adeo communia et usitata sunt; et in hac perceptione, non quidem in testimonio interpretum, vulgus acquiescit; et quod at reliqua attinet, eandem in his cum doctis sequitur fortunam. Sed ad Maimonidæ sententiam revertamur, atque ipsam accuratius examinemus. Primo supponit, Prophetas in omnibus inter se convenisse, summosque fuisse Philosophos et Theologos; ex rei enim veritate eos conclusisse vult: atqui hoc falsum esse in Cap. 2. ostendimus. Deinde supponit, sensum Scripturæ ex ipsa Scriptura constare non posse; rerum enim veritas ex ipsa Scriptura non constat (utpote quæ nihil demonstrat, nec res de quibus loquitur per definitiones et primas suas causas docet); quare ex sententia Maimonidæ neque ejus verus sensus ex ipsa constare potest, adeoque neque ab ipsa erit petendus. Atqui hoc etiam falsum esse, ex hoc Capite constat; ostendimus enim et ratione et exemplis, sensum Scripturæ ex ipsa sola Scriptura constare, et ab ipsa sola, etiam cum de rebus loquitur Lumine Naturali notis, petendum. Supponit denique, nobis licere secundum nostras præconceptas opiniones Scripturæ verba explicare, torquere, et literalem sensum, quamquam perspectissimum sive expressissimum, negare, et in alium quemvis mutare. Quam quidem licentiam, præterquam quod ipsa ex diametro iis, quæ in hoc Capite et aliis demonstravimus, repugnat, nemo non videt

nimiam et temerariam esse. Sed magnam hanc libertatem ipsi concedamus; quid tandem promovet? Nihil sane; quæ enim indemonstrabilia sunt, et quæ maximam Scripturæ partem componunt, hæc Ratione investigare non poterimus, neque ex hac norma explicare neque interpretari; cum contra, nostram methodum insequendo, plurima hujus generis explicare et de iis secure disserere possumus, ut jam et ratione, et ipso facto ostendimus; quæ autem sua natura perceptibilia sunt, eorum sensus facile, ut jam etiam ostendimus, ex solo orationum contextu elicitur. Quare hæc methodus plane inutilis est. Adde quod omnem certitudinem, quam vulgus ex sincera lectione, et quam omnes aliam methodum insequendo de sensu Scripturæ habere possunt, plane iis adimit. Quapropter hanc Maimonidæ sententiam ut noxiam, inutilem, et absurdam explodimus.

Quod porro Pharisæorum traditionem attinet, jam supra diximus, eam sibi non constare; Pontificum autem Romanorum authoritatem luculentiori testimonio indigere; et nulla alia de causa hanc reprobo. Nam si ex ipsa Scriptura eam nobis æque certo ostendere *, ac Judæorum Pontifices olim poterant, nihil me moveret, quod inter Romanos Pontifices reperti fuerint hæretici et impii; cum olim inter Hebræorum Pontifices etiam reperti fuerint hæretici et impii, qui sinistris mediis Pontificatum adepti sunt, penes quos tamen ex Scripturæ mandato summa erat potestas legem interpretandi. Vide Deut. ** cap. 17. vers. 11, 12, et cap. 33. vers. 10. et Malach. cap. 2. vers. 8. At quoniam nullum tale testimonium nobis ostendunt, eorum authoritas admodum suspecta manet; et ne quis, exemplo Pontificis Hebræorum, deceptus, putet religionem Catholicam etiam indigere Pontifice, venit notandum, quod leges Mosis, quia publica jura Patriæ erant, indigebant necessario, ut conservarentur, authoritate quadam publica; si enim unusquisque libertatem haberet jura publica ex suo arbitrio interpretandi, nulla respublica subsistere posset, sed hoc ipso statim dissolveretur, et jus publicum jus esset privatum. At Religionis longe alia est ratio. Nam quandoquidem ipsa non tam in actionibus externis quam in animi simplicitate et veracitate consistit, nullius juris neque authoritatis publicæ est. Animi enim simplicitas et veracitas non imperio legum, neque authoritate publica, hominibus infunditur, et absolute nemo vi aut legibus potest cogi ut fiat beatus, sed ad hoc requiritur pia et fraterna monitio, bona

* Sc. *possent*. ** Bruder. — Pr.: *Exod.*

educatio, et supra omnia proprium et liberum judicium. Cum igitur summum jus libere sentiendi, etiam de Religione, penes unumquemque sit, nec possit concipi, aliquem hoc jure decedere posse, erit ergo etiam penes unumquemque summum jus summaque authoritas de Religione libere judicandi, et consequenter eandem sibi explicandi et interpretandi; nam nulla alia de causa summa authoritas leges interpretandi, et summum de rebus publicis judicium, penes magistratum est, quam quia publici juris sunt: adeoque eadem de causa summa authoritas Religionem explicandi, et de eadem judicandi, penes unumquemque erit, scilicet quia uniuscujusque juris est. Longe igitur abest, ut ex authoritate Pontificis Hebræorum ad leges Patriæ interpretandum posset concludi Romani Pontificis authoritas ad interpretandum religionem; cum contra, hanc unumquemque maxime habere, facilius ex illa concludatur. Atque etiam hinc ostendere possumus, nostram methodum Scripturam interpretandi optimam esse. Nam, cum maxima authoritas Scripturam interpretandi apud unumquemque sit, interpretandi ergo norma nihil debet esse præter Lumen Naturale omnibus commune; non ullum supra naturam lumen, neque ulla externa authoritas; non etiam debet esse adeo difficilis, ut non nisi ab acutissimis Philosophis dirigi possit, sed naturali et communi hominum ingenio et capacitati accommodata, ut nostram esse ostendimus. Vidimus enim, eas, quas jam habet, difficultates ortas fuisse ab hominum socordia, non autem ex natura methodi.

CAPUT VIII.

In quo ostenditur, Pentateuchon et libros Josuæ, Judicum, Rut, Samuëlis, et Regum non esse autographa. Deinde inquiritur, an eorum omnium Scriptores plures fuerint, an unus tantum, et quinam.

In præcedenti Capite de fundamentis et principiis cognitionis Scripturarum egimus, eaque nulla alia esse ostendimus, quam harum sinceram historiam. Hanc autem, quanquam apprime necessariam, Veteres tamen neglexisse, vel, si quam scripserint aut tradiderint, temporum injuria periisse, et consequenter magnam partem fundamentorum et principiorum hujus cognitionis intercidisse. Quod adhuc tolerandum esset, si posteri intra veros limites se continuissent, et pauca, quæ acceperant aut

invenerant, bona cum fide successoribus suis tradidissent, nec nova ex proprio cerebro excussissent: quo factum est ut Scripturæ historia non tantum imperfecta, sed etiam mendosior manserit, hoc est, ut * fundamenta cognitionis Scripturarum non tantum pauciora, ut iis integra superstrui possit, sed etiam vitiosa sint. Hæc emendare, et communia Theologiæ præjudicia tollere, ad meum institutum spectat. At vereor, ne nimis sero hoc tentare aggrediar; res enim eo jam ferme pervenit, ut homines circa hoc non patiantur corrigi, sed id, quod sub specie Religionis amplexi sunt, pertinaciter defendant; nec ullus locus Rationi, nisi apud paucissimos (si cum reliquis comparentur,) relictus videtur, adeo late hæc præjudicia hominum mentes occupaverunt. Enitar tamen, remque experiri non desinam quandoquidem nihil est, cur de hac re prorsus sit desperandum.

Ut ea autem ordine ostendam, a præjudiciis circa veros Scriptores Sacrorum Librorum incipiam; et primo de scriptore Pentateuchi; quem fere omnes Mosen esse crediderunt, imo adeo pertinaciter defenderunt Pharisæi, ut eum hæreticum habuerint, qui aliud visus est sentire. Et hac de causa Aben Hezra, liberioris ingenii Vir, et non mediocris eruditionis, et qui primus omnium, quos legi, hoc præjudicium animadvertit, non ausus est mentem suam aperte explicare, fed rem obscurioribus verbis tantum indicare; quæ ego hic clariora reddere non verebor, remque ipsam evidenter ostendere. Verba itaque Aben Hezræ, quæ, habentur in suis commentariis supra Deuteronomium**, hæc sunt. בעבר הירדן וגו ואם תבין סוד השנים עשר גם ויכתוב משה והכנעני אז בארץ בהר יהוה יראה גם הנה ערשו ערש ברזל תכיר האמת *Ultra Jordanem, etc., modo intelligas mysterium duodecim, etiam et scripsit Moses legem, et Kenahanita tunc erat in terra, in Dei monte revelabitur, tum etiam ecce lectum suum lectum ferreum, tum cognosces veritatem.* His autem paucis indicat simulque ostendit, non fuisse Mosen, qui Pentateuchon scripsit, sed alium quempiam, qui longe post vixit, et denique, quem Moses scripsit librum, alium fuisse. Ad hæc, inquam, ostendendum, notat I. ipsam Deuteronomii præfationem, quæ a Mose, qui Jordanem non transivit, scribi non potuit. Notat II., quod totus liber Mosis descriptus fuerit admo-

* Duobus versiculis jam in editione B permutatis, ab hoc inde loco usque ad verba *Hæc emendare* orationis ordo turbatus erat.

** Cap. 1. vs. 5.

dum diserte in solo ambitu unius aræ (vide Deuter. cap. 27. et Josuæ cap. 8 vers. 37. etc.), quæ ex Rabbinorum relatione duodecim tantum lapidibus constabat; ex quo sequitur, librum, Mosis longe minoris fuisse molis quam Pentateuchon. Hoc, inquam, puto authorem hunc significare voluisse per *mysterium duodecim*; nisi forte intellexit duodecim illas maledictiones, quæ in prædicto cap. Deut. habentur, quas fortasse credidit non fuisse in libro legis descriptas, idque propterea, quod Moses præter descriptionem legis Levitas insuper recitare illas maledictiones jubet, ut populum jurejurando ad leges descriptas observandum adstringerent. Vel forte ultimum caput Deuteronomii de morte Mosis significare voluit, quod caput duodecim versibus constat. Sed hæc, et quæ præterea alii hariolantur, non est opus curiosius hic examinare. Notat deinde III., dici in Deuter. cap. 31. vers. 9. ויכתוב משה את התורה *et scripsit Moses legem*; quæ quidem verba non possunt esse Mosis, sed alterius scriptoris, Mosis facta et scripta narrantis. Notat IV. locum Genes. cap. 12. vers 6., ubi narrando, quod Abrahamus terram Kanahanitarum lustrabat, addit Historicus, quod *Kanahanita tum temporis erat in illa terra*; quibus tempus, quo hæc scripsit, clare secludit. Adeoque post mortem Mosis, et cum Kanahanitæ jam erant expulsi, illasque regiones non amplius possidebant, hæc debuerunt scribi; quod idem Aben Hezra super hunc locum commentando etiam his significat, והכנעני אז בארץ יתכן שארץ כנען תפשה מיד אחר ואם איננו כן יש לו סוד והמשכיל ידום *et Kanahanita tum erat in illa terra: videtur quod Kanahan nepos Noæ terram Kanahanitæ ab alio possessam cepit; quod si non verum est, inest huic rei mysterium, et qui id intelligit, taceat.* Hoc est, si Kanahan regiones illas invasit, tum sensus erit, *Kanahanitam jam tum fuisse in illa terra*, excludendo scilicet tempus præteritum, quo ab alia natione inhabitabatur. At si Kanahan regiones illas primus coluit (ut ex cap. 10. Genes. sequitur), tum Textus tempus præsens, Scriptoris scilicet, secludit; adeoque non Mosis, cujus nimirum tempore etiamdum illas regiones possidebant; et hoc est mysterium, quod tacendum commendat. V. notat, quod Genes. cap. 22. vers. 14. vocetur mons Morya * mons Dei; quod quidem nomen non habuit, nisi postquam ædificationi templi dicatus fuit; at hæc montis electio nondum erat tempore Mosis facta, Moses enim

* Cf. Annot. IX.

nullum locum a Deo electum indicat, sed contra prædicit, Deum locum aliquem olim electurum, cui nomen Dei imponetur. VI. denique notat, quod cap. 3. Deuter. narrationi Og Regis Basan hæc interponantur, *Solus Og Rex Basan mansit ex reliquis* [1] *gigantibus, ecce quod lectus ejus erat lectus ferreus, is certe* lectus *qui est in Rabat filiorum Hamon novem cubitos longus, etc.* Quæ parenthesis clarissime indicat, horum librorum Scriptorem longe vixisse post Mosen; hic enim modus loquendi ejus tantum est, qui res antiquissimas narrat, quique rerum reliquias ad fidem faciendam indicat; et sine dubio hic lectus tempore primum Davidis, qui hanc urbem subegit, ut in libro 2. Samuël. cap. 12. vs. 30. narratur, inventus est. At non hic tantum, sed paulo etiam infra idem hic Historicus verbis Mosis inserit *Jair filius Manassis cepit totam jurisdictionem Argobi usque ad terminum Gesuritæ et Mahachatitæ, vocavitque illa loca suo nomine cum Bassan pagos Jairi usque in hunc diem.* Hæc, inquam, addit Historicus ad explicanda verba Mosis quæ modo retulerat, nempe *et reliquum Gilhad, et totum Bassan regnum Og, dedi dimidiæ tribui Manassis, tota jurisdictio Argobi sub toto Bassan, quæ vocatur terra Gigantum.* Noverant procul dubio Hebræi tempore hujus Scriptoris, quinam essent pagi Jairi tribulis Jehudæ, at non nomine jurisdictionis Argobi, nec terræ Gigantum; ideoque coactus est explicare, quænam essent hæc loca, quæ antiquitus sic vocabantur, et simul rationem dare, cur suo tempore nomine Jairi, qui tribulis Judæ, non vero Manassis erat (vid. Paralip. 1. cap. 2. vers. 21. et 22.), insignirentur. His Aben Hezræ sententiam explicuimus, ut et loca Pentateuchi, quæ ad eandem confirmandam adfert. Verum enimvero nec omnia, nec præcipua notavit; plura enim in hisce libris, et majoris momenti, notanda supersunt. Nempe I., quod horum librorum Scriptor de Mose non tantum in tertia persona loquatur, sed quod insuper de eo multa testetur: videlicet *Deus cum Mose locutus est; Deus loquebatur cum Mose de facie ad faciem; Moses omnium hominum erat humillimus* (Num. cap. 12. vs. 3); *Moses ira captus est in duces exercitus* (Num. cap. 31. vs. 14.); *Moses vir divinus* (Deut. cap. 33. vs. 1.); *Moses servus Dei mortuus est; Nunquam extitit Propheta in Israël sicut Moses*; *etc.* At contra in Deuteronomio, ubi lex,

---

[1] NB. Hebr. רפאים *rephaim* significare damnatos, et videtur etiam esse nomen proprium ex Paralip. 1. cap. 20. Et ideo puto hic familiam aliquam significare.

quam Moses populo explicuerat quamque scripserat, describitur, loquitur suaque facta narrat Moses in prima persona; nempe *Deus mihi locutus est* (Deuter. cap. 2. vers. 1, 17, etc.); *Deum precatus sum; etc.* Nisi quod postea Historicus in fine libri, postquam verba Mosis retulit, iterum in tertia persona loquendo narrare pergit, quomodo Moses hanc legem (quam scilicet explicuerat) populo scripto tradidit, eumque novissime monuit, et quomodo tandem vitam finierit. Quæ omnia, nempe modus loquendi, testimonia, et ipse totius historiæ contextus, plane suadent, hos libros ab alio, non ab ipso Mose fuisse conscriptos. II. venit etiam notandum, quod in hac historia non tantum narratur, quomodo Moses obierit, sepultus fuerit, et Hebræos triginta dies in luctum conjecerit, sed quod insuper, facta comparatione ejus cum omnibus Prophetis, qui postea vixerunt, dicitur, ipsum omnes excelluisse. *Non extitit unquam*, inquit, *Propheta in Israël sicut Moses, quem Deus noverit de facie ad faciem.* Quod sane testimonium non Moses ipsus * de se, nec alius, qui eum immediate secutus est, sed aliquis, qui multis post sæculis vixit, dare potuit, præsertim quia Historicus de præterito tempore loquitur, nempe *nunquam extitit Propheta, etc.* Et de sepultura, quod *nemo illam novit in hunc usque diem.* III. notandum, quod quædam loca non iis indicentur nominibus, quæ vivente Mose obtinebant, sed aliis, quibus dudum postea insignita sunt. Ut quod Abrahamus *persecutus est* hostes *usque ad Dan* (vid. Gen. 14. vers. 14); quod nomen hæc urbs non obtinuit, nisi longe post mortem Josuæ (vid. Judic. cap. 18. vers. 29.). IV., quod Historiæ aliquando etiam ultra tempus vitæ Mosis producantur. Nam Exod. cap. 16. vers. 34. narratur, quod filii Israëlis comederunt Man quadraginta annos, donec venerunt ad terram habitatam, donec venerunt ad finem terræ Kanahan; nempe usque in tempus, de quo in libro Josuæ cap. 5. vs. 12. In libro etiam Genes. cap. 36. vs. 31. dicitur, *Hi sunt reges, qui regnaverunt in Edom, antequam regnavit rex in filiis Israëlis.* Narrat sine dubio ibi Historicus, quos reges Idumæi habuerint, antequam David eos subegit ** et præsides in ipsa Idumæa constituit (vid. Samuël. 2. cap. 8. vers. 14.).

Ex his itaque omnibus luce meridiana clarius apparet, Pentateuchon non a Mose, sed ab alio et qui a Mose multis post sæculis

---

* Pro hac antiqua vocis forma jam in ed. C *ipse* scriptum est.
** Cf. Annot. X.

vixit, scriptum fuisse. Sed si placet, attendamus insuper ad libros, quos ipse Moses scripsit, et qui in Pentateucho citantur; ex iis ipsis enim constabit, eos alios quam Pentateuchon fuisse. Primo itaque constat ex Exod. cap. 17. vs. 14., Mosen ex Dei mandato bellum contra Hamalek scripsisse; in quo autem libro, non constat ex illo ipso capite, at Numer. cap. 21. vs. 12. citatur quidam liber, qui *bellorum Dei* vocabatur, et in hoc sine dubio bellum hoc contra Hamalek, et præterea etiam castrametationes omnes (quas etiam author Pentateuchi Numer. cap. 33. vs. 2. testatur a Mose descriptas fuisse) narrabantur. Constat præterea de alio in Exod. cap. 24. vs. 4, 7., qui vocabatur ספר הברית [1] *liber pacti*, quem coram Israëlitis legit, quando primum cum Deo pactum iniverant. At hic liber sive hæc epistola pauca admodum continebat; videlicet leges sive Dei jussa, quæ narrantur ex vers. 22. cap. 20. Exod. usque ad cap. 24. ejusdem libri, quod nemo inficias ibit, qui sano aliquo judicio et sine partium studio prædictum caput legerit. Narratur enim ibi, quod, simul ac Moses sententiam populi intellexit de ineundo cum Deo pacto, statim Dei eloquia et jura scripsit, et matutina luce, quibusdam cæremoniis peractis, universæ concioni pacti ineundi conditiones prælegit; quibus prælectis et sine dubio ab universa plebe perceptis, populus se pleno consensu adstrinxit, Quare tam ex temporis brevitate, quo descriptus fuit, quam ex ratione pacti ineundi, sequitur, hunc librum nihil præter pauca ea, quæ modo dixi, continuisse. Constat denique, anno quadragesimo ab exitu Ægypti Mosen leges omnes, quas tulerat, explicuisse (vid. Deuter. cap. 1. vs. 5.), populumque de novo iisdem obligavisse (vide Deuter. cap. 29. vs. 14.), et tandem librum, qui has leges explicatas novumque hoc pactum continebat, scripsisse (vide Deuter. cap. 31. vers. 9,); et hic vocatus est *liber legis Dei*, quem Josua postea auxit, narratione scilicet pacti, quo suo tempore populus se de integro obligavit, quodque cum Deo tertio inivit (vide Josuæ cap. 24. vs. 25, 26.). At, quoniam nullum habemus librum, qui hoc pactum Mosis simul et pactum Josuæ contineat, necessario concedendum, hunc librum periisse; vel cum Paraphraste Chaldæo Jonatane insaniendum, et verba Scripturæ ad libitum torquenda: hic enim hac difficultate motus maluit Scripturam corrumpere, quam ignorantiam suam fateri. Nempe hæc libri Josuæ verba (vide cap. 24. vs. 26.)

---

[1] NB. סֵפֶר *sepher* Hebraice significare sæpius epistolam sive chartam.

ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת האלהים *scripsitque Josua hæc verba in libro Legis Dei*, Chaldaice sic transtulit,

וכתב יהושע ית פתגמיא האילין ואצנעינון בספר אוריתא דיהוה

et scripsit Josua hæc verba et custodivit ea cum libro Legis Dei. Quid cum illis agas, qui nihil vident, nisi quod lubet? quid, inquam, hoc aliud est, quam ipsam Scripturam negare, et novam ex proprio cerebro cudere? Nos igitur concludimus, hunc librum legis Dei, quem Moses scripsit, non fuisse Pentateuchon, sed prorsus alium, quem autor Pentateuchi suo operi ordine inseruit; quod cum ex modo dictis. tum ex jam dicendis evidentissime sequitur. Nempe cum in Deuteronomii loco jam citato narratur, quod Moses legis librum scripsit, addit Historicus, quod Moses eum sacerdotibus tradidit, et quod præterea eos jusserit, ut ipsum certo tempore omni populo prælegerent; quod ostendit, hunc librum longe minoris molis fuisse quam Pentateuchon, quandoquidem in una concione ita perlegi poterat, ut ab omnibus intelligeretur. Nec hic prætereundum, quod ex omnibus libris, quos Moses scripsit, hunc unum secundi pacti et Canticum (quod postea etiam scripsit, ut id universus populus edisceret) religiose servare et custodire jusserit. Nam, quia primo pacto non nisi præsentes, qui aderant, obligaverat, at secundo omnes etiam eorum posteros (vide Deut. cap. 29 vs. 14, 15.), ideo hujus secundi pacti librum futuris sæculis religiose servandum jussit, et præterea etiam, ut diximus, Canticum, quod futura sæcula potissimum respicit. Cum itaque non constet, Mosen alios præter hos libros scripsisse, et ipse nullum alium præter Libellum legis cum Cantico posteritati religiose servandum mandaverit, et denique plura in Pentateucho occurrant, quæ a Mose scribi non potuerunt; sequitur, neminem cum fundamento, sed omnino contra Rationem affirmare, Mosen autorem esse Pentateuchi. At hic aliquis forsan rogabit, num Moses præter hæc non etiam scripserit leges, cum ipsi primum revelarentur? hoc est, an spatio quadraginta annorum nullas legum, quas tulerat, scripserit, præter paucas illas, quas in primi pacti libro contentas fuisse dixi? Sed ad hæc respondeo: quamvis concederem, Rationi consentaneum videri, quod Moses eo ipso tempore et loco, quo leges communicare contigit, eo etiam easdem scripserit; nego tamen, nobis hac de causa licere hoc affirmare: supra enim ostendimus, nobis de similibus nihil esse statuendum, nisi id quod ex ipsa Scriptura constat, aut quod

ex solis ipsius fundamentis legitima consequentia elicitur, at non ex eo, quod Rationi consentaneum videtur. Adde, quod nec ipsa Ratio nos cogat hoc statuere. Nam forsan Senatus Mosis edicta populo scripto communicabat, quæ postea Historicus collegit, et historiæ vitæ Mosis ordine inseruit. Atque hæc de quinque libris Mosis: nunc tempus est, ut reliquos etiam examinemus.

Josuæ librum, similibus etiam rationibus ostenditur, non esse autographon: alius enim est, qui de Josua testatur, quod ejus fama fuerit per totam tellurem (vide cap. 6. vs. 27. *); quod nihil eorum omiserit, quæ Moses præceperat (vide vs. ult. cap. 8. et cap. 11. vs. 15.); quod senuerit, omnesque in concionem vocaverit, et quod tandem animam egerit. Deinde etiam quædam narrantur, quæ post ipsius mortem contigerunt. Videlicet quod post ejus mortem Israëlitæ Deum coluerunt, quamdiu senes, qui ipsum noverant, vixerunt. Et cap. 16. vs. 10., quod (Ephraim et Manasse) *non expulerunt Kanahanitam habitantem in Gazer, sed* (addit) *quod Kanahanita inter Ephraim habitavit usque in hunc diem, et fuit tributarius*. Quod idem ipsum est, quod libro Judicum cap. 1 narratur; et modus etiam loquendi *in hunc usque diem* ostendit, Scriptorem rem antiquam narrare. Huic etiam consimilis est Textus cap. 15. vs. ult. de filiis Jehudæ, et historia Kalebi ex vs. 14. ejusd. cap. Et casus ille etiam, qui cap. 22. ex vs. 10. etc. narratur de duabus tribubus et dimidia, quæ aram ultra Jordanem ædificaverunt, post mortem Josuæ contigisse videtur: quandoquidem in tota illa historia nulla Josuæ fit mentio, sed solus populus bellum gerere deliberat, legatos mittit, eorumque responsum expectat et tandem approbat. Denique ex cap. 10. vs. 14. evidenter sequitur, hunc librum multis post Josuam sæculis scriptum fuisse: sic enim testatur, *nullus alius sicuti ille dies fuit, nec antèa neque postea, quo Deus* (ita) *obediret cuiquam, etc.* Si quem igitur librum Josua unquam scripsit, fuit sane ille, qui cap. 10. vs. 13., in hac eadem scilicet historia, citatur. Librum autem Judicum, neminem sanæ mentis sibi persuadere credo, ab ipsis Judicibus esse scriptum: epilogus enim totius historiæ, qui habetur cap 2., clare ostendit, eum totum ab uno solo Historico scriptum fuisse. Deinde, quia ejus Scriptor sæpe monet, quod illis temporibus nullus erat Rex in Israël, non dubium est, quin scriptus fuerit

---

* Ed. Pr.: *cap. 7. vers. 1.*

postquam imperium Reges obtinuerant. Circa Samuëlis libros non etiam est, cur diu moremur, quandoquidem historia longe post ejus vitam producitur. Hoc tamen tantum notari velim, hunc librum etiam multis post Samuëlem sæculis scriptum fuisse. Nam libr. 1. cap. 9. vs. 9. Historicus per parenthesin monet *antiquitus in Israël sic dicebat quisque quando ibat ad consulendum Deum, Age eamus ad videntem; nam qui hodie propheta antiquitus videns vocabatur.* Libri denique Regum, ut ex iisdem constat, decerpti sunt ex libris rerum Salomonis (vide Reg. I. cap. 11. vs. 41. *), Chronicorum Regum Jehudæ (vide cap. 14. vs. 19, 29. ejusdem), et Chronicorum Regum Israëlis. Concludimus itaque, omnes hos libros, quos huc usque recensuimus, esse apographa, resque in iis contentas ut antiquas enarrari.

Si jam ad connexionem et argumentum horum omnium librorum attendamus, facile colligemus, eos omnes ab uno eodemque Historico scriptos fuisse, qui Judæorum antiquitates ab eorum prima origine usque ad primam Urbis vastationem scribere voluit. Hi enim libri ita invicem connectuntur, ut ex hoc solo dignoscere possimus, eos nonnisi unam unius Historici narrationem continere. Nam simulac Mosis vitam narrare desinit, ad historiam Josuæ sic transit, *Et contigit postquam mortuus est Moses servus Dei, ut Deus diceret Josuæ, etc.* Et hac morte Josuæ finita, eadem transitione et conjunctione historiam Judicum incipit, nempe, *Et contigit postquam mortuus est Josua, ut filii Israëlis a Deo quærerent, etc.* Et huic libro, tanquam appendicem, librum Rut sic annectit, *Et contigit iis diebus, quibus Judices judicabant, ut fames esset in illa terra.* Cui etiam eodem modo librum primum Samuëlis annectit, quo finito solita sua transitione ad secundum pergit; et huic, historia Davidis nondum finita, librum primum Regum jungit, et historiam Davidis narrare pergens, tandem huic eadem conjunctione librum secundum annectit. Contextus deinde et ordo historiarum etiam indicat, unum tantum fuisse Historicum, qui certum sibi scopum præfixit: incipit enim primam nationis Hebrææ originem narrare, deinde ordine dicere, qua occasione et quibus temporibus Moses leges tulerit, ipsisque multa prædixerit; deinde quomodo secundum Mosis prædictiones terram promissam (vide cap. 7. Deuter.) invaserint; ea vero possessa legibus valedixerant (Deuter. cap. 31. vers. 16,). indeque ipsos multa mala consequuta

* Bruder. — Ed. Pr.: vers. 5.

sunt (ejusd. vers. 17.). Quomodo deinde Reges eligere voluerunt (Deut. cap. 17. vers. 14), qui etiam prout leges curaverant, ita res ipsis prospere vel infeliciter cesserunt * (Deut. cap. 28. vers. 36. et vers. ult.), donec tandem inperii ruinam, sicuti ipsam Moses prædixerat, narrat. Reliqua autem, quæ ad confirmandam Legem nihil faciunt, vel prorsus silentio mandavit, vel lectorem ad alios historicos ablegat. Omnes igitur hi libri in unum conspirant, nempe dicta et edicta Mosis docere, eaque per rerum eventus demonstrare.

Ex his igitur tribus simul consideratis, nempe simplicitate argumenti horum omnium librorum, connexione, et quod sint apographa multis post sæculis a rebus gestis scripta, concludimus, ut modo diximus, eos omnes ab uno solo Historico scriptos fuisse. Quisnam autem is fuerit, non ita evidenter ostendere possum; suspicor tamen, ipsum Hesdram fuisse, et quædam non levia concurrunt, ex quibus conjecturam facio. Nam cum Historicus (quem jam scimus unum tantum fuisse) historiam producat usque ad Jojachini libertatem, et insuper addat, ipsum Regis mensæ accubuisse tota ejus vita (hoc est vel Jojachini vel filii Nebucadnesoris, nam sensus est plane ambiguus), hinc sequitur, eum nullum ante Hesdram fuisse, At Scriptura de nullo, qui tum floruit, nisi de solo Hesdra testatur (vide Hesdræ cap. 7. vers. 10.), quod ipse suum studium applicuerit ad quærendam Legem Dei et adornandam, et quod erat Scriptor (ejusdem cap. vs. 6.) promptus in Lege Mosis. Quare nullum præter Hesdram suspicari possum fuisse, qui hos libros scripserit. Deinde in hoc de Hesdra testimonio videmus, quod ipse non tantum studium adhibuerit ad quærendam legem Dei, sed etiam ad eandem adornandam; et in Nehemiæ cap. 8. vers. 9. etiam dicitur, *quod legerunt librum Legis Dei explicatum, et adhibuerunt intellectum et intellexerunt Scripturam.* Cum autem in Deuteronomii libro non tantum liber Legis Mosis, vel maxima ejus pars, contineatur, sed insuper multa ad pleniorem explicationem inserta reperiantur, hinc conjicio, librum Deuteronomii illum esse librum Legis Dei ab Hesdra scriptum, adornatum et explicatum, quem tum legerunt. Quod autem in hoc libro Deuteronomii multa per parenthesim ad pleniorem explicationem inserantur, duo de hac re exempla ostendimus, cum sententiam Aben Hezræ explicaremus; cujus notæ plura alia reperiuntur, ut ex. gr. in cap. 2. vers. 12. *et in Sehir habitaverunt Horitæ*

* Ed. Pr.: *cesserant.*

antea; filii autem Hesau eos expulerunt et a suo conspectu deleverunt, et loco eorum habitaverunt, sicuti Israël fecit in terra suæ hæreditatis, quam Deus ipsi dedit. Explicat scilicet vers. 3. et 4. ejusdem cap., nempe quod montem Sehir, qui filiis Hesau hæreditate venerat, ipsi eum non inhabitatum occupaverunt, sed quod ipsum invaserunt, et Horitas, qui ipsum prius inhabitabant, inde, sicuti Israëlitæ post mortem Mosis Kenahanitas, deturbaverunt et deleverunt. Per parenthesim etiam inseruntur verbis Mosis vers. 6, 7, 8, et 9. cap. 10.; nemo enim non videt, quod vers. 8., qui incipit *in illo tempore separavit Deus tribum Levi*, necessario debeat referri ad. vers. 5., non autem ad mortem Aharonis, quam nulla alia de causa Hezras hic inseruisse videtur, quam quia Moses in hac narratione vituli, quem populus adoraverat, dixerat (vide cap. 9. vers. 20.), se Deum pro Aharone oravisse. Explicat deinde, quod Deus, eo tempore, de quo Moses hic loquitur, tribum Levi sibi elegit, ut causam electionis, et cur Levitæ in partem hæreditatis non fuerint vocati, ostenderet; et hoc facto pergit verbis Mosis filum historiæ persequi. His adde libri præfationem, et omnia loca quæ de Mose in tertia persona loquuntur: et præter hæc alia multa, quæ jam a nobis dignosci nequeunt, sine dubio, ut facilius ab hominibus sui ævi perciperentur, addidit, vel aliis verbis expressit. Si, inquam, ipsum Mosis librum Legis haberemus, non dubito quin, tam in verbis quam in ordine et rationibus præceptorum, magnam discrepantiam reperiremus. Dum enim solum Decalogum hujus libri cum Decalogo Exodi (ubi ejus historia ex professo narratur) confero, eum ab hoc in his omnibus discrepare video: quartum enim præceptum non tantum alio modo imperatur, sed insuper multo prolixius extenditur: ejus autem ratio ab ea, quæ in Decalogo Exodi adfertur, toto cœlo discrepat. Denique ordo, quo hic decimum præceptum explicatur, etiam alius est, quam in Exodo. Hæc igitur, cum hic tum in aliis locis, ut jam dixi, ab Hezra facta existimo, quia is Legem Dei hominibus sui temporis explicuit, atque proinde hunc esse Librum Legis Dei ab ipso ornatæ et explicatæ. Et hunc librum omnium, quos ipsum scripsisse dixi, primum fuisse puto; quod hinc conjicio, quia Leges Patriæ continet, quibus populus maxime indiget, et etiam quia hic liber antecedenti nulla conjunctione, ut reliqui omnes, annectitur, sed soluta oratione incipit, *Hæc sunt verba Mosis, etc.* At postquam hunc absolvit et populum leges edocuit, tum studium adhibuisse credo ad integram historiam Hebrææ nationis de-

scribendam, a Mundo scilicet condito usque ad summam Urbis vastationem, cui hunc Librum Deuteronomii suo loco inseruit. Et forte ejus primos quinque libros nomine Mosis vocavit, quia in iis præcipue ejus vita continetur, et nomen a potiore sumpsit: et hac etiam de causa sextum nomine Josuæ, septimum Judicum, octavum Ruth, nonum et forte etiam decimum Samuëlis, et denique undecimum et duodecimum Regum appellavit. An vero Hezras huic operi ultimam manum imposuerit, idque, ut desiderabat, perfecerit, de eo vide sequens Caput.

CAPUT IX.

De iisdem Libris alia inquiruntur: nempe, an Hezras iis ultimam manum imposuerit; et deinde, utrum notæ marginales, quæ in Hebræis codicibus reperiuntur, variæ fuerint lectiones.

Quantum superior disquisitio de vero horum librorum Scriptore juvet ad eorundem perfectam intelligentiam, facile colligitur ex solis ipsis locis, quæ ad nostram de hac re sententiam confirmandam attulimus, quæque absque ea unicuique deberent obscurissima videri. Verum præter Scriptorem alia animadvertenda in ipsis libris supersunt, quæ communis superstitio vulgus deprehendere non sinit. Horum præcipuum est, quod Hezras (eum pro Scriptore prædictorum librorum habebo, donec aliquis alium certiorem ostendat) narrationibus in hisce libris contentis ultimam manum non imposuit, nec aliud fecit, quam historias ex diversis scriptoribus colligere, et quandoque non nisi simpliciter describere, atque eas nondum examinatas neque ordinatas posteris reliquit. Quæ autem causæ impediverint (nisi forte intempestiva mors), quo minus hoc opus omnibus suis numeris adimpleret, nequeo conjicere. At reipsa, quamvis antiquis Hebræorum historicis destituti simus, ex paucissimis tamen eorum fragmentis, quæ habemus, evidentissime constat. Nam historia Hiskiæ ex vers. 17. cap. 18. lib. 2. Regum, ex relatione Esaiæ, prout ipsa reperta est scripta in Chronicis Regum Judæ, descripta est: hanc namque totam in libro Esaiæ, qui in Chronicis Regum Judæ continebatur (vide libr. 2. Paralip. cap. 32. vers. pænult.), iisdem, quibus hic, verbis narratam legimus, exceptis * tantum paucissimis; ex

* Cf. Annot. XI.

quibus tamen nihil aliud concludi potest, quam quod hujus Esaiæ narrationis variæ lectiones repertæ fuerint; nisi quis mallet in his etiam mysteria somniare. Deinde etiam caput ultimum hujus libri in Jeremiæ cap. ultimo, 39. et 40. continetur. Præterea cap. 7. Samuël. 2. in libr. 1. Paralip. cap. 17. descriptum reperimus: at verba variis in locis adeo mirifice mutata * deprehenduntur, ut facillime dignoscatur, hæc duo capita ex duobus diversis exemplaribus historiæ Natanis desumpta esse. Denique genealogia Regum Idumeæ, quæ habetur Genes. cap. 36. ex. vs. 31. **, iisdem etiam verbis in libr. 1. Paralip. cap. 1. deducitur, cum tamen hujus libri authorem ea, quæ narrat, ex aliis historicis sumsisse constat, non vero ex his duodecim libris, quos Hezræ tribuimus. Quare non dubium est, quin, si ipsos haberemus historicos, res ipsa directe constaret: sed quia iisdem, ut dixi, destituti sumus, id nobis tantum restat, ut ipsas historias examinemus; nempe earum ordinem et connexionem, variam repetitionem, et denique in annorum computatione discrepantiam, ut de reliquis judicare possimus.

Eas itaque, vel saltem præcipuas, perpendamus; et primo illam Judæ et Tamar, quam cap. 38. Genes. historicus sic narrare incipit, *Contigit autem in illo tempore, ut Judas a suis fratribus discederet.* Quod tempus necessario referendum est ad aliud ***, de quo immediate loquutus est; at ad id, de quo in Gen. immediate agitur, minime referri potest. Ab eo enim, nempe a quo Josephus in Ægyptum ductus fuit, usque quo Jacobus Patriarcha cum tota familia eo etiam profectus est, non plus quam viginti duos annos numerare possumus; nam Josephus, cum a fratribus venderetur, septendecim annos natus erat, et cum a Pharaone e carceribus vocari juberetur, triginta: quibus si addantur septem anni fertilitatis et duo famis, conficient simul viginti duos annos. Atqui, hoc temporis intervallo, nemo concipere poterit, tot res contingere potuisse. Nempe quod Juda tres liberos ex unica uxore, quam tum duxit, unum post alium procreaverit; quorum major natu, ubi per ætatem licuit, Tamar in uxorem duxit, eo vero mortuo secundus eam in matrimonium recepit, qui etiam obiit; et quod dudum postquam hæc acta sunt, ipse Judas cum ipsa nuru Tamar ignarus rem habuerit, ex qua iterum duos, uno tamen partu, liberos acceperit; quorum etiam unus intra prædictum tempus factus est parens. Cum igitur hæc omnia non possunt referri ad illud tempus, de quo

* Cf. Annot. XII. ** Ed. Pr.: 30. *** Cf. Annot. XIII.

in Genesi, referendum necessario est ad aliud, de quo immediate in alio libro agebatur; ac proinde Hezras hanc etiam historiam simpliciter descripsit, eamque nondum examinatam reliquis inseruit. At non tantum hoc caput, sed totam Josephi et Jacobi historiam ex diversis historicis decerptam et descriptam esse necessario fatendum est, adeo parum sibi constare videmus. Cap. enim 47. Genes. narrat, quod Jahacob, cum primum Pharahonem ducente Josepho salutavit, annos 130. natus erat; a quibus si auferantur viginti duo, quos propter Josephi absentiam in mœrore transegit, et præterea septemdecim ætatis Josephi cum venderetur, et denique septem, quos propter Rachelem servivit, reperietur, ipsum provectissimæ ætatis fuisse, octoginta scilicet et quatuor annorum, cum Leam in uxorem duceret; et contra Dinam vix septem fuisse annorum, * cum a Sechemo vim passa est; Simeon et Levi vix duodecim et undecim, cum totam illam civitatem deprædati sunt, ejusque omnes cives gladio confecerunt. Nec hic opus habeo omnia Pentateuchi recensere. Si quis modo ad hoc attenderit, quod in hisce quinque libris omnia præcepta scilicet et historiæ promiscue sine ordine narrentur, neque ratio temporum habeatur, et quod una eademque historia sæpe, et aliquando diversimode, repetatur; facile dignoscet, hæc omnia promiscue collecta et coacervata fuisse, ut postea facilius examinarentur et in ordinem redigerentur. At non tantum hæc, quæ in quinque libris, sed etiam reliquæ historiæ usque ad vastationem Urbis, quæ in reliquis septem libris continentur, eodem modo collectæ sunt. Quis enim non videt, in cap. 2. Judicum ex. vers. 6. novum historicum adferri (qui res a Josua gestas etiam scripserat), ejusque verba simpliciter describi. Nam postquam historicus noster in ult. cap. Josuæ narravit, quod ipse mortem obierit, quodque sepultus fuerit, et in primo hujus libri narrare ea promiserit, quæ post ejusdem mortem contigerunt; qua ratione, si filum suæ historiæ sequi volebat, potuisset superioribus annectere, quæ hic de ipso Josua narrare incipit? ** Sic etiam capita 17, 18, etc. Samuëlis 1. ex alio historico desumta sunt, qui aliam causam sentiebat fuisse, cur David aulam Saulis frequentare inceperit, longe diversam ab illa, quæ in cap. 16. libri ejusdem narratur: non enim sensit, quod David ex consilio servorum a Saulo vocatus ipsum adiit (ut in cap. 16. narratur), sed quod, casu a patre ad fratres in castra missus, Saulo ex occasione victoriæ, quam contra Philistæum Goliat habuit, tum

---

* Cf. Annot. XIV. ** Cf. Annot. XV.

demum innotuit, et in aula detentus fuit. Idem de cap. 26. ejusdem libri suspicor; quod nimirum historicus eandem ibi historiam, quæ cap. 24. habetur, secundum opinionem alterius narrare videatur. Sed hoc missum facio, et ad annorum computationem examinandam pergo. Cap. 6. libri 1. Regum dicitur, quod Salomon templum ædificavit anno 480. ab Ægypti exitu; at ex historiis ipsis longe majorem numerum concludimus. Nam

	Annos
Moses populum in desertis gubernavit	40
Josuæ, qui centum et decem annos vixit, non plus tribuuntur ex Josephi et aliorum sententia quam	26
Kusan Rishgataim populum in ditione tenuit	8
Hotniel filius Kenaz judicavit *	40
Heglon Rex Moabi imperium in populum tenuit	18
Eud et Sangar eundem judicaverunt	80
Jachin Rex Kanahani populum iterum in ditione tenuit.	20
Quievit postea populus.	40
Fuit deinde in ditione Mediani	7
Tempore Gidehonis transegit in libertate	40
Sub imperio autem Abimelechi	3
Tola filius Puæ judicavit.	23
Jair autem.	22
Populus iterum in ditione Philistæorum et Hamonitarum fuit	18
Jephta judicavit.	6
Absan Betlehemita	7
Elon Sebulonita.	10
Habdan Pirhatonita	8
Populus fuit iterum in ditione Philistæorum.	40
Samson judicavit **	20
Heli autem.	40
Fuit iterum populus in ditione Philistæorum, antequam a Samuële liberaretur	20
David regnavit	40
Salomon antequam templum ædificavit	4
Atque hi omnes additi numerum conficiunt annorum	580

Quibus deinde addendi sunt anni illius sæculi, quo post mortem Josuæ Respublica Hebræorum floruit, donec a Kusan Rishga-

* Cf. Annot. XVI.
** Cf. Annot XVII.

taim subacta fuit, quorum numerum magnum fuisse credo; non enim mihi persuadere possum, quod statim post mortem Josuæ omnes, qui ejus portenta viderant, uno momento perierunt; nec quod eorum successores uno actu et ictu legibus valedixerunt, et ex summa virtute in summam nequitiam et socordiam lapsi sunt; nec denique quod Kusan Rishgataim eos dictum factum subegit. Sed cum horum singula ætatem fere requirant, non dubium est quin Scriptura cap. 2. vers. 7, 9, 10. libri Judicum historias multorum annorum comprehenderit, quas silentio transmisit. Sunt præterea addendi anni, quibus Samuël fuit Judex, quorum etiam numerus in Scriptura non habetur. Sunt deinde addendi anni regni Saulis, quos in superiore computatione omisi, quia ex ejus historia non satis constat, quot annos regnaverit: dicitur quidem cap. 13. vs. 1. libr. 1. Samuëlis, eundem duos annos regnavisse, sed et ille textus truncatus est, et ex ipsa historia majorem numerum colligimus. Quod textus truncatus sit, nemo, qui Hebræam linguam vel a primo limine salutavit, dubitare potest. Sic enim incipit, בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל *annum natus erat Saul cum regnaret, et duos annos regnavit supra Israëlem.* Quis, inquam, non videt, numerum annorum ætatis Saulis, cum regnum adeptus esset, omissum esse? At quod ex ipsa historia major numerus concluditur, credo neminem etiam dubitare. Nam cap. 27. vers. 7. ejusdem libri habetur, quod David apud Philistæos, ad quos propter Saulum confugit, moratus fuit unum annum et quatuor menses: quare ex hac computatione reliqua spatio octo mensium contingere debuerunt, quod neminem credere existimo. Josephus saltem in fine libri sexti Antiquitatum textum sic correxit *Regnavit itaque Saul Samuële vivente annos decem et octo, moriente autem alios duos.* Quin tota hæc historia cap. 13. nullo modo cum antecedentibus convenit. In fine cap. 7. narratur, quod Philistæi ab Hebræis ita debellati fuerunt, ut non fuerint ausi vivente Samuële terminos Israëlis ingredi; at hic, quod Hebræi (vivente Samuële) a Philistæis invaduntur, a quibus ad tantam miseriam et paupertatem redacti fuerant, ut armis, quibus se defendere possent, destituerentur, et insuper mediis eadem conficiendi. Sudarem sane satis, si omnes has historias, quæ in hoc primo libro Samuëlis habentur, ita conarer conciliare, ut omnes ab uno historico descriptæ et ordinatæ viderentur. Sed ad meum propositum revertor. Anni

itaque regni Saulis superiori computationi sunt addendi. Denique annos Anarchiæ Hebræorum etiam non numeravi, quia non constant ex ipsa Scriptura. Non, inquam, mihi constat tempus, quo illa contigerint, quæ ex cap. 17. usque ad finem libri Judicum narrantur. Ex his itaque clarissime sequitur, veram annorum computationem neque ex ipsis historiis constare, neque ipsas historias in una eademque convenire, sed valde diversas supponere. Ac proinde fatendum, has historias ex diversis scriptoribus collectas esse, nec adhuc ordinatas neque examinatas fuisse. Nec minor videtur fuisse circa annorum computationem discrepantia in libris Chronicorum Regum Judæ et libris Chronicorum Regum Israëlis. In Chronicis enim Regum Israëlis habebatur, quod Jehoram filius Aghabi regnare incepit anno secundo regni Jehorami filii Jehosaphat (vide Regum libr. 2. cap. 1. vers. 17.); at in Chronicis Regum Judæ, quod Jehoram filius Jehosaphat regnare incepit anno quinto regni Jehorami filii Aghabi (vide cap. 8. vers. 16. ejusd. libri). Et si quis præterea historias libri Paralip. conferre velit cum historiis librorum Regum, plures similes discrepantias inveniet, quas hic non opus habeo recensere, et multo minus authorum commenta, quibus has historias conciliare conantur. Rabini namque plane delirant. Commentatores autem, quos legi, somniant, fingunt, et linguam denique ipsam plane corrumpunt. E. g. cum in libr. 2. Paralip. * dicitur, *annos quadraginta duos natus erat Aghazia cum regnaret,* fingunt quidam, hos annos initium capere a regno Homri, non autem a nativitate Aghaziæ; quod si possent ostendere, intentum authoris librorum Paralip. hoc fuisse, non dubitaverim affirmare, eundem loqui nescivisse. Et ad hunc modum plura alia fingunt, quæ si vera essent, absolute dicerem, antiquos Hebræos et linguam suam, et narrandi ordinem plane ignoravisse, nec ullam rationem neque normam Scripturas interpretandi agnoscerem, sed ad libitum omnia fingere liceret.

Si quis tamen putat, me hic nimis generaliter nec satis cum fundamento loqui, ipsum rogo, ut hoc agat, et nobis ostendat certum aliquem ordinem in hisce historiis, quem historici in Chronologicis sine peccato imatari possent; et dum historias interpretatur et conciliare conatur, phrases et modos loquendi, et orationes disponendi et contexendi, adeo stricte observet, atque ita explicet, ut eos secundum suam explicationem in scribendo imitari etiam possimus **; quod si præstiterit, manus

---

* Cap. 22. vs. 2. ** Cf. Annot. XVIII.

ipsi statim dabo et erit mihi magnus Apollo; nam fateor, quamvis diu quæsiverim, me nihil tamen unquam simile invenire potuisse. Quin addo, me nihil hic scribere, quod dudum et diu meditatum non habuerim; et quanquam a pueritia opinionibus de Scriptura communibus imbutus fuerim, non tamen potui tandem hæc non admittere. Sed non est cur circa hæc lectorem diu detineam et ad rem desperatam provocem; opus tamen fuit rem ipsam proponere, ut meam mentem clarius explicarem; ad reliqua igitur, quæ circa fortunam horum librorum notanda suscepi, pergo.

Nam venit præter ea, quæ modo ostendimus, notandum, quod hi libri ea diligentia a posteris servati non fuerint, ut nullæ mendæ irrepserint; plures enim dubias lectiones animadverterunt antiquiores Scribæ, et præterea aliquot loca truncata, non tamen omnia. An autem mendæ talis notæ sint, ut lectori magnam moram injiciant, de eo jam non disputo; credo tamen eas levioris esse momenti, iis saltem qui Scripturas liberiore judicio legunt; et hoc certo affirmare possum, me nullam animadvertisse mendam, nec lectionum varietatem, circa moralia documenta, quæ ipsa obscura aut dubia reddere possent. At plerique nec in reliquis aliquod vitium incidisse concedunt, sed statuunt, Deum singulari quadam providentia omnia Biblia incorrupta servasse: varias autem lectiones signa profundissimorum mysteriorum esse dicunt; idem de asterismis, qui in medio paragrapho 28. habentur, contendunt; imo in ipsis apicibus literarum magna arcana contineri. Quod sane an ex stultitia et anili devotione, an autem ex arrogantia et malitia, ut Dei arcana soli habere crederentur, hæc dixerint, nescio; hoc saltem scio, me nihil quod arcanum redoleat, sed tantum pueriles cogitationes apud istos legisse. Legi etiam et insuper novi nugatores aliquos Kabbalistas, quorum insaniam nunquam mirari satis potui. Quod autem mendæ, uti diximus, irrepserint, neminem sani judicii dubitare credo, qui textum illum Sauli (quem jam ex libr. 1. Samuël. cap. 13. vs, 1. allegavimus) legit, et etiam vs. 2. cap. 6. Samuël. 2., nempe *et surrexit et ivit David et omnis populus, qui ipsi aderat, ex Juda, ut inde auferrent arcam Dei.* Nemo hic etiam non videre potest locum, quo iverant, nempe Kirjat Jeharim *, unde arcam auferrent, esse omissum. Nec etiam negare possumus, quod vs. 37. cap. 13. Sam. 2. perturbatus

* Cf. Annot. XIX.

et truncatus sit, scilicet *Et Absalom fugit ivitque ad Ptolomæum filium Hamihud Regem Gesur, et luxit filium suum omnibus diebus, et Absalom fugit ivitque Gesur, mansitque ibi tres annos* *. Et ad hunc modum scio me antehac alia notavisse, quæ impræsentiarum non occurrunt.

Quod autem notæ marginales, quæ in Hebræis Codicibus passim inveniuntur, dubiæ fuerint lectiones, nemo etiam dubitare potest, qui attendit, quod pleræque ex magna literarum Hebraicarum similitudine inter se ortæ sint. Nempe ex similitudine, quam habet כ Kaf cum ב Bet, י Jod cum ו Vau, ד Dalet cum ר Res, etc. E. g., ubi lib, 2. Sam. cap. 5. vs. pænult. scribitur בשמעך *et in eo* (tempore) *quo audies*, habetur in margine כשמעך *cum audies*; et cap. 21. Jud. vs. 22. והיה כי יבואו אבותם או אחיהם לרוב *et quando earum patres vel fratres in multitudine* (h. e. sæpe) *ad nos venerint, etc.*, habetur in margine לריב *ad litigandum*. Et ad hunc modum permultæ deinde etiam ortæ sunt ex usu literarum, quas Quiescentes vocant, quarum nimirum pronunciatio sæpissime nulla sentitur, et promiscue una pro alia sumitur. Ex. gr. Levit. cap. 25. vs. 30. ** scribitur וקם הבית אשר בעיר אשר לא חומה *et confirmabitur domus, quæ est in civitate, cui non est murus;* in margine autem habetur אשר לו חומה *cui est murus;* etc.

At quamvis hæc per se satis clara sint, libet rationibus quorundam Pharisæorum respondere, quibus persuadere conantur, notas marginales ad aliquod mysterium significandum ab ipsis librorum sacrorum Scriptoribus appositas vel indicatas fuisse. Harum *primam*, quæ quidem me parum tangit, sumunt ex usu legendi Scripturas: si, inquiunt, hæ notæ appositæ sunt propter lectionum varietatem, quas posteri decidere non potuerunt, cur ergo usus invaluit, ut sensus marginalis ubique retineatur? cur inquiunt, sensum, quem retinere volebant, in margine notaverunt? debuerant contra ipsa volumina scribere, prout legi volebant, non autem sensum et lectionem, quam maxime probabant in margine notare. *Secunda* vero ratio, et quæ aliquam speciem præ se ferre videtur, ex ipsa rei natura sumitur: nempe quod mendæ non data opera, sed casu in Codices irrepserunt, et

* Cf. Annot. XX

** Ed. Pr.: 27.

quod ita fit, varie contingit. At in quinque libris semper nomen נערה *puella*, uno tantum excepto loco, defectivum contra regulam Grammatices sine litera ה He scribitur, in margine vero recte secundum regulam Grammatices universalem. An hoc etiam ex eo, quod manus in describendo erravit, contigerit? quo fato id fieri potuit, ut calamus semper, quotiescunque hoc nomen occurrerit, festinaret, deinde hunc defectum facile et sine scrupulo ex regulis Grammatices supplere et emendare potuissent. Igitur, cum hæ lectiones casu non contigerint, nec tam clara vitia correxerint, hinc concludunt, hæc certo consilio a primis Scriptoribus facta fuisse, ut iis aliquid significarent. Verum his facile respondere possumus; nam quod ex usu, qui apud eos invaluit, argumentantur, nihil moror; nescio quid superstitio suadere potuit, et forte inde factum est, quia utramque lectionem æque bonam seu tolerabilem æstimabant, ideoque, ne earum aliqua negligeretur, unam scribendam et aliam legendam voluerunt. Timebant scilicet in re tanta judicium determinare, ne incerti falsam pro vera eligerent, ideoque neutram alterutri præponere voluerunt, quod absolute fecissent, si unam solam scribere et legere jussissent, præsertim cum in sacris voluminibus notæ marginales non scribantur: vel forte inde factum est, quia quædam, quamvis recte descripta, aliter tamen legi, prout scilicet in margine notaverant, volebant. Ideoque universaliter instituerunt, ut Biblia secundum notas marginales legerentur. Quæ causa autem Scribas moverit, quædam expresse legenda in margine notare, jam dicam; nam non omnes marginales notæ dubiæ sunt lectiones, sed etiam quæ ab usu remota erant notaverunt. Nempe verba obsoleta, et quæ probati illius temporis mores non sinebant in publica concione legi. Nam antiqui Scriptores malitia privati nullis aulicis ambagibus, sed res propriis suis nominibus indicabant. At postquam malitia et luxus regnavit, illa, quæ sine obscœnitate ab antiquis dicta sunt, in obscœnis haberi inceperunt. Hac autem de causa Scripturam ipsam mutare non erat opus; attamen, ut plebis imbecillitati subvenirent, introduxerunt, ut nomina coitus et excrementorum honestius in publico legerentur, videlicet sicuti ipsa in margine notaverunt. Denique quicquid fuerit, cur usu factum fuerit, ut Scripturas secundum marginales lectiones legant et interpretentur, id saltem non fuit, quod vera interpretatio secundum ipsas debet fieri. Nam, præterquam quod ipsi Rabbini in Talmud sæpe a Masoretis recedunt, el alias habebant lectiones, quas probabant, ut mox ostendam, quædam insuper in mar-

gine reperiuntur, quæ minus secundum usum linguæ probata videntur. Ex. gr. in libr. 2 Samuel. cap. 14. vers. 22. * scribitur אשר עשה המלך את דבר עבדו *quia Rex effecit secundum sententiam sui servi*, quæ constructio plane regularis est et convenit cum illa vs. 15. ** ejusdem cap.; at quæ in margine habetur (עבדך *servi tui*) non convenit cum persona verbi. Sic etiam vs. ùlt. cap. 16. ejusdem libri scribitur כאשר ישאל בדבר האלהים *ut cum consultat* (id est consultatur) *verbum Dei;* ubi in margine additur איש *quis* pro verbi nominativo. Quod non satis accurate factum videtur, nam communis hujus linguæ usus est, verba impersonalia in tertia persona singularis Verbi activi usurpare, ut Grammaticis notissimum. Et ad hunc modum plures inveniuntur notæ, quæ nullo modo scriptæ lectioni præponi possunt. Quod autem ad *secundam* rationem Pharisæorum attinet, ei etiam ex modo dictis facile respondetur; nempe quod Scribæ præter dubias lectiones verba etiam obsoleta notaverunt, Nam non dubium est, quin in lingua Hebræa, sicuti in reliquis, multa obsoleta et antiquata posterior usus fecerit, et reperta fuerint ab ultimis Scribis in Bibliis, quæ, uti diximus, omnia notaverunt, ut coram populo secundum tum receptum usum legerentur. Hac igitur de causa nomen נער *nahgar* ubique notatum reperitur, quia antiquitus communis erat generis, et idem significabat, quod apud Latinos *Juvenis.* Sic etiam Hebræorum metropolis vocari apud antiquos solebat ירושלם *Jerusalem,* non autem ירושלים *Jerusalaim.* De pronomine הוא *ipse* et *ipsa* idem sentio, quod scilicet recentiores ו Vau in י Jod mutaverunt (quæ mutatio in Hebræa lingua frequens est,) cum genus fœmininum significare volebant; at quod antiqui non nisi vocalibus hujus pronominis fœmininum a masculino solebant distinguere. Sic præterea quorundam verborum anomalia alia apud priores alia apud posteros fuit; et denique antiqui literis paragogicis האמנתיו singulari sui temporis elegantia utebantur. Quæ omnia hic multis exemplis illustrare possem, sed nolo tædiosa lectione lectorem detinere. At si quis roget, unde hæc noverim? respondeo, quia ipsa apud antiquissimos Scriptores, nempe in Bibliis sæpe reperi, nec tamen eos posteri imitari voluerunt; quæ unica est causa, unde in reliquis linguis, quamvis jam etiam mortuis, tamen verba obsoleta noscuntur.

---

* Ed. Pr.: *cap.* 4. *vers.* 23. ** Ed. Pr.: 16.

Sed forte adhuc aliquis instabit, cum ego maximam harum notarum partem dubias esse lectiones statuerim, cur nunquam unius loci plures quam duæ lectiones repertæ sint? cur aliquando non tres vel plures? Deinde quod quædam in Scriptis adeo manifeste Grammaticæ repugnant, quæ in margine recte, notantur, ut minime credendum sit, scribas hærere potuisse et, utra esset vera, dubitare. Sed ad hæc etiam facile respondetur; et quidem ad *primum* dico, plures fuisse electiones, quam quas in nostris codicibus notatas reperimus. In Talmude enim plures notantur, quæ a Masoretis neglectæ sunt; et tam aperte multis in locis ab iisdem recedunt, ut superstitiosus ille corrector Bibliorum Bombergianorum tandem coactus fuerit fateri, in sua præfationi, se eos reconciliare nescire: ולא ידענא לתרוצי אלא כדתריצנא לעיל דארחיה דגמרא לפלוגי על המסורת *et*, inquit hic, *nescimus respondere, nisi quod supra respondimus*, nempe *quod usus Talmudis est Masoretis contradicere*. Quare non satis cum fundamento statuere possumus, unius loci non plures quam duas lectiones unquam fuisse. Attamen facile concedo, imo credo, unius loci nunquam plures quam duas lectiones repertas fuisse; idque ob duas rationes. Nempe I. quia causa, unde harum lectionum varietatem ortam esse ostendimus, non plures quam duas concedere potest: ostendimus enim, eas potissimum ex similitudine quarundam literarum ortas fuisse. Quare dubium fere semper huc tandem redibat, videlicet utra ex duabus literis esset scribenda, ב Beth an כ Kaf, י Jod an ו Vau, ד Dalet an ר Res, etc., quarum usus frequentissimus est; et ideo sæpe contingere poterat, ut utraque sensum tolerabilem pareret. Deinde, utrum syllaba longa aut brevis esset, quarum quantitas iis literis, quas Quiescentes vocavimus, determinatur. His adde, quod non omnes notæ dubiæ sunt lectiones; multas enim appositas esse diximus honestatis causa, ut etiam ut verba obsoleta et antiquata explicarent. II. ratio, cur mihi persuadeo, unius loci non plures quam duas lectiones reperiri, est quia credo, Scribas pauca admodum exemplaria reperisse, forte non plura quam duo vel tria. In tractatu Scribarum סופרים cap. 6. non nisi de tribus fit mentio, quæ fingunt tempore Hezræ iventa fuisse, quia venditant, has notas ab ipso Hezra appositas fuisse. Quicquid sit, si tria habuerunt, facile concipere possumus, duo semper in eodem loco convenisse, quin imo unusquisque mirari sane potuisset, si in tribus tantum exemplaribus tres diversæ unius ejusdemque loci lectiones reperirentur. Quo autem fato factum

est, ut post Hezram tanta exemplarium penuria fuerit, is mirari desinet, qui vel solum cap. 1. libr. 1. Machabæorum legerit, vel cap. 5.* libr. 12. Antiquit. Josephi. Imo prodigio simile videtur, quod post tantam tamque diuturnam persecutionem pauca illa retinere potuerint; de quo neminem dubitare opinor, qui illam historiam mediocri cum attentione legerit. Causas itaque videmus, cur nullibi plures quam duæ dubiæ lectiones occurrunt. Quapropter longe abest, ut ex eo, quod non plures duabus ubique dentur, concludi possit, Biblia in locis notatis data opera perperam scripta fuisse ad significanda mysteria. Quod autem ad *secundum* ** attinet, quod quædam reperiantur adeo perperam scripta, ut nullo modo dubitare potuerint, quin omnium temporum scribendi usui repugnarent, quæque adeo absolute corrigere, non autem in margine notare debuerant, me parum tangit; neque enim scire teneor, quæ religio ipsos moverit, ut id non facerent. Et forte id ex animi sinceritate fecerunt, quod posteris Biblia, ut ut ab ipsis in paucis originalibus inventa fuerint, tradere voluerunt, atque originalium discrepantias notare, non quidem ut dubias, sed ut varias lectiones; nec ego easdem dubias vocavi, nisi quia revera fere omnes tales reperio, ut minime sciam, quænam præ alia sit probanda. Denique præter dubias has lectiones notaverunt insuper Scribæ (vacuum spatium in mediis paragraphis interponendo) plura loca truncata, quorum numerum Masoretæ tradunt; numerant scilicet viginti octo loca, ubi in medio parapraphо spatium vacuum interponitur; nescio an etiam in numero aliquod mysterium latere credunt. Spatii autem certam quantitatem religiose observant Pharisæi. Horum exemplum (ut unum adferam) habetur in Genes. cap. 4. vs. 8., qui sic scribitur, *Et dixit Kain Habeli fratri suo.... et contigit, dum erant in campo, ut Kain, etc.* ubi spatium relinquitur vacuum, ubi scire expectabamus, quid id fuerit, quod Kain fratri dixerat. Et at hunc modum (præter illa quæ jam notavimus) a Scribis relicta vigintiocto reperiuntur. Quorum tamen multa non apparerent truncata, nisi spatium interjectum esset. Sed de his satis.

---

* Ed. Pr.: 7.
** Ed. Pr.: *secundam.*

CAPUT X.

Reliqui Veteris Testamenti Libri eodem modo quo superiores examinantur.

Transeo ad reliquos Veteris Testamenti libros. At de duobus Paralipomenon nihil certi et quod operæ pretium sit notandum habeo, nisi quod dudum post Hezram, et forte postquam Judas Machabæus templum restauravit *, scripti fuerunt. Nam cap. 9. libri 1. narrat Historicus, *quænam familiæ primum* (tempore scilicet Hezræ) *Hierosolimæ habitaverint;* et deinde vers. 17. *Janitores,* quorum duo etiam in Nehem. cap. 11. vs. 19. narrantur, indicat. Quod ostendit, hos libros dudum post urbis reædificationem scriptos fuisse. Cæterum de vero eorundem Scriptore, deque eorum authoritate, utilitate, et doctrina, nihil mihi constat. Imo non satis mirari possum, cur inter sacros recepti fuerunt ab iis, qui librum Sapientiæ, Tobiæ, et reliquos, qui Apocryphi dicuntur, ex canone Sacrorum deleverunt: intentum tamen non est eorum authoritatem elevare, sed, quandoquidem ab omnibus sunt recepti, eos etiam ut ut sunt relinquo.

Psalmi collecti etiam fuerunt et in quinque libros dispartiti in secundo templo; nam Ps. 88. ex Philonis Judæi testimonio editus fuit, dum Rex Jehojachin Babiloniæ in carcere detentus adhuc erat, et Ps. 89. cum idem Rex libertatem adeptus est; nec credo, quod Philo hoc unquam dixisset, nisi vel sui temporis recepta opinio fuisset, vel ab aliis fide dignis accepisset. Proverbia Salomonis eodem etiam tempore collecta fuisse credo, vel ad minimum tempore Josiæ Regis, idque quia cap. 24. vs. ult. dicitur, *Hæc etiam sunt Salomonis Proverbia, quæ transtulerunt viri Hiskiæ Regis Judæ.* At hic tacere nequeo Rabinorum audaciam, qui hunc librum cum Ecclesiaste ex canone Sacrorum exclusos volebant, et cum reliquis, quos jam desideramus, custodire. Quod absolute fecissent, nisi quædam reperissent loca, ubi lex Mosis commendatur. Dolendum sane, quod res sacræ et optimæ ab horum electione dependerint. Ipsis tamen gratulor, quod hos etiam nobis communicare voluerunt; verum non possum non dubitare, num eos bona cum fide tradiderint, quod hic ad severum examen revocare nolo.

Pergo igitur ad libros Prophetarum. Cum ad hos attendo,

---

* Cf. Annot. XXI.

video, Prophetias, quæ in iis continentur, ex aliis libris collectas fuisse; neque in hisce eodem ordine semper describi, quo ab ipsis Prophetis dictæ vel scriptæ fuerunt; neque etiam omnes contineri, sed eas tantum, quas hinc illinc invenire potuerunt; quare hi libri non nisi fragmenta Prophetarum sunt. Nam Esaias regnante Huzia prophetare incepit, ut descriptor ipse primo versu testatur. At non tantum tum temporis prophetavit, sed insuper omnes res ab hoc Rege gestas descripsit (vide Paral. lib. 2. cap. 26. vs. 22.), quem librum jam desideramus. Quæ autem habemus, ex Chronicis Regum Judæ et Israëlis descripta esse ostendimus. His adde, quod Rabini statuunt, hunc Prophetam etiam regnante Manasse, a quo tandem peremtus est, prophetavisse; et quamvis fabulam narrare videantur, videntur tamen credidisse, omnes ejus Prophetias non extare. Jeremiæ deinde Prophetiæ, quæ historice narrantur, ex variis Chronologis decerptæ et collectæ sunt. Nam, præterquam quod perturbate accumulentur, nulla temporum ratione habita, eadem insuper historia diversis modis repetitur. Nam cap. 21. causam apprehensionis Jeremiæ exponit, quod scilicet urbis vastationem Zedechiæ ipsum consulenti prædixerit; et hac historia interrupta transit cap. 22. ad ejus in Jehojachinum, qui ante Zedechiam regnavit, declamationem narrandum, et quod Regis captivitatem prædixerit, et deinde cap. 25. ea describit, quæ ante hæc, anno scilicet quarto Jehojakimi, Prophetæ revelata sunt. Deinde quæ anno primo hujus Regis; et sic porro, nullo temporum ordine servato, prophetias accumulare pergit, donec tandem cap. 38. (quasi hæc 15. capita per parenthesin dicta essent) ad id, quod cap. 21. narrare incepit, revertitur. Nam conjunctio, qua illud caput incipit, ad vs. 8, 9, et 10. hujus refertur, atque tum longe aliter ultimam Jeremiæ apprehensionem describit, et causam diuturnæ ejus detentionis in atrio custodiæ longe aliam tradit, quam quæ in cap. 37. narratur. Ut clare videas, hæc omnia ex diversis historicis esse collecta, nec ulla alia ratione excusari posse. At reliquæ Prophetiæ, quæ in reliquis capitibus continentur, ubi Jeremias in prima persona loquitur, ex volumine, quod Baruch, ipso Jeremia dictante, scripsit, descriptæ videntur. Id enim (ut ex cap. 36. vs. 2. constat) ea tantum continebat, quæ huic Prophetæ revelata fuerant a tempore Josiæ usque ad annum quartum Jehojakimi; a quo etiam tempore hic liber incipit. Deinde ex eodem volumine etiam descripta videntur, quæ habentur ex cap. 45. vers. 2. usque ad cap. 51. vs. 59. Quod autem Ezechiëlis liber fragmentum etiam tantum

sit, id primi ejus versus clarissime indicant: quis enim non videt, conjunctionem, qua liber incipit, ad alia jam dicta referri, et cum iis dicenda connectere? at non tantum conjunctio, sed totus etiam orationis contextus alia scripta supponit: annus enim trigesimus, a quo hic liber incipit, ostendit, Prophetam in narrando pergere, non autem incipere; quod etiam Scriptor ipse per parenthesin vs. 3. sic notat, *fuerat sæpe verbum Dei Ezechiëli filio Buzi sacerdoti in terra Chaldæorum, etc.;* quasi diceret, verba Ezechiëlis, quæ huc usque descripserat, ad alia referri, quæ ipsi ante hunc annum trigesimum revelata erant. Deinde Josephus lib. 10. Antiq. cap. 7. * narrat, Ezechiëlem prædixisse, quod Tsedechias Babiloniam non videret; quod in nostro, quem ejus habemus, libro non legitur, sed contra, cap. scilicet 17. quod Babiloniam captus duceretur **. De Hosea non certo dicere possumus, quod plura scripserit, quam quæ in libro, qui ejus dicitur, continentur. Attamen miror, nos ejus plura non habere, qui ex testimonio Scriptoris plus quam octoginta quatuor annos prophetavit. Hoc saltem in genere scimus, horum librorum Scriptores neque omnium Prophetarum, neque horum, quos habemus, omnes prophetias collegisse. Nam eorum Prophetarum, qui regnante Manasse prophetaverunt, et de quibus in lib. 2. Paral. cap. 33. vs. 10, 18, 19, in genere fit mentio, nullas plane prophetias habemus; nec etiam omnes horum duodecim Prophetarum. Nam Jonæ non nisi Prophetiæ de Ninivitis describuntur, cum tamen etiam Israëlitis prophetaverit, qua de re vide lib. 2. Reg, cap. 14. vs. 25.

De libro Jobi, et de ipso Jobo, multa inter Scriptores fuit controversia. Quidam putant, Mosen eundem scripsisse, et totam historiam non nisi parabolam esse; quod quidam Rabinorum in Talmude tradunt, quibus Maimonides etiam favet in suo libro More Nebuchim. Alii historiam veram esse crediderunt; quorum quidam sunt, qui putaverunt, hunc Jobum tempore Jacobi vixisse, ejusque filiam Dinam in uxorum duxisse. At Aben Hezra, ut jam supra dixi, in suis commentariis supra hunc librum affirmat, eum ex alia lingua in Hebræam fuisse translatum; quod quidem vellem ut nobis evidentius ostendisset, nam inde possemus concludere, gentiles etiam libros sacros habuisse. Rem itaque in dubio relinquo; hoc tamen conjicio, Jobum gentilem aliquem fuisse virum et animi constantissimi, cui primo res prosperæ, deinde adversissimæ, et tandem felicis-

---

* Ed. Pr.: 9. ** Cf. Annot. XXII.

simæ fuerunt. Nam Ezechiël cap. 14. vs. 14. * eum inter alios nominat: atque hanc Jobi variam fortunam et animi constantiam multis occasionem dedisse credo de Dei providentia disputandi, vel saltem authori hujus libri Dialogum componendi: nam quæ in eo continentur, ut etiam stylus, non viri inter cineres misere ægrotantis, sed otiose in musæo meditantis videntur. Et hic cum Aben Hezra crederem, hunc librum ex alia lingua translatum fuisse, quia Gentilium poësin affectare videtur: Deorum namque Pater bis concilium convocat, et Momus, qui hic Satan vocatur, Dei dicta summa cum libertate carpit, etc., sed hæc meræ conjecturæ sunt, nec satis firmæ.

Transeo ad Daniëlis librum; hic sine dubio ex cap. 8. ipsius Daniëlis scripta continet. Undenam autem priora septem capita descripta fuerint, nescio. Possumus suspicari, quandoquidem præter primum Chaldaice scripta sunt, ex Chaldæorum Chronologiis. Quod si clare constaret, luculentissimum esset testimonium, unde evinceretur, Scripturam eatenus tantum esse sacram, quatenus per ipsam intelligimus res in eadem significatas, at non quatenus verba sive linguam et orationes, quibus res significantur, intelligimus: et præterea libros, qui res optimas docent et narrant, quacunque demum lingua et a quacunque natione scripti fuerint, æque sacros esse. Hoc tamen notare saltem possumus, hæc capita Chaldaice scripta esse, et nihilominus æque sacra esse ac reliqua Bibliorum.

Huic autem Daniëlis libro primus Hezræ ita annectitur, ut facile dignoscatur, eundem Scriptorem esse, qui res Judæorum a prima captivitate successive narrare pergit. Atque huic non dubito annecti librum Ester; nam cunjunctio, qua is liber incipit, ad nullum alium referri potest. Nec credendum est, eum eundem esse, quem Mardochæus scripsit; nam cap. 9. vers. 20, 21, 22. narrat alter de ipso Mardochæo, quod epistolas scripserit, et quid illæ continuerint: deinde vers. 31. ejusdem cap., quod regina Ester edicto firmaverit res ad festum Sortium (Purim) pertinentes, et quod scriptum fuerit in libro, hoc est (ut Hebraice sonat) in libro omnibus tum temporis (quo hæc scilicet scripta sunt) noto: atque hunc fatetur Aben Hezra, et omnes fateri tenentur, cum aliis periisse. Denique reliqua Mardochæi refert Historicus ad Chronica Regum Persarum. Quare non dubitandum est, quin hic liber

* Ed. Pr.: 12.

sit, id primi ejus versus clarissime indicant: quis enim non videt, conjunctionem, qua liber incipit, ad alia jam dicta referri, et cum iis dicenda connectere? at non tantum conjunctio, sed totus etiam orationis contextus alia scripta supponit: annus enim trigesimus, a quo hic liber incipit, ostendit, Prophetam in narrando pergere, non autem incipere; quod etiam Scriptor ipse per parenthesin vs. 3. sic notat, *fuerat sæpe verbum Dei Ezechiëli filio Buzi sacerdoti in terra Chaldæorum, etc.;* quasi diceret, verba Ezechiëlis, quæ huc usque descripserat, ad alia referri, quæ ipsi ante hunc annum trigesimum revelata erant. Deinde Josephus lib. 10. Antiq. cap. 7. * narrat, Ezechiëlem prædixisse, quod Tsedechias Babiloniam non videret; quod in nostro, quem ejus habemus, libro non legitur, sed contra, cap. scilicet 17. quod Babiloniam captus duceretur **. De Hosea non certo dicere possumus, quod plura scripserit, quam quæ in libro, qui ejus dicitur, continentur. Attamen miror, nos ejus plura non habere, qui ex testimonio Scriptoris plus quam octoginta quatuor annos prophetavit. Hoc saltem in genere scimus, horum librorum Scriptores neque omnium Prophetarum, neque horum, quos habemus, omnes prophetias collegisse. Nam eorum Prophetarum, qui regnante Manasse prophetaverunt, et de quibus in lib. 2. Paral. cap. 33. vs. 10, 18, 19, in genere fit mentio, nullas plane prophetias habemus; nec etiam omnes horum duodecim Prophetarum. Nam Jonæ non nisi Prophetiæ de Ninivitis describuntur, cum tamen etiam Israëlitis prophetaverit, qua de re vide lib. 2. Reg, cap. 14. vs. 25.

De libro Jobi, et de ipso Jobo, multa inter Scriptores fuit controversia. Quidam putant, Mosen eundem scripsisse, et totam historiam non nisi parabolam esse; quod quidam Rabinorum in Talmude tradunt, quibus Maimonides etiam favet in suo libro More Nebuchim. Alii historiam veram esse crediderunt; quorum quidam sunt, qui putaverunt, hunc Jobum tempore Jacobi vixisse, ejusque filiam Dinam in uxorum duxisse. At Aben Hezra, ut jam supra dixi, in suis commentariis supra hunc librum affirmat, eum ex alia lingua in Hebræam fuisse translatum; quod quidem vellem ut nobis evidentius ostendisset, nam inde possemus concludere, gentiles etiam libros sacros habuisse. Rem itaque in dubio relinquo; hoc tamen conjicio, Jobum gentilem aliquem fuisse virum et animi constantissimi, cui primo res prosperæ, deinde adversissimæ, et tandem felicis-

* Ed. Pr.: 9. ** Cf. Annot. XXII.

simæ fuerunt. Nam Ezechiël cap. 14. vs. 14. * eum inter alios nominat: atque hanc Jobi variam fortunam et animi constantiam multis occasionem dedisse credo de Dei providentia disputandi, vel saltem authori hujus libri Dialogum componendi: nam quæ in eo continentur, ut etiam stylus, non viri inter cineres misere ægrotantis, sed otiose in musæo meditantis videntur. Et hic cum Aben Hezra crederem, hunc librum ex alia lingua translatum fuisse, quia Gentilium poësin affectare videtur: Deorum namque Pater bis concilium convocat, et Momus, qui hic Satan vocatur, Dei dicta summa cum libertate carpit, etc., sed hæc meræ conjecturæ sunt, nec satis firmæ.

Transeo ad Daniëlis librum; hic sine dubio ex cap. 8. ipsius Daniëlis scripta continet. Undenam autem priora septem capita descripta fuerint, nescio. Possumus suspicari, quandoquidem præter primum Chaldaice scripta sunt, ex Chaldæorum Chronologiis. Quod si clare constaret, luculentissimum esset testimonium, unde evinceretur, Scripturam eatenus tantum esse sacram, quatenus per ipsam intelligimus res in eadem significatas, at non quatenus verba sive linguam et orationes, quibus res significantur, intelligimus: et præterea libros, qui res optimas docent et narrant, quacunque demum lingua et a quacunque natione scripti fuerint, æque sacros esse. Hoc tamen notare saltem possumus, hæc capita Chaldaice scripta esse, et nihilominus æque sacra esse ac reliqua Bibliorum.

Huic autem Daniëlis libro primus Hezræ ita annectitur, ut facile dignoscatur, eundem Scriptorem esse, qui res Judæorum a prima captivitate successive narrare pergit. Atque huic non dubito annecti librum Ester; nam cunjunctio, qua is liber incipit, ad nullum alium referri potest. Nec credendum est, eum eundem esse, quem Mardochæus scripsit; nam cap. 9. vers. 20, 21, 22. narrat alter de ipso Mardochæo, quod epistolas scripserit, et quid illæ continuerint: deinde vers. 31. ejusdem cap., quod regina Ester edicto firmaverit res ad festum Sortium (Purim) pertinentes, et quod scriptum fuerit in libro, hoc est (ut Hebraice sonat) in libro omnibus tum temporis (quo hæc scilicet scripta sunt) noto: atque hunc fatetur Aben Hezra, et omnes fateri tenentur, cum aliis periisse. Denique reliqua Mardochæi refert Historicus ad Chronica Regum Persarum. Quare non dubitandum est, quin hic liber

* Ed. Pr.: 12.

ab eodem Historico, qui res Daniëlis et Hezræ narravit, etiam scriptus fuerit; et insuper etiam liber Nehemiæ *, quia Hezræ secundus dicitur. Quatuor igitur hos libros, nempe Daniëlis, Hezræ, Esteris, et Nehemiæ, ab uno eodemque Historico scriptos esse affirmamus: quisnam autem is fuerit, nec suspicari quidem possum. Ut autem sciamus, undenam ipse, quisquis tandem fuerit, notitiam harum historiarum acceperit, et forte etiam maximam earum partem descripserit, notandum, quod præfecti sive principes Judæorum in secundo templo, ut eorum Reges in primo, scribas sive historiographos habuerunt, qui annales sive eorum Chronologiam successive scribebant. Chronologiæ enim Regum sive annales in libris Regum passim citantur; at Principum et sacerdotum secundi templi citantur primo in lib. Nehemiæ cap. 12. vers. 23., deinde in Mach. lib. 1. cap. 16. vers. 24. Et sine dubio hic ille est liber (vide Est. cap. 9. vers. 32. **), de quo modo locuti sumus, ubi edictum Esteris et illa Mardochæi scripta erant, quemque cum Aben Hezra periisse diximus. Ex hoc igitur libro omnia, quæ in hisce continentur, desumta vel descripta videntur; nullus enim alius ab eorum Scriptore citatur, neque ullum alium publicæ authoritatis novimus. Quod autem hi libri nec ab Hezra, nec a Nehemia scripti fuerint, patet ex eo, quod Nehem. cap. 12. vs. 10, 11. *** producitur genealogia summi pontificis Jesuhgæ usque ad Jaduah, sextum scilicet pontificem, et qui Alexandro Magno, jam fere Persarum imperio subacto, obviam ivit (vide Josephi Antiq. lib. 11. cap. 8.), vel, ut Philo Judæus in libro Temporum ait, sextum et ultimum sub Persis pontificem. Imo in eodem hoc Nehemiæ cap., vers. scilicet 22., hoc ipsum clare indicatur, *Levitæ*, inquit Historicus, *temporis Eljasibi, Jojadæ, Jonatanis, et Jaduhæ supra* [1] *regnum Darii Persæ scripti sunt*, nempe in Chronologiis: atque neminem existimare credo, quod Hezras **** aut Nehemias adeo longævi fuerint, ut quatuordecim Reges Persarum supervixerint; nam Cyrus omnium primus Judæis veniam largitus est templum reædificandi, et ab eo tempore usque ad Darium, decimum quartum et ultimum Persarum Regem, ultra 230 anni numerantur. Quare non dubito, quin hi libri dudum postquam Judas Machabæus templi cultum

* Cf. Annot. XXIII. ** Ed. Pr.: 31. *** Ed. Pr.: vs. 9, 10.

[1] NB. Nisi significat *ultra*, error describentis fuit. qui על *supra* pro עד *usque* scripsit.

**** Cf. Annot. XXIV.

restauravit scripti fuerint, idque quia tum temporis falsi Daniëlis, Hezræ et Esteris libri edebantur a malevolis quibusdam, qui sine dubio Sectæ Tsaducæorum erant; nam Pharisæi nunquam illos libros, quod sciam, receperunt. Et quamvis in libro, qui Hezræ quartus dicitur, fabulæ quædam reperiantur, quas etiam in Talmude legimus, non tamen ideo Pharisæis sunt tribuendi; nam, si stupidissimos demas, nullus eorum est, qui non credat, illas fabulas ab aliquo nugatore adjectas fuisse; quod etiam credo aliquos fecisse, ut eorum traditiones omnibus ridendas præberent. Vel forte ea de causa tum temporis descripti atque editi sunt, ut populo ostenderent, Daniëlis Prophetias adimpletas esse, atque eum hac ratione in religione confirmarent, ne de melioribus et futura salute in tantis calamitatibus desperaret. Verumenimvero, quamvis hi libri adeo recentes et novi sint, multæ tamen mendæ ex festinatione, ni fallor, describentium in eosdem irrepserunt. In hisce enim, ut in reliquis, notæ marginales, de quibus in præcedenti cap. egimus, plures etiam reperiuntur, et præterea etiam loca quædam, quæ nulla alia ratione excusari possunt, ut jam ostendam: sed prius circa horum marginales lectiones notari volo, quod si Pharisæis concedendum, eas æque antiquas esse ac ipsos horum librorum Scriptores, tum necessario dicendum erit, Scriptores ipsos, si forte plures fuerunt, eas ea de causa notavisse, quia ipsas Chronologias, unde eas descripserunt, non satis accurate scriptas invenerunt; et quamvis quædam mendæ claræ essent, non tamen ausos fuisse antiquorum et majorum scripta emendare. Nec opus jam habeo, ut de his prolixius hic iterum agam. Transeo igitur ad eas indicandum, quæ in margine non notantur. Atque I. nescio, quot dicam irrepsisse in cap. 2. Hezræ; nam vs. 64. traditur summa totalis eorum omnium, qui distributive in toto capite numerantur, atque iidem dicuntur simul fuisse 42360., et tamen, si summas partiales addas, non plures invenies quam 29818. Error igitur hic est vel in totali, vel in partialibus summis. At totalis credenda videtur recte tradi, quia sine dubio eam unusquisque memoriter retinuit, ut rem memorabilem; partiales autem non item. Adeoque, si error in totalem summam laberetur, statim unicuique pateret, et facile corrigeretur. Atque hoc ex eo plane confirmatur, quod in Nehem. cap. 7., ubi hoc caput Hezræ (quod Epistola Genealogiæ dicitur) describitur, sicuti expresse vers. 5. ejusdem cap. Nehemiæ dicitur, summa totalis cum hac libri Hezræ plane convenit, partiales autem valde discrepant: quasdam enim majores, quas-

dam porro minores, quam in Hezra reperies, easque omnes simul conficere 31089.; quare non dubium est, quin in solas summas partiales, tam libri Hezræ quam Nehemiæ, plures mendæ irrepserint. Commentatorum autem, qui has evidentes contradictiones reconciliare conantur, unusquisque pro viribus sui ingenii, quicquid potest, fingit; et interea, dum scilicet literas et verba Scripturæ adorant, nihil aliud faciunt, ut jam supra monuimus, quam Bibliorum Scriptores contemtui exponere, adeo ut viderentur nescivisse loqui, neque res dicendas ordinare. Imo nihil aliud faciunt, quam Scripturæ perspicuitatem plane obscurare: nam si ubique liceret Scripturas ad eorum modum interpretari, nulla esset sane oratio, de cujus vero sensu non possemus dubitare. Sed non est cur circa hæc diu detinear: mihi enim persuadeo, quod si aliquis Historicus ea omnia imitari vellet, quæ ipsi Scriptoribus Bibliorum devote concedunt, eum ipsi multis modis irriderent. Et si putant, eum blasphemum esse, qui Scripturam alicubi mendosam esse dicit, quæso quo nomine tum ipsos appellabo, qui Scripturis quicquid lubet affingunt? qui Sacros Historicos ita prostituunt, ut balbutire et omnia confundere credantur? qui denique sensus Scripturæ perspicuos et evidentissimos negant? Quid enim in Scriptura clarius, quam quod Hezras cum sociis in Epistola Genealogiæ, in cap. 2. libri. qui ejus dicitur descripta, numerum eorom omnium, qui Hierosolymam profecti sunt, per partes comprehenderit; quandoquidem in iis non tantum eorum numerus traditur, qui suam Genealogiam, sed etiam eorum, qui eam non potuerunt indicare. Quid, inquam, clarius, ex vers. 5. cap. 7. Nehemiæ, quam quod ipse hanc eandem Epistolam simpliciter descripserit? Ii igitur, qui hæc aliter explicant, nihil aliud faciunt, quam verum Scripturæ sensum, et consequenter Scripturam ipsam, negare; quod autem putant pium esse, una loca Scripturæ aliis accommodare, ridicula sane pietas, quod loca clara obscuris, et recta mendosis accommodent, et sana putridis corrumpant. Absit tamen ut eos blasphemos appellem, qui nullum animum maledicendi habent; nam errare humanum quidem est. Sed ad propositum revertor. Præter mendas, quæ in summis Epostolæ Genealogiæ tam Hezræ quam Nehemiæ sunt concedendæ, plures etiam notantur in ipsis nominibus familiarum; plures insuper in ipsis genealogiis, in historiis, et vereor ne etiam in ipsis prophetiis. Nam sane Prophetia Jeremiæ cap. 22, de Jechonia nullo modo cum ejus historia (vide finem libri 2. Regum, et Jerem., et libr. 1. Paral. cap. 3. vs. 17, 18, 19.) convenire videtur, et præcipue verba versus ultimi illius

capitis: nec etiam video, qua ratione de Tsidchia, cujus oculi, simul ac filios necare vidit, effossi sunt, dicere potuit *pacifice morieris, etc.* (vide Jerem. cap. 34. vs. 5.). Si ex eventu Prophetiæ interpretandæ sunt, hæc nomina mutanda essent, et pro Tsidchia Jechonias, et contra pro hoc ille sumendus videretur: sed hoc nimis paradoxum, adeoque rem ut imperceptibilem relinquere malo, præcipue quia, si hic aliquis est error, is Historico, non vitio exemplarium, tribuendus est. Quod ad reliquos attinet, quos dixi, eos hic notare non puto, quandoquidem id non sine magno lectoris tædio efficere possim; præsertim quia ab aliis jam animadversa sunt. Nam R. Selomo ob manifestissimas contradictiones, quas in relatis genealogiis observavit, coactus est in hæc verba erumpere, nempe (vide ejus commentaria in lib. 1. cap. 8 Paralip.) *quod Hezras* (quem libros Paral. scripsisse putat) *filios Benjaminis aliis nominibus appellat, ejusque genealogiam aliter, quam eam habemus in libr. Geneseos, diducit, et quod denique maximam partem civitatum Levitarum aliter quam Josua indicat, inde evenit, quod discrepantia originalia invenit;* et paulo infra *quod Genealogia Gibeonis et aliorum bis et varie describitur, quia Hezras plures et varias uniuscujusque Genealogiæ Epistolas invenit, et in his describendis maximum numerum exemplarium secutus est; at quando numerus discrepantium Genealogorum æqualis erat, tum utrorumque exemplaria descripsit.* Atque hoc modo absolute concedit, hos libros ex originalibus non satis correctis nec satis certis descriptos fuisse; imo commentatores ipsi sæpissime, dum loca conciliare student, nihil plus agunt quam errorum causas indicare; denique neminem sani judicii credere existimo, quod Sacri Historici consulto ita scribere voluerint, ut sibi passim contradicere viderentur. At forte aliquis dicet, me hac ratione Scripturam plane evertere, nam hac ratione, eam ubique mendosam esse, suspicari omnes possunt. Sed ego contra ostendi, me hac ratione Scripturæ consulere, ne ejus loca clara et pura mendosis accommodentur et corrumpantur; nec, quia quædam loca corrupta sunt, idem de omnibus suspicari licet: nullus enim liber unquam sine mendis repertus est. An, quæso, ea de causa ubique mendosos aliquis unquam suspicatus est? nemo sane, præsertim quando oratio est perspicua, et mens authoris clare percipitur.

His ea, quæ circa historiam Librorum Veteris Testamenti notare volueram, absolvi, Ex quibus facile colligimus, ante tempus Machabæorum nullum canonem Sacrorum Librorum

fuisse *, sed hos, quos jam habemus, a Pharisæis secundi templi, qui etiam formulas precandi instituerunt, præ multis aliis selectos esse, et ex solo eorum decreto receptos. Qui itaque authoritatem Sacræ Scripturæ demonstrare volunt, ii authoritatem uniuscujusque libri ostendere tenentur; nec sufficit, divinitatem unius probare, ad eandem de omnibus concludendam; alias statuendum, concilium Pharisæorum in hac lectione librorum errare non potuisse, quod nemo unquam demonstrabit. Ratio autem, quæ me cogit statuere, solos Pharisæos libros Veteris Testamenti elegisse, et in canonem Sacrorum posuisse, est, quia in libro Daniëlis cap. ult. vs. 2. resurrectio mortuorum prædicitur, quam Tsaducæi negabant; deinde quia ipsi Pharisæi in Talmude hoc clare indicant. Nempe Tractatus Sabbathi cap. 2. fol. 30. pag. 2. dicitur אמר רבי יהודה משמיה דרב בקשו חכמים לגנח ספר קהלת מפני שדבריו סותרין דברי תורה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה *dixit R. Jehuda nomine Rabi, quæsiverunt periti abscondere librum Ecclesiastis, quia ejus verba verbis Legis* (NB. libro legis Mosis) *repugnant. Cur autem ipsum non absconderunt? quia secundum Legem incipit et secundum Legem desinit.* Et paulo infra ואף ספר משלי בקשו לגנח *et etiam librum Proverbiorum quæsiverunt abscondere, etc.* Et denique ejusdem Tractatus cap. 1. fol. 13. pag. 2. ברם זכור אותו האיש לטיב נחניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי התורה *profecto illum virum benignitatis causa nomina, cui nomen Neghunja filius Hiskiæ; nam ni ipse fuisset, absconditus fuisset liber Ezechiëlis, quia ejus verba verbis legis repugnabant, etc.* Ex quibus clarissime sequitur, legis peritos concilium adhibuisse quales libri ut sacri essent recipiendi, et quales excludendi. Qui igitur de omnium authoritate certus esse vult, consilium de integro ineat, et rationem cujusque exigat.

Jam autem tempus esset, libros etiam Novi Testamenti eodem modo examinare. Sed quia id a Viris cum scientiarum tum maxime linguarum peritissimis factum esse audio; et etiam quia tam exactam linguæ Græcæ cognitonem non habeo, ut hanc provinciam suscipere audeam, et denique quia librorum, qui Hebræa lingua scripti fuerunt, exemplaribus destituimur,

---

* Cf. Annot. XXV.

ideo huic negotio supersedere malo. Attamen ea notare puto, quæ ad meum institutum maxime faciunt, de quibus in sequentibus.

CAPUT XI.

Inquiritur, an Apostoli Epistolas suas tanquam Apostoli et Prophetæ, an vero tanquam Doctores scripserint. Deinde Apostolorum officium ostenditur.

Nemo, qui Novum Testamentum legit, dubitare potest, Apostolos Prophetas fuisse. Verum, quia Prophetæ non semper ex revelatione loquebantur, sed contra admodum raro, ut in fine Cap. 1. ostendimus, dubitare possumus, num Apostoli tanquam Prophetæ ex revelatione et expresso mandato, ut Moses, Jeremias, et alii, an vero tanquam privati vel doctores Epistolas scripserint; præsertim quia in Epist. ad Corinth. 1. cap. 14. vers. 6. Paulus duo prædicandi genera indicat, ex revelatione unum, ex cognitione alterum; atque ideo, inquam, dubitandum, an in Epistolis prophetent, an vero doceant. Verum si ad earum stylum attendere volumus, eum a stylo prophetiæ alienissimum inveniemus. Nam Prophetis usitatissimum erat, ubique testari, se ex Dei edicto loqui, nempe, *sic dicit Deus, ait Deus exercituum, edictum Dei, etc.*; atque hoc non tantum videtur locum habuisse in publicis Prophetarum concionibus, sed etiam in Epistolis, quæ revelationes continebant, ut ex illa Eliæ Jehoramo scripta patet (vide libr. 2. Paral. cap. 21. vers. 12.), quæ etiam incipit כה אמר יהוה *sic dicit Deus*. At in Epistolis Apostolorum nihil simile legimus, sed contra in 1. ad Corinth. cap. 7. vers. 40. Paulus secundum suam sententiam loquitur. Imo perplurimis in locis animi ambigui et perplexi modi loquendi occurrunt; ut (Epist. ad Rom. cap. 3. vs. 28.) *arbitramur* * *igitur*, et (cap. 8. vs. 18.) *arbitror enim ego*, et ad hunc modum plura. Præter hæc alii inveniuntur modi loquendi, ab authoritate prophetica plane remoti, nempe, *hoc autem dico ego, tanquam infirmus, non autem ex mandato* (vide Epistol. ad Corinth. 1. cap. 7. vers. 6.); *consilium do tanquam vir, quia Dei gratia fidelis est* (vide ejusdem cap. 7. vers. 25.), et sic alia multa; et notandum, quod, cum in prædicto cap. ait, se præceptum Dei vel mandatum habere

* Cf. Annot. XXVI.

fuisse *, sed hos, quos jam habemus, a Pharisæis secundi templi, qui etiam formulas precandi instituerunt, præ multis aliis selectos esse, et ex solo eorum decreto receptos. Qui itaque authoritatem Sacræ Scripturæ demonstrare volunt, ii authoritatem uniuscujusque libri ostendere tenentur; nec sufficit, divinitatem unius probare, ad eandem de omnibus concludendam; alias statuendum, concilium Pharisæorum in hac lectione librorum errare non potuisse, quod nemo unquam demonstrabit. Ratio autem, quæ me cogit statuere, solos Pharisæos libros Veteris Testamenti elegisse, et in canonem Sacrorum posuisse, est, quia in libro Daniëlis cap. ult. vs. 2. resurrectio mortuorum prædicitur, quam Tsaducæi negabant; deinde quia ipsi Pharisæi in Talmude hoc clare indicant. Nempe Tractatus Sabbathi cap. 2. fol. 30. pag. 2. dicitur אמר רבי יהודה משמיה דרב בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין דברי תורה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה *dixit R. Jehuda nomine Rabi, quæsiverunt periti abscondere librum Ecclesiastis, quia ejus verba verbis Legis* (NB. libro legis Mosis) *repugnant. Cur autem ipsum non absconderunt? quia secundum Legem incipit et secundum Legem desinit.* Et paulo infra ואף ספר משלי בקשו לגנוז *et etiam librum Proverbiorum quæsiverunt abscondere, etc.* Et denique ejusdem Tractatus cap. 1. fol. 13. pag. 2. ברם זכור אותו האיש לטוב נחניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה *profecto illum virum benignitatis causa nomina, cui nomen Neghunja filius Hiskiæ; nam ni ipse fuisset, absconditus fuisset liber Ezechiëlis, quia ejus verba verbis legis repugnabant, etc.* Ex quibus clarissime sequitur, legis peritos concilium adhibuisse quales libri ut sacri essent recipiendi, et quales excludendi. Qui igitur de omnium authoritate certus esse vult, consilium de integro ineat, et rationem cujusque exigat.

Jam autem tempus esset, libros etiam Novi Testamenti eodem modo examinare. Sed quia id a Viris cum scientiarum tum maxime linguarum peritissimis factum esse audio; et etiam quia tam exactam linguæ Græcæ cognitonem non habeo, ut hanc provinciam suscipere audeam, et denique quia librorum, qui Hebræa lingua scripti fuerunt, exemplaribus destituimur,

* Cf. Annot. XXV.

ideo huic negotio supersedere malo. Attamen ea notare puto, quæ ad meum institutum maxime faciunt, de quibus in sequentibus.

CAPUT XI.

Inquiritur, an Apostoli Epistolas suas tanquam Apostoli et Prophetæ, an vero tanquam Doctores scripserint. Deinde Apostolorum officium ostenditur.

Nemo, qui Novum Testamentum legit, dubitare potest, Apostolos Prophetas fuisse. Verum, quia Prophetæ non semper ex revelatione loquebantur, sed contra admodum raro, ut in fine Cap. 1. ostendimus, dubitare possumus, num Apostoli tanquam Prophetæ ex revelatione et expresso mandato, ut Moses, Jeremias, et alii, an vero tanquam privati vel doctores Epistolas scripserint; præsertim quia in Epist. ad Corinth. 1. cap. 14. vers. 6. Paulus duo prædicandi genera indicat, ex revelatione unum, ex cognitione alterum; atque ideo, inquam, dubitandum, an in Epistolis prophetent, an vero doceant. Verum si ad earum stylum attendere volumus, eum a stylo prophetiæ alienissimum inveniemus. Nam Prophetis usitatissimum erat, ubique testari, se ex Dei edicto loqui, nempe, *sic dicit Deus, ait Deus exercituum, edictum Dei, etc.*; atque hoc non tantum videtur locum habuisse in publicis Prophetarum concionibus, sed etiam in Epistolis, quæ revelationes continebant, ut ex illa Eliæ Jehoramo scripta patet (vide libr. 2. Paral. cap. 21. vers. 12.), quæ etiam incipit כה אמר יהוה *sic dicit Deus*. At in Epistolis Apostolorum nihil simile legimus, sed contra in 1. ad Corinth. cap. 7. vers. 40. Paulus secundum suam sententiam loquitur. Imo perplurimis in locis animi ambigui et perplexi modi loquendi occurrunt; ut (Epist. ad Rom. cap. 3. vs. 28.) *arbitramur* * *igitur*, et (cap. 8. vs. 18.) *arbitror enim ego*, et ad hunc modum plura. Præter hæc alii inveniuntur modi loquendi, ab authoritate prophetica plane remoti, nempe, *hoc autem dico ego, tanquam infirmus, non autem ex mandato* (vide Epistol. ad Corinth. 1. cap. 7. vers. 6.); *consilium do tanquam vir, quia Dei gratia fidelis est* (vide ejusdem cap. 7. vers. 25.), et sic alia multa; et notandum, quod, cum in prædicto cap. ait, se præceptum Dei vel mandatum habere

---

* Cf. Annot. XXVI.

vel non habere, non intelligit præceptum vel mandatum sibi a Deo revelatum, sed tantum Christi documenta, quæ discipulos in monte docuit. Præterea, si ad modum etiam attendamus, quo in his Epistolis Apostoli doctrinam Euangelicam tradunt, eum etiam a modo Prophetarum valde discedere videbimus. Apostoli namque ubique ratiocinantur, ita ut non prophetare sed disputare videantur; Prophetiæ vero contra mera tantum dogmata et decreta continent, quia in iis Deus quasi loquens introducitur, qui non ratiocinatur, sed ex absoluto suæ naturæ imperio decernit. Et etiam quia Prophetæ authoritas ratiocinari non patitur; quisquis enim vult sua dogmata ratione confirmare, eo ipso ea arbitrali uniuscujusque judicio submittit. Quod etiam Paulus, quia ratiocinatur, fecisse videtur; qui in Epist. ad Corinth. 1. cap. 10. vers. 15. ait, *tamquam sapientibus loquor, judicate vos id quod dico.* Et denique quia Prophetæ res revelatas non ex virtute Luminis Naturalis, hoc est, non ratiocinando percipiebant, ut in Cap. 1. ostendimus. Et quamvis in quinque libris etiam quædam per illationem concludi videantur; si quis tamen ad ea attenderit, eadem nullo modo tanquam peremtoria argumenta sumi posse videbit. Ex. gr. cum Moses Deuter. cap. 31. vers. 27. Israëlitis dixit, *si, dum ego vobiscum vixi rebelles fuistis contra Deum, multo magis postquam mortuus ero.* Nullo modo intelligendum est, quod Moses ratione convincere vult, Israëlitas post ejus mortem a vero Dei cultu necessario deflexuros; argumentum enim falsum esset, quod etiam ex ipsa Scriptura ostendi posset: nam Israëlitæ constanter perseverarunt vivente Josua et Senibus, et postea etiam vivente Samuële, Davide, Salomone, etc. Quare verba illa Mosis moralis locutio tantum sunt, qua rethorice, et prout futuram populi defectionem vividius imaginari potuerat, prædicit. Ratio autem, cur non dico, Mosen ex se ipso, ut populo suam prædictionem verisimilem faceret, et non tanquam Prophetam ex revelatione hæc dixisse, est, quia vers. 21. ejusdem cap. narratur, Deum hoc ipsum Mosi aliis verbis revelavisse; quem sane non opus erat, verisimilibus rationibus certiorem de hac Dei prædictione et decreto reddere, at necesse erat, ipsam in ipsius imaginatione vivide repræsentari, ut in Cap. 1. ostendimus; quod nullo meliori modo fieri poterat, quam præsentem populi contumaciam, quam sæpe expertus fuerat, tanquam futuram imaginando. Et ad hunc modum omnia argumenta Mosis, quæ in quinque libris reperiuntur, intelligenda sunt; quod scilicet non sunt ex scriniis Rationis desumpta, sed tantum dicendi

modi, quibus Dei decreta efficacius exprimebat, et vivide imaginabatur. Nolo tamen absolute negare, Prophetas ex revelatione argumentari potuisse, sed hoc tantum affirmo, quo Prophetæ magis legitime argumentantur, eo eorum cognitio, quam rei revelatæ habent, ad naturalem magis accedit; atque ex hoc maxime dignosci, Prophetas cognitionem supra naturalem habere, quod scilicet pura dogmata sive decreta sive sententias loquantur; et ideo summum Prophetam Mosen nullum legitimum argumentum fecisse; et contra longas Pauli deductiones et argumentationes, quales in Epist. ad Romanos reperiuntur, nullo modo ex revelatione supernaturali scriptas fuisse concedo. Itaque tam modi loquendi quam disserendi Apostolorum in Epistolis clarissime indicant, easdem non ex revelatione et divino mandato, sed tantum ex ipsorum naturali judicio scriptas fuisse, et nihil continere præter fraternas monitiones mixtas urbanitate (a qua sane prophetica authoritas plane abhorret), qualis est illa Pauli excusatio in Epist. ad Rom. cap. 15. vs. 15., *paulo audacius scripsi vobis, fratres*. Possumus præterea hoc ipsum ex eo concludere, quod nullibi legimus, quod Apostoli jussi sint scribere, sed tantum prædicare quocunque irent, et dicta signis confirmare. Nam eorum præsentia et signa absolute requirebantur ad gentes ad Religionem convertendas, easque in eadem confirmandas, ut ipse Paulus in Epist, ad Rom. cap. 1. vs. 11. expresse indicat; *quia valde*, inquit, *desidero ut videam vos, ut impertiar vobis donum Spiritus ut confirmemini*. At hic objici posset, quod eodem modo possemus concludere, Apostolos nec etiam tanquam Prophetas prædicavisse: nam cum huc aut illuc prædicatum ibant, id non ex expresso mandato, sicuti olim Prophetæ, faciebant. Legimus in Veteri Testamento, quod Jonas Niniven prædicatum ivit, ac simul quod eo expresse missus est, et quod ei revelatum fuerit id, quod ibi prædicare debebat. Sic etiam de Mose prolixe narratur, quod in Ægyptum tanquam Dei legatus profectus est, et simul, quid populo Israëlitico et Regi Pharahoni dicere, et quænam signa ad fidem faciendam coram ipsis facere tenebatur. Esaias, Jeremias, Ezechiël, expresse jubentur Israëlitis prædicare. Et denique nihil Prophetæ prædicaverunt, quod Scriptura non testetur, eos id a Deo accepisse. At de Apostolis nihil simile, cum huc aut illuc ibant prædicatum, in Novo Testamento, nisi admodum raro, legimus. Sed contra quædam reperiemus, quæ expresse indicant, Apostolos ex proprio consilio loca ad prædicandum elegisse: ut contentio illa ad dissidium usque,

Pauli et Barnabæ, de qua vide Act. cap. 15. vs. 37, 38*, etc. Et quod sæpe etiam frustra aliquo ire tentaverint, ut idem Paulus in Epist. ad Rom. cap. 1. vs. 13. testatur, nempe *his temporibus multis volui venire ad vos et prohibitus sum;* et cap. 15. vs. 22., *propter hoc impeditus sum temporibus multis, quominus venirem ad vos;* et cap. denique ult. Epist. ad Corinth. 1. vs. 12., *de Apollo autem fratre meo multum petii ab eo, ut proficisceretur ad vos cum fratribus, et omnino nulla erat ei voluntas, ut veniret ad vos; cum autem ei erit opportunitas, etc.* Quare tam ex his modis loquendi, et contentione Apostolorum, quam ex eo quod nec, cum ad prædicandum aliquo irent, testetur Scriptura, sicut de antiquis Prophetis, quod ex Dei mandato iverint, concludere debueram, Apostolos tanquam Doctores, et non tanquam Prophetas etiam prædicavisse. Verum hanc quæstionem facile solvemus, modo attendamus ad differentiam vocationis Apostolorum et Prophetarum Veteris Testamenti. Nam hi non vocati sunt ut omnibus nationibus prædicarent et prophetarent, sed quibusdam tantum peculiaribus; et propterea expressum et singulare mandatum ad unamquamque requirebant. At Apostoli vocati sunt, ut omnibus absolute prædicarent, omnesque ad Religionem converterent. Quocunque igitur ibant, Christi mandatum exequebantur; nec ipsis opus erat ut, antequam irent, res prædicandæ iisdem revelarentur, discipulis scilicet Christi, quibus ipse dixerat, *quum autem tradiderint vos, ne sitis solliciti, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora, quid loquemini, etc.* (vide Matth. cap. 10. vs. 19, 20.). Concludimus itaque, Apostolos ea tantum ex singulari revelatione habuisse, quæ viva voce prædicaverunt, et simul signis confirmaverunt (vide quæ in initio 2. Cap. ostendimus); quæ autem simpliciter, nullis adhibitis, tanquam testibus, signis, scripto vel viva voce docuerunt, ea ex cognitione (naturali scilicet) locuti sunt vel scripserunt; qua de re vide Epist. ad Corinth. 1. cap. 14. vs. 6. Nec hic nobis moram injicit, quod omnes Epistolæ exordiantur ab Apostolatus approbatione; nam Apostolis, ut mox ostendam, non tantum virtus ad prophetandum, sed etiam authoritas ad docendum concessa est. Et hac ratione concedimus, eos tanquam Apostolos suas Epistolas scripsisse, et hac de causa exordium a sui Apostolatus approbatione unumquemque sumsisse; vel forte, ut animum lectoris facilius sibi conciliarent, et ad attentionem excitarent, voluerunt ante omnia

* Ed. Pr.: 17, 18.

testari, se illos esse, qui omnibus fidelibus ex suis prædicationibus innotuerant, et qui tum claris testimoniis ostenderant, se veram docere Religionem et salutis viam. Nam quæcunque ego in hisce Epistolis dici video de Apostolorum vocatione, et Spiritu Sancto et divino quem habebant, ad eorum, quas habuerant, prædicationes referri video, iis tantum locis exceptis, in quibus Spriritus Dei et Spiritus Sanctus pro mente sana, beata, et Deo dicata, etc. (de quibus in primo Cap. diximus) sumitur. Ex. gr. in Epist. ad Corinth. 1. cap. 7. vs. 40. ait Paulus, *beata autem est si ita maneat secundum sententiam meam*; *puto autem etiam ego, quod Spiritus Dei sit in me.* Ubi per *Spiritum Dei* ipsam suam mentem intelligit, ut ipse orationis contextus indicat; hoc enim vult: viduam, quæ secundo non vult nubere marito, beatam judico secundum meam sententiam, qui cœlebs vivere decrevi, et me beatum puto. Et ad hunc modum alia reperiuntur, quæ hic adferre supervacaneum judico. Cum itaque statuendum sit, Epistolas Apostolorum a solo Lumine Naturali dictatas fuisse, videndum jam est, quomodo Apostoli ex sola naturali cognitione res, quæ sub eandem non cadunt, docere poterant. Verum si ad illa, quæ circa Scripturæ interpretationem Cap. 7. hujus Tractatus diximus, attendamus, nulla hic nobis erit difficultas. Nam quamvis ea, quæ in Bibliis continentur, ut plurimum nostrum captum superent, possumus tamen secure de iisdem disserere, modo nulla alia principia admittamus quam ea, quæ ex ipsa Scriptura petuntur; atque hoc eodem etiam modo Apostoli ex rebus, quas viderant, quasque audiverant, et quas denique ex revelatione habuerant, multa concludere et elicere, eaque homines, si libitum iis esset, docere poterant. Deinde, quamvis Religio, prout ab Apostolis prædicabatur, nempe simplicem Christi historiam narrando, sub Rationem non cadat, ejus tamen summam, quæ potissimum documentis moralibus constat, ut tota Christi doctrina *, potest unusquisque Lumine Naturali facile assequi. Denique Apostoli non indigebant lumine supernaturali ad Religionem, quâm antea signis confirmaverant, communi hominum captui ita accommodandam, ut facile ab unoquoque ex animo acciperetur; neque etiam eodem indigebant ad homines de eadem monendos; atque hic finis Epistolarum est, homines scilicet ea via docere et monere, quam unusquisque Apostolorum optimam judicavit ad eosdem in Religione confirmandos. Et hic notandum id, quod paulo ante diximus, nempe

* Cf. Annor, XXVII.

quod Apostoli non tantum virtutem acceperant ad historiam Christi tanquam Prophetæ prædicandam, eandem scilicet signis confirmando, sed præterea etiam authoritatem docendi et monendi ea via, quam unusquisque optimam esse judicaret; quod utrumque donum Paulus in Epist. ad Timoth. 2. cap. 1. vs. 11. clare his indicat, *in quo ego constitutus sum præco et Apostolus et doctor gentium*. Et in 1. ad eund. cap. 2. vs. 7., *cujus constitutus sum ego præco et Apostolus* (*veritatem dico per Christum, non mentior*) *doctor gentium cum fide* NB. *ac veritate*. His, inquam, clare utramque approbationem, nempe Apostolatûs et Doctoratûs, indicat; at authoritatem monendi quemcunque et quandocunque voluerit in Epist. ad Philem. vs. 8. his significat, *quamvis multam in Christo libertatem habeam præcipiendi tibi, quod convenit, tamen, etc.* Ubi notandum, quod, si ea, quæ Philemoni præcipere oportebat, Paulus ut Propheta a Deo acceperat, et tanquam Propheta præcipere debebat, tum profecto ipsi non licuisset Dei præceptum in preces mutare. Quare necessario intelligendum, eum loqui de libertate monendi, quæ ipsi tanquam Doctori, et non tanquam Prophetæ erat.

Attamen nondum satis clare sequitur, Apostolos viam docendi, quam unusquisque meliorem judicasset, eligere potuisse, sed tantum, eos ex officio Apostolatus non solum Prophetas, sed etiam Doctores fuisse; nisi Rationem in auxilium vocare velimus, quæ plane docet, eum, qui authoritatem docendi habet, habere etiam authoritatem eligendi, quam velit, viam. Sed satius erit, rem omnem ex sola Scriptura demonstrare; ex ipsa enim clare constat, unumquemque Apostolorum singularem viam elegisse, nempe ex his verbis Pauli Epist, ad Rom. cap. 15. vers. 20., *sollicite curans, ut prædicarem non ubi invocatum erat nomen Christi, ne ædificarem supra alienum fundamentum*. Sane, si omnes eandem docendi viam habebant, et omnes supra idem fundamentum Christianam religionem ædificaverant, nulla ratione Paulus alterius Apostoli fundamenta aliena vocare poterat, utpote quæ et ipsius eadem erant. Sed quandoquidem ipsa aliena vocat, necessario concludendum, unumquemque Religionem diverso fundamento superædificasse, et Apostolis in suo doctoratu idem contigisse quod reliquis doctoribus, qui singularem docendi methodum habent; ut semper magis eos docere cupiant, qui plane rudes sunt, et linguas vel scientias, etiam mathematicas, de quarum veritate nemo dubitat, ex nullo alio discere inceperunt. Deinde, si ipsas Epistolas aliqua cum attentione percurramus, videbimus, Apostolos in ipsa Religione quidem convenire, in

fundamentis autem admodum discrepare. Nam Paulus, ut homines in Religione confirmaret, et iis ostenderet salutem a sola Dei gratia pendere, docuit, neminem ex operibus, sed sola fide gloriari posse, neminemque ex operibus justificari (vide Epist. ad Rom. cap. 3. vers. 27, 28.), et porro totam illam doctrinam de prædestinatione. Jacobus autem contra in sua Epistola, hominem ex operibus justificari, et non ex fide tantum (vide ejus Epist. cap. 2. vers. 24.); et totam doctrinam Religionis, missis omnibus illis Pauli disputationibus, paucis admodum comprehendit. Denique non dubium est, quin ex hoc, quod scilicet Apostoli diversis fundamentis Religionem superædificaverint, ortæ sint multæ contentiones et schismata, quibus Ecclesia jam inde ab Apostolorum temporibus indesinenter vexata fuit, et profecto in æternum vexabitur, donec tandem aliquando Religio a speculationibus philosophicis separetur, et ad paucissima et simplicissima dogmata, quæ Christus suos docuit, redigatur; quod Apostolis impossibile fuit, quia Euangelium ignotum erat hominibus. Adeoque ejus ne doctrinæ novitas eorum aures multum læderet, eam, quoad fieri poterat, hominum sui temporis ingenio accommodaverunt (vide Epist. ad Cor. 1. cap. 9. vs. 19, 20, etc.), et fundamentis tum temporis maxime notis et acceptis superstruxerunt; et ideo nemo Apostolorum magis philosophatus est, quam Paulus, qui ad gentibus prædicandum vocatus fuit. Reliqui autem, qui Judæis prædicaverunt, philosophiæ scilicet contemtoribus, eorum etiam ingenio sese accommodaverunt (de hoc vide Epist. ad Galat. cap. 2. vs. 11, etc.) et Religionem nudam a speculationibus philosophicis docuerunt. Jam autem felix profecto nostra esset ætas, si ipsam etiam ab omni superstitione liberam videremus.

CAPUT XII.

De vero Legis divinæ syngrapho, et qua ratione Scriptura Sacra vocatur, et qua ratione Verbum Dei; et denique, ostenditur ipsam, quatenus Verbum Dei continet, incorruptam ad nos pervenisse.

Qui Biblia, ut ut sunt, tanquam Epistolam Dei e cœlo hominibus missam considerant, clamabunt sine dubio, me peccatum in Spiritum Sanctum commisisse; qui scilicet Dei verbum mendosum, truncatum, adulteratum, et sibi non constans statuerim,

quod Apostoli non tantum virtutem acceperant ad historiam Christi tanquam Prophetæ prædicandam, eandem scilicet signis confirmando, sed præterea etiam authoritatem docendi et monendi ea via, quam unusquisque optimam esse judicaret; quod utrumque donum Paulus in Epist. ad Timoth. 2. cap. 1. vs. 11. clare his indicat, *in quo ego constitutus sum præco et Apostolus et doctor gentium.* Et in 1. ad eund. cap. 2. vs. 7., *cujus constitutus sum ego præco et Apostolus (veritatem dico per Christum, non mentior) doctor gentium cum fide* NB. *ac veritate.* His, inquam, clare utramque approbationem, nempe Apostolatûs et Doctoratûs, indicat; at authoritatem monendi quemcunque et quandocunque voluerit in Epist. ad Philem. vs. 8. his significat, *quamvis multam in Christo libertatem habeam præcipiendi tibi, quod convenit, tamen, etc.* Ubi notandum, quod, si ea, quæ Philemoni præcipere oportebat, Paulus ut Propheta a Deo acceperat, et tanquam Propheta præcipere debebat, tum profecto ipsi non licuisset Dei præceptum in preces mutare. Quare necessario intelligendum, eum loqui de libertate monendi, quæ ipsi tanquam Doctori, et non tanquam Prophetæ erat.

Attamen nondum satis clare sequitur, Apostolos viam docendi, quam unusquisque meliorem judicasset, eligere potuisse, sed tantum, eos ex officio Apostolatus non solum Prophetas, sed etiam Doctores fuisse; nisi Rationem in auxilium vocare velimus, quæ plane docet, eum, qui authoritatem docendi habet, habere etiam authoritatem eligendi, quam velit, viam. Sed satius erit, rem omnem ex sola Scriptura demonstrare; ex ipsa enim clare constat, unumquemque Apostolorum singularem viam elegisse, nempe ex his verbis Pauli Epist, ad Rom. cap. 15. vers. 20., *sollicite curans, ut prædicarem non ubi invocatum erat nomen Christi, ne ædificarem supra alienum fundamentum.* Sane, si omnes eandem docendi viam habebant, et omnes supra idem fundamentum Christianam religionem ædificaverant, nulla ratione Paulus alterius Apostoli fundamenta aliena vocare poterat, utpote quæ et ipsius eadem erant. Sed quandoquidem ipsa aliena vocat, necessario concludendum, unumquemque Religionem diverso fundamento superædificasse, et Apostolis in suo doctoratu idem contigisse quod reliquis doctoribus, qui singularem docendi methodum habent; ut semper magis eos docere cupiant, qui plane rudes sunt, et linguas vel scientias, etiam mathematicas, de quarum veritate nemo dubitat, ex nullo alio discere inceperunt. Deinde, si ipsas Epistolas aliqua cum attentione percurramus, videbimus, Apostolos in ipsa Religione quidem convenire, in

fundamentis autem admodum discrepare. Nam Paulus, ut homines in Religione confirmaret, et iis ostenderet salutem a sola Dei gratia pendere, docuit, neminem ex operibus, sed sola fide gloriari posse, neminemque ex operibus justificari (vide Epist. ad Rom. cap. 3. vers. 27, 28.), et porro totam illam doctrinam de prædestinatione. Jacobus autem contra in sua Epistola, hominem ex operibus justificari, et non ex fide tantum (vide ejus Epist. cap. 2. vers. 24.); et totam doctrinam Religionis; missis omnibus illis Pauli disputationibus, paucis admodum comprehendit. Denique non dubium est, quin ex hoc, quod scilicet Apostoli diversis fundamentis Religionem superædificaverint, ortæ sint multæ contentiones et schismata, quibus Ecclesia jam inde ab Apostolorum temporibus indesinenter vexata fuit, et profecto in æternum vexabitur, donec tandem aliquando Religio a speculationibus philosophicis separetur, et ad paucissima et simplicissima dogmata, quæ Christus suos docuit, redigatur; quod Apostolis impossibile fuit, quia Euangelium ignotum erat hominibus. Adeoque ejus ne doctrinæ novitas eorum aures multum læderet, eam, quoad fieri poterat, hominum sui temporis ingenio accommodaverunt (vide Epist. ad Cor. 1. cap. 9. vs. 19, 20, etc.), et fundamentis tum temporis maxime notis et acceptis superstruxerunt; et ideo nemo Apostolorum magis philosophatus est, quam Paulus, qui ad gentibus prædicandum vocatus fuit. Reliqui autem, qui Judæis prædicaverunt, philosophiæ scilicet contemtoribus, eorum etiam ingenio sese accommodaverunt (de hoc vide Epist. ad Galat. cap. 2. vs. 11, etc.) et Religionem nudam a speculationibus philosophicis docuerunt. Jam autem felix profecto nostra esset ætas, si ipsam etiam ab omni superstitione liberam videremus.

CAPUT XII.

De vero Legis divinæ syngrapho, et qua ratione Scriptura Sacra vocatur, et qua ratione Verbum Dei; et denique, ostenditur ipsam, quatenus Verbum Dei continet, incorruptam ad nos pervenisse.

Qui Biblia, ut ut sunt, tanquam Epistolam Dei e cœlo hominibus missam considerant, clamabunt sine dubio, me peccatum in Spiritum Sanctum commisisse; qui scilicet Dei verbum mendosum, truncatum, adulteratum, et sibi non constans statuerim,

nosque ejus non nisi fragmenta habere, et denique syngraphum pacti Dei, quod cum Judæis pepigit, periisse. Verum non dubito, si rem ipsam perpendere velint, quin statim clamare desinent. Nam tam ipsa Ratio, quam Prophetarum et Apostolorum sententiæ, aperte clamant, Dei æternum verbum et pactum, veramque Religionem, hominum cordibus, hoc est humanæ menti, divinitus inscriptam esse, eamque verum esse Dei syngraphum, quod ipse suo sigillo, nempe sui idea, tanquam imagine suæ divinitatis consignavit. Primis Judæis Religio tanquam lex scripto tradita est, nimirum quia tum temporis veluti infantes habebantur. Verum imposterum Moses (Deuter. cap. 30. vers. 6.) et Jeremias (cap. 31. vers. 33.) tempus futurum ipsis prædicant, quo Deus suam legem eorum cordibus inscribet. Adeoque solis Judæis, et præcipue Tsaducæis, competebat olim pro lege in tabulis scripta pugnare at iis minime, qui ipsam mentibus inscriptam habent; qui igitur ad hæc attendere velit, nihil in supradictis reperiet, quod Dei verbo, sive veræ Religioni et fidei, repugnet, vel quod eam infirmare possit, sed contra, nos eandem confirmare; ut etiam circa finem Cap. 10. ostendimus. Et ni hoc esset, plane de his tacere decrevissem, imo libenter concessissem ad effugiendas omnes difficultates, in Scripturis profundissima latere mysteria; sed quia inde intolerabilis orta est superstitio, et alia perniciosissima incommoda, de quibus in præfatione Cap. 7. locutus sum, his minime supersedendum esse duxi; præsertim quia Religio nullis superstitiosis ornamentis indiget, sed contra de ipsius splendore adimitur, quando similibus figmentis adornatur. At dicent, quamvis lex divina cordibus inscripta sit, Scripturam nihilominus Dei esse verbum, adeoque non magis de Scriptura quam de Dei Verbo dicere licet, eandem truncatam et depravatam esse. Verum ego contra vereor, ne nimis studeant esse sancti, et Religionem in superstitionem convertant; imo ne simulacra et imagines, hoc est chartam et atramentum, pro Dei Verbo adorare incipiant. Hoc scio, me nihil indignum Scriptura aut Dei verbo dixisse, qui nihil statuerim, quod non evidentissimis rationibus verum esse demonstraverim; et hac de causa etiam certo affirmare possim, me nihil dixisse, quod impium sit, vel quod impietatem redoleat. Fateor, profanos quosdam homines, quibus Religio onus est, ex his licentiam peccandi sumere posse, et sine ulla ratione, sed tantum ut voluptati concedant, hinc concludere, Scripturam ubique esse mendosam et falsificatam, et consequenter nullius etiam authoritatis. Verum similibus subvenire impossibile est, secundum illud tritum, quod nihil adeo

recte dici potest, quin male interpretando possit depravari. Qui voluptatibus indulgere volunt, facile causam quamcumque invenire possunt; nec olim ii, qui ipsa originalia, arcam foederis, imo ipsos Prophetas et Apostolos habebant, meliores fuerunt, nec magis obtemperantes; sed omnes, tam Judæi quam Gentiles, iidem semper fuerunt, et in omni ævo virtus admodum rara fuit. Attamen, ut omnem amoveam scrupulum, ostendendum hic est, qua ratione Scriptura, et quæcunque res muta, sacra et divina dici debeat: deinde, quid sit revera Verbum Dei, et quod id non contineatur in certo numero librorum: et denique, Scripturam, quatenus ea docet, quæ ad obedientiam et salutem necessaria sunt, non potuisse corrumpi. Nam ex his facile unusquisque judicare poterit, nos nihil contra Dei verbum dixisse, nec ullum locum impietati dedisse.

Id sacrum et divinum vocatur, quod pietati et religioni exercendæ destinatum est; et tamdiu tantum sacrum erit, quamdiu homines eo religiose utuntur; quod si pii esse desinant, et id etiam simul sacrum esse desinet; at si idem ad res impias patrandas dedicent, tum id ipsum, quod antea sacrum erat, immundum et profanum reddetur. Ex. gr. locus quidam a Jacobo Patriarcha vocatus fuit בית אל *domus Dei*, quia ibi Deum ei revelatum coluit; sed a Prophetis ille ipse locus vocatus fuit בית און *domus iniquitatis* (vide Hamos cap. 5. vs. 5. et Hoseæ cap. 10. vs. 5.), quia Israëlitæ ex instituto Jerobohami ibi idolis sacrificare solebant. Aliud exemplum, quod rem clarissime indicat. Verba ex solo usu certam habent significationem; et si secundum hunc eorum usum ita disponantur, ut homines eadem legentes ad devotionem moveant, tum illa verba sacra erunt, et etiam liber tali verborum dispositione scriptus. Sed si postea usus ita pereat, ut verba nullam habeant significationem, vel quod liber prorsus negligatur, sive ex malitia, sive quia eodem non indigent, tum et verba et liber nullius usus neque sanctitatis erunt. Denique si eadem verba aliter disponantur, vel quod usus prævaluerit ad eadem in contrariam significationem sumenda, tum et verba et liber, qui antea sacri, impuri et profani erunt. Ex quo sequitur, nihil extra mentem absolute, sed tantum respective ad ipsam, sacrum aut profanum aut impurum esse. Quod etiam ex multis Scripturæ locis evidentissime constat. Jeremias (ut unum aut alterum adferam) cap. 7. vs. 4. ait, Judæos sui temporis falso vocavisse templum Salomonis, templum Dei: nam, ut ipse in eodem capite pergit, Dei nomen

illi templo tantum inesse poterat *, quamdiu ab hominibus, qui ipsum colunt, et justitiam defendunt, frequentatur; quod si ab homicidis, furibus, idololatris, aliisque nefariis hominibus frequentetur, tum foveam potius esse transgressorum. Quid de arca fœderis factum sit, nihil Scriptura narrat; quod sæpe miratus sum; hoc tamen certum est, eandem periisse, vel cum templo combustam fuisse, etsi nihil magis sacrum nec majoris reverentiæ apud Hebræos fuit. Hac itaque ratione Scriptura etiam tamdiu sacra est, et ejus orationes divinæ, quamdiu homines ad devotionem erga Deum movet; sed si ab iisdem prorsus negligatur, ut olim a Judæis, nihil est præter chartam et atramentum, et ab iisdem absolute profanatur, et corruptioni obnoxia relinquitur; ideoque si tum corrumpitur aut perit, falso tum dicitur, verbum Dei corrumpi aut perire: sicuti etiam tempore Jeremiæ falso diceretur, templum, quod tum temporis templum Dei esset, flammis periisse. Quod ipse Jeremias ** etiam de ipsa Lege ait: sic namque impios sui temporis increpat, איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת יהוה אתנו הלא לשקר עשה עט שקר סופרים *qua ratione dicitis, periti sumus, et lex Dei nobiscum est? certe frustra adornata fuit; calamus scribarum frustra* factus est; hoc est, falso dicitis, vos, etsi Scriptura penes vos est, legem Dei habere, postquam ipsam irritam fecistis. Sic etiam, cum Moses primas tabulas fregit, ille minime verbum Dei præ ira e manibus ejecit atque fregit (nam quis hoc de Mose et verbo Dei suspicari posset), sed tantum lapides, qui quamvis antea sacri essent, quia iis inscriptum erat fœdus, sub quo Judæi Deo obedire se obligaverant, tamen, quia postea vitulum adorando pactum illud irritum fecerant, nullius prorsus tum erant sanctitatis; et eadem etiam de causa secundæ cum arca perire potuerunt. Non itaque mirum, si jam etiam prima originalia Mosis non extent, neque quod ea, quæ in superioribus diximus, libris, quos habemus, contigerint, quando verum originale fœderis divini, et omnium sanctissimum, totaliter perire potuerit. Desinant ergo nos impietatis accusare, qui nihil contra verbum Dei locuti sumus, nec idem contaminavimus; sed iram, si quam justam habere possint, in antiquos vertant, quorum malitia

* Videtur hoc *poterat* per imprudentiam perfectæ sententiæ additum esse.

** Cap. 8. vs. 8. e memoria laudatus; in libro legitur אכן הנה לשקר עשה.

Dei arcam, templum, legem, et omnia sacra profanavit, et corruptioni subjecit. Deinde, si secundum illud Apostoli in 2. Epist. ad Corinth. cap. 3. vers. 3. Dei Epistolam in se habent, non atramento sed Dei Spiritu, neque in tabulis lapideis sed in tabulis carneis cordis scriptam, desinant literam adorare et de eadem adeo esse solliciti.

His puto me satis explicuisse, qua ratione Scriptura sacra et divina habenda sit. Videndum jam est, quid proprie intelligendum sit per דבר יהוה *debar Jehova* (Verbum Dei). דבר *dabar* quidem significat *verbum*, *orationem*, *edictum*, et *rem*. Quibus autem de causis res aliqua Hebraice dicitur Dei esse, et ad Deum refertur, in Cap. 1. ostendimus; atque ex iis facile intelligitur, quid Scriptura significare velit per verbum Dei, orationem, edictum, et rem. Omnia itaque hic repetere non est opus, nec etiam quæ in Cap. 6. de miraculis tertio loco ostendimus. Sufficit rem tantum indicare, ut, quæ de his hic dicere volumus, melius intelligantur. Nempe quod verbum Dei, quando de subjecto aliquo prædicatur, quod non sit ipse Deus, proprie significat legem illam Divinam, de qua in 4. Cap. egimus: hoc est, Religionem toti humano generi universalem sive catholicam; qua de re vide Esaiæ cap. 1. vs. 10. etc., ubi verum vivendi modum docet, qui scilicet non in cæremoniis, sed in charitate et vero animo consistit, eumque Legem, et Verbum Dei, promiscue vocat. Sumitur deinde metaphorice pro ipso Naturæ ordine, et fato (quia revera ab æterno divinæ naturæ decreto pendet et sequitur); et præcipue pro eo, quod hujus ordinis Prophetæ præviderant, idque quia ipsi res futuras per causas naturales non percipiebant, sed tanquam Dei placita vel decreta. Deinde etiam sumitur pro omni cujuscunque Prophetæ edicto, quatenus id singulari sua virtute vel dono prophetico, et non ex communi Naturali Lumine perceperat, idque potissimum quia revera Deum tanquam legislatorem percipere solebant Prophetæ, ut Cap. 4. ostendimus. Tribus itaque his de causis Scriptura Verbum Dei appellatur; nempe quia veram docet religionem, cujus Deus æternus est author; deinde quia prædictiones rerum futurarum tanquam Dei decreta narrat; et denique quia ii, qui revera fuerunt ejus authores, ut plurimum non ex communi Naturali Lumine, sed quodam sibi peculiari docuerunt, et Deum eadem loquentem introduxerunt. Et quamvis præter hæc plura in Scriptura contineantur, quæ mere historica sunt, et ex Lumine Naturali percepta, nomen tamen a potiore sumitur. Atque hinc facile percipimus, qua ratione

Deus author Bibliorum sit intelligendus; nempe propter veram Religionem, quæ in iis docetur: at non quod voluerit certum numerum librorum hominibus communicare. Deinde hinc etiam scire possumus, cur Biblia in libros Veteris et Novi Testamenti dividantur: videlicet quia ante adventum Christi Prophetæ Religionem prædicare solebant tanquam legem Patriæ, et ex vi pacti tempore Mosis initi; post adventum autem Christi eandem tanquam legem Catholicam, et ex sola vi passionis Christi, omnibus prædicaverunt Apostoli; at non quod doctrina diversi sint, nec quod tanquam syngrapha fœderis scripti fuerint, nec denique quod religio catholica, quæ maxime naturalis est, nova esset, nisi respectu hominum, qui eam non noverant; *in mundo erat*, ait Johannes Euangelista cap. 1. vs. 10., *et mundus non novit eum*. Quamvis itaque pauciores libros, tam Veteris quam Novi Testamenti, haberemus, non tamen Dei Verbo (per quod proprie, ut jam diximus, vera Religio intelligitur) destitueremur; sicut non putamus nos eodem jam destitutos esse, etsi multis aliis præstantissimis scriptis caremus, ut libro Legis, qui tanquam fœderis syngraphum religiose in templo custodiebatur, et præterea libris Bellorum, Chronologiarum, et aliis plurimis, ex quibus hi, quos Veteris Testamenti habemus, decerpti et collecti sunt. Atque hoc multis præterea rationibus confirmatur. Nempe I. quia libri utriusque Testamenti non fuerunt expresso mandato uno eodemque tempore omnibus sæculis scripti, sed casu quibusdam hominibus, idque prout tempus et eorum singularis constitutio exigebat, ut aperte indicant Prophetarum vocationes (qui, ut impios sui temporis monerent, vocati sunt), et etiam Apostolorum Epistolæ. II. quia aliud est, Scripturam et mentem Prophetarum, aliud autem, mentem Dei, hoc est ipsam rei veritatem, intelligere; ut ex eo, quod in Cap. 2. de Prophetis ostendimus, sequitur. Quod etiam in Historiis et miraculis locum habere ostendimus Cap. 6. Atqui hoc de locis, in quibus de vera Religione et vera virtute agitur, minime dici potest. III. quia Libri Veteris Testamenti ex multis electi fuerunt, et a concilio tandem Pharisæorum collecti et probati, ut in Cap. 10. ostendimus; libri autem Novi Testamenti decretis etiam Conciliorum quorundam in Canonem assumti sunt; quorum etiam decretis plures alii, qui sacri a multis habebantur, ut spurii rejecti sunt. At horum Conciliorum (tam Pharisæorum quam Christianorum) membra non constabant ex Prophetis, sed tantum ex Doctoribus et peritis; et tamen fatendum necessario est, eos in hac electione verbum Dei pro norma habuisse; adeoque, antequam omnes

libros probaverant, debuerunt necessario notitiam Verbi Dei habere. IV. quia Apostoli non tanquam Prophetæ, sed (ut in præcedente Capite diximus) tanquam Doctores scripserunt, et viam ad docendum elegerunt, quam faciliorem judicaverunt fore discipulis, quos tum docere volebant; ex quo sequitur, in iis (ut etiam in fine prædicti Capitis conclusimus) multa contineri, quibus jam ratione Religionis carere possumus. V. denique, quia quatuor habentur in Novo Testamento Euangelistæ; et quis credet, quod Deus quater Historiam Christi narrare voluerit, et scripto hominibus communicare? Et quamvis quædam in uno contineantur, quæ in alio non habentur, et quod unus ad alium intelligendum sæpe juvat, inde tamen non concludendum est, omnia, quæ in hisce quatuor narrantur, cognitu necessaria fuisse, et Deum eos elegisse ad scribendum, ut Christi historia melius intelligeretur; nam unusquisque suum Evangelium diverso loco prædicavit, et unusquisque id, quod prædicaverat, scripsit, idque simpliciter, ut historiam Christi dilucide narraret, et non ad reliquos explicandum. Si jam ex eorum mutua collatione facilius et melius quandoque intelliguntur, id casu contingit et paucis tantum in locis, quæ quamvis ignorarentur, historia tamen æque perspicua esset, et homines non minus beati.

His ostendimus, Scripturam ratione Religionis tantum, sive ratione Legis Divinæ universalis, proprie vocari Verbum Dei. Superest jam ostendere, eandem, quatenus proprie sic vocatur, non esse mendosam, depravatam, neque truncatam. Atqui id hic mendosum, depravatum atque truncatum voco, quod adeo perperam scriptum et constructum est, ut sensus orationis ex usu linguæ investigari, vel ex sola Scriptura depromi, nequeat; nam affirmare nolo, quod Scriptura, quatenus Lègem Divinam continet, semper eosdem apices, easdem literas, et denique eadem verba servavit (hoc enim Masoretis, et qui literam superstitiose adorant, demonstrandum relinquo), sed tantum quod sensus, ratione cujus tantum oratio aliqua divina vocari potest, incorruptus ad nos pervenit, tametsi verba, quibus primo significatus fuit, sæpius mutata fuisse supponantur. Nam hoc, ut diximus, nihil Scripturæ divinitati detrahit; nam Scriptura æque divina esset, etsi aliis verbis aut alia lingua scripta fuisset. Quod itaque legem divinam hac ratione incorruptam accepimus, nemo dubitare potest. Nam ex ipsa Scriptura absque ulla difficultate et ambiguitate percipimus, ejus summam esse, Deum supra omnia amare, et proximum tanquam se ipsum: atqui hoc adulterium esse non potest, nec a festinante et

errante calamo scriptum; nam si Scriptura unquam aliud docuit, necessario etiam reliqua omnia docere aliter debuit, quandoquidem hoc totius Religionis fundamentum est, quo sublato tota fabrica uno lapsu ruit. Adeoque talis Scriptura illa eadem non esset, de qua hic loquimur, sed alius prorsus liber. Manet igitur inconcussum, Scripturam hoc semper docuisse, et consequenter hic nullum errorem, qui sensum corrumpere possit, incidisse, qui statim ab unoquoque non animadverteretur, nec aliquem hoc depravare potuisse, cujus malitia non illico pateret. Cum itaque hoc fundamentum statuendum sit incorruptum, idem necessario fatendum est de reliquis, quæ ex eo absque ulla controversia sequuntur, et quæ etiam fundamentalia sunt: ut, quod Deus existit, quod omnibus provideat, quod sit omnipotens, et quod piis ex ipsius decreto bene sit, improbis vero male, et quod nostra salus a sola ejus gratia pendeat. Hæc enim omnia Scriptura perspicue ubique docet, et semper docere debuit; alias reliqua omnia vana essent et sine fundamento: nec minus incorrupta statuenda reliqua moralia, quandoquidem ab hoc universali fundamento evidentissime sequuntur. Videlicet, justitiam defendere, inopi auxilio esse, neminem occidere, nihil alterius concupiscere, etc. Horum, inquam, nihil nec hominum malitia depravare, nec vetustas delere potuit. Quicquid enim ex his deletum esset, id statim iterum horum universale fundamentum dictavisset, et præcipue documentum charitatis, quæ ubique in utroque Testamento summe commendatur. Adde quod, quamvis nullum facinus execrandum excogitari possit, quod non sit ab aliquo commissum, tamen nemo est, qui ad facinora sua excusanda leges delere tentet, aut aliquid, quod impium sit, tanquam documentum æternum et salutare introducere: ita enim hominum naturam constitutam videmus, ut unusquisque (sive Rex sive subditus sit), si quid turpe commisit, factum suum talibus circumstantiis adornare studeat, ut nihil contra justum et decorum commisisse credatur. Concludimus itaque, absolute totam Legem Divinam universalem, quam Scriptura docet, incorruptam ad nostras manus pervenisse. At præter hæc alia adhuc sunt, de quibus non possumus dubitare, quin bona fide nobis sint tradita. Nempe summæ Historiarum Scripturæ, quia notissimæ omnibus fuerunt. Vulgus Judæorum solebat olim nationis antiquitates Psalmis cantare. Summa etiam rerum a Christo gestarum et ejus passio statim per totum Romanum Imperium vulgata fuit. Quare minime credendum est, nisi maxima hominum pars in eo conveniret, quod incredibile est, id, quod harum historiarum

præcipuum est, posteros aliter tradidisse, quam a primis acceperant. Quicquid igitur adulteratum est aut mendosum, id tantum in reliquis contingere potuit; videlicet in una aut altera Historiæ aut Prophetiæ circumstantia, ut populus ad devotionem magis commoveretur; vel in uno aut altero miraculo, ut philosophos torquerent; vel denique in rebus speculativis, postquam a schismaticis in Religionem introduci inceperunt; ut sic unusquisque sua figmenta authoritate divina abutendo statuminaret. Sed ad salutem parum refert, sive talia depravata sint sive minus: quod in sequenti Cap. ex professo ostendam, etsi ex jam dictis, et præcipue ex Cap. 2., jam constare puto.

CAPUT XIII.

Ostenditur, Scripturam non nisi simplicissima docere, nec aliud præter obedientiam intendere; nec de divina natura aliud docere, quam quod homines certa vivendi ratione imitari possunt.

In Cap. 2. hujus Tractatus ostendimus, Prophetas singularem tantum potentiam imaginandi, sed non intelligendi habuisse, Deumque nulla philosophiæ arcana, sed res simplicissimas tantum iisdem revelavisse, seseque eorum præconceptis opinionibus accommodavisse. Ostendimus deinde in Cap. 5., Scripturam res eo modo tradere et docere, quo facillime ab unoquoque percipi possunt; quæ scilicet non ex axiomatis et definitionibus res deducit et concatenat, sed tantum simpliciter dicit, et ad fidem faciendam sola experientia, miraculis scilicet et historiis, dicta confirmat, quæque etiam tali stylo et phrasibus narrantur, quibus maxime plebis animus commoveri potest: qua de re vide Cap. 6. circa ea, quæ loco III. demonstrantur. Ostendimus denique in Cap. 7., difficultatem intelligendi Scripturam in sola lingua, et non in sublimitate argumenti sitam esse. His accedit, quod Prophetæ non peritis, sed omnibus absolute Judæis prædicaverunt, Apostoli autem doctrinam Euangelicam in Ecclesiis, ubi communis omnium erat conventus, docere solebant: ex quibus omnibus sequitur, Scripturæ doctrinam non sublimes speculationes neque res philosophicas continere, sed res tantum simplicissimas, quæ vel a quovis tardissimo possunt percipi. Non satis itaque mirari possum eorum, de quibus supra locutus sum, ingenia, qui scilicet tam profunda in Scriptura

vident mysteria, ut nulla humana lingua possint explicari; et qui deinde in Religionem tot res philosophicæ speculationis introduxerunt, ut Ecclesia Academia, et Religio scientia, vel potius altercatio videatur. Verum quid miror, si homines, qui lumen supra naturale habere jactant, philosophis, qui nihil præter naturale habent, nolint cognitione cedere. Id sane mirarer, si quid novi, quod solius esset speculationis, docerent, et quod olim apud Gentiles Philosophos non fuerit tritissimum (quos tamen cœcutiisse ajunt); nam si inquiras, quænam mysteria in Scriptura latere vident, nihil profecto reperies, præter Aristotelis, aut Platonis, aut alterius similis commenta, quæ sæpe facilius possit quivis Idiota somniare, quam literatissimus ex Scriptura investigare. Etenim absolute statuere nolumus, ad doctrinam Scripturæ nihil pertinere quod solius sit speculationis; nam in superiori Cap. quædam hujus generis attulimus tanquam Scripturæ fundamentalia; sed hoc tantum volo, talia admodum pauca atque admodum simplicia esse. Quænam autem ea sint, et qua ratione determinentur, hic ostendere constitui; quod nobis jam facile erit, postquam novimus, Scripturæ intentum non fuisse scientias docere; hinc enim facile judicare possumus, nihil præter obedientiam eandem ab hominibus exigere, solamque contumaciam, non autem ignorantiam damnare. Deinde, quia obedientia erga Deum in solo amore proximi consistit (nam qui proximum diligit, eo scilicet fine ut Deo obsequatur, is, ut Paulus ait in Epistola ad Rom. cap. 13. vs. 8., Legem implevit), hinc sequitur, in Scriptura nullam aliam scientiam commendari, quam quæ omnibus hominibus necessaria est, ut Deo secundum hoc præscriptum obedire possint, et qua ignorata, homines necessario debent esse contumaces, vel saltem sine disciplina obedientiæ; reliquas autem speculationes, quæ huc directe non tendunt, sive eæ circa Dei, sive circa rerum naturalium cognitionem versentur, Scripturam non tangere, atque adeo a Religione revelata separandas.

At et si hæc unusquisque, uti diximus, jam facile videre potest, tamen, quia hinc totius Religionis decisio pendet, rem totam accuratius ostendere et clarius explicare volo. Ad quod requiritur, ut ante omnia ostendamus, intellectualem, sive accuratam, Dei cognitionem non esse donum omnibus fidelibus commune, sicuti obedientiam; deinde, cognitionem illam, quam Deus per Prophetas ab omnibus universaliter petiit, et unusquisque scire tenetur, nullam esse præter cognitionem Divinæ ejus Justitiæ et Charitatis. Quæ ambo ex ipsa Scriptura facile demonstrantur. Nam I. evidentissime sequitur ex Exodi cap. 6. vs. 2., ubi

Deus Mosi, ad singularem gratiam ipsi largitam indicandam, ait וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי יהוה לא נודעתי להם *et revelatus sum Abrahamo, Isaaco, et Jacobo Deo Sadai, sed nomine meo Jehova non sum cognitus ipsis:* ubi ad meliorem explicationem notandum, El Sadai significare Hebraice Deum, qui sufficit, quia unicuique, quod ei sufficit, dat; et quamvis sæpe Sadai absolute pro Deo sumatur, non dubitandum tamen est, quin ubique nomen *El* Deus subintelligendum sit. Deinde notandum, in Scriptura nullum nomen præter Jehova reperiri, quod Dei absolutam essentiam, sine relatione ad res creatas, indicet. Atque ideo Hebræi hoc solum nomen Dei esse proprium contendunt, reliqua autem appellativa esse; et revera reliqua Dei nomina, sive ea substantiva sint sive adjectiva, attributa sunt, quæ Deo competunt quatenus cum relatione ad res creatas consideratur, vel per ipsas manifestatur. Ut אל *El*, vel cum litera ה *He* paragogica אלוה *Eloah* *, quod nihil aliud significat quam potentem, ut notum, nec Deo competit nisi per excellentiam, sicuti cum Paulum Apostolum appellamus; alias virtutes ejus potentiæ explicantur, ut El (potens), magnus, tremendus, justus, misericors, etc., vel ad omnes comprehendendas simul hoc nomen in plurali numero usurpatur et significatione singulari, quod in Scriptura frequentissimum. Jam quandoquidem Deus Mosi dicit, se nomine Jehova non fuisse patribus cognitum, sequitur, eos nullum Dei attributum novisse, quod ejus absolutam essentiam explicat, sed tantum ejus effecta et promissa, hoc est ejus potentiam, quatenus per res visibiles manifestatur. Atqui hoc Deus Mosi non dicit ad eosdem infidelitatis accusandum, sed contra ad eorum credulitatem et fidem extollendam; qua, quamvis non æque singularem Dei cognitionem ac Moses habuerint, Dei tamen promissa fixa rataque crediderunt; non ut Moses, qui, quamvis sublimiores de Deo cogitationes habuerit, de divinis tamen promissis dubitavit, Deoque objecit, quod, loco promissæ salutis, Judæorum res in pejus mutaverit. Cum itaque Patres Dei singulare nomen ignoraverint, hocque Deus Mosi dicat factum, ad eorum animi simplicitatem et fidem laudandam, simulque ad commemorandam singularem gratiam Mosi concessam; hinc evidentissime sequitur, id quod primo loco statuimus, homines ex mandato non teneri Dei attributa cognoscere, sed hoc peculiare esse donum

* Ed. Pr.: *Eloha;* at vide Auctoris Comp. Gramm. L. H. cp. 3.

quibusdam tantum fidelibus concessum; nec operæ pretium est, hoc pluribus Scripturæ testimoniis ostendere; quis enim non videt, divinam cognitionem non fuisse omnibus fidelibus æqualem? et neminem posse ex mandato sapientem esse, non magis quam vivere et esse? Viri, mulieres, pueri, et omnes, ex mandato obtemperare quidem æque possunt, non autem sapere. Quod si quis dicat, non esse quidem opus Dei attributa intelligere, at omnino simpliciter, absque demonstratione, credere; is sane nugabitur. Nam res invisibiles, et quæ solius mentis sunt objecta, nullis aliis oculis videri possunt, quam per demonstrationes; qui itaque eas non habent, nihil harum rerum plane vident; atque adeo quicquid de similibus auditum referunt, non magis eorum mentem tangit sive indicat, quam verba psittaci vel automati, quæ sine mente et sensu loquuntur. Verum, antequam ulterius pergam, rationem dicere teneor, cur in Genesi sæpe dicitur, quod Patriarchæ nomine Jehova prædicaverint, quod plane jam dictis repugnare videtur. Sed si ad illa, quæ Cap. 8. ostendimus, attendamus, facile hæc conciliare poterimus; in prædicto enim Cap. ostendimus, scriptorem Pentateuchi res et loca non iisdem præcise nominibus indicare, quæ eodem tempore, de quo loquitur, obtinebant, sed iis, quibus tempore scriptoris melius innotuerant. Deus igitur in Genesi Patriarchis prædicatus nomine Jehova indicatur, non quia Patribus hoc nomine innotuerat, sed quia hoc nomen apud Judæos summæ erat reverentiæ; hoc, inquam, necessario dicendum, quandoquidem in hoc nostro textu Exodi expresse dicitur, Deum hoc nomine non fuisse cognitum Patriarchis, et etiam quod Exodi cap. 3. 13. Moses Dei nomen scire cupit: quod si antea notum fuisset, fuisset saltem et ipsi etiam notum. Concludendum igitur ut volebamus; nempe, fideles Patriarchas hoc Dei nomen ignoravisse, Deique cognitionem donum Dei, non autem mandatum esse.

Tempus igitur est, ut ad secundum transeamus, nempe ad ostendendum, Deum nullam aliam sui cognitionem ab hominibus per Prophetas petere, quam cognitionem divinæ suæ Justitiæ et Charitatis, hoc est talia Dei attributa, quæ homines certa vivendi ratione imitari possunt: quod quidem Jeremias expressissimis verbis docet. Nam cap. 22. vs. 15, 16. de Rege Josia loquens hæc ait, אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה * אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב לו הלא היא הדעת אותי נאם

* Ed. Pr. addit: בארין.

יהוה וגו׳ *Pater tuus quidem comedit et bibit, et fecit judicium et justitiam, tum ei bene* fuit; *judicavit jus pauperis et indigentis, tum ipsi bene* fuit; *nam* NB. *hoc est me cognoscere, dixit Jehova.* Nec minus clara sunt, quæ habentur cap. 9. vs. 23. *, nempe
. אך ** בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני יהוה עשה
חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם יהוה *sed in hoc tantum glorietur unusquisque, me intelligere et cognoscere, quod ego Jehova facio charitatem, judicium, et justitiam in terra, nam his delector, ait Jehova.* Colligitur hoc etiam præterea ex Exodi cap. 34. vs. 6, 7., ubi Deus Mosi, cupienti ipsum videre et noscere, nulla alia attributa revelat, quam quæ divinam Justitiam et Charitatem explicant. Denique illud Johannis, de quo etiam in sequentibus, apprime hic notandum venit; qui scilicet, quia nemo Deum vidit, Deum per solam charitatem explicat, concluditque, eum revera Deum habere et noscere, qui charitatem habet. Videmus itaque, Jeremiam, Mosen, Johannem Dei cognitionem, quam unusquisque scire tenetur, paucis comprehendere, eamque in hoc solo, ut volebamus, ponere; quod scilicet Deus sit summe justus et summe misericors, sive unicum veræ vitæ exemplar. His accedit, quod Scriptura nullam Dei definitionem expresse tradit, nec alia Dei attributa amplectenda præter modo dicta præscribat, nec ex professo, ut hæc, commendet. Ex quibus omnibus concludimus, intellectualem Dei cognitionem, quæ ejus naturam prout in se est considerat, et quam naturam homines certa vivendi ratione imitari non possunt, neque tanquam exemplum sumere ad veram vivendi rationem instituendam, ad fidem et religionem revelatam nullo modo pertinere, et consequenter homines circa hanc sine scelere toto cœlo errare posse. Minime itaque mirum, quod Deus sese imaginationibus et præconceptis Prophetarum opinionibus accommodaverit, quodque fideles diversas de Deo foverint sententias, ut in Cap. 2. multis exemplis ostendimus. Deinde minime etiam mirum, quod sacra volumina ubique adeo improprie de Deo loquantur, eique manus, pedes, oculos, aures, mentem, et motum localem tribuant, et præterea etiam animi commotiones, ut quod sit zelotypus, misericors, etc., et quod denique ipsum depingant tanquam Judicem, et in cœlis tanquam in solio regio sedentem, et Christum ad ipsius dextram. Loquuntur nimirum secundum captum vulgi, quem Scriptura

---

* Ed. Pr.: 21.

** Sic pro כי אם.

non doctum, sed obedientem reddere studet. Communes tamen Theologi quicquid horum Lumine Naturali videre potuerunt, cum divina natura non convenire, metaphorice * interpretandum, et quicquid eorum captum effugit, secundum literam accipiendum, contenderunt. Sed, si omnia, quæ in Scriptura hujus generis reperiuntur, essent necessario metaphorice interpretanda et intelligenda, tum Scriptura non plebi et rudi vulgo, sed peritissimis tantum, et maxime Philosophis scripta esset. Quinimo, si impium esset, pie et simplicitate animi hæc, quæ modo retulimus, de Deo credere; profecto maxime cavere debuissent Prophetæ, saltem propter vulgi imbecillitatem, a similibus phrasibus, et contrà Dei attributa, prout unusquisque eadem amplecti tenetur, ante omnia ex professo et clare docere, quod nullibi factum est. Adeoque minime credendum, opiniones absolute consideratas, absque respectu ad opera, aliquid pietatis aut impietatis habere sed ea tandum de causa hominem aliquid pie aut impie credere dicendum, quatenus ex suis opinionibus ad obedientiam movetur, vel ex iisdem licentiam ad peccandum aut rebellandum sumit; ita ut, si quis vera credendo fiat contumax, is revera impiam, et si contrà falsa credendo obediens, piam habet fidem. Veram enim Dei cognitionem non mandatum, sed donum divinum esse ostendimus, Deumque nullam aliam ab hominibus petiisse, quam cognitionem divinæ suæ Justitiæ et Charitatis; quæ cognitio non ad scientias, sed tantum ad obedientiam necessaria est.

CAPUT XIV.

Quid sit Fides, quinam fideles; Fidei fundamenta determinantur, et ipsa a Philosophia tandem separatur.

Ad veram Fidei cognitionem apprime necessarium esse, scire, quod Scriptura accommodata sit non tantum captui Prophetarum, sed etiam varii et inconstantis Judæorum vulgi, nemo, qui vel leviter attendit, ignorare potest: qui enim omnia, quæ in Scriptura habentur, promiscue amplectitur, tanquam universalem et absolutam de Deo doctrinam, nec accurate cognovit, quidnam captui vulgi accommodatum sit, non poterit vulgi opiniones cum divina doctrina non confundere, et hominum commenta et placita pro divinis documentis non venditare, Scripturæque authoritate

* Ed Pr.: *methaphorico.* Cf. autem jam proxima sententia.

non abuti. Quis, inquam, non videt, hanc maximam esse causam, cur sectarii tot, tamque contrarias, opiniones tanquam fidei documenta doceant, multisque Scripturæ exemplis confirment, unde apud Belgas dudum in usum Proverbii abierit, *geen ketter sonder letter*. Libri namque sacri non ab uno solo, nec unius ætatis vulgo scripti fuerunt, sed a plurimis diversi ingenii diversique ævi viris; quorum si omnium tempus computare velimus, fere bis mille annorum, et forte multo longius invenietur. Sectarios tamen istos nolumus ea de causa impietatis accusare, quod scilicet verba Scripturæ suis opinionibus accommodant; sicuti enim olim ipsa captui vulgi accommodata fuit, sic etiam unicuique eandem suis opinionibus accommodare licet, si videt, se ea ratione Deo, in iis, quæ justitiam et charitatem spectant, pleniore animi consensu obedire posse; sed ideo eosdem accusamus, quod hanc eandem libertatem reliquis nolunt concedere, sed omnes, qui cum iisden non sentiunt, quanquam honestissimi et veræ virtuti obtemperantes sint, tanquam Dei hostes tamen persequuntur, et contra eos, qui iis assentantur, quamvis impotentissimi animi sint, tamen tanquam Dei electos diligunt; quo nihil profecto scelestius, et Reipublicæ magis perniciosum, excogitari potest. Ut igitur constet, quousque, ratione Fidei, uniuscujusque libertas sentiendi, quæ vult, se extendit, et quosnam, quamvis diversa sentientes, tanquam fideles tamen aspicere tenemur; Fides ejusque fundamentalia determinanda sunt; quod quidem in hoc Capite facere constitui, simulque Fidem a Philosophia separare, quod totius operis præcipuum intentum fuit. Ut hæc igitur ordine ostendam, summum totius Scripturæ intentum repetamus; id enim nobis veram normam Fidei determinandæ indicabit. Diximus in superiori Capite, intentum Scripturæ esse tantum, obedientiam docere. Quod quidem nemo inficias ire potest. Quis enim non videt, utrumque Testamentum nihil esse præter obedientiæ disciplinam? nec aliud utrumque intendere, quam quod homines ex vero animo obtemperent? Nam, ut jam omittam, quæ in superiori Capite ostendi, Moses non studuit Israëlitas Ratione convincere, sed pacto, juramentis, et beneficiis obligare; deinde populo legibus obtemperare sub pœna interminatus est, et præmiis eundem ad id hortatus *; quæ omnia media non ad scientias, sed ad solam obedientiam sunt. Euangelica autem doctrina nihil præter simplicem fidem continet: nempe Deo credere eumque revereri, sive

* Ed. Pr.: *hortatur*.

quod idem est, Deo obedire. Non opus igitur habeo, ad rem manifestissimam demonstrandam, textus Scripturæ, qui obedientiam commendant, et quorum perplures in utroque Testamento reperiuntur, coacervare. Deinde, quidnam unusquisque exequi debeat, ut Deo obsequatur, ipsa etiam Scriptura plurimis in locis quam clarissime docet: nempe totam legem in hoc solo consistere, in amore scilicet erga proximum; quare nemo etiam negare potest, quod is, qui ex Dei mandato proximum tanquam se ipsum diligit, revera est obediens et secundum legem beatus, et qui contra odio habet, vel negligit, rebellis est et contumax. Denique apud omnes in confesso est, Scripturam non solis peritis. sed omnibus cujuscunque ætatis et generis hominibus, scriptam et vulgatam fuisse; atque ex his solis evidentissime sequitur, nos ex Scripturæ jussu nihil aliud teneri credere, quam id, quod ad hoc mandatum exequendum absolute necessarium sit. Quare hoc ipsum mandatum unica est totius fidei catholicæ norma, et per id solum omnia fidei dogmata, quæ scilicet unusquisque amplecti tenetur, determinanda sunt. Quod cum manifestissimum sit, et quod ex hoc solo fundamento vel sola Ratione omnia legitime possunt deduci, judicet unusquisque, qui fieri potuit, ut tot dissensiones in Ecclesia ortæ sint? et an aliæ potuerint esse causæ, quam quæ in initio Cap. 7. dictæ sunt? Eæ itaque ipsæ me cogunt, hic ostendere modum et rationem determinandi ex hoc invento fundamento Fidei dogmata; nam ni hoc fecero, remque certis regulis determinavero, merito credar, me huc usque parum promovisse, quandoquidem unusquisque quicquid velit sub hoc etiam prætextu, quod scilicet medium necessarium sit ad obedientiam, introducere poterit; præsertim quando de divinis attributis fuerit quæstio.

Ut itaque rem totam ordine ostendam, a Fidei definitione incipiam, quæ ex hoc dato fundamento sic definiri debet, nempe quod nihil aliud sit, quam de Deo talia sentire, quibus ignoratis tollitur erga Deum obedientia, et *, hac obedientia posita, necessario ponuntur. Quæ definitio adeo clara est, et adeo manifeste ex modo demonstratis sequitur, ut nulla explicatione indigeat. Quæ autem ex eadem sequuntur, paucis jam ostendam. Videlicet I., Fidem non per se, sed tantum ratione obedientiæ salutiferam esse, vel, ut ait Jacob. cap. 2. vs. 17., fidem per se absque operibus mortuam esse; qua de re vide totum hujus

* Desideratur hic pronomen *quæ;* cff. autem supra pp. 33. vs. 1., 59. ann., 116. vs. 33-34, et infra Cap. 16. versus finem.

Apostoli prædictum caput. II. sequitur, quod is, qui vere est obediens, necessario veram et salutiferam habet fidem; obedientiâ enim positâ, et fidem necessario poni diximus; quod etiam idem Apostolus cap. 2. vs. 18. expresse ait, nempe his, *ostende mihi fidem tuam absque operibus, et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.* Et Johannes in Epist. 1. cap. 4. vers. 7, 8., *quisquis diligit* (scilicet proximum), *ex Deo natus est, et novit Deum; qui non diligit, non novit Deum; nam Deus est Charitas.* Ex quibus iterum sequitur, nos neminem judicare posse fidelem aut infidelem esse, nisi ex operibus. Nempe si opera bona sunt, quamvis dogmatibus ab aliis fidelibus dissentiat, fidelis tamen est; et contra, si mala sunt, quamvis verbis conveniat, infidelis tamen est. Obedientiâ enim positâ fides necessario ponitur, et fides absque operibus mortua est. Quod etiam idem Johannes vers. 13. ejusdem cap. expresse docet. *Per hoc*, inquit, *cognoscimus, quod in eo manemus, et ipse manet in nobis, quod de Spirito suo dedit nobis*, nempe Charitatem. Dixerat enim antea, Deum esse Charitatem, unde (ex suis scilicet tum receptis principiis) concludit, eum revera Spiritum Dei habere, qui Charitatem habet. Imo, quia nemo Deum vidit, inde concludit, neminem Deum sentire vel animadvertere, nisi ex sola Charitate erga proximum; atque adeo neminem etiam aliud Dei attributum noscere posse, præter hanc Charitatem, quatenus de eadem participamus. Quæ quidem rationes si non peremtoriæ sunt, satis tamen clare Johannis mentem explicant; sed longe clarius, quæ habentur cap. 2. vers. 3, 4. ejusdem Epist., ubi expressissimis verbis id, quod hic volumus, docet. *Et per hoc*, inquit, *scimus, quod ipsum novimus, si præcepta ipsius observamus. Qui dicit, novi eum, et præcepta ejus non observat, mendax est, et in eo non est veritas.* Atque ex his iterum sequitur, eos revera Antichristos esse, qui viros honestos, et qui Justitiam amant, persequuntur, propterea quod ab ipsis dissentiunt, et cum ipsis eadem fidei dogmata non defendunt. Qui enim Justitiam et Charitatem amant, eos per hoc solum fideles esse scimus; et qui fideles persequitur, Antichristus est. Sequitur denique, Fidem non tam requirere vera quam pia dogmata, hoc est talia, quæ animum ad obedientiam movent, tametsi inter ea plurima sint, quæ nec umbram veritatis habent; dummodo tamen is, qui eadem amplectitur, eadem falsa esse ignoret, alias rebellis necessario esset. Quomodo enim fieri posset, ut aliquis, qui Justitiam amare et Deo obsequi studet, tanquam divinum adoret, quod a divina natura alienum scit esse: at animi simplicitate errare

possunt homines, et Scriptura non ignorantiam, sed solam contumaciam, ut jam ostendimus, damnat; imo ex sola Fidei definitione hoc necessario sequitur, cujus omnes partes ex universali jam ostenso fundamento, et unico totius Scripturæ intento, nisi nostra placita admiscere lubet, peti debent; atqui hæc non expresse exigit vera, sed talia dogmata, quæ ad obedientiam necessaria sunt; quæ scilicet animum in amore erga proximum confirment, cujus tantum ratione unusquisque in Deo (ut cum Johanne loquar), et Deus in unoquoque est. Cum itaque uniuscujusque fides ratione obedientiæ vel contumaciæ tantum, et non ratione veritatis aut falsitatis, pia vel impia sit habenda, et nemo dubitet, commune hominum ingenium varium admodum esse, nec omnes in omnibus æque acquiescere, sed opiniones diverso modo homines regere, quippe quæ hunc ad devotionem, eæ ipsæ alterum ad risum et contemtum movent; hinc sequitur, ad Fidem Catholicam sive universalem nulla dogmata pertinere, de quibus inter honestos potest dari controversia. Quæ enim ejus naturæ sunt, respectu unius pia, et respectu alterius impia esse possunt; quandoquidem ex solis operibus sunt judicanda. Ad Fidem ergo Catholicam ea solummodo dogmata pertinent, quæ erga Deum obedientia absolute ponit, et quibus ignoratis, obedientia est absolute impossibilis; de reliquis autem, prout unusquisque, quia se ipsum melius novit, sibi, ad se in amore Justitiæ confirmandum, melius esse viderit, sentire debet. Et hac ratione puto nullum locum controversiis in Ecclesia relinqui.

Nec jam verebor Fidei Universalis dogmata, sive universæ Scripturæ intenti fundamentalia, enumerare, quæ (ut ex iis, quæ in his duobus Capitibus ostendimus, evidentissime sequitur) omnia huc tendere debent, nempe dari Ens supremum, quod Justitiam et Charitatem amat, cuique omnes, ut salvi sint, obedire tenentur, eumque cultu Justitiæ et Charitate erga proximum adorare; atque hinc facile omnia determinantur, quæque adeo nulla præter hæc sunt. Videlicet I. Deum, hoc est ens supremum, summe justum et misericordem, sive veræ vitæ exemplar, existere; qui enim nescit, vel non credit, ipsum existere, ei obedire nequit, neque eum Judicem noscere. II. eum esse unicum: hoc enim etiam ad supremam devotionem, admirationem, et amorem erga Deum absolute requiri, nemo dubitare potest. Devotio namque, admiratio, et amor, ex sola excellentia unius supra reliquos orientur. III. eum ubique esse præsentem, vel omnia ipsi patere. Si res ipsum latere crederentur, vel ipsum omnia videre igno-

raretur, de æquitate ejus Justitiæ, qua omnia dirigit, dubitaretur, vel ipsa ignoraretur. IV. ipsum in omnia supremum habere jus et dominium, nec aliquid jure coactum, sed ex absoluto beneplacito et singulari gratia facere. Omnes enim ipsi absolute obedire tenentur, ipse autem nemini. V. cultum Dei, ejusque obedientiam, in sola Justitia et Charitate, sive amore erga proximum, consistere. VI. omnes, qui hac vivendi ratione Deo obediunt, salvos tantum esse; reliquos autem, qui sub imperio voluptatum vivunt, perditos. Si homines hoc firmiter non crederent, nihil causæ esset, cur Deo potius quam voluptatibus obtemperare mallent. VII. denique, Deum pœnitentibus peccata condonare. Nullus enim est, qui non peccet; si igitur hoc non statueretur, omnes de sua salute desperarent, nec ulla esset ratio, cur Deum misericordem crederent; qui autem hoc firmiter credit, videlicet Deum ex misericordia et gratia, qua omnia dirigit, hominum peccata condonare, et hac de causa in Dei amore magis incenditur, is revera Christum secundum Spiritum novit, et Christus in eo est. Atque hæc omnia nemo ignorare potest, apprime cognitu necessaria esse, ut homines, nullo excepto, ex præscripto Legis supra explicato, Deo obedire possint; nam horum aliquo sublato, tollitur etiam obedientia. Cæterum, quid Deus, sive illud veræ vitæ exemplar, sit: an scilicet sit ignis, spiritus, lux, cogitatio, etc., id nihil ad Fidem; ut nec etiam, qua ratione sit veræ vitæ exemplar, an scilicet propterea, quod animum justum et misericordem habet, vel quia res omnes per ipsum sunt et agunt, et consequenter nos etiam per ipsum intelligimus, et per ipsum id, quod verum, æquum, et bonum est, videmus? Perinde est, quicquid de his unusquisque statuerit. Deinde nihil etiam ad Fidem, si quis credat, quod Deus secundum essentiam vel secundum potentiam ubique sit; quod res dirigit ex libertate vel necessitate naturæ; quod leges tanquam princeps præscribat, vel tanquam æternas veritates doceat; quod homo ex arbitrii libertate vel ex necessitate divini decreti Deo obediat; quodque denique præmium bonorum et pœna malorum naturalis vel supranaturalis sit. Hæc, et similia, inquam, nihil refert in respectu Fidei, qua ratione unusquisque intelligat; dummodo nihil eum in finem concludat, ut majorum licentiam ad peccandum sumat, vel ut minus fiat Deo obtemperans; quinimo unusquisque, ut jam supra diximus, hæc Fidei dogmata ad suum captum accommodare tenetur, eaque sibi eo modo interpretari, quo sibi videtur eadem facilius, sine ulla hæsitatione, sed integro animi consensu, amplecti posse, ut

consequenter Deo pleno animi consensu obediat. Nam, ut jam etiam monuimus, sicuti olim Fides secundum captum et opiniones Prophetarum et vulgi illius temporis revelata scriptaque fuit, sic etiam jam unusquisque tenetur eandem suis opinionibus accomodare, ut sic ipsam absque ulla mentis repugnantia sineque ulla hæsitatione amplectatur; ostendimus enim, Fidem non tam veritatem quam pietatem exigere, et non nisi ratione obedientiæ piam et salutiferam esse; et consequenter neminem nisi ratione obedientiæ fidelem esse. Quare non ille, qui optimas ostendit rationes, optimam necessario ostendit fidem, sed ille, qui optima ostendit opera Justitiæ et Charitatis. Quæ doctrina quam salutaris quamque necessaria sit in Republica, ut homines pacifice et concorditer vivant, quotque, inquam, quantasque perturbationum et scelerum causas præscindat, omnibus judicandum relinquo. Atque hic, antequam ulterius pergam, notandum venit, nos ex modo ostensis facile respondere posse ad objectiones, quas Cap. 1. movimus, quando de Deo cum Israëlitis ex Monte Sinai loquente verba fecimus. Nam quamvis vox illa, quam Israëlitæ audiverunt, illis hominibus nullam philosophicam seu mathematicam certitudinem de Dei existentia dare potuerat, sufficiebat tamen ad eosdem in admirationem Dei, prout ipsum antea noverant, rapiendos, et ad obedientiam instigandos; qui finis illius spectaculi fuit. Nam Deus non volebat Israëlitas suæ essentiæ absoluta attributa docere (nulla enim tum temporis revelavit), sed eorum animum contumacem frangere et ad obedientiam trahere; ideoque non rationibus, sed tubarum strepitu, tonitru, et fulminibus eosdem adorsus est (vide Exodi cap. 20. vs. 20.).

Superest jam, ut tandem ostendam, inter Fidem, sive Theologiam, et Philosophiam nullum esse commercium nullamve affinitatem; quod jam nemo potest ignorare, qui harum duarum facultatum et scopum et fundamentum novit, quæ sane toto cœlo discrepant. Philosophiæ enim scopus nihil est præter veritatem; Fidei autem, ut abunde ostendimus, nihil præter obedientiam et pietatem. Deinde Philosophiæ fundamenta notiones communes sunt, et ipsa ex sola Natura peti debet; Fidei autem historiæ et lingua, et ex sola Scriptura et revelatione petenda, ut in 7. Cap. ostendimus. Fides igitur summam unicuique libertatem ad philosophandum concedit; ut quicquid velit, de rebus quibuscumque, sine scelere sentire possit, et eos tantum tanquam hæreticos et scismaticos damnat, qui opiniones docent ad contumaciam, odia, contentiones, et iram suadendum: et eos

contra fideles tantum habet, qui Justitiam et Charitatem, pro viribus suæ Rationis et facultatibus, suadent. Denique, quoniam hæc, quæ hic ostendimus, præcipua sunt, quæ in hoc tractatu intendo, volo, antequam ulterius pergam, lectorem enixissime rogare, ut hæc duo Capita attentius legere, et iterum atque iterum perpendere dignetur; et sibi persuasum habeat, nos non eo scripsisse animo, ut nova introduceremus, sed ut depravata corrigeremus, quæ tandem aliquando correcta videre speramus.

CAPUT XV.

Nec Theologiam Rationi, nec Rationem Theologiæ ancillari, ostenditur; et ratio, qua nobis S. Scripturæ authoritatem persuademus.

Qui Philosophiam a Theologia separare nesciunt, disputant, num Scriptura Rationi, an contra Ratio Scripturæ debeat ancillari; hoc est, an sensus Scripturæ Rationi, an vero Ratio Scripturæ accommodari debeat: atque hoc a Scepticis, qui Rationis certitudinem negant, illud autem a Dogmaticis defenditur. Sed, tam hos quam illos toto cœlo errare, ex jam dictis constat. Nam utram sequamur sententiam, vel Rationem vel Scripturam corrumpere necesse est. Ostendimus enim, Scripturam non res philosophicas, sed solam pietatem docere, et omnia, quæ in eadem continentur, ad captum et præconceptas opiniones vulgi fuisse accommodata. Qui igitur ipsam ad Philosophiam accommodare vult, is sane Prophetis multa, quæ ne per somnium * cogitarunt, affinget, et perperam eorum mentem interpretabitur; qui autem contrà Rationem et Philosophiam Theologiæ ancillam facit, is antiqui vulgi præjudicia tanquam res divinas tenetur admittere, et iisdem mentem occupare et obcœcare. Adeoque uterque, hic scilicet sine Ratione, ille vero cum Ratione, insaniet. Primus, qui inter Pharisæos aperte statuit, Scripturam Rationi esse accommodandam, fuit Maimonides (cujus quidem sententiam Cap. 7. recensuimus, multisque argumentis refutavimus); et quamvis hic author magnæ inter eos fuerit authoritatis, eorum tamen maxima pars hac in re ab eo recedit, et pedibus it in sententiam cujusdam R. Jehudæ Alpakhar, qui errorem Maimonidis vitare cupiens in alterum ei contrarium incidit. Statuit

* Cf. supra p. 70. ann.

scilicet [1], Rationem Scripturæ ancillari debere, eique prorsus submitti; nec aliquid in Scriptura propterea metaphorice explicandum sensit, quod literalis sensus Rationi, sed tantum quia ipsi Scripturæ, hoc est claris ejus dogmatibus, repugnat. Atque hinc hanc universalem regulam format, videlicet, quicquid Scriptura dogmatice docet * et expressis verbis affirmat, id ex sola ejus authoritate tanquam verum absolute admittendum; nec ullum aliud dogma in Bibliis reperietur, quod ei directe repugnet, sed tantum per consequentiam; quia scilicet modi loquendi Scripturæ sæpe videntur supponere aliquid contrarium ei, quod expresse docuit: et propterea tantum eadem loca metaphorice explicanda. Ex. gr. Scriptura clare docet, Deum esse unicum (vide Deut. cap. 6. vs. 4.), nec ullibi alius locus reperitur directe affirmans, dari plures Deos; at quidem plura ubi Deus de se, et Prophetæ de Deo, in plurali numero loquuntur; qui modus tantum loquendi supponit, non autem ipsius orationis intentum indicat, plures esse Deos; et ideo ipsa omnia metaphorice explicanda, scilicet non quia Rationi repugnat, plures dari, sed quia ipsa Scriptura directe affirmat, unicum esse Deum. Sic etiam, quia Scriptura Deut. cap. 4. vers. 15. directe (ut putat) affirmat, Deum esse incorporeum, ideo, ex sola scilicet hujus loci, et non Rationis authoritate, tenemur credere, Deum non habere corpus; et consequenter, ex sola Scripturæ authoritate omnia loca metaphorice explicare tenemur, quæ Deo manus, pedes, etc. tribuunt, quorumque solus modus loquendi videtur Deum corporeum supponere. Hæc est hujus authoris sententia; quem, quatenus Scripturas per Scripturas explicare vult, laudo, at miror, quod vir Ratione præditus ipsam destruere studeat. Verum quidem est, Scripturam per Scripturam explicandam esse, quamdiu de solo orationum sensu et mente Prophetarum laboramus; sed postquam verum sensum eruimus, necessario judicio et Ratione utendum, ut ipsi assensum præbeamus. Quod si Ratio, quamvis reclamet Scripturæ, tamen plane submittenda est, quæso an id cum, vel sine ratione, ut cœci facere debemus? Si hoc, stulte sane et sine judicio agimus; si illud, ex solo igitur Rationis imperio Scripturam amplectimur, quam igitur, si eidem repugnaret, non amplecteremur. Et, quæso, quis mente aliquid amplecti potest reclamante Ratione? quid enim aliud est mente

[1] NB. Memini me hæc olim legisse in Epistola contra Maimonidem, quæ inter Epistolas, quæ Maimonidis dicuntur, habetur.
* Cf. Annot. XXVIII.

aliquid negare, quam quod Ratio reclamat? Et profecto non satis mirari possum, quod Rationem, donum maximum et lucem divinam, mortuis literis, et quæ humana malitia depravari potuerunt, submittere velint; et quod nullum existimetur scelus, contra Mentem, verum Dei verbi syngraphum, indigne loqui, eamque corruptam, cœcam, et perditam statuere, at maximum habeatur scelus, talia de litera et verbi Dei idolo cogitare. Pium esse putant, Rationi et proprio judicio nihil fidere, at impium, de fide eorum dubitare, qui nobis Libros Sacros tradiderunt; quod quidem mera stultitia est, non pietas. Sed, quæso, quid eos sollicitat? quid timent? an Religio et Fides defendi non possunt, nisi homines data opera omnia ignorent et Rationi prorsus valedicant? profecto, si hoc credunt, Scripturæ magis timent quam fidunt. Sed longe absit, quod Religio et pietas Rationem, aut quod Ratio Religionem sibi ancillari velit, et quod utraque suum regnum summa cum concordia obtinere nequeat; qua de re statim, nam hic ante omnia istius Rabini Regulam examinare libet. Is, uti diximus, vult, nos id omne, quod Scriptura affirmat aut negat, tanquam verum amplecti, vel tanquam falsum rejicere, teneri: deinde, Scripturam nunquam aliquid expressis verbis affirmare vel negare, contrarium ei, quod in alio loco affirmavit vel negavit. Quæ duo quam temere dicta sint, nemo ignorare potest. Nam (ut jam omittam quod non animadverterit, Scripturam diversis libris constare, diversis temporibus, diversis hominibus, et denique a diversis authoribus scriptam esse; tum hoc alterum, quod hæc ex propria authoritate, et Ratione et Scriptura nihil tale dicentibus, statuat) debuisset enim ostendere, omnia loca, quæ non nisi per consequentiam aliis repugnant, posse ex natura linguæ et ratione loci commode metaphorice explicari; deinde, Scripturam ad nostras manus incorruptam venisse. Sed rem ordine examinemus; et quidem circa primum rogo, quid, si Ratio reclamet? an nihilominus tenemur id, quod Scriptura affirmat vel negat, tanquam verum amplecti, vel tanquam falsum rejicere? At forte addet, nihil in Scriptura reperiri, quod Rationi repugnet. Verum ego insto, ipsam expresse affirmare et docere, Deum esse zelotypum (nempe in ipso Decalogo et Exod. 34. vs. 14. et Deut. 4. vs. 24. et pluribus aliis locis); atqui hoc Rationi repugnat. Ergo nihilominus tanquam verum ponendum; imo, si quædam in Scriptura reperiantur, quæ supponant, Deum non esse zelotypum, ea necessario metaphorice essent explicanda, ut nihil tale supponere videantur. Sic etiam

scilicet [1], Rationem Scripturæ ancillari debere, eique prorsus submitti; nec aliquid in Scriptura propterea metaphorice explicandum sensit, quod literalis sensus Rationi, sed tantum quia ipsi Scripturæ, hoc est claris ejus dogmatibus, repugnat. Atque hinc hanc universalem regulam format, videlicet, quicquid Scriptura dogmatice docet * et expressis verbis affirmat, id ex sola ejus authoritate tanquam verum absolute admittendum; nec ullum aliud dogma in Bibliis reperietur, quod ei directe repugnet, sed tantum per consequentiam; quia scilicet modi loquendi Scripturæ sæpe videntur supponere aliquid contrarium ei, quod expresse docuit: et propterea tantum eadem loca metaphorice explicanda. Ex. gr. Scriptura clare docet, Deum esse unicum (vide Deut. cap. 6. vs. 4.), nec ullibi alius locus reperitur directe affirmans, dari plures Deos; at quidem plura ubi Deus de se, et Prophetæ de Deo, in plurali numero loquuntur; qui modus tantum loquendi supponit, non autem ipsius orationis intentum indicat, plures esse Deos; et ideo ipsa omnia metaphorice explicanda, scilicet non quia Rationi repugnat, plures dari, sed quia ipsa Scriptura directe affirmat, unicum esse Deum. Sic etiam, quia Scriptura Deut. cap. 4. vers. 15. directe (ut putat) affirmat, Deum esse incorporeum, ideo, ex sola scilicet hujus loci, et non Rationis authoritate, tenemur credere, Deum non habere corpus; et consequenter, ex sola Scripturæ authoritate omnia loca metaphorice explicare tenemur, quæ Deo manus, pedes, etc. tribuunt, quorumque solus modus loquendi videtur Deum corporeum supponere. Hæc est hujus authoris sententia; quem, quatenus Scripturas per Scripturas explicare vult, laudo, at miror, quod vir Ratione præditus ipsam destruere studeat. Verum quidem est, Scripturam per Scripturam explicandam esse, quamdiu de solo orationum sensu et mente Prophetarum laboramus; sed postquam verum sensum eruimus, necessario judicio et Ratione utendum, ut ipsi assensum præbeamus. Quod si Ratio, quamvis reclamet Scripturæ, tamen plane submittenda est, quæso an id cum, vel sine ratione, ut cœci facere debemus? Si hoc, stulte sane et sine judicio agimus; si illud, ex solo igitur Rationis imperio Scripturam amplectimur, quam igitur, si eidem repugnaret, non amplecteremur. Et, quæso, quis mente aliquid amplecti potest reclamante Ratione? quid enim aliud est. mente

[1] NB. Memini me hæc olim legisse in Epistola contra Maimonidem, quæ inter Epistolas, quæ Maimonidis dicuntur, habetur.

* Cf. Annot. XXVIII.

aliquid negare, quam quod Ratio reclamat? Et profecto non satis mirari possum, quod Rationem, donum maximum et lucem divinam, mortuis literis, et quæ humana malitia depravari potuerunt, submittere velint; et quod nullum existimetur scelus, contra Mentem, verum Dei verbi syngraphum, indigne loqui, eamque corruptam, cœcam, et perditam statuere, at maximum habeatur scelus, talia de litera et verbi Dei idolo cogitare. Pium esse putant, Rationi et proprio judicio nihil fidere, at impium, de fide eorum dubitare, qui nobis Libros Sacros tradiderunt; quod quidem mera stultitia est, non pietas. Sed, quæso, quid eos sollicitat? quid timent? an Religio et Fides defendi non possunt, nisi homines data opera omnia ignorent et Rationi prorsus valedicant? profecto, si hoc credunt, Scripturæ magis timent quam fidunt. Sed longe absit, quod Religio et pietas Rationem, aut quod Ratio Religionem sibi ancillari velit, et quod utraque suum regnum summa cum concordia obtinere nequeat; qua de re statim, nam hic ante omnia istius Rabini Regulam examinare libet. Is, uti diximus, vult. nos id omne, quod Scriptura affirmat aut negat, tanquam verum amplecti, vel tanquam falsum rejicere, teneri: deinde, Scripturam nunquam aliquid expressis verbis affirmare vel negare, contrarium ei, quod in alio loco affirmavit vel negavit. Quæ duo quam temere dicta sint, nemo ignorare potest. Nam (ut jam omittam quod non animadverterit, Scripturam diversis libris constare, diversis temporibus, diversis hominibus, et denique a diversis authoribus scriptam esse; tum hoc alterum, quod hæc ex propria authoritate, et Ratione et Scriptura nihil tale dicentibus, statuat) debuisset enim ostendere, omnia loca, quæ non nisi per consequentiam aliis repugnant, posse ex natura linguæ et ratione loci commode metaphorice explicari; deinde, Scripturam ad nostras manus incorruptam venisse. Sed rem ordine examinemus; et quidem circa primum rogo, quid, si Ratio reclamet? an nihilominus tenemur id, quod Scriptura affirmat vel negat, tanquam verum amplecti, vel tanquam falsum rejicere? At forte addet, nihil in Scriptura reperiri, quod Rationi repugnet. Verum ego insto, ipsam expresse affirmare et docere, Deum esse zelotypum (nempe in ipso Decalogo et Exod. 34. vs. 14. et Deut. 4. vs. 24. et pluribus aliis locis); atqui hoc Rationi repugnat. Ergo nihilominus tanquam verum ponendum; imo, si quædam in Scriptura reperiantur, quæ supponant, Deum non esse zelotypum, ea necessario metaphorice essent explicanda, ut nihil tale supponere videantur. Sic etiam

Scriptura expresse dicit, Deum in montem Sinai descendisse (vide Exod. cap. 19. vs. 20., etc.), ipsique alios motus locales tribuit, nec ullibi docet expresse, Deum non moveri; adeoque hoc etiam omnibus tanquam verum admittendum; et quod Salomon dicit, Deum nullo loco comprehendi (vide 1 Reg. cap. 8. vs. 27.), quandoquidem non expresse statuit, sed tantum inde sequitur, Deum non moveri, id necessario ita explicandum, ne videatur Deo motum localem detrahere. Sic etiam cœli pro Dei habitaculo et solio sumendi essent, quia Scriptura id expresse affirmat. Et ad hunc modum plurima secundum opiniones Prophetarum et vulgi dicta, et quæ sola Ratio et Philosophia, non autem Scriptura, docet falsa esse; quæ tamen omnia ex opinione istius authoris, quia nulla in his Rationi consultatio est, tanquam vera essent supponenda. Deinde falso affirmat, unum locum alteri per consequentiam tantum repugnare, non autem directe; nam Moses directe affirmat, *Deum esse ignem* (vide Deut. 4. vers. 24.), et directe negat, Deum ullam habere similitudinem cum rebus visibilibus (vide Deut. 4. vers. 12.). Et, si regerat, hoc non directe, sed tantum per consequentiam negare, Deum esse ignem, adeoque illi accommodandum, ne id negare videatur; age concedamus, Deum esse ignem, vel potius, ne cum ipso insaniamus, hæc missa faciamus, et aliud exemplum in medium proferamus. Nempe Samuël * directe negat, Deum sententiæ pœnitere (vide 1. Samuël. cap. 15. vers. 29), et Jeremias contra affirmat, Deum pœnitere boni et mali, quod decreverat (vide Jerem. cap. 18. vers. 8, 10.): quid? an ne hæc quidem sibi invicem directe opponuntur? quem igitur ex istis duobus metaphorice explicare vult? Utraque sententia universalis est et utrique contraria; quod una directe affirmat, id altera directe negat. Adeoque ipse, ex ipsius regula, hoc ipsum tanquam verum amplecti et simul tanquam falsum rejicere tenetur. Deinde quid refert, quod locus aliquis non directe, sed tantum per consequentiam alteri repugnet, si consequentia clara sit, et loci circumstantia et natura metaphoricas explicationes non patiantur; quorum plurima in Bibliis reperiuntur, de quibus vide Cap. Secundum (ubi ostendimus, Prophetas diversas et contrarias habuisse opiniones, et præcipue omnes illas contradictiones, quas in Historiis esse ostendimus (nempe Capitibus 9. et 10.). Nec opus habeo hic omnia recensere, nam dicta sufficiunt ad absurda, quæ ex hac sententia et regula sequuntur, ejusque falsitatem

* Cf. Annot. XXIX.

et authoris præcipitantiam ostendendum. Quare tam hanc, quam illam Maimonidis sententiam explodimus, et pro inconcusso statuimus, quod nec Theologia Rationi, nec Ratio Theologiæ ancillari teneatur, sed unaquæque suum regnum obtineat. Nempe, uti diximus, Ratio regnum veritatis et sapientiæ, Theologia autem pietatis et obedientiæ. Nam Rationis potentia, ut jam ostendimus, non eo usque se extendit, ut determinare possit, quod homines sola obedientia absque rerum intelligentia possint esse beati. Theologia vero nihil præter hoc dictat, nihilque præter obedientiam imperat, et contra Rationem nihil vult, neque potest: Fidei enim dogmata (ut in præcedente Capite ostendimus) eatenus tantum determinat, quatenus obedientiæ sufficit; quomodo autem præcise ratione veritatis intelligenda sint, Rationi determinandum relinquit, quæ revera Mentis lux est, sine qua nihil videt præter insomnia et figmenta. Atque hic per Theologiam præcise intelligo revelationem, quatenus indicat scopum, quem diximus Scripturam intendere (nempe rationem et modum obediendi, sive veræ pietatis et fidei dogmata), hoc est id, quod proprie vocatur Dei verbum; quod in certo numero librorum non consistit (qua de re vide Cap. 12.). Theologiam enim sic acceptam, si ejus præcepta sive documenta vitæ spectes, cum Ratione convenire, et si ejus intentum et finem, nulla in re eidem repugnare comperies; et propterea omnibus universalis est. Quod at totam Scripturam in genere attinet, jam etiam Cap. 7. ostendimus, ejus sensum ex sola ejus historia, et non ex universali historia Naturæ, quæ solius Philosophiæ fundamentum est, determinandum esse; nec nobis moram injicere debet, si, postquam ejus verum sensum sic investigavimus, ipsam hic illic Rationi repugnare comperiamus. Nam quicquid hujus generis in Bibliis reperitur, vel quod homines salva charitate ignorare possunt, id certo scimus Theologiam sive Verbum Dei non tangere, et consequenter unumquemque de iis, quicquid velit, sentire posse absque scelere. Absolute igitur concludimus, quod nec Scriptura Rationi, nec Ratio Scripturæ accommodanda sit.

Verum enim vero, quandoquidem Theologiæ fundamentum, quod scilicet homines vel sola obedientia salvantur, Ratione non possumus demonstrare, verum sit an falsum, potest ergo nobis etiam objici, cur igitur id credimus? Si sine ratione, tanquam cœci, id ipsum amplectimur, ergo nos etiam stulte et sine judicio agimus. Quod si contra statuere velimus, hoc fundamentum Ratione demonstrari posse, erit ergo Theologia Phi-

losophiæ pars, nec ab eadem esset separanda. Sed ad hæc respondeo. me absolute statuere, hoc Theologiæ fundamentale dogma non posse Lumine Naturali investigari, vel saltem neminem fuisse, qui ipsum demonstraverit. et ideo Revelationem maxime necessariam fuisse; at nihilominus nos judicio uti posse, ut id jam revelatum morali saltem certitudine amplectamur. Dico morali certitudine; nam non est quod spectemus, nos de eo certiores esse posse quam ipsos Prophetas, quibus primo revelatum fuit, et quorum tamen certitudo non nisi moralis fuit, ut jam ostendimus Cap. 2. hujus Tractatus. Ii igitur tota errant via, qui Scripturæ authoritatem mathematicis demonstrationibus ostendere conantur. Nam Bibliorum authoritas ab authoritate Prophetarum dependet; adeoque ipsa nullis fortioribus argumentis demonstrari potest, quam iis, quibus Prophetæ olim suam populo persuadere solebant; imo nullo alio fundamento nostra de eadem certitudo fundari potest, quam eo, quo Prophetæ suam certitudinem et authoritatem fundabant. Nam totam Prophetarum certitudinem his tribus consistere ostendimus, nempe I. distincta et vivida imaginatione, II. signo, III. denique et præcipuo, animo ad æquum et bonum inclinato; nec ullis aliis rationibus fundabantur; adeoque neque etiam populo, cui olim viva voce, nec nobis, quibus scripto loquuntur, ullis aliis rationibus suam authoritatem demonstrare poterunt. At primum, quod scilicet res vivide imaginabantur, Prophetis tantum constare poterat; quare tota nostra de revelatione certitudo in reliquis duobus tantum, nempe Signo et Doctrina, fundari potest et debet. Quod quidem Moses etiam expresse docet. Nam Deuter. cap. 18. jubet populum obedire Prophetæ, qui nomine Dei verum signum dedit; sed si falso aliquid, etsi nomine Dei, prædixerit, mortis tamen eundem damnare, ut et etiam eum, qui populum a vera religione seducere voluerit. tametsi suam authoritatem signis et portentis confirmaverit (qua de re vide Deut. cap 13.). Unde sequitur, verum Prophetam a falso dignosci ex doctrina et miraculo simul; talem enim Moses verum esse declarat, eique absque ullo fraudis timore credere jubet; atque eos falsos esse ait et reos mortis, qui falso, etsi nomine Dei, aliquid prædixerint, vel qui falsos Deos, etsi vera miracula fecissent, docuerunt. Quare nos etiam hac tantum de causa Scripturæ, hoc est ipsis Prophetis, credere tenemur, nimirum propter doctrinam signis confirmatam. Nam quoniam videmus, Prophetas Charitatem et Justitiam supra omnia commendare, et nihil aliud intendere, hinc concludimus, eos non dolo malo,

sed ex vero animo docuisse, homines obedientia et fide beatos fieri; et quia hoc insuper signis confirmaverunt, hinc nobis persuademus, eos non temere id dixisse, neque deliravisse dum prophetabant; in quo etiam magis confirmamur, dum attendimus, quod nihil morale docuerunt, quod cum Ratione planissime non conveniat; nam non temere est, quod verbum Dei in Prophetis cum ipso verbo Dei in nobis loquente omnino conveniat. Atque hæc, inquam, nos æque certi ex Bibliis, ac olim Judæi ex viva voce Prophetarum hæc eadem concludebant. Nam supra in fine Cap. 12. ostendimus, Scripturam ratione doctrinæ et præcipuarum historiarum incorruptam ad nostras manus pervenisse. Quare hoc totius Theologiæ et Scripturæ fundamentum, quamvis mathematica demonstratione ostendi nequeat, sano tamen judicio amplectimur. Nam inscitia quidem est, id, quod tot Prophetarum testimoniis confirmatum est, et ex quo magnum solamen iis, qui Ratione non ita pollent, oritur, et Reipublicæ non mediocris utilitas sequitur, et quod absolute sine periculo aut damno credere possumus, nolle tamen amplecti, idque ea sola de causa, quia mathematice domonstrari nequit: quasi vero ad vitam sapienter instituendam nihil tanquam verum admittamus, quod ulla dubitandi ratione in dubium revocari queat, aut quod pleræque nostræ actiones non admodum incertæ sint, et alea plenæ. Equidem fateor, qui putant Philosophiam et Theologiam sibi invicem contradicere, et propterea alterutram e suo regno deturbandam existimant, et huic aut illi valedicendum, eos non absque ratione studere, Theologiæ firma fundamenta jacere, eamque mathematice demonstrare conari. Quis enim, nisi desperatus et insanus, Rationi temere valedicere vellet, vel artes et scientias contemnere, et Rationis certitudinem negare? At interim eos absolute excusare non possumus, quandoquidem Rationem in auxilium vocare volunt ad eandem repellendam, et certa ratione eandem incertam reddere conantur. Imo dum student, mathematicis demonstrationibus Theologiæ veritatem et authoritatem ostendere, et Rationi et Lumini Nuturali authoritatem adimere, nihil aliud faciunt, quam ipsam Theologiam sub Rationis imperium trahere, et plane videntur supponere, Theologiæ authoritatem nullum habere splendorem, nisi lumine naturali Rationis illustretur. Et, si contra jactant, se interno Spiritus Sancti testimonio omnino acquiescere, et nulla alia de causa Rationem in auxilium vocare, quam propter infideles, ad eosdem scilicet convincendos: nil tamen fidei eorum dictis habendum, nam jam facile ostendere possumus, eos vel ex affectibus, vel vana gloria id dicere.

Ex præcedente enim Capite evidentissime sequitur, Spiritum Sanctum non nisi de bonis operibus testimonium dare; quæ etiam Paulus ideo in Epist. ad Galat. cap. 5. vers. 22. fructus Spiritus Sancti vocat, et ipse revera nihil aliud est præter animi acquiescentiam, quæ ex bonis actionibus in mente oritur. De veritate autem et certitudine rerum, quæ solius sunt speculationis, nullus Spiritus testimonium dat, præter Rationem, quæ sola, ut jam ostendimus, veritatis regnum sibi vindicavit. Si quem ergo præter hunc Spiritum contendunt habere, qui ipsos de veritate certos reddit, id falso jactant, et non nisi ex affectuum præjudicio loquuntur, vel præ magno timore, ne a Philosophis vincantur et publice risui exponantur. ad sacra confugiunt; sed frustra, nam quam aram sibi parare potest, qui Rationis majestatem lædit? Verum eos missos facio, quandoquidem me meæ causæ satisfecisse puto, quod ostenderim, qua ratione Philosophia a Theologia separanda sit, et in quo utraque potissimum consistat; et quod neutra neutri ancilletur, sed quod unaquæque suum regnum sine ulla alterius repugnantia obtineat; et quod denique, ubi data fuit occasio, etiam ostenderim absurda, incommoda et damna, quæ secuta sunt ex eo, quod homines has duas facultates miris modis inter se confuderint, nec accurate inter ipsas destinguere, unamque ab alia separare sciverint. Jam, antequam ad alia pergam, hic expresse monere volo * (tametsi jam dictum sit) circa utilitatem et necessitatem Sacræ Scripturæ, sive Revelationis, quod ipsam permagnam statuo. Nam, quandoquidem non possumus Lumine Naturali percipere, quod simplex obedientia via ad salutem sit **, sed sola Revelatio doceat, id ex singulari Dei gratia, quam Ratione assequi non possumus, fieri; hinc sequitur, Scripturam magnum admodum solamen mortalibus attulisse. Quippe omnes absolute obedire possunt, et non nisi paucissimi sunt, si cum toto humano genere comparentur, qui virtutis habitum ex solo Rationis ductu acquirunt; adeoque, nisi hoc Scripturæ testimonium haberemus, de omnium fere salute dubitaremus.

* Cf. Annot. XXX. ** Cf. Annot. XXXI.

CAPUT XVI.

De Reipublicæ Fundamentis; de Jure uniuscujusque Naturali et Civili; deque Summarum Potestatum Jure.

Huc usque Philosophiam a Theologia separare curavimus, et libertatem philosophandi ostendere, quam hæc unicuique concedit. Quare tempus est ut inquiramus quo usque hæc libertas sentiendi, et quæ unusquisque sentit dicendi, in optima Republica se extendat. Hoc ut ordine examinemus, de fundamentis Reipublicæ disserendum, et prius de Jure Naturali uniuscujusque, ad Rempublicam et Religionem nondum attendentes.

Per Jus et Institutum Naturæ nihil aliud intelligo, quam regulas naturæ uniuscujusque individui, secundum quas unumquodque naturaliter determinatum concipimus ad certo modo existendum et operandum. Ex. gr. pisces a Natura determinati sunt ad natandum, magni ad minores comedendum; adeoque pisces summo naturali jure aqua potiuntur. et magni minores comedunt. Nam certum est, Naturam absolute consideratam jus summum habere ad omnia, quæ potest, hoc est, Jus Naturæ eo usque se extendere, quo usque ejus potentia se extendit. Naturæ enim potentia ipsa Dei potentia est, qui summum jus ad omnia habet; sed, quia universalis potentia totius Naturæ nihil est præter potentiam omnium individuorum simul, hinc sequitur, unumquodque individuum jus summum habere ad omnia, quæ potest, sive, jus uniuscujusque eo usque se extendere. quo usque ejus determinata potentia se extendit. Et quia lex summa Naturæ est, ut unaquæque res in suo statu. quantum in se est, conetur perseverare, idque nulla alterius, sed tantum sui habita ratione; hinc sequitur, unumquodque individuum jus summum ad hoc habere, hoc est (uti dixi) ad existendum et operandum prout naturaliter determinatum est. Nec hic ullam agnoscimus differentiam inter homines et reliqua Naturæ individua; neque inter homines Ratione præditos et inter alios, qui veram Rationem ignorant; neque inter fatuos, delirantes, et sanos. Quicquid enim unaquæque res ex legibus suæ naturæ agit, id summo jure agit, nimirum quia agit, prout ex Natura determinata est, nec aliud potest. Quare inter homines, quamdiu sub imperio solius Naturæ vivere considerantur, tam ille, qui Rationem nondum novit, vel qui virtutis habitum nondum habet, ex solis legibus

Appetitus summo jure vivit, quam ille, qui ex legibus Rationis vitam suam dirigit. Hoc est, sicuti sapiens jus summum habet ad omnia, quæ Ratio dictat, sive ex legibus Rationis vivendi; sic etiam ignarus et animi impotens summum jus habet ad omnia, quæ Appetitus suadet, sive ex legibus Appetitus vivendi. Atque hoc idem est, quod Paulus docet, qui ante legem, hoc est, quamdiu homines ex Naturæ imperio vivere considerantur, nullum peccatum agnoscit.

Jus itaque Naturale uniuscujusque hominis non sana Ratione, sed cupiditate et potentia determinatur. Non enim omnes naturaliter determinati sunt ad operandum secundum regulas et leges Rationis; sed contra omnes ignari omnium rerum nascuntur, et, antequam veram vivendi rationem noscere possunt et virtutis habitum acquire, magna ætatis pars, etsi bene educati fuerint, transit; et nihilominus interim vivere tenentur, seque, quantum in se est, conservare, nempe ex solo Appetitus impulsu; quandoquidem Natura iis nihil aliud dedit, et actualem potentiam ex sana ratione vivendi denegavit; et propterea non magis ex legibus sanæ mentis vivere tenentur, quam felis ex legibus naturæ leoninæ. Quicquid itaque unusquisque, qui sub solo Naturæ imperio consideratur, sibi utile, vel ductu sanæ Rationis vel ex Affectuum impetu, judicat, id summo Naturæ Jure appetere, et quacunque ratione, sive vi, sive dolo, sive precibus, sive quocunque demum modo facilius poterit, ipsi capere licet; et consequenter pro hoste habere eum, qui impedire vult, quominus animum expleat suum.

Ex quibus sequitur, Jus et Institutum Naturæ, sub quo omnes nascuntur, et maxima ex parte vivunt, nihil, nisi quod nemo cupit et quod nemo potest, prohibere; non contentiones, non odia, non iram, non dolos, nec absolute aliquid quod Appetitus suadet aversari. Nec mirum, nam Natura non legibus humanæ Rationis, quæ non nisi hominum verum utile et conservationem intendunt, intercluditur, sed infinitis aliis, quæ totius Naturæ, cujus homo particula est, æternum ordinem respiciunt; ex cujus sola necessitate omnia individua certo modo determinantur ad existendum et operandum. Quicquid ergo nobis in Natura ridiculum, ubsurdum, aut malum videtur, id inde venit, quod res tantum ex parte novimus, totiusque Naturæ ordinem et cohærentiam maxima ex parte ignoramus, et quod omnia ex usu nostræ Rationis dirigi volumus; cum tamen id, quod Ratio malum esse dictat, non malum sit respectu ordinis et legum universæ Naturæ, sed tantum solius nostræ naturæ legum respectu.

Verum enim vero, quanto sit hominibus utilius, secundum leges et certa nostræ Rationis dictamina vivere, quæ, uti diximus, non nisi verum hominum utile intendunt, nemo potest dubitare. Præterea nullus est, qui non cupiat secure extra metum, quoad fieri potest, vivere; quod tamen minime potest contingere, quamdiu unicuique ad lubitum omnia facere licet, nec plus juris Rationi, quam odio et iræ conceditur; nam nullus est, qui inter inimicitias, odia, iram, et dolos non anxie vivat, quæque adeo, quantum in se est, non conetur vitare. Quod si etiam consideremus, homines absque mutuo auxilio miserrime et absque Rationis cultu necassario vivere, ut in Cap. 5. ostendimus, clarissime videbimus, homines ad secure et optime vivendum necessario in unum conspirare debuisse, ac proinde effecisse, ut jus, quod unusquisque ex Natura ad omnia habebat, collective haberent, neque amplius ex vi et appetitu uniuscujusque, sed ex omnium simul potentia et voluntate determinaretur. Quod tamen frustra tentassent, si, nisi quod appetitus suadet, sequi vellent (ex legibus enim appetitus unusquisque diverse trahitur); adeoque firmissime statuere et pacisci debuerunt, ex solo Rationis dictamine (cui nemo aperte repugnare audet, ne mente carere videatur) omnia dirigere, et appetitum, quatenus in damnum alterius aliquid suadet, frænare, neminique facere, quod sibi fieri non vult, jusque denique alterius tanquam suum defendere. Qua autem ratione pactum hoc iniri debeat, ut ratum fixumque sit, hic jam videndum. Nam lex humanæ naturæ universalis est, ut nemo aliquid, quod bonum esse judicat, negligat, nisi spe majoris boni, vel ex metu majoris damni; nec aliquod malum perferat, nisi ad majus evitandum, vel spe majoris boni. Hoc est, unusquisque de duobus bonis, quod ipse majus esse judicat, et de duobus malis, quod minus sibi videtur, eliget. Dico expresse, quod sibi eligenti majus aut minus videtur; non, quod res necessario ita se habebat, ut ipse judicat. Atque hæc lex adeo *firmiter* naturæ humanæ inscripta est, ut inter æternas veritates sit ponenda, quas nemo ignorare potest. At ex ea necessario sequitur, neminem absque dolo * promissurum, se jure, quod in omnia habet, cessurum, et absolute neminem promissis staturum, nisi ex metu majoris mali vel spe majoris boni. Quod ut melius intelligatur, ponatur, Latronem me cogere, ut ei promittam, me mea bona, ubi velit, ipsi daturum. Jam, quandoquidem, ut jam ostendi, meum jus naturale sola mea potentia determinatur, certum est quod, si possum dolo me ab

* Cf. Annot. XXXII.

Appetitus summo jure vivit, quam ille, qui ex legibus Rationis vitam suam dirigit. Hoc est, sicuti sapiens jus summum habet ad omnia, quæ Ratio dictat, sive ex legibus Rationis vivendi; sic etiam ignarus et animi impotens summum jus habet ad omnia, quæ Appetitus suadet, sive ex legibus Appetitus vivendi. Atque hoc idem est, quod Paulus docet, qui ante legem, hoc est, quamdiu homines ex Naturæ imperio vivere considerantur, nullum peccatum agnoscit.

Jus itaque Naturale uniuscujusque hominis non sana Ratione, sed cupiditate et potentia determinatur. Non enim omnes naturaliter determinati sunt ad operandum secundum regulas et leges Rationis; sed contra omnes ignari omnium rerum nascuntur, et, antequam veram vivendi rationem noscere possunt et virtutis habitum acquire, magna ætatis pars, etsi bene educati fuerint, transit; et nihilominus interim vivere tenentur, seque, quantum in se est, conservare, nempe ex solo Appetitus impulsu; quandoquidem Natura iis nihil aliud dedit, et actualem potentiam ex sana ratione vivendi denegavit; et propterea non magis ex legibus sanæ mentis vivere tenentur, quam felis ex legibus naturæ leoninæ. Quicquid itaque unusquisque, qui sub solo Naturæ imperio consideratur, sibi utile, vel ductu sanæ Rationis vel ex Affectuum impetu, judicat, id summo Naturæ Jure appetere, et quacunque ratione, sive vi, sive dolo, sive precibus, sive quocunque demum modo facilius poterit, ipsi capere licet; et consequenter pro hoste habere eum, qui impedire vult, quominus animum expleat suum.

Ex quibus sequitur, Jus et Institutum Naturæ, sub quo omnes nascuntur, et maxima ex parte vivunt, nihil, nisi quod nemo cupit et quod nemo potest, prohibere; non contentiones, non odia, non iram, non dolos, nec absolute aliquid quod Appetitus suadet aversari. Nec mirum, nam Natura non legibus humanæ Rationis, quæ non nisi hominum verum utile et conservationem intendunt, intercluditur, sed infinitis aliis, quæ totius Naturæ, cujus homo particula est, æternum ordinem respiciunt; ex cujus sola necessitate omnia individua certo modo determinantur ad existendum et operandum. Quicquid ergo nobis in Natura ridiculum, ubsurdum, aut malum videtur, id inde venit, quod res tantum ex parte novimus, totiusque Naturæ ordinem et cohærentiam maxima ex parte ignoramus. et quod omnia ex usu nostræ Rationis dirigi volumus; cum tamen id, quod Ratio malum esse dictat, non malum sit respectu ordinis et legum universæ Naturæ, sed tantum solius nostræ naturæ legum respectu.

Verum enim vero, quanto sit hominibus utilius, secundum leges et certa nostræ Rationis dictamina vivere, quæ, uti diximus, non nisi verum hominum utile intendunt, nemo potest dubitare. Præterea nullus est, qui non cupiat secure extra metum, quoad fieri potest, vivere; quod tamen minime potest contingere, quamdiu unicuique ad lubitum omnia facere licet, nec plus juris Rationi, quam odio et iræ conceditur; nam nullus est, qui inter inimicitias, odia, iram, et dolos non anxie vivat, quæque adeo, quantum in se est, non conetur vitare. Quod si etiam consideremus, homines absque mutuo auxilio miserrime et absque Rationis cultu necassario vivere, ut in Cap. 5. ostendimus, clarissime videbimus, homines ad secure et optime vivendum necessario in unum conspirare debuisse, ac proinde effecisse, ut jus, quod unusquisque ex Natura ad omnia habebat, collective haberent, neque amplius ex vi et appetitu uniuscujusque, sed ex omnium simul potentia et voluntate determinaretur. Quod tamen frustra tentassent, si, nisi quod appetitus suadet, sequi vellent (ex legibus enim appetitus unusquisque diverse trahitur); adeoque firmissime statuere et pacisci debuerunt, ex solo Rationis dictamine (cui nemo aperte repugnare audet, ne mente carere videatur) omnia dirigere, et appetitum, quatenus in damnum alterius aliquid suadet, frænare, neminique facere, quod sibi fieri non vult, jusque denique alterius tanquam suum defendere. Qua autem ratione pactum hoc iniri debeat, ut ratum fixumque sit, hic jam videndum. Nam lex humanæ naturæ universalis est, ut nemo aliquid, quod bonum esse judicat, negligat, nisi spe majoris boni, vel ex metu majoris damni; nec aliquod malum perferat, nisi ad majus evitandum, vel spe majoris boni. Hoc est, unusquisque de duobus bonis, quod ipse majus esse judicat, et de duobus malis, quod minus sibi videtur, eliget. Dico expresse, quod sibi eligenti majus aut minus videtur; non, quod res necessario ita se habebat, ut ipse judicat. Atque hæc lex adeo *firmiter* naturæ humanæ inscripta est, ut inter æternas veritates sit ponenda, quas nemo ignorare potest. At ex ea necessario sequitur, neminem absque dolo * promissurum, se jure, quod in omnia habet, cessurum, et absolute neminem promissis staturum, nisi ex metu majoris mali vel spe majoris boni. Quod ut melius intelligatur, ponatur, Latronem me cogere, ut ei promittam, me mea bona, ubi velit, ipsi daturum. Jam, quandoquidem, ut jam ostendi, meum jus naturale sola mea potentia determinatur, certum est quod, si possum dolo me ab

* Cf. Annot. XXXII.

hoc Latrone liberare, ipsi quicquid velit promittendo, mihi id Naturæ Jure facere licere, dolo scilicet quicquid velit pacisci. Vel ponatur, me absque fraude alicui promisisse, me spatio viginti dierum non gustaturum cibum neque ullum alimentum, et postea vidisse, me stulte promisisse, nec sine damno maximo promisso stare posse; quando quidem ex Jure Naturali de duobus malis minus eligere teneor, possum ergo summo jure fidem talis pacti rumpere, et dictum indictum ut sit facere. Atque hoc inquam Jure Naturali licere, sive vera et certa ratione videam, sive ex opinione videre videar, me male promisisse: sive enim id vere sive falso videam, maximum timebo malum, quodque adeo ex Naturæ instituto omni modo vitare conabor. Ex quibus concludimus, pactum nullam vim habere posse, nisi ratione utilitatis, qua sublata pactum simul tollitur et irritum manet; ac propterea stulte alterius fidem in æternum sibi aliquem expostulare, si simul non conatur efficere, ut ex ruptione pacti ineundi plus damni quam utilitatis ruptorem sequatur: quod quidem in Republica instituenda maxime locum habere debet. At, si omnes homines facile solo ductu Rationis duci possent, summamque Reipublicæ utilitatem et necessitatem noscere, nullus esset, qui dolos prorsus non detestaretur, sed omnes summa cum fide ex cupiditate summi hujus boni, nempe Reipublicæ conservandæ, pactis omnino starent, et fidem, summum Reipublicæ præsidium, supra omnia servarent. Sed longe abest, ut omnes ex solo ductu Rationis facile semper duci possint: nam unusquisque a sua voluptate trahitur, et avaritiâ, gloriâ, invidiâ, irâ, etc. sæpissime Mens ita occupatur, ut nullus locus Rationi relinquatur: quapropter, quamvis homines certis signis simplicis animi promittant et paciscantur, se fidem servaturos, nemo tamen, nisi promisso aliud accedat, de fide alterius potest esse certus: quandoquidem unusquisque Naturæ Jure dolo agere potest, nec pactis stare tenetur, nisi spe majoris boni vel metu majoris mali. Verum, quia jam ostendimus, Jus Naturale sola potentia uniuscujusque determinari, sequitur, quod quantum unusquisque potentiæ, quam habet, in alterum vel vi vel sponte transfert, tantum etiam de suo jure alteri necessario cedat *, et illum summum jus in omnes habere, qui summam habet potestatem, qua omnes vi cogere, et metu summi supplicii, quod omnes universaliter timent, retinere potest: quod quidem jus tamdiu tantum retinebit, quamdiu hanc potentiam, quicquid

* Ed. Pr.: *cedere.*

velit exequendi, conservabit; alias precario imperabit, et nemo fortior, nisi velit, ei obtemperare tenebitur.

Hac itaque ratione sine ulla Naturalis Juris repugnantia societas formari potest, pactumque omne summa cum fide semper servari; si nimirum unusquisque omnem, quam habet, potentiam in societatem transferat; quæ adeo summum Naturæ jus in omnia, hoc est summum imperium, sola retinebit, cui unusquisque, vel ex libero animo vel metu summi supplicii, parere tenebitur. Talis vero societatis jus Democratia vocatur, quæ proinde definitur cœtus universus hominum, qui collegialiter summum jus ad omnia, quæ potest, habet. Ex quo sequitur, summam potestatem nulla lege teneri, sed omnes ad omnia ei parere debere: hoc enim tacite vel expresse pacisci debuerunt omnes, cum omnem suam potentiam se defendendi, hoc est omne suum jus, in eam transtulerunt. Quippe, si aliquid sibi servatum volebant, debuerant simul sibi cavere, quo id tuto defendere possent; cum autem id non fecerint, nec absque imperii divisione, et consequenter destructione, facere potuerint, eo ipso se arbitrio summæ potestatis absolute submiserunt. Quod cum absolute fecerint, idque (ut jam ostendimus) et necessitate cogente, et ipsa Ratione suadente; hinc sequitur, quod, nisi hostes Imperii esse velimus, et contra Rationem, Imperium summis viribus defendere suadentem, agere, omnia absolute summæ potestatis mandata exequi tenemur, tametsi absurdissima imperet; talia enim Ratio exequi etiam jubet, ut de duobus malis minus eligamus. Adde, quod hoc periculum, se scilicet alterius imperio et arbitrio absolute submittendi, facile unusquisque adire poterat; nam, ut ostendimus, summis potestatibus hoc jus, quicquid velint imperandi, tamdiu tantum competit, quamdiu revera summam habent potestatem: quod si eandem amiserint, simul etiam jus omnia imperandi amittunt, et in eum vel eos cadit, qui ipsum acquisiverunt et retinere possunt. Quapropter raro admodum contingere potest, ut summæ potestates absurdissima imperent; ipsis enim maxime incumbit, ut sibi prospiciant et imperium retineant, communi bono consulere, et omnia ex Rationis dictamine dirigere: violenta enim imperia, ut ait Seneca *, nemo continuit diu. Quibus accedit, quod in Democratico imperio minus timenda sunt absurda. Nam fere impossibile est, ut major unius cœtus pars, si magnus est, in uno absurdo conveniat; deinde propter ejus fundamentum et finem, qui, ut etiam ostendimus,

* Vide supra pag.

nullus alius est quam absurda Appetitûs vitare, et homines sub Rationis limites, quoad ejus fieri potest, continere, ut concorditer et pacifice vivant; quod fundamentum si tollatur, facile tota fabrica ruet. His ergo providere, summæ tantum potestati incumbit; subditis autem, uti diximus, ejus mandata exequi, nec aliud jus agnoscere, quam quod summa potestas jus esse declarat. At forsan aliquis putabit, nos hac ratione subditos servos facere, quia putant servum esse eum, qui ex mandato agit, et liberum, qui animo suo morem gerit; quod quidem non absolute verum est, nam revera is, qui a sua voluptate ita trahitur, et nihil quod sibi utile est, videre neque agere potest, maxime servus est, et solus ille liber, qui integro animo ex solo ductu Rationis vivit. Actio autem ex mandato, hoc est obedientia, libertatem quidem aliquo modo tollit, at non illico servum facit, sed actionis ratio. Si finis actionis non est ipsius agentis, sed imperantis utilitas, tum agens servus est, et sibi inutilis; at in Republica et Imperio, ubi salus totius populi, non imperantis, summa lex est, qui in omnibus summæ potestati obtemperat, non sibi inutilis servus, sed subditus dicendus; et ideo illa Respublica maxime libera est, cujus leges sana Ratione fundatæ sunt; ibi enim * unusquisque, ubi velit, liber esse potest, hoc est, integro animo ex ductu Rationis vivere. Sic etiam liberi, tametsi omnibus parentum mandatis obedire tenentur, non tamen servi sunt; nam parentum mandata liberorum utilitatem maxime spectant. Magnam ergo differentiam inter servum, filium, et subditum agnoscimus, qui propterea sic definiuntur: nempe servus est; qui mandatis domini, quæ utilitatem imperantis tantum spectant, obtemperare tenetur; filius autem, qui id, quod sibi utile est, ex mandato parentis agit; subditus denique, qui id, quod communi et consequenter quoque sibi utile est, ex mandato summæ potestatis agit. Atque his imperii Democratici fundamenta satis clare ostendisse puto; de quo præ omnibus agere malui, quia maxime naturale videbatur, et maxime ad libertatem, quam Natura unicuique concedit, accedere. Nam in eo nemo jus suum naturale ita in alterum transfert, ut nulla sibi imposterum consultatio sit, sed in majorem totius Societatis partem, cujus ille unam facit. Atque hac ratione omnes manent, ut antea in statu naturali, æquales. Deinde de hoc solo imperio ex pofesso agere volui, quia ad meum intentum maxime facit, qui de utilitate libertatis in Republica agere constitueram. Reliquarum ergo potestatum fundamentis supersedeo,

---

* Cf. Annot. XXXIII.

nec nobis, ut earum jus noscamus, scire jam opus est, unde ortum habuerint, et sæpe habeant; id enim ex modo ostensis satis superque constat. Nam quisquis summam habet potestatem, sive unus sit, sive pauci, sive denique omnes, certum est, ei summum jus quicquid velit imperandi competere; et præterea, quisquis potestatem se defendendi, sive sponte sive vi coactus, in alium transtulit, eum suo jure naturali plane cessisse, et consequenter eidem ad omnia absolute parere decrevisse; quod omnia præstare tenetur, quamdiu Rex, sive Nobiles, sive Populus, summam quam acceperunt potestatem, quæ juris transferendi fundamentum fuit, conservant. Nec his plura addere opus est.

Imperii fundamentis et jure ostensis, facile erit determinare, quid jus civile privatum, quid injuria, quid justitia et injustitia, in statu civili sit: deinde quis confœderatus, quis hostis, et quid denique crimen læsæ majestatis sit. Per jus enim civile privatum nihil aliud intelligere possumus, quam uniuscujusque libertatem ad sese in suo statu conservandum, quæ edictis summæ potestatis determinatur, solaque ejusdem authoritate defenditur. Nam postquam unusquisque jus suum ex proprio beneplacito vivendi, quo sola sua potestate determinabatur, hoc est suam libertatem et potentiam se defendendi, in alium transtulit, ex sola illius ratione jam vivere tenetur, et solo ejusdem præsidio se defendere. Injuria est, cum civis vel subditus ab alio aliquod damnum contra jus civile, sive edictum summæ potestatis, pati cogitur. Injuria enim non nisi in statu civili potest concipi; sed neque a summis potestatibus, quibus jure omnia licent, ulla fieri potest subditis; ergo in privatis tantum, qui jure tenentur invicem non lædere, locum habere potest. Justitia est animi constantia tribuendi unicuique quod ei ex jure civili competit; Injustitia autem est, specie juris alicui detrahere, quod ei ex vera legum interpretatione competit. Vocantur etiam Æquitas et Iniquitas, quia qui constituti sunt ad lites dirimendas, nullum respectum personarum, sed omnes æquales habere tenentur, et jus uniuscujusque æque defendere; non diviti invidere, neque pauperem contemnere. Confœderati sunt homines duarum civitatem, qui, ne belli discrimine in periculum veniant, vel ob aliam quamcumque utilitatem, inter se contrahunt invicem non lædere, sed contra necessitate cogente opitulari, idque unoquoque suum imperium retinente. Hic contractus tamdiu erit validus, quamdiu ejus fundamentum, nempe ratio periculi sive utilitatis, in medio erit: quippe nemo contrahit, nec pactis stare tenetur, nisi spe alicujus boni, vel sollicitudine alicujus mali; quod fundamentum si

tollatur, pactum ex sese tollitur; quod etiam experientia satis superque docet. Nam, quamvis diversa imperia inter se contrahant, invicem non lædere, conantur tamen quantum possunt impedire, quo minus alterutrum potentius evadat, nec fidem dictis habent, nisi utriusque ad contrahendum finem et utilitatem satis perspectam habuerint. Alias dolum timent, nec injuria: quis enim dictis et promissis ejus, qui summam potestatem et jus retinet ad quidlibet faciendum, et cui sui imperii salus et utilitas summa lex debet esse, acquiescet, nisi stultus, qui summarum potestatum jus ignorat? Et si præterea ad pietatem et religionem attendamus, videbimus insuper, neminem, qui imperium tenet, absque scelere promissis stare posse cum damno sui imperii: quicquid enim promisit, quod in damnum sui imperii cadere videt, id præstare non potest, nisi fidem subditis datam solvendo, qua tamen maxime tenetur, et quam etiam servare, sanctissime promittere solent. Porro hostis est quicunque extra civitatem ita vivit, ut neque ut confœderatus, neque ut subditus imperium civitatis agnoscit: hostem enim imperii non odium, sed jus facit, et jus civitatis in eum, qui ejus imperium nullo contrahendi genere agnoscit, idem est ac in eum, qui damnum intulit: quippe quacunque ratione poterit, eundem vel ad deditionem, vel ad confœderationem jure potest cogere. Denique crimen læsæ majestatis in subditis sive civibus tantum, qui pacto tacito vel expresso omne suum jus in civitatem transtulerunt, locum habet; atque is subditus tale crimen commisisse dicitur, qui jus summæ potestatis aliqua ratione arripere, seu in alium transferre, conatus est. Dico *conatus est;* nam si non essent condemnandi, nisi post factum commissum, sero plerumque post jus acceptum, aut translatum in alium, id conaretur civitas. Dico deinde absolute *qui aliqua ratione jus summæ potestatis arripere conatur*, nullam scilicet agnoscendo differentiam, sive inde damnum sive incrementum totius Reipublicæ quam clarissime sequeretur. Quacunque enim ratione id conatus est, majestatem læsit, et jure damnatur; quod quidem in bello omnes fatentur jure optimo fieri: nempe, si quis stationem suam non servat, sed inscio imperatore hostem adit, quamvis bono consilio, sed suo, rem aggressus fuerit, hostemque expugnaverit, capitis tamen jure damnatur, quia juramentum jusque imperatoris violavit. At quod omnes absolute cives hoc jure semper teneantur, non æque clare omnes vident; ratio tamen eadem prorsus est. Nam, quandoquidem Respublica solo summæ potestatis consilio debet conservari et dirigi, hocque jus ei soli competere absolute pacti sunt; si quis

ergo solo suo arbitrio, et inscio supremo consilio, negotium aliquod publicum aggressus est exequi, quamvis inde incrementum civitatis, uti diximus, certo sequeretur, jus tamen summæ potestatis violavit, et majestatem læsit, atque jure merito damnatur.

Superest jam, ut omnem scrupulum amoveamus, respondere, an id, quod supra affirmavimus, quod scilicet unusquisque, qui Rationis usum non habet, in statu naturali ex legibus appetitus summo jure Naturæ vivit, non aperte Juri Divino revelato repugnet? Nam cum omnes absolute (sive Rationis usum habeant sive minus) æque tenerentur, ex mandato divino, proximum tanquam se ipsum amare, non ergo sine injuria alteri damnum inferre possumus, et solis legibus appetitus vivere. Verum huic objectioni, si tantum ad statum naturalem attendimus, facile respondere possumus; nam is et natura et tempore prior est Religione. Nemo enim * ex Natura scit, se ulla erga Deum teneri obedientia, imo nec ulla ratione hoc assequi, sed tantum ex Revelatione signis confirmata unusquisque id habere potest. Quare ante revelationem nemo jure divino, quod non potest non ignorare, tenetur. Et ideo statis naturalis cum statu religionis minime confundendus, sed absque religione et lege, et consequenter absque peccato et injuria, concipiendus; ut jam fecimus, et Pauli authoritate confirmavimus. Nec tantum ratione ignorantiæ statum naturalem ante jus divinum revelatum et absque eodem concipimus, sed etiam ratione libertatis, qua omnes nascuntur. Si enim homines ex Natura jure divino tenerentur, vel si jus divinum ex Natura jus esset, superfluum erat, ut Deus cum hominibus contractum iniret, et pacto et juramento eosdem obligaret. Quare absolute concedendum, jus divinum ab eo tempore incepisse, a quo homines expresso pacto Deo promiserunt in omnibus obedire, quo sua libertate naturali quasi cesserunt, jusque suum in Deum transtulerunt, sicuti in statu civili fieri diximus. Sed de his in sequentibus prolixius agam. Verum instari adhuc potest, quod summæ potestates æque ac subditi hoc jure divino tenentur; quas tamen diximus jus naturale retinere, et iis omnia jure licere. Quare ad hanc integram amovendam difficultatem, quæ non tam ex ratione status quam juris naturalis oritur, dico, quod unusquisque in statu naturali eadem ratione tenetur jure Revelato, ac tenetur ex dictamine sanæ Rationis vivere; nempe quia ipsi utilius est et ad salutem ne-

* Cf. Annot. XXXIV.

cessarium; quod si nollet, cum suo periculo licet. Atque adeo ex solo proprio, non autem ex alterius decreto vivere, neque aliquem mortalem judicem, nec jure Religionis vindicem, agnoscere tenetur. Atque hoc jus summam potestatem retinuisse affirmo; quæ quidem homines consulere potest, at neminem judicem agnoscere tenetur, nec ullum mortalem præter se alicujus juris vindicem, nisi Prophetam, qui expresse a Deo missus fuerit, quique id indubitatis signis ostenderit. At nec tunc quidem hominem, sed Deum ipsum judicem agnoscere cogitur. Quod si summa potestas nollet Deo in jure suo revelato obedire, id ipsi cum suo periculo et damno licet, nullo scilicet jure civili vel naturali repugnante. Jus enim Civile ab ejus decreto tantum pendet; Jus autem Naturale pendet a legibus Naturæ, quæ non Religioni, humanum tantum utile intendenti, sed ordini universæ Naturæ, hoc est æterno Dei decreto nobis incognito, accommodatæ sunt. Quod quidem Alii obscurius concepisse videntur, qui scilicet statuunt, hominem contra voluntatem Dei revelatam quidem, sed non contra ejus æternum decretum, quo omnia prædeterminavit, posse peccare. Si quis autem jam roget, Quid, si summa potestas aliquid contra religionem, et obedientiam, quam Deo expresso pacto promisimus, imperet? divino an humano imperio obtemperandum? Sed quia de his in sequentibus prolixius agam, hic breviter tantum dico, Deo supra omnia obediendum, quando certam et indubitatam habemus revelationem. Sed quia circa religionem maxime errare solent homines, et pro ingeniorum diversitate multa magno certamine fingere, ut experientia plus quam satis testatur; certum est, quod, si nemo summæ potestati jure teneretur obtemperare in iis, quæ ipse ad religionem pertinere putat, tum jus civitatis a diverso uniuscujusque judicio et affectu penderet. Nam nemo eodem teneretur, qui id contra suam fidem et superstitionem statutum judicaret, atque adeo unusquisque sub hoc prætextu licentiam ad omnia sumere posset. Et quandoquidem hac ratione jus civitatis prorsus violatur, hinc sequitur, summæ potestati, cui soli jura imperii conservare et tutari tam jure divino quam naturali incumbit, jus summum competere de religione statuendi, quicquid judicat, et omnes ad ejusdem de eadem decreta et mandata, ex fide ipsi data, quam Deus omnino servari jubet, obtemperare teneri. Quod si ii, qui summum tenent imperium, sint Ethnici, vel cum iis nihil contrahendum, sed, potius quam jus suum in eos transferant, extrema pati deliberandum; vel, si contraxerint, jusque suum in eos transtulerint, quandoquidem eo ipso se religionemque defendendi

privaverunt, iis obtemperare tenentur, fidemque servare, vel ad id cogi; excepto eo, cui Deus certà revelatione singulare contra Tyrannum promiserit auxilium, vel * nominatim exceptum voluit. Sic videmus, ex tot Judæis, qui in Babylone erant, tres tantum juvenes, qui de Dei auxilio non dubitabant, Nabucadonozori obtemperare noluisse; reliqui autem sine dubio, excepto etiam Daniële, quem Rex ipse adoraverat, jure coacti obtemperaverunt, animo forte reputantes, se ex Dei decreto Regi deditos, Regemque summum obtinere imperium et divina directione conservare. Contra Eleazarus, stante adhuc utcunque Patria, exemplum constantiæ suis dare voluit, ut eum secuti omnia potius tolerarent, quam paterentur jus suum et potestatem in Græcos transferri, et omnia experirentur, ne in Ethnicorum fidem jurare cogerentur; quod etiam quotidiana experientia confirmatur. Qui enim Christianum imperium obtinent, ad majorem ejus securitatem non dubitant, fœdus cum Turcis et Ethnicis pangere, subditosque suos, qui eo habitatum eunt, jubere, ne majorem libertatem ad aliquid humanum aut divinum exercendum sumant, quam expresse contraxerunt, vel illud imperium concedit. Ut patet ex contractu Belgarum cum Japonensibus, de quo supra diximus.

CAPUT XVII.

Ostenditur, neminem omnia in Summam Potestatem transferre posse, nec esse necesse. De Republica Hebræorum, qualis fuerit vivente Mose, qualis post ejus mortem, antequam Reges elegerint, deque ejus præstantia; et denique de causis cur Respublica divina interire, et vix absque seditionibus subsistere potuerit.

Contemplatio præcedentis Capitis de jure summarum potestatum in omnia, deque jure naturali uniuscujusque in easdem translato, quamvis cum praxi non parum conveniat, et praxis ita institui possit, ut ad eandem magis ac magis accedat, nunquam tamen fiet, quin in multis mere theoretica maneat. Nam nemo unquam suam potentiam, et consequenter neque suum jus, ita in alium transferre poterit, ut homo esse desinat; nec talis ulla summa potestas unquam dabitur, quæ omnia, ita ut vult, exequi possit. Frustra enim subdito imperaret, ut illum odio habeat, qui eum sibi beneficio junxit; ut amet, qui ei

* Omissum est pronomen *quem;* cf. autem supra pag. 126. ann.

cessarium; quod si nollet, cum suo periculo licet. Atque adeo ex solo proprio, non autem ex alterius decreto vivere, neque aliquem mortalem judicem, nec jure Religionis vindicem, agnoscere tenetur. Atque hoc jus summam potestatem retinuisse affirmo; quæ quidem homines consulere potest, at neminem judicem agnoscere tenetur, nec ullum mortalem præter se alicujus juris vindicem, nisi Prophetam, qui expresse a Deo missus fuerit, quique id indubitatis signis ostenderit. At nec tunc quidem hominem, sed Deum ipsum judicem agnoscere cogitur. Quod si summa potestas nollet Deo in jure suo revelato obedire, id ipsi cum suo periculo et damno licet, nullo scilicet jure civili vel naturali repugnante. Jus enim Civile ab ejus decreto tantum pendet; Jus autem Naturale pendet a legibus Naturæ, quæ non Religioni, humanum tantum utile intendenti, sed ordini universæ Naturæ, hoc est æterno Dei decreto nobis incognito, accommodatæ sunt. Quod quidem Alii obscurius concepisse videntur, qui scilicet statuunt, hominem contra voluntatem Dei revelatam quidem, sed non contra ejus æternum decretum, quo omnia prædeterminavit, posse peccare. Si quis autem jam roget, Quid, si summa potestas aliquid contra religionem, et obedientiam, quam Deo expresso pacto promisimus, imperet? divino an humano imperio obtemperandum? Sed quia de his in sequentibus prolixius agam, hic breviter tantum dico, Deo supra omnia obediendum, quando certam et indubitatam habemus revelationem. Sed quia circa religionem maxime errare solent homines, et pro ingeniorum diversitate multa magno certamine fingere, ut experientia plus quam satis testatur; certum est, quod, si nemo summæ potestati jure teneretur obtemperare in iis, quæ ipse ad religionem pertinere putat, tum jus civitatis a diverso uniuscujusque judicio et affectu penderet. Nam nemo eodem teneretur, qui id contra suam fidem et superstitionem statutum judicaret, atque adeo unusquisque sub hoc prætextu licentiam ad omnia sumere posset. Et quandoquidem hac ratione jus civitatis prorsus violatur, hinc sequitur, summæ potestati, cui soli jura imperii conservare et tutari tam jure divino quam naturali incumbit, jus summum competere de religione statuendi, quicquid judicat, et omnes ad ejusdem de eadem decreta et mandata, ex fide ipsi data, quam Deus omnino servari jubet, obtemperare teneri. Quod si ii, qui summum tenent imperium, sint Ethnici, vel cum iis nihil contrahendum, sed, potius quam jus suum in eos transferant, extrema pati deliberandum; vel, si contraxerint, jusque suum in eos transtulerint, quandoquidem eo ipso se religionemque defendendi

privaverunt, iis obtemperare tenentur, fidemque servare, vel ad id cogi; excepto eo, cui Deus certâ revelatione singulare contra Tyrannum promiserit auxilium, vel * nominatim exceptum voluit. Sic videmus, ex tot Judæis, qui in Babylone erant, tres tantum juvenes, qui de Dei auxilio non dubitabant, Nabucadonozori obtemperare noluisse; reliqui autem sine dubio, excepto etiam Daniële, quem Rex ipse adoraverat, jure coacti obtemperaverunt, animo forte reputantes, se ex Dei decreto Regi deditos, Regemque summum obtinere imperium et divina directione conservare. Contra Eleazarus, stante adhuc utcunque Patria, exemplum constantiæ suis dare voluit, ut eum secuti omnia potius tolerarent, quam paterentur jus suum et potestatem in Græcos transferri, et omnia experirentur, ne in Ethnicorum fidem jurare cogerentur; quod etiam quotidiana experientia confirmatur. Qui enim Christianum imperium obtinent, ad majorem ejus securitatem non dubitant, fœdus cum Turcis et Ethnicis pangere, subditosque suos, qui eo habitatum eunt, jubere, ne majorem libertatem ad aliquid humanum aut divinum exercendum sumant, quam expresse contraxerunt, vel illud imperium concedit. Ut patet ex contractu Belgarum cum Japonensibus, de quo supra diximus.

CAPUT XVII.

Ostenditur, neminem omnia in Summam Potestatem transferre posse, nec esse necesse. De Republica Hebræorum, qualis fuerit vivente Mose, qualis post ejus mortem, antequam Reges elegerint, deque ejus præstantia; et denique de causis cur Respublica divina interire, et vix absque seditionibus subsistere potuerit.

Contemplatio præcedentis Capitis de jure summarum potestatum in omnia, deque jure naturali uniuscujusque in easdem translato, quamvis cum praxi non parum conveniat, et praxis ita institui possit, ut ad eandem magis ac magis accedat, nunquam tamen fiet, quin in multis mere theoretica maneat. Nam nemo unquam suam potentiam, et consequenter neque suum jus, ita in alium transferre poterit, ut homo esse desinat; nec talis ulla summa potestas unquam dabitur, quæ omnia, ita ut vult, exequi possit. Frustrà enim subdito imperaret, ut illum odio habeat, qui eum sibi beneficio junxit; ut amet, qui ei

---

* Omissum est pronomen *quem;* cf. autem supra pag. 126. ann.

damnum intulit; ut contumeliis non offendatur; ut a metu liberari non cupiat; et alia perplurima hujusmodi; quæ ex legibus humanæ naturæ necessario sequuntur. Atque hoc ipsam etiam experientiam clarissime docere existimo; nam nunquam homines suo jure ita cesserunt, suamque potentiam in alium ita transtulerunt, ut ab iis ipsis, qui eorum jus et potentiam acceperunt, non timerentur, et imperium non magis propter cives, quanquam suo jure privatos, quam propter hostes periclitaretur. Et sane, si homines jure suo naturali ita privari possent, ut nihil in posterum possent *, nisi volentibus iis, qui supremum jus retinuerunt, tum profecto impune violentissime in subditos regnare liceret; quod nemini in mentem venire posse credo. Quare concedendum, unumquemque multa sibi sui juris reservare, quæ propterea a nullius decreto, sed a suo solo pendent. Attamen, ut recte intelligatur, quousque imperii jus et potestas se extendat, notandum, imperii potestatem non in eo præcise contineri, quod homines metu cogere potest, sed absolute in omnibus, quibus efficere potest, ut homines ejus mandatis obsequantur: non enim ratio obtemperandi, sed obtemperantia subditum facit. Nam, quacunque ratione homo deliberet summæ potestatis mandata exequi, sive ideo sit, quod pœnam timet, sive quod aliquid inde sperat, sive quod patriam amat, sive alio quocunque affectu impulsus, tamen ex proprio suo consilio deliberat, et nihilominus ex summæ potestatis imperio agit. Non igitur ex eo, quod homo proprio consilio aliquid facit, illico concludendum, eum id ex suo, et non imperii jure agere; nam, quandoquidem tam cum ex amore obligatus, quam cum metu coactus ad malum evitandum, semper ex proprio consilio et decreto agit; vel imperium nullum esset, nec ullum jus in subditos, vel id necessario ad omnia se extendit, quibus effici potest, ut homines ipsi cedere deliberent; et consequenter quicquid subditus facit, quod mandatis summæ potestatis respondet, sive id amore obligatus, sive metu coërcitus, sive (quod quidem magis frequens) ex spe et metu simul, sive ex reverentia, quæ passio est ex metu et admiratione composita, sive quacunque ratione ductus, ex jure imperii, non autem suo agit. Quod etiam hinc quam clarissime constat, quod obedientia non tam externam, quam animi internam actionem respiciat; adeoque ille maxime sub alterius imperio est, qui alteri integro animo ad omnia ejus mandata obtemperare deliberat, et consequitur, ** eum maximum tenere imperium, qui in subditorum

---

* Cf. Annot. XXXV. ** Ed Pr.: *et consequenter eum.*

animos regnat. Quod si, qui maxime timentur, maximum tenerent imperium, tum profecto id Tyrannorum subditi tenerent, qui a suis Tyrannis maxime timentur. Deinde, quamvis non perinde animis ac linguis imperari possit, sunt tamen animi aliqua ratione sub imperio summæ potestatis, quæ multis modis efficere potest, ut permagna hominum pars, quicquid vult, credat, amet, odio habeat, etc. Adeoque, etsi hæc non directo mandato summæ potestatis fiant, fiunt tamen sæpe, ut experientia abunde testatur, ex authoritate ipsius potentiæ, et ipsius directione, id est ex ipsius jure; quare sine ulla intellectus repugnantia concipere possumus homines, qui ex solo imperii jure credunt, amant, odio habent, contemnunt, et absolute nullo non affectu corripiuntur.

At, quanquam hac ratione jus et potestatem imperii satis amplam concipimus, nunquam tamen fiet, ut ullum adeo magnum detur, ut ii, qui id tenent, potentiam absolute ad omnia, quæ velint, habeant; quod me jam satis clare ostendisse puto. Qua autem ratione imperium formari posset, ut nihilominus secure semper conservetur, jam dixi meum intentum non esse, id ostendere; attamen, ut ad id quod volo perveniam, ea notabo, quæ in hunc finem divina Revelatio Mosen olim docuit, et deinde Hebræorum historias et successus perpendemus; ex quibus tandem videbimus, quænam præcipue subditis, ad majorem imperii securitatem et incrementum, concedenda sunt a summis potestatibus.

Quod imperii conservatio præcipue pendeat a subditorum fide, eorumque virtute et animi constantia in exequendis mandatis, Ratio et experientia quam clarissime docent: qua autem ratione iidem duci debeant, ut fidem et virtutem constanter servent, non æque facile est videre. Omnes namque, tam qui regunt quam qui reguntur, homines sunt, ex labore scilicet proclives ad libidinem. Imo qui tantum varium multidudinis ingenium experti sunt, de eo fere desperant: quia non Ratione, sed solis affectibus gubernatur; præceps ad omnia, et facillime vel avaritia vel luxu corrumpitur; unusquisque solus omnia se scire putat, et omnia ex suo ingenio moderari vult, et eatenus aliquid æquum vel iniquum, fasque nefasque existimat, quatenus in suum lucrum vel damnum cadere judicat; præ gloria æquales contemnit, nec ab iis dirigi patitur; præ invidia melioris laudis, vel fortunæ, quæ nunquam æqualis est, malum alterius cupit, eoque delectatur. Nec opus est omnia recensere; norunt quippe omnes, quid sceleris fastidium præsentium et rerum novandarum cupiditas, quid præceps ira, quid contemta paupertas frequenter

suadeant hominibus, quantumque eorum animos occupent agitentque. His ergo omnibus prævenire, et imperium ita constituere, ut nullus locus fraudi relinquatur; imo omnia ita instituere, ut omnes, cujuscunque ingenii sint, jus publicum privatis commodis præferant; hoc opus, hic labor est. Rei quidem necessitas multa excogitare coëgit; attamen nunquam eo perventum est, ut imperium non magis propter cives quam hostes periclitaretur, et qui id tenent, non magis illos quam his timerent. Testis invictissima ab hostibus Romanorum Respublica, toties a suis civibus victa et miserrime oppressa, ac præcipue in bello civili Vespasiani contra Vitellium; qua de re vide Tacitum in initio libr. 4. Histor., ubi miserrimam urbis faciem depingit. Alexander simplicius (ut ait Curtius in fine libr. 8.) famam in hoste quam in cive æstimabat, quippe a suis credebat magnitudinem suam posse destrui, etc. Et fatum suum timens amicos hæc precatur: *Vos modo me ab intestina fraude et domesticorum insidiis præstate securum, belli Martisque discrimen impavidus subibo. Philippus in acie tutior quam in theatro fuit, hostium manum sæpe vitavit, suorum effugere non valuit. Aliorum quoque Regum exitus si reputaveritis, plures a suis quam ab hoste interemptos numerabitis* (vide Q. Curtii lib. 9. §. 6.). Hac igitur de causa Reges, qui olim imperium usurpaverant, ad se scilicet securos præstandos, persuadere conati sunt, se genus suum a Diis imortalibus ducere. Nimirum quia putabant, si modo subditi et omnes eosdem non ut æquales aspicerent, sed Deos esse crederent, libenter se ab iisdem regi paterentur, seseque facile ipsis dederent. Sic Augustus Romanis persuasit, se ab Ænea, qui Veneris filius et inter Deos credebatur, originem suam ducere: *se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli voluit* (Tac. Annal. lib. I. *). Alexander ut Jovis filius salutari voluit; quod quidem consilio, non autem ex superbia fecisse videtur, ut ejus responsio ad Hermolai invectivam indicat. *Illud*, inquit, *pæne risu dignum fuit, quod Hermolaus postulabat me, ut aversarer Jovem, cujus oraculo cognoscor* **. *An etiam, quid Dii respondeant, in mea potestate est? Obtulit nomen filii mihi; recipere* NB. *ipsis rebus, quas agimus, haud alienum fuit. Utinam Indi quoque Deum esse me credant. Fama enim bella constant, et sæpe, quod falso creditum est, veri vicem obtinuit* (Curtii 8. lib. §. 8.). Quibus paucis acute rem simulatam ignaris persuadere pergit,

---

* Cap. 10. ** Rectius: *agnoscor*.

et simul causam simulationis innuit. Quod etiam Cleo in sua oratione, qua Macedonibus conabatur persuadere ut Regi assentarentur, fecit; postquam enim laudes Alexandri cum admiratione narrando, ejusdemque merita recensendo, simulationi speciem veri dedit, ad rei utilitatem sic transit: *Persas quidem non pie solum, sed etiam prudenter Reges suos inter Deos colere: Majestatis* * *enim salutis esse tutelam;* et tandem concludit, *semet ipsum, cum Rex inisset convivium, prostraturum humi corpus. Debere idem facere cæteros, et imprimis sapientia præditos* (vide ejusd. lib. 8. §. 5.). Sed prudentiores erant Macedones; nec homines, nisi prorsus barbari sint, tam aperte falli, et ex subditis inutiles sibi servi fieri patiuntur. Alii autem facilius persuadere potuerunt, Majestatem sacram esse et vicem Dei in terra gerere, et a Deo, non autem ab hominum suffragio et consensu constitui, singularique providentia et auxilio divino conservari atque defendi. Et ad hunc modum Monarchæ ad sui imperii securitatem alia excogitaverunt; quæ omnia missa facio, et, ut ad ea, quæ volo, perveniam, ea tantum, uti dixi, notabo et perpendam, quæ in hunc finem olim divina revelatio Mosen docuit.

Diximus jam supra Cap. 5., quod, postquam Hebræi Ægypto exiverunt, nullo alterius nationis jure amplius tenebantur, sed iis ad libitum nova jura instituere, et quas volebant terras occupare, licebat. Nam, postquam ab intoleranda Ægyptiorum oppressione liberati, et nulli mortalium ullo pacto addicti erant, jus suum naturale ad omnia quæ possent iterum adepti sunt, et unusquisque de integro deliberare poterat, num id retinere, an vero eodem cedere, idque in alium transferre volebat. Igitur in hoc statu naturali constituti, ex consilio Mosis, cui omnes maximam fidem habebant, suum jus in neminem mortalium, sed tantum in Deum transferre deliberaverunt; nec diu cunctati, omnes æque uno clamore promiserunt, Deo ad omnia ejus mandata absolute obtemperare, nec aliud jus agnoscere, nisi quod ipse revelatione prophetica ut jus statueret. Atque hæc promissio, sive juris in Deum translatio, eodem modo facta est, ac in communi societate supra concepimus fieri, quando homines jure suo naturali cedere deliberant. Expresse enim pacto (vide Exod. cap. 24. vs. 7.) et juramento jure suo naturali libere, non autem vi coacti neque minis territi, cesserunt, et ** in Deum transtulerunt.

---

* Apud Curtium sic legitur: *majestatem enim imperii salutis, etc.*
** Omissum est objectum ut supra pag. 131. ann.

Deinde, ut pactum ratum fixumque esset et absque fraudis suspicione, nihil Deus cum ipsis pepigit, nisi postquam experti sunt ejus admirandam potentiam, qua sola servati fuerant, et qua sola in posterum servari poterant (vide Exod. cap. 19. vs. 4, 5). Nam hoc ipso, quod se sola Dei potentia servari posse crediderunt, omnem suam naturalem potentiam se conservandi, quam ex se habere antea forte putaverant, in Deum transtulerunt, et consequenter, omne suum jus. Imperium ergo Hebræorum Deus solus tenuit, quodque adeo solum ex vi pacti Regnum Dei jure vocabatur, et Deus jure etiam Rex Hebræorum; et consequenter hujus imperii hostes, hostes Dei, et cives, qui id usurpare vellent, rei læsæ divinæ Majestatis, et jura denique imperii, jura et mandata Dei. Quare in hoc imperio Jus Civile et Religio, quæ, ut ostendimus, in sola obedientia erga Deum consistit, unum et idem erant. Videlicet Religionis dogmata non documenta, sed jura et mandata erant, pietas justitia, impietas crimen et injustitia æstimabatur. Qui a Religione deficiebat, civis esse desinebat, et eo solo hostis habebatur; et qui pro Religione moriebatur, pro Patria mori reputabatur, et absolute Jus Civile et Religio nullo prorsus discrimine habebantur. Et hac de causa hoc imperium Theocratia vocari potuit; quandoquidem ejus cives nullo jure nisi a Deo revelato tenebantur. Verumenimvero hæc omnia opinione magis, quam re constabant; nam Hebræi revera jus imperii absolute retinuerunt, ut ex jam dicendis constabit; nempe ex modo et ratione, qua hoc imperium administrabatur, et quam hic explicare constitui.

Quandoquidem Hebræi suum jus in nullum alium transtulerunt, sed omnes æque ut in Democratia suo jure cesserunt, unoque ore clamaverunt, *quicquid Deus loquetur* (nullo expresso mediatore) *faciemus*, hinc sequitur, omnes ab hoc pacto æquales prorsus mansisse, jusque Deum consulendi, legesque accipiendi et interpretandi, omnibus æquale fuisse, et absolute omnem imperii administrationem omnes æque tenuisse. Hac ergo de causa omnes æque prima vice Deum adiverunt, ut quæ imperare vellet audirent; sed in hac prima salutatione adeo perterriti fuerunt, et Deum loquentem adeo attoniti audiverunt, ut supremum sibi tempus adesse putaverint. Pleni igitur metu Mosen de novo sic adeunt: *ecce Deum in igne loquentem audivimus, nec causa est cur mori velimus; hic certe ingens ignis nos vorabit; si iterum nobis vox Dei audienda est, certe moriemur. Tu igitur adi, et audi omnia Dei nostri dicta, et tu* (non Deus) *nobis loqueris: Ad omne, quod Deus tibi loquetur, obediemus*

idque exequemur. His clare primum pactum aboleverunt, suumque jus Deum consulendi ejusque edicta interpretandi in Mosen absolute transtulerunt: Non enim hic, ut antea, ad omnia quæ Deus ipsis, sed quæ Deus Mosi loqueretur, obedire promiserunt (vide Deut. cap. 5. post Decalog. et cap. 18. vs. 15, 16.). Moses ergo solus legum divinarum lator et interpres mansit, er consequenter etiam supremus Judex, quem nemo judicare poterat, et qui solus apud Hebræos vicem Dei, hoc est supremam majestatem, habuit: quandoquidem solus jus habebat Deum consulendi, et populo divina responsa dandi, ipsumque ad ea exequenda cogendi. Solus, inquam; nam si quis, vivente Mose, nomine Dei prædicare aliquid volebat, quamvis verus Propheta esset, reus tamen erat, et supremi juris usurpator (vide Numer. cap. 11. vs. 28. *). Et hic notandum, quod, etsi Mosen populus elegerit, successorum tamen loco Mosis eligere jure non potuit: Nam simul ac jus suum Deum consulendi in Mosen transtulerunt, et absolute promiserunt ipsum loco divini oraculi habere, omne jus plane amiserunt, et, quem Moses successorum eligeret, tanquam a Deo electum admittere debebant. Quod si talem elegisset, qui ut ipse totam imperii administrationem haberet, nempe jus Deum in suo tentorio solus consulendi, et consequenter authoritatem leges instituendi et abrogandi, de bello et pace decernendi, legatos mittendi, judices constituendi, successorem eligendi, et absolute summæ potestatis omnia officia administrandi, imperium mere Monarchicum fuisset, nec ulla alia esset differentia, nisi quod communiter monarchicum imperium ex Dei decreto, ipsi etiam Monarchæ occulto, Hebræorum autem a Dei decreto Monarchæ tantum revelato certa ratione regatur, vel regi debuerit. Quæ quidem differentia Monarchæ dominium et jus in omnes non minuit, sed contra auget. Cæterum, quod ad populum utriusque imperii, æque uterque subjectus est, et ignarus divini decreti. Nam uterque ab ore Monarchæ pendet, et, quid fas nefasque sit, ab eo solo intelligit; nec propterea, quod populus credit, Monarcham nihil nisi ex Dei decreto ipsi revelato imperare, eidem minus, sed contra magis revera subjectus est. At Moses nullum talem successorem elegit, sed imperium ita administrandum successoribus reliquit, ut nec Populare nec Aristocraticum, nec Monarchicum, sed Theocraticum vocari potuerit. Nam jus leges interpretandi, et Dei responsa commu-

---

* Cf. Annot. XXXVI.

Deinde, ut pactum ratum fixumque esset et absque fraudis suspicione, nihil Deus cum ipsis pepigit, nisi postquam experti sunt ejus admirandam potentiam, qua sola servati fuerant, et qua sola in posterum servari poterant (vide Exod. cap. 19. vs. 4, 5). Nam hoc ipso, quod se sola Dei potentia servari posse crediderunt, omnem suam naturalem potentiam se conservandi, quam ex se habere antea forte putaverant, in Deum transtulerunt, et consequenter, omne suum jus. Imperium ergo Hebræorum Deus solus tenuit, quodque adeo solum ex vi pacti Regnum Dei jure vocabatur, et Deus jure etiam Rex Hebræorum; et consequenter hujus imperii hostes, hostes Dei, et cives, qui id usurpare vellent, rei læsæ divinæ Majestatis, et jura denique imperii, jura et mandata Dei. Quare in hoc imperio Jus Civile et Religio, quæ, ut ostendimus, in sola obedientia erga Deum consistit, unum et idem erant. Videlicet Religionis dogmata non documenta, sed jura et mandata erant, pietas justitia, impietas crimen et injustitia æstimabatur. Qui a Religione deficiebat, civis esse desinebat, et eo solo hostis habebatur; et qui pro Religione moriebatur, pro Patria mori reputabatur, et absolute Jus Civile et Religio nullo prorsus discrimine habebantur. Et hac de causa hoc imperium Theocratia vocari potuit; quandoquidem ejus cives nullo jure nisi a Deo revelato tenebantur. Verumenimvero hæc omnia opinione magis, quam re constabant; nam Hebræi revera jus imperii absolute retinuerunt, ut ex jam dicendis constabit; nempe ex modo et ratione, qua hoc imperium administrabatur, et quam hic explicare constitui.

Quandoquidem Hebræi suum jus in nullum alium transtulerunt, sed omnes æque ut in Democratia suo jure cesserunt, unoque ore clamaverunt, *quicquid Deus loquetur* (nullo expresso mediatore) *faciemus*, hinc sequitur, omnes ab hoc pacto æquales prorsus mansisse, jusque Deum consulendi, legesque accipiendi et interpretandi, omnibus æquale fuisse, et absolute omnem imperii administrationem omnes æque tenuisse. Hac ergo de causa omnes æque prima vice Deum adiverunt, ut quæ imperare vellet audirent; sed in hac prima salutatione adeo perterriti fuerunt, et Deum loquentem adeo attoniti audiverunt, ut supremum sibi tempus adesse putaverint. Pleni igitur metu Mosen de novo sic adeunt: *ecce Deum in igne loquentem audivimus, nec causa est cur mori velimus; hic certe ingens ignis nos vorabit; si iterum nobis vox Dei audienda est, certe moriemur. Tu igitur adi, et audi omnia Dei nostri dicta, et tu* (non Deus) *nobis loqueris: Ad omne, quod Deus tibi loquetur, obediemus*

idque exequemur. His clare primum pactum aboleverunt, suumque jus Deum consulendi ejusque edicta interpretandi in Mosen absolute transtulerunt: Non enim hic, ut antea, ad omnia quæ Deus ipsis, sed quæ Deus Mosi loqueretur, obedire promiserunt (vide Deut. cap. 5. post Decalog. et cap. 18. vs. 15, 16.). Moses ergo solus legum divinarum lator et interpres mansit, er consequenter etiam supremus Judex, quem nemo judicare poterat, et qui solus apud Hebræos vicem Dei, hoc est supremam majestatem, habuit: quandoquidem solus jus habebat Deum consulendi, et populo divina responsa dandi, ipsumque ad ea exequenda cogendi. Solus, inquam; nam si quis, vivente Mose, nomine Dei prædicare aliquid volebat, quamvis verus Propheta esset, reus tamen erat, et supremi juris usurpator (vide Numer. cap. 11. vs. 28.*). Et hic notandum, quod, etsi Mosen populus elegerit, successorum tamen loco Mosis eligere jure non potuit: Nam simul ac jus suum Deum consulendi in Mosen transtulerunt, et absolute promiserunt ipsum loco divini oraculi habere, omne jus plane amiserunt, et, quem Moses successorum eligeret, tanquam a Deo electum admittere debebant. Quod si talem elegisset, qui ut ipse totam imperii administrationem haberet, nempe jus Deum in suo tentorio solus consulendi, et consequenter authoritatem leges instituendi et abrogandi, de bello et pace decernendi, legatos mittendi, judices constituendi, successorem eligendi, et absolute summæ potestatis omnia officia administrandi, imperium mere Monarchicum fuisset, nec ulla alia esset differentia, nisi quod communiter monarchicum imperium ex Dei decreto, ipsi etiam Monarchæ occulto, Hebræorum autem a Dei decreto Monarchæ tantum revelato certa ratione regatur, vel regi debuerit. Quæ quidem differentia Monarchæ dominium et jus in omnes non minuit, sed contra auget. Cæterum, quod ad populum utriusque imperii, æque uterque subjectus est, et ignarus divini decreti. Nam uterque ab ore Monarchæ pendet, et, quid fas nefasque sit, ab eo solo intelligit; nec propterea, quod populus credit, Monarcham nihil nisi ex Dei decreto ipsi revelato imperare, eidem minus, sed contra magis revera subjectus est. At Moses nullum talem successorem elegit, sed imperium ita administrandum successoribus reliquit, ut nec Populare nec Aristocraticum, nec Monarchicum, sed Theocraticum vocari potuerit. Nam jus leges interpretandi, et Dei responsa commu-

---

* Cf. Annot. XXXVI.

nicandi, penes unum, et jus et potestas imperium administrandi secundum leges jam explicatas, et jam communicata responsa, penes alium erat. Qua de re vide Num. cap. 27. vs. 21. *

Et, ut hæc melius intelligantur, administrationem totius imperii ordine exponam. Primo jussus est populus domum ædificare, quæ quasi Dei, hoc est supremæ illius imperii Majestatis, aula esset. Atque hæc non sumtibus unius, sed totius populi ædificanda fuit, ut domus, ubi Deus consulendus erat, communis esset juris. Regiæ hujus divinæ aulici et administratores Levitæ electi sunt; horum autem supremus, et quasi a Rege Deo secundus, electus est Aharon frater Mosis, in cujus locum ejus filii legitime succedebant. Hic ergo, ut Deo proximus, summus legum divinarum interpres erat, et qui populo divini oraculi responsa dabat, et qui denique pro populo Deo supplicabat. Quod si cum his jus eadem imperandi haberet, nihil restabat, ut absolutus esset monarcha; sed eo privatus erat, et absolute tota tribus Levi communi imperio ita destituta fuit, ut ne quidem partem cum reliquis tribubus habuerit, quam jure possideret, unde saltem vivere posset; sed ut a reliquo populo aleretur, instituit, at ita, ut semper maximo honore a communi plebe haberetur, utpote sola Deo dicata. Deinde, militiâ ex reliquis duodecim tribubus formatâ, jussi sunt Canahanitarum imperium invadere, idque in duodecim partes dividere, et tribubus per sortes distribuere. Ad hoc ministerium electi sunt duodecim principes, ex unaquaque tribu unus, quibus, simul cum Josua et summo pontifice Eleazaro, jus datum est, terras in æquales duodecim partes dividere, et per sortes distribuere. Militiæ autem summus imperator Josua electus est, qui solus in rebus novis jus habebat Deum consulendi; at non, ut Moses, solus in suo tentorio, vel in tabernaculo, sed per summum Pontificem, cui soli responsa Dei dabantur; deinde Dei mandata per pontificem communicata statuendi, et populum ad ea cogendi; media ad eadem exequenda excogitandi et adhibendi; ex militia quot velit et quos velit eligendi; legatos suo nomine mittendi; et absolute omne jus belli a solo ejus decreto pendebat. In ejus autem locum nemo legitime succedebat, nec ab aliquo nisi a Deo immediate eligebatur, idque cogente universi populi necessitate; alias omnia belli et pacis a principibus Tribuum administrabantur, ut mox ostendam. Denique omnes ab anno vigesimo ætatis usque ad sexagesimum arma ad militandum capere

* Cf. Annot. XXXVII.

jussit, et ex solo populo exercitus formare, qui non in fidem imperatoris, nec summi pontificis, sed Religionis sive Dei jurabant; qui adeo exercitus, sive ordines Dei vocabantur, et Deus contra apud Hebræos Deus exercituum; et hac de causa arca fœderis in magnis prœliis, a quorum discrimine totius populi vel victoria vel clades pendebat, in medio exercitu ibat, ut populus, Regem suum quasi præsentem videns, extremis viribus pugnaret. Ex his a Mose successoribus mandatis facile colligimus, ipsum administratores, non autem dominatores imperii elegisse. Nam nemini jus dedit, Deum solus et ubi vellet consulendi; et consequenter nemini authoritatem dedit, quam ipse habebat, leges statuendi et abrogandi, de bello et pace discernendi, administratores tam templi quam civitatum eligendi; quæ omnia summi imperii tenentis officia sunt. Summus enim Pontifex jus quidem habebat leges interpretandi, et responsa Dei dandi, at non ut Moses, quandocunque volebat, sed tantum ab imperatore vel summo concilio vel similibus rogatus; et contra summus exercitûs Imperator et concilia, Deum quando volebant consulere, poterant, at non nisi a summo Pontifice Dei responsa accipere. Quare Dei dicta in ore Pontificis non decreta, ut in ore Mosis, sed tantum responsa erant; a Josua autem et conciliis accepta, tum demum vim mandati et decreti habebant. Deinde hic summus Pontifex, qui Dei responsa a Deo accipiebat, militiam non habebat, nec imperium jure possidebat: et contra, qui terras jure possidebant, leges statuere jure non poterant. Summus deinde Pontifex, tam Aharon quam filius ejus Eleazarus, uterque a Mose quidem electus fuit, mortuo autem Mose nemo jus eligendi pontificem habuit, sed filius patri legitime succedebat. Imperator exercitus a Mose etiam electus fuit, et non ex jure summi Pontificis, sed jure Mosis ipsi dato, personam Imperatoris induit; et ideo mortuo Josua pontifex neminem ejus loco elegit, nec principes de novo Imperatore Deum consuluerunt, sed unusquisque in militiam suæ tribus, et omnes simul in universam militiam jus Josuæ retinuerunt. Et videtur non opus fuisse summo Imperatore, nisi quando conjunctis viribus contra communem hostem pugnare debebant; quod quidem maxime locum habuit tempore Josuæ, quo locum fixum nondum omnes habebant, et omnia communis juris erant; at postquam omnes tribus terras jure belli possessas, et quas adhuc possidere in mandatis erat, inter se diviserunt, nec amplius omnia omnium erant, eo ipso ratio communis imperatoris cessavit, quandoquidem tribus diversæ non

tam concives quam confœderatæ ab ea divisione reputari debuerunt. Respectu Dei et Religionis concives quidem æstimari debuerunt; at respectu Juris, quod una in aliam habebat, non nisi confœderatæ: eodem fere modo (si templum commune demas) ac Præpotentes Confœderati Belgarum Ordines. Nam divisio rei communis in partes nihil aliud est, quam quod unusquisque suam partem solus jam possideat, et reliqui jure, quod in illam partem habebant, cedant. Hac igitur de causa Moses Principes tribuum elegit, ut post divisum imperium unusquisque curam suæ partis haberet; nempe Deum per summum Pontificem de rebus suæ tribus consulendi, suæ militiæ imperandi, urbes condendi et muniendi, judices in unaquaque urbe constituendi, hostem sui singularis imperii invadendi, et absolute omnia belli et pacis administrandi. Nec alium judicem præter Deum noscere tenebatur *, vel quem Deus prophetam expresse misisset; alias si a Deo defecisset, reliquæ tribus ipsum non tanquam subditum judicare, sed tanquam hostem, qui fidem contractus solverat, invadere debebant. Quorum exempla in Scriptura habemus. Mortuo enim Josua filii Israëlis, non summus novus Imperator, Deum consuluerunt; intellecto autem, quod tribus Judæ omnium prima hostem suum invadere debebat, ipsa solo cum Simeone contrahit, ut junctis viribus utriusque hostem invaderent; in quo contractu reliquæ tribus non fuerunt comprehensæ (vide Judic. cap. 1. vs. 1, 2, 3.), sed unaquæque separatim (ut in prædicto cap. narratur) bellum contra suum hostem gerit, et quem vult in ditionem et fidem accipit, etsi in mandatis esset, nulli ulla pacti conditione parcere, sed omnes exterminare; propter quod peccatum reprehenduntur quidem, a nemine autem in judicium vocantur. Nec erat quod propterea bella contra invicem movere inciperent, et rebus alterius alii se immiscerent; contra Benjaminitas, qui reliquos offenderant, et pacis vinculum ita solverant, ut nullus ex confœderatis secure apud ipsos hospitium habere posset, hostiliter invadunt, et, ter prœlio commisso, tandem victores, omnes nocentes et innocentes jure belli æque trucidant, quod postea sera pœnitentia lamentati sunt.

His exemplis, quæ de jure uniuscujusque tribus modo diximus, plane confirmantur. At forsan aliquis rogabit, quisnam successorem principis cujusque tribus eligebat; verum de hac re nihil certi ex ipsa Scriptura possum colligere; hoc tamen

* Cf. Annot. XXXVIII.

conjicio, quod, quandoquidem unaquæque tribus in familias erat divisa, quarum capita ex senioribus familiæ eligebantur, ex his qui senior erat, loco principis jure succedebat. Ex Senioribus enim Moses septuaginta coadjutores, qui cum ipso supremum concilium formabant, elegit; qui post mortem Josuæ imperii administrationem habuerunt, Senes in Scriptura vocantur; et denique apud Hebræos nihil frequentius, quam per Senes judices intelligere, quod omnibus notum existimo. Sed ad nostrum propositum parum refert hoc certo scire; sufficit quod ostenderim, neminem post mortem Mosis omnia summi imperatoris officia habuisse: nam, quandoquidem omnia non ab unius viri, neque unius concilii, neque populi decreto pendebant, sed quædam ab una tribu, alia a reliquis æquali utriusque jure administrabantur, sequitur evidentissime, imperium ab obitu Mosis neque monarchicum neque aristocraticum neque populare mansisse, sed, uti diximus, Theocraticum. I. quia imperii domus regia templum erat, et sola ejus ratione, ut ostendimus, omnes tribus concives erant. II. quia omnes cives in fidem Dei supremi sui judicis jurare debebant, cui soli in omnibus absolute obedire promiserant. Et denique quia summus omnium imperator, quando eo opus erat, a nemine nisi a solo Deo eligebatur. Quod Moses nomine Dei populo expresse prædicit Deuter. cap. 18. * vers. 15., et re ipsa electio Gideonis, Samsonis, et Samuëlis testatur; quare non dubitandum, quin reliqui fideles duces simili etiam modo electi fuerint, etsi id ex eorum historia non constet.

His positis, tempus est ut videamus, quantum hæc ratio imperii constituendi animos moderari poterat, et tam eos qui regebant quam qui regebantur ita continere, ut neque hi rebelles, neque illi Tyranni fierent. |

Qui imperium administrant, vel qui id tenent, quicquid facinoris committunt, id semper specie juris adumbrare, et populo id a se honeste factum persuadere student; quod facile etiam obtinent, quando tota juris interpretatio ab iis solis pendet. Nam non dubium est, quin eo ipso maximam ad omnia quæ volunt, et eorum appetitus suadet, libertatem sumant, et contra magnam iisdem adimi, si jus leges interpretandi apud alium sit, et simul si vera earundem interpretatio omnibus ita pateat, ut nemo de eadem dubitare possit. Ex quo manifestum fit, magnam Hebræorum principibus causam facinorum sublatam

* Ed. Pr.: 19.

fuisse eo, quod jus omne leges interpretandi Levitis datum fuerit (vide Deuteron. cap. 21. vers. 5.), qui nullam imperii administrationem nec partem cum cæteris habebant, et quorum tota fortuna et honor a vera legum interpretatione pendebat. Deinde, quod universus populus jussus est singulis septem annis certo in loco congregari, ubi a Pontifice leges edoceretur, et præterea ut unusquisque solus continuo, et summa cum attentione, librum Legis legeret et perlegeret (vide Deuteron. cap. 31. vers. 9. etc. et cap. 6. vers. 7.). Principes igitur maxime, sui saltem causa, curare debebant, ut omnia secundum leges præscriptas, et omnibus satis perspectas, administrarent, si a populo maximo honore coli volebant, qui tum eos utpote Dei imperii ministros et vicem Dei gerentes veneraretur; alias summum subditorum odium, quale Theologicum esse solet, fugere non poterant. Ad hæc, nempe ad effrænatam Principum libidinem coërcendam, aliud permagni momenti accessit; videlicet quod militia ex omnibus civibus (nullo a vigesimo usque ad sexagesimum ætatis annum excepto) formabatur, et quod Principes nullum extraneum militem mercede conducere poterant. Hoc, inquam, permagni fuit momenti; nam certum est, Principes sola militia, cui stipendia solvunt, populum opprimere posse. Deinde, eos nihil magis timere quam libertatem militum concivium, quorum virtute, labore, et magno sui sanguinis impendio, imperii libertas et gloria parta est. Ideo Alexander, cum secundo contra Darium dimicandum erat, audito Parmenionis consilio, non ipsum qui consilium dedit, sed Polyperconta, qui cum eodem stabat, increpuit. Nam, ut ait Curtius lib. 4. §. 13. *, Parmenionem, nuper acrius quam vellet increpitum, rursus castigare non sustinuit; nec Macedonum libertatem, quam maxime, ut jam diximus, timebat, opprimere potuit, nisi postquam numerum militum ex captivis longe supra Macedonas auxit; tum enim animo suo impotenti, et diu civium optimorum libertate coërcito, morem gerere potuit. Si hæc itaque militum concivium libertas humani imperii principes, qui soli totam laudem victoriarum usurpare solent, retinet, multo magis Hebræorum Principes coërcere debuit, quorum milites non pro Principis, sed pro Dei gloria pugnabant, et solo Dei responso accepto prœlium committebant.

Accessit deinde, quod omnes Hebræorum Principes solo Religionis vinculo associati erant: quare, si aliquis ab eadem

* Ed. Pr.: *lib.* 4. 3. 13.

defecisset, jusque divinum uniuscujusque violare incepisset, eo hostis a reliquis haberi potuerat, et jure opprimi.

Accessit III. timor novi alicujus Prophetæ: modo enim probatæ vitæ aliquis receptis quibusdam signis ostenderet, se Prophetam esse, eo ipso jus summum imperandi habebat, nempe, sicuti Moses, Dei nomine ei soli revelati, et non tantum, ut Principes, per Pontificem consulti. Et non dubium est, quin tales populum oppressum facile ad se trahere poterant, et levibus signis quicquid vellent persuadere; cum contra, si res recte administrabantur, Princeps in tempore providere poterat, ut Propheta prius ejus judicio stare deberet; ut ab eo examinaretur, num probatæ vitæ esset, num certa et indubitata signa suæ legationis haberet, et denique num id, quod nomine Dei dicere volebat, cum recepta doctrina et communibus legibus patriæ conveniret. Quod si nec signa satis responderent, vel doctrina nova esset, eum jure mortis damnare poterat, alias sola principis authoritate et testimonio recipiebatur.

Accessit IV., quod Princeps reliquos nobilitate non excellebat, nec jure sanguinis, sed tantum ratione ætatis et virtutis administratio imperii ei competebat.

Accessit denique, quod Principes, et universa militia, non magis desiderio belli quam pacis teneri poterant. Nam militia, uti diximus, ex solis civibus constabat; quare tam res belli quam pacis ab iisdem hominibus administrabantur. Qui igitur in castris miles, is in foro civis erat, et qui in castris dux, is in curia judex, et qui denique in castris imperator, princeps in civitate erat. Quare nemo bellum propter bellum, sed propter pacem et ad tuendam libertatem desiderare poterat, et forte Princeps, ne summum Pontificem adire teneretur, et coram ipso præter dignitatem stare, a rebus novis quantum poterat abstinebat.

Hæc de rationibus, quæ Principes intra suos limites continebant. Videndum jam, qua ratione populus retinebatur; sed hanc etiam imperii fundamenta clarissime indicant: si quis enim ad ea vel leviter attendere velit, videbit statim, hæc amorem adeo singularem in civium animis parere debuisse, ut nihil difficilius aliquis in mentem inducere potuerit, quam patriam prodere, vel ab ea deficere; sed contra omnes ita affecti esse debuerint, ut extrema potius quam alienum imperium paterentur. Nam postquam suum jus in Deum transtulerunt, suumque regnum Dei regnum esse, seque solos filios Dei, reliquas autem nationes Dei hostes esse crediderunt, in quas propterea odio infensissimo

affecti erant (nam et hoc pium esse credebant, vide Psalm. 139. vers. 21, 22.); nihil magis abhorrere potuerunt, quam in fidem alicujus extranei jurare, eique obedientiam promittere; nec majus flagitium, nec quid magis execrandum, excogitari apud ipsos poterat, quam patriam, hoc est ipsum regnum Dei, quem adorabant, prodere. Imo aliquo extra patriam tantum habitatum ire pro flagitio habebatur, quia Dei cultus, quo semper tenebantur, non nisi in patrio solo exerceri concedebatur; utpote quæ sola tellus sancta, reliqua autem immunda et profana haberetur. Ideo David, quia exulare cogebatur, sic coram Saulo conqueritur: *Si qui te contra me instigant, homines sunt, maledicti sunt, quia me secludunt, ne spatier in Dei hæreditate, sed dicunt: vade et Deos alienos cole.* * Et hac etiam de causa nullus civis, quod hic apprime notandum, exilii damnabatur: nam qui peccat, supplicio quidem dignus est, non autem flagitio. Amor ergo Hebræorum erga patriam non simplex amor, sed pietas erat, quæ simul et odium in reliquas nationes ita quotidiano cultu fovebantur et alebantur, ut in naturam verti debuerint: quotidianus enim cultus non tantum diversus omnino erat (quo fiebat, ut omnino singulares, et a reliquis prorsus essent separati), sed etiam absolute contrarius. Quare ex quotidiana quadam exprobratione continuum odium oriri debuit, quo nullum firmius animis hærere potuit: utpote odium ex magna devotione seu pietate ortum, quodque pium credebatur; quo sane nullum majus nec pertinacius dari potest. Nec causa communis deerat, qua odium semper magis ac magis incenditur, nempe ejus reciprocatio; nam nationes eos contra odio infensissimo habere debuerunt. Quantum autem hæc omnia, videlicet humani imperii libertas; erga patriam devotio; in omnes reliquos jus absolutum; et odium non tantum licitum, sed etiam pium, omnes infensos habere; morum et rituum singularitas; quantum, inquam, hæc Hebræorum animos firmare valuerint ad omnia singulari constantia et virtute pro Patria tolerandum, Ratio quam clarissime docet, et ipsa experientia testata est. Nunquam enim, stante Urbe, sub alterius imperio durare potuerunt, et ideo Hierosolymam rebellem civitatem vocitabant (vide Hezræ cap. 4. vers. 12, 15.). Secundum imperium (quod primi vix umbra fuit, postquam Pontifices jus etiam principatus usurpaverunt) difficillime a Romanis destrui potuit: quod ipse Tacitus lib. 2. Histor. ** his testatur: *Profligaverat bellum Judaicum Vespasianus, oppugnatione*

---

* Lib. 1. Sam. c. 26. vs. 19. ** Cap. 4.

Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium gentis et pervicaciam superstitionis, quam quod satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. Verum præter hæc, quorum æstimatio a sola opinione pendet, aliud in hoc imperio, quod solidissimum est, singulare fuit, quo cives maxime retineri debuerunt, ne de defectione cogitarent, et ne unquam desiderio tenerentur deserendæ patriæ; nimirum ratio utilitatis, quæ omnium humanarum actionum robur et vita est. Atque hæc, inquam, in hoc imperio singularis erat: nam cives nullibi majore jure bona sua possidebant, quam hujus imperii subditi, qui cum principe æqualem partem terrarum et agrorum habebant, et unusquisque suæ partis æternus dominus erat; nam si quis paupertate coactus fundum suum vel agrum vendiderat, adventante jubilæo ei de integro restitui debebat; et ad hunc modum alia instituta erant, ut nemo a fixis suis bonis alienari posset. Deinde paupertas nullibi tolerabilior esse poterat, quam ubi charitas erga proximum, hoc est erga concivem, summa pietate coli debebat, ut Deum suum Regem propitium haberent. Civibus igitur Hebræis non nisi in sua patria bene esse poterat, extra eandem autem damnum maximum et dedecus. Deinde ad eosdem non tantum in patrio solo retinendum, sed ad bella etiam civilia vitandum, et causas contentionum tollendum, hæc apprime conducebant; nempe quod nemo suo æquali, sed soli Deo serviebat, et quod charitas et amor erga concivem summa æstimabatur pietas; qui non parum fovebatur communi odio, quo reliquas nationes, et hæ eos contra, habebant. Præterea apprime conducebat summa obedientiæ disciplina, qua educabantur; quod scilicet omnia ex determinato legis præscripto facere debebant: non enim ad libitum arare licebat, sed certis temporibus et annis, et non nisi uno bestiarum genere simul; sic etiam non nisi certa ratione certoque tempore seminare et metere licebat, et absolute eorum vita continuus obedientiæ cultus erat (qua de re vide Cap. 5. circa usum Cæremoniarum); quare eidem omnino assuefactis ipsa non amplius servitus sed libertas videri debuit, unde sequi etiam debuit, ut nemo negata, sed mandata cuperet. Ad quod etiam non parum conduxisse videtur, quod certis anni temporibus otio et lætitiæ se dare tenebantur, non ut animo, sed ut Deo ex animo obtemperarent. Ter in anno Dei convivæ erant (vide Deut. cap. 16.); septimo septimanæ die ab omni opere cessare, seseque otio dare debebant; et præter hæc alia tempora signata erant, quibus lætitiæ actus honesti et convivia non quidem concedebantur,

sed mandabantur. Nec puto, quod aliquid hoc efficacius ad hominum animos flectendos excogitari potest; nam nulla re magis capiuntur animi, quam lætitia, quæ ex devotione, hoc est ex amore et admiratione simul, oritur. Nec facile fastidio rerum usitatarum capi poterant, nam cultus diebus festis destinatus rarus et varius erat. His accessit summa templi reverentia, quam propter singularem ejus cultum, et res, quas tenebantur observare antequam alicui eo ire liceret, religiosissime semper servaverunt; atque adeo ut hodierni adhuc non sine magno horrore illud Manassæ flagitium legant, quod scilicet idolum in ipso templo ponere sustinuerit. Erga leges etiam, quæ in intimo sacrario religiosissime custodiebantur, non minor erat populo reverentia. Quare populi rumores et præjudicia hic minime timenda erant: nemo enim de rebus divinis judicium ferre audebat *, sed ad omnia, quæ ipsis imperabantur ex authoritate divini responsi in templo accepti, vel legis a Deo conditæ, sine ulla Rationis consultatione obtemperare debebant.

Atque his me summam rationem hujus imperii, etsi breviter, satis tamen clare exposuisse puto. Superest jam, ut causas etiam inquiramus, quare factum sit, ut Hebræi toties a Lege defecerint; cur toties subacti fuerint; et cur tandem imperium omnino vastari potuerit. At forsan hic aliquis dicet, id evenisse ex gentis cotumacia; verum hoc puerile est, nam cur hæc natio reliquis contumacior fuit? an Naturâ? hæc sane nationes non creat, sed individua, quæ quidem in nationes non distinguuntur nisi ex diversitate linguæ, legum, et morum receptorum; et ex his duobus, legibus scilicet et moribus, tantum oriri potest, quod unaquæque natio singulare habeat ingenium, singularem conditionem, et denique singularia præjudicia. Si igitur concedendum esset, quod Hebræi supra reliquos mortales contumaces fuerint, id vitio legum vel receptorum morum imputari deberet. Et sane hoc verum est, quod, si Deus eorum imperium constantius voluisset, aliter etiam jura et leges condidisset, aliamque rationem id administrandi instituisset; quare quid aliud dicere possumus, nisi quod Deum suum iratum habuerint, non tantum, ut Jeremias cap. 32. vs. 31. ait, ab urbe condita, sed jam inde a legibus conditis. Quod Ezechiël cap. 20. vs. 25. etiam testatur, inquiens: *Ego etiam dedi ipsis statuta non bona, et jura quibus non viverent, eo quod impuravi ipsos muneribus suis, remittendo omnem*

---

* Ed. Pr.: *audet.*

aperturam vulvæ (id est primogenitum), *ut eos vastarem, ut scirent quod ego sum Jehova.* Quæ verba, et causa vastationis imperii, ut recte intelligantur, notandum, quod primum intentum fuit, totum sacrum ministerium primogenitis tradere, non Levitis (vide Numer. cap. 8. vs. 17.); sed postquam omnes præter Levitas vitulum adoraverunt, repudiati et impurati sunt primogeniti, et Levitæ eorum loco electi (Deuteron. cap. 10. vs. 8.); quæ mutatio, quo eam magis ac magis considero, in verba Taciti * me cogit erumpere, illo tempore non fuisse Deo curæ securitatem illorum, fuisse ultionem. Nec satis mirari possum, tantam animo cœlesti fuisse iram, ut ipsas leges, quæ semper solum universi populi honorem, salutem et securitatem intendunt, animo se vindicandi, et ad populum puniendum condiderit, ita ut leges non leges, hoc est populi salus, sed potius pœnæ et supplicia visæ sint. Omnia enim munera, quæ Levitis et sacerdotibus dare tenebantur, ut etiam quod primogeniti redimi debebant, et argentum pro capite Levitis dare, et denique quod Levitis solis ad sacra accedere concedebatur, eos continuo suæ impuritatis et repudiationis arguebant. Habebant deinde Levitæ, quod iis continuo exprobrarent. Nam non dubium est, quin inter tot millia multi importuni Theologastri reperti fuerint; unde populo desiderium, facta Levitarum, qui absque dubio homines erant, observandi, et, ut fit, omnes ob unius delictum accusandi. Hinc continuo rumores, deinde fastidium homines otiosos et invisos, nec sanguine iis conjunctos, alendi, præcipue si annona cara erat. Quid igitur mirum, si in otio, quando manifesta miracula cessabant, nec homines exquisitissimæ authoritatis dabantur, populi animus irritatus et avarus languescere inciperet, et tandem a cultu, quamvis divino, sibi tamen ignominioso et etiam suspecto, deficeret, et novum cuperet; et quod Principes, qui semper, ut jus summum imperii soli obtineant, viam affectant, ut populum sibi alligarent, et a Pontifice averterent, omnia ei concederent, novosque cultus introducerent. Quod si ex prima intentione Respublica constituta fuisset, jus omnibus tribubus et honor æqualis semper fuisset, et omnia securissime sese habuissent; nam quis jus sacrum suorum consanguineorum violare vellet? quid aliud mallent quam suos consanguineos, fratres, et parentes, ex pietate Religionis alere? quam iisdem legum interpretationem edoceri? et quam denique ab iisdem divina responsa expectare?

---

* Hist l. 1. cap. 3.

Deinde hac ratione omnes tribus longe arctius invicem unitæ mansissent, si nimirum omnibus æquale jus fuisset sacra administrandi; quin imo nihil timendum esset, si ipsa Levitarum electio aliam causam quam iram et vindictam habuisset. Sed, sicuti diximus, Deum suum iratum habuerunt; qui ipsos *, ut verba Ezechiëlis iterum repetam, suis muneribus impuravit, remittendo omnem aperturam vulvæ, ut eosdem vastaret. Confirmantur hæc præterea ipsis historiis. Simul ac populus in desertis otio abundare cœpit, multi, et non de plebe viri, hanc electionem ægre ferre inceperunt; et hinc occasionem ceperunt credendi, Mosen nihil ex mandato divino, sed ad libitum omnia instituere; quia scilicet suam tribum præ omnibus elegerit, et jus pontificatus in æternum suo fratri dederit; quapropter ipsum tumultu concitato adeunt, clamantes, omnes æque sanctos esse, ipsumque supra omnes contra jus extolli. Nec eos ulla ratione sedare potuit, sed adhibito in signum fidei miraculo omnes extincti sunt; unde nova et universalis populi totius seditio orta est, credentis scilicet, eos non Deo judice, sed arte Mosis extinctos esse; qui tandem post magnam cladem vel pestilentiam fessus sedavit, ast ita ut omnes mori mallent quam vivere; Quare tunc temporis seditio magis desierat, quam concordia cœperat. Quod ita Scriptura testatur Deut. cap. 31. ** vs. 21., ubi Deus Mosi, postquam ei prædixit, populum post ejus mortem a divino cultu defecturum, hæc ait: *Novi enim ipsius appetitum, et quid hodie machinatur, dum nondum eundem duxero ad terram, quam juravi.* Et paulo post Moses ipsi populo: *Nam ego novi rebellionem tuam et contumaciam tuam. Si, dum ego vobiscum vixi, rebelles fuistis contra Deum, multo magis eritis post mortem meam.* Et revera sic etiam contigit, ut notum. Unde magnæ mutationes, magnaque ad omnia licentia, luxus et socordia, quibus omnia in deterius ire cœperunt, donec sæpe subacti jus divinum plane ruperunt, et regem mortalem voluerunt, ut imperii regia non templum, sed aula esset, et ut omnes tribus non amplius juris divini et Pontificatus, sed Regum respectu concives manerent. At hinc ingens materia novis seditionibus; ex quibus etiam tandem imperii totius ruina sequuta est. Nam quid aliud Reges minus ferre possunt, quam precario regnare, et imperium in imperio pati? Qui primi ex privatis electi sunt, gradu dignitatis, ad quem ascenderant, contenti fuerunt; at postquam filii jure

* Ed. Pr.: *ipsis.* ** Ed. Pr.: 33.

successionis regno potiti sunt, omnia paulatim mutare cœperunt, ut omne jus imperii soli tenerent; quo maxima ex parte carebant, quamdiu jus legum ab iisdem non pendebat, sed a Pontifice, qui eas in sacrario custodiebat easque populo interpretabatur. Adeoque tanquam subditi legibus tenebantur, nec jure eas abrogare poterant, vel novas æquali authoritate condere. Deinde quia jus Levitarum Reges æque ac subditos, ut profanos, sacra administrare prohibebat; et denique quia tota sui imperii securitas a sola voluntate unius, qui Propheta videbatur, pendebat, cujus rei exempla viderant: nimirum quanta cum libertate Samuël Saulo omnia imperabat, et quam facile unam ob noxam jus regnandi in Davidem transferre potuerit: quare et imperium in imperio habebant, et precario regnabant. Ad hæc ergo superanda, alia templa Diis dicare concesserunt, ut nulla Levitis amplius consultatio esset; deinde plures, qui nomine Dei prophetarent, quæsiverunt, ut Prophetas haberent, quos veris opponerent. Sed quicquid conati sunt, numquam voti compotes esse potuerunt. Prophetæ enim, ad omnia parati, tempus opportunum expectabant, nempe imperium successoris, quod semper, dum memoria præcedentis viget, precarium est; tum facile authoritate divina aliquem Regem infensum et virtute clarum inducere poterant ad jus divinum vindicandum, et imperium vel ejus partem jure possidendum. Verum nec Prophetæ aliquid hac ratione promovere poterant; nam, etsi Tyrannum e medio tollerent, manebant tamen causæ, quare nihil aliud faciebant, quam novum Tyrannum multo civium sanguine emere. Discordiis igitur bellisque civilibus finis nullus, causæ autem jus divinum violandi semper eædem, quæ etiam non nisi simul cum toto imperio e medio tolli potuerunt.

His videmus, quomodo Religio in Hebræorum Rempublicam introducta fuerit, et qua ratione imperium æternum esse potuerit, si justa legislatoris ira in eodem persistere concessisset. Sed quia id fieri non potuit, tandem interire debuit. Atque hic de solo primo imperio locutus sum; nam secundum vix umbra fuit primi, quandoquidem jure Persarum, quorum subditi erant, tenebantur, et postquam libertatem adepti sunt, Pontifices jus principatus usurpaverunt, quo imperium absolutum obtinuerunt. Unde Sacerdotibus regnandi et pontificatum simul adipiscendi ingens libido; quare de hoc secundo minime opus fuit plura dicere. An vero primum, prout ipsum durabile concepimus, imitabile sit, vel pium, id quoad ejus fieri potest imitari, id ex sequentibus patebit. Hic tantum coronidis loco notari velim id,

quod jam supra innuimus; nempe ex his, quæ in hoc Capite ostendimus, constare, jus divinum sive religionis ex pacto oriri, sine quo nullum est nisi naturale: et ideo Hebræi nulla pietate erga gentes, quæ pacto non interfuerunt, ex jussu religionis tenebantur, sed tantum in concives.

CAPUT XVIII.

Ex Hebræorum Republica et historiis quædam dogmata Politica concluduntur.

Quamvis Hebræorum imperium, quale ipsum in præcedenti Capite concepimus, æternum esse potuerit, idem tamen nemo jam imitari potest, nec etiam consultum est. Nam si qui suum jus in Deum transferre vellent, id cum Deo, sicuti Hebræi fecerunt, expresse pacisci deberent; adeoque non tantum voluntas jus transferentium, sed etiam Dei, in quem esset transferendum, requireretur. At Deus contra per Apostolos revelavit, Dei pactum non amplius atramento, nec in tabulis lapideis, sed Dei spiritu in corde scribi. Deinde talis imperii forma iis forsan tantum utilis esse posset, qui sibi solis absque externo commercio vivere, seseque intra suos limites claudere, et a reliquo orbe segregari velint, at minime iis, quibus necesse est cum aliis commercium habere; quapropter talis imperii forma paucissimis tantum ex usu esse potest. Verumenimvero, tametsi in omnibus imitabile non sit, multa tamen habuit dignissima, saltem ut notarentur, et quæ forsan imitari consultissimum esset. Attamen, quia mea intentio, ut jam monui, non est, de Republica ex professo agere, eorum pleraque missa faciam, et tantum ea, quæ ad meum scopum faciunt, notabo. Nempe quod contra Dei Regnum non pugnet, summam majestatem eligere, quæ summum imperii jus habeat. Nam postquam Hebræi suum jus in Deum transtulerunt, jus summum imperandi Mosi tradiderunt, quique adeo solus authoritatem habuit leges Dei nomine condendi et abrogandi, sacrorum ministros eligendi, judicandi, docendi, et castigandi, et omnibus denique omnia absolute imperandi. Deinde quod, quamvis sacrorum ministri legum interpretes fuerint, eorum tamen non erat cives judicare, nec aliquem excommunicare; hoc enim tantum judicibus, et principibus ex populo electis, competebat (vide Josuæ cap. 6. vs. 26., Judicum cap. 21. vs. 18., et 1. Samuëlis cap. 14. vs. 24.).

Præter hæc, si etiam ad Hebræorum successus et historias attendere velimus, alia, digna etiam ut notentur, reperiemus. Videlicet I., quod nullæ in Religione sectæ fuerint, nisi postquam Pontifices in secundo imperio authoritatem habuerunt decretandi, et negotia imperii tractandi; quæ authoritas ut æterna esset, jus sibi principatus usurpaverunt, et tandem Reges appellari voluerunt. Ratio in promptu est; in primo namque imperio nulla decretalia nomen a Pontifice habere poterant, quandoquidem nullum jus decretandi habebant, sed tantum Dei responsa, a principibus vel conciliis rogati, dandi; ac propterea nulla tum iis libido esse potuit nova decretandi, sed tantum assueta et recepta administrandi et defendendi; Nam nulla alia ratione libertatem suam invitis principibus conservare tuto poterant, nisi leges incorruptas servando. At, postquam potestatem etiam ad imperii negotia tractandum, jusque principatus, juxta pontificatum adepti sunt, unusquisque, tam in religione quam in reliquis, sui nominis gloriam incepit quærere, omnia scilicet pontificali authoritate determinando, et quotidie nova de cæremoniis, de fide, et omnibus decretando, quæ non minus sacra nec minoris authoritatis esse voluerunt, quam leges Mosis; ex quo factum, ut religio in exitiabilem superstitionem declinaret, et legum verus sensus et interpretatio corrumperetur. Ad quod etiam accessit, quod, dum Pontifices viam ad Principatum in initio restaurationis affectabant, omnia, ut plebem ad se traherent, assentabantur; plebis scilicet facta, etsi impia, approbando, et Scripturam pessimis ejus moribus accommodando. Quod quidem Malachias de iis conceptissimis verbis testatur; is enim, postquam sacerdotes sui temporis increpuit, eos Dei nominis contemptores appellando, sic eos castigare pergit: *Labia Pontificis custodiunt scientiam, et lex ex ipsius ore quæritur, quia Dei missarius est*: *At vos recessistis a via, fecistis, ut lex multis esset offendiculo. Pactum Levi corrupistis, ait Deus exercituum;* * et sic porro eos accusare pergit, quod leges ad libitum interpretabantur, et nullam Dei rationem, sed tantum personarum habebant. At certum est, Pontifices hæc nunquam tam caute facere potuisse, ut a prudentioribus non animadverterentur; qui proinde, crescente audacia, contenderunt, nullas alias leges teneri debere, quam quæ scriptæ erant; cæterum decreta, quæ decepti Pharisæi (qui, ut Josephus in Antiquitatibus habet, ex communi plebe maxime constabant) traditiones

* Malach. cap. 2. vs. 7, 8.

patrum vocabant, minime custodienda esse. Quicquid fuerit, nullo modo possumus dubitare, quin Pontificum adulatio, religionis et legum corruptio, harumque incredibilis augmentatio, magnam admodum et frequentem occasionem dederint disputationibus et altercationibus, quæ nunquam componi potuerunt; nam ubi homines ardore superstitionis, magistratu alterutram partem adjuvante, litigare incipiunt, nequaquam sedari possunt, sed necessario in sectas dividuntur.

II. notatu dignum est, quod Prophetæ, viri scilicet privati, libertate sua monendi, increpandi, et exprobrandi, homines magis irritaverunt quam correxerunt; qui tamen, a Regibus moniti vel castigati, facile flectebantur. Imo Regibus, etiam piis, sæpe intolerabiles fuerunt, propter authoritatem, quam habeant, judicandi, quid pie vel impie factum esset, et vel Reges ipsos castigandi, si quod negotium publicum vel privatum contra eorum judicium agere sustinebant. Rex Asa, qui ex testimonio Scripturæ pie regnavit, prophetam Hananiam in pistrinum dedit (vide 2. Paralip. cap. 16.), quia ipsum libere reprehendere et increpare sustinuit, ob pactum cum Rege Armeniæ factum; et præter hoc alia reperiuntur exempla, quæ ostendunt, religionem plus detrimenti quam incrementi ex tali libertate accepisse: ut jam taceam, quod hinc etiam, quod Prophetæ tantum sibi jus retinuerint, magna bella civilia orta fuerint.

III. dignum etiam ut notetur est, quod, quamdiu populus regnum tenuit, non nisi unum bellum civile habuerit; quod tamen absolute extinctum fuit, et victores victorum ita miserti sunt, ut omnibus modis curaverint, eosdem in antiquam suam dignitatem et potentiam restituere. At, postquam populus, regibus minime assuetus, imperii primam formam in monarchicam mutavit, civilibus bellis nullus fere finis fuit, et prœlia adeo atrocia commiserunt, ut omnium famam exsuperaverint; in uno enim prœlio (quod fidem fere superat) quingenta millia Israëlitarum necati sunt a Judæis; et in alio contra Israëlitæ Judæorum multos trucidant (numerus in Scriptura non traditur), ipsum Regem capiunt, Hierosolymæ murum fere demoliuntur, et ipsum Templum (ut iræ nullum modum fuisse noscatur) omnino spoliant, et ingenti fratrum præda onusti, et sanguine satiati, acceptis obsidibus, et Rege in jam fere vastato suo regno relicto, arma deponunt, non fide, sed imbecillitate Judæorum securi facti. Nam paucis post annis, Judæorum viribus refectis, novum prœlium rursus committunt, in quo iterum Israëlitæ victores evadunt, centum et viginti millia Judæorum trucidant,

mulieres et liberos eorum usque ad ducenta millia captivos ducunt, magnamque prædam iterum rapiunt; atque his, et aliis prœliis, quæ in historiis obiter narrantur, consumpti, præda tandem hostibus fuerunt. Deinde si etiam tempora reputare velimus, quibus absoluta pace frui licuit, magnam reperiemus discrepantiam; sæpe enim ante reges quadraginta, et semel (quod omni opinione majus) octoginta annos sine bello externo vel interno concorditer transegerunt. At postquam Reges imperium adepti sunt, quia non amplius, ut antea, pro pace et libertate, sed pro gloria certandum erat, omnes præter unum Salomonem (cujus virtus, sapientia scilicet, melius in pace quam in bello constare poterat) bella gessisse legimus; accessit deinde exitiabilis regnandi libido, quæ plerisque iter ad regnum admodum cruentum fecit. Denique leges durante populi regno incorruptæ manserunt, et constantius observatæ fuerunt. Nam ante Reges paucissimi fuerunt Prophetæ, qui populum monerent; post electum autem Regem permulti simul fuerunt; Hobadias namque centum a cæde liberavit, eosque abscondidit, ne cum reliquis occiderentur. Nec videmus quod populus ullis falsis Prophetis deceptus fuit, nisi postquam imperium regibus cessit, quibus plerique assentari student. Adde quod populus, cujus plerumque animus, pro re nata, magnus vel humilis est, facile se in calamitatibus corrigebat, et ad Deum convertebat, legesque restituebat, et hoc modo sese etiam omni periculo expediebat: contra Reges, quorum animi semper æque elati sunt, nec flecti absque ignominia possunt, pertinaciter vitiis adhæserunt, usque ad supremum Urbis excidium.

Ex his clarissime videmus, I. quam perniciosum et Religioni et Reipublicæ sit, sacrorum ministris jus aliquod decretandi, vel imperii negotia tractandi, concedere; et contra omnia multa constantius sese habere, si hi ita contineantur, ut de nulla re nisi rogati respondeant, et ut interim recepta tantum et maxime usitata doceant exerceantque. II. quam periculosum sit ad jus divinum referre res mere speculativas, legesque de opinionibus condere, de quibus homines disputare solent vel possunt; ibi enim violentissime regnatur, ubi opiniones, quæ uniuscujusque juris sunt, quo nemo cedere potest, pro crimine habentur; imo plebis ira, ubi hoc fit, maxime regnare solet. Pilatus namque, ut Pharisæorum iræ concederet, Christum, quem innocentem noverat, crucifigere jussit. Deinde, ut Pharisæi ditiores a suis dignitatibus deturbarent, quæstiones de Religione movere cœperunt, et Tsaducæos impietatis accusare; et ad hoc

Pharisæorum exemplum pessimi quique hypocritæ, eadem rabie agitati, quam zelum juris divini vocant, viros probitate insignes et virtute claros, et ob id plebi invisos, ubique persecuti sunt; eorum scilicet opiniones publice detestando, et sævam multitudinem irâ in eosdem incendendo. Atque hæc procax licentia, quia specie Religionis adumbratur, non facile coërceri potest, præcipue ubi summæ potestates sectam aliquam introduxerunt, cujus ipsæ authores non sunt; quia tum non ut juris divini interpretes, sed ut sectarii habentur, hoc est ut qui sectæ doctores juris divini interpretes agnoscunt; et ideo magistratuum authoritas circa hæc apud plebem parum valere solet, at plurimum doctorum authoritas, quorum interpretationibus vel Reges submitti debere putant. Ad hæc ergo mala vitanda nihil Reipublicæ tutius excogitari potest, quam pietatem et Religionis cultum in solis operibus, hoc est in solo exercitio charitatis et justitiæ, ponere, et de reliquis liberum unicuique judicium relinquere; sed de his postea fusius. III. videmus, quam necesse sit, tam Reipublicæ quam Religioni, summis potestatibus jus, de eo, quod fas nefasque sit, discernendi, concedere. Nam si hoc jus, de factis discernendi, ipsis divinis Prophetis concedi non potuit, nisi cum magno Reipublicæ et Religionis damno, multo minus iis concedendum erit, qui nec futura prædicere sciunt, nec miracula possunt facere. Verum de hoc in sequenti ex professo agam. IV. denique videmus, quam exitiale sit populo, qui sub regibus non consuevit vivere, quique jam leges conditas habet, Monarcham eligere. Nam nec ipse tantum imperium sustinere, nec regia authoritas pati poterit leges et jura populi ab alio minoris authoritatis instituta, et multo minus animum inducere ad easdem defendendum, præsertim quia in iis instituendis nulla ratio Regis, sed tantum populi vel concilii, qui regnum tenere putabat, haberi potuit; atque adeo Rex, jura populi antiqua defendendo, ejus potius servus quam dominus videretur. Novus ergo Monarcha summo studio novas leges statuere conabitur, et jura imperii in suum usum reformare, et populum eo redigere, ut non tam facile Regibus dignitatem adimere possit quam dare.

At hic præterire nequaquam possum, non minus periculosum etiam esse Monarcham a medio tollere, tametsi omnibus modis constet, eundem tyrannum esse. Nam populus regiæ authoritati assuetus, eaque sola retentus, minorem contemnet et ludibrio habebit; ac proinde, si unum e medio tollat, necesse ipsi erit, ut olim Prophetis, alium loco prioris eligere, qui non sponte, sed necessario tyrannus erit. Nam qua ratione videre poterit

civium manus cæde regia cruentatas, eosque parricidio, tanquam re bene gesta, gloriari? quod non, nisi ad exemplum in ipsum solum statuendum, commiserunt. Sane, si Rex esse vult, nec populum Regum judicem suumque dominum agnoscere, nec precario regnare, prioris mortem vindicare debet, et contra sui causa exemplum statuere, ne populus iterum tale facinus committere audeat. At mortem tyranni civium nece non facile vindicare poterit, nisi simul ejusdem prioris tyranni causam defendat, ejusque facta approbet, et consequenter omnia prioris tyranni vestigia sequatur. Hinc igitur factum, ut populus sæpe quidem tyrannum mutare, at nunquam tollere, nec imperium monarchicum in aliud alterius formæ mutare potuerit. Hujus rei fatale exemplum populus Anglicanus dedit, qui causas quæsivit, quibus specie juris monarcham e medio tolleret; at, eo sublato, nihil minus facere potuit, quam formam imperii mutare, sed post multum sanguinem effusum huc perventum est, ut novus monarcha alio nomine salutaretur (quasi tota quæstio de solo nomine fuisset); qui nulla ratione persistere poterat. nisi stirpem regiam penitus delendo, regis amicos vel amicitia suspectos necando, et otium pacis, rumoribus aptum, bello disturbando, ut plebs, novis rebus occupata et intenta, cogitationes de cæde regia alio diverteret. Sero igitur animadvertit populus, se pro salute patriæ nihil aliud fecisse, quam jus legitimi Regis violare, resque omnes in pejorem statum mutare. Ergo gradum, ubi licuit, revocare decrevit, nec quievit, donec omnia in pristinum suum statum restaurata vidit. At forsan aliquis exemplo populi Romani objiciet, populum facile posse tyrannum e medio tollere; sed ego eodem nostram sententiam omnino confirmari existimo. Nam quamvis populus Romanus longe facilius tyrannum e medio tollere, et formam imperii mutare potuerit, propterea quod jus regem ejusque successorem eligendi penes ipsum populum erat, et quod ipse (utpote ex seditiosis et flagitiosis hominibus conflatus) nondum regibus obedire consueverat; nam ex sex, quos antea habuerat, tres interfecerat; tamen nihil aliud fecit, quam loco unius plures tyrannos eligere, qui ipsum externo et interno bello misere conflictum semper habuerunt, donec tandem imperium iterum in monarcham, mutato etiam tantum, ut in Anglia, nomine, cessit. Quod autem ad Ordines Hollandiæ attinet, hi nunquam, quod scimus, Reges habuerunt, sed Comites, in quos nunquam jus imperii translatum fuit. Nam, ut ipsi Præpotentes Ordines Hollandiæ in inductione, tempore comitis Leycestriæ ab ipsis edita, palam faciunt, sibi authoritatem semper reser-

vaverunt ad eosdem comites sui officii monendum, et potestatem sibi retinuerunt ad hanc suam authoritatem et civium libertatem defendendum, seseque de iisdem, si in tyrannos degenerarent, vindicandum, et eos ita retinendum, ut nihil, nisi concedentibus et approbantibus Ordinibus, efficere possent. Ex quibus sequitur, jus supremæ majestatis semper penes Ordines fuisse, quod quidem ultimus Comes conatus est usurpare; quare longe abest, quod ab eo defecerint, cum pristinum suum imperium pæne jam amissum restauraverunt. His igitur exemplis id, quod diximus, omnino confirmatur; quod scilicet uniuscujusque imperii forma necessario retinenda est, nec absque periculo totalis ipsius ruinæ mutari potest; et hæc sunt, quæ hic operæ pretium notare duxi.

CAPUT XIX.

Ostenditur, jus circa sacra penes summas potestates omnino esse, et Religionis cultum externum Reipublicæ paci accommodari debere, si recte Deo obtemperare velimus.

Cum supra dixi, eos, qui imperium tenent, jus ad omnia solos habere, et a solo eorum decreto jus omne pendere, non tantum civile intelligere volui, sed etiam sacrum; nam hujus etiam et interpretes esse debent et vindices; atque hoc hic expresse notare volo, et de eo ex professo in hoc Capite agere, quia plurimi sunt, qui pernegant, hoc jus, nempe circa sacra, summis potestatibus competere, neque eos interpretes juris divini agnoscere volunt; unde etiam licentiam sibi sumunt, easdem accusandi et traducendi, imo ab Ecclesia (ut olim Ambrosius Theodosium Cæsarem) excommunicandi. Sed eos hac ratione imperium dividere, imo viam ad imperium affectare, infra in hoc ipso Capite videbimus; nam prius ostendere volo, Religionem vim juris accipere ex solo eorum decreto, qui jus imperandi habent; et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent; et præterea quod Religionis cultus et pietatis exercitium Reipublicæ paci et utilitati accommodari, et consequenter a solis summis potestatibus determinari debet, quæque adeo ejus etiam interpretes debent esse. Loquor expresse de pietatis exercitio, et externo Religionis cultu; non autem de ipsa pietate, et Dei interno

cultu, sive mediis, quibus mens interne disponitur ad Deum integritate animi colendum; internus enim Dei cultus, et ipsa pietas, uniuscujusque juris est (ut in fine Cap. 7. ostendimus), quod in alium transferri non potest. Porro, quid hic per Dei Regnum intelligam, ex Cap. 14. satis constare existimo; in eo enim ostendimus, eum legem Dei adimplere, qui justitiam et charitatem ex Dei mandato colit; unde sequitur, illud Regnum esse Dei, in quo justitia et charitas vim juris et mandati habent. Atque hic nullam agnosco differentiam, sive Deus verum justitiæ et charitatis cultum Lumine Naturali, sive Revelatione doceat imperetque; nihil enim refert, quomodo ille cultus revelatus sit, modo summum jus obtineat, summaque lex hominibus sit. Si igitur jam ostendam, justitiam et charitatem vim juris et mandati non posse accipere, nisi ex jure Imperii, facile inde concludam (quandoquidem jus imperii penes summas potestates tantum est), Religionem vim juris accipere ex solo eorum decreto, qui jus imperandi habent, et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos qui imperium tenent. At quod cultus justitiæ et charitatis vim juris non accipit, nisi ex jure imperii, ex antecedentibus patet; ostendimus enim Cap. 16., in statu naturali non plus juris Rationi quam Appetitui esse, sed tam eos qui secundum leges Appetitus, quam eos qui secundum leges Rationis vivunt, jus ad omnia, quæ possunt, habere. Hac de causa in statu naturali peccatum concipere non potuimus, nec Deum tanquam judicem homines propter peccata punientem, sed omnia secundum leges universæ Naturæ communes ferri, et eundem casum (ut cum Salomone loquar) justo ac impio, puro ac impuro, etc. contingere, et nullum locum justitiæ nec charitati esse. At, ut veræ Rationis documenta, hoc est (ut in Cap. 4. circa legem divinam ostendimus) ipsa divina documenta, vim juris absolute haberent, necesse fuisse, ut unusquisque jure suo naturali cederet, et omnes idem in omnes, vel in aliquot, vel in unum transferrent; et tum demum nobis primum innotuit, quid justitia, quid injustitia, quid æquitas, quidque iniquitas esset. Justitia igitur, et absolute omnia veræ Rationis documenta, et consequenter erga proximum charitas, a solo imperii jure, hoc est (per ea quæ in eodem Cap. ostendimus) a solo eorum decreto, qui jus imperandi habent, vim juris et mandati accipiunt. Et quia (ut jam ostendi) in solo justitiæ et charitatis, sive veræ Religionis, jure Dei Regnum consistit, sequitur, ut volebamus, Deum nullum regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent; et perinde, inquam, est, sive Religionem

lumine naturali sive prophetico revelatam concipiamus; demonstratio enim universalis est, quandoquidem Religio eadem est, et a Deo æque revelata, sive hoc sive illo modo hominibus innotuisse supponatur. Et ideo, ut etiam Religio prophetice revelata vim Juris apud Hebræos haberet, necesse fuit, ut unusquisque eorum jure suo naturali prius cederet, et omnes ex communi consensu statuerent, iis tantum obedire, quæ ipsis a Deo prophetice revelarentur; eodem prorsus modo, ac in imperio democratico fieri ostendimus, ubi omnes communi consensu deliberant, ex solo Rationis dictamine vivere. Et quamvis Hebræi suum jus præterea in Deum transtulerint, hoc magis mente quam opera facere potuerunt: nam re ipsa (ut supra vidimus) jus imperii absolute retinuerunt, donec ipsum in Mosen transtulerunt, qui etiam deinceps rex absolute mansit, et per eum solum Deus Hebræos regnavit. Porro hac etiam de causa (quod scilicet religio ex solo jure imperii vim juris accipit) Moses nullo eos supplicio afficere potuit, qui ante pactum, et qui * consequenter sui adhuc juris erant, Sabbatum violaverunt (vide Exodi cap. 16. vs. 27. **); sicuti post pactum (vide Num. cap. 15. vs. 36.), postquam scilicet unusquisque jure suo naturali cessit, et Sabbatum ex jure imperii vim mandati accepit. Denique hac etiam de causa, destructo Hebræorum imperio, Religio revelata vim Juris habere desiit; nequaquam enim dubitare possumus, quin, simul ac Hebræi jus suum in Babilonium Regem transtulerunt, continuo Regnum Dei Jusque Divinum cessaverit. Nam eo ipso pactum, quo promiserant, omnibus, quæ Deus loqueretur, obedire, quodque Dei Regni fundamentum fuerat, omnino sublatum est; nec eo amplius stare poterant, quandoquidem ab eo tempore non amplius sui juris (ut cum in desertis vel in patria essent), sed Regis Babiloniæ erant, cui in omnibus (ut Cap. 16. ostendimus) obedire tenebantur; quod etiam Jeremias eosdem cap. 29. vs. 7. expresse monet. *Consulite*, inquit, *paci civitatis, ad quam vos captivos duxi; nam ipsius incolumitate vobis erit incolumitas.* At incolumitati illius civitatis consulere non poterant tanquam imperii ministri (captivi enim erant), sed tanquam servi; se scilicet, ad vitandas seditiones, in omnibus obedientes præstando, imperii jura et leges, tametsi a legibus, quibus in patria consueverant, admodum diversa, observando, etc. Ex quibus omnibus evidentissime sequitur, Religionem apud

---

* Cf. infra p. 161. vs. 4. *Christi discipuli, qui viri scilicet privati.*
** Ed. Pr.: *cap.* 15. *vers.* 30.

Hebræos vim Juris a solo Imperii jure accepisse, et eo destructo, non amplius tanquam jussum singularis Imperii, sed catholicum Rationis documentum haberi potuisse; Rationis, inquam, nam Catholica Religio nondum ex revelatione innotuerat. Absolute igitur concludimus, Religionem, sive ea Lumine Naturali sive Prophetico revelata sit, vim mandati accipere ex solo eorum decreto, qui jus imperandi habent; et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent. Sequitur hoc etiam, et clarius etiam intelligitur, ex dictis in Cap. 4.; ibi enim ostendimus, Dei decreta æternam veritatem et necessitatem omnia involvere, nec posse concipi Deum tanquam principem vel legislatorem leges hominibus ferentem. Quapropter divina documenta, lumine naturali vel prophetico revelata, vim mandati a Deo immediate non accipiunt, sed necessario ab iis, vel mediantibus iis, qui jus imperandi et decretandi habent; adeoque non, nisi mediantibus iisdem, concipere possumus, Deum in homines regnare, resque humanas secundum justitiam et æquitatem* dirigere. Quod ipsa etiam experientia comprobatur; nam nulla divinæ justitiæ vestigia reperiuntur, nisi ubi justi regnant; alias (ut Salomonis verba iterum repetam) eundem casum justo ac injusto, puro ac impuro contingere videmus; quod quidem plurimos, qui Deum in homines immediate regnare, et totam Naturam in eorum usum dirigere putabant, de divina providentia dubitare fecit. Cum itaque tam experientia quam Ratione constet, jus divinum a solo decreto summarum potestatum pendere, sequitur, easdem etiam ejusdem esse interpretes. Qua autem ratione jam videbimus; nam tempus est, ut ostendamus, cultum religionis externum, et omne pietatis exercitium, reipublicæ paci et conservationi debere accommodari, si recte Deo obtemperare velimus. Hoc autem demonstrato facile intelligemus, qua ratione summæ potestates interpretes religionis et pietatis sint.

Certum est, quod pietas erga Patriam summa sit, quam aliquis præstare potest; nam, sublato imperio, nihil boni potest consistere, sed omnia in discrimen veniunt, et sola ira et impietas maximo omnium metu regnat; unde sequitur, nihil proximo pium præstari posse, quod non impium sit, si inde damnum totius reipublicæ sequatur, et contra nihil in eundem impium committi, quod pietati non tribuatur, si propter reipublicæ conservationem fiat. Ex. gr. pium est, ei, qui mecum contendit, et meam tunicam vult capere, pallium etiam dare; at ubi judicatur, hoc reipublicæ conservationi perniciosum esse, pium con-

tra est, eundem in judicium vocare, tametsi mortis damnandus sit. Hac de causa Manlius Torquatus celebratur, quod salus populi plus apud ipsum valuerit, quam erga filium pietas. Cum hoc ita sit, sequitur, salutem populi summam esse legem, cui omnes, tam humanæ quam divinæ, accommodari debent. At cum solius summæ potestatis officium sit, determinare, quid saluti totius populi, et imperii securitati, necesse sit, et quid necesse esse judicaverit imperare; hinc sequitur, solius etiam summæ potestatis officium esse, determinare, qua ratione unusquisque debet proximum pietate colere, hoc est, qua ratione unusquisque Deo obedire tenetur. Ex his clare intelligimus, qua ratione summæ potestates interpretes Religionis sint; deinde, quod nemo Deo recte obedire potest, si cultum pietatis, qua unusquisque tenetur, publicæ utilitati non accommodet, et consequenter, si omnibus summæ potestatis decretis non obediat. Nam quandoquidem ex Dei mandato omnes (nullo excepto) pietate colere tenemur, neminique damnum inferre, hinc sequitur, nemine licere, opem alicui cum alterius,* et multo minus cum totius reipublicæ damno ferre; adeoque neminem posse proximum pietate colere secundum Dei mandatum, nisi pietatem et religionem publicæ utilitati accommodet. At nullus privatus scire potest, quid reipublicæ utile sit, nisi ex decretis summarum potestatum, quarum tantum est, negotia publica tractare; ergo nemo pietatem recte colere, nec Deo obedire potest, nisi omnibus summæ potestatis decretis obtemperet. Atque hoc ipsa etiam praxi confirmatur: quem enim, sive civem sive extraneum, privatum vel imperium in alios tenentem, summa potestas reum mortis vel hostem judicavit, nemini subditorum eidem auxilium ferre licet. Sic etiam, quamvis Hebræis dictum fuerit, ut unusquisque socium tanquam se ipsum amaret (vide Levit. cap. 19. vers. 17, 18.), tenebantur tamen eum, qui contra edicta legis aliquid commiserat, Judici indicare (vide Levit. cap. 5, vers. 1. et Deut. cap. 13. vers. 8, 9.) et eundem, si reus mortis judicabatur, interficere (vide Deut. cap. 17. vers. 7.). Deinde, ut Hebræi libertatem adeptam possent conservare, et terras, quas occuparent, imperio absoluto retinerent, necesse fuit, ut Cap. 17. ostendimus, religionem suo soli imperio accommodarent, seseque a reliquis nationibus separarent; et ideo iis dictum fuit: *dilige proximum tuum, et odio habe inimicum tuum* (vide Matth. cap. 5. vs. 43.); postquam autem imperium amiserunt, et Babiloniam captivi ducti sunt, Jeremias eosdem docuit, ut incolumitati (etiam) illius civitatis, in quam captivi ducti erant, consulerent; et postquam Christus

eos per totum orbem dispersum iri vidit, docuit, ut omnes absolute pietate colerent; quæ omnia evidentissime ostendunt, religionem reipublicæ utilitati accommodatam semper fuisse. Si quis autem jam quærat, quo ergo jure Christi discipuli, qui viri scilicet privati, religionem prædicare poterant? eosdem id fecisse dico jure potestatis, quam a Christo acceperant, adversus Spiritus impuros (vide Matth. cap. 10. vers. 1.). Supra enim in fine Cap. 16. expresse monui, omnes fidem Tyranno etiam servare teneri, excepto eo, cui Deus certa revelatione singulare contra Tyrannum auxilium promiserit; quare nemini inde exemplum sumere licet, nisi etiam potestatem habeat ad facienda miracula; quod hinc etiam conspicuum fit, quod Christus discipulis etiam dixerit, ne metuerent eos, qui occidunt corpora (vide Matth. cap. 10. vers. 28.). Quod si hoc unicuique dictum fuisset, frustra imperium statueretur, et illud Salomonis (Prov. cap. 24. vers. 21.), *fili mi, time Deum et regem*, impie dictum fuisset, quod longe a vero abest; atque adeo necessario fatendum, authoritatem illam, quam Christus discipulis dedit, iis tantum singulariter datam fuisse, nec inde exemplum aliis sumi posse. Cæterum adversariorum rationes, quibus jus sacrum a jure civili separare volunt, et hoc tantum penes summas potestates, illud autem penes universam ecclesiam esse contendunt, nihil moror; adeo namque frivolæ sunt, ut nec refutari mereantur. Hoc unum silentio præterire nequeo, quam misere ipsi decipiantur, quod ad hanc seditiosam opinionem (veniam verbo duriori precor) confirmandam exemplum sumant a summo Hebræorum Pontifice, penes quem olim jus sacra administrandi fuit: quasi Pontifices illud jus a Mose non acceperint (qui, ut supra ostendimus, summum solus imperium retinuit), ex cujus etiam decreto eodem privari poterant; ipse enim non tantum Aharonem, sed etiam filium ejus Eleazarum et nepotem Pineham elegit, et authoritatem pontificatum administrandi dedit, quam postea Pontifices ita retinuerunt, ut nihilominus Mosis, id est summæ potestatis, substituti viderentur. Nam, ut jam ostendimus, Moses nullum imperii successorem elegit, sed ejus omnia officia ita distribuit, ut posteri ejus vicarii visi fuerint, qui imperium, quasi rex absens esset, non mortuus, administrabant. In secundo deinde imperio hoc jus absolute tenuerunt Pontifices, postquam cum pontificatu jus principatus etiam adepti sunt. Quare jus pontificatus ex edicto summæ potestatis semper dependit, nec Pontifices id unquam nisi cum principatu tenuerunt. Imo jus circa sacra penes Reges absolute fuit (ut ex mox dicendis in

fine hujus Capitis patebit), præter hoc unum, quod manus sacris in templo administrandis admovere non licebat, quia omnes, qui suam genealogiam ex Aharone non ducebant, profani habebantur; quod sane in Christiano imperio locum nullum habet. Atque ideo dubitare non possumus, quin hodierna sacra (quorum administratio singulares mores, non autem familiam requirit, unde nec ii, qui imperium tenent, tanquam profani ab eadem secluduntur) solius juris summarum potestatum sint; et nemo, nisi ex eorum authoritate vel concessu, jus potestatemque eadem administrandi, eorum ministros eligendi, Ecclesiæ fundamenta ejusque doctrinam determinandi et stabiliendi, de moribus et pietatis actionibus judicandi, aliquem excommunicandi vel in Ecclesiam recipiendi, nec denique pauperibus providendi habet. Atque hæc non tantum demonstrantur (ut jam fecimus) vera, sed etiam apprime necessaria, tam ipsi Religioni quam Reipublicæ conservationi, esse; norunt enim omnes, quantum jus et authoritas circa sacra apud populum valeat, et quantum unusquisque ab ejus ore pendeat, qui eandem habet; ita ut affirmare liceat, eum maxime in animos regnare, cui hæc authoritas competit. Si quis ergo hanc summis potestatibus adimere vult, is imperium dividere studet; ex quo necessario, ut olim inter Hebræorum Reges et Pontifices, contentiones et discordiæ oriri debebunt, quæ nunquam sedari possunt. Imo, qui hanc authoritatem summis potestatibus adimere studet, is viam (ut jam diximus) ad imperium affectat. Nam quid ipsæ decernere possunt, si hoc iisdem jus denegatur? nihil profecto nec de bello nec de ullo quocunque negotio, si sententiam alterius expectare tenentur, qui ipsas doceat, num id, quod utile judicant, pium sit an impium; sed contra omnia potius ex illius decreto fient, qui jus habet judicandi et decretandi, quid pium vel impium, fas nefasque sit. Cujus rei exempla omnia viderunt secula; quorum unum tantum, quod instar omnium est, adferam. Quia Romano Pontifici hoc jus absolute concessum fuit, tandem omnes paulatim Reges sub potestate habere incepit, donec etiam ad summum imperii fastigium ascenderit; et quicquid postea monarchæ, et præcipue Germaniæ Cæsares, conati sunt, ejus authoritatem vel tantillum diminuere, nihil promoverunt, sed contra eandem eo ipso multis numeris auxerunt. Verum enim vero hoc idem, quod nullus Monarcha nec ferro nec igne, Ecclesiastici solo tantum calamo facere potuerunt: ut vel hinc tantum ejusdem vis et potentia facile dignoscatur, et præterea, quam necesse sit summis potestatibus, hanc sibi authoritatem reservare. Quod si etiam ea,

quæ in superiore Capite notavimus, considerare velimus, videbimus, hoc ipsum religionis et pietatis incremento non parum etiam conducere: vidimus enim supra, ipsos Prophetas, quamvis divina virtute præditos, tamen, quia privati viri erant, libertate sua monendi, increpandi, et exprobandi, homines magis irritavisse quam correxisse, qui tamen a Regibus moniti vel castigati facile flectebantur. Deinde, ipsos Reges ob hoc tantum, quod ipsis hoc jus non absolute competebat, sæpissime a Religione descivisse, et cum ipsis fere totum populum; quod ètiam in Christianis imperiis ob eandem causam sæpissime contigisse constat. At hic forsan me aliquis rogabit, Quisnam ergo, si ii, qui imperium tenent, impii esse velint, pietatem jure vindicabit? an tum etiam iidem ejus interpretes habendi sunt? Verum ego contrà ipsum rogo, Quid, si Ecclesiastici (qui etiam homines sunt et privati, quibus sua tantum negotia curare incumbit), vel alii, penes quos jus circa sacra esse vult, impii esse velint; an tum etiam ejusdem interpretes habendi sunt? Certum quidem est, quod, si ii, qui imperium tenent, qua juvat, ire velint, sive jus circa sacra habeant sive minus, omnia tam sacra quam profana in deterius ruent; et longe citius, si qui viri privati seditiose jus divinum vindicare velint. Quapropter hoc iisdem jus denegando nihil absolute promovetur, sed contra malum magis augetur; nam hoc ipso fit, ut necessario (sicuti Hebræorum Reges, quibus hoc jus non absolute concessum fuit) impii sint, et consequenter, ut totius Reipublicæ damnum et malum, ex incerto et contingente, certum et necessarium reddatur. Sive igitur rei veritatem, sive imperii securitatem, sive denique pietatis incrementum spectemus, statuere cogimur, jus etiam divinum, sive jus circa sacra, a decreto summarum potestatum absolute pendere, easque ejusdem interpretes esse et vindices; ex quibus sequitur, illos Dei verbi ministros esse, qui populum ex authoritate summarum potestatum pietatem docent, prout ipsa ex earum decreto publicæ utilitati accommodata est.

Superest jam, causam etiam indicare, cur semper in Christiano imperio de hoc jure disceptatum fuit, cum tamen Hebræi nunquam, quod sciam, de eodem ambegerint. Sane monstro simile videri posset, quod de re tam manifesta tamque necessaria quæstio semper fuerit, et quod summæ potestates hoc jus nunquam absque controversia, imo nunquam nisi magno seditionum periculo et religionis detrimento, habuerint. Profecto, si hujus rei nullam certam causam assignare possemus, facile mihi persuaderem, omnia, quæ in hoc Capite ostendi, non

nisi theoretica esse, sive ex earum speculationum genere, quæ nunquam ex usu esse possunt. Etenim ipsa primordia Christianæ religionis consideranti hujus rei causa sese omnino manifestat: Christianam namque religionem non reges primi docuerunt, sed viri privati, qui, invitis iis, qui imperium tenebant, et quorum subditi erant, privatis Ecclesiis concionari, sacra officia instituere, administrare, et soli omnia ordinare et decretare, nulla imperii ratione habita, diu consueverunt. Cum autem multis jam elapsis annis religio in imperium introduci incepit, Ecclesiastici eandem, sicuti ipsam determinaverant, ipsos Imperatores docere debuerunt; ex quo facile obtinere potuerunt, ut ejus doctores et interpretes, et præterea Ecclesiæ pastores, quasi Dei vicarii agnoscerentur; et, ne postea Reges Christiani hanc sibi autoritatem capere possent, optime sibi caverunt Ecclesiastici, prohibendo scilicet matrimonium supremis Ecclesiæ ministris, summoque religionis interpreti. Ad quod præterea accessit, quod Religionis dogmata ad tam magnum numerum auxerant, et cum Philosophia ita confuderant, ut summus ejus interpres summus Philosophus et Theologus esse, et plurimis inutilibus speculationibus vacare deberet; quod tantum viris privatis, et otio abundantibus, contingere potest. At apud Hebræos longe aliter res sese habuit: nam eorum Ecclesia simul cum imperio incepit, et Moses, qui id absolute tenebat, populum religionem docuit, sacra ministeria ordinavit, eorumque ministros elegit. Hinc igitur contra factum est, ut autoritas regia apud populum maxime valuerit, et ut jus circa sacra Reges maxime tenuerint. Nam, quamvis post mortem Mosis nemo imperium absolute tenuerit, jus tamen decretandi, tam circa sacra quam circa reliqua, penes Principem (ut jam ostendimus) erat; deinde, ut populus religionem et pietatem edoceretur, non magis Pontificem quam supremum Judicem adire tenebatur (vide Deut. cap. 17. vs. 9, 11.). Reges denique quamvis non æquale ac Moses jus habuerint, omnis tamen fere sacri ministerii ordo et electio ab eorum decreto pendebat: David enim fabricam templi totam concinnavit (vide Paralip. 1. cap. 28. vs. 11, 12, etc.); ex omnibus deinde Levitis viginti quatuor millia elegit ad psallendum, et sex millia, ex quibus judices et prætores eligerentur, quatuor deinde millia janitorum, et quatuor denique millia, qui organis canerent (vide ejusdem libri cap. 23. vs. 4, 5.). Porro eosdem in cohortes (quarum etiam primarios elegit) divisit, ut unaquæque suo tempore, servatis vicibus, administraret (vide vs. 5. ejusdem cap.). Sacerdotes itidem in tot cohortes divisit;

sed ne omnia singulatim recensere tenear, lectorem refero ad lib. 2. Paralip cap. 8., ubi vs. scil. 13. dicitur: *cultum Dei sicuti eundem Moses instituerat, fuisse ex mandato Salomonis in templo administratum*, et vs. 14.: *quod ipse* (Salomon) *cohortes sacerdotum in suis ministeriis et Levitarum, etc. constituerit, secundum jussum viri divini Davidis.* Et versu denique 15. testatur Historicus, *quod non recesserunt a præcepto Regis imposito sacerdotibus et Levitis in nulla re, neque in ærariis administrandis;* ex quibus omnibus, et aliis Regum historiis, sequitur evidentissime, totum religionis excercitium sacrumque ministerium a solo Regum mandato dependisse. Cum autem supra dixi, eosdem jus non habuisse, ut Moses, summum Pontificem eligendi, Deum immediate consulendi, et Prophetas, qui ipsis viventibus prophetarent, damnandi; nulla alia de causa id dixi, quam quia Prophetæ ex autoritate, quam habebant, novum Regem eligere poterant, et veniam parricidio dare, at non quod Regem, si quid contra leges audebat, in judicium vocare liceret, et jure * contra eundem agere. Quapropter, si nulli fuissent Prophetæ, qui singulari revelatione veniam parricidio tuto possent concedere, jus ad omnia absolute, tam sacra quam civilia, omnino habuissent; quare hodiernæ summæ potestates, quæ nec Prophetas habent, nec recipere jure tenentur (Hebræorum enim legibus addicti non sunt), hoc jus, tametsi cœlibes non sint, absolute habent, et semper retinebunt, modo tantum Religionis dogmata in magnum numerum augeri, neque cum scientiis confundi sinant.

CAPUT XX.

Ostenditur, in Libera Republica unicuique et sentire quæ velit, et quæ sentiat dicere licere.

Si æque facile esset animis ac linguis imperare, tuto unusquisque regnaret, et nullum imperium violentum foret: nam unusquisque ex imperantium ingenio viveret, et ex solo eorum decreto, quid verum vel falsum, bonum vel malum, æquum vel iniquum esset, judicaret. Sed hoc, ut jam in initio Cap. 17. notavimus, fieri nequit, ut scilicet animus alterius juris absolute sit; quippe nemo jus suum naturale, sive facultatem suam libere ratiocinandi, et de rebus quibuscunque judicandi, in alium

* Cf. Annot. XXXIX.

transferre, neque ad id cogi potest. Hinc ergo fit, ut illud imperium violentum habeatur, quod in animos est, et ut summa majestas injuriam subditis facere, eorumque jus usurpare videatur, quando unicuique præscribere vult, quid tanquam verum amplecti, et tanquam falsum rejicere, et quibus porro opinionibus uniuscujusque animus erga Deum devotione moveri debeat; hæc enim uniuscujusque juris sunt, quo nemo, etsi velit, cedere potest. Fateor, judicium multis et pæne incredibilibus modis præoccupari posse, atque ita ut, quamvis sub alterius imperio directe non sit, tamen ab ore alterius ita pendeat, ut merito eatenus ejus juris dici possit; verum quicquid ars hac in re præstare potuerit, nunquam tamen eo perventum est, ut homines unquam non experirentur, unumquemque suo sensu abundare, totque capitum quam palatorum esse discrimina. Moses, qui non dolo, sed divina virtute judicium sui populi maxime præoccupaverat, utpote qui divinus credebatur, et divino afflatu dicere et facere omnia, ejus tamen rumores et sinistras interpretationes fugere non potuit; et multo minus reliqui Monarchæ; et si hoc aliqua ratione posset concipi, conciperetur saltem in monarchico imperio, at minime in democratico quod omnes, vel magna populi pars, collegialiter tenet; cujus rei causam omnibus patere existimo.

Quantumvis igitur summæ potestates jus ad omnia habere, et juris et pietatis interpretes credantur, nunquam tamen facere poterunt, ne homines judicium de rebus quibuscunque ex proprio suo ingenio ferant, et ne eatenus hoc aut illo affectu afficiantur. Verum quidem est, eas jure posse omnes, qui cum iisdem in omnibus absolute non sentiunt, pro hostibus habere; sed nos de ipsarum jure jam non disputamus, sed de eo, quod utile est. Concedo enim, easdem jure posse violentissime regnare, et cives levissimis de causis ad necem ducere; at omnes negabunt, hæc salvo sanæ Rationis judicio fieri posse. Imo, quia hæc non sine magno totius imperii periculo facere queunt, negare etiam possumus, easdem absolutam potentiam ad hæc et similia habere, et consequenter neque etiam absolutum jus; jus enim summarum potestatum ab earum potentia determinari ostendimus.

Si itaque nemo libertate sua judicandi, et sentiendi quæ vult, cedere potest, sed unusquisque maximo Naturæ jure dominus suarum cogitationum est, sequitur, in Republica nunquam, nisi admodum infelici successu, tentari posse, ut homines, quamvis diversa et contraria sentientes, nihil tamen nisi ex præscripto summarum potestatum loquantur; nam nec peritissimi, ne dicam plebem, tacere sciunt. Hoc hominum commune vitium est, con-

silia sua, etsi tacito opus est, aliis credere: illud ergo imperium violentissimum erit, ubi unicuique libertas dicendi et docendi quæ sentit negatur, et contra id moderatum, ubi hæc eadem libertas unicuique conceditur. Verum enim vero nequaquam etiam negare possumus, quin majestas tam verbis quam re lædi potest; atque adeo, si impossibile est, hanc libertatem prorsus adimere subditis, perniciosissimum contrà erit, eandem omnino concedere; qua propter nobis hic inquirere incumbit, quousque unicuique hæc libertas, salva Reipublicæ pace, salvoque summarum potestatum jure, potest et debet concedi; quod hic, ut in initio Cap. 16. monui, præcipuum meum intentum fuit.

Ex fundamentis Reipublicæ supra explicatis evidentissime sequitur, finem ejus ultimum non esse dominari, nec homines metu retinere, et alterius juris facere, sed contra, unumquemque metu liberare, ut secure quoad ejus fieri potest, vivat, hoc est, ut jus suum naturale, ad existendum et operandum absque suo et alterius damno, optime retineat. Non, inquam, finis Reipublicæ est, homines ex rationalibus bestias vel automata facere, sed contra, ut eorum mens et corpus tuto suis functionibus fungantur, et ipsi libera Ratione utantur, et ne odio, ira, vel dolo certent, nec animo iniquo invicem ferantur. Finis ergo Reipublicæ revera libertas est. Porro ad formandam Rempublicam hoc unum necesse fuisse vidimus, nempe ut omnis decretandi potestas penes omnes, vel aliquot, vel penes unum esset. Nam, quandoquidem liberum hominum judicium varium admodum est, et unusquisque solus omnia scire putat, nec fieri potest, ut omnes æque eadem sentiant, et uno ore loquantur; pacifice vivere non poterant, nisi unusquisque jure agendi ex solo decreto suæ mentis cederet. Jure igitur agendi ex proprio decreto unusquisque tantum cessit, non autem ratiocinandi et judicandi; adeoque salvo summarum potestatum jure nemo quidem contra earum decretum agere potest, at omnino sentire et judicare, et consequenter etiam dicere, modo simpliciter tantum dicat vel doceat, et sola Ratione, non autem dolo, ira, odio, nec animo aliquid in Rempublicam ex authoritate sui decreti introducendi, defendat. Ex. gr. si quis legem aliquam sanæ Rationi repugnare ostendit, et propterea eandem abrogandam esse censet, si simul suam sententiam judicio summæ potestatis (cujus tantum est, leges condere et abrogare) submittit, et nihil interim contra illius legis præscriptum agit, bene sane de Republica meretur, ut optimus quisque civis; sed si contra id faciat ad magistratum iniquitatis accusandum, et vulgo odiosum redden-

dum, vel seditiose studeat invito magistratu legem illam abrogare, omnino perturbator est et rebellis. Videmus itaque, qua ratione unusquisque, salvo jure et authoritate summarum potestatum, hoc est salva Reipublicæ pace, ea, quæ sentit, dicere et docere potest; nempe si decretum omnium rerum agendarum iisdem relinquat, et nihil contra earum decretum agat, etiamsi sæpe contra id, quod bonum judicat, et palam sentit, agere debeat; quod quidem salva justitia et pietate facere potest, imo debet, si se justum et pium præstare vult: nam, ut jam ostendimus, justitia a solo summarum potestatum decreto pendet, adeoque nemo, nisi qui secundum earum recepta decreta vivit, justus esse potest. Pietas autem (per ea, quæ in præcedente Capite ostendimus) summa est, quæ circa pacem et tranquillitatem Reipublicæ exercetur; atqui hæc conservari non potest, si unicuique ex suæ mentis arbitrio vivendum esset; adeoque impium etiam est, ex suo arbitrio aliquid contra decretum summæ potestatis, cujus subditus est, facere; quandoquidem, si hoc unicuique liceret, imperii ruina inde necessario sequeretur. Quinimo nihil contra decretum et dictamen propriæ Rationis agere potest, quamdiu juxta decreta summæ potestatis agit; ipsa enim Ratione suadente omnino decrevit, jus suum, vivendi ex proprio suo judicio, in eandem transferre. Atqui hoc ipsa etiam praxi confirmare possumus; in conciliis namque, tam summarum quam minorum potestatum, raro aliquid fit ex communi omnium membrorum suffragio, et tamen omnia ex communi omnium decreto, tam scilicet eorum, qui *contra*, quam qui *pro* suffragium tulerunt, fiunt. Sed ad meum propositum revertor*. Qua ratione unusquisque Judicii libertate, salvo summarum potestatum jure, uti potest, ex fundamentis Reipublicæ vidimus. At ex iis non minus facile determinare possumus, quænam opiniones in Republica seditiosæ sint; eæ nimirum, quæ simul ac ponuntur, pactum, quo unusquisque jure agendi ex proprio suo arbitrio cessit, tollitur. Ex. gr. si quis sentiat, summam potestatem sui juris non esse; vel neminem promissis stare debere; vel oportere unumquemque ex suo arbitrio vivere; et alia hujusmodi, quæ prædicto pacto directo repugnant; is seditiosus est, non tam quidem propter judicium et opinionem, quam propter factum, quod talia judicia involvunt; videlicet quia eo ipso, quod tale quid sentit, fidem summæ potestati tacite vel expresse datam solvit. Ac proinde cæteræ opiniones, quæ actum non in-

---

* Ed. Pr.: *reverto.*

volvunt, nempe ruptionem pacti, vindictam, iram, etc., seditiosæ non sunt, nisi forte in Republica aliqua ratione corrupta; ubi scilicet superstitiosi, et ambitiosi, qui ingenuos ferre nequeunt, ad tantam nominis famam pervenerunt, ut apud plebem plus valeat eorum, quam summarum potestatum authoritas; nec tamen negamus, quasdam præterea esse sententias, quæ, quamvis simpliciter circa verum et falsum versari videantur, iniquo tamen animo proponuntur et divulgantur. Verum has etiam Cap. 15. jam determinavimus, at ita, ut Ratio nihilominus libera manserit. Quod si denique ad hoc etiam attendamus, quod fides uniuscujusque erga Rempublicam, sicuti erga Deum, ex solis operibus cognosci potest, nempe ex charitate erga proximum, nequaquam dubitare poterimus, quin optima Respublica unicuique eandem philosophandi libertatem concedat, quam Fidem unicuique concedere ostendimus. Equidem fateor, ex tali libertate incommoda quædam aliquando oriri; verum quid unquam tam sapienter institutum fuit, ut nihil inde incommodi oriri potuerit? Qui omnia legibus determinare vult, vitia irritabit potius quam corriget. Quæ prohiberi nequeunt, necessario concedenda sunt, tametsi inde sæpe damnum sequatur. Quot enim mala ex luxu, invidia, avaritia, ebrietate, et aliis similibus oriuntur? feruntur tamen hæc, quia imperio legum prohiberi nequeunt, quamvis revera vitia sint; quare multo magis judicii libertas concedi debet, quæ profecto virtus est, nec opprimi potest. Adde, quod nulla ex eadem incommoda oriuntur, quæ non possint (ut statim ostendam) authoritate magistratuum vitari; ut jam taceam, quod hæc libertas apprime necessaria est ad scientias et artes promovendum; nam hæ ab iis tantum felici cum successu coluntur, qui judicium liberum et minime præoccupatum habent.

At ponatur, hanc libertatem opprimi, et homines ita retineri posse, ut nihil mutire audeant, nisi ex præscripto summarum potestatum; hoc profecto nunquam fiet, ut nihil etiam, nisi quid ipsæ velint, cogitent: atque adeo necessario sequeretur, ut homines quotidie aliud sentirent, aliud loquerentur, et consequenter ut fides, in Republica apprime necessaria, corrumperetur, et abominanda adulatio et perfidia foverentur; unde doli, et omnium bonarum artium corruptio. Verum longe abest, ut id fieri possit, ut omnes scilicet præfinito loquantur; sed contra, quo magis libertas loquendi hominibus adimi curatur, eo contumacius contra nituntur; non quidem avari, adulatores, et reliqui impotentes animi, quorum summa salus est, nummos in arca comtemplari, et ventres distentos habere, sed ii, quos bona educatio, morum

integritas, et virtus liberiores fecit. Ita homines plerumque constituti sunt, ut nihil magis impatienter ferant, quam quod opiniones, quas veras esse credunt, pro crimine habeantur, et quod ipsis sceleri reputetur id, quod ipsos ad pietatem erga Deum et homines movet; ex quo fit, ut leges detestari, et quidvis in magistratum audeant, nec turpe, sed honestissimum putent, seditiones hac de causa movere, et quodvis facinus tentare. Cum itaque humanam naturam sic comparatam esse constet, sequitur, leges, quæ de opinionibus conduntur, non scelestos sed ingenuos respicere, nec ad malignos coërcendum, sed potius ad honestos irritandum condi, nec sine magno imperii periculo defendi posse. Adde, quod tales leges inutiles omnino sunt; nam qui opiniones, quæ legibus damnatæ sunt, sanas esse credent, legibus parere non poterunt; qui contra easdem tanquam falsas rejiciunt, leges, quibus hæ damnantur, tanquam privilegia recipiunt, et iisdem ita triumphant, ut magistratus easdem postea, etsi velit, abrogare non valeat. His accedunt, quæ supra Cap. 18. ex historiis Hebræorum N°. II. deduximus. Et denique quot scismata in Ecclesia ex hoc plerumque orta sunt, quod magistratus doctorum controversias legibus dirimere voluerunt; nam ni homines spe tenerentur, leges et magistratum ad se trahendi, et de suis adversariis communi vulgi applausu triumphandi, et honores adipiscendi, nunquam tam iniquo animo certarent, nec tantus furor eorum mentes agitaret. Atque hæc non tantum Ratio, sed etiam experientia quotidianis exemplis docet; nempe similes leges, quibus scilicet imperatur, quid unicuique credendum sit, et contra hanc aut illam opinionem aliquid dicere vel scribere prohibetur, sæpe institutas fuisse ad largiendum, vel potius cedendum eorum iræ, qui libera ingenia ferre nequeunt, et torva quadam authoritate seditiosæ plebis devotionem facile in rabiem mutare, et in quos volunt instigare possunt. At quanto satius foret, vulgi iram et furorem cohibere, quam leges inutiles statuere, quæ violari non possunt nisi ab iis, qui virtutes et artes amant, et Rempublicam in tantam angustiam redigere, ut viros ingenuos sustinere non possit? Quid enim majus Reipublicæ malum excogitari potest, quam quod viri honesti, quia diversa sentiunt, et simulare nesciunt, tanquam improbi in exilium mittantur? quid, inquam, magis perniciosum, quam quod homines, ob nullum scelus neque facinus, sed quia liberalis ingenii sunt, pro hostibus habeantur, et ad necem ducantur, et quod catasta, malorum formido, pulcherrimum fiat theatrum ad summum tolerantiæ et virtutis exemplum cum

insigni majestatis opprobrio ostentandum? Qui enim se honestos norunt, mortem ut scelesti non timent, nec supplicium deprecantur; eorum quippe animus nulla turpis facti pœnitentia angitur, sed contra honestum, non supplicium putant, pro bona causa mori, et pro libertate gloriosum. Quid ergo talium nece exempli statuitur, cujus causam inertes et animo impotentes ignorant, seditiosi oderunt, et honesti amant? nemo sane ex eadem exemplum capere potest, nisi ad imitandum, vel saltem ad adulandum *.

Ne itaque assentatio, sed ut fides in pretio sit, et ut summæ potestates imperium optime retineant, nec seditiosis cedere cogantur, judicii libertas necessario concedenda est, et homines ita regendi sunt, ut, quamvis diversa et contraria palam sentiant, concorditer tamen vivant. Nec dubitare possumus, quin hæc ratio imperandi optima sit, et minora patiatur incommoda; quandoquidem cum hominum natura maxime convenit. In imperio enim democratico (quod maxime ad statum naturalem accedit) omnes pacisci ostendimus, ex communi decreto agere, at non judicare et ratiocinari; hoc est, quia omnes homines non possunt æque eadem sentire, pacti sunt, ut id vim decreti haberet, quod plurima haberet suffragia, retinendo interim authoritatem eadem, ubi meliora viderint, abrogandi. Quo igitur hominibus libertas judicandi minus conceditur, eo a statu maxime naturali magis receditur, et consequenter violentius regnatur. Ut autem porro constet, ex hac libertate nulla oriri incommoda, quæ non possint sola summæ potestatis authoritate vitari; et hac sola homines, etsi palam contraria sentientes, facile retineri, ne invicem lædant; exempla præsto sunt, nec opus mihi est ea longe petere. Urbs Amstelodamum exemplo sit, quæ tanto cum suo incremento, et omnium nationum admiratione, hujus libertatis fructus experitur; in hac enim florentissima republica et urbe præstantissima omnes, cujuscunque nationis et sectæ, homines summa cum concordia vivunt, et ut alicui bona sua credant, id tantum scire curant, num dives an pauper sit, et num bona fide an dolo solitus sit agere. Cæterum Religio vel secta nihil eos movet, quia hæc coram judice ad justificandam vel damnandam causam nihil juvat; et nulla omnino tam odiosa secta est, cujus sectarii (modo neminem lædant, et suum unicuique tribuant, honesteque vivant) publica

* Kirchmann: *admirandum.* — Jac. Bernays, teste Schaarschmidt: *æmulandum.* — At vide pag. 169. vs. 37. et p. 172. vs. 36

integritas, et virtus liberiores fecit. Ita homines plerumque constituti sunt, ut nihil magis impatienter ferant, quam quod opiniones, quas veras esse credunt, pro crimine habeantur, et quod ipsis sceleri reputetur id, quod ipsos ad pietatem erga Deum et homines movet; ex quo fit, ut leges detestari, et quidvis in magistratum audeant, nec turpe, sed honestissimum putent, seditiones hac de causa movere, et quodvis facinus tentare. Cum itaque humanam naturam sic comparatam esse constet, sequitur, leges, quæ de opinionibus conduntur, non scelestos sed ingenuos respicere, nec ad malignos coërcendum, sed potius ad honestos irritandum condi, nec sine magno imperii periculo defendi posse. Adde, quod tales leges inutiles omnino sunt; nam qui opiniones, quæ legibus damnatæ sunt, sanas esse credent, legibus parere non poterunt; qui contra easdem tanquam falsas rejiciunt, leges, quibus hæ damnantur, tanquam privilegia recipiunt, et iisdem ita triumphant, ut magistratus easdem postea, etsi velit, abrogare non valeat. His accedunt, quæ supra Cap. 18. ex historiis Hebræorum N°. II. deduximus. Et denique quot scismata in Ecclesia ex hoc plerumque orta sunt, quod magistratus doctorum controversias legibus dirimere voluerunt; nam ni homines spe tenerentur, leges et magistratum ad se trahendi, et de suis adversariis communi vulgi applausu triumphandi, et honores adipiscendi, nunquam tam iniquo animo certarent, nec tantus furor eorum mentes agitaret. Atque hæc non tantum Ratio, sed etiam experientia quotidianis exemplis docet; nempe similes leges, quibus scilicet imperatur, quid unicuique credendum sit, et contra hanc aut illam opinionem aliquid dicere vel scribere prohibetur, sæpe institutas fuisse ad largiendum, vel potius cedendum eorum iræ, qui libera ingenia ferre nequeunt, et torva quadam authoritate seditiosæ plebis devotionem facile in rabiem mutare, et in quos volunt instigare possunt. At quanto satius foret, vulgi iram et furorem cohibere, quam leges inutiles statuere, quæ violari non possunt nisi ab iis, qui virtutes et artes amant, et Rempublicam in tantam angustiam redigere, ut viros ingenuos sustinere non possit? Quid enim majus Reipublicæ malum excogitari potest, quam quod viri honesti, quia diversa sentiunt, et simulare nesciunt, tanquam improbi in exilium mittantur? quid, inquam, magis perniciosum, quam quod homines, ob nullum scelus neque facinus, sed quia liberalis ingenii sunt, pro hostibus habeantur, et ad necem ducantur, et quod catasta, malorum formido, pulcherrimum fiat theatrum ad summum tolerantiæ et virtutis exemplum cum

insigni majestatis opprobrio ostentandum? Qui enim se honestos norunt, mortem ut scelesti non timent, nec supplicium deprecantur; eorum quippe animus nulla turpis facti pœnitentia angitur, sed contra honestum, non supplicium putant, pro bona causa mori, et pro libertate gloriosum. Quid ergo talium nece exempli statuitur, cujus causam inertes et animo impotentes ignorant, seditiosi oderunt, et honesti amant? nemo sane ex eadem exemplum capere potest, nisi ad imitandum, vel saltem ad adulandum *.

Ne itaque assentatio, sed ut fides in pretio sit, et ut summæ potestates imperium optime retineant, nec seditiosis cedere cogantur, judicii libertas necessario concedenda est, et homines ita regendi sunt, ut, quamvis diversa et contraria palam sentiant, concorditer tamen vivant. Nec dubitare possumus, quin hæc ratio imperandi optima sit, et minora patiatur incommoda; quandoquidem cum hominum natura maxime convenit. In imperio enim democratico (quod maxime ad statum naturalem accedit) omnes pacisci ostendimus, ex communi decreto agere, at non judicare et ratiocinari; hoc est, quia omnes homines non possunt æque eadem sentire, pacti sunt, ut id vim decreti haberet, quod plurima haberet suffragia, retinendo interim authoritatem eadem, ubi meliora viderint, abrogandi. Quo igitur hominibus libertas judicandi minus conceditur, eo a statu maxime naturali magis receditur, et consequenter violentius regnatur. Ut autem porro constet, ex hac libertate nulla oriri incommoda, quæ non possint sola summæ potestatis authoritate vitari; et hac sola homines, etsi palam contraria sentientes, facile retineri, ne invicem lædant; exempla præsto sunt, nec opus mihi est ea longe petere. Urbs Amstelodamum exemplo sit, quæ tanto cum suo incremento, et omnium nationum admiratione, hujus libertatis fructus experitur; in hac enim florentissima republica et urbe præstantissima omnes, cujuscunque nationis et sectæ, homines summa cum concordia vivunt, et ut alicui bona sua credant, id tantum scire curant, num dives an pauper sit, et num bona fide an dolo solitus sit agere. Cæterum Religio vel secta nihil eos movet, quia hæc coram judice ad justificandam vel damnandam causam nihil juvat; et nulla omnino tam odiosa secta est, cujus sectarii (modo neminem lædant, et suum unicuique tribuant, honesteque vivant) publica

* Kirchmann: *admirandum.* — Jac. Bernays, teste Schaarschmidt: *æmulandum.* — At vide pag. 169. vs. 37. et p. 172. vs. 36

magistratuum authoritate et præsidio non protegantur. Contra, cum olim Remonstrantium et Contraremonstrantium controversia de Religione a Politicis et Ordinibus Provinciarum agitari incepit, tandem in schisma abiit; et multis tum exemplis constitit, leges, quæ de Religione conduntur, ad dirimendas scilicet controversias, homines magis irritare quam corrigere, alios deinde infinitam ex iisdem licentiam sumere; præterea schismata non oriri ex magno veritatis studio (fonte scilicet comitatis et mansuetudinis), sed ex magna libidine regnandi. Ex quibus luce meridiana clarius constat, eos potius schismaticos esse, qui aliorum scripta damnant, et vulgum petulantem in scriptores seditiose instigant, quam scriptores ipsi, qui plerumque doctis tantum scribunt, et solam Rationem in auxilium vocant; deinde eos revera perturbatores esse, qui in libera Republica libertatem judicii, quæ non potest opprimi tollere tamen volunt.

His ostendimus, I. impossibile esse libertatem hominibus dicendi ea, quæ sentiunt, adimere. II. Hanc libertatem, salvo jure et authoritate summarum potestarum, unicuique concedi, et eandem unumquemque servare posse, salvo eodem jure, si nullam inde licentiam sumat ad aliquid in Rempublicam tanquam jus introducendum, vel aliquid contra receptas leges agendum. III. Hanc eandem libertatem unumquemque habere posse, servata Reipublicæ pace, et nulla ex eadem incommoda oriri, quæ facile coërceri non possint. IV. Eandem salva etiam pietate unumquemque habere posse. V. Leges, quæ de rebus speculativis conduntur, inutiles omnino esse. VI. Denique ostendimus, hanc libertatem non tantum, servata Reipublicæ pace, pietate, et summarum potestatum jure, posse, sed, ad hæc omnia conservandum, etiam debere concedi. Nam ubi ex adverso eandem hominibus adimere laboratur, et discrepantium opiniones, non autem animi, qui soli peccare possunt, in judicium vocantur, ibi in honestos exempla eduntur, quæ potius martyria videntur, quæque reliquos magis irritant, et ad misericordiam, si non ad vindictam, plus movent, quam terrent; bonæ deinde artes et fides corrumpuntur, adulatores et perfidi foventur, et adversarii triumphant, quod eorum iræ concessum sit, quodque imperium tenentes suæ doctrinæ, cujus interpretes habentur, sectatores fecerint; ex quo fit, ut eorum authoritatem et jus usurpare audeant, nec jactare erubescant, se a Deo immediate electos, et sua decreta divina, summarum autem potestatum contrà humana esse, quæ propterea divinis, hoc est suis decretis,

ut cedant volunt; quæ omnia nemo ignorare potest Reipublicæ saluti omnino repugnare. Quapropter hic, ut supra Cap. 18., concludimus, nihil Reipublicæ tutius, quam ut Pietas et Religio in solo Charitatis et Æquitatis exercitio comprehendatur, et jus summarum potestatum, tam circa sacra quam profana, ad actiones tantum referatur, cæterum unicuique et sentire quæ velit, et quæ sentiat dicere, concedatur.

His, quæ in hoc tractatu agere constitueram, absolvi. Superest tantum, expresse monere, me nihil in eo scripsisse, quod non libentissime examini et judicio summarum Potestatum Patriæ meæ subjiciam. Nam si quid horum, quæ dixi, patriis legibus repugnare, vel communi saluti obesse judicabunt, id ego indictum volo: scio me hominem esse, et errare potuisse; ne autem errarem sedulo curavi, et apprime, ut quicquid scriberem legibus patriæ, pietati, bonisque moribus omnino responderet.

FINIS.

AUCTORIS ANNOTATIONES IN TRACTATUM THEOLOGICO-POLITICUM POST LIBRUM EDITUM ADSCRIPTÆ.

I

(ad pag. 257, tom. I).

Lugd.-Bat. Murr. Verborum tertia radicalis, si ex iis sit, quæ quiescentes vocantur, solet omitti, et ejus loco secunda thematis litera duplicari, ut ex קלה, omisso ה quiescente, fit קולל, [et ex נבא fit נובב, unde ניב שפתים *loquela* sive *oratio;* sic ex בזא fit בזז vel בוז
(כלה כלל בליעל: המה המם: שגה משגה שגג שוג)]. *
Optime igitur R. Selomo Jarchi hoc verbum נבא ** interpretatus est; sed male ab Aben Ezra, qui linguam Hebraicam non adeo exacte novit, carpitur. Præterea notandum, nomen נבואה universale esse, et omne prophetandi genus comprehendere, reliqua autem nomina specialiora esse, et maxime *** hoc vel illud prophetandi genus respicere; quod doctis notum esse credo.

* Hæc verba e codd. LB. et suo restituit Boehmer. — Murrianus: *et exinde* קול loquela *sive* oratio. *Sic ex* נבא *fit* נבואה.

** Murr. *hoc verbum prophetiam.* *** M: *mixte.*

II

(ad pag. 358, tom. I).

Regiom. LB. Murr. Hoc est Dei interpretes. Nam interpres Dei is est, qui Dei decreta [M: ipsi revelata] aliis interpreta-

tur, quibus [LB, M: eadem] revelata non sunt, quique in iisdem amplectendis sola prophetæ autoritate [M: et fide, quæ ipsi habetur *,] nituntur. Quod ** si homines, qui prophetas audiunt, prophetæ fierent sicut ii philosophi fiunt, qui philosophos audiunt; tum propheta non esset divinorum decretorum interpres, quandoquidem ejus auditores non ipsius prophetæ testimonio et autoritate ***, sed ipsa [LB, M: divina] revelatione et interno testimonio [LB, M: ut ipse,] niterentur. Sic summæ potestates sui imperii juris interpretes sunt, quia leges ab ipsis latæ sola ipsarum summarum potestatum autoritate defenduntur, et earum solo testimonio nituntur. †

* LB, M: præterea: *et quorum certitudo sola etc. nititur.*
** LB, M: *Alias si.* *** LB, M: *non ejusdem auctoritate.*
† LB, M: *Sic s. potestates juris sunt interpretes, quia eorum sola auctoritate defenditur, et eorum solo testimonio probatur.*

III

(ad pag. 369, tom. I).

LB. Murr. Quamvis quidam homines quædam habeant quæ Natura aliis non impertit, non tamen humanam naturam excedere dicuntur, nisi ea, quæ singulariter habent, talia sint, ut ex definitione humanæ naturæ percipi nequeant. E. g. gigantis magnitudo rara est, a tamen humana. Carmina præterea ex tempore componere paucissimis datur, et nihilominus humanum est; ut etiam quod oculis apertis aliquis res quasdam adeo vivide imaginetur, ac si easdem coram se haberet. At si quis esset, qui aliud percipiendi medium aliaque cognitionis fundamenta haberet, is sane humanæ naturæ limites transcenderet.

IV

(ad pag. 388, tom. I).

LB. Murr. Genes. cap. 15. narratur, quod Deus Abrahamo dixerit, se ipsius esse defensorem, remunerationem daturum amplam admodum; ad quæ Abraham, sibi nihil, quod alicujus posset momenti esse, expectandum, quia provecta jam senectute orbus erat.

AUCTORIS ANNOTATIONES IN TRACTATUM THEOLOGICO-POLITICUM POST LIBRUM EDITUM ADSCRIPTÆ.

I

(ad pag. 257, tom. I).

Lugd.-Bat. Murr. Verborum tertia radicalis, si ex iis sit, quæ quiescentes vocantur, solet omitti, et ejus loco secunda thematis litera duplicari, ut ex קלה, omisso ה quiescente, fit קוֹלֵל, [et ex נִבָּא fit נוֹבֵב, unde נִיב שפתים *loquela* sive *oratio;* sic ex בזא fit בזז vel בוז (בלה בלל בליעל: המה המם: שגה משגה שגג שוג)]. *
Optime igitur R. Selomo Jarchi hoc verbum נבא ** interpretatus est; sed male ab Aben Ezra, qui linguam Hebraicam non adeo exacte novit, carpitur. Præterea notandum, nomen נבואה universale esse, et omne prophetandi genus comprehendere, reliqua autem nomina specialiora esse, et maxime *** hoc vel illud prophetandi genus respicere; quod doctis notum esse credo.

* Hæc verba e codd. LB. et suo restituit Boehmer. — Murrianus: *et exinde* קול loquela *sive* oratio. *Sic ex* נבא *fit* נבואה.

** Murr. *hoc verbum prophetiam.* *** M: *mixte.*

II

(ad pag. 358, tom. I).

Regiom. LB. Murr. Hoc est Dei interpretes. Nam interpres Dei is est, qui Dei decreta [M: ipsi revelata] aliis interpreta-

tur, quibus [LB, M: eadem] revelata non sunt, quique in iisdem amplectendis sola prophetæ autoritate [M: et fide, quæ ipsi habetur *,] nituntur. Quod ** si homines, qui prophetas audiunt, prophetæ fierent sicut ii philosophi fiunt, qui philosophos audiunt; tum propheta non esset divinorum decretorum interpres, quandoquidem ejus auditores non ipsius prophetæ testimonio et autoritate ***, sed ipsa [LB, M: divina] revelatione et interno testimonio [LB, M: ut ipse,] niterentur. Sic summæ potestates sui imperii juris interpretes sunt, quia leges ab ipsis latæ sola ipsarum summarum potestatum autoritate defenduntur, et earum solo testimonio nituntur. †

* LB, M: præterea: *et quorum certitudo sola etc. nititur.*
** LB, M: *Alias si.* *** LB, M: *non ejusdem auctoritate.*
† LB, M: *Sic s. potestates juris sunt interpretes, quia eorum sola auctoritate defenditur, et eorum solo testimonio probatur.*

III

(ad pag. 369, tom. I).

LB. Murr. Quamvis quidam homines quædam habeant quæ Natura aliis non impertit, non tamen humanam naturam excedere dicuntur, nisi ea, quæ singulariter habent, talia sint, ut ex definitione humanæ naturæ percipi nequeant. E. g. gigantis magnitudo rara est, a tamen humana. Carmina præterea ex tempore componere paucissimis datur, et nihilominus humanum est; ut etiam quod oculis apertis aliquis res quasdam adeo vivide imaginetur, ac si easdem coram se haberet. At si quis esset, qui aliud percipiendi medium aliaque cognitionis fundamenta haberet, is sane humanæ naturæ limites transcenderet.

IV

(ad pag. 388, tom. I).

LB. Murr. Genes. cap. 15. narratur, quod Deus Abrahamo dixerit, se ipsius esse defensorem, remunerationem daturum amplam admodum; ad quæ Abraham, sibi nihil, quod alicujus posset momenti esse, expectandum, quia provecta jam senectute orbus erat.

V

(ad pag. 388, tom. I).

LB. Murr. Ad vitam æternam non sufficere, V. T. mandata observare, patet ex Marc. c. 10. vs. 21.

VI

(ad pag. 25, tom. II).

Reg. LB. Murr. De Dei existentia, et consequenter de omnibus, dubitamus, quamdiu ipsius Dei non claram et distinctam, sed confusam habemus ideam. Nam ut ille, qui naturam trianguli non recte novit, nescit, ejus tres angulos æquales esse duobus rectis; sic is, qui naturam divinam confuse concipit, non videt, quod ad Dei naturam pertineat existere. At, ut Dei natura clare et distincte a nobis § possit concipi, necesse est, ut ad quasdam notiones simplicissimas, quas communes vocant, attendamus *, et cum iis illa, quæ ad divinam naturam pertinent, concatenemus; atque tum primum perspicuum nobis fit, Deum necessario existere et ubique esse; tumque ** simul apparet, omnia, quæ concipimus, Dei naturam in se *** involvere perque eandem concipi; et denique, omnia illa vera esse, quæ adæquate concipimus. Sed de his † vide Prolegomenon †† libri, cui titulus est *Principia Philosophiæ more geometrico demonstrata.*

§ LB, M: *a nobis clare et distincte.*
* LB, M: *necesse est...attendere, et...concatenare.* ** LB, M: *et simul.* *** LB, M: *naturam involvere.* † LB, M: *de hoc.*
†† LB: *Prolegomena.*

VII

(ad pag. 45, tom. II).

Reg. LB. Murr. Nobis scilicet, qui huic linguæ non assuevimus, et ejusdem * phraseologiam desideramus.

* LB, M: *ejus.*

VIII

(ad pag. 49, tom. II).

LB. Murr. Per res perceptibiles non illas tantum intelligo, quæ legitime demonstrantur, sed etiam illas, quæ morali certitudine amplecti et sine admiratione audire solemus, tametsi demonstrari nequaquam possint. Euclidis propositiones a quovis percipiuntur priusquam demonstrantur *. Sic etiam historias rerum tam futurarum quam præteritarum, quæ humanam fidem non excedunt, ut etiam jura, instituta, et mores, perceptibiles voco et claros, tametsi nequeunt mathematice demonstrari. Cæterum hieroglyphica, et historias, quæ fidem omnem excedere videntur, imperceptibiles dico; et tamen ex his plura dantur, quæ ex nostra methodo investigari possunt, ut mentem autoris percipiamus.

* Hæc sententia, *Euclidis .... demonstrantur*, in LB omittitur.

IX

(ad pag. 57, tom. II).

LB. Murr. Nempe ab historico, non ab Abrahamo; nam ait, locum, qui hodie dicitur *in monte Dei revelabitur*, ab Abrahamo vocatum fuisse *Deus providebit*.

X

(ad pag. 59, tom. II).

LB. Murr. A quo tempore usque ad Jehorami * regnum, quo ab eo discesserunt (2. Reg. cp. 8. vs. 20.), Idumæa reges non habuit, sed præsides a Judæis constituti regis locum supplebant; vid. 1. Reg. cap. 22. vs. 48.; et ideo Idumææ præses (2. Reg. cp. 3. vs. 9.) *rex* appellatur. An autem ultimus Idumæorum regum regnare inceperit antequam Saul rex creatus fuerit, an vero Scriptura in hoc Geneseos capite reges solummodo, qui invicti obierint, tradere voluerit, ambigi potest. Cete-

rum ii plane nugantur, qui Mosen, qui divinitus Hebræorum imperium a monarchico omnino abhorrens instituit, ad regum Hebræorum catalogum referre volunt.

* Sic Boehmer e cod. suo et Gallo pro *Jeroboami* quod est in LB et M.

XI

(ad pag. 66, tom. II).

LB. Murr. E. g. 2. Reg. cap. 18. vs. 20. legitur in secunda persona אמרת *dixisti sed ore tenus, etc.*; Jesajæ autem cap. 36. vs. 5. אמרתי *ego dixi, certe verba sunt, opus esse ad bellum consilio et fortitudine.* Deinde vs. 22. legitur וכי תאמרון *sed forsan dicetis*, in plurali, quod in Jesajæ exemplari in singulari numero reperitur. Præterea in Jesajæ textu non leguntur hæc [ex vs. 32. citati cap. verba ארץ זית יצהר ודבש וחיו ולא תמתו]*; ואל תשמעו אל חזקיהו] et ad hunc modum ** multæ *** aliæ variæ lectiones reperiuntur, ex quibus quænam præ ceteris eligenda sit, nemo determinabit.

* Restituit Boehmer e Lugd. Bat. — M: *hæc* (2. *Reg. cap.* 32. [imo 18.] *vs.* 32.) *verba, etc.* ** Gall.—LB, M: *admodum.*
*** LB omittit *multæ*.

XII

(ad pag. 67, tom. II).

LB. Murr. E. g. 2. Sam. cap. 7. vs. 6. legitur ואהיה מתהלך באהל ובמשכן *et continuo vagavi cum tentorio et tabernaculo;* 1 Paral. autem cap. 17. vs. 5. ואהיה מאהל אל אהל וממשכן *et eram de tentorio in tentorio* * *et de tabernaculo*, mutato scilicet [מתהלך in מאהל**, באהל in אל אהל, et] במשכן in ממשכן. Deinde vs. 10. citati loci Samuëlis legitur לענותו *ad affligen-*

dum eum, et Paral. cit. cap. vs. 9. לְכַלֹּתוֹ *ad conterendum eum*. Et ad hunc modum plures, et alias majoris momenti, discrepantes unusquisque, qui plane cœcus non est nec omnino insanit, observabit, qui hæc capita semel legerit.

* Melius: *in tentorium.* LB: *de tentorio, et de tabernaculo in tabernaculo.*
** Boehmer e cod. suo Belg.

XIII

(ad pag. 67, tom. II).

Reg. LB. Murr. Quod hic textus nullum aliud tempus respiciat quam illud, quo Josephus fuit venditus, non tantum ex ipsius orationis contextu constat, sed etiam ex ipsa ipsius Judæ ætate colligitur, qui tum temporis vigesimum secundum ætatis annum ad summum agebat, si ex ipsius præcedenti historia calculum facere licet. Nam ex cap. 29. vs. ultimo Geneseos apparet, quod Juda natus fuerit anno decimo, a quo Jacobus Patriarcha * servire incepit Labano, Josephus autem decimo quarto. Cum itaque ** ipse Josephus, cum venderetur, ætatis decimum septimum egerit annum, ergo Judas tum temporis annos viginti et unum natus erat, non amplius. Qui igitur hanc Judæ diuturnam domo absentiam ante Josephi venditionem contigisse credunt ***, sibi blandire student, et de Scripturæ divinitate magis solliciti quam certi sunt †.

* LB, M omittunt *Patriarcha.* ** LB, M: *igitur.*
*** LB, M: *contendunt.*
† LB, M: *student, de Scripturæ... sollicitis... certis.*

XIV

(ad pag. 68, tom. II).

Reg. LB. Murr. Nam quod quidam putant, Jacobum 8. vel 10. annos inter Mesopotamiam et Betel peregrinavisse, stultitiam redolet, quod pace Aben Hgezræ dixerim *. Nam non tantum propter desiderium, quo sine dubio tenebatur, videndi [LB. M: provectissimæ ætatis] parentes, sed etiam [LB, M: et præcipue], ut votum solveret [LB, M: quod voverat cum fratrem fugeret]

(vide Gen. cap. 28. vs. 10. et cap. 31. vs. 13. [LB, M: et cap. 35. vs. 1]), quantum potuit festinavit [LB, M: ad quod etiam solvendum Deus ipsum monuit (Genes. cap. 31. vs. 3. et 13.) et auxilium suum, quo in patriam duceretur, promisit]. Quod si tamen hæ conjecturæ potius quam rationes videntur, age concedamus, Jacobum 8. vel 10., et si placet plures insuper, annos brevi hoc itinere, pejori fato quam Ulissem actum **, consumpsisse. Hoc certe negare non poterunt, quod Benjamin in ultimo hujus peregrinationis anno natus fuerit; hoc est, ex eorum hypothesi, anno nativitatis Josephi decimo quinto aut decimo sexto aut circiter. Nam Jacobus anno a nativitate ipsius Josephi *** 7. Labano valedixit; at ex anno 17. ætatis Josephi usque ad annum ***, quo ipse patriarcha Ægyptum peregre ivit, non plures quam viginti duo anni numerantur, ut in hoc ipso Capite ostendimus; adeoque † Benjamin eodem †† tempore, quo scilicet Ægyptum profectus est, viginti tres aut viginti quatuor annos ad summum habebat †‡†; quo ætatis flore nepotes eum habuisse constat (vide Gen. cp. 46. vs. 21., quem confer cum vs. 38, 39, 40. cp. 26. Num. et cum vs. 1. et seqq. cp. 8. l. 1. Paralip.). [LB, M: Nam Belah Benjamini primogenitus duos jam filios, Ard et Nahgaman, genuerat.] Quod sane non minus a Ratione alienum est quam § quod Dina septennis vim passa fuerit, et reliqua, quæ ex hujus historiæ ordine §§ deduximus. Atque adeo apparet, homines imperitos, dum nodos solvere student, in alios incidere, remque magis intricare et dilacerare §§§.

* *Quod ... dixerim* omittunt LB et M; at hic post *Nam quod quidam* addit: (*v. c. Aben Hgezra*).

** *Pejori ... actum* omittunt LB et M.

*** *Decimo quinto ... Josephi* omittit M.

*** LB, M: *usque quo Jacobus Ægyptum migravit, non plus.*

† LB: *ergo.* M omittit. †† LB, M: *eo.*

†‡† LB, M: *annos natus erat.*

§ LB: *quam sumere quod.* M: *quam statuere quod.* §§ LB, M: *filo.*

§§§ LB, M: *Atque adeo apparet, ipsos in Scyllam incidere, cupientes uitare Charybdim.*

XV

(ad pag. 68, tom. II).

C'est à dire en d'autres termes, et dans un autre ordre, qu'ils ne se trouvent au livre de Josué.

XVI

(ad pag. 69, tom. II).

LB. MURR. Rabbi Levi ben Gerson et alii credunt, hos 40. annos, quos Scriptura ait in libertate transactos, initium tamen sumere ab obitu Josuæ; atque adeo 8. præcedentes annos, quibus populus in ditione Kusan Rishgataim fuit, simul comprehendere; et 18. sequentes etiam ad censum 80. annorum, quibus Ehud et Samgar judicaverunt, adducendos; et sic reliquos servitutis annos sub eos, quos Scriptura in libertate transactos fuisse testatur, semper comprehendi credunt. Sed quia Scriptura expresse, quot annos Hebræi in servitute, quotque in libertate fuerint, numerat, et cap. 2. vs. 18. expresse narrat, Hebræorum res viventibus judicibus semper floruisse, apparet omnino, Rabinum istum, virum alias eruditissimum, et reliquos, qui ejus vestigia sequuntur, dum similes nodos solvere student, Scripturam magis corrigere quam explicare. Quod ii etiam faciunt, qui statuunt, Scripturam in illa communi annorum supputatione non nisi politiæ judaicæ tempora indicare voluisse; anarchiarum autem et servitutum, utpote infausta et regni veluti interstitia, ad communem annorum censum adducere non potuisse. Nam Scriptura quidem anarchiæ tempora silentio præterire, at servitutis non minus quam libertatis annos tradere, nec annalibus, ut somniant, expungere solet. Quod autem Hgezra lib. 1. Regum omnes absolute annos ab exitu Ægypti communi illo annorum numero comprehendere voluerit, adeo manifesta res est, ut nemo Scripturæ peritus unquam de ea ambegerit. Nam, ut jam ipsius textus verba omittam, ipsa Davidis genealogia, quæ in fine libri Ruth et 1. Paral. cap. 2. traditur, vix annorum summam adeo magnam patitur. Nam Naghson anno 2. ab exitu Ægypti princeps tribus Judæ erat (vid. Num. 7. vs. 11. et 12.), adeoque in deserto obiit, et filius ejus Salma cum Josua Jordanem transiit. At is Salmon secundum illam Davidis genealogiam Davidis atavus fuit. Si ab hac 480. annorum summa 4. regni Salomonis, et 70. vitæ Davidis, et 40., qui in desertis transacti sunt, auferantur; reperietur, Davidem natum fuisse anno 366. a transitu Jordanis, atque adeo necesse esse, ut ipsius pater, avus, abavus, atque atavus liberos genuerint cum unusquisque eorum 90. annorum esset *.

* Addit Gallus: *et par conséquent à peine se trouveroit-il depuis la sortie d'Egypte jusqu'à l'an 4. du Règne de Salomon 480. ans, si l'Escriture ne l'avoit dit expressément.*

(vide Gen. cap. 28. vs. 10. et cap. 31. vs. 13. [LB, M: et cap. 35. vs. 1]), quantum potuit festinavit [LB, M: ad quod etiam solvendum Deus ipsum monuit (Genes. cap. 31. vs. 3. et 13.) et auxilium suum, quo in patriam duceretur, promisit]. Quod si tamen hæ conjecturæ potius quam rationes videntur, age concedamus, Jacobum 8. vel 10., et si placet plures insuper, annos brevi hoc itinere, pejori fato quam Ulissem actum **, consumpsisse. Hoc certe negare non poterunt, quod Benjamin in ultimo hujus peregrinationis anno natus fuerit; hoc est, ex eorum hypothesi, anno nativitatis Josephi decimo quinto aut decimo sexto aut circiter. Nam Jacobus anno a nativitate ipsius Josephi *** 7. Labano valedixit; at ex anno 17. ætatis Josephi usque ad annum ***, quo ipse patriarcha Ægyptum peregre ivit, non plures quam viginti duo anni numerantur, ut in hoc ipso Capite ostendimus; adeoque † Benjamin eodem †† tempore, quo scilicet Ægyptum profectus est, viginti tres aut viginti quatuor annos ad summum habebat †‡†; quo ætatis flore nepotes eum habuisse constat (vide Gen. cp. 46. vs. 21., quem confer cum vs. 38, 39, 40. cp. 26. Num. et cum vs. 1. et seqq. cp. 8. l. 1. Paralip.). [LB, M: Nam Belah Benjamini primogenitus duos jam filios, Ard et Nahgaman, genuerat.] Quod sane non minus a Ratione alienum est quam § quod Dina septennis vim passa fuerit, et reliqua, quæ ex hujus historiæ ordine §§ deduximus. Atque adeo apparet, homines imperitos, dum nodos solvere student, in alios incidere, remque magis intricare et dilacerare §§§.

* *Quod ... dixerim* omittunt LB et M; at hic post *Nam quod quidam* addit: (*v. c. Aben Hgezra*).

** *Pejori ... actum* omittunt LB et M.

*** *Decimo quinto ... Josephi* omittit M.

*** LB, M: *usque quo Jacobus Ægyptum migravit, non plus.*

† LB: *ergo.* M omittit. †† LB, M: *eo.*

†‡† LB, M: *annos natus erat.*

§ LB: *quam sumere quod.* M: *quam statuere quod.* §§ LB, M: *filo.*

§§§ LB, M: *Atque adeo apparet, ipsos in Scyllam incidere, cupientes uitare Charybdim.*

XV

(ad pag. 68, tom. II).

C'est à dire en d'autres termes, et dans un autre ordre, qu'ils ne se trouvent au livre de Josué.

XVI

(ad pag. 69, tom. II).

LB. Murr. Rabbi Levi ben Gerson et alii credunt, hos 40. annos, quos Scriptura ait in libertate transactos, initium tamen sumere ab obitu Josuæ; atque adeo 8. præcedentes annos, quibus populus in ditione Kusan Rishgataim fuit, simul comprehendere; et 18. sequentes etiam ad censum 80. annorum, quibus Ehud et Samgar judicaverunt, adducendos; et sic reliquos servitutis annos sub eos, quos Scriptura in libertate transactos fuisse testatur, semper comprehendi credunt. Sed quia Scriptura expresse, quot annos Hebræi in servitute, quotque in libertate fuerint, numerat, et cap. 2. vs. 18. expresse narrat, Hebræorum res viventibus judicibus semper floruisse, apparet omnino, Rabinum istum, virum alias eruditissimum, et reliquos, qui ejus vestigia sequuntur, dum similes nodos solvere student, Scripturam magis corrigere quam explicare. Quod ii etiam faciunt, qui statuunt, Scripturam in illa communi annorum supputatione non nisi politiæ judaicæ tempora indicare voluisse; anarchiarum autem et servitutum, utpote infausta et regni veluti interstitia, ad communem annorum censum adducere non potuisse. Nam Scriptura quidem anarchiæ tempora silentio præterire, at servitutis non minus quam libertatis annos tradere, nec annalibus, ut somniant, expungere solet. Quod autem Hgezra lib. 1. Regum omnes absolute annos ab exitu Ægypti communi illo annorum numero comprehendere voluerit, adeo manifesta res est, ut nemo Scripturæ peritus unquam de ea ambegerit. Nam, ut jam ipsius textus verba omittam, ipsa Davidis genealogia, quæ in fine libri Ruth et 1. Paral. cap. 2. traditur, vix annorum summam adeo magnam patitur. Nam Naghson anno 2. ab exitu Ægypti princeps tribus Judæ erat (vid. Num. 7. vs. 11. et 12.), adeoque in deserto obiit, et filius ejus Salma cum Josua Jordanem transiit. At is Salmon secundum illam Davidis genealogiam Davidis atavus fuit. Si ab hac 480. annorum summa 4. regni Salomonis, et 70. vitæ Davidis, et 40., qui in desertis transacti sunt, auferantur; reperietur, Davidem natum fuisse anno 366. a transitu Jordanis, atque adeo necesse esse, ut ipsius pater, avus, abavus, atque atavus liberos genuerint cum unusquisque eorum 90. annorum esset *.

* Addit Gallus: *et par conséquent à peine se trouveroit-il depuis la sortie d'Egypte jusqu'à l'an* 4. *du Règne de Salomon* 480. *ans, si l'Escriture ne l'avoit dit expressément.*

XVII

(ad pag. 69, tom. II).

On peut douter si ces vingt ans se doivent rapporter aux années de liberté, ou s'ils sont compris dans les 40. *qui précèdent immédiatement, pendant lesquels le peuple fut sous le joug des Philistins. Pour moy j'avoue que j'y vois plus de vraisemblance, et qu'il est plus croyable que les Hébreux recouvrèrent leur liberté, lorsque les plus considérables d'entre les Philistins périrent avec Samson. Aussi n'ay-je rapporté ces* 20. *ans de Samson à ceux pendant lesquels dura le joug des Philistins, que par ce que Samson nasquit depuis que les Philistins eurent subjugué les Hébreux, outre qu'au traité du Sabbat il est fait mention d'un certain livre de Jerusalem, où il est dit que Samson jugea le peuple* 40. *ans; mais la question n'est pas de ces années seulement* *.

* Cætera exempla hæc tantum habent: *Samson natus est postquam Philistæi Hebræos subegerant.*

XVIII

(ad pag. 71, tom. II).

LB. MURR. Alias Scripturæ verba corrigunt potius quam explicant.

XIX

(ad pag. 72, tom. II).

L B. MURR. Kirjat Jehgarim vocatur etiam Bahgal Jehuda, unde Kimchi et alii putant, Bahgale Jehuda, quod hic transtuli *ex populo Jehudæ*, nomen esse oppidi; sed falluntur, quia בעלי pluralis est numeri. Deinde, si hic Samuëlis textus cum eo, qui est in libr. 1. Paral. *, conferatur, videbimus, quod David non surrexerit et exiverit ex Bahgal, sed quod eo iverit. Quod si auctor Samuëlis libri locum saltem indicare studuerit, unde David arcam abstulit, tunc, ut Hebraice loqueretur, sic dixisset: *et surrexit et profectus est David, etc. ex Bahgal Judæ, et inde abstulit arcam Dei.*

* Cap. 13. vs. 5.

XX

(ad pag. 78, tom. II).

Ceux qui se sont meslez de commenter ce Texte, l'ont corrigé de cette sorte: et Abraham s'enfuit et se retira chez Ptolomée fils de Hamihud Roy de Gesur, où il demeura trois ans, et David pleura son fils tout le temps qu'il fut à Gesur. Mais si c'est là ce que l'on appelle interpreter, et s'il est permis de se donner cette licence dans l'exposition de l'Escriture, et de transposer de la sorte des phrases tout entieres soit en ajoûtant, soit en retranchant quelque chose, j'avouë qu'il est permis de corrompre l'Escriture, et de luy donner comme à un morceau de cire autant de formes que l'on voudra.

XXI

(ad pag. 78, tom. II).

LB. Murr. Oritur hic suspicio, si quidem suspicio dici potest quod certum est, ex deductione genealogiæ regis Jechoniæ, quæ traditur cap. 3. l. 1. Paral. et producitur usque ad filios Eljohgenai, qui decimi tertii ab eo erant; et notandum, quod Jechonias iste, cum ei catenæ injectæ sunt, liberos non habebat, sed videtur quod liberos in carcere genuerit, quantum ex nominibus quæ iis dedit conjicere licet. At nepotes, quantum etiam ex eorum nominibus conjicere licet, habuisse videtur postquam e carcere liberatus fuit; ac proinde פדיה Pedaja (quod significat *Deus liberavit*), qui in hoc capite dicitur fuisse pater Zerubbabelis, natus est * anno 37. aut 38. captivitatis Jechoniæ, hoc est 33. annis antequam Cyrus Judæis veniam dedit, et consequenter Zerubbabel, quem Cyrus Judæis ** proposuerat, 13. aut 14. annos ad summum natus videtur fuisse. Sed hæc potius silentio præterire volui ob causas, quas temporis gravitas *** explicare non sinit. Sed prudentibus rem indicare sufficit; qui si hanc Jechoniæ integram progeniem, quæ traditur cap. 3. lib. 1. Paral. ex vs. 17. usque ad finem ipsius capitis, aliqua cum attentione percurrere, et Hebræum textum cum versione quæ Septuaginta dicitur conferre velint, nullo negotio videre poterunt, hos libros

post secundam Urbis restaurationem a Juda Maccabæo factam restitutos fuisse, quo tempore Jechoniæ posteri principatum amiserunt, non antea.

* LB, M: *qui in hoc capite dicitur fuisse anno.* Omissa restituit Boehmer e cod. suo et Gallo. ** M: *hoc est annis 33. antequam Cyrus Judæis proposuerat.* *** Scriptum fuerat: *temporis injuria et superstitio,* deinde verba mutavit auctor. Nempe M: *quas temporis (injuria et superstitio) gravitas*; LB: *temporis (injuriæ et superstitio regnans) gravitas.*

XXII

(ad pag. 80, tom. II).

LB. Murr. Atque adeo suspicari potuisset nemo, ejus prophetiam Jeremiæ prædictioni contradicere, ut ex Josephi narratione suspicati sunt omnes, donec ex rei eventu ambos vera prædixisse cognoverunt.

XXIII

(ad pag. 82, tom. II).

LB. Murr. Hujus libri maximam partem desumptam esse ex libro, quem ipse Nehemias scripsit, testatur ipse historicus vs. 1. cap. 1. Sed quæ ex cap. 8. usque ad vs. 26. cap. 12. narrantur, et præterea duos ultimos versus cap. 12., qui Nehemiæ verbis per parenthesin inseruntur*, ab ipso historico, qui post Nehemiam vixit, additos** esse, dubio caret.

* LB: *intercluduntur.* ** LB: *addita.*

XXIV

(ad pag. 82, tom. II).

LB. Murr. Hgezras avunculus primi summi pontificis Josuæ fuit; vid. Hgezr. cap. 7. vs. 1. et 1. Paral. c. 6. vs. 14. 15.; et simul cum Zorobabele Babylone Hierosolymam profectus est, vide Nehem. cap. 12. vs. 1. Sed videtur quod, cum Judæorum res

turbari viderit, Babyloniam iterum petierit; quod etiam alii fecerunt, ut patet ex Nehem. cap. 1. vs. 2.; ibique usque ad Artaghsasti regnum manserit, donec, impetratis quæ voluerat, secundo Hierosolymam petiit. Nehemias etiam cum Zorobabele Hierosolymam tempore Cyri petiit; vid. Hgezræ cap. 2. vs. 2. et 63., quem confer cum vs. 9. cap. 10., Nehem. cap. 10. vs. 1. Nam quod interpretes התרשתא * *legatum* vertunt, nullo id exemplo probant, cum contra certum sit quod Judæis, qui aulam frequentare debebant, nova nomina imponebantur. Sic Daniel Beltesasar, Zerubabel Sesbasar (vid. Dan. cap. 1. vs. 7., Hgezræ cap. 1. vs. 8. et cap. 5. vs. 14), et Nehemias Hatirsata vocabatur. At ratione officii salutari solebat פחה *procurator s. præses;* vide Nehem. cap. 5. vs. 14. et cap. 12. vs. 26. *Il est donc certain qu'Atirsatha est un nom propre, comme Hatselelphoni, Hatsobeba* 1. *Paral.* 4. *vs.* 3, 8, *Halloghes Nehem.* 10. *vs.* 25. *et ainsi du reste.*

* LB: *Atirschata;* M: *interpretes ibi legatum.*

XXV

(ad pag. 86, tom. II).

LB. Murr. Synagoga, quæ dicitur magna, initium non habuit nisi postquam Asia a Macedonibus subacta fuit. Quod autem Maimonides, R. Abraham ben David, et alii, statuunt, hujus concilii præsides fuisse Hgezram, Danielem, Nehemiam, Ghaggaeum, Zachariam, etc., ridiculum figmentum est, nec alio fundamento nituntur quam Rabinorum traditione, qui scilicet tradunt, Persarum regnum 34. annos stetisse, non amplius. Nec alia ratione probare possunt, decreta magnæ istius synagogæ s. synodi, a solis Pharisaeis habitæ, accepta fuisse a prophetis, qui eadem ab aliis prophetis accepissent, et sic porro usque ad Mosen, qui eadem ab ipso Deo accepisset, et posteris ore, non scripto, tradiderit. Sed hæc ea, qua solent, pertinacia Pharisaei credant: prudentes autem, qui conciliorum et synodorum causas, et simul Pharisæorum et Tsadducæorum controversias norunt, facile conjicere poterunt * causas magnæ illius synagogæ s. concilii convocandi. Hoc certum est, illi concilio nullos interfuisse prophetas, et Pharisæorum decreta, quæ traditiones vocant, auctoritatem ex eodem concilio accepisse.

* LB, M: *potuerunt.*

XXVI

(ad pag. 87, tom. II).

LB. Murr. *Λογίζομαι* vertunt hujus loci interpretes *concludo*, et a Paulo usurpari contendunt quomodo * *συλλογίζομαι*, cum tamen *λογίζομαι* apud Græcos ** idem valeat ac apud Hebræos חשב, *computare, cogitare, existimare*, qua significatione cum textu Syriaco optime convenit. Syriaca enim versio (si quidem versio est, quod dubitari potest, quandoquidem nec interpretem novimus nec tempus, quo vulgata fuit, et Apostolorum lingua vernacula nulla alia fuit quam Syriaca) hunc Pauli textum sic vertit ܡܬܪܥܝܢܢ ܗܟܝܠ *methrahgenan hochil*, quod Tremellius optime interpretatur *arbitramur igitur*. Nam ܪܥܝܢ *rehgjon* *** nomen, quod ex hoc verbo formatur, significat *arbitratus*; est namque ܪܥܝܢܐ *rehgjono* (in Hebraeo רעוא *rahgava*) *voluntas*; ܡܬܪܥܝܢܢ ergo *volumus* seu *arbitramur* †.

* Boehmer. — LB, M: *quoquo modo*. ** *Apud Græcos* omittit M.
*** M: חשבון *nomen*.

† Hæc ultima admodum turbata bene restituit Boehmer.

XXVII

(ad pag. 91, tom. II).

A sçavoir celle que Jesus Christ avoit enseignée sur la montagne, et dont Saint Matthieu fait mention au chapitre 5. *et suivans*.

XXVIII

(ad pag. 114, tom. II).

LB. Vid. Interpr. Scripturæ p. 75.

[Est liber c. t. Philosophia S. Scripturæ Interpres; Exercitatio Paradoxa, etc. Eleutheropoli 1666. Ib. in pag. 75. nescio cujus sententia

his verbis describitur: „Quando S. Scriptura alicubi quid clare et ex professo docet, sive δογματίζει, cui contrarium alio in loco ex occasione et per consequentiam statuere videtur, tunc locus ille clarus proprie et secundum literam est intelligendus; hic vero figurate et secundum illum interpretandus. Ex. gr. S. Literæ clare δογματίζουσι, *Deum esse unum*, et aliis in locis Deus loquitur numero plurali, unde sequi videtur, illum non esse unum. Cum igitur prius ex professo doceatur, posterius vero per consequentiam ex iis deducatur, hi textus improprie sumendi, et secundum illos, qui proprie accipi debent, exponendi erunt. Similiter jubetur, cavendum esse, ne Deum corporeum imaginemur; dicitur enim Deuteron. 4.: *Cavetote vobis valde (nam non animadvertistis ullam similitudinem, etc.) ut non faciatis vobis sculptile, similitudinem ullius simulachri, etc.* Et postea: *Si facietis sculptile, similitudinem ullius rei, etc., contestor contra vos hodie cœlum et terram, fore ut omnino pereatis quam celerrime e terra illa, etc.* Quibus locis clare docetur, Deum esse incorporeum. Quocirca isto præcepto, et non ratione obligamur, omnes textus, e quibus, Deum corporeum esse, colligi posse videtur, ex hoc præcepto interpretari".]

XXIX

(ad pag. 116, tom. II).

LB. Interpret. Script. p. 76.

[In libri modo laudati p. 76. cum alia tum hæc adversus sententiam quam modo retulimus disputantur. „Sed vero largiamur, aliquid in S. Literis clare atque perspicue exprimi. An igitur, si δογματίζουσαι assererent, *nihil esse aliquid,* vel *aliquid esse nihil*, etiam proprie, et ut sonarent, essent intelligendæ, quantumvis etiam nostræ Rationi adversarentur? Sane

— Credat Judæus Apella.

Non ego,

neque ullus sanæ mentis, ne quidem ipse. Cogetur enim, cum Scriptura sibi videtur contradicere, fateri, Ratione uti licere, ut dignosci possit, quænam loca proprie, quænam improprie sint et figurate intelligenda atque interpretanda. Qualia sunt, *Deum non duci pœnitentia*, Num. 23 : 23., 1. Sam. 15 : 29., etc. et *eundem pœnituisse, quod hominem fecerat,* Gen. 6 : 6., et *istius mali, quod facturum* [*se*] *dixerat populo suo,* Exod. 32 : 14. Et alia id genus quam plurima passim obvia".]

XXX

(ad pag. 120, tom. II).

LB. Interpret. Script. p. 113.

[In ejusdem libri pagina quæ numero 113. est etsi cum reliquo Epilogo notis numeralibus caret, hæc leguntur: „...(scrupulum) unum, et quidem, nostro judicio, satis magnæ molis amovere studebimus, firmiter persuasi, eo sublato, reliqua omnia fore plana atque expedita. Est autem ille, quod, si eo, quo statuimus, modo Philosophia sit S. Literas interpretandi norma, ipsæ S. Literæ inutiles et frustra exaratæ atque ad nos transmissæ videantur." Responsionis, quæ deinceps datur, hæc fere medulla est: „...(voces) tantum sunt occasio vel incitamentum, quo intellectus erigitur ac inducitur, ut ideas... attentius contempletur, ac inter se conferat, ac sic hanc in illa necessario includi deprehendat. — Jam vero, quoniam omnes libri ex orationibus inter se connexis copulatisque constant atque conflantur, evidentissime consequitur, summam maximamque, quam rebus vere accurateque cognoscendis intelligendisque præbere queunt utilitatem, in eo solo consistere, quod Lectori cogitationem injiciant, eumque excitent ad ideas, quas jam rerum in mente efformatas habet claras atque distinctas, quæque in illis libris vocabulis denotantur, contemplandas, inter se comparandas, ac, num una alteri includatur aut connexa sit, examinandas; nulla vero ratione intellectum in veram rerum cognitionem ex aut per se posse deducere, multo minus menti ideas claras distinctasque, si antea infusæ inditæque non fuerint, indere, aut infundere, aut imprimere, aut alio aliquo modo ingenerare..... Unde liquet,.... minime supervacaneum esse, Scripturam adire atque consulere: non quidem ut illa veritatem aut per se mentibus nostris ingeneret, aut clariorem distinctioremque reddat, aut magis firmam faciat, sed ut, quemadmodum diximus, occasionem materiamque cogitandi suggerat, et quidem de talibus, de quibus forsan alias nunquam cogitassemus. Quorum etiam summam hominum beatitatem concernentium, adeoque illis præ cæteris omnibus conducentium, non autem veritatis docendæ, respectu ejus utilitas et maxima, et aliorum librorum utilitati longe anteponenda est...."]

XXXI

(ad pag. 120, tom. II).

LB. Murr. Hoc est, quod ad salutem s. beatitudinem satis sit, divina decreta tanquam jura seu mandata amplecti, nec opus sit, eadem ut æternas veritates concipere, non Ratio sed Revelatio docere potest, ut patet ex demonstratis Cap. 4.

XXXII

(ad pag. 123, tom. II).

LB. Murr. In statu civili, ubi communi jure decernitur, quid bonum et * quid malum sit, recte dolus distinguitur in bonum

et malum. Sed in statu naturali, ubi unusquisque sui judex est, summumque jus habet leges sibi præscribendi et interpretandi, immo etiam, prout sibi melius judicat, abrogandi, ibi sane concipi non potest, quemquam dolo malo agere.

* M omittit *et.*

XXXIII

(ad pag. 126, tom. II).

LB. Murr. In quacunque civitate homo sit, liber esse potest. Nam certe * homo eatenus liber est **, quatenus Ratione ducitur. At (NB. aliter Hobbesius †) Ratio pacem omnino suadet; hæc autem obtineri nequit, nisi communia civitatis jura inviolata serventur. Ergo, quo homo Ratione magis ducitur, id est, quo magis est liber, eo magis constanter civitatis jura servabit, et summæ potestatis mandata, cujus subditus est, exequetur.

* LB: *Nam homo.* ** M: *esse potest.* † LB parenthesin omittit.

XXXIV

(ad pag. 129, tom. II).

LB. Murr. Quod Paulus ait, homines esse sine effugio, more humano loquitur. Nam cap. 9. ejusdem Epistolæ expresse docet, quod Deus cujus vult miseretur, et quem vult indurat, et homines nulla de causa inexcusabiles esse, quam quia in Dei potestate ita sunt, ut lutum in potestate figuli, qui ex eadem massa facit vasa, aliud ad decus aliud ad dedecus, et non propterea quod præmoniti sunt. Quod autem ad legem divinam naturalem attinet, cujus summum præceptum esse diximus Deum amare, eo sensu legem appellavi, quo philosophi communes Naturæ regulas, secundum quas omnia fiunt, leges vocant. Amor enim Dei non obedientia, sed virtus est, quæ homini, qui Deum recte novit, necessario inest. At obedientia voluntatem imperantis, non rei necessitatem et veritatem respicit. Cum autem naturam Dei voluntatis ignoremus, et contra certe sciamus, quidquid fit ex sola Dei potentia fieri, nequaquam, nisi ex Revelatione, scire possumus, an Deus aliquo honore coli

velit ab hominibus tanquam princeps. Adde quod jura divina nobis ut jura seu instituta videri ostenderimus, quamdiu eorum causam ignoramus, hac autem cognita illico jura esse desinunt, atque eadem ut æternas veritates, non ut jura, amplectimur; hoc est, obedientia illico in amorem transit, qui ex vera cognitione tam necessario oritur ut ex sole lumen. Ex Rationis igitur ductu Deum quidem amare, sed non obedire ei * possumus, quandoquidem nec jura divina, quamdiu eorum causam ignoramus, ut divina amplecti, nec Deum jura ut principem constituentem concipere Ratione possumus.

* LB omittit *ei*.

XXXV

(ad pag. 132, tom. II).

LB. MURR. Suscepere duo manipulares imperium populi Romani transferendum, et transtulerunt. Tac. 1. Hist. libro.

XXXVI

(ad pag. 137, tom. II).

LB. MURR. In hoc loco accusantur duo, quod in castris prophetaverint, et Josua illos asservandos censet; quod non fecisset, si unicuique injussu Mosis divina responsa populo dare licuisset. At Mosi reos absolvere placuit, et Josuam increpat, quod ipsi suaderet, jus suum regium persequi eo tempore, quando ipsum tantum * regnandi tædium tenebat, ut maluerit mori quam solus regnare, ut patet ex vs. 14. ejusdem capitis. Sic enim Josuæ respondit, Excandescisne mea de causa? Utinam omnis Dei populus propheta esset; hoc est, utinam ad id rediret jus Deum consulendi, ut regnum apud ipsum populum esset. Josua itaque non jus, sed temporis rationem ignoravit, et ideo a Mose castigatur, sicut Abisæus a Davide, cum regem monuit ut Shimhgi, qui certe reus majestatis erat, mortis damnaret; vid. 2. Sam. cap. 19. vs. 22, 23.

* M omittit *tantum*.

XXXVII

(ad pag. 138, tom. II).

Murr. Vs. 19. et 23. hujus, quos mihi videre contigit, male interpretes vertunt. Nam vs. 19. et 23. non significat, quod ei præcepta dedit, aut præceptis instruxit, sed quod Josuam principem creaverit seu constituerit, quod in Scriptura frequens est, ut Exodi cap. 18. vs. 23., 1. Sam. cap. 13. vs. 15., Jos. cap. 1. vs. 9., et 1. Sam. cap. 25. vs. 30., etc.

Plus les interpretes s'efforcent de rendre mot à mot le verset 19. *et le* 23. *de ce Chapitre, moins ils le rendent intelligible; et je suis asseuré que tres peu de personnes en entendent le veritable sens; car la pluspart se figurent que Dieu commande à Moyse au verset* 19. *d'instruire Josué en presence de l'Assemblée; et au verset* 23. *qu'il luy imposa les mains, et l'instruisit; ne prenant pas garde que cette façon de parler est fort en usage chez les Hebreux pour declarer que l'election du Prince est legitime, et qu'il est confirmé dans sa charge. C'est ainsi que parle Jetro en conseillant à Moyse de choisir des Coadjuteurs qui l'aidassent à juger le Peuple:* Si tu fais cecy (*dit-il*), alors Dieu te commandera; *comme s'il disoit que son autorité sera ferme, et qu'il pourra subsister, touchant quoy voyez l'Exode chapitre* 18. *verset* 23. *et le* 1. *liv. de Samuel chapitre* 13. *verset* 15. *et le chapitre* 25. *verset* 30. *et surtout le chapitre* 1. *de Josué au verset* 9, *où Dieu luy dit*: Ne t'ay-je pas commandé; prends courage, et montre-toy homme de cœur; *comme si Dieu luy disoit:* N'est ce pas moy qui t'ay constitué Prince; ne t'espouvante donc de rien, car je seray partout avec toy.

XXXVIII

(ad pag. 140, tom. II).

LB. Murr. Magnum, quod vulgo vocant, Synedrium fingunt Rabini a Mose fuisse institutum; nec Rabini soli, sed plurimi inter Christianos, qui * cum Rabinis ineptiunt. Moses quidem sibi 70. coadjutores elegit, qui cum ipso Reipublicæ curam haberent, quia solus sustinere non poterat onus totius populi; sed nullam legem unquam tulit de instituendo collegio septuagintavirali, sed contra jussit, ut unaquæque tribus in urbibus, quas

Deus ipsi dederat, judices constitueret, qui secundum leges ab ipso latas lites dirimerent; et, si contingeret ut ipsi judices de jure dubitarent, ad summum pontificem (qui scilicet legum summus interpres), vel judicem, cui eo tempore subordinati essent (nam is jus habebat pontificem consulendi) adirent, ut juxta pontificis explicationem litem dirimerent. Quod si contingeret, ut subordinatus judex contenderet, se non teneri ex mente summi pontificis, quam ab ipso vel summa ejus potestate accepit, sententiam ferre, mortis damnabatur; nempe a summo judice, qualis is eo tempore esset, a quo subordinatus judex constitutus fuerat; vid. Deuter. cap. 17. vs. 9. Videlicet vel ut Josua, totius populi Israelitici summus imperator; vel ut unius tribus princeps, penes quem post factam divisionem, jus fuit pontificem de rebus suæ tribus consulendi, de bello et pace discernendi, urbes muniendi, judices constituendi, etc.; vel ut rex, in quem omnes vel aliquot tribus jus suum transtulerant. Ad hoc vero confirmandum plura afferre possem ex historiis testimonia, sed ex multis unum, quod præcipuum videtur, afferam. Cum propheta Silonita Jeroboamum regem elegit, eo ipso jus ipsi dedit pontificem consulendi, judices constituendi; et absolute omne jus, quod Reghabaam in duas tribus retinuit, id omne Jeroboam in decem obtinuit. Quare eodem jure, quo ** Jehosaphat Hierosolymæ (vid. 2. Paral. cap. 19. vs. 8. seqq.), *** Jeroboam in sua regia summum sui imperii † consilium constituere poterat. Nam certum est, quod Jeroboam, quatenus ex mandato Dei rex erat, et consequenter ejus subditi, non tenebantur ex lege Mosis, coram Reghabamo, cujus subditi non erant, judice stare, et multo minus judicio Hierosolymitano a Reghabaamo constituto eique subordinato. Prout igitur Hebræorum imperium divisum fuit, tot suprema concilia in eodem fuerunt. Qui vero ad varium Hebræorum statum non attendunt, sed diversos eorum status in unum confundunt, multis modis intricantur.

* M omittit *qui*. ** LB: *quod*. *** LB addit: *idem*.
† LB: *summum sui temporis*.

XXXIX

(ad pag. 165, tom. II).

LB. Murr. Hic apprime ad illa attendendum est, quæ Cap. 16. de jure diximus.

EPISTOLÆ

DOCTORUM QUORUNDAM VIRORUM

AD

B. D. S.

Et Auctoris

RESPONSIONES,

AD ALIORUM EJUS OPERUM
ELUCIDATIONEM NON PARUM FACIENTES.

EPISTOLÆ.

Epistola I.

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Clarissime Domine, Amice colende,

Tam ægre nuper, cum tibi in secessu tuo Rhenoburgi adessem, a latere tuo divellebar, ut, quamprimum in Angliam factus sum redux, tecum rursus uniri, quantum fieri potest, commercio saltem epistolico annitar. Rerum solidarum scientia, conjuncta cum humanitate et morum elegantia (quibus omnibus Natura et Industria amplissime te locupletarunt), eas habent in semetipsis illecebras, ut viros quosvis ingenuos et liberaliter educatos in sui amorem rapiant. Age itaque, Vir Præstantissime, amicitiæ non fucatæ dextras jungamus, eamque omni studiorum et officiorum genere sedulo colamus. Quod quidem a tenuitate mea proficisci potest, tuum judica. Quas tu possides ingenii dotes, earum partem, cum sine tuo id fieri detrimento possit, me mihi vindicare * sinas. Habebamus Rhenoburgi sermonem de Deo, de Extensione et Cogitatione infinita, de horum attributorum discrimine et convenientia, de ratione unionis animæ humanæ cum corpore; porro de Principiis Philosophiæ

* Ed. Pr.: *vendicare*, sed cf. tom. I. pp. 207, 306.

Cartesianæ et Baconianæ. Verum, cum quasi per transennam et in transcursu duntaxat de tanti momenti argumentis tunc loqueremur, atque interim ista omnia menti meæ crucem figant, ex amicitiæ inter nos initæ jure tecum agere nunc aggrediar, ac peramanter rogare, ut circa subjecta præmemorata tuos conceptus nonnihil fusius mihi exponere, imprimis vero in hisce duobus me edocere non graveris; videlicet, primo, qua in re Extensionis et Cogitationis verum discrimen ponas; secundo, quos in Cartesii et Baconis Philosophia defectus observes, quaque ratione eos e medio tolli, ac solidiora substitui posse judices. Quo liberalius de hisce et similibus ad me scripseris, eo arctius me tibi devincies, et ad paria, si modo possim, præstanda vehementer obstringes. Sub prælo hic jam sudant Exercitationes quædam Physiologicæ a Nobili quodam Anglo *, egregiæ eruditionis viro, perscriptæ. Tractant illæ de aëris indole et proprietate Elastica, quadraginta tribus experimentis comprobata: de Fluiditate item et Firmitudine, et similibus. Quamprimum excusæ fuerint, curabo, ut per Amicum, mare fortassis trajicientem, tibi exhibeantur. Tu interim longum vale, et amici tui memor vive, qui est

Tuus omni affectu et studio
HENRICUS OLDENBURG.

Londini $\frac{16}{26}$ August. 1661.

EPISTOLA II.

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Vir Clarissime,

Quam grata sit mihi tua amicitia, ipse judicare poteris, modo simul a tua humanitate impetrare possis, ut tibi ad virtutes, quibus abundas, reflectere liceat; et quamvis, quamdiu ipsas contemplor, non parum mihi videar superbire, nempe quod eam

---

* Roberto Boyle: cf. Ep. VI.

tecum inire audeam, præsertim dum cogito amicorum omnia, præcipue spiritualia, debere esse communia, tamen hoc tuæ humanitati potius, simul et benevolentiæ, quam mihi erit tribuendum. Summitate enim illius te deprimere, et copia hujus adeo me locupletare voluisti, ut arctam amicitiam, quam mihi constanter polliceris, et a me reciprocam dignatus es petere, inire non verear, eaque ut sedulo colatur, enixe sim curaturus. Ingenii mei dotes quod attinet, si quas possiderem, eas te tibi vindicare * libentissime sinerem, quanquam scirem, id non sine meo magno detrimento futurum. Sed, ne videar hoc modo tibi, quod a me jure amicitiæ petis, velle denegare, quid circa illa, de quibus loquebamur, sentiam, conabor explicare; quanquam non putem, nisi tua benignitas intersit, hoc medium futurum, ut mihi arctius devinciaris.

De Deo itaque incipiam breviter dicere; quem definio esse Ens constans infinitis attributis, quorum unumquodque est infinitum, sive summe perfectum, in suo genere. Ubi notandum, me per attributum intelligere omne id, quod concipitur per se et in se, adeo ut ipsius conceptus non involvat conceptum alterius rei. Ut ex. gr. Extensio per se et in se concipitur; at motus non item, nam concipitur in alio, et ipsius conceptus involvit Extensionem. Verum, quod hæc sit vera Dei definitio, constat ex hoc, quod per Deum intelligamus Ens summe perfectum et absolute infinitum. Quod autem tale ens existat, facile est ex hac definitione demonstrare; sed, quia non est hujus loci, demonstratione supersedebo. Sed quod hic demonstrare debeo, ut primæ quæstioni V. Clar. satisfaciam, sunt hæc sequentia. Primo, quod in rerum natura non possunt existere duæ substantiæ, quin totâ essentiâ differant. Secundo, substantiam non posse produci, sed quod sit de ipsius essentia, existere. Tertio, quod omnis substantia debeat esse infinita, sive summe perfecta, in suo genere; quibus demonstratis facile poterit videre Vir. Clar., quo tendam, modo simul attendat ad definitionem Dei; adeo ut non sit opus apertius de his loqui. Ut autem hæc clare et breviter demonstrarem, nihil melius potui excogitare, nisi ut ea more Geometrico probata examini tui ingenii subjicerem; ea [1] itaque hic separatim mitto, tuumque circa ipsa judicium exspectabo.

Petis a me secundo, quosnam errores in Cartesii et Baconis

---

* Cf. p. 1. ann.

[1] Vide Ethices partem 1. ab initio usque ad Prop. 4.

Philosophia observem. Qua in re, quamvis meus mos non sit aliorum errores detegere, volo etiam tibi morem gerere. Primus itaque et maximus est, quod tam longe a cognitione Primæ Causæ et originis omnium rerum aberrarint. Secundus, quod veram naturam humanæ Mentis non cognoverint. Tertius, quod veram causam Erroris nunquam assecuti sint. Quorum trium quam maxime necessaria sit vera cognitio, tantum ab iis ignoratur, qui omni studio et disciplina prorsus destituti sunt. Quod autem a cognitione primæ Causæ, et humanæ Mentis aberraverint, facile colligitur ex veritate trium propositionum supra memoratarum: quare ad solum tertium errorem ostendendum me converto. De Bacone parum dicam, qui de hac re admodum confuse loquitur, et fere nihil probat, sed tantum narrat. Nam primo supponit, quod intellectus humanus præter fallaciam sensuum suâ solâ naturâ fallitur, omniaque fingit ex analogia suæ naturæ, et non ex analogia universi; adeo ut sit instar speculi inæqualis ad radios rerum, qui suam naturam naturæ rerum immiscet, etc. Secundo, quod intellectus humanus fertur ad abstracta propter naturam propriam, atque ea, quæ fluxa sunt, fingit esse constantia, etc. Tertio, quod intellectus humanus gliscat, neque consistere aut acquiescere possit; et quas adhuc alias causas adsignat, facile omnes ad unicam Cartesii reduci possunt, scilicet quia voluntas humana est libera, et latior intellectu, sive ut ipse Verulamius (Aph. 49.) magis confuse loquitur, quia Intellectus [1] luminis sicci non est, sed recipit infusionem a voluntate. (Notandum hic, quod Verulamius sæpe capiat Intellectum pro Mente, in quo a Cartesio differt.) Hanc ergo causam, cæteras ut nullius momenti parum curando, ostendam esse falsam, quod et ipsi facile vidissent, modo attendissent ad hoc, quod scilicet voluntas differt ab hac et illa volitione, eodem modo ac albedo ab hoc et illo albo, sive humanitas ab hoc et illo homine; adeo ut æque impossibile sit concipere, voluntatem causam esse hujus ac illius volitionis, atque humanitatem esse causam Petri et Pauli. Cum igitur voluntas non sit nisi ens rationis, et nequaquam dicenda causa hujus et illius volitionis, et particulares volitiones, quia, ut existant, egent causa, non possint dici liberæ, sed necessario sint tales, quales a suis causis determinantur; et denique,

---

[1] Vide Verulamii Novum Organum lib. 1. Aphorismo 49. [„Intellectus humanus luminis sicci non est, sed recipit infusionem a voluntate et affectibus".]

secundum Cartesium, ipsissimi errores sint particulares volitiones; inde necessario sequitur, errores, id est particulares volitiones, non esse liberas, sed determinari a causis externis, et nullo modo a voluntate; quod demonstrare promisi. Etc.

EPISTOLA III.

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Responsio ad præcedentem.

Vir Præstantissime et Amicissime,

Redditæ mihi sunt perdoctæ tuæ literæ, et magna cum voluptate perlectæ. Geometricum tuum probandi morem valde probo; sed meam simul hebetudinem incuso, quod, quæ tam accurate doces, ego haud ita prompte assequar. Patiaris igitur, oro, ut documenta istius meæ tarditatis tibi prodam, dum sequentes Quæstiones moveo, earumque solutiones a te peto.

Prima est, an clare et indubitanter intelligas, ex sola illa definitione, quam de Deo tradis, demonstrari, tale Ens existere? Ego sane, cum mecum perpendo, definitiones non nisi conceptus Mentis nostræ continere; Mentem autem nostram multa concipere, quæ non existunt, et fœcundissimam esse in rerum semel conceptarum multiplicatione et augmentatione; necdum video, quomodo ex eo conceptu, quem de Deo habeo, inferre possim Dei existentiam. Possum quippe ex mentali congerie omnium perfectionum, quas in hominibus, animalibus, vegetabilibus, mineralibus, etc. deprehendo, concipere et formare substantiam aliquam unam, quæ omnes illas virtutes solide possideat; quin imo Mens mea valet easdem in infinitum multiplicare et augere, adeoque Ens quoddam perfectissimum et excellentissimum apud sese effigiare; cum tamen nullatenus inde concludi possit hujusmodi Entis existentia.

Secunda Quæstio est, an tibi sit indubitatum, Corpus non terminari Cogitatione; nec Cogitationem Corpore? cum adhuc sub judice lis sit, quid sit Cogitatio, sitne motus corporeus, an actus quidam spiritualis, corporeo plane contradistinctus?

Tertia est, an axiomata illa, quæ mihi communicasti, habeas pro Principiis indemonstrabilibus, et Naturæ luce cognitis, nullaque probatione egentibus? Fortasse primum Axioma tale est; sed non video, quomodo tria reliqua in talium numerum referri queant. Secundum quippe supponit, nihil existere in rerum Natura præter Substantias et Accidentia, cum tamen multi statuant, tempus et locum rationem habere neutrius. Tertium tuum Axioma, *Res* nempe, *quæ diversa habent attributa, nihil habere inter se commune*, tantum abest, ut clare a me concipiatur, ut potius contrarium ejus tota Rerum universitas videatur evincere: Res enim omnes nobis cognitæ tum in nonnullis inter se differunt, tum in quibusdam conveniunt. Quartum denique, *Res scilicet, quæ nihil commune habent inter se, unam alterius causam esse non posse*, non ita perspicuum est intellectui meo caliginoso, quin luce aliqua perfundi egeat. Deus quippe nihil formaliter commune habet cum rebus creatis, earum tamen causa a nobis fere omnibus habetur.

Hæc igitur Axiomata cum apud me non videantur extra omnem dubitationis aleam posita, facile conjicis, Propositiones tuas iis superstructas non posse non vacillare. Et quo magis eas considero, eo pluribus super eas dubitationibus obruor. Ad primam quippe expendo, duos homines esse duas Substantias, et ejusdem attributi, cum et unus et alter Ratione valeant; inde concludo, dari duas Substantias ejusdem attributi. Circa secundam considero, cum nihil possit esse causa sui ipsius, vix cadere sub captum nostrum, quomodo verum esse possit, *Substantiam non posse produci, neque ab alia quacunque Substantia.* Hæc enim Propositio omnes Substantias causas sui statuit, easdemque omnes et singulas a se invicem independentes, totidemque Deos facit, et hac ratione Primam omnium rerum Causam negat: quod ipsum lubens fateor me non capere, nisi hanc mihi gratiam facias, ut sententiam tuam de sublimi hoc argumento nonnihil enucleatius et plenius mihi aperias, doceasque, quænam sit Substantiarum origo et productio, rerumque a se invicem dependentia, et mutua subordinatio. Ut hac in re libere et fidenter mecum agas, per eam, quam inivimus, amicitiam te conjuro, rogoque enixissime, ut persuasum tibi habeas quam maxime, omnia ista, quæ mihi impertiri dignaberis, integra et salva fore, meque nullatenus commissurum, ut eorum quippiam in tui noxam aut fraudem a me evulgetur.

In Collegio nostro Philosophico experimentis et observationibus faciendis gnaviter, quantum per facultates licet, indulgemus,

et concinnandæ Artium Mechanicarum Historiæ immoramur, ratum habentes, ex Principiis Mechanicis formas et qualitates rerum optime posse explicari, et per motum, figuram, atque texturam, et varias eorum complicationes omnia Naturæ effecta produci, nec opus esse, ut ad formas inexplicabiles et qualitates occultas, ceu ignorantiæ asylum, recurramus. Librum, quem promisi, tibi transmittam, quam primum Legati vestri Belgici, qui hic agunt, nuncium aliquem (ut sæpe facere solent) Hagam Comitis expedient, aut quamprimum Amicus quidam alius, cui tuto eum committere possim, ad vos excurret. Veniam peto meæ prolixitati et libertati, atque unice rogo, ut quæ sine ullis involucris et elegantiis aulicis libere ad tuas reposui, in bonam partem, ut amici solent, accipias, meque credas sine fuco et arte

Tibi Addictissimum

HENR. OLDENBURG.

Londini, die 27. Septemb. 1631.

EPISTOLA IV.

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Vir Clarissime,

Dum paro ire Amstelædamum, ut ibi hebdomadam unam ac alteram commorer, tuam perquam gratam epistolam accepi, tuasque objectiones in tres, quas misi, Propositiones vidi; quibus solis, cæteris propter temporis brevitatem omissis, conabor satisfacere. Ad *primam* itaque dico, quod non ex definitione cujuscunque rei sequitur existentia rei definitæ: sed tantummodo (ut in Scholio, quod tribus Propositionibus adjunxi, demonstravi) sequitur ex definitione sive idea alicujus attributi, it est (uti aperte circa definitionem Dei explicui) rei, quæ per se et in se concipitur. Rationem vero hujus differentiæ etiam in memorato Scholio satis clare, ni fallor, proposui, præcipue Philosopho. Supponitur enim non ignorare differentiam, quæ est inter fictionem et inter

clarum et distinctum conceptum; neque etiam veritatem hujus Axiomatis, scilicet, quod omnis definitio, sive clara et distincta idea, sit vera. Quibus notatis non video, quid ad primæ quæstionis solutionem ultra desideretur. Quare ad solutionem *secundæ* pergo. Ubi videris concedere, quod si Cogitatio non pertineat ad Extensionis naturam, quod tum Extensio non terminaretur Cogitatione, nimirum cum de exemplo tantum dubites. Sed nota, amabo: si quis dicat Extensionem non Extensione terminari, sed Cogitatione, annon idem dicet, Extensionem non esse absolute infinitam, sed tantum quoad Extensionem? Hoc est, non absolute mihi concedit, Extensionem, sed quoad Extensionem, id est in suo genere, esse infinitam? At ais, forte Cogitatio est actus corporeus. Sit, quamvis nullus concedam; sed hoc unum non negabis, Extensionem, quoad Extensionem, non esse Cogitationem; quod ad meam definitionem explicandam, et ad tertiam Propositionem demonstrandam, sufficit. Pergis *tertio* in ea, quæ proposui, objicere, quod Axiomata non sunt inter Notiones communes numeranda. Sed de hac re non disputo. Verum etiam de ipsorum veritate dubitas, imo quasi videris velle ostendere, eorum contrarium magis esse vero simile. Sed attende, quæso, ad definitionem, quam Substantiæ et Accidentis dedi, ex qua hæc omnia concluduntur. Nam, cum per Substantiam intelligam id, quod per se et in se concipitur, hoc est, cujus conceptus non involvit conceptum alterius rei; per modificationem autem, sive per Accidens, id quod in alio est, et per id, in quo est, concipitur; hinc clare constat, *primo*, quod Substantia sit prior naturâ suis Accidentibus. Nam hæc sine illa nec existere nec concipi possunt. *Secundo*, quod præter Substantias et Accidentia nihil detur realiter, sive extra intellectum. Nam quicquid datur, vel per se vel per aliud concipitur, et ipsius conceptus vel involvit conceptum alterius rei, vel non involvit. *Tertio*, quod res, quæ diversa habent attributa, nihil habent inter se commune. Per Attributum enim explicui id, cujus conceptus non involvit conceptum alterius rei. *Quarto* denique, quod rerum, quæ nihil commune habent inter se, una alterius causa esse non potest. Nam, cum nihil sit in effectu commune cum causa, totum, quod haberet, haberet a nihilo. Quod autem adfers, quod Deus nihil formaliter commune habeat cum rebus creatis, etc., ego prorsus contrarium statui in mea definitione. Dixi enim, Deum esse Ens constans infinitis attributis, quorum unumquodque est infinitum, sive summe perfectum, in suo genere. Quod autem adfers in primam Propositionem; quæso, mi amice, ut conside-

res, homines non creari, sed tantum generari, et quod eorum corpora jam antea existebant, quamvis alio modo formata. Verum hoc concluditur, quod libenter etiam fateor, scilicet quod, si una pars materiæ annihilaretur, simul etiam tota Extensio evanesceret. Secunda autem Propositio non multos Deos facit, sed tantum unum, scilicet constantem infinitis attributis, etc.

Epistola V.

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Responsio ad præcedentem.

Amice plurimum colende,

Libellum, quem promiseram, en accipe, mihique tuum de eo judicium, imprimis circa ea, quæ de Nitro, deque Fluiditate ac Firmitudine inserit Specimina, rescribe. Gratias tibi maximas ago pro eruditis tuis literis secundis, quas heri accepi. Doleo tamen magnopere, quod iter tuum Amstelædamense obfuerit, quo minus ad omnia mea dubia responderis. Quod tum prætermissum, quamprimum per otium licuerit, expedias oro. Multum quidem mihi lucis in posteriori hac epistola affudisti, non tamen tantum, ut omnem caliginem dispulerit; quod tum, credo, fiet feliciter, quando distincte et clare de vera et prima rerum origine me instruxeris. Quamdiu enim perspicuum mihi non est, a qua causa, et quomodo, res cœperint esse, et quo nexu a prima causa, si qua talis sit, dependeant; omnia, quæ audio quæque lego, scopæ mihi dissolutæ videntur. Tu igitur, Doctissime Domine, ut facem hac in re mihi præeas *, deque mea fide et gratitudine non dubites, enixe rogo, qui sum

Tibi addictissimus
Henr. Oldenburg.

Londini $\frac{11}{21}$ Octob. 1661.

---

* Fortasse; *præferas.*

EPISTOLA VI,

Continens Annotationes in librum

Nobilissimi Viri ROBERTI BOYLE,

De Nitro, Fluiditate, et Firmitate.

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

[Exemplum Oldenburgio missum hodie Londini apud Societatem Regiam servatur.]

Vir Clarissime,

Librum igeniosissimi Boylii accepi, eumque, quantum per otium licuit, evolvi. Maximas tibi ago gratias pro munere hoc. Video me non malam antehac, cum primum hunc mihi librum promiseras, fecisse conjecturam, nempe, te non nisi de re magni momenti sollicitum fore. Vis interim, Doctissime Domine, ut tibi meum tenue de iis, quæ scripsit, judicium mittam; quod, ut mea fert tenuitas, faciam, notando scilicet quædam, quæ mihi obscura sive minus demonstrata videntur. Neque adhuc omnia, propter occupationes, percurrere, multo minus *a*) examinare potui. Quæ igitur circa Nitrum, etc. *b*) notanda reperio, sequentibus accipe.

DE NITRO. *c*)

Primo colligit ex suo experimento de redintegratione Nitri, Nitrum esse quid *d*) heterogeneum, constans ex partibus fixis et volatilibus, cujus tamen natura (saltem quoad Phænomena) valde differt a natura partium, ex quibus componitur, quamvis ex sola mera mixtura harum partium oriatur. Hæc, inquam, conclusio ut diceretur bona, videtur mihi adhuc requiri aliquod experimentum, quo ostendatur, Spiritum Nitri non esse revera

a) Lond.: *propter occupationes examinare*, omissis *percurrere, multo minus*.
b) *circa nitrum et sequentia huc usque.*
c) Deest in L.   *d*) *esse corpus.*

Nitrum, neque absque ope salis lixiviosi posse ad consistentiam reduci, neque *a*) crystallisari; vel ad minimum requirebatur inquirere, an salis fixi, quæ in crucibulo manet, quantitas semper eadem ex eadem quantitate Nitri, et ex majore *b*) secundum proportionem reperiatur. Et quod ad id attinet, quod Clarissimus Vir *c*) ait (Sect. 9.) se ope libellæ deprehendisse, et etiam quod Phænomena Spiritûs Nitri adeo sint diversa, imo quædam contraria Phænomenis ipsius Nitri *d*); nihil, meo quidem judicio, faciunt ad confirmandam ejus conclusionem. Quod ut appareat, id, quod simplicissimum occurrit ad hoc *e*) de redintegratione Nitri explicandum, paucis exponam; simulque duo aut tria experimenta admodum facilia adjungam, quibus hæc *f*) explicatio aliquo modo confirmatur. Ut itaque hoc Phænomenon quam simplicissime explicem, nullam aliam differentiam inter Spiritum Nitri et ipsum Nitrum *g*) ponam, præterquam eam, quæ satis est manifesta; hanc scilicet, quod particulæ hujus quiescant, illius vero non parum concitatæ *h*) inter sese agitentur. Et fixum sal quod attinet, id nihil facere ad constituendam essentiam Nitri *i*) supponam; sed ipsum ut *k*) fæces Nitri considerabo, a quibus neque ipse spiritus Nitri (ut reperio) *l*) liberatur, sed ipsi, quamvis confrictæ, satis copiose innatant *m*). Hoc sal, sive hæ fæces, poros sive meatus habent excavatos ad mensuram particularum Nitri *n*). Sed vi ignis, dum *o*) particulæ nitrosæ ex ipsis expellebantur, quidam angustiores evaserunt, et per consequens alii dilatari cogebantur, et ipsa substantia, sive parietes horum meatuum, rigidæ, et simul admodum fragiles reddebantur; ideoque, cum Spiritus Nitri ipsi instillaretur, *p*) quædam ipsius particulæ per angustiores illos meatus impetu se insinuare inceperunt, et *p*), cum ipsarum crassities (ut a Cartesio non male demonstratur) sit inæqualis, eorum rigidos parietes prius flectebant, instar arcûs, antequam eos frangerent; cum autem ipsos frangerent, illa fragmenta *q*) resilire cogebant, et suum, quem habebant, motum retinendo æque ac antea ineptæ manebant ad consistendum atque crystallisandum; partes vero Nitri *r*) per latiores meatus se insinu-

---

a) *sive.* *b*) *majori.* *c*) *cl. autor.*
d) *diversa ab ipsis nitri imo quædam contraria.*
e) *ad hoc fænomenon.* *f*) *adferam, quibus mea.* *g*) *nitrum ipsum.*
h) *concitate.* *i*) *q. att., nihil ad essentiam nitri constituendam facere.*
k) *tanquam f. n. jam cons.* *l*) *a. q.* (*ut rep.*) *neque ipse sp. n. prorsus.*
m) *quamvis admodum confr. inn.* *n*) *habet ad m. p. n. excav.*
o) *dum* in *cum* mutatum. *p*) *et quædam . . . inciperent.*
q) *fragmenta horum parietum.* *r*) *particulae vero spiritus nitri.*

antes, quoniam ipsorum *a*) parietes non tangebant, necessario ab aliqua materia subtillissima cingebantur *b*), et ab eadem, eodem modo ac a flamma *c*) vel calore partes ligni, sursum expellebantur *d*), et in fumum avolabant; at *e*) si satis copiosæ erant *f*), sive quod cum fragmentis parietum, et cum particulis per angustiores meatus ingredientibus, congregarentur *g*), guttulas componebant sursum volitantes. Sed si sal fixum ope aquæ [1] vel aëris *h*) laxetur, languidiusque reddatur, tum satis aptum fit ad cohibendum impetum particularum Nitri *i*), et eas cogendum, ut, quem habebant, motum amittant, atque iterum consistant *k*), eodem modo ac globus tormentarius, cum arenæ aut luto impingit. In sola *l*) hac consistentia particularum Spiritûs Nitri, Nitri redintegratio consistit, ad quam efficiendum sal *m*) fixum (ut ex hac explicatione apparet) *n*) tanquam instrumentum adhibetur. Huc usque de redintegratione. *o*)

Videamus jam, si placet, primo, cur Spiritus Nitri, et ipsum Nitrum, sapore adeo inter se differant; secundo, cur Nitrum sit *p*) inflammabile, Spiritus vero Nitri *q*) nullo modo? Ut primum intelligamus, advertendum est, quod corpora, quæ sunt in motu, nunquam aliis corporibus occurrant *r*) latissimis suis superficiebus; quiescientia vero aliis incumbunt latissimis suis superficiebus: particulæ itaque Nitri, si, cum quiescunt, linguæ imponantur, ei incumbent latissimis suis superficiebus, et hoc modo ipsius poros obstruent, quæ causa est frigoris; adde quod salivâ non potest Nitrum dissolvi in particulas adeo minutas *s*). Sed si, cum hæ particulæ concitate moventur, linguæ imponantur, occurrent ipsi acutioribus superficiebus, et per ejus poros se insinuabunt, et quo concitatius moveantur, eo acrius linguam pungent; eo *t*) modo ac *u*) acus, quæ, si linguæ occurrat cuspide, aut sua longitudine ipsi incumbat, diversas oriri faciet sensationes.

Causa vero *v*), cur Nitrum sit inflammabile, Spiritus autem *x*)

---

a) *eorum.* *b*) *accing.* *c*) *ab igne.* *d*) *pellebantur.* *e*) *et.* *f*) *copiosa congregabantur.* *g*) *congregabantur.* [1] Si quæris, cur ex instillatione [L: *affusione*] spiritus Nitri in sal fixum dissolutum [L: *in solutionem salis fixi in aqua dissoluti*] ebullitio oriretur, [L: *magna etiam ebullitio oriatur?*] lege [L: *vide*] notam in § 24.
h) *aeris, vel aquae.* *i*) *spiritus nitri.* *k*) *omitterent... consisterent.* *l*) *et in sola.* *m*) *efficiendam nitrum.* *n*) Parenthesin omittit L. *o*) Hæc quatuor vocabula omittit L. *p*) *est.* *q*) *ejus vero spiritus.* *r*) *nunquam occurrunt aliis corp.* *s*) L. addit: *ac sit ope ignis.* *t*) *eodem.* *u*) *atque.* *v*) *autem.* *x*) *at spiritus.*

non item, est, quia, cum particulæ Nitri quiescunt *a*), difficilius ab igne sursum ferri possunt, quam cum proprium versus omnes partes habeant motum, ideoque, cum quiescunt, tamdiu igni resistunt, donec ignis eas ab invicem separet, atque undequaque cingat; cum vero ipsas cingit, huc illuc ipsas secum rapit, donec proprium acquirant motum, et *b*) sursum in fumum abeant *c*). Sed particulæ spiritus Nitri *d*), cum jam sint in motu, et ab invicem separatæ, a *e*) parvo calore ignis in majori sphæra undequaque dilatantur *f*), et hoc modo *g*) quædam in fumum abeunt, aliæ *h*) per materiam, ignem suppeditantem, se insinuant, antequam flamma *i*) undequaque cingantur; ideoque ignem potius extinguunt quam alunt.

Pergam jam ad experimenta, quæ hanc *k*) explicationem *l*) comprobare videntur. Primum est, quod reperi *m*) particulas Nitri, quæ inter detonandum in fumum abeunt, merum esse nitrum: nam, cum semel atque iterum Nitrum liquefacerem, donec *n*) crucibulum satis incaluerit, atque prunâ micante *o*) incenderem, ejus fumum calice vitreo frigido excepi, donec ab ipso irroraretur, et postea *p*) halitu oris calicem etiam ultra madefeci *q*), et tandem *r*) [1] aëri eum frigido exposui, ut siccaretur *s*). Quo facto hic illic in calice *t*) stiriolæ Nitri apparuerunt. Et ut minus suspicarer, id non ex solis particulis volatilibus fieri, sed quod forte flamma partes integras Nitri secum raperet (ut secundum Clarissimi Viri *v*) sententiam loquar), et fixas simul cum volatilibus, antequam dissolverentur, ex se expelleret; hoc, inquam, ut minus suspicarer, fumum per tubum ultra pedem *x*) longum, ut A, quasi per caminum adscendere feci *y*), ut partes ponderosiores tubo adhærerent *z*),

---

a) *quia p. nitri (quandoquidem quiescunt).* *b*) *et tum.*
c) *abeunt.* *d*) *sp. nitri particulæ.* *e*) L. omittit *a.*
f) *in m. sph. statim versus omnes partes moventur.* *g*) *et sic.*
h) *et aliæ.* *i*) *a flamma.* *k*) *hanc meam.*
l) L. addit: *phænomeni.* *m*) 1°. *quia reperio.*
n) *tamdiu liquefieri sinerem, quoad.* *o*) *ipsumque pruna micanti.*
p) *ejus fumo calicem vitreum (quem, ut satis frigidus esset, curabam), irrorabam; ac statim.*
q) *hal. oris eum ulterius humectabam.* *r*) *ac deinde.*
[1] Cum hæc experiebar, aër erat serenissimus. [L: *NB. hoc tempore sereno debet fieri.*]
s) *exponebam.* *t*) *et postquam calix ab aere siccaretur, hic illic.*
v) *Cl. autoris.* Parenthesis ante *secum raperet.* *x*) *plus quam pede.*
y) *q. per cam. prius, ut ascenderet faciebam.* *z*) *hærerent.*

et solas volatiliores, per angustius foraminulum *a*) B transeuntes, exciperem; *b*) et res, uti dixi, successit. Verum *c*) neque hic subsistere *d*) volui; sed, ut rem ulterius examinarem, majorem quantitatem Nitri accepi *e*) liquefeci, et prunâ micante *f*) incendi, atque, uti antea, tubum A *g*) crucibulo imposui, et juxta *h*) foramen B, quamdiu flamma duravit *i*), frustulum speculi *k*) tenebam, cui materia quædam adhæsit, quæ aëri exposita liquescebat *l*), et *m*), quamvis aliquot dies exspectaverim, nullum *n*) Nitri effectum observare potui; sed, postquam spiritum Nitri affundebam, in Nitrum mutabatur *o*). Ex quo *p*) videor posse concludere, *primo*, quod partes fixæ inter liquandum a volatilibus separantur *q*), et quod flamma ipsas ab invicem dissociatas sursum pellit *r*). *Secundo*, quod, postquam partes fixæ a volatilibus inter detonandum dissociantur, iterum consociari non possunt *s*): ex quo concluditur *tertio*, quod partes *t*), quæ calici adhæserunt, et in stiriolas coäluerunt, non fixæ, sed tantum volatiles fuerunt. *v*)

Secundum experimentum, et quod ostendere videtur, partes fixas non nisi fæces Nitri esse *x*), est, quod Nitrum, quo magis est defæcatum, eo volatilius, et magis aptum ad crystallisandum *y*) reperio. Nam cum crystallos Nitri defæcati sive filtrati *z*) poculo

---

a) *foramen.* *b*) L addit: *et etiam parvum nitri quantitatem sumebam, ut flamma demisior* (demissior), *atque minus concitata foret.*
c) *succedebat. Porro.* *d*) *sistere.* *e*) *sumsi.* *f*) *micanti.*
g) *quo facto tubum A continuo, ut antea.* *h*) *super.*
i) *duraverat.* *k*) *Vitrum planum.*
l) *humectabatur, unde statim conjeci eam ex salis partibus fixis constare.*
m) *neque.*
n) *expectavi, ullam stiriolam nitri, neque aliquem.*
o) *sed, ex affusione spiritus nitri, statim nitrum inde oriebatur.*
p) *quare.*
q) *quod, inter liquandum partes nitri a sale illo fixo sep.*
r) *et quamvis flamma partes etiam fixas a se expellat, eas non nisi a volatilibus (ut a cl. autore vocantur) dissociatas a se expellit.*
s) 2°., *quod partes hæ volatiles, postquam semel a sale f. dissociantur, non possunt propter minus concitatum motum, se per poros ejusdem salis iterum insinuare.* *t*) *quare sequitur,* 3°., *quod partes fumi. v) et in aëre frigido in stiriolas nitri concreverant, partes nitri fuerant, a sale fixo separatæ, et nitrum, in quod concreverant, crystalli fuerant, qui ex salis partibus volatilibus constabant.*
x) L. omittit *et quod .... esse.*
y) L: *magis ad crist. aptum ipsum.*
z) *nitri filtrati.*

vitreo, qualis *a*) est A, imponerem, et parum aquæ frigidæ infunderem, simul cum aqua illa frigida partim evaporabat, et sursum circa vitri labra particulæ illæ fugitivæ hærebant, et in stiriolas coalescebant. *b*)

A

Tertium experimentum, quod *c*) indicare videtur, particulas spiritûs Nitri, ubi suum motum *d*) amittunt, inflammabiles reddi, est: Guttulas *e*) Spiritûs Nitri involucro chartaceo humido instillavi, ac *f*) deinde arenam injeci *g*), per cujus meatus spiritus Nitri continuo se insinuabat; et postquam arena totum, aut fere totum spiritum Nitri imbiberat, eam in eodem involucro super *h*) ignem probe exsiccavi; quo facto arenam deposui, et chartam prunæ micanti apposui *i*), quæ, statim atque ignem apprehendebat *k*), eodem modo scintillabat *l*), ac facere solet, cum ipsum Nitrum imbiberit. Alia, si mihi fuisset commoditas ulterius *m*) experiundi, his adjunxissem, quæ fortassis *n*) rem prorsus indicarent; sed, quia aliis rebus prorsus sum distractus, in aliam occasionem, tua venia, *o*) differam, et ad alia notanda pergam.

§. 5. Ubi Vir Clarissimus de figura particularum Nitri obiter agit, culpat Modernos Scriptores, quod ipsam *p*) perperam exhibuerint, inter quos nescio an etiam Cartesium intelligat. Eum si intelligit, forte ex aliorum dictis ipsum culpat. Nam Cartesius non loquitur de talibus particulis, quæ oculis conspici queunt *q*). Neque puto Clarissimum Virum intelligere *r*), quod, si stiriolæ Nitri abraderentur *s*), donec in parallelipipeda *t*), aut in aliam quamcunque figuram mutarentur *v*), Nitrum esse desinerent; sed forte Chymicos aliquos notat *x*), qui nihil aliud admittunt, nisi quod oculis videre et manibus palpare possunt *y*).

§. 9. Si hoc experimentum accurate potuisset fieri, prorsus confirmaret id, quod concludere volebam ex primo supra memorato experimento.

---

a) *vitro, quale.* *b*) *fugitivæ in stiriolas congregabantur.* *c*) *3um et quod.* *d*) *ubi motum.* *e*) L addit: *aliquot.* *f*) *et.* *g*) *inspersi.* *h*) *subter.* *i*) *apponebam.* *k*) *apprehenderat.* *l*) *scintillavit.* *m*) L omittit: *ulterius.* *n*) *fortasse.* *o*) L addit: *ea.* *p*) *eam.* *q*) *possunt.* *r*) *Et sane mirarer, si cl. vir intelligere velit.* *s*) *raderentur.* *t*) *parallelipipedum.* *v*) L addit: *quod inquam suam naturam amitterent, et.* *x*) L addit: *ex eorum genere.* *y*) *palpant.*

§. 13. Usque ad 18. conatur *a*) Vir Clarissimus ostendere, omnes tactiles qualitates pendere a solo motu, figura, et cæteris mechanicis affectionibus, quas demonstrationes, quandoquidem a Clarissimo viro non tanquam Mathematicæ proferuntur, non opus est examinare, an prorsus convincant. Sed interim nescio, cur Clarissimus Vir *b*) hoc adeo sollicite conetur *c*) colligere ex hoc suo experimento; cum jam hoc a Verulamio, et postea a Cartesio satis superque demonstratum sit *d*). Neque video, hoc experimentum luculentiora nobis præbere indicia, quam alia satis obvia experimenta. Nam, quod calorem attinet *e*), an idem non æque clare apparet ex eo, quod, si duo ligna, quamvis frigida, contra se invicem confricentur, flammam ex solo illo motu concipiant? quod calx inspersa aqua *f*) incalescat? Ad sonum quod attinet, non video, quid in hoc experimento magis notabile reperiatur, quam reperitur in aquæ communis ebullitione, et in aliis multis. De colore autem, *g*) ut tantum probabilia adferam, nihil aliud dicam *h*), nisi quod videmus omnia virentia in tot, tamque diversos, colores mutari. Porro corpora, tetrum odorem spirantia *i*), si agitentur *k*), tetriorem spargunt odorem *l*), et præcipue si modice incalescant *m*). Denique vinum dulce in acetum mutatur, et sic multa alia. Quare hæc omnia (*si libertate Philosophica uti liceat* [1]) supervacanea judicarem *n*). *Hoc dico, quia vereor, ne alii, qui Clarissimum Virum minus, quam par est, amant, perperam de ipso judicent.*

§. 24. De hujus Phænomeni causa jam locutus sum: hic tantum addo, me etiam experientia invenisse *o*), guttulis illis salinis particulas salis fixi innatare *p*). Nam cum ipsæ sursum volitabant, vitro plano, quod paratum ad id *q*) habebam occurrebant, quod *r*) utcunque calefeci, ut *s*), quod volatile vitro adhærebat *t*), evolaret; quo facto materiam crassam *v*) albicantem vitro hic illic adhærentem *x*) conspiciebam.

---

a) *quærit.* *b*) *vir cl.* *c*) *quærit.*
d) *hæc .... demonstrata sint.* *e*) *nam quoad* 1. *de calore.*
f) *aqua inspersa.* *g*) L addit: *qui ex affusione spiritus nitri mutabatur.* *h*) *nihil aliud dicam* (*ut non nisi probabilia adferam*).
i) *jacientia.* *k*) *agitantur, aut modice incalescant.* *l*) *tetriorem odorem jaciunt.* *m*) L hæc post *agitantur* habet.

[1] in Epistola a me missa hæc consulto omisi. [Itaque desunt in L.]

n) *Q. h. o. mihi supervacanea videntur.* *o*) *me semel invenisse.*
p) *innatasse.* *q*) *quod ad hoc observandum paratum.*
r) *hoc vitrum.* *s*) *ut omne id.* *t*) *hærebat.*
v) *crassiusculam.* *x*) *hærentem.*

§. 25. In hac §. videtur Clarissimus Vir *a*) velle demonstrare, partes alcalisatas, per impulsum particularum salinarum, huc illuc ferri; particulas vero salinas proprio impulsu se ipsas in aërem tollere. Et ego in explicatione *b*) Phænomeni dixi, quod particulæ Spiritus Nitri concitatiorem motum acquirunt, eo *c*) quod, cum latiores meatus ingrediuntur, necessario a materia aliqua *d*) subtilissima cingi debent, et ab eadem, ut *e*) ab igne particulæ *f*) ligni, sursum pelli *g*); particulæ vero alcalisatæ suum motum acceperunt *h*) ab impulsu particularum Spiritus Nitri per angustiores meatus se insinuantium. Hic addo, aquam puram non adeo facile solvere, atque laxare posse *i*) partes fixas: Quare *k*) non mirum est, quod ex affusione Spiritus Nitri in solutionem salis istius fixi in aqua dissoluti *l*) talis ebullitio, qualem Vir Clarissimus §. 24. recitat, oriatur *m*); imo puto, hanc ebullitionem fervidiorem fore, quam si Spiritus Nitri sali fixo adhuc intacto instillaretur. Nam in aqua in minutissimas moleculas dissolvitur, quæ facilius dirimi atque liberius moveri possunt, quam cum omnes partes salis *n*) sibi invicem incumbunt, atque firmiter adhærent.

§. 26. De sapore Spiritus acidi jam locutus sum; quare dé solo alcali dicendum restat. Id cum imponerem linguæ *o*), calorem, quem punctio *p*) sequebatur, sentiebam. Quod mihi indicat, *q*) quoddam genus calcis esse: eodem enim modo atque calx ope aquæ, ita hoc sal ope salivæ, sudoris, spiritus Nitri, et forte etiam aëris humidi, incalescit.

§. 27. Non statim *r*) sequitur, particulam aliquam materiæ ex eo quod alii jungitur *s*), novam acquirere figuram; sed tantum sequitur, ipsam majorem fieri, et id sufficit ad efficiendum id, quod in hac §. ab Clar. Viro quæritur *t*).

§. 33. Quid de ratione Philosophandi Clarissimi Viri sentiam, dicam, postquam videro eam Dissertationem, de qua hîc, et in Commentatione Proœmiali pag. 23. mentio fit *v*).

---

a) *vir cl.* *b*) L addit: *hujus.* *c*) *particulas .... acquirere, ex eo.* *d*) *ab aliqua materia.* *e*) *a qua, eodem modo ac.* *f*) *partes.* *g*) *pelluntur.* *h*) *particulas .... accipere.* *i*) *solvere posse, neque laxare.* *k*) *quapropter.* *l*) *in istius salis .... dissoluti solutionem.* *m*) *oriretur.* *n*) L addit: *fieri.* *o*) *linguæ imponerem.* *p*) *cui pungentia.* *q*) L addit: *id.* *r*) *non semper.* *s*) *si particula mat. alteri jungatur, eam.* *t*) *quod antea non potuerat, aurum sc. rodere.* *v*) *postquam diss. illam, de qua ...., videro.*

DE FLUIDITATE.

§. 1. *Satis constat, annumerandas esse maxime generalibus affectionibus, etc.* Notiones ex vulgi usu factas, vel quæ Naturam explicant, non ut in se est, sed prout ad sensum humanum refertur, nullo modo inter summa genera *a*) numerandas censerem, neque miscendas (ne dicam confundendas) cum notionibus castis *b*), et quæ Naturam, ut in se est, explicant. Hujus generis sunt motus, quies, et eorum leges; illius vero visibile, invisibile, calidum, frigidum, et, ut statim dicam, fluidum etiam et consistens, etc.

§. 5. *Prima est corporum componentium parvitas, in grandioribus quippe, etc.* Quamvis corpora sint parva, superficies tamen habent (aut habere possunt) *c*) inæquales, asperitatesque. Quare, si corpora magna tali proportione moveantur, ut eorum motus ad eorum molem sit *d*), ut motus minutorum corporum ad eorundem molem *e*), fluida etiam essent dicenda, si nomen fluidi quid extrinsecum non significaret *f*), et non *g*) ex vulgi usu tantum usurparetur ad significanda ea corpora mota, quorum minutiæ atque interstitia humanum sensum effugiunt. Quare idem *h*) erit corpora dividere in fluida et consistentia, ac in visibilia et invisibilia.

Ibidem. *Nisi Chymicis experimentis id comprobare possemus.* Nunquam Chymicis, neque aliis experimentis, nisi demonstratione et computatione *i*), aliquis id comprobare poterit. Ratione enim et calculo corpora in infinitum dividimus, et per consequens etiam Vires, quæ ad eadem movendum requiruntur *k*); sed experimentis nunquam id comprobare *l*) poterimus.

§. 6. *Grandia corpora inepta nimis esse constituendis fluidis, etc.* Sive per fluidum intelligatur id, quod modo dixi, sive non, res tamen per se *m*) est manifesta. Sed non video, quomodo Vir Clar. *n*) experimentis in hac. §. allatis id comprobet. Nam (quando *o*) de re incerta *p*) dubitare volumus), quamvis ossa ad componendum Chylum, et similia fluida, sint inepta *q*), forte

---

a) *inter genera rerum.* *b*) *castis notionibus.* *c*) L parenthesin omittit. *d*) *sit ad eorem moiem.* *e*) *ad molem eorum.* *f*) *non sign. quid extr.* *g*) L omittit *non.* *h*) L addit: *meo judicio.* *i*) *nisi mera ratione et calculo.* *k*) *corpora, et per consequens .... in inf. dividimus.* *l*) *præstare.* *m*) L addit: *satis.* *n*) *cl. vir.* *o*) *quandoquidem.* *p*) *certa.* *q*) *inepta sint ad .... fluida.*

satis erunt apta *a*) ad novum quoddam genus fluidi componendum *b*).

§. 10. *Idque dum eas minus quam antea reddit flexiles, etc.* Sine ulla partium mutatione, sed ex eo tantum *c*), quod partes in Recipiens propulsæ a reliquis separabantur, in aliud corpus oleo solidius coagulari potuerant. Corpora enim vel leviora vel ponderosiora sunt pro ratione *d*) fluidorum, quibus immerguntur *e*). Sic particulæ butyri, dum lacti *f*) innatant, partem liquoris *g*) componunt; sed postquam lac *h*) novum motum propter agitationem *i*) acquirit, cui omnes partes lac *k*) componentes non æque *l*) se accommodare possunt, hoc solum facit *m*), ut quædam ponderosiores evadant, quæ partes leviores sursum pellunt. Sed, quia hæ leviores aëre ponderosiores sunt, ut cum ipso liquorem componant, ab ipso deorsum pelluntur, et quia ad motum ineptæ sunt, ideo etiam solæ liquorem componere non possunt, sed *m*) sibi invicem incumbunt et adhærent *n*). Vapores etiam, cum ab aëre separantur, in aquam mutantur, quæ respectu aëris consistens potest dici *o*).

§. 13. *Atque exemplum peto a Vesica per aquam distenta, quam a vesica aëre plena, etc.* Cum aquæ particulæ semper quaquaversum indesinenter moveantur *p*), perspicuum est, si *q*) a corporibus circumjacentibus non cohibentur *r*), eam quaquaversum *s*) dilatatum iri *t*); porro quid vesicæ aqua plenæ distentio juvet *v*), ad sententiam de spatiolis confirmandam, fateor me nondum posse percipere *x*): ratio enim, cur particulæ aquæ lateribus vesicæ digito pressis non cedant, quod alias, si liberæ essent, facerent, est, quia non datur æquilibrium, sive circu-

---

a) *satis apta forte erunt.* *b*) *ad comp. aliam novam speciem fluidi nobis ignotam.* *c*) *tantum ex eo.* *d*) *idem enim corpus vel levius vel ponderosius est pro constitutione et natura.* *e*) *immergitur.*

f) *sero.* *g*) *lactis.* *h*) L addit: *sive cremor.*

i) L omittit *propter agitationem.* *k*) L addit: *integrum.*

l) L addit: *facile ac primo suo motui.* *m-m*) *partes butyri leviores evadunt ut cum sero liquorem componere possint, atque etiam ponderosiores sunt ut cum aëre fluidum componant. Et quia figuram habent irregularem, ut apparet ex eo quod motui particularum seri se accommodare non potuerant, ideo neque solæ fluidum constituere possunt, ideoque.*

n) *atque intricantur.* *o*) L addit: *Et sic alia multa.*

p) *quandoquidem aquæ particulæ indes. versus omnes partes moventur.*

q) *si aqua.* *r*) *cohibeatur.* *s*) *quaquaversus.*

t) L add. *sive, quod idem est, vim habere elasticam.* *v*) *quid hoc exemplum vesicæ faciat.* *x*) *assequi.*

latio *a*), uti datur, cum corpus aliquod, puta digitus noster, a fluido sive aqua cingitur *b*). Sed quantumvis aqua a *c*) vesica prematur, ejus tamen particulæ lapidi, vesicæ etiam *d*) incluso, cedent eodem modo, ac extra vesicam facere solent.

§. eâdem. *Daturne aliqua materiæ portio?* Affirmativa *e*) statuenda, nisi malumus progressum in infinitum quærere, aut (quo nil absurdius) concedere *f*), dari vacuum.

§. 19. *Ut liquoris particulæ ingressum in poros illos reperiant, ibique detineantur* (*qua ratione, etc.*). Hoc non est absolute affirmandum *g*) de omnibus liquoribus ingressum in poros aliorum invenientibus. Particulæ enim Spiritus Nitri, si poros albæ chartæ *h*) ingrediantur, eam rigidam ac friabilem reddunt; quod experiri licebit, si capsulæ ferreæ candenti, ut A, guttulæ aliquot infundantur, et fumus per involucrum chartaceum, ut B, propellatur *i*). Porro ipse Spiritus Nitri corium madefacit, non vero humectat; sed contrà ipsum, sicuti etiam ignis, contrahit *k*).

§. eâdem. *Quas cum natura et volatui, et natatui l*), *etc.* Causam a fine petit *m*).

§. 23. *Quamvis eorundem motus raro a nobis concipiatur, cape igitur, etc.* Sine hoc experimento, et sine ullo dispendio, res satis apparet ex eo, quod halitus oris *n*), qui tempore hyemali *o*) satis conspicitur moveri, tempore tamen æstatis, aut in hypocaustis *p*), conspici a nobis non potest. Porro, si tempore æstatis aura subito frigescat, vapores ex aqua adscendentes, cum propter novam densitatem aëris non possint, uti antequam *q*) frigesceret, per ipsum adeo facile dispergi, denuo *r*) super aquæ superficiem tantâ copiâ congregantur, ut

---

a) L omittit *sive circul.* *b*) *quando corpus in fluido* (*a quo undequaque accingitur*) *moretur.* *c*) *in.* *d*) *vesicæ cum aqua.* *e*) *hujus affirm.* *f*) *nisi progr .... concedere velimus.* *g*) *hoc non abs. aff. est.* *h*) *chartæ albæ.* *i*) *ut ascendat curetur.* *k*) *corium ab eodem, uti etiam ab igne, contrahitur.* *l*) L addit: *destinaverit earum plumas adeo provide.* *m*) *petit causam a fine.* *n*) L omittit *oris.* *o*) *hyemale.* *p*) *apud hypocausta.* *q*) *antequam aër.* *r*) *demisse.*

a nobis satis conspici queant *a*). Porro motus sæpe tardior est, ut a nobis conspiciatur, ut ex gnomone et umbra Solis *b*) colligere possumus, et sæpissime celerior est, quam ut a nobis conspiciatur *c*), ut videre est in fomento ignito, dum aliqua celeritate circulariter *d*) movetur; ibi nempe *e*) imaginamur, partem ignitam in omnibus locis *f*) peripheriæ, quam motu suo describit, quiescere: quorum causas *g*) hic redderem, nisi id supervacaneum judicarem. Denique, ut hoc obiter *h*) dicam, sufficit, ad naturam fluidi in genere intelligendum, scire, quod possumus manum nostram *i*) motu fluido proportionato versus omnes partes sine ulla resistentia movere, *k*) ut satis manifestum est iis, qui ad Notiones illas, quæ Naturam, ut in se est, non vero ut ad sensum humanum relatam, explicant, satis attendunt. Neque *k*) ideo hanc historiam tanquam inutilem despicio; sed contra, si de unoquoque liquore quam accuratissime, et summa cum fide *l*) fieret, ipsam *m*) utilissimam judicarem ad eorum *n*) peculiares differentias *o*) intelligendum; quæ res, ut summe necessaria, omnibus Philosophis maxime desideranda *p*).

DE FIRMITATE.

§. 7. *Catholicis Naturæ legibus*. Est demonstratio Cartesii; nec video Cl. Virum aliquam genuinam demonstrationem ab experimentis vel observationibus desumptam in medium *q*) adferre.

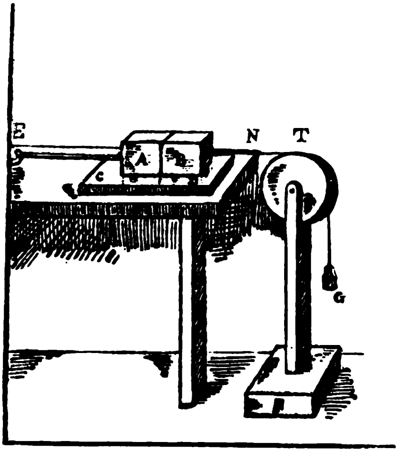
Multa hic et in sequentibus notaveram; sed postea vidi Cl. Virum se ipsum corrigere *r*).

§ 16. *s*). *Et semel quadringentas et triginta duas*. Si cum pondere argenti vivi tubo inclusi conferatur, proxime ad verum pondus *t*) accedit. Verum *v*) hæc examinare *x*), ut *y*) simul habeatur, quoad fieri potest, ratio inter impulsionem aëris ad latera, sive secundum lineam Horizonti parallelam, et inter illam *y*),

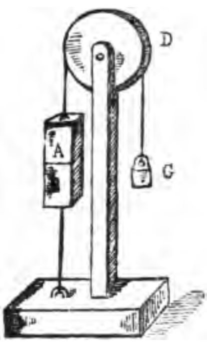
---

a) *clare conspiciantur*. *b*) *ex umbra solis, sive gnomone*. *c*) *celerior est, ut videre est*. *d*) *quando circ. al cel*. *e*) *tum*. *f*) *punctis*. *g*) *cujus rei causam*. *h*) *obiter etiam*. *i*) L addit: *in fluido*. *k-k*) *Hæc una, inquam, observatio naturam fluidi prorsus indicat. Verum neque*. *l*) *liquore summa cum cura*. *m*) *eam*. *n*) *liquorum*. *o*) *proprietates*. *p*) *intelligendum, et eis imperandum*. *q*) L. omittit *in medium*. *r*) *suam sententiam correxisse*. *s*) 15. *t*) *ad id*. *v*) *Verum operæ pretium duceram hæc*. *x*) *tali modo exam*. *y-y*) *ut ratio quæ est inter imp. aëris ad l., et inter eam*.

quæ fit secundum lineam Horizonti perpendicularem, operæ pretium ducerem, et *a*) puto hoc modo posse fieri:

Sit in Fig. 1. C D speculum planum probissime levigatum. A B duo marmora se immediate tangentia *b*); marmor A alligatum *c*) sit denti E, B vero chordæ N alligatum *d*); T est trochlea, G pondus, quod ostendet vim, quæ requiritur ad divellendum marmor B a marmore A secundum lineam Horizonti parallelam *e*).

In Fig. 2. F sit filum sericum satis robustum *f*), quo marmor B pavimento alligatur, D trochlea *g*), G pondus, quod ostendet vim, quæ requiritur ad divellendum marmor A ab marmore B secundum lineam horizonti perpendicularem *h*).

[Ed. Pr.:] *Reliqua desiderantur.* [In Lond. autem hæc sequuntur:]

---

a) *perpend., quoad fieri potest haberetur, quod.*
b) *cui duo marmora A. B. imponuntur.* *c*) *ligatum.*
d) *B vero tangens A immediate ligatum sit filo serico et satis robusto H.*
e) *pondus, quod marmor B a marmore A divellere debet.*
f) L omittit *sericum satis robustum.* *g*) *est etiam trochlea.*
h) *pondus, quod B, tangens A immediate, ab ipso A divelli* [sic] *debet secundum lineam horizonti perpendicularem.*

nec opus est hæc fusius explicare.

His habes, amicissime, quæ huc usque notanda reperio in specimina Domini Boyli. Quod ad primas tuas quæstiones attinet, cum meas ad ipsas responsiones percurro, nihil video me omisisse. Et si forte (ut soleo propter verborum penuriam) aliquid obscure posui, quæso ut id mihi indicare digneris; dabo operam ut ipsa clarius exponam.

Quod autem ad novam tuam quæstionem attinet, quomodo scil. res cœperint esse, et quo nexu a prima causa dependeant: de hac re et etiam de Emendatione Intellectus integrum opusculum composui; in cujus descriptione et emendatione occupatus sum. Sed aliquando ab opere desisto, quia nondum ullum certum habeo consilium circa ejus editionem. Timeo nimirum ne theologi nostri temporis offendantur, et quo solent odio in me, qui rixas prorsus horreo, invehentur. Tuum circa hanc rem consilium spectabo, et, ut scias quid in meo hoc opere contineatur, quod concionatoribus offendiculo esse possit, dico, quod multa attributa, quæ ab iis et ab omnibus, mihi saltem notis, Deo tribuuntur, ego tanquam creaturas considero; et contra alia, propter præjudicia ab iis tanquam creaturas consideratas [*sic*], ego attributa Dei esse et ab ipsis male intellecta fuisse contendo; et etiam, quod Deum a Natura non ita separem ut omnes, quorum apud me est notitia, fecerunt. Tuum itaque consilium specto; te nempe ut fidelissimum amicum aspicio, de cujus fide nefas esset dubitare. Vale interim et ut cœpisti me amare perge, qui sum

tuus ex asse

BENEDICTUS SPINOZA. *

EPISTOLA VII.

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Ante septimanas sat multas, Vir Clarissime, gratissimam tuam

* Supra *p* et *n* literas ductus quidam apparent, ejusdem et sæculi et atramenti, quos interpretari haud valemus.

epistolam, in Boylii librum docte animadvertentem, accepi. Ipse Auctor una mecum maximas tibi pro meditationibus communicatis gratias agit, idque citius significasset, nisi eum spes tenuisset, se negotiorum, quibus oneratur, mole tam brevi temporis spatio potuisse levari, et una cum gratiis etiam responsionem suam eadem opera potuisset remittere. Verum enim vero spe sua se hactenus frustratum sentit, negotiis tum publicis tum privatis eum ita distrahentibus, ut hac vice non nisi gratum suum animum tibi testari queat; suam vero de Notis tuis sententiam in aliud tempus differre cogatur. Accedit, quod duo Adversarii scriptis excusis eum sunt adorti, quibus, ut primo quoque tempore respondeat, obstrictum se arbitratur. Ea vero Scripta non in Commentationem de Nitro, sed in libellum ejus alium, Experimenta Pneumatica Aërisque Elaterem probantia continentem, vibrantur. Quamprimum laboribus hisce se expediverit, de tuis etiam Exceptionibus mentem suam tibi aperiet; at interea temporis rogat, ne moram hanc sinistre interpreteris.

Collegium illud Philosophantium, de quo coram apud te mentionem injeceram, jam Regis nostri gratia in Societatem Regiam conversum est, publicoque Diplomate munitum, quo ipsi insignia Privilegia conceduntur, spesque egregia suppeditatur reditibus necessariis id ipsum locupletandi.

Omnino consulerem tibi, ut, quæ pro ingenii tui sagacitate docte, tum in Philosophicis tum Theologicis, concinnasti, Doctis non invideas, sed in publicum prodire sinas, quicquid Theologastri oggannire poterint. Liberrima est Respublica vestra, liberrime in ea philosophandum: tua interim ipsius prudentia tibi suggeret, ut conceptus tuos tuamque sententiam, quam poteris modestissime, prodas, de reliquo eventum Fato committas. Age igitur, Vir optime, metum omnem expectora nostri temporis homunciones irritandi; satis diu ignorantiæ et nugis litatum; vela pandamus veræ scientiæ, et Naturæ adyta penitius, quam hactenus factum, scrutemur. Innoxie, putem, meditationes tuæ apud vos excudi poterunt, nec ullum earum inter Sapientes offendiculum verendum. Hos igitur si Patronos et Fautores inveneris (ut omnino te inventurum spondeo), quid Momum ignorantem reformides. Non te missum faciam, Amice honorande, quin te exoravero, nec unquam, quantum quidem in me est, concedam, ut Cogitata tua, quæ tanti sunt ponderis, æterno silentio premantur. Magnopere rogo ut, quid super hac re consilii capies, mihi significare, quam primum commode potes, non graveris. Occurrent hic forte talia, quæ cognitione tua non in-

digna erunt. Prædicta quippe Societas institutum suum nunc acrius urgebit, et forsan, dummodo Pax in hisce oris perennet, Rempublicam Literariam non vulgariter ornabit. Vale, Vir eximie, meque crede

Tui Studiosissimum et Amicissimum

HENR. OLDENBURG.

[Anni, ut videtur, 1662.]

EPISTOLA VIII (OLIM XXVI).

Clarissimo Viro

B. D. S.

SIMON DE VRIES.

Ex autographo, quod est apud Ecclesiam Teleiobaptistarum Amstelodamensem.

Amice Integerrime,

Jamdudum exoptavi tibi [semel] * adesse, sed tempus magnaque hyems non satis mihi propitia fuerunt. [Aliquando de sorte mea queror, quod nobis intercedit spatium, quod nos ab invicem tam longe dividit. Felix, imo felicissimus tuus socius casuarius sub eodem tecto remorans, qui inter prandendum, cœnandum, ambulandumque tecum optimis de rebus sermones habere potest.] Quamvis autem corpora ab invicem tam longe divisa sint, animo tamen sæpissime præsens adfuisti meo, præsertim tuis in scriptis cum versor, manibusque [ea] tracto. Sed cum nobis collegis ** non omnia satis clara appareant [(ideoque iterum collegii initium fecimus)], neque me tui immemorem esse putes, animum ad hasce litteras scribendas appuli.

[Collegium quod attinet, eo instituitur modo: Unus (sed suæ cuique vices) perlegit, pro suo conceptu explicat, porroque omnia

---

* Quæ in Ed. Pr. omissa sunt, hujusmodi uncinis inclusimus. Et alia elegantius exprimere conati sunt veteres editores, quæ, ubi ipsas literas ad Spinozam missas habemus, recensere nihil referebat.

** Ed. Pr.: *mihi*. In ea collegii mentio omittitur, et de unius Vriesii studiis sermo est.

demonstrat, secundum tuarum propositionum seriem ac ordinem; tum si accidat, ut alter alteri satisfacere non possit, operæ pretium esse duximus, illud annotare, atque ad te scribere, ut, si possibile, nobis clarius reddatur, et duce te contra superstitiose religiosos Christianosque veritatem defendere, tum totius impetum mundi stare possimus. Quare, cum prius perlegentibus explicantibusque definitiones non omnes nobis claræ videbantur, non idem de natura definitionis judicium tulimus.] Interim te absente authorem quendam, mathematicum scil., qui Borellus * vocatur, consuluimus; ille dum definitionis naturæ, axiomatis, et postulati mentionem facit, atque alorium de ea re sententias adfert. Ipsius vero sententia sic sonat. *Definitiones adhibentur in demonstratione ut præmissæ. Quare necesse est ut sint evidenter cognitæ, alias cognitio scientifica seu evidentissima ex eis acquiri non potest.* Alio loco: *Non temere, sed maxima cautione eligi debet ratio structuræ, aut essentialis passio prima et notissima alicujus subjecti. Nam si constructio et passio nominata sit impossibilis, tunc non efficietur definitio scientifica, ut si quis diceret: Duæ rectæ lineæ spatium comprehendentes vocentur figurales, essent definitiones non entium, et impossibiles; et propterea potius ignorantia quam scientia ex iis deduceretur. Deinde si constructio aut passio nominata sit quidem possibilis et vera, sed nobis ignota aut dubia, tunc bona definitio non erit: Nam conclusiones ab ignoto et dubio ortæ incertæ quoque et dubiæ erunt, et ideo suspicionem aut opinionem, non autem scientiam certam afferent.* A cujus opinione dissentire videtur Tacquet **, qui autumat ex falso pronuntiato directe ad veram conclusionem procedi posse, uti tibi notum. Clavius vero, cujus etiam sententiam introducit, sic sentit ****: *Definitiones sunt artis vocabula, neque opus est, ut ratio afferatur, cur res aliqua hoc aut illo definiatur modo, sed satis est, ut nunquam res definita asseratur alicui convenire, nisi prius definitionem traditam eidem convenire demonstretur.* Ita ut Borellus velit, quod definitio alicujus subjecti debeat constare ex passione sive structura prima, essentiali, nobis notissima, et vera; Clavius non ita: sive prima, sive notissima, sive vera nec ne nihil refert, modo ne definitionem, quam tra-

* Jo. Alph. Borellus, cujus est Euclides Restitutus, Paris. 1658.

** Post Andreæ Tacquet Elementa Geometriæ planæ ac solidæ, Antverpiæ 1654, Appendix legitur, qua demonstratur ex falso posse directe deduci verum.

*** In Euclidis Romæ anno 1589. editi t. I, p. 27. hæc tantum habet: (Definitionibus) vocabula artis explicantur, ne in tractatione ipsa, nominum ambiguitate aut obscuritate circumventi in paralogismos incidamus.

didimus, alicui convenire asseratur, nisi prius definitionem traditam eidem convenire demonstretur. Nos potius pedibus in sententiam Borelli iremus; utri Dominus, an neutri horum concinnet, non bene scimus. Igitur, cum tales de definitionis natura, quæ inter principia demonstrationis numeratur disceptationes variæ moventur, et si animus non vindicatus est ab ejus difficultatibus, etiam non de iis, quæ de ea deducuntur; magnum nobis esset desiderium, ut dominatio vestra ad nos, multum nimis negotium tibi si non facessamus, perque otium tuum liceat, scriberet, quid ipsa de ea re sentiat, etiam quæ est distinctio inter axiomata et definitiones. Borellus vero nullam veram admittit, nisi quoad nomen, sed te aliam ponere credo.

Porro Definitio 3tia nobis non satis constat; in exemplum attuli quod Dominus mihi dixit Hagæcomitis, scil. quod Res duobus modis potest considerari, vel prout in se est, vel prout respectum habet ad aliud, uti Intellectus; vel enim potest considerari sub cogitatione, vel ut constans ideis. Sed, quænam hic esset distinctio, non bene videmus; nam existimamus, quod nos, si cogitationem recte concipiamus, oporteat comprehendere sub ideis, quia remotis ab ea omnibus ideis cogitationem destrueremus. Qua de re, cum exemplum nobis satis clarum non est, manet adhuc res ipsa aliquo modo obscura, et ulteriore explicatione indigemus.

Novissime, in scholio 3tio prop. 8. * habetur ab initio, sic scil. *Ex his apparet, quod quamvis duo attributa realiter distincta concipiantur (hoc est unum sine alterius ope), neque ideo ipsa duo entia sive duas diversas substantias constituunt; ratio est quia de natura substantiæ est, ut omnia ejus attributa, unumquodque, inquam, per se concipiatur, quandoquidem simul in ipsa fuerunt.* Sic Dominus videtur supponere, substantiæ naturam ita esse constitutam, ut plura possit habere attributa; quod nondum demonstravit, nisi quintam definitionem substantiæ absolute infinitæ, sive Dei, respiceret; alias, si dicam, unamquamque substantiam tantum habere unum attributum, et mihi esset idea duorum attributorum, recte concludere possem, quod ubi duo diversa attributa, ibi duæ diversæ sint substantiæ; in quod etiam clariorem explicationem te rogamus.

---

* Ed. Pr.: *in Schol. Prop.* 10. *lib.* 1.; Ethicæ scilicet, cujus prima verba ut nunc leguntur illa repetit, nisi quod ex calami erroribus *sine alterius ope* et in loci fine *simul in ipsa fuerunt* offert.

[Porro gratias ago maximas pro tuis scriptis, mihi a P. Balling communicatis, quæ magno me gaudio affecerunt. Sed potissimum scholium prop. 19. Si hic et tibi in aliquo, quod in mea potestate sit, servire possim, ibi tibi sum; tantum opus ut me scientem facias. Ego collegium annotomiæ [*sic*] inivi, medium fere absolvi; absoluto, incipiam chimicum, sicque suasore te percurram totam medicinam.] Desino, et expecto responsionem; et a me sis salutatus, qui sum,

Tibi Addictissimus
S. J. D' Vries.

1663. Datum Amstelodami
Die 24 februarii.
Epistolæ inscriptio hæc est:
Sr. Benedictus Spinosa
Tot
=:⊏. *Rijnsburgh.*
1663.

Epistola IX (olim xxvii).

Doctissimo Juveni

SIMONI DE VRIES.

B. d. S.

Responsio ad præcedentem.

E Spinozæ autographo, quod est apud Ecclesiam Teleiobaptistarum Amstelodamensem.

Amice colende,

[Tuas mihi dudum desideratas literas accepi, pro quibus tuoque erga me affectu maximas habeo gratias. non minus mihi quam tibi diuturna tua absentia molesta fuit, interim tamen gaudeo quod meæ lucubratiunculæ tibi nostrisque amicis usui sint. Sic enim dum abestis absens vobis loquor. Nec est quod caseario invideas, nullus nempe mihi magis odiosus, nec a quo magis cavere curavi, quam ab ipso; quamobrem te omnesque notos monitos vellem ne ipsi meas opiniones communicetis nisi ubi ad maturiorem ætatem pervenerit. Nimis adhuc est puer parum et sibi constans. et magis novitatis quam veritatis studiosus. Verum puerilia hæc vitia ipsum paucis post annis emendaturum spero, imo, quantum ex ipsius ingenio judicare

possum, fere pro certo habeo. quare ejus indoles me eum amare monet.]

Quod ad quæstiones in collegio vestro (satis sapienter instituto) propositas attinet. Video vos iis hærere, propterea quod non distinguitis inter genera definitionum. Nempe inter definitionem quæ inservit ad rem cujus essentia tantum quæritur, et de qua sola dubitatur, explicandam; et inter definitionem quæ ut solum examinetur proponitur. Illa enim, quia determinatum habet objectum, vera debet esse, hæc vero non refert. Ex. gr. si quis templi Salomonis descriptionem me roget, ipsi veram templi descriptionem tradere debeo nisi cupiam cum ipso garrire. Sed si ego templum aliquod in mente concinnavi, quod ædificare cupio; ex cujus descriptione concludo me talem fundum, totque millia lapidum, aliorumque materialium emere debere; an aliquis sanæ mentis mihi dicet, me male conclusisse, ex eo quod forte falsam adhibui definitionem? vel aliquis a me exiget, ut meam definitionem probem? Is sane nihil aliud mihi dicit, quam quod id, quod conceperim, non conceperim, vel a me exiget, ut id, quod conceperim, probem me concepisse, quod plane est nugari. Quare definitio vel explicat rem prout est extra intellectum; et tum vera debet esse, et a propositione vel axiomate non differt, nisi quod illa tantum circa rerum, rerumve affectionum essentias versatur; hoc vero latius, nempe ad æternas veritates etiam se extendet; Vel (*Ed. Pr. addit:* explicat) rem, prout a nobis concipitur vel concipi potest; tumque in eo etiam differt ab axiomate et propositione, quod non exigit, nisi ut concipiatur absolute, non ut axioma sub ratione veri. Quare mala definitio illa est, quæ non concipitur. Quod ut intelligatur, Borelli exemplum capiam. Nempe si quis diceret, duæ rectæ lineæ spatium comprehendentes vocentur figurales. Si is per lineam rectam intelligit id, quod omnes per lineam curvam, tum bona est definitio (per illam vero definitionem intelligeretur figura ut aut similes), modo quadrata et alias postea non intelligat figuras. Verum si per lineam intelligat id, quod communiter intelligimus, res est plane inconceptibilis, ideoque nulla est definitio. Quæ omnia a Borello, in cujus sententia amplectenda proni estis, planc confunduntur. Aliud exemplum addo, id nempe, quod in fine adfertis. Si dicam unamquamque substantiam unum tantum habere attributum, mera est propositio, et eget demonstratione. Si vero dicam, per substantiam intelligo id, quod uno tantum attributo constat, bona erit definitio, modo postea entia pluribus attri-

butis constantia alio nomine a substantia diverso insigniantur. Quod autem dicitis, me non demonstrasse, substantiam (sive ens) plura habere posse attributa, forte ad demonstrationes noluistis attendere. Duas enim adhibui, prima quod nihil nobis evidentius, quam quod unumquodque ens sub aliquo attributo a nobis concipiatur, et quo plus realitatis, aut esse, aliquod ens habet, eo plura attributa ei sunt tribuenda. Unde ens absolute infinitum definiendum, etc. Secunda, et quam ego palmariam judico, est, quod, quo plura attributa alicui enti tribuo, eo magis cogor, ipsi existentiam tribuere, hoc est, eo magis sub ratione veri ipsum concipio, quod plane contrarium esset, si ego Chimæram aut quid simile finxissem.

Quod autem dicitis, vos non concipere cogitationem nisi sub ideis, quia remotis ideis cogitationem destruitis, credo id vobis contingere propterea, quod dum vos, res scilicet cogitantes, id facitis, omnes vestras cogitationes et conceptus seponitis. Quare non mirum est, quod, ubi omnes vestras cogitotianes seposuistis, nihil postea vobis cogitandum maneat. Quod autem ad rem attinet, puto me satis clare et evidenter demonstrasse, intellectum, quamvis infinitum, ad Naturam naturatam, non vere ad naturantem pertinere. Porro quid hoc ad tertiam Definitionem intelligendam faciat, nondum video, nec etiam cur ea moram injiciat. Ipsa enim definitio, ut ipsam, ni fallor, tibi tradidi, sic sonat, *Per substantiam intelligo id, quod in se est et per se concipitur; hoc est, cujus conceptus non involvit conceptum alterius rei. Idem per attributum, intelligo, nisi quod attributum dicatur respectu intellectus, substantiæ certam talem naturam tribuentis.* Hæc, inquam, definitio satis clare explicat, quid per substantiam sive attributum intelligere volo. Vultis tamen, quod minime opus est, ut exemplo explicem, quomodo una eademque res duobus nominibus insigniri possit. Sed ne parcus videar duo adhibeam. Primum: dico, per Israëlem intelligi tertium Patriarcham, idem per Jacobum intelligo, quod nomen Jacobi ipsi imponebatur propterea, quod calcem fratris apprehenderat. Secundum: per planum intelligere volo id, quod omnes radios lucis sine ulla mutatione reflectit; idem per album intelligo, nisi quod album dicatur respectu hominis planum intuentis.

[D. Rhenoburgi sub finem m. Febr. a. 1663.]

Epistola X (olim XXVIII).

Doctissimo Juveni

SIMONI DE VRIES

B. d. S.

Amice colende,

Petis a me, an egeamus experientia ad sciendum, utrum Definitio alicujus Attributi sit vera? Ad hoc respondeo, nos nunquam egere experientia, nisi ad illa, quæ ex rei definitione non possunt concludi, ut ex. gr. existentia Modorum: hæc enim a rei definitione non potest concludi. Non vero ad illa, quorum existentia ab eorundem essentia non distinguitur, ac proinde ab eorum definitione concluditur. Imo nulla experientia id unquam nos edocere poterit: nam experientia nullas rerum essentias docet; sed summum, quod efficere potest, est mentem nostram determinare, ut circa certas tantum rerum essentias cogitet. Quare, cum existentia attributorum ab eorum essentia non differat, eam nulla experientia poterimus assequi.

Quod porro petis, anne res etiam, rerumve affectiones, sint æternæ veritates? Dico, omnino. Si regeris, cur eas æternas veritates non voco? respondeo, ut eas distinguam, uti omnes solent, ab iis, quæ nullam rem reive affectionem explicant, ut ex. gr. *a nihilo nihil fit;* hæc, inquam, similesque propositiones vocantur absolute æternæ veritates, sub quo nihil aliud significare volunt, quam quod talia nullam sedem habent extra mentem. Etc.

[D. Rhenoburgi m. fere Martio a. 1663.]

Epistola XI (olim VIII).

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Responsio ad Epistolam VI.

Præstantissime Vir, Amice Charissime,

Multa equidem afferre possem, quæ diuturnum meum silentium apud te excusarent; sed ad duo capita causas illius re-

ducam, invaletudinem scilicet Nobilissimi Boylii, et meorum negotiorum turbam. Illa impedimento fuit, quo minus ad tuas in Nitrum Animadversiones citius respondere valuerit Boylius; hæc adeo me districtum tenuere per plurimos menses, ut mei vix juris fuerim, proindeque nec officio illo defungi potuerim, ad quod me tibi obstrictum profiteor. Gestit animus, amotum esse (pro tempore saltem) utrumque obstaculum, ut meum cum tanto Amico commercium instaurare liceat. Id equidem nunc facio maxima cum lubentia, statque animus (favente Numine) omni modo cavere, ne deinceps consuetudo nostra litteraria tamdiu interrumpatur.

Cæterum priusquam de iis tecum agam, quæ tibi et mihi privatim intercedunt, expediam illa, quæ D. Boylii nomine tibi debentur. Notas, quas in Chymico-Physicum illius Tractatulum concinnaveras, sueta sibi humanitate excepit, tibique maximas pro Examine tuo gratias rependit. Interim moneri te cupit, propositum sibi non tam fuisse ostendere, vere Philosophicam perfectamque hanc esse Nitri Analysin, quam explicare, vulgarem et in Scholis receptam de Formis Substantialibus et Qualitatibus doctrinam infirmo talo niti, specificasque rerum differentias, quas vocant, ad partium magnitudinem, motum, quietem, et situm posse revocari. Quo prænotato, Auctor porro ait, Experimentum suum de Nitro satis superque docere, Nitri corpus universum in partes, a se invicem et ab ipso toto discrepantes, per Analysin Chymicam abiisse; postea vero ita rursum ex iisdem coäluisse et redintegratas fuisse, ut parum fuerit de pristino pondere desideratum. Addit vero, se ostendisse, rem ipsam ita se habere; de rei autem modo, quem tu conjectari videris, non egisse, nec de eo quicquam, cum præter institutum ejus fuerit, determinasse. Quæ tu interim de modo supponis, quodque sal Nitri fixum tanquam fæces ejus consideras, cæteraque talia, ea a te gratis dicta nec probata arbitratur; quodque a te affertur, has fæces, sive hoc sal fixum, meatus habere ad mensuram particularum Nitri excavatos, circa id notat Auctor noster, salem cinerum clavellatorum (Belgice *potasch*) cum spiritu Nitri Nitrum æque constituere, ac Spiritum Nitri cum proprio suo sale fixo: Unde liquere putat, similes reperiri poros in ejusmodi corporibus, unde Nitrosi Spiritus non extruduntur. Nec videt Auctor, illam materiæ subtilissimæ, quam adstruis, necessitatem ex ullis Phænomenis probatam; sed ex sola vacui impossibilitatis Hypothesi assumptam.

Quæ de causis differentiæ saporis inter Spiritum Nitri et

Nitrum ipsum disseris, ferire se Auctor negat; quod vero de Nitri inflammabilitate et Spiritus Nitri ἀφλογίᾳ tradis, Cartesii de Igne doctrinam supponere ait, quam sibi necdum satisfecisse testatur.

Quod ad Experimenta spectat, quibus tuam Phænomeni explicationem comprobari putas; respondet Auctor, primo, Spiritum Nitri Nitrum quidem esse materialiter, formaliter nequaquam, cum qualitatibus et virtutibus quam maxime differant, sapore scilicet, odore, volatilitate, potentia solvendi metalla, colores vegetabilium mutandi, etc. Secundo, quod coire ais particulas quasdam sursum latas in Crystallos Nitri, id ex eo fieri statuit, quod partes nitrosæ una cum Spiritu Nitri per ignem protruduntur, quemadmodum in fuligine contingit. Tertio, quod de defæcationis effectu affers, ei respondet Auctor, ista defæcatione ut plurimum liberari Nitrum a sale quodam, sal commune referente: ascensum vero in stiriolas communem illi esse cum aliis salibus, et ab aëris pressione, aliisque quibusdam causis, alias dicendis nilque ad præsentem Quæstionem facientibus, dependere. Quarto, quod dicis de Experimento tuo tertio, idem fieri ait Auctor etiam cum aliis quibusdam salibus; asserens, chartam actu inflammatam particulas rigidas et solidas, quæ componebant salem, vibrare, iisdemque hoc pacto scintillationem conciliare.

Quod porro putas, Sect. 5. Auctorem Nobilem culpare Cartesium, in hoc teipsum culpandum credit; dicitque, se nullatenus indigitasse Cartesium, sed Gassendum et alios, qui figuram Cylindricam particulis Nitri tribuunt, cum revera sit prismica; nec de figuris aliis se loqui, quam visibilibus.

Ad ea, quæ in Sect. 13—18. animadvertis, hoc tantum reponit, se hæc scripsisse imprimis, ut Chymiæ usum ad confirmanda principia Philosophiæ Mechanica ostenderet assereretque, nec se invenisse hæc apud alios tam clare tradita et tractata. Est noster Boylius ex eorum numero, qui non adeo suæ Rationi confidant, ut non velint cum Ratione convenire Phænomena. Magnum præterea discrimen ait intercedere inter obvia experimenta, circa quæ, quid adferat Natura quæque interveniant, ignoramus, et inter ea, de quibus certo constat, quænam ad ea afferantur. Ligna sunt corpora multo magis composita quam subjectum, de quo Auctor tractat. Et in aquæ communis ebullitione ignis externus additur, qui in procreatione soni nostri non adhibetur. Porro, quod virentia in tot tamque diversos colores mutantur, de ejus causa quæritur; illud vero ex muta-

tione partium oriri, hoc experimento declaratur, quo apparet, colorem ex Spiritus Nitri affusione mutatum fuisse. Denique neque tetrum neque suavem habere odorem Nitrum ait, sed ex sola dissolutione tetrum acquirere, quem in reconjunctione amittit.

Quæ ad Sect. 25. notas (cætera enim se non tangere ait), iis respondet, usum se fuisse principiis Epicuræis, quæ volunt, motum particulis inesse connatum; opus enim fuisse aliqua uti Hypothesi ad Phænomeni explicationem; quam tamen propterea suam non faciat, sed adhibeat, ad sententiam suam contra Chymicos et Scholas sustinendum, duntaxat ostendens, ex Hypothesi memorata rem posse bene explicari. Quod ibidem subjicis de aquæ puræ ineptitudine solvendi partes fixas, ei Boylius noster respondet, Chymicos passim observare et asserere, aquam puram salia alcalizata citius quam alia solvere.

Quæ circa Fluiditatem et Firmitudinem annotasti, ea necdum vacavit Auctori expendere. Hæc quæ consignavi, tibi transmitto, ne diutius commercio et colloquio tuo literario destituerer.

Peto autem enixissime, ut boni ea consulas, quæ adeo subsultim et mutilate tibi repono, idque meæ potius festinationi, quam illustris Boylii ingenio tribuas. Ea quippe magis ex familiari cum eo circa hoc subjectum sermone collegi, quam ex præscripta et Methodica aliqua ejus responsione; unde sine dubio factum, ut multa ab ipso dicta me effugerint, forte et solidiora et elegantiora, quam quæ hic a me commemorata sunt. Culpam igitur omnem in me rejicio, penitusque ab ea Auctorem libero.

Jam ad ea progrediar, quæ mihi tecum intercedunt. Et hic in ipso limine rogare mihi fas sit, confecerisne illud tanti momenti opusculum tuum, in quo de rerum primordio, earumque dependentia a prima causa, ut et de Intellectus nostri Emendatione tractas. Certe, Vir Amicissime, nil credo in publicum prodire posse, quod Viris revera doctis et sagacibus futurum sit istiusmodi Tractatu gratius vel acceptius. Id tui genii et ingenii Vir spectare potius debet, quam quæ nostri seculi et moris Theologis arrident: non tam illi veritatem quam commoditates spectant. Te igitur per amicitæ nostræ fœdus, per omnia veritatis augendæ et evulgandæ jura contestor, ne tua de argumentis iis scripta nobis invideas vel neges. Si tamen quid sit majoris momenti, quam ego prævideo, quod ab operis publicatione te arceat, summopere oro, ut epitomen ejus per litteras mihi impertire ne graveris, et amicum me senties pro

hoc officio et gratum. Alia brevi prodibunt ab Eruditissimo Boylio edenda, quæ redhostimenti loco tibi transmittam, ea quoque adjuncturus, quæ totum tibi Institutum Regiæ nostræ Societatis, cui sum cum aliis viginti a Consilio, et cum uno et altero a Secretis, depingent. Hac vice temporis angustia præcludor, quo minus evagari ad alia queam. Omnem tibi fidem, quæ ab honesta mente proficisci potest, omnemque ad quævis officia, quæ a tenuitate mea præstari queunt, promptitudinem tibi spondeo, sumque ex animo,

Vir Optime, tuus ex asse,
HENR. OLDENBURG.

Londini die 3. April. 1663.

EPISTOLA XII (OLIM XXIX).

Viro Doctissimo atque Expertissimo

LUDOVICO MEYER*.

B. D. S.

[Videtur hujus Epistolæ autographum anno 1860 ex auctione librorum MSS. J. J. van Voorst, Amstelodami facta, in Durandi bibliopolæ Parisiensis manus transiisse.]

Amice singularis,

Duas abs te accepi Epistolas, unam die 11. Januarii datam, et ab amico N. N. ** mihi traditam, alteram vero 26. die Martii, et ab amico nescio quo Leida missam. Pergratæ mihi ambæ fuerunt; præcipue ubi ex iis, omnia tua optime se habere, teque mei sæpe memorem, intellexi. Porro pro tua erga me humanitate, et honore, quo semper me dignatus es afficere, maximas, quas debeo, ago gratias, simulque precor, ut me tibi non minus addictum credas, quod semper data occasione, quantum mea ferre poterit tenuitas, ostendere conabor. Atque hoc ut incipiam, ad id, quod in tuis Epistolis ex me quæris, respondere curabo. Petis autem, ut, quæ de Infinito excogitata habeam, tibi communicem, quod libentissime faciam.

---

* Ed. Pr.: *L. M. P. M. Q. D.* (i. e. Philosophiæ MedicinæQue Doctori).
** Fortasse de Vries; cf. Ep. XV.

Quæstio de Infinito omnibus semper difficillima, imo inextricabilis visa fuit, propterea quod non distinxerunt inter id, quod suâ naturâ, sive vi suæ definitionis, sequitur esse infinitum, et id, quod nullos fines habet, non quidem vi suæ essentiæ, sed vi suæ causæ. Ac etiam quia non distinxerunt inter id, quod infinitum dicitur, quia nullos habet fines, et id, cujus partes, quamvis ejus maximum et minimum habeamus, nullo tamen numero adæquare et explicare possumus. Denique quia non distinxerunt inter id, quod solummodo intelligere, non vero imaginari, et inter id, quod etiam imaginari possumus. Ad hæc, inquam, si attendissent, nunquam tam ingenti difficultatum turba obruti fuissent. Clare enim tum intellexissent, quale Infinitum in nullas partes dividi, seu nullas partes habere, potest, quale vero contrà, idque sine contradictione. Porro etiam intellexissent, quale Infinitum majus alio Infinito sine ulla implicantia, quale vero non item concipi potest; quod ex mox dicendis clare apparebit.

Verum prius hæc quatuor paucis exponam, videlicet Substantiam, Modum, Æternitatem, et Durationem. Quæ circa Substantiam considerari velim, sunt, primo, Quod ad ejus essentiam pertinet existentia, hoc est, quod ex sola ejus essentia et definitione sequatur, eam existere; quod, nisi me mea fallit memoria, antehac tibi viva voce absque ope aliarum Propositionum demonstravi. Secundum, et quod ex hoc primo sequitur, est, quod Substantia non multiplex, sed unica duntaxat ejusdem naturæ existat. Tertium denique, quod omnis Substantia non nisi infinita possit intelligi. Substantiæ vero Affectiones Modos voco, quorum definitio, quatenus non est ipsa Substantiæ definitio, nullam existentiam involvere potest. Quapropter, quamvis existant, eos ut non existentes concipere possumus; ex quo porro sequitur, nos, ubi ad solam modorum essentiam, non vero ad ordinem totius Naturæ attendimus, non posse concludere ex eo, quod jam existant, ipsos postea exstituros aut non exstituros, vel antea exstitisse aut non exstitisse. Unde clare apparet, nos existentiam Substantiæ toto genere a Modorum existentia diversam concipere. Ex quo oritur differentia inter Æternitatem et Durationem; per Durationum enim Modorum tantum existentiam explicare possumus, Substantiæ vero per Æternitatem, hoc est, infinitam existendi, sive, invita latinitate, essendi fruitionem.

Ex quibus omnibus clare constat, nos Modorum existentiam et Durationem, ubi, ut sæpissime fit, ad solam eorum essentiam, non vero ad ordinem Naturæ attendimus, ad libitum (et quidem

propterea nullatenus, quem eorum habemus conceptum, destruendo) determinare, majorem minoremque concipere, atque in partes dividere posse; Æternitatem vero et Substantiam, quandoquidem non nisi infinitæ concipi possunt, nihil eorum pati posse, nisi simul eorum conceptum destruamus. Quare ii prorsus garriunt, ne dicam insaniunt, qui Substantiam Extensam ex partibus, sive corporibus ab invicem realiter distinctis, conflatam esse putant. Perinde enim est, ac si quis ex sola additione et coacervatione multorum circulorum quadratum, aut triangulum, aut quid aliud, tota essentia diversum, conflare studeat. Quare omnis illa farrago argumentorum, quibus Substantiam Extensam finitam esse ostendere Philosophi vulgo moliuntur, sua sponte ruit: Omnia enim illa Substantiam corpoream ex partibus conflatam supponunt. Ad eundem etiam modum alii, qui, postquam sibi persuaserunt, lineam ex punctis componi, multa invenire potuerunt argumenta, quibus ostenderent, lineam non esse in infinitum divisibilem.

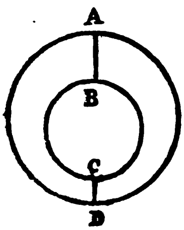
Si tamen quæras, cur naturæ impulsu adeo propensi simus ad dividendam substantiam extensam; ad id respondeo, quod quantitas duobus modis a nobis concipiatur: abstracte scilicet, sive superficialiter, prout ope sensuum eam in imaginatione habemus; vel ut substantia, quod non nisi a solo intellectu fit. Itaque, si ad quantitatem, prout est in imaginatione, attendimus, quod sæpissime et facilius fit, ea divisibilis, finita, ex partibus composita, et multiplex reperietur. Sin ad eandem, prout est in intellectu, attendamus, et res, ut in se est, percipiatur, quod difficillime fit, tum, ut satis antehac tibi demonstravi, infinita, indivisibilis, et unica reperietur.

Porro ex eo, quod Durationem et Quantitatem pro libitu determinare possumus, ubi scilicet hanc a Substantia abstractam concipimus, et illam a modo, quo a rebus æternis fluit, separamus, oritur Tempus et Mensura; Tempus nempe ad Durationem, Mensura ad Quantitatem tali modo determinandam, ut, quoad fieri potest, eas facile imaginemur. Deinde ex eo, quod Affectiones Substantiæ ab ipsa Substantia separamus, et ad classes, ut eas quoad fieri potest facile imaginemur, redigimus, oritur Numerus, quo ipsas determinamus. Ex quibus clare videre est, Mensuram, Tempus, et Numerum nihil esse præter cogitandi, seu potius imaginandi, modos. Quare non mirum est, quòd omnes, qui similibus Notionibus, et quidem præterea male intellectis, progressum Naturæ intelligere conati sunt, adeo mirifice se intricarint, ut tandem se extricare nequiverint, nisi omnia

perrumpendo, et absurda etiam absurdissima admittendo. Nam, cum multa sint, quæ nequaquam Imaginatione, sed solo Intellectu assequi possumus, qualia sunt Substantia, Æternitas, et alia; si quis talia ejusmodi Notionibus, quæ duntaxat Auxilia Imaginationis sunt, explicare conatur, nihilo plus agit, quam si det operam, ut sua imaginatione insaniat. Neque etiam ipsi Substantiæ Modi, si cum ejusmodi Entibus Rationis seu imaginationis auxiliis confundantur, unquam recte intelligi poterunt. Nam cum id facimus, eos a Substantia, et modo quo ab Æternitate fluunt, separamus, sine quibus tamen recte intelligi nequeunt.

Quod ut adhuc clarius videas, cape hoc exemplum; nempe, ubi quis Durationem abstracte conceperit, eamque cum Tempore confundendo in partes dividere inceperit, nunquam poterit intelligere, qua ratione hora ex. grat. transire possit. Nam ut hora transeat, necesse erit, ejus dimidium prius transire, et postea dimidium reliqui, et deinde dimidium, quod hujus reliqui superest; et si sic porro infinite dimidium a reliquo subtrahas, nunquam ad finem horæ pervenire poteris. Quare multi, qui Entia Rationis a realibus distinguere assueti non sunt, Durationem ex momentis componi, ausi sunt asseverare, et sic in Scyllam inciderunt cupientes vitare Charybdim. Idem enim est, Durationem ex momentis componere, quam Numerum ex sola nullitatum additione.

Porro, cum ex modo dictis satis pateat, nec Numerum, nec Mensuram, nec Tempus, quandoquidem non nisi auxilia imaginationis sunt, posse esse infinitos: nam alias Numerus non esset numerus, nec Mensura mensura, nec Tempus tempus; Hinc clare videre est, cur multi, qui hæc tria cum rebus ipsis confundebant, propterea quod veram rerum naturam ignorabant, Infinitum actu negarunt. Sed quam misere ratiocinati sint, judicent Mathematici, quibus hujus farinæ Argumenta nullam moram injicere potuerunt in rebus ab ipsis clare distincteque perceptis. Nam, præterquam quod multa invenerunt, quæ nullo Numero explicari possunt; quod satis numerorum defectum ad omnia determinandum patefacit; multa etiam habent, quæ nullo numero adæquari possunt, sed omnem, qui dari potest, numerum superant. Nec tamen concludunt, talia omnem numerum superare ex partium multitudine; sed ex eo, quod rei natura non sine manifesta contradictione numerum pati potest, ut ex. grat. omnes inæqualitates spatii duobus circulis AB et CD interpositi, omnesque variationes, quas materia in eo mota pati debeat, omnem numerum superant. Idque non concluditur ex nimia

spatii interpositi magnitudine: Nam quantumvis parvam ejus portionem capiamus, hujus tamen parvæ portionis inæqualitates omnem numerum superabunt. Neque etiam idcirco concluditur, ut in aliis contingit, quod ejus maximum et minimum non habeamus; utrumque enim in hoc nostro exemplo habemus, maximum nempe AB, minimum vero CD; sed ex eo tantum concluditur, quod natura spatii, inter duos circulos diversa centra habentes interpositi, nihil tale pati possit. Ideoque, si quis omnes illas inæqualitates certo aliquo numero determinare velit, simul efficere debebit, ut circulus non sit circulus.

Sic etiam, ut ad nostrum propositum revertar, si quis omnes materiæ motus, qui hucusque fuerunt, determinare volet, eos scilicet, eorumque Durationem ad certum numerum et tempus redigendo; is certe nihil aliud conabitur, quam Substantiam corpoream, quam non nisi existentem concipere possumus, suis Affectionibus privare, et, ut naturam, quam habet, non habeat, efficere. Quæ clare demonstrare hic possem, ut et alia multa, quæ in hac Epistola attigi, nisi id superfluum judicarem.

Ex omnibus jam dictis clare videre est, quædam suâ naturâ esse infinita, nec ullo modo finita concipi posse; quædam vero vi causæ, cui inhærent, quæ tamen, ubi abstracte concipiuntur, in partes possunt dividi, et ut finita spectari; quædam denique infinita, vel, si mavis, indefinita dici, propterea quod nullo numero adæquari queant, quæ tamen majora et minora possunt concipi; quia non sequitur, illa necessario debere esse æqualia, quæ numero adæquari nequeunt, ut ex allato exemplo et aliis multis satis est manifestum.

Denique causas errorum et confusionum, quæ circa Quæstionem de Infinito ortæ sunt, breviter ob oculos posui, easque, ni fallor, ita explicui omnes, ut non putem ullam superesse circa Infinitum Quæstionem, quam hic non attigi, aut quæ ex dictis facillime solvi non queat. Quare in his te detinere diutius, operæ pretium esse non judico.

Verum hic obiter adhuc notari velim, quod Peripatetici recentiores, ut quidem puto, male intellexerunt demonstrationem Veterum, qua ostendere nitebantur Dei existentiam. Nam, ut ipsam apud Judæum quendam Rab Ghasdaj * vocatum reperio,

* R. Chasdai Crescas, de cujus doctrina libellum Germanicum scripsit M. Joël, Vratislaviæ anno 1866. editum, deinde in ejus Symbolas Historico-Philosophicas (ib. 1876. vol. II.) receptum.

sic sonat. Si datur progressus causarum in infinitum, erunt omnia, quæ sunt, etiam causata: Atqui nulli, quod causatum est, competit, vi suæ naturæ necessario existere: Ergo nihil est in Natura, ad cujus essentiam pertinet necessario existere. Sed hoc est absurdum: ergo et illud. Quare vis argumenti non in eo sita est, quod impossibile sit, dari actu Infinitum, aut progressus causarum in infinitum, sed tantum in eo, quod supponatur, res, quæ suâ naturâ non necessario existunt, non determinari ad existendum a re suâ naturâ necessario existenti.

Transirem jam, quia tempus me festinare cogit, ad secundam tuam Epistolam: sed ad ea, quæ isthac continentur, commodius, cum dignatus fueris me invisere, respondere potero. Quæso itaque, si fieri potest, ut quamprimum venias; nam tempus migrandi festinanter accedit. Tantum est. Vale, meique memor vive, qui sum, etc.

[Rhenoburgi 20. Aprilis 1663., teste Vers. Belg.]

Hic fortasse inserenda Epistola quam nos auctore utraque Vet. Ed. XVII fecimus.

EPISTOLA XIII (OLIM IX).

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad Epistolam XI.

Vir Nobilissime,

Literas tuas, mihi dudum desideratas, tandem accepi, iisque etiam respondere licuit. Verum, priusquam id aggrediar, ea, quæ impediverunt, quo minus antehac rescribere potuerim, paucis dicam. Cum mense Aprili meam supellectilem huc * transtuli, Amstelædamum profectus sum. Ibi quidam me Amici rogarunt, ut sibi copiam facerem cujusdam Tractatus, secundam Partem Principiorum Cartesii, more Geometrico demonstratam, et præcipua, quæ in Metaphysicis tractantur, breviter conti-

---

* Voorburgum nempe, ut recte monet Kuno Fischer (Gesch. d. n. Phil. I. 2. p. 135. ed. 3.).

nentis, quam ego cuidam juveni, quem meas opiniones aperte docere nolebam, antehac dictaveram. Deinde rogarunt ut quam primum possem, primam etiam Partem eadem Methodo concinnarem. Ego, ne amicis adversarer, statim me ad eam conficiendam accinxi, eamque intra duas hebdomadas confeci, atque amicis tradidi, qui tandem me rogarunt, ut sibi illa omnia edere liceret; quod facile impetrare potuerunt, hac quidem lege, ut eorum aliquis, me præsente, ea stylo elegantiori ornaret, ac Præfatiunculam adderet, in qua Lectores moneret, me non omnia, quæ in eo Tractatu continentur, pro meis agnoscere, cum non pauca in eo scripserim, quorum contrarium prorsus amplector, hocque uno aut altero exemplo ostenderet. Quæ omnia amicus quidam, cui editio hujus libelli curæ est, pollicitus est facere, et hac de causa aliquod tempus Amstelædami moratus sum. Et a quo in hunc pagum, in quo jam habito, reversus fui, vix mei juris esse potui propter amicos, qui me dignati sunt invisere. Jam tandem, Amice suavissime, aliquid superest temporis, quo hæc tibi communicare, simulque rationem, cur ego hunc Tractatum in lucem prodire sino, reddere possum. Hac nempe occasione forte aliqui, qui in mea patria primas partes tenent, reperientur, qui cætera, quæ scripsi, atque pro meis agnosco, desiderabunt videre; adeoque curabunt, ut ea extra omne incommodi periculum communis juris facere possim: hoc vero si contingat, non dubito, quin statim quædam in publicum edam; sin minus, silebo potius, quam meas opiniones hominibus invita patria obtrudam, eosque mihi infensos reddam. Precor igitur, Amice honorande, ut eo usque exspectare non graveris: tum enim aut ipsum Tractatum impressum, aut ejus compendium, ut a me petis, habebis. Et si interim ejus, qui sub prælo jam sudat, unum aut alterum exemplar habere velis, ubi id rescivero, et simul medium, quo ipsum commode mittere potero, tuæ voluntati obsequar.

Revertor jam ad tuam Epistolam. Magnas tibi, uti debeo, Nobilissimoque Boylio ago gratias pro perspectissima tua erga me benevolentia, proque benefica tua voluntate: tot enim tantique momenti et ponderis negotia, in quibus versaris, non potuerunt efficere, ut tui Amici obliviscereris, quin imo benigne polliceris, te omni modo curare, ne in posterum consuetudo nostra literaria tamdiu interrumpatur. Eruditissimo Domino Boylio magnas etiam ago gratias, quod ad meas Notas dignatus fuerit, respondere, quamvis obiter, et quasi aliud agendo. Equidem fateor, eas non tanti esse momenti, ut Eruditissimus Vir in iis respon-

dendo tempus, quod altioribus cogitationibus impendere potest, consumat. Ego quidem non putavi, immo mihi persuadere non potuissem, quod Vir Eruditissimus nihil aliud sibi proposuerit in suo Tractatu de Nitro, quam tantum ostendere doctrinam illam puerilem et nugatoriam, de Formis Substantialibus, Qualitatibus, etc. infirmo talo niti; sed, cum mihi persuasissem, Clarissimum Virum naturam Nitri nobis explicare voluisse: quod nempe esset corpus heterogeneum, constans partibus fixis et volatilibus, volui mea explicatione ostendere (quod puto me satis superque ostendisse), nos posse omnia, quæ ego saltem novi, Nitri Phænomena facillime explicare, quamvis non concedamus Nitrum esse corpus heterogeneum, sed homogeneum. Quocirca meum non erat ostendere, sal fixum fæces esse Nitri, sed tantum supponere; ut viderem, quomodo mihi Vir Clarissimus ostendere posset, illud sal non esse fæces, sed prorsus necessarium ad essentiam Nitri constituendam, sine quo non posset concipi; quia, ut dico, putabam, Virum Clarissimum id ostendere voluisse. Quod vero dixi, sal fixum meatus habere ad mensuram particularum Nitri excavatos, eo non egebam ad redintegrationem Nitri explicandam: nam ut ex eo, quod dixi, nempe quod in sola consistentia Spiritûs Nitri ejus redintegratio consistit, clare apparet, omnem calcem, cujus meatus angustiores sunt, quam ut particulas Nitri continere queant, quorumque parietes languidi sunt, aptam esse ad motum particularum Nitri sistendum, ac proinde ex mea Hypothesi ad ipsum Nitrum redintegrandum; adeoque non mirum esse, alia salia, tartari scilicet, et cinerum clavellatorum, reperiri, quorum ope Nitrum redintegrari potest. Sed ideo tantum dixi, sal Nitri fixum meatûs habere ad mensuram particularum Nitri excavatos, ut causam redderem, cur sal fixum Nitri magis aptum sit ad Nitrum ita redintegrandum, ut parum absit de pristino suo pondere; immo ex eo, quod alia salia reperiantur, quibus Nitrum redintegrari potest, putabam ostendere, calcem Nitri ad essentiam Nitri constituendam non requiri, nisi Vir Clarissimus dixisset, nullum sal esse, quod sit (Nitro scilicet) magis catholicum: adeoque id in tartaro et cineribus clavellatorum latere potuisse. Quod porro dixi, particulas Nitri in majoribus meatibus a materia subtiliori cingi, id ex vacui impossibilitate, ut Clarissimus Vir notat, conclusi; sed nescio, cur vacui impossibilitatem Hypothesin vocat, cum clare sequatur ex eo, quod nihili nullæ sint proprietates. Et miror, Virum Clarissimum de hoc dubitare, cum videatur statuere, nulla dari accidentia realia: an quæso

non daretur accidens reale, si daretur Quantitas absque Substantia?

Quod ad causas differentiæ saporis Spiritûs Nitri et Nitri ipsius attinet, eas proponere debui, ut ostenderem quomodo poteram, ex sola differentia, quam inter Spiritum Nitri et Nitrum ipsum admittere tantum volui, nullâ salis fixi habitâ ratione, ejus Phænomena facillime explicare.

Quæ autem tradidi de Nitri inflammabilitate, et Spiritûs Nitri ἀφλογίᾳ nihil aliud supponunt, quam quod ad excitandam in aliquo corpore flammam requiratur materia, quæ ejus corporis partes disjungat agitetque; quæ duo quotidianam experientiam et Rationem satis docere puto.

Transeo ad experimenta, quæ attuli, non ut absolute, sed, ut expresse dixi, *aliquo modo*, meam explicationem confirmarem. In primum itaque experimentum, quod attuli, nihil Vir Clarissimus adfert, præter quod ipse expressissimis verbis notavi; de cæteris vero, quæ etiam tentavi, ut id, quod Vir Clarissimus mecum notat, minus suspicarer, nihil prorsus ait. Quod deinde in secundum experimentum adfert, nempe defæcatione ut plurimum liberari Nitrum a sale quodam, sal commune referente, id tantum dicit, sed non probat: ego enim, ut expresse dixi, hæc experimenta non attuli, ut iis ea, quæ dixi, prorsus confirmarem; sed tantum quia ea experimenta quæ dixeram, et Rationi * convenire ostenderam, illa aliquo modo confirmare viderentur. Quod autem ait, adscensum in stiriolas communem illi esse cum aliis salibus, nescio quid id ad rem faciat: concedo enim, alia etiam salia fæces habere, atque volatiliora reddi, si ab iis liberentur. In tertium etiam experimentum nihil video adferri, quod me tangat. In sectione quinta auctorem Nobilem culpare Cartesium putavi, quod etiam in aliis locis, pro libertate philosophandi cuivis concessa, utriusque Nobilitate illæsa fecit; quod forte etiam alii, qui Cl. Viri scripta et Cartesii Principia legerunt, idem, nisi expresse moneantur, mecum putabunt. Necdum video Cl. Virum suam mentem aperte explicare: nondum enim ait, an Nitrum Nitrum esse desinet, si ejus stiriolæ visibiles, de quibus tantum loqui ait, raderentur, donec in parallelipipeda aut aliam figuram mutarentur.

Sed hæc relinquo, et ad id, quod Cl. Vir ad ea, quæ in Sectione 13—18. ponit, transeo, atque dico, me libenter fateri, hanc Nitri redintegrationem præclarum quidem experi-

---

* Ed. Pr.: *ratione.*

mentum esse ad ipsam Nitri naturam investigandam, nempe ubi prius principia Philosophiæ Mechanica noverimus, et quod omnes corporum variationes secundum Leges Mechanicæ fiant; sed nego, hæc ex modo dicto experimento clarius atque evidentius sequi, quam ex aliis multis obviis experimentis, ex quibus tamen hoc non evincitur. Quod vero Vir Cl. ait, se hæc sua apud alios tam clare tradita et tractata non invenisse, forte aliquid in rationes Verulamii et Cartesii, quod ego videre non possum, habet, quo ipsas se refutare posse arbitratur. Eas hic non adfero, quia non puto Cl. Virum ipsas ignorare; hoc tamen dicam, ipsos etiam voluisse, ut cum eorum Ratione convenirent Phænomena; si nihilominus in quibusdam erraverunt, homines fuerunt; humani nihil ab ipsis alienum puto. Ait porro, magnum discrimen intercedere inter ea (obvia scilicet et dubia, quæ attuli, experimenta) circa quæ, quid adferat Natura, quæque interveniant, ignoramus, et inter ea, de quibus certo constat, quænam ad ea adferantur. Verum nondum video, quod Clarissimus Vir nobis explicuerit naturam eorum, quæ in hoc subjecto adhibentur, nempe calcis Nitri, hujusque Spiritûs; adeo ut hæc duo non minus obscura videantur, quam quæ attuli, calcem nempe communem et aquam. Ad lignum quod attinet, concedo id corpus esse magis compositum quam Nitrum; sed quamdiu utriusque naturam, et modum, quo in utroque calor oritur, ignoro, quid id quæso ad rem facit? Deinde nescio, qua ratione Clar. Vir affirmare audet, se scire, quæ in hoc subjecto, de quo loquimur, Natura adferat. Qua quæso ratione nobis ostendere poterit, illum calorum non ortum fuisse a materia aliqua subtillissima? An forte propterea, quod parum fuerit de pristino pondere desideratum? Quamvis nihil desideratum fuisset, nihil meo quidem judicio concludere posset: videmus enim, quam facile res ex parva admodum quantitate materiæ colore aliquo imbui possunt, neque ideo ponderosiora, quoad sensum, neque leviora fieri. Quare non sine ratione dubitare possum, an forte quædam non concurrerint, quæ nullo sensu observari potuissent; præsertim quamdiu ignoratur, quomodo omnes illæ Variationes, quas Vir Clar. inter experiundum observavit, ex dictis corporibus fieri potuerunt; imo pro certo habeo, calorem, et illam effervescentiam, quam Clar. Vir recitat, a materia adventitia ortas fuisse. Deinde puto, me facilius ex aquæ ebullitione (taceo jam agitationem) posse concludere, aëris concitationem causam esse, a qua sonus oritur, quam ex hoc experimento, ubi eorum, quæ concurrunt, natura plane ignoratur, et in quo calor etiam

observatur, qui quomodo, sive a quibus causis ortus fuerit, nescitur. Denique multa sunt, quæ nullum prorsus spirant odorem, quorum tamen partes, si utcunque concitentur, atque incalescant, odor statim persentitur, et si iterum frigescant, nullum iterum odorem habent (saltem quoad humanum sensum), ut exempli gratia succinum, et alia, quæ etiam nescio an magis composita sint quam Nitrum.

Quæ ad Sectionem vigesimam quartam notavi, ostendunt, spiritum Nitri non esse purum Spiritum, sed calce Nitri aliisque abundare; adeoque me dubitare, an id, quod Vir Clarissimus ope libellæ deprehendisse ait, quod nempe pondus Spiritus Nitri, quem instillavit, pondus illius, quod inter detonandum perierat, fere exæquabat, satis caute observare potuit.

Denique, quamvis aqua pura, quoad oculum, salia alcalisata citius solvere possit; tamen, cum ea corpus magis homogeneum quam aër sit, non potest, sicuti aër, tot genera corpusculorum habere, quæ per omnis generis calcis poros se insinuare possint. Quare,. cum aqua certis particulis unius generis maxime constet, quæ calcem ad certum terminum usque dissolvere possunt, aër vero non item, inde sequitur, aquam usque ad illum terminum longe citius calcem dissoluturam, quam aërem; sed, cum contra aër constet etiam crassioribus, et longe subtilioribus, et omnis generis particulis, quæ per poros longe angustiores, quam quos particulæ aquæ penetrare possunt, multis modis se insinuare possunt; inde sequitur, aërem, quamvis non tam cito atque aquam, nempe quia non tot particulis uniuscujusque generis constare potest, longe tamen melius atque subtilius dissolvere calcem Nitri posse, eamque languidiorem, ac proinde aptiorem ad motum particularum Spiritus Nitri sistendum, reddere. Nam nullam aliam differentiam inter Spiritum Nitri et Nitrum ipsum adhuc agnoscere cogor ab experimentis, quam quod particulæ hujus quiescant, illius vero valde concitatæ inter sese agitentur; adeo ut eadem differentia, quæ est inter glaciem et aquam, sit inter Nitrum et ejus Spiritum.

Verum te circa hæc diutius detinere non audeo: vereor, ne nimis prolixus fuerim, quamvis, quantum quidem potui, brevitati studuerim; si nihilominus molestus fui, id, ut ignoscas, oro, simulque ut ea, quæ ab Amico libere et sincere dicta sunt, in meliorem partem interpreteris. Nam ego de his prorsus tacere, ut tibi rescriberem, inconsultum judicavi. Ea tamen apud te laudare, quæ minus placebant, mera esset adulatio, qua nihil in Amicitiis perniciosius et damnosius censeo. Constitui igitur,

mentem meam apertissime explicare; et nihil hoc viris Philosophis gratius fore judicavi. Interim si tibi videbitur consultius, hæc cogitata igni potius, quam Eruditissimo Domino Boylio tradere, in tua manu sunt; fac ut lubet, modo me tibi Nobilissimoque Boylio addictissimum atque amantissimum credas. Doleo, quod propter tenuitatem meam hoc non nisi verbis ostendere valeam; attamen, etc.

[Voorburgi, 17/27 Jul. 1663.]

EPISTOLA XIV (OLIM X).

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Clarissime Vir, Amice plurimum colende,

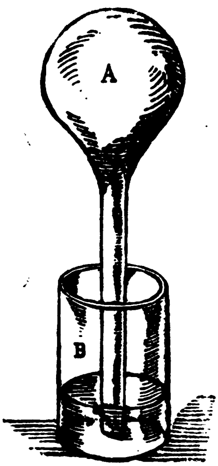
Commercii nostri literarii instaurationem in magna pono parte felicitatis. Scias itaque, me tuas, 17/27 Julii ad me datas, accepisse insigni cum gaudio, duplici imprimis nomine, tum quod salutem tuam testarentur, tum quod de tuæ erga me amicitiæ constantia certiorem me redderent. Accedit ad cumulum, quod mihi nuncias, te primam et secundam Principiorum Cartesii partem, more Geometrico demonstratam, prælo commisisse, ejusdem unum alterumve exemplar liberalissime mihi offerens. Accipio munus perlubenti animo, rogoque, ut istum sub prælo jam sudantem Tractatum, si placuerit, Domino Petro Serrario, Amstelædami degenti, pro me transmittas. In mandatis quippe ipsi dedi, ut ejusmodi fasciculum recipiat, et ad me per amicum trajicientem expediat.

Cæterum permittas tibi dicam, me impatienter ferre, te etiamnum supprimere ea scripta, quæ pro tuis agnoscis, in Republica imprimis tam libera, ut sentire ibi quæ velis, et quæ sentias dicere liceat. Perrumpere te velim ista repagula, imprimis cum subticere nomen tuum possis, et hac ratione extra omnem periculi aleam te collocare.

Nobilissimus Boylius peregre abiit: quamprimum redux fuerit factus in Urbem, communicabo ipsi eam Epistolæ tuæ doctissimæ partem, quæ illum spectat, ejusque de conceptibus

tuis sententiam, quam primum eam nactus fuero, rescribam. Puto, te jam vidisse ipsius Chymistam Scepticum, qui jamdudum * Latine editus, inque exterorum oris dispersus fuit, multa continens Paradoxa Chymico-Physica, et Spagyricorum principia Hypostatica (ut vocant) sub examen severum revocans.

Alium nuper edidit libellum, qui forte necdum ad Bibliopolas vestros pervenit: quare eum hoc involucro tibi mitto, rogoque peramanter, ut hoc munusculum boni consulas. Continet libellus, ut videbis, defensionem virtutis Elasticæ Aëris contra quendam Franciscum Linum, qui funiculo quodam, intellectum juxta ac sensum omnem fugiente, Phænomena, in Experimentis novis Physico-Mechanicis Domini Boylii recitata, explicare satagit. Evolve et expende libellum, et tua de eo animi sensa mihi deprome.

Societas nostra Regia institutum suum gnaviter pro viribus prosequitur, intra experimentorum observationumque cancellos sese continens, omnesque Disputationum anfractus devitans.

Egregium nuper captum fuit experimentum, quod valde torquet Vacuistas, Plenistis vero vehementer placet. Est vero tale. Phiala vitrea A, repleta ad summitatem aquâ, orificio ejus in vas vitreum B, aquam continens, inverso, imponatur Recipienti Novæ Machinæ Pneumaticæ Domini Boylii; exhauriatur mox aër ex Recipiente: conspicientur bullæ magnâ copiâ ex aqua in Phialam A adscendere, et omnem inde aquam in vas B, infra superficiem aquæ ibi contentæ, depellere. Relinquantur in hoc statu duo vascula ad tempus unius alteriusve diei, aëre identidem ex dicto Recipiente crebris exantlationibus evacuato. Tum eximantur e Recipiente, et Phiala A repleatur hac aqua, aëre privata, rursumque invertatur in vas B, ac Recipienti denuo utrumque vas includatur. Exhausto iterum Recipiente per debitas exantlationes, conspicietur forte bullula quædam ex collo Phialæ A adscendere, quæ ad summitatem emergens, et continuatâ exantlatione seipsam expandens, rursum omnem depellet aquam ex Phiala,

* Editio Latina Roterodami anno 1662. prodiit ex officina Arnoldi Leers.

ut prius. Tum Phiala iterum ex Recipiente eximatur, et exhaustâ aëre aquâ ad summum repleatur, invertaturque, ut prius, et Recipienti immittatur. Tum aëre probe evacuetur Recipiens, eoque rite et omnino evacuato, remanebit aqua in Phiala sic suspensa, ut nullatenus descendat. In hoc experimento causa, quæ juxta Boylium sustinere aquam in experimento Torricelliano statuitur (aër nempe, aquæ in vasculo B incumbens) ablata plane videtur, nec tamen aqua in Phiala descendit. Plura statueram hic subjungere, sed amici et occupationes me avocant.

Non possum claudere literas, quin iterum iterumque tibi inculcem publicationem eorum, quæ tu ipse es meditatus. Nunquam desistam te hortari, donec petitioni meæ satisfeceris. Interea temporis, si quædam contentorum illorum capita mihi impertiri velles, oh! quam te deperirem, quantaque necessitudine me tibi obstrictum judicarem! Valeas florentissime, meque ut facis amare pergas,

Tui studiosissimum et Amicissimum
HENR. OLDENBURG.

Londini, 31. Julii [f. 10. Aug., ut habet Vers. Belg. secundum stylum novum], 1663.

EPISTOLA XV.

D°. LUDOVICO MAJERO

S. P. D.

B. DE SPINOZA.

E. schedis Victoris Cousin hanc deprompsit Fred. Pollock: Spinoza, Lond. 1880, p. 448.

Amice suavissime

Præfationem, quam mihi per amicum nostrum de Vries misisti, en tibi per eundem remitto. Pauca, ut ipse videbis, in margine notavi, sed adhuc pauca supersunt, quæ tibi per literas significare consultius duxi. Nempe 1. ubi pag. 4 lectorem mones, qua occasione * primam partem composuerim, vellem ut simul ibi, aut ubi placuerit, etiam moneres, me eam

* In autographo *ocasione* et *ofendent* leguntur, quæ sunt viri Hispanice docti. Contra in voce *promiserat* (p. 243) litera *s* perperam duplicata est.

intra duas hebdomadas composuisse. hoc enim præmonito nemo putabit, hæc adeo clare proponi, ut quæ clarius explicari non possent, adeoque verbulo uno aut altero, quod forte hic illic obscurum offendent *, non hærebunt. 2°. vellem moneres, me multa alio modo quam a Cartesio demonstrata sunt demonstrare, non ut Cartesium corrigam, sed tantum ut meum ordinem melius retineam, et numerum axiomatum non ita augerem. et hac etiam de causa multa, quæ a Cartesio nuda sine ulla demonstratione proponuntur, demonstrare, et alia, quæ Cartesius missa fecit, addere debuisse. denique enixissime te rogare volo, amice charissime, ut illa, quæ in fine scripsisti, in illum homunculum missa faceres, ipsaque prorsus deleres. Et quamvis ad hoc te rogandum multæ me moveant rationes, unam tantum reddam; vellem enim, ut omnes sibi facile persuadere possint, hæc in omnium hominum gratiam evulgari, teque in hoc libello edendo solo veritatis propagandæ desiderio teneri, teque adeo maxime curare, ut hoc opusculum omnibus gratum sit, hominesque ad veræ philosophiæ studium benevole atque benigne invitare omniumque utilitati studere. quod facile unusquisque credet, ubi neminem lædi videbit, nec aliquid proponi, quod alicui offendiculo esse potest. Quod si tamen postea vir iste, aut alius, suum malevolum animum ostendere velit: tum ejus vitam et mores non sine applausu depingere poteris. Peto igitur, ut eousque expectare non graveris, teque exorare sinas, et me tibi addictissimum credas, atque

omni studio tuum
B. DE SPINOZA.

Voorburgi 3. augusti 1663.

Amicus de Vries hæc secum ferre promiserat *, sed quia nescit quando ad vos reversurus est, per alium mitto.

His tibi simul mitto partem scholii prop. 27. partis 2. sicut pagina 75. incipit, ut ipsum typographo tradas, et denuo imprimatur.

Hæc quæ hic mitto debent necessario denuo imprimi et 14. vel 15. regulæ addi debent, quæ commode possunt intertexi.

---

* Respice pag. 242. ann.

Epistola XVI (olim xi).

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Præstantissime Vir, et Amice Colendissime,

Vix tres quatuorve dies sunt elapsi, ex quo Epistolam per tabellionem ordinarium ad te dabam. Memineram ibi cujusdam libelli a Domino Boylio conscripti, et tibi transmittendi. Non tum affulgebat spes tam cito nanciscendi amicum, qui eum perferret. Ex eo tempore se obtulit quidam opinione mea celerius. Accipias igitur nunc, quod tunc mitti non poterat, unaque Domini Boylii, qui nunc rure in Urbem reversus est, salutem officiosissimam. Rogat ille, ut Præfationem in Experimenta ipsius circa Nitrum factam consulas, intellecturus inde verum, quem sibi præstituerat in eo Opere, scopum; ostendere videlicet, resurgentis * Philosophiæ solidioris placita claris experimentis illustrari, et hæc ipsa sine Scholarum formis, qualitatibus, elementis nugatoriis optime explicari posse; neutiquam autem in se suscepisse, naturam Nitri docere, vel etiam improbare ea, quæ de materiæ homogeneitate, deque corporum differentiis, ex motu et figura, etc. duntaxat exorientibus, a quoquam tradi possunt. Hoc duntaxat se voluisse ait, texturas corporum varias, varia eorum discrimina inducere, ab iisque diversa admodum effecta proficisci, riteque inde, quamdiu ad primam materiam resolutio facta non fuerit, heterogeneitatem aliquam a Philosophis et aliis concludi. Nec putem, in rei fundo inter te et Dominum Boylium dissensum esse. Quod vero ais, omnem calcem, cujus meatûs angustiores sunt, quam ut particulas Nitri continere queant, quorumque parietes languidi sunt, aptam esse ad motum particularum Nitri sistendum, proindeque ad ipsum Nitrum redintegrandum; respondet Boylius, si cum aliis calcibus Spiritus Nitri misceatur, non tamen cum ipsis verum Nitrum compositum iri.

Quoad Ratiocinationem, qua ad evertendum vacuum uteris, attinet, ait Boylius, se eam nosse et prævidisse, at in ipsa

---

* Ed. Pr.: *resurgenti.*

nequaquam acquiescere: qua de re alibi dicendi locum fore asserit.

Petiit, ut te rogarem, an suppeditare ipsi exemplum possis, in quo duo corpora odora, in unum conflata, corpus plane inodorum (Nitrum scilicet) componant. Tales ait esse partes Nitri, Spiritum quippe ipsius teterrimum spargere odorem, Nitrumque fixum odore non destitui.

Rogat porro, ut probe consideres, an probam institueris inter glaciem aquamque cum Nitro ejusque Spiritu comparationem: cum tota glacies non nisi in aquam resolvatur, glaciesque inodora, in aquam relapsa, inodora permaneat; discrepantes vero qualitates inter Nitri spiritum ejusque salem fixum reperiantur; uti Tractatus impressus abunde docet.

Hæc et similia, inter disserendum de hoc argumento, ab Illustri Authore nostro accipiebam; quæ, per memoriæ meæ imbecillitatem, cum multa ejus fraude potius, quam existimatione, me repetere certus sum. Cum de rei summa consentiatis, nolim hæc ulterius exaggerare; potius author essem, ut ingenia jungatis uterque ad Philosophiam genuinam solidamque certatim excolendam. Te imprimis monere mihi fas sit, ut principia rerum pro Mathematici tui ingenii acumine consolidare pergas: uti Nobilem meum amicum Boylium sine mora pellicio, ut eandem experimentis et observationibus, pluries et accurate factis, confirmet illustretque. Vides, Amice Charissime, quid moliar, quid ambiam. Novi nostrates hoc in Regno Philosophos suo muneri experimentali nequaquam defuturos; nec minus persuasum mihi habeo, te quoque provincia tua gnaviter perfuncturum, quicquid oggranniat vel criminetur sive Philosophorum sive Theologorum vulgus. Cum literis prægressis jam te fuerim pluribus ad hoc ipsum hortatus, nunc me reprimo, ne fastidium tibi creem. Hoc saltem peto ulterius, ut quæcunque eorum typis jam mandata sunt, quæ vel in Cartesium es commentatus, vel ex intellectus tui scriniis propriis depromsisti, quanto ocius mihi transmittere per Dominum Serrarium digneris. Habebis me tanto arctius tibi devinctum, intelligesque quavis data occasione, me esse

Tui Studiosissimum

HENR. OLDENBURG.

Londini, 4. August. 1663.

EPISTOLA XVII (OLIM XXX).

Viro Doctissimo ac Prudentissimo

PETRO BALLING

B. D. S.

Versio *.

Dilecte Amice,

Postrema tua, 26. elapsi mensis, ni fallor, scripta, recte ad meas manus pervenit. Non exigua me ea tristitia ac sollicitudine affecit; licet eadem valde decreverit, ubi tuam prudentiam et animi fortitudinem perpendo, quibus fortunæ, vel potius opinionis incommoda eo tempore, quo validissimis te oppugnant armis, contemnere nosti. Mea tamen indies accrescit sollicitudo; et propterea per nostram ego te amicitiam oro atque obsecro, ne multis ad me scribere tibi grave sit. Quantum omina, quorum mentionem facis, attinet, nempe quod infante tuo adhuc sano et valente tales gemitus audiveris, quales edebat quum ægrotabat, et paulo post fatis concedebat; existimarem ego, hunc verum non fuisse gemitum, sed non nisi tuam imaginationem; quia ais, quod, quum te levabas, et, ut audires, te componebas, tam clare eos non audiveris, quam antea, vel postea, quum in somnum relapsus fueris. Profecto hoc ostendit, eos gemitus non nisi meram fuisse imaginationem, quæ soluta et libera certos gemitus efficacius et vividius imaginari potuit, quam eo tempore, quo te erigebas, ut ad certum locum auditum dirigeres. Quod hic dico, alio casu, qui mihi elapsa hieme Rhenoburgi ** accidit, confirmare, simulque explicare possum. Quum quodam mane, lucescente jam cœlo, ex somnio gravissimo evigilarem, imagines, quæ mihi in somnio occurrerant, tam vivide ob oculos versabantur, ac si res fuissent veræ, et præsertim cujusdam nigri et scabiosi Brasiliani, quem nunquam antea videram. Hæc imago partem maximam disparebat, quando, ut me alia re oblectarem, oculos in librum vel aliud quid defigebam: quamprimum vero

---

* Hanc non fecerunt, sed ab ipso Spinoza factam esse arbitrabantur veteres editores, quandoquidem in Vers. Belg. margine Latina verba afferuntur.

** Itaque aut Voorburgo amicos revisurus illuc reversus erat, aut epistola anni 1663 est. Cf. supra pag. 234.

oculos a tali objecto rursus avertebam, sine attentione in aliquid oculos defigendo, mihi eadem ejusdem Æthiopis imago eâdem vividitate, et per vices, apparebat, donec paulatim circa caput dispareret. Dico, idem, quod mihi in sensu meo interno visus occurrit, in tuo occurrisse auditu. Sed quoniam causa longe diversa fuit, casus tuus, non vero meus, omen fuit. Ex eo, quod jam narrabo, res clare deprehendetur. Effectus imaginationis ex constitutione vel Corporis vel Mentis oriuntur. Hoc, ut omnem evitem prolixitatem, impræsentiarum sola experientia probo. Experimur febres, aliasque corporeas alterationes, deliriorum causas esse, et eos, qui tenacem habent sanguinem, nihil aliud quam rixas, molestias, cædes, hisque similia imaginari. Videmus etiam imaginationem tantummodo ab animæ constitutione determinari; quandoquidem, ut experimur, intellectus vestigia in omnibus sequitur, et suas imagines ac verba ex ordine, sicuti suas demonstrationes intellectus, concatenat et invicem connectit; adeo ut fere nihil possimus intelligere, de quo imaginatio non aliquam e vestigio formet imaginem. Hoc cum ita sit, dico, omnes imaginationis effectus, qui a corporeis causis procedunt, nunquam rerum futurarum posse esse *omina;* quia eorundem causæ nullas res futuras involvunt. Sed vero imaginationis effectus, vel imagines, quæ originem suam ab Mentis constitutione ducunt, possunt alicujus rei futuræ esse *omina;* quia Mens aliquid, quod futurum est, confuse potest præsentire. Quare id adeo firmiter et vivide potest sibi imaginari, ac si ejusmodi res esset præsens; nempe, pater (ut tui simile adducam exemplum) adeo filium suum amat, ut is et dilectus filius quasi unus idemque sint. Et quoniam (juxta id, quod alia occasione demonstravi) filii essentiæ affectionum, et quæ inde sequuntur, necessario in Cogitatione dari debet idea, et pater, ob unionem, quam cum filio suo habet, pars memorati filii est, etiam necessario patris anima de essentia ideali filii, et ejusdem affectionibus, et iis, quæ inde sequuntur, participare debet, ut alibi prolixius demonstravi. Porro, quoniam patris anima idealiter de iis, quæ essentiam filii consequuntur, participat, ille (ut dixi) potest interdum aliquid ex iis, quæ ejus essentiam consequuntur, tam vivide imaginari, ac si id coram se haberet, si nimirum sequentes concurrunt conditiones: I. si casus, qui filio in vitæ decursu accidet, notabilis erit; II. si talis erit, quem facillime imaginari possumus; III. si tempus, quo hic continget casus, non admodum remotum est; IV. denique si corpus bene constitutum est; non tantum quod sanitatem spectat, sed etiam si liberum, et omni-

bus curis et negotiis vacuum est, quæ externe sensus turbant. Huic rei inservire quoque potest, quod ea cogitemus, quæ ut plurimum his similes excitant ideas. Exempli gratia, si, interea dum cum hoc illove loquimur, gemitus audimus, plerumque fiet, ut, ubi de eodem homine iterum cogitamus, ii gemitus, quos auribus percipiebamus, quum cum ipso loquebamur, in memoriam sint venturi. Hæc, amice dilecte, mea de tua Quæstione est sententia. Brevissimus, fateor, fui; sed dedita opera, ut materiam prima quavis occasione ad me scribendi tibi suppeditarem, etc.

Voorburgi, 20 Julii 1664 (?).

EPISTOLA XVIII (OLIM XXXI).

Clarissimo Viro

B. D. S.

GUILIELMUS DE BLYENBERGH.

Versio *.

Mi Domine, et Amice ignote,

Jam sæpiuscule tuum Tractatum, una cum ejus Appendice, nuper in lucem editum, attente evolvi. Magis me decebit, quam alium, ut ** tibi narrem summam quam in eo reperi soliditatem, et quam inde percepi voluptatem; id tamen reticere nequeo, quod, quo frequentius cum attentione eum percurro, eo magis mihi placeat, et continuo aliquid observem, quod antea non animadverteram. Verumenimvero (ne hac in Epistola Adulator videar) nolo ejus Auctorem nimium admirari: Novi, Deos omnia laboribus vendere. Ne autem te in admiratione nimis diu detineam, quis sit, et quî fiat, ut tibi ignotus tanta ad te scribendi libertate utatur, dicam tibi, eum esse, qui, desiderio puræ et sinceræ veritatis impulsus, in brevi hac et fragili vita pedes

---

* In Vers. Belg. margine Latina verba non laudantur; itaque ipsum Blyenberghii epistolam illic repeti apparet. Cff. quæ ad ep. XX notaturi sumus. At quoniam ad Spinozam cognoscendum nihil facit, exemplar vernacule scriptum hic omittimus. Versionem Latinam alicui ex amicis tribuendam opinamur.

** Ex. Belg. — Ed. Lat. *ut aliis, quam.*

suos in scientia, quantum humanum nostrum patitur ingenium, figere studet: quique nullum alium, ad indagandum veritatem, scopum sibi præfixit, quam ipsam veritatem; quique scientiâ nec honores nec divitias, sed meram veritatem, tranquillitatemque tanquam veritatis effectum, sibi acquirere conatur; et qui, ex omnibus veritatibus ac scientiis, nullis magis quam Metaphysicis, si non omnibus saltem aliqua earum parte, se oblectat: et qui omnem suam vitæ delectationem in eo collocat, ut horas otiosas et subcisivas in iis transigat. Verum nec quivis adeo beatus est, nec tantum adhibet studium, quantum mihi persuadeo te adhibuisse, et propterea quivis eo perfectionis non pervenit, quo te jam pervenisse, ex opere tuo perspicio. Verbo ut absolvam, is ipse est, quem familiarius cognoscere tibi licebit, si eum tibi tantopere devincire placeat, ut aperias et quasi perfores hærentes ejus cogitationes.

Sed ad Tractatum tuum redeo. Quemadmodum inibi multa inveni, quæ summopere palato arridebant, ita etiam quædam obtulerunt sese concoctu difficilia, quæque mihi tibi ignoto ita objicere haud æquum foret, eoque magis quod, grata nec ne hæc sint futura, me latet; et hæc est causa, cur hæc præmittam, et rogem, an liceat, si his vesperis Hiemalibus tempus superfuerit, tibique placuerit ad meas difficultates, quæ mihi in libro tuo adhuc restant, respondere, nonnullas earum transmittere; hac tamen lege et obtestatione, ne ego rei magis necessariæ tibique magis acceptæ impedimento sim: quoniam nihil intensius, juxta promissa in libro tuo facta, quam latiorem opinionum tuarum explicationem ac editionem desidero. Ipse id, quod tandem calamo et chartæ credo, coram salute impertitâ præstitissem; quia vero primo tuum hospitium mihi ignotum erat, dein morbus contagiosus, et denique munus meum impediebant, hoc ipsum in aliud ac aliud tempus dilatum est.

Ne vero hæc epistola plane sit vacua, et quia simul spe ducor, non tibi fore ingratum, unicum tantum tibi proponam: nempe, te passim, tam in Principiis quam in Cogitatis Metaphysicis, statuere, sive ut propriam sententiam, sive ut Cartesium, cujus Philosophiam docebas, explicares, creare et conservare, unum et idem esse (quod per se adeo clarum est iis, qui eo suas cogitationes direxerunt, ut etiam prima sit notio), et Deum non modo Substantias, sed etiam motum in Substantiis creasse, hoc est, Deum non solum Substantias in statu suo, continua creatione, verum etiam earundem motum ac conatum conservare. Deus, verbi causâ, non tantum efficit, ut anima, immediatâ Dei

voluntate atque operatione (perinde est, quomodo id nomines) diutius existat, inque suo perseveret statu; verum etiam causa est, ut tali modo sese ad animæ motum habeat: hoc est, quemadmodum continua Dei creatio efficit, ut res diutius existant, ita quoque conatus vel rerum motus per eandem causam fit in rebus; quandoquidem extra Deum nulla motûs datur causa. Sequitur igitur, Deum non tantum causam esse Substantiæ Mentis, sed etiam cujuscunque conatus vel motus Mentis, quem voluntatem nuncupamus, veluti passim statuis; ex qua assertione etiam necessario sequi videtur, vel nil mali in motu sive mentis voluntate * esse, vel Deum ipsum illud malum immediate operari. Nam ea quoque, quæ mala apellamus, per animam, et consequenter per ejusmodi immediatum influxum et Dei concursum * fiunt. Exempli gratia, Anima Adami vult edere de fructu prohibito; efficitur ergo, juxta superius tradita, non tantum ut illa Adami voluntas per Dei influxum velit, sed etiam, quemadmodum statim ostendetur, ut tali modo velit; adeo ut ille Adami prohibitus actus, quatenus Deus non modo voluntatem ejus movebat, sed et quatenus eam tali modo movebat, vel in se non sit malus, vel ut Deus ipse illud operari videatur, quod nos malum vocamus. Nec aut tu aut D. Cartesius hunc nodum solvere videris, dicendo malum esse *Non Ens*, cum quo Deus non concurrit: unde enim voluntas edendi aut voluntas Diabolorum ad superbiam procedebat? Nam quoniam voluntas (ut recte animadvertis) non sit diversum quid ab ipsa Mente, sed sit hic aut ille motus, vel Mentis conatus *, tam ad hanc quam ad illam motionem concursu Dei ei opus erit; jam vero Dei concursus, ut ex scriptis tuis intelligo, nihil aliud est, quam rem per suam voluntatem hoc vel illo pacto determinare: sequitur, ergo Deum æque cum mala voluntate, quatenus mala est, ac cum bona, quatenus bona est, concurrere, hoc est, eam determinare. Nam voluntas Dei, quæ causa absoluta est omnium quæ existunt, tam in substantia quam in conatu, videtur etiam prima causa esse malæ voluntatis, quatenus malà est. Deinde nulla in nobis fit voluntatis determinatio, quin Deus eam ab æterno sciverit; alioquin, si nesciverit, in Deo imperfectionem statuimus; sed quî Deus illam aliter sciverit, quam ex suis Decretis? Sunt igitur ejus Decreta nostrarum determinationum causa; et ita rursum sequi videtur, malam voluntatem vel non

---

* Intellige : *in mentis motu sive voluntate* et mox: *Dei influxum et concursum ;* deinde : *Mentis motus vel conatus* (Ex. Belg.).

esse malum quid, vel Deum illius mali causam esse immediatam, et id operari. Neque hic Distinctio Theologorum, de differentia inter actum et malum actui adhærens, locum habere potest: nam Deus cum actum tum modum actûs decrevit, hoc est, Deus non solummodo decrevit, ut Adamus ederet, verum etiam, ut necessario contra mandatum ederet. Adeo ut iterum sequi videatur, vel *τὸ* edere Adami adversus præceptum non esse malum, vel Deum ipsum illud operari.

Hæc sunt, Vir Clarissime *, quæ in præsentia in Tractatu tuo percipere nequeo: extrema namque utrinque statuere durum est. Tale autem responsum a perspicaci tuo judicio et industria, quod mihi faciat satis, exspecto, et spero me sequentibus meis ostensurum quantum tibi propterea debeam. Certo tibi, Vir Clar. *, persuadeas, me hæc nulla alia de causa, quam studio veritatis quærere: liber sum, nulli adstrictus professioni, honestis mercaturis me alo, et tempus, quod mihi reliquum est, hisce rebus impendo. Submisse quoque rogo, ut meæ difficultates tibi non sint ingratæ; si ad hasce respondere animus est, id quod ardentissime cupio, scribe ad, etc. **

GUIL. DE BLYENBERGH.

Dordraci 12. Decemb. 1664.

---

* Ex. Belg.: *Waerde Heer,* id est *Domine carissime.*

** Ex. Belg. hæc addit: *onderwyle sal ick sijn en blyven,*
MIJN HEER
U E. Dienstwillige dienaer,
W. VAN BL..

EPISTOLA XIX (OLIM XXXII).

Viro Doctissimo ac Prudentissimo

GUILIELMO DE BLYENBERGH

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Amice Ignote,

Epistolam tuam 12. Decembris datam, et in alia inclusam, scripta 24. ejusdem mensis, 26. Schiedami demum accepi; unde intensum tuum veritatis amorem, eamque solummodo omnium studiorum tuorum scopum esse, intelligebam: quod me, qui etiam in nihil aliud animum intendo, ut concluderem coëgit, non tantum petitionem, nempe ut ad tuas, quas jam mittis et imposterum mittes, Quæstiones pro viribus mei intellectus responderem, plene concedere, verum omnia quoque pro mea parte conferre, quæ ulteriori notitiæ sinceræque amicitiæ inservire queunt. Quantum enim ad me attinet: Nullas ex omnibus rebus, quæ in potestate mea non sunt, pluris facio, quam cum Viris veritatem sincere amantibus fœdus inire amicitiæ; quia credo, nos nihil omnino in mundo, quod nostræ potestatis non est, tranquillius, quam istiusmodi homines, posse amare; quoniam tam impossibile est amorem dissolvere, quem ii erga invicem habent, eo quod amore, quem unusquisque erga veritatis cognitionem habet, fundatus est, quam ipsam veritatem semel perceptam non amplecti. Est insuper summus ac gratissimus, qui in res **, quæ nostri arbitrii non sunt, dari potest; quandoquidem nulla res, præter veritatem, diversos sensus et animos penitus unire valet. Taceo maximas utilitates, quæ inde fluunt, ut rebus, quas procul dubio ipse nosti, diutius te non detineam, quod tamen huc usque feci, quo eo melius ostenderem, quam

* Ipsi Spinozæ tribuenda. Nam etsi exemplum vernaculum habere poterant veteres editores, tamen in margine Ed. Belg. Latina vocabula adscripta sunt. Nec in exemplo illo erat *Waardste Vrient* nec *Amice Ignote*, quæ in Operibus Posth. leguntur. Cf. pag. 69.

** Ed. Pr.: *quæ in rebus.*

gratum mihi et imposterum futurum sit, occasionem nancisci ad meum tibi officium præstandum.

Ut autem præsentem captem, propius accedam, et ad Quæstionem tuam respondebo, quæ in eo vertitur cardine, nimirum, Quod clare videatur sequi, tam ex Dei Providentia, quæ ab ejus Voluntate non differt, quam ex Dei Concursu, rerumque Creatione continua, vel nulla dari peccata nullumve malum, vel Deum ea peccata atque illud malum efficere. Verum non explicas, quid per malum intelligas, et quantum ex exemplo de determinata voluntate Adami perspicere licet, videris per malum intelligere ipsam voluntatem, quatenus tali modo determinata conciperetur, vel quatenus Dei mandato repugnaret, et propterea ais, magnam esse absurditatem (ut et ego, si se ita res haberet) alterutrum horum statuere, nempe, Deum ipsum res, quæ contra suam voluntatem sunt, operari, vel eas bonas fore, licet voluntati Dei repugnarent. Quoad me, non possum concedere, peccata et malum quid positivum esse, multo minus, aliquid esse aut fieri contra Dei voluntatem. Econtra dico, non solum peccata non esse quid positivum, verum etiam affirmo, nos non nisi improprie vel humano more loquendo dicere posse, nos erga Deum peccare, ut cum dicimus, homines Deum offendere.

Nam, primum quod spectat, novimus, quicquid est, in se consideratum sine respectu ad aliud quid, perfectionem includere, quæ sese eo usque in quacunque re extendit, quo se extendit ipsa rei essentia: nam essentia etiam nihil aliud est. Sumo, exempli gratia, consilium sive determinatam Adami voluntatem ad edendum de fructu prohibito: hoc consilium, sive illa determinata voluntas, in se solâ considerata tantum perfectionis includit, quantum realitatis exprimit; et hoc inde intelligi potest, nempe, quod in rebus nullam imperfectionem possimus concipere, nisi ad alias res attendamus, quæ plus habent realitatis; et propterea in Adami decreto, quando illud in se consideramus, nec cum aliis perfectioribus, perfectioremve statum ostendentibus, comparamus, nullam poterimus invenire imperfectionem; imo cum infinitis aliis comparare respectu illius longe perfectioribus, uti lapidibus, truncis, etc. licet. Et hoc quivis revera quoque concedit, nam quilibet res, quas in hominibus detestatur, cumque aversione contemplatur, in animalibus cum admiratione intuetur, uti apum bella, atque columbarum zelotypiam, etc. quæ in hominibus spernuntur, et nihilominus ob ea animalia perfectiora judicamus. Hæc cum ita sint, clare sequitur, peccata, quandoquidem ea nil nisi imperfectionem indicant, non posse in

aliquo consistere, quod realitatem exprimit, sicuti Adami decreto ejusque executione.

Præterea neque dicere valemus, Adami voluntatem cum Lege Dei pugnare, ac ideo illam esse malam, quia Deo displiceret: nam, præterquam quod magnam in Deo poneret imperfectionem, si quicquam contra ejus Voluntatem fieret, sique quid desideraret, cujus compos non fieret, ejusque natura tali modo determinata esset, ut, quemadmodum creaturæ, cum his Sympathiam, cum illis Antipathiam haberet; etiam omnino cum voluntate Divinæ naturæ pugnaret. Quia enim illa ab ejus intellectu non discrepat, impossibile æque est, aliquid fieri contra ejus Voluntatem, ac contra ejus Intellectum; hoc est, id, quod contra ejus Voluntatem fieret, talis deberet esse naturæ, ut ejus etiam Intellectui repugnaret, ut Quadratum Rotundum. Quandoquidem ergo voluntas decretumve Adami, in se spectatum, nec malum nec quoque, proprie loquendo, contra Dei Voluntatem erat; sequitur, Deum ejus causam posse, immo, juxta eam rationem, quam animadvertis, debere esse. Non vero quatenus malum erat: nam malum, quod in eo erat, non erat aliud, quam privationis status, quem propter illud opus Adamus amittere debebat; et certum est, Privationem non esse quid positivum, eamque respectu nostri, non vero Dei intellectus ita nominari. Hoc autem hinc oritur, quia cuncta ejusdem generis singularia, ea omnia, verbi gratia, quæ externam hominum figuram habent, una eademque Definitione exprimimus, et idcirco judicamus, ea omnia æque apta esse ad summam perfectionem, quam ex ejusmodi Definitione deducere possumus; quando autem unum invenimus, cujus opera cum ista pugnant perfectione, tunc id ea privatum esse judicamus, et a sua natura aberrare; quod haud faceremus, si id ad ejusmodi definitionem non retulissemus, talemque ei naturam affinxissemus. Quoniam vero Deus res nec abstracte novit, nec id genus generales format definitiones, nec plus realitatis rebus competit, quam iis Divinus intellectus et potentia immisit et revera tribuit, manifesto sequitur, privationem istam solummodo respectu nostri intellectus, non vero respectu Dei dici posse.

Hisce, mihi ut videtur, Quæstio penitus soluta est. Ut vero viam magis planam reddam, omnemque scrupulum evellam, necesse habeo, ad has duas sequentes Quæstiones respondere. Nempe primo, quare S. Scriptura dicat, Deum flagitare, ut se improbi convertant, et etiam, quare Adamo prohibuerit ex arbore non edere, cum tamen contrarium conclusisset. Secundo,

quod ex dictis meis sequi videatur, improbos superbia, avaritia, desperatione, etc. æque Deum colere, ac probos generositate, patientia, amore, etc., propterea quod Dei voluntatem exsequuntur.

Ad primum ut respondeam dico, Scripturam, quia plebi præcipue convenit et inservit, continuo humano more loqui: plebs etenim rebus sublimibus percipiendis inepta est. Et hæc est ratio, cur mihi persuadeam, ea omnia, quæ Deus Prophetis revelavit ad salutem esse necessaria, legum modo scribi; et hoc pacto integras Parabolas Prophetæ finxerunt. Nempe primo Deum, quia salutis et perditionis media revelarat, quorumque erat causa, instar Regis ac Legislatoris adumbrarunt; media, quæ nil nisi causæ sunt, Leges appellarunt, et ad modum Legum conscripserunt; salutem perditionemque, quæ nil nisi effectus sunt, qui necessario ex illis mediis fluunt, tanquam præmium et pœnam proposuerunt. Atque juxta hanc Parabolam magis quam juxta veritatem omnia sua verba ordinarunt, Deumque ad instar hominis passim expresserunt, modo iratum, modo misericordem, jam futura desiderantem, jam zelo et suspicione captum, quin ab ipso Diabolo deceptum; adeo ut Philosophi, et simul omnes, qui sunt supra Legem, hoc est, qui Virtutem non ut Legem sed ex amore, quia præstantissima est, sequuntur, ejusmodi verbis non debeant offendi.

Edictum ergo Adamo factum in hoc solummodo consistebat, nempe quod Deus Adamo revelavit, τὸ edere ex illa arbore mortem operari, quemadmodum et nobis per naturalem intellectum revelat, venenum esse mortiferum. Si vero roges, in quem finem hoc ei revelaret? responsum do, ut eum tanto scientiâ perfectiorem redderet. Deum ergo interrogare, quamobrem ipsi perfectiorem non dederit voluntatem, est æque absurdum, ac interrogare, cur circulo omnes globi proprietates non fuerit largitus, uti ex supra dictis perspicue sequitur, et ego Scholio Prop. 15. Partis primæ Princip. Cartes. more Geometrico demonstrat. demonstravi.

Secundam difficultatem quod attinet, verum quidem est, impios Dei voluntatem suo modo exprimere; ideo tamen cum probis nullatenus sunt comparandi: quo enim Res aliqua plus perfectionis habet, eo etiam magis de Deitate participat, Deique perfectionem exprimit magis. Quum ergo probi inæstimabiliter plus perfectionis quam improbi habeant, virtus eorum cum improborum virtute comparari nequit, eo quod improbi amore Divino, qui ex Dei profluit cognitione, et quo solo nos pro

humano nostro intellectu Dei servi dicimur, carent. Imo, quia Deum non cognoscunt, non sunt nisi instrumentum in manu Artificis, quod inscium servit, et serviendo consumitur; probi contra conscii serviunt, et serviendo perfectiores evadunt.

Addimus ipsius auctoris verba Hollandica, quæ in diario anni 1705. publici juris fecit Franciscus Halma ex autographo hodie deperdito. Quod accurate ab illo descriptum esse, probatur Epistolâ XXVII simul expressâ cujusque archetypum habemus.

(Boekzaal der Geleerde Werrelt, Maart—April 1705, blz. 352 vv.)

Myn Heer, en seer aangename vrient.

U. E. brief van den 12. *ingesloote in een ander van den* 21 *december, heb ik op den* 26 *dito, synde te schidam, eerst ontfangen, uyt de welke verstont syn E. groote liefde tot de waarhyt, en dat zy alleen het doel van al syn geneegentheeden is, dat my, die ook niet anders beoogt, heeft doen besluyten niet alleen UE. versoek, namelyk van op de vraagen, die hy nu sent, en in gevolig senden sal, nae myn verstant te willen antwoorden, volkoomentlyk toe te staan, maar ook van myn kant alles te doen dat tot naarder kennis, en oprechte vrienschap sal konnen strekken. Want voor my van al die dingen, die buyten myn maght syn, geen grooter aght als de eer te moogen hebben, van met luyde, die de waarhyt opreghtlyk beminnen, in verbont van vrientschap te treede, om dat ik geloof, dat wy niets ter werelt, dat buyten onse maght is, gerustigh konnen beminnen, dan sodanige menschen; doordien de liefde, die alsulke tot malkander draage, om dat sy gegront is op die, die ieder tot de kennis der waarhyt heeft, so onmog'lyk is te scheiden, als de waarhyt, eens gevat synde, niet te omhelse. daar by is sy de grootste, en aangenaamste, die tot dingen, die buyten onse maght syn, kan gegeven worden; over-*[353]*mits geen ding, behalve de waarhyt, kan verscheide sinnen en gemoederen teenemaal vereenigen. ik versweig de oovergroote nuttigheeden die 'r uyt volgen, om UE. niet langer op te houden met dingen die hy, ongetwyfelt, selfs wel weet; dat ik eevenwel dus var' gedaan heb, om des te beeter te toonen, hoe aangenaam my is, en in toekoomende syn sal, geleegenthyt te moogen hebben, van myn gereeden dienst te konnen betoonen. en, om de teegenwoordighe waar te neemen, sal ik toe-*

treede om op U.E. vraag te aantwoorde, de welke hier op drayt, namelyk, dat schynt *klaarlyk te volgen so wel uyt gots voorsienighyt, die van syn wil niets* verschilt, *als ook uyt gots meedewerking en der dingen geduurig herschepping, oft dat 'r geen sonden noch quaat is, oft dat got die sonden en dat quaat doet. Doch U.E. verklaart niet wat hy by quaat meent, en na ik uyt het voorbeelt van de bepaalde wil van Adam sien kan, so schynt het, dat U.E. by quaat verstaat de wil selve, voor soo veel men hem begrypt* sodaanig bepaalt te syn, oft voor so veel die tegen gots verbot stryden sow; *en derhalve leikt een groote ongerymthyt, (gelyk ik meede, indient so was, sow toestaan) een van dese twe vast te stellen, namentlyk, dat got dingen, die tegen syn wil waaren, sow selfs veroorsaake, oft dat sy goet soude syn, niet tegenstaande dat sy tegen gots wil waaren. maar voor my ik sow niet konnen toestaan, dat* sonden, en quaat iet stelligs is, en veel min dat'r iet sow syn of beuren tegen gots wil, maar in tegendeel [354] zeg ik, niet alleen dat de sonde niet iet stelligs is, maar ook, datmen niet, dan oneigentlyk, of menschelyker wys spreekende, seggen kan, dat men tegen got sondight, gelyk als wanneer men segt, dat de menschen got vertoornen. *Want, belangende het eerste, men weet wel, dat al wat 'r is, in sigh aangemerkt, sonder opsight op genege ander ding, volmaakthyt insluyt, die sich, altyt eeven so var strekt in ieder ding, als des selfs weesen. want het ook niet anders is. by voorbeelt neem ik ook het besluyt, of bepaalde wil van Adam, om van de verboode vrught te eeten; dat besluyt of bepaalde wil, in sich alleen aangemerkt, so veel volmaakthyt insluyt als sy van weese uytdrukt, en dit kant men hier uyt verstaan, namentlyk dat men in de dingen geen onvolmaakthyt kan begrypen, ten sy men op andere let, die meer weese hebben, en derhalve in 't besluyt van Adam, als men dat in sich selve aanmerkt, sonder het met andere, die volmaakter syn, of die volmaakter stant toonen, te vergeleike, geen onvolmaakthyt sal konnen vinden. Ja, men kan het vergelyke met oneindlyke andere dingen, die ten opsicht van dat veel onvolmaakter syn, gelyk steenen, blokken etc. en dit stemt elk een ook, inder daat, toe, want ieder de selfde dingen, die men in de menschen verfoeyt, en met teegenhyt aansiet, in de diere met verwondering, en vermaak aansiet, gelyk by voorbeelt het oorloge van de beien, de jaloershyt in de duyven, etc. welke dingen men in de menschen verfoeyt, en niet te min door de selve wy de beeste volmaakter oordeelen, dit so synde* so [355] volgt klaarlyk, dat sonden, overmits die niet dan onvolmaakthyt

beteikenen, niet konnen bestaan in iet, dat weesen uyt drukt, *gelyk het besluyt van Adam, of het uytvoeren van het selve.*

Vorders men kant ook niet seggen, dat de wil van Adam streidigh tegen gots wil was, en dat sy daar om quaat was, om dat se got onaangenaam soude syn. Want behalve dat het een groote onvolmaakthyt in got zou stellen dat 'r iet tegen syn wil sow geschieden, en dat hy iet wenschen sow dat hy niet en verkreeg, en dat syn natuur sodanig bepaalt sow syn, dat hy gelyk de schepselen, met eenige dinge sympatie, met andere antipatie hebben sow; het sow ook teenemaal tegen de natuur van gots wil streidig syn. want overmits die van syn verstant niets verschilt, so is het so onmogelyk, iet tegen syn wil te geschieden, als tegen syn verstant: dat is, dat tegen syn wil geschieden sow, most sodanigh van natuur syn, dat het tegen het verstant streed, gelyk een vierkantigh ront. dewijl dan de wil of besluyt van Adam, in sich aangemerkt, geen kuaat en was, noch, eygentlyk gesprooken, tegen gots wil; so volgt het, dat got oorsaak van die kon syn, ja, volgens die reden die U.E. aanmerkt, most syn, maar niet voor so veel het quaat was, want het quaat dat 'r in was, niet dan een berooving van een volmaakter staat was, *die Adam door dat werk most verliesen, en tis seeker dat berooving niet iet stelligs is, en dat die maar gesyt wort ten opsicht van ons verstant, en niet ten opsicht van gots verstant. en dit komt hier van daan, namelyk om dat* [356] *wy al de bysondere van een geslacht, gelyk, by voorbeelt, al die uyterlyk de gedaante van menschen hebben, met een en deselve definitie uytdrukken, en derhalve die altemaal oordeelen wy eeve bequaam te syn tot de grootste volmaakthyt, die men uyt so een definitie kan deduceeren, en als men dan een vinden, wiens werke tegen die volmaakthyt strydigh zyn, die oordeelen wy dan van die berooft te syn, en als van syn natuur afdwaalen,* dat wy niet doen en sow, indien wy hem onder so een definitie niet gebraght hadden, en so een natuur toegedicht; maar om dat got *de dingen niet abstraktlyk kent, nocht sodanige generale definitien maakt; noght de dingen geen meer weesen toebeoort, als het geen 't godlyk verstant, en macht hen toeschikt, en inderdaat geeft, so volgt klaarlyk,* dat die berovingh ten opsicht van ons verstant alleen, maar niet ten opsicht van got kan gesyt worden. *en hier meede, na myn dunken, is de questie teenemaal gesolveert. doch om de baan ook klaar te maaken en alle aanstoot wegh te neemen, so dien ik noch op dese twe navolgende questien te aantwoorde, te weeten,* 1. *waarom dat de schriftuur syt dat got*

begeert, dat de godeloose sigh bekeeren, en ook waarom heeft hy Adam verbooden, van de boom niet te eeten, daar hy het teegendeel beslooten had. 2. dat uyt myn seggen lykt te volgen, dat de godeloose met haar hoovardei, gulsighyt, wanhoop, etc. got so wel dienen, als de vroomen met eedelmoedighyt, gedult, liefde, etc. wyl sy ook gotswil uytvoeren. Doch, om op het eerste te aant- [357] woorde, so seg ik, dat de schriftuur, om datse voor 't gemeen volk voornaamlyk dient, geduurigh menschelyker wys spreekt, *want het volk is niet bekuaam om hooge dingen te verstaan, en derhalven geloof ik, dat al de dingen, die got de propheeten geopenbaart heeft nootsaaklyk tot de salighyt te syn, wettelyker wys geschreeven wierde, en also hebben die propheeten een heele parabel gedight. te weete. voor eerst hebbense got, om dat hy de middelen tot de saalighyt, en verderving geoopenbaart hadde, en van welke hy oorsaak was, als een kooning, en wetgeever uytgebeelt. de middelen, die niet, dan oorsaaken syn, wetten genoemt, en wettelyker wys geschreeven; de saalighyt en verderving, die niet dan gevroghte syn, die nootsaaklyk uyt die middelen volgen, als loon en straf voorgestelt, en nae deese parabel meer, als nae de waarhyt hebben sy al haar woorden geschikt, en got deurgaans als en mens uytgebeelt. nu toornigh, dan barmhartigh. dan verlangende na het toekoomende, dan met jaloershyt, en achterdocht bevangen, ja selfs van den duyvel bedrooge; so dat de Philosophen, en met eene al die geene die boove de wet syn, dat is, die de dueght niet als een wet, maar uit liefde, om dat sy het besten is, volgt, sich aan sodaanige woorde niet en hoeve te keere.* Het verbot aan *Adam dan bestont hier in alleen, namelyk, dat got Adam geoopenbaart heeft, dat het eete van die boom de doot veroorsaakte, gelyk hy ook ons door 't natuurlyk verstant oopenbaart, dat het vergift ons dood'lyk is. en* [358] *indien U.E. vraagt tot wat einde hy hem dat openbaarde? ik aantwoort, om hem so veel volmaakter in kennis te maake. got dan te vraage waarom hy hem ook met eene geen volmaakter wil gegeven heeft? is ongerymt, eeve als te vraage, waarom hy de ront al de eygenschappe van de kloot niet gegeven en heeft, gelyk uyt het boven gesyt klaarlyk volgt, en ook in het byvoeg van de* 15 *prop. van 't eerste deel getoont heb. wat de tweede swaarighyt aangaat, 't is wel waar dat de godeloose gots wil naar heur maat uyt drukke, maar daarom en syn sy niet te vergelyke by de vroomen. want hoe een ding meer volmaakthyt heeft, hoe het ook van godlikhyt meer heeft, en gots volmaakthyt meer uyt drukt. de vroomen dan onwardeerlyk meer*

volmaakthyt, als de godeloose hebbende, so is haar deugt by die van de godeloose niet te vergelyke. invoege dat de godlyke liefde, die uyt syn kennis spruyt, en waar door alleen wy, nae ons menslyk verstant, gesyt worden gots dienaare te weese de godeloose ontbeere. ja, mits sy got niet en kennen, niet anders en syn, als een tuyg in de hant van de meester, dat onweetend dient, en al dienende versleeten wort, daar en tege de vroomen weetende dienen, en al dienende volmaakter worden.

Dit is myn Heer al wat ik nu weet by te brenge om U.E. op syn vraag te aantwoorde. nu wensch ik niet hooger, als dat het U.E. mocht voldoen. doch indien U.E. noch swaarigheyt vint; so versoek ik dat ik die ook mach weeten, om te sien, of ik die sow konnen [359] *wegh neemen. U.E. hoeft van syn kant niet te schroomen, maar so lang hem dunkt niet voldaan te syn, so heb niet liever als de reeden daar van te weete, opdat eindelyk de waarheyt mocht blyke. ik wenschte wel dat ik in de taal, waar mee ik op gebrocht ben, mocht schryven. ik sow mogelyk myn gedaghte beeter konnen uytdrukke, doch U.E. gelieft het so voor goet te neemen, en selfs de fouten verbeetren *, en my te houwe voor*

Op de Lange bogart
den 5 *Januari* 1665

U. E. toegeneege Vrient
En Dienar
B. de Spinoza.

Ik sal op dese boogart een drie a vier weeke noch blyven, en dan meen ik weer nae voorburgh te gaan. ik geloof dat ik voor die tyt aantwoord van U.E sal krygen, indien de afairen het niet toe en laate, so gelieft U.E. na voorburgh te schryve, met dit opschrift, te bestellen in de kerk laan ten huyse van meester daniël tydeman de schilder.

---

* Quoniam hæc ad quæstionem de auctoris sermone vernaculo solvendam faciunt, Latine ea reddimus: „Utinam mihi liceret ea lingua uti qua educatus sum; sic enim fieri posset ut mentem meam melius exprimerem; at nunc rogo Nobilitas tua hæc pro ratis accipere et perperam scripta suâ manu corrigere dignetur."

EPISTOLA XX (OLIM XXXIII).

Clarissimo Viro

B. D. S.

GUILIELMUS DE BLYENBERGH.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Mi Domine, et Charissime Amice,

Ubi tua mihi primum tradebatur epistola, eaque a me cursim evolvebatur, non tantum statim respondere, sed et multa refutare animus erat. Verum quo eam magis volvebam, eo minorem objectionum materiam inveniebam, et quantum desiderium legendi me ceperat, tantam legendo percepi voluptatem. Antequam vero ad postulatum accedam, ut nimirum quasdam difficultates solveres, imprimis sciendum est, me duas Generales habere Regulas, juxta quas semper studeo philosophari; prior Regula est clarus et distinctus mei intellectûs conceptus, posterior est Verbum Dei revelatum, vel Dei voluntas. Juxta priorem amator veritatis, juxta utramque vero Christianus ut sim Philosophus conor; et siquando post longum accideret examen, ut naturalis mea cognitio vel videretur cum hoc Verbo pugnare, vel minus bene cum eo convenire, tantum hoc Verbum apud me habet auctoritatis, ut conceptus, quos claros esse mihi imaginor, mihi sint potius suspecti, quam ut eos supra et contra illam veritatem, quam in illo libro mihi præscriptam puto, collocarem. Et quid mirum? nam constanter credere volo, illud Verbum esse Dei Verbum; hoc est, id provenisse a summo et perfectissimo Deo, qui plures perfectiones includit, quam ego capere possum; et forte de se ipso suisque operibus plures voluit perfectiones prædicare, quam ego finito meo intellectu hodie, hodie inquam, percipere queo: fieri enim potest, ut memet operibus meis majoribus perfectionibus privarim; et ideo, si forte ea præditus essem perfectione, qua actionibus propriis privatus sum, percipere

* Ab amicis facta. Autographum, quod hodie apud Ecclesiam Teleiobaptistarum Amstelodamensem servatur, in veteri Editione Belgica expressum legitur.

possem, omne id, quod in eo Verbo nobis proponitur et docetur, cum sanissimis meæ Mentis conceptibus congruere. Verum, quia mihi ipsi suspectus sum, annon continuo errore memet meliore privaverim conditione, et, ut statuis Princ. Part. 1. Prop. 15., nostra cognitio *, licet clarissima, adhuc imperfectionem includat; potius, etiam sine ratione, ad illud Verbum inclino, hoc nisus fundamento, quod a perfectissimo prodiit (hoc quippe jam præsuppono, quia ejus probatio hic non haberet locum, vel nimis longa foret), et propterea a me credi debet. Si jam solo ductu Regulæ meæ primæ, exclusa secunda, quasi eam non haberem aut ea non extaret, de tua Epistola judicarem, multa mihi essent concedenda, ut et concedo, subtilesque conceptus tui essent suspiciendi; secunda vero Regula longius a te me dissentire cogit. Verum, pro Epistolæ modo, ductu et hujus et illius regulæ aliquanto latius eos examinabo.

Primo, juxta primo positam Regulam, rogaveram, quia, secundum tuam positionem, creare et conservare unum idemque erant, et quia Deus non tantum res, sed motus quoque et rerum modos ** in statu suo perseverare faciebat, hoc est, cum iis concurrebat; annon videretur sequi, *nullum esse malum*, aut, *ipsum Deum malum operari;* hac nixus regula, quod nihil contra Dei voluntatem potest fieri, alioquin involveret imperfectionem, aut res, quas Deus operatur (quibus etiam res, quas malas dicimus, comprehensæ videntur) etiam deberent malæ esse. Verum quia et hoc contradictionem includit, et, quocunque eam verterem modo, me a contradictione statuenda liberare non possem, propterea me ad te recipiebam, utpote optimum tuorum conceptuum interpretem. In responsione dicis, te persistere in prima sententia, nempe nihil contra Dei voluntatem vel fieri, vel posse fieri. Verum quum huic difficultati respondendum esset, annon igitur Deus nullum faciat malum, *negas peccatum quid positivum esse, addisque, non nisi valde improprie dici posse, nos in Deum peccare;* et Appendicis Parte I. Cap. 6. dicis, *Malum absolutum nullum dari, ut per se est manifestum: Nam quicquid existit, in se consideratum, sine respectu ad aliud quid, perfectionem includit, quæ sese semper eo usque in quacunque re extendit, quo se extendit ipsa rei essentia, et propterea evidenter sequitur, peccata, quia ea nihil nisi imperfectionem denotant, non posse in aliquo, quod essentiam exprimit, consistere.* Si peccatum, malum,

* Ex. Belg. — Ed. Pr.: *cognitione.*
** Cf. supra pag. 250. ann.

error, vel quocunque id appelles nomine, nihil aliud est, quam perfectiorem statum amittere, aut eo privari, utique sequi videtur, τὸ *existere* non quidem malum aut imperfectionem esse, sed aliquod malum in re existente posse oriri. Nam perfectum per æque perfectam actionem perfectiore statu non privabitur, sed quidem per id, quod ad aliquod imperfectum, quia concessis nobis viribus abutimur, inclinamus. Hoc videris *non malum, sed bonum minus appellare, quia res in se consideratæ perfectionem includunt; deinde, quia rebus, ut ais, non plus essentiæ competit, quam divinus intellectus et potentia eis tribuit et revera confert; et propterea non plus etiam existentiæ in actionibus suis ostendere, quam essentiæ accepere, possunt.* Nam si nec plures nec pauciores possum edere operationes, quam quantum essentiæ accepi, nulla perfectioris status privatio fingi potest: si enim nihil contra Dei voluntatem fit, et si solummodo tantum fit, quantum essentiæ collatum est, qua via malum, quod melioris conditionis privationem nuncupas, excogitari potest? Quomodo quis per statutum adeo et dependens opus perfectiorem statum amittere potis est? Adeo ut mihi persuadeam, Virum Clarissimum * alterutrum debere statuere, vel aliquod esse malum, vel si minus, nullam esse posse melioris statûs privationem. Nam nullum esse malum, et meliori conditione orbari, contradictorium mihi videtur.

At dices, per perfectioris status privationem ad minus quidem bonum, sed non ad absolutum malum recidimus; sed (Append. Part. 1. Cap. 3.) me docuisti, non esse de verbis litigandum. Quare, an id absolutum nec ne dicendum sit, jam non disputo; sed solum, annon a meliori in pejorum statum delabi apud nos jure pejor status, aut status malus dicatur, et dici debeat. At regeres, malus ille status multum adhuc boni continet; ego vero interrogo, annon ille homo, qui per imprudentiam suam in causa fuit, quòd perfectiore statu orbatus est, et per consequens nunc minor est quam antea fuit, malus vocari queat.

Ut autem antecedens ratiocinium, quia nonnullæ circa id supersunt tibi difficultates, declines, affirmas *malum quidem esse, et in Adamo fuisse, verum id non esse positivum quid, et respectu nostri, non autem Dei intellectûs tale dici, nostrique respectu* Privationem (*sed tantum quatenus eo optima libertate, quæ ad nostram naturam spectat et in nostra potestate est, nosmet ipsos privamus*), *Dei vero respectu* Negationem *esse*. Hic autem

---

* *UE.* i. e. Nobilitas tua.

examinemus, an illud, quod malum vocas, siquidem duntaxat nostri respectu malum foret, malum non esset; deinde an malum, ut tu vis, acceptum, Dei respectu tantum *Negatio* dici debeat.

Ad primum supra aliquo modo videor respondisse; et, quamvis concederem, minus alio ente perfectum esse in me nullum ponere posse malum, eo quod meliorem statum a creatore flagitare nequeo, et tantum efficere, ut meus status gradibus differat; non tamen ideo potero concedere et fateri, si jam imperfectior sum quam ante fui, eamque imperfectionem mea culpa mihi creavi, me eatenus tanto pejorem esse. Si, inquam, meipsum, antequam in imperfectionem unquam incideram, considero, et me cum aliis tunc, majore quam ego præditis * perfectione, comparo, minor illa perfectio non malum, sed secundum gradûs minus bonum erit. Si vero me ipsum, postquam perfectiore statu excidi, eoque propriâ orbatus imprudentiâ, cum prima mea forma, qua ex manu mei Creatoris prodii, et perfectior eram, comparo, me esse deteriorem quam antea judicare debeo: nam non creator, sed ego me ipsum eo redegi; vires enim mihi me ab errore præservandi, uti et tu fateris, suppetebant.

Quod secundum spectat, nempe an malum, quod statuis consistere in melioris status privatione, quem non tantum Adamus, sed et nos omnes subita et inordinata nimis actione amisimus, an illud, inquam, respectu Dei mera sit *Negatio*. Ut hoc vero sana mente examinemus, videndum nobis est, quomodo hominem constituas et a Deo ante omnem errorem dependentem facias, et quomodo post errorem eundem hominem constituas. Ante errorem eum describis, quod non plus ipsi essentiæ competit, quam quantum ei Divinus intellectus et potentia tribuit et revera confert, hoc est (nisi a mente tua aberrem), quod homo nec plus nec minus perfectionis potest habere, quam quantum essentiæ Deus in ipso posuit; hoc vero est hominem tali modo a Deo dependentem facere, quemadmodum elementa, lapides, herbas, etc. Si autem hæc tua sit sententia, quid sibi velint verba Princip. P. 1. Prop. 15. non percipio. *Cum autem voluntas*, inquis, *libera sit ad se determinandum, sequitur, nos potestatem habere facultatem assentiendi intra limites intellectûs continendi, ac proinde efficiendi, ne in errorem incidamus.* Annon videtur contradictio, voluntatem tam liberam, ut se ab errore possit præservare, et unâ a Deo dependentem facere, ut nec plus nec minus perfectionis queat proferre, quam quantum essentiæ Deus ipsi dedit? Ad

* Ed Pr.: *præditus.*

secundum, nempe quomodo hominem constituis post errorem, dicis, hominem subita nimis actione, nimirum voluntatem non continendo intra intellectus limites, seipsum perfectiore conditione privare: verum mihi videtur, tibi et hic et in Principiis utraque hujus Privationis extrema propius fuisse explicanda, quid ante privationem possideret, quidque post amissionem perfecti istius status (ut eum appellas) sibi servaret. Dicitur quidem quid perdiderimus, sed non quid retinuerimus (Princ. Part. 1. Prop. 15. *Tota igitur imperfectio erroris in sola optimæ libertatis privatione consistet, quæ error vocatur*). Examinemus utcumque hoc ea ratione, qua a te statuitur. Statuis non solum, tam diversos cogitandi modos in nobis dari, quorum alios volendi aliosque intelligendi nuncupamus, sed etiam inter eos talem esse ordinem, ut res non debeamus velle, antequam eas clare intelligamus; affirmas etiam, quod, si voluntatem nostram intra limites intellectûs continemus, nunquam errabimus, et quod denique in nostra potestate est voluntatem intra limites intellectûs continere. Cum hæc serio mente agito, alterutrum ut verum sit, necessum est: vel omne id, quod ponitur, est fictum, vel Deus eundem ordinem nobis impressit. Si impressit, annon absurdum esset affirmare, id sine fine factum esse, Deumque, ut ullum ordinem observemus et sequamur, non exigere: nam illud in Deo contradictionem poneret. Et, si ordinem in nobis positum debemus observare, quomodo adeo a Deo dependentes possumus et esse et manere? si enim nemo nec plus nec minus perfectionis habet, quam quantum essentiæ accepit, et si hæc vis ex effectibus debeat cognosci, ille, qui voluntatem suam ultra limites intellectûs extendit, non tantum virium a Deo accepit, alioquin eas in effectum deduceret; et per consequens is, qui errat, perfectionem non errandi a Deo non accepit, alias nunquam erraret. Nam secundum te tantum essentiæ datum est, quantum perfectionis efficitur. Deinde, si Deus nobis tantum essentiæ tribuit, ut eum observare queamus ordinem, ut tu nos eum posse servare affirmas, et si tantum perfectionis producimus, quantum essentiæ nacti sumus, quî fit, ut eum transgrediamur, quî, ut eum possimus transgredi ordinem, utque voluntatem non semper intra limites intellectûs contineamus? Tertio, si a Deo tantopere dependeo, ut supra te statuere ostendi, ut nec intra, nec extra limites intellectûs voluntatem continere possim, nisi mihi Deus in antecessum tantum dederit essentiæ, et sua voluntate prius alterutrum determinaverit; quomodo ergo mihi, si hoc penitius consideremus, voluntatis libertas usu venire potest? Nonne in

Deo contradictionem ponere videtur, nobis præscribere ordinem nostram voluntatem intra limites nostri intellectûs continendi, et non præbere tantum essentiæ vel perfectionum, ut eum observemus. Et si, juxta tuam sententiam, tantum perfectionis nobis concessit, nunquam profecto errare possemus: quantum enim essentiæ possidemus, tantum perfectionis producere oportet, semperque concessas vires in nostris operationibus ostendere: nostri autem errores sunt argumentum, nos ejusmodi potentiam a Deo ita dependentem (ut statuis) non possidere; adeo ut alterutrum verum esse debeat, vel nos non adeo a Deo dependere, vel nos in nobis potentiam non errandi non habere; at potentiam errandi habemus, prout statuis. Ergo a Deo non adeo dependemus.

Ex dictis jam clare patere videtur, impossibile esse, ut malum, aut meliori statu privari, respectu Dei esset Negatio. Quid enim significat privari, aut perfectiorem statum amittere? nonne est a majori ad minorem perfectionem, et per consequens a majori ad minorem essentiam transire, et a Deo in certa mensura perfectionis et essentiæ collocari? nonne est velle, nos alium, præter sui perfectam notitiam, non posse acquirere statum, nisi aliter decrevisset ac voluisset? Fierine potest, ut illa creatura ab omniscio et summe perfecto Ente producta, quod voluit, ut talem essentiæ statum retineret; imo, cum qua Deus, ut eam in eo statu retineret, continuo concurrit; ut, inquam, in essentia declinaret, hoc est, in perfectione præter Dei notitiam minor fieret? Hæc res absurditatem involvere videtur. Annon absurdum est dicere, Adamum perfectiorem amisisse conditionem, et consequenter ineptum fuisse ad eum ordinem, quem Deus in anima ejus posuerat, Deumque nullam habere notitiam, qualis quantæque perfectionis Adamus jacturam fecerat? Potestne comprehendi, Deum Ens aliquod constituere ita dependens, ut non nisi ejusmodi opus produceret, et tum propter illud opus perfectiorem perderet statum (præterquam quod ejus absoluta esset causa), et tamen nullam ejus haberet notitiam? Concedo, inter actum et malum actui adhærens dari discrimen; sed vero *Malum respectu Dei esse Negationem* superat meum captum. Deum actum scire, eundem determinare, et cum eo concurrere, et tamen malum quod in illo actu est, ejusque exitum non cognoscere, mihi in Deo impossibile videtur. Adverte mecum, Deum in actu meo progignendi cum uxore mea concurrere: est enim positivum quid, et per consequens claram ejus habet Deus scientiam; verum quatenus eo actu abutor, et cum alterius uxore contra

datam fidem et jusjurandum meum rem habeo, illum actum malum comitatur. Quid jam hic respectu Dei esset Negativum? non quod actum progignendi faciam; quatenus etenim is positivus est, cum eodem Deus concurrit. Debet ergo istud malum, quod illum actum comitatur, tantummodo esse, quod ego contra proprium fœdus vel Dei mandatum cum aliena congredior, cum qua non licet. Jam vero, potestne capi, Deum nostras scire actiones, cum iis concurrere, et tamen ignorare, quacum illam actionem producimus, eo magis quod Deus etiam cum illius fœminæ actione, cum qua rem habebam, concurrit? Id de Deo sentire durum videtur. Attende occidendi actum; quatenus est actus positivus, cum eo Deus concurrit; sed vero istius actionis effectum, nempe alicujus Entis destructionem et Dei creaturæ dissolutionem, anne ignoraret? quasi proprium opus Deo foret incognitum. (Metuo ne mentem tuam bene percipiam: Conceptus quippe tui, quam ut tam fœdum committas errorem, perspicaciores sunt.) Fortasse instabis, eos actus, prout eos pono, mere esse bonos, et nullum eos comitari malum; sed tum, quid malum nuncupes, capere nequeo, quod perfectioris conditionis privationem * sequitur; et tum Mundus in æterna et perpetua poneretur confusione, nosque bestiis similes redderemur. Vide quæso, quam utilitatem ea sententia mundo conferret.

Vulgarem hominis descriptionem rejicis, et unicuique homini tantum tribuis perfectionis, quantum Deus ipsi, ut operetur, largitus est. Sed ea ratione mihi videris statuere, impios Deum æque ac pios suis operibus colere. Quare? quia utrique perfectiora nequeunt producere opera, quam quantum utrisque essentiæ datum est, et suis demonstrant effectibus. Nec mihi Quæstioni satisfacere in secunda responsione videris, dicendo, *Quo res aliqua plus perfectionis habet, eo etiam magis de Deitate participat, Deique perfectionem exprimit magis. Quum ergo probi inæstimabiliter plus perfectionis quam improbi habeant, virtus eorum cum improborum virtute comparari nequit. Improbi, quia Deum non cognoscunt, non sunt nisi instrumentum in manu artificis, quod inscium servit et serviendo consumitur; Probi contra conscii serviunt, et serviendo perfectiores evadunt.* In utrisque tamen hoc verum est, eos amplius non posse operari; quanto etenim plus perfectionis hic præ illo efficit, tanto plus essentiæ unus præ alio accepit. Annon igitur exigua sua perfectione impii æque ac pii Deum colunt? Nam, secundum tuam sententiam,

* Resp. p. 263. vs. 26. potius quam hujus p. extremos.

nihil amplius ab impiis Deus flagitat, alioquin plus essentiæ in eos contulisset; sed vero plus essentiæ non dedit, uti ex effectibus liquet; ergo amplius ab eis non petit. Et siquando unusquisque in specie, nec plus nec minus, quam Deus vult, facit, cur is, qui parum operatur, sed tamen tantum, quantum Deus ab ipso exigit, Deo æque ac probus non esset acceptus? Insuper, quemadmodum per malum, quod actum comitatur, nostrâ imprudentiâ, ex tua sententia, perfectiorem perdimus statum, ita et hic videris statuere, quod, continendo voluntatem intra limites intellectûs, non tantum adeo perfecti manemus ac sumus, sed quod præterea serviendo perfectiores evadimus; quod contradictionem involvere mihi persuadeo, si modo tantopere a Deo dependemus, ut nec plus nec minus perfectionis queamus efficere, quam quantum essentiæ accepimus, hoc est, quam Deus voluit, ut tunc per imprudentiam pejores, aut per prudentiam meliores fiamus. Adeo ut nihil aliud statuere videris, quam, si homo talis sit, ac eum describis, impios suis operibus, æque ac pios suis, Deum colere; et hac ratione ita ut elementa, herbæ, lapides, etc. a Deo dependentes reddimur. Cui rei igitur inserviet noster intellectus? cui voluntatem intra limites intellectûs continendi potestas? qua de causa ordo ille nobis infixus est? Et vide, quæso, ab alia parte, qua re nos privemus, nempe anxia et seria meditatione ad nos ipsos secundum regulam perfectionis Dei, et ordinem nobis impressum, perfectos reddendum: nosmet precatione, et ad Deum suspiriis, quibus tam sæpe extraordinariam confortationem accepisse percepimus, orbamus: nosmet tota Religione, ac omni illa spe et acquiescentia, quam ex precibus et Religione speramus, orbamus. Enimvero, si nullam mali habet Deus cognitionem, multo minus credibile est, eum malum puniturum. Quænam ergo supersunt rationes, quo minus facinora quævis (si modo judicem effugio) avide perpetrem? cur non detestandis mediis divitias mihi acquiro? cur absque discrimine, et quo caro nos trahit, id quod lubet non perpetro? Dices, quia virtus propter se est amanda. Qui vero virtutem amare possum? mihi tantum essentiæ ac perfectionis non est tributum; et si tantum acquiescentiæ et ex hoc et ex illo habere licet, cur mihi vim, ut voluntatem intra limites intellectûs contineam, infero? cur id non facio, quo me affectus trahunt? cur non hominem, qui mihi alicubi obest, clam occido? etc. Ecce quam cunctis impiis et impietati demus occasionem: nos truncis, omnesque nostras actiones motibus horologiorum, similes reddimus.

Ex dictis valde durum mihi videtur, quod improprie tantum in Deum peccare possimus dici: cui enim rei data nobis voluntatem intra limites intellectûs continendi potentia inservit, si, ubi eam transgredimur, contra eum peccamus ordinem? Regeres forte, id non esse peccatum in Deum, sed in nos ipsos: nam si proprie erga Deum peccare diceremur, etiam dicendum esset, aliquid contra Dei voluntatem fieri; quod juxta te est impossibile, ergo etiam peccatum. Interim alterutrum verum sit necesse est, Deum vel velle, vel nolle. Si vult, quomodo nostri respectu malum esse potest? Si non vult, id, ex tua opinione, non fieret. Quamvis autem hoc aliquam, ut tua fert sententia, involveret absurditatem, prædictas tamen absurditates admittere periculosissimum videtur. Quis novit, si anxie inquirerem, annon remedium posset inveniri his aliquo modo conciliandis.

Atque sic tuæ epistolæ examen juxta Regulam meam primam generalem finiam: antequam vero ad examen juxta secundam Regulam accedam, duo adhuc proponam, quæ epistolam tuam spectant, quæque scripsisti Princ. Part. 1. Prop. 15. Prius est, quod affirmas, *nos potestatem volendi et judicandi intra limites intellectus retinere posse:* quod absolute concedere nequeo. Nam hoc si foret verum, certe ex innumerabilibus vel unus reperiretur homo, qui se ea præditum potestate ostenderet: etiam quivis apud se experiri potest, se, quantas etiam impendat vires, eum scopum attingere non posse. Et si quis de hoc negotio dubitat, seipsum examinet, quoties invito intellectu passiones Rationem suam vincant, etiam tum quum summis obnititur viribus. At dices, quod hoc minus præstamus, non est, quia nobis impossibile est, sed quia sufficientem non adhibemus diligentiam; regero, quod, si hoc possibile esset, saltem ex tot millibus vel unus inveniretur; sed ne unus omnium hominum exstitit, vel existit, qui auderet gloriari, se in errores haud incidisse. Quænam vero hujus rei certiora, quam ipsa exempla, possunt adduci argumenta? Si pauci essent, unus esset; jam vero quum nullus sit, nulla ejus quoque datur probatio. Instabis et dices, Si fieri potest, ut judicium suspendendo, et voluntatem intra terminos intellectûs continendo, semel, ne errem, efficere queo; quare, ubi eandem adhibeo diligentiam, semper id efficere non possem? Respondeo, me videre non posse, nos hodie tantum virium habere, ut in eo semper perseveremus; semel unâ horâ, quando omnes intendo nervos, iter duorum milliarium conficere potis sum, verum semper id præstare non possum; ita me summo studio ab errore semel præservare possum, sed vires

ad id semper præstandum deficiunt. Clarum mihi videtur, primum hominem, e manu perfecti illius artificis prodeuntem, iis præditum fuisse viribus; sed (ut in hoc tecum sentio) eum, illis viribus non satis utendo, vel abutendo, statum suum amisisse perfectum ad præstandum, quod antea sui erat arbitrii. Hæcque multis rationibus, ni nimius essem, firmarem. Et hoc in negotio omnem Sacræ Scripturæ essentiam, quæ propterea apud nos in honore esse debet, sitam esse opinor, quoniam nos id, quod tam clare intellectus noster naturalis confirmat, docet: nempe, lapsum ex nostra prima perfectione nostra imprudentia factum esse. Quid igitur istius lapsûs emendatione magis necessarium? Atque hominem lapsum ad Deum reducere Sacræ Scripturæ unicus quoque est scopus.

Posterius est, Princip. Part. 1. Prop. 15. quod affirmas, *Res clare et distincte intelligere, repugnare Naturæ hominis*, unde tandem concludis, *longe melius esse rebus, quamvis confusis, assentiri, et libertatem exercere, quam semper indifferentem, hoc est in infimo gradu libertatis, manere.* Quam ut concedam conclusionem, impedit in me obscuritas: nam suspensum judicium nos in eo statu, in quo a Creatore sumus creati, conservat; verum rebus confuse, est rebus non intellectis assentiri, et ita æque facile vero ac falso assentiri. Et si (ut D. Des Cartes alicubi docet) eum ordinem in assentiendo non usurpamus, quem Deus inter nostrum intellectum nostramque voluntatem constituit, nempe ut non nisi clare perceptis assentiamur: quamvis tunc casu in veritatem incidamus, tamen, quia verum non eo, quo Deus voluit, ordine amplectimur, peccamus; et per consequens, ut assensûs cohibitio nos in statu, in quo a Deo constituti sumus, conservat, ita confusus assensus nostrum statum pejorem reddit: erroris quippe ponit fundamentum, quo perfectum deinceps amittimus statum. Sed te dicentem audio: Nonne præstat, ut nos perfectiores reddamus, rebus licet confusis assentiendo, quam ut non assentiendo semper in infimo perfectionis et libertatis gradu maneamus? At, præterquam quod hoc negaverimus, et aliquo modo ostenderimus, nos nosmet non meliores, sed deteriores reddidisse; nobis etiam impossibile, et quasi contradictio videtur, Deum cognitionem rerum ab ipso determinatarum longius extendere, ac eam, quam nobis dedit; imo, Deum tunc absolutam nostrorum errorum causam involvere. Nec huic contrarium est, quod nos Deum, ut plura in nos conferret quam contulit, non possumus accusare; quia ad id non tenebatur. Verum quidem est, Deum non teneri, ut plura quam dedit daret; sed summa

Dei etiam infert perfectio, ut creatura ab ipso procedens nullam contradictionem involveret, prout tum videretur sequi. Nullibi namque in creata Natura, præterquam in nostro intellectu, deprehendimus scientiam. In quem alium finem ille nobis concessus esset, nisi ut Dei opera contemplaremur et cognosceremus? Et quidnam evidentius sequi videtur, quam quod harmonia inter res cognoscendas nostrumque intellectum dari debet?

Si tuam Epistolam circa ea, quæ modo diximus, ad meam secundam Regulam generalem examinarem, magis quam in prima discreparemus. Mihi namque videtur (aberranti commonstra viam), te Sacræ Scripturæ eam infallibilem veritatem et divinitatem non adscribere, quam ego in ea esse mihi persuadeo. Verum quidem est, quod te credere ais, Deum res Sacræ Scripturæ Prophetis revelasse, sed modo adeo imperfecto, ut, si factum est, prout tu statuis, in Deo contradictionem involveret. Si enim Deus suum Verbum ac voluntatem hominibus manifestavit, certum in finem, idque clare iis manifestavit. Si jam Prophetæ ex illo verbo, quod acceperant, Parabolam finxissent, id Deus vel voluisset vel noluisset. Si voluisset, ut exin Parabolam fingerent, hoc est, ut ab ejus mente aberrarent, Deus istius erroris esset causa, aliquidque, quod contrariaretur sibi, vellet. Si noluisset, impossibile erat, ut Prophetæ inde Parabolam effingerent. Præterea credibile est, si supponitur, Deum Verbum suum Prophetis dedisse, quod ita eis dedit, ut illud accipiendo non erraverint: nam Deus in Verbo suo revelando certum finem habere debebat; ad sibi finem, ut homines in errorem duceret, proponere nequit; id enim in Deo esset contradictio. Etiam homo contra Dei voluntatem errare non poterat; nam id, secundum te, fieri nequit. Præter hæc omnia, de illo summe perfecto Deo credi non potest, eum permittere, ut suo Verbo, Prophetis dato ad illud populo explicandum, alius a Prophetis tribueretur sensus, quam Deus voluit: Si enim statuimus, Deum Prophetis suum concessisse Verbum, simul asserimus, Deum modo extraordinario Prophetis apparuisse, vel cum iis loquutum fuisse. Si jam Prophetæ de hoc tradito Verbo Parabolam fingunt, hoc est, alium ei sensum tribuunt, quam, ut tribuerent, voluit, Deus hanc rem eos edocuisset. Est etiam tam respectu Prophetarum impossibile, quam respectu Dei contradictio, Prophetas alium sensum potuisse habere, quam eos habere voluit Deus.

Deum suum ita revelasse Verbum, uti tu vis, parum probas, nempe eum salutem et perditionem tantum revelasse, certa eum

in finem decrevisse media, atque salutem ac perditionem non nisi decretorum mediorum effectûs esse. Nam profecto, si Prophetæ Dei Verbum isthoc sensu acceperant, quas rationes, ad alium illi adscribendum sensum, habuissent? Sed et nullam adducis probationem, qua nos, ut hanc tuam supra Prophetarum sententiam poneremus, convinceres. Si vero existimas, hanc esse probationem, quod alioquin illud Verbum multas imperfectiones et contrarietates includeret, dico, hoc duntaxat dici, non vero probari. Êt quis novit, si uterque sensus produceretur, uter minores includeret imperfectiones? Denique Enti summe perfecto bene perspectum erat, quid populus caperet, quæque optima esset methodus, juxta quam populus institui deberet.

Quantum ad secundum primæ tuæ Quæstionis membrum attinet, quæris ex te ipso, quare Deus Adamo, ne ex arbore ederet, cum tamen contrarium decrevisset, edixit; respondes vero, edictum Adamo factum in hoc solo consistere, quod nimirum Deus Adamo revelavit τὸ edere ex arbore mortis esse causam, quemadmodum nobis per naturalem Rationem venenum mortiferum esse revelat. Si statuitur, Deum aliquid Adamo interdixisse, quænam rationes sunt, quo magis crederem modum prohibitionis, quem tu adfers, quam quem adducunt Prophetæ, quibus Deus ipse modum prohibitionis revelavit? Dices, mea prohibendi ratio magis naturalis est, et ideo magis veritati Deoque conveniens. Sed hoc omne nego. Nec capio, quod Deus per naturalem intellectum nobis, venenum lethale esse, revelavit; nec rationes video, quibus unquam scirem, aliquid esse venenatum, nisi malos veneni effectus in aliis vidissem et audivissem. Quod homines, quia venenum non noscunt, inscii edant et moriantur, quotidiana nos docet experientia. Dices, si homines scirent, id venenum esse, etiam, malum id esse, eos non lateret; sed respondeo, neminem veneni habere notitiam, aut posse habere, nisi qui vidit, aut audivit, aliquem ejus usu damnum sibi dedisse; et si ponimus, nos ad hunc usque diem nunquam audivisse vel vidisse, aliquem ejus usu sibi nocuisse, non tantum nunc quoque ignoraremus, sed et sine metu in proprium damnum id usurparemus, quemadmodum tales veritates indies docemur.

Quid magis in hac vita candidum atque erectum animum, quam illius perfectæ Deitatis contemplatio, delectat? Nam, quemadmodum circa perfectissimum versatur, ita etiam perfectissimum, quod in finitum nostrum intellectum cadere potest, involvere debet. Nec mihi in vita quicquam est, quod cum ea mutarem delectatione. In hac, cœlesti instigatus appetitu, multum tem-

poris insumere possum; sed et simul tristitia affici, quando intueor tam multa finito meo intellectui deesse: verum tristitiam sedo spe ea, quam possideo, quæ mihi vitâ charior est, quod posthac existam et permanebo, et eam Deitatem majori perfectione quam nunc intuebor. Ubi brevem prætervolantemque considero vitam, in qua singulis momentis mortem exspecto; si deberem credere me finem habiturum, sanctaque illa et præstantissima cariturum contemplatione, certe omnium creaturarum, quibus cognitio finis sui deest, miserrimus essem. Quippe metus mortis ante obitum miserum me redderet, et post eum plane nihil, et per consequens miser, essem, quia divina illa contemplatione privatus essem. Huc vero me tuæ videntur ducere opiniones, quod ubi hîc esse desino, etiam in æternum desinam, cum econtra illud Verbum et Dei voluntas consolentur interno suo in anima mea testimonio, quod post hanc vitam in statu perfectiore me aliquando, contemplando summe perfectam Deitatem, oblectabo. Profecto, licet spes ista aliquando falsa esse deprehenderetur, me tamen, dum spero, beatum reddit. Unicum hoc est, quod precibus, suspiriis, et seriis votis a Deo peto et petam (utinam ad id plus conferre liceret!), quamdiu spiritus hos reget artus, ut ipsi placeat, me sua bonitate tam beatum reddere, ut, quando hoc corpus dissolvitur, Ens intellectuale ad perfectissimam illam Deitatem contemplandum maneam, et si hoc tantum nanciscor, mihi, quomodo hic credatur, quid invicem persuadeatur, an aliquid naturali intellectu fundetur, et percipi ab eo possit, nec ne, perinde est. Hoc, hoc solummodo est votum meum, meum desiderium, continuæque preces, ut Deus hanc certitudinem in anima mea confirmet, et, si eam possideo (ah me miserrimum, si eo destituar!), præ desiderio anima mea exclamet: Quemadmodum cervus anhelat aquarum rivos, ita te, o Deus vivens, anima mea desiderat; ah! quando veniet dies, quod tecum ero, et te adspiciam. Si hoc tantum obtineo, omne animæ meæ studium et desiderium possideo. Quia vero nostrum opus Deo displicet, spem istam, ex tua sententia, non video: nec intelligo, Deum (siquidem de eo humano more loqui liceat), si nullam ex opere nostro et laudatione capit voluptatem, nos produxisse et conservasse. Si vero a tua sententia aberro, tuam explicationem expeto. Verum me, et forte te, solito diutius moratus sum; quia vero mihi chartam deesse video, finiam. Horum solutionem videre aveo. Forte hic illic aliquam ex Epistola tua eduxi conclusionem, quæ fortassis tua non erit opinio; sed super ea re explicationem tuam audire cupio.

Nuper occupatus fui in quibusdam Dei attributis perpendendis, in quo me tua non parum juvit Appendix. Mentem tuam solummodo fusius explicui, quæ mihi non nisi demonstrationes exhibere videtur; et ideo demiror in Præfatione affirmari *, te illa non sentire, sed obligatum fuisse, ut ita tuum, uti promiseras, Cartesii Philosophiam discipulum doceres; et te longe aliam, tam de Deo quam de anima, speciatim de animæ voluntate, fovere opinionem; video quoque in illa Præfatione dici, te hæc Cogitata Metaphysica brevi prolixiora editurum; quæ duo avide desidero, nam de iis aliquid singulare spero. Mea autem non fert consuetudo, aliquem laudibus extollere.

Scripsi hæc sincero animo, et amicitiâ non fucatâ, prout in Epistola tua petiisti, utque veritas detegeretur. Excusa nimiam, præter intentionem, prolixitatem. Si ad has responderis, me tibi summopere devincies. Non recuso, si eâ linguâ, in qua educatus sum **, scribere animus est, vel alia, modo Latina aut Gallica sit; hoc vero responsum, ut eadem *** exares lingua, peto, quia mentem tuam in ea bene, quod forte in lingua Latina non fieret, percipiebam. Ita me tibi devincies, egoque ero ac permanebo,

Mi Domine, Tibi addictissimus atque Officiosissimus

G. DE BLYENBERGH.

Dordraci 16. Januarii 1665.

In responsione tua prolixius, quid per Negationem in Deo intelligas, erudiri exopto.

Epistolæ Inscriptio:

Mijn heer
dn heer Benedictus de Spinosa
op den langen Boogaert Buyten
Schiedam
vr

---

* Ex: Belg.: *dat L. Meyer in de Voorreden seyt.* Quare Meyerum hanc Epistolam Latine vertisse verisimile est.

** Errat interpres; nam verba *in die tael waer mede opgebrocht ben*, petita sunt ex epistola Spinozæ (cf. supra pag. 260.), hujusque linguam vernaculam spectant.

*** *Ut hac eadem* potius, nempe Hollandica.

EPISTOLA XXI (OLIM XXXIV).

Viro Doctissimo ac Ornatissimo

GUILIELMO DE BLYENBERGH

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Mi Domine et Amice,

Quum primam tuam Epistolam legebam, existimabam nostras opiniones fere concordare; sed vero ex secunda, quæ 21. hujus mensis mihi tradita est, longe aliter se rem habere intelligo, videoque nos non tantum dissentire de iis, quæ longe ex primis principiis sunt petenda, sed etiam de eisdem ipsis principiis: adeo ut vix credam fore, ut nos Epistolis invicem erudire possimus. Video namque, nullam demonstrationem, licet pro Demonstrationis Legibus solidissimam, apud te valere, nisi conveniat cum ea explicatione, quam vel ipse, vel alii Theologi, tibi haud ignoti, Sacræ Scripturæ tribuunt. Verum si deprehendas, Deum per Sacram Scripturam clarius et efficacius loqui, quam per lumen naturalis intellectûs, quod nobis etiam concessit, ac assiduo Sapientiâ suâ Divinâ firmiter et incorrupte conservat, validas habes rationes, ut intellectum flectas ad opiniones, quas Sacræ Scripturæ tribuis, quin ipse haud aliter facere possem. Quod vero me spectat, quia plane et sine ambagibus profiteor, me S. Scripturam non intelligere, licet aliquot annos in ea insumpserim, et quia me haud fugit, quando solidam nactus sum demonstrationem, me non posse in tales cogitationes incidere, ut unquam de ea dubitare queam; omnino in eo, quod mihi intellectus monstrat, acquiesco sine ulla suspicione, me ea in re deceptum esse, nec Sacram Scripturam, quamvis eam non investigem, ei contradicere posse; quia veritas veritati non repugnat, ut jam ante in Appendice mea (caput indicare nequeo, nec enim liber hic ruri penes me est) clare indicavi; et si fructum, quem jam ex intellectu naturali cepi, vel semel falsum

* Ab ipso auctore facta, quamque ideo in margine Editionis Belg. laudant.

esse deprehenderem, me fortunatum * redderet, quoniam fruor, et vitam non mœrore et gemitu, sed tranquillitate, lætitia, et hilaritate transigere studeo, et subinde gradum unum adscendo. Agnosco interim (id quod summam mihi præbet satisfactionem et mentis tranquillitatem) cuncta potentiâ Entis summe perfecti ac ejus immutabili ita fieri decreto.

Ad tuam vero ut redeam Epistolam, dico, me tibi summas ex animo agere gratias, quod mihi tuam in tempore Philosophandi rationem aperuisti; sed quod tu talia, qualia vis ex mea epistola educere, mihi affingas, pro eo nullas tibi gratias ago. Quam, quæso, materiam mea præbuit epistola has mihi affingendi opiniones, homines nempe bestiis esse similes, homines bestiarum more mori et interire, nostra Deo displicere opera, etc. (licet in postremo hoc summopere dissentiamus, quia aliter te non percipio, quam quod intelligis, Deum nostris operibus delectari, tanquam qui finem suum assecutus est, eo quod res voto successit). Quantum ad me, ego profecto clare dixi, probos Deum colere, et assidue colendo perfectiores evadere, Deum amare; hoccine est eos bestiis similes reddere, aut eos instar bestiarum perire, vel denique eorum opera Deo non placere? Si meas literas majore cum attentione legisses, clare perspexisses, nostrum dissensum in hoc solo positum esse: scilicet an Deus, hoc est absolute, nulla ei humana attributa adscribendo, perfectiones, quas probi accipiunt, eis communicet (ut ego intelligo), anve ut judex; quod ultimum tu statuis, et ea de causa defendis, impios, quia juxta Dei decretum quicquid possunt faciunt, Deo æque ac pios servire. Sed vero secundum mea dicta id nullatenus sequitur: quia Deum tanquam judicem non introduco, et ideo ego opera ex operis qualitate, non vero ex potentia operatoris æstimo, et merces, quæ opus consequitur, tam necessario id consequitur, quam ex natura trianguli sequitur, tres ejus angulos duobus rectis æquales esse debere. Et hoc unusquisque intelliget, qui tantum ad id, quod summa nostra beatitudo in amore erga Deum consistit, attendit, quodque ille amor necessario ex Dei cognitione, quæ nobis tantopere commendatur, fluit. Hoc autem generaliter facillime demonstrari potest, si modo ad naturam Decreti Dei attendatur, quemadmodum in mea Appendice explicui; verum fateor, eos omnes, qui Divinam Naturam cum humana confundunt, valde ad id intelligendum ineptos esse.

* Saisset: *infortunatum.* Ed. Belg.: *En indien het geen, dat ik alreê van het natureliik verstant heb, eens valsch bevonden wierd, zo maakt het ·hter gelukkig terwijl ik 't geniet.*

Hisce literis finem hic imponere animus erat, ne tibi amplius essem molestus iis rebus, quæ tantummodo (uti clarum est ex valde devoto additamento fini tuæ epistolæ affixo) pro joco et risu inserviunt, nulli autem usui sunt. Ne vero petitionem tuam omni modo rejiciam, ulterius ad explicationem vocum Negationis et Privationis, et breviter ad id, quod necessarium est ad sensum præcedentis meæ Epistolæ dilucidius enucleandum, progrediar.

Dico igitur primo, Privationem non esse privandi actum, sed tantum simplicem et meram carentiam, quæ in se nihil est: est quippe Ens Rationis tantum, vel modus cogitandi, quem formamus, quum res invicem comparamus. Dicimus, exempli gratia, cœcum visu privatum esse, quia eum facile ut videntem imaginamur, sive imaginatio hæc hinc oriatur, quod cum aliis, qui vident, sive quod præsentem suum statum cum præterito, quum videbat, comparamus; et cum hunc virum ea ratione consideramus, nempe comparando suam naturam cum natura aliorum, vel cum præterita sua; tunc affirmamus, visum ad suam naturam pertinere, et propterea dicimus, eum eo privatum esse. Verum quum Dei decretum ejusque natura consideratur, non magis de illo homine, quam de Lapide possumus affirmare, eum visu orbatum esse, quia illo tempore non magis sine contradictione illi homini visus, quam lapidi competit; *quoniam ad hominem illum nil amplius pertinet, et suum est, quam id, quod Divinus intellectus et voluntas ei tribuit.* Et propterea Deus non magis est causa τοῦ illius non videre, quam τοῦ non videre lapidis: id quod mera est Negatio. *Ita etiam, cum ad naturam hominis, qui appetitu libidinis ducitur, attendimus, præsentemque appetitum cum eo, qui in probis est, vel cum eo, quem ipse alias habuit, comparamus; affirmamus, eum hominem meliore appetitu privatum esse, quia tunc isti virtutis appetitum competere judicamus; quod facere non possumus, si ad naturam Divini decreti et intellectûs attendimus: nam eo respectu melior ille appetitus non magis ad naturam istius hominis eo tempore, quam ad Naturam Diaboli vel lapidis pertinet* *, et idcirco eo respectu

* E Blyenberghii responsione apparet, hæc ita scripta fuisse: ... *als men op de nateur van een man die begeerte tot wellust krijcht, let, en wy syn tegenwoordige begeerten, met die van de vroomen of met die geenen die hy selfs op een ander tyt gehad heeft, vergelycken, soo sechtmen die man van een beter berooft te syn, om dat wy als dan de begeerte tot de deucht hem oordeele toe te behooren, dat wy niet doen en konnen, indien wy op de natuur van Godts besluyt en verstant letten. Want ten opsicht van dat, hoort die beter begeerten tot de natuur van die man, dies tyts, niet meer als tot de natuur van de duyvel of van een steen*, etc.

nihil amplius ab impiis Deus flagitat, alioquin plus essentiæ in eos contulisset; sed vero plus essentiæ non dedit, uti ex effectibus liquet; ergo amplius ab eis non petit. Et siquando unusquisque in specie, nec plus nec minus, quam Deus vult, facit, cur is, qui parum operatur, sed tamen tantum, quantum Deus ab ipso exigit, Deo æque ac probus non esset acceptus? Insuper, quemadmodum per malum, quod actum comitatur, nostrâ imprudentiâ, ex tua sententia, perfectiorem perdimus statum, ita et hic videris statuere, quod, continendo voluntatem intra limites intellectûs, non tantum adeo perfecti manemus ac sumus, sed quod præterea serviendo perfectiores evadimus; quod contradictionem involvere mihi persuadeo, si modo tantopere a Deo dependemus, ut nec plus nec minus perfectionis queamus efficere, quam quantum essentiæ accepimus, hoc est, quam Deus voluit, ut tunc per imprudentiam pejores, aut per prudentiam meliores fiamus. Adeo ut nihil aliud statuere videris, quam, si homo talis sit, ac eum describis, impios suis operibus, æque ac pios suis, Deum colere; et hac ratione ita ut elementa, herbæ, lapides, etc. a Deo dependentes reddimur. Cui rei igitur inserviet noster intellectus? cui voluntatem intra limites intellectûs continendi potestas? qua de causa ordo ille nobis infixus est? Et vide, quæso, ab alia parte, qua re nos privemus, nempe anxia et seria meditatione ad nos ipsos secundum regulam perfectionis Dei, et ordinem nobis impressum, perfectos reddendum: nosmet precatione, et ad Deum suspiriis, quibus tam sæpe extraordinariam confortationem accepisse percepimus, orbamus: nosmet tota Religione, ac omni illa spe et acquiescentia, quam ex precibus et Religione speramus, orbamus. Enimvero, si nullam mali habet Deus cognitionem, multo minus credibile est, eum malum puniturum. Quænam ergo supersunt rationes, quo minus facinora quævis (si modo judicem effugio) avide perpetrem? cur non detestandis mediis divitias mihi acquiro? cur absque discrimine, et quo caro nos trahit, id quod lubet non perpetro? Dices, quia virtus propter se est amanda. Quì vero virtutem amare possum? mihi tantum essentiæ ac perfectionis non est tributum; et si tantum acquiescentiæ et ex hoc et ex illo habere licet, cur mihi vim, ut voluntatem intra limites intellectûs contineam, infero? cur id non facio, quo me affectus trahunt? cur non hominem, qui mihi alicubi obest, clam occido? etc. Ecce quam cunctis impiis et impietati demus occasionem: nos truncis, omnesque nostras actiones motibus horologiorum, similes reddimus.

Ex dictis valde durum mihi videtur, quod improprie tantum in Deum peccare possimus dici: cui enim rei data nobis voluntatem intra limites intellectûs continendi potentia inservit, si, ubi eam transgredimur, contra eum peccamus ordinem? Regeres forte, id non esse peccatum in Deum, sed in nos ipsos: nam si proprie erga Deum peccare diceremur, etiam dicendum esset, aliquid contra Dei voluntatem fieri; quod juxta te est impossibile, ergo etiam peccatum. Interim alterutrum verum sit necesse est, Deum vel velle, vel nolle. Si vult, quomodo nostri respectu malum esse potest? Si non vult, id, ex tua opinione, non fieret. Quamvis autem hoc aliquam, ut tua fert sententia, involveret absurditatem, prædictas tamen absurditates admittere periculosissimum videtur. Quis novit, si anxie inquirerem, annon remedium posset inveniri his aliquo modo conciliandis.

Atque sic tuæ epistolæ examen juxta Regulam meam primam generalem finiam: antequam vero ad examen juxta secundam Regulam accedam, duo adhuc proponam, quæ epistolam tuam spectant, quæque scripsisti Princ. Part. 1. Prop. 15. Prius est, quod affirmas, *nos potestatem volendi et judicandi intra limites intellectus retinere posse:* quod absolute concedere nequeo. Nam hoc si foret verum, certe ex innumerabilibus vel unus reperiretur homo, qui se ea præditum potestate ostenderet: etiam quivis apud se experiri potest, se, quantas etiam impendat vires, eum scopum attingere non posse. Et si quis de hoc negotio dubitat, seipsum examinet, quoties invito intellectu passiones Rationem suam vincant, etiam tum quum summis obnititur viribus. At dices, quod hoc minus præstamus, non est, quia nobis impossibile est, sed quia sufficientem non adhibemus diligentiam; regero, quod, si hoc possibile esset, saltem ex tot millibus vel unus inveniretur; sed ne unus omnium hominum exstitit, vel existit, qui auderet gloriari, se in errores haud incidisse. Quænam vero hujus rei certiora, quam ipsa exempla, possunt adduci argumenta? Si pauci essent, unus esset; jam vero quum nullus sit, nulla ejus quoque datur probatio. Instabis et dices, Si fieri potest, ut judicium suspendendo, et voluntatem intra terminos intellectûs continendo, semel, ne errem, efficere queo; quare, ubi eandem adhibeo diligentiam, semper id efficere non possem? Respondeo, me videre non posse, nos hodie tantum virium habere, ut in eo semper perseveremus; semel unâ horâ, quando omnes intendo nervos, iter duorum milliarium conficere potis sum, verum semper id præstare non possum; ita me summo studio ab errore semel præservare possum, sed vires

ad id semper præstandum deficiunt. Clarum mihi videtur, primum hominem, e manu perfecti illius artificis prodeuntem, iis præditum fuisse viribus; sed (ut in hoc tecum sentio) eum, illis viribus non satis utendo, vel abutendo, statum suum amisisse perfectum ad præstandum, quod antea sui erat arbitrii. Hæcque multis rationibus, ni nimius essem, firmarem. Et hoc in negotio omnem Sacræ Scripturæ essentiam, quæ propterea apud nos in honore esse debet, sitam esse opinor, quoniam nos id, quod tam clare intellectus noster naturalis confirmat, docet: nempe, lapsum ex nostra prima perfectione nostra imprudentia factum esse. Quid igitur istius lapsûs emendatione magis necessarium? Atque hominem lapsum ad Deum reducere Sacræ Scripturæ unicus quoque est scopus.

Posterius est, Princip. Part. 1. Prop. 15. quod affirmas, *Res clare et distincte intelligere, repugnare Naturæ hominis*, unde tandem concludis, *longe melius esse rebus, quamvis confusis, assentiri, et libertatem exercere, quam semper indifferentem, hoc est in infimo gradu libertatis, manere.* Quam ut concedam conclusionem, impedit in me obscuritas: nam suspensum judicium nos in eo statu, in quo a Creatore sumus creati, conservat; verum rebus confuse, est rebus non intellectis assentiri, et ita æque facile vero ac falso assentiri. Et si (ut D. Des Cartes alicubi docet) eum ordinem in assentiendo non usurpamus, quem Deus inter nostrum intellectum nostramque voluntatem constituit, nempe ut non nisi clare perceptis assentiamur: quamvis tunc casu in veritatem incidamus, tamen, quia verum non eo, quo Deus voluit, ordine amplectimur, peccamus; et per consequens, ut assensûs cohibitio nos in statu, in quo a Deo constituti sumus, conservat, ita confusus assensus nostrum statum pejorem reddit: erroris quippe ponit fundamentum, quo perfectum deinceps amittimus statum. Sed te dicentem audio: Nonne præstat, ut nos perfectiores reddamus, rebus licet confusis assentiendo, quam ut non assentiendo semper in infimo perfectionis et libertatis gradu maneamus? At, præterquam quod hoc negaverimus, et aliquo modo ostenderimus, nos nosmet non meliores, sed deteriores reddidisse; nobis etiam impossibile, et quasi contradictio videtur, Deum cognitionem rerum ab ipso determinatarum longius extendere, ac eam, quam nobis dedit; imo, Deum tunc absolutam nostrorum errorum causam involvere. Nec huic contrarium est, quod nos Deum, ut plura in nos conferret quam contulit, non possumus accusare; quia ad id non tenebatur. Verum quidem est, Deum non teneri, ut plura quam dedit daret; sed summa

Dei etiam infert perfectio, ut creatura ab ipso procedens nullam contradictionem involveret, prout tum videretur sequi. Nullibi namque in creata Natura, præterquam in nostro intellectu, deprehendimus scientiam. In quem alium finem ille nobis concessus esset, nisi ut Dei opera contemplaremur et cognosceremus? Et quidnam evidentius sequi videtur, quam quod harmonia inter res cognoscendas nostrumque intellectum dari debet?

Si tuam Epistolam circa ea, quæ modo diximus, ad meam secundam Regulam generalem examinarem, magis quam in prima discreparemus. Mihi namque videtur (aberranti commonstra viam), te Sacræ Scripturæ eam infallibilem veritatem et divinitatem non adscribere, quam ego in ea esse mihi persuadeo. Verum quidem est, quod te credere ais, Deum res Sacræ Scripturæ Prophetis revelasse, sed modo adeo imperfecto, ut, si factum est, prout tu statuis, in Deo contradictionem involveret. Si enim Deus suum Verbum ac voluntatem hominibus manifestavit, certum in finem, idque clare iis manifestavit. Si jam Prophetæ ex illo verbo, quod acceperant, Parabolam finxissent, id Deus vel voluisset vel noluisset. Si voluisset, ut exin Parabolam fingerent, hoc est, ut ab ejus mente aberrarent, Deus istius erroris esset causa, aliquidque, quod contrariaretur sibi, vellet. Si noluisset, impossibile erat, ut Prophetæ inde Parabolam effingerent. Præterea credibile est, si supponitur, Deum Verbum suum Prophetis dedisse, quod ita eis dedit, ut illud accipiendo non erraverint: nam Deus in Verbo suo revelando certum finem habere debebat; ad sibi finem, ut homines in errorem duceret, proponere nequit; id enim in Deo esset contradictio. Etiam homo contra Dei voluntatem errare non poterat; nam id, secundum te, fieri nequit. Præter hæc omnia, de illo summe perfecto Deo credi non potest, eum permittere, ut suo Verbo, Prophetis dato ad illud populo explicandum, alius a Prophetis tribueretur sensus, quam Deus voluit: Si enim statuimus, Deum Prophetis suum concessisse Verbum, simul asserimus, Deum modo extraordinario Prophetis apparuisse, vel cum iis loquutum fuisse. Si jam Prophetæ de hoc tradito Verbo Parabolam fingunt, hoc est, alium ei sensum tribuunt, quam, ut tribuerent, voluit, Deus hanc rem eos edocuisset. Est etiam tam respectu Prophetarum impossibile, quam respectu Dei contradictio, Prophetas alium sensum potuisse habere, quam eos habere voluit Deus.

Deum suum ita revelasse Verbum, uti tu vis, parum probas, nempe eum salutem et perditionem tantum revelasse, certa eum

in finem decrevisse media, atque salutem ac perditionem non nisi decretorum mediorum effectûs esse. Nam profecto, si Prophetæ Dei Verbum isthoc sensu acceperant, quas rationes, ad alium illi adscribendum sensum, habuissent? Sed et nullam adducis probationem, qua nos, ut hanc tuam supra Prophetarum sententiam poneremus, convinceres. Si vero existimas, hanc esse probationem, quod alioquin illud Verbum multas imperfectiones et contrarietates includeret, dico, hoc duntaxat dici, non vero probari. Êt quis novit, si uterque sensus produceretur, uter minores includeret imperfectiones? Denique Enti summe perfecto bene perspectum erat, quid populus caperet, quæque optima esset methodus, juxta quam populus institui deberet.

Quantum ad secundum primæ tuæ Quæstionis membrum attinet, quæris ex te ipso, quare Deus Adamo, ne ex arbore ederet, cum tamen contrarium decrevisset, edixit; respondes vero, edictum Adamo factum in hoc solo consistere, quod nimirum Deus Adamo revelavit τὸ edere ex arbore mortis esse causam, quemadmodum nobis per naturalem Rationem venenum mortiferum esse revelat. Si statuitur, Deum aliquid Adamo interdixisse, quænam rationes sunt, quo magis crederem modum prohibitionis, quem tu adfers, quam quem adducunt Prophetæ, quibus Deus ipse modum prohibitionis revelavit? Dices, mea prohibendi ratio magis naturalis est, et ideo magis veritati Deoque conveniens. Sed hoc omne nego. Nec capio, quod Deus per naturalem intellectum nobis, venenum lethale esse, revelavit; nec rationes video, quibus unquam scirem, aliquid esse venenatum, nisi malos veneni effectus in aliis vidissem et audivissem. Quod homines, quia venenum non noscunt, inscii edant et moriantur, quotidiana nos docet experientia. Dices, si homines scirent, id venenum esse, etiam, malum id esse, eos non lateret; sed respondeo, neminem veneni habere notitiam, aut posse habere, nisi qui vidit, aut audivit, aliquem ejus usu damnum sibi dedisse; et si ponimus, nos ad hunc usque diem nunquam audivisse vel vidisse, aliquem ejus usu sibi nocuisse, non tantum nunc quoque ignoraremus, sed et sine metu in proprium damnum id usurparemus, quemadmodum tales veritates indies docemur.

Quid magis in hac vita candidum atque erectum animum, quam illius perfectæ Deitatis contemplatio, delectat? Nam, quemadmodum circa perfectissimum versatur, ita etiam perfectissimum, quod in finitum nostrum intellectum cadere potest, involvere debet. Nec mihi in vita quicquam est, quod cum ea mutarem delectatione. In hac, cœlesti instigatus appetitu, multum tem-

poris insumere possum; sed et simul tristitia affici, quando intueor tam multa finito meo intellectui deesse: verum tristitiam sedo spe ea, quam possideo, quæ mihi vitâ charior est, quod posthac existam et permanebo, et eam Deitatem majori perfectione quam nunc intuebor. Ubi brevem prætervolantemque considero vitam, in qua singulis momentis mortem exspecto; si deberem credere me finem habiturum, sanctaque illa et præstantissima cariturum contemplatione, certe omnium creaturarum, quibus cognitio finis sui deest, miserrimus essem. Quippe metus mortis ante obitum miserum me redderet, et post eum plane nihil, et per consequens miser, essem, quia divina illa contemplatione privatus essem. Huc vero me tuæ videntur ducere opiniones, quod ubi hîc esse desino, etiam in æternum desinam, cum econtra illud Verbum et Dei voluntas consolentur interno suo in anima mea testimonio, quod post hanc vitam in statu perfectiore me aliquando, contemplando summe perfectam Deitatem, oblectabo. Profecto, licet spes ista aliquando falsa esse deprehenderetur, me tamen, dum spero, beatum reddit. Unicum hoc est, quod precibus, suspiriis, et seriis votis a Deo peto et petam (utinam ad id plus conferre liceret!), quamdiu spiritus hos reget artus, ut ipsi placeat, me sua bonitate tam beatum reddere, ut, quando hoc corpus dissolvitur, Ens intellectuale ad perfectissimam illam Deitatem contemplandum maneam, et si hoc tantum nanciscor, mihi, quomodo hic credatur, quid invicem persuadeatur, an aliquid naturali intellectu fundetur, et percipi ab eo possit, nec ne, perinde est. Hoc, hoc solummodo est votum meum, meum desiderium, continuæque preces, ut Deus hanc certitudinem in anima mea confirmet, et, si eam possideo (ah me miserrimum, si eo destituar!), præ desiderio anima mea exclamet: Quemadmodum cervus anhelat aquarum rivos, ita te, o Deus vivens, anima mea desiderat; ah! quando veniet dies, quod tecum ero, et te adspiciam. Si hoc tantum obtineo, omne animæ meæ studium et desiderium possideo. Quia vero nostrum opus Deo displicet, spem istam, ex tua sententia, non video: nec intelligo, Deum (siquidem de eo humano more loqui liceat), si nullam ex opere nostro et laudatione capit voluptatem, nos produxisse et conservasse. Si vero a tua sententia aberro, tuam explicationem expeto. Verum me, et forte te, solito diutius moratus sum; quia vero mihi chartam deesse video, finiam. Horum solutionem videre aveo. Forte hic illic aliquam ex Epistola tua eduxi conclusionem, quæ fortassis tua non erit opinio; sed super ea re explicationem tuam audire cupio.

Nuper occupatus fui in quibusdam Dei attributis perpendendis, in quo me tua non parum juvit Appendix. Mentem tuam solummodo fusius explicui, quæ mihi non nisi demonstrationes exhibere videtur; et ideo demiror in Præfatione affirmari *, te illa non sentire, sed obligatum fuisse, ut ita tuum, uti promiseras, Cartesii Philosophiam discipulum doceres; et te longe aliam, tam de Deo quam de anima, speciatim de animæ voluntate, fovere opinionem; video quoque in illa Præfatione dici, te hæc Cogitata Metaphysica brevi prolixiora editurum; quæ duo avide desidero, nam de iis aliquid singulare spero. Mea autem non fert consuetudo, aliquem laudibus extollere.

Scripsi hæc sincero animo, et amicitiâ non fucatâ, prout in Epistola tua petiisti, utque veritas detegeretur. Excusa nimiam, præter intentionem, prolixitatem. Si ad has responderis, me tibi summopere devincies. Non recuso, si eâ linguâ, in qua educatus sum **, scribere animus est, vel alia, modo Latina aut Gallica sit; hoc vero responsum, ut eadem *** exares lingua, peto, quia mentem tuam in ea bene, quod forte in lingua Latina non fieret, percipiebam. Ita me tibi devincies, egoque ero ac permanebo,

Mi Domine, Tibi addictissimus atque Officiosissimus

G. de Blyenbergh.

Dordraci 16. Januarii 1665.

In responsione tua prolixius, quid per Negationem in Deo intelligas, erudiri exopto.

Epistolæ Inscriptio:

Mijn heer
dn heer Benedictus de Spinosa
op den langen Boogaert Buyten
Schiedam
vr

---

* Ex: Belg.: *dat L. Meyer in de Voorreden seyt.* Quare Meyerum hanc Epistolam Latine vertisse verisimile est.

** Errat interpres; nam verba *in die tael waer mede opgebrocht ben*, petita sunt ex epistola Spinozæ (cf. supra pag. 260.), hujusque linguam vernaculam spectant.

*** *Ut hac eadem* potius, nempe Hollandica.

EPISTOLA XXI (OLIM XXXIV).

Viro Doctissimo ac Ornatissimo

GUILIELMO DE BLYENBERGH

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Mi Domine et Amice,

Quum primam tuam Epistolam legebam, existimabam nostras opiniones fere concordare; sed vero ex secunda, quæ 21. hujus mensis mihi tradita est, longe aliter se rem habere intelligo, videoque nos non tantum dissentire de iis, quæ longe ex primis principiis sunt petenda, sed etiam de eisdem ipsis principiis: adeo ut vix credam fore, ut nos Epistolis invicem erudire possimus. Video namque, nullam demonstrationem, licet pro Demonstrationis Legibus solidissimam, apud te valere, nisi conveniat cum ea explicatione, quam vel ipse, vel alii Theologi, tibi haud ignoti, Sacræ Scripturæ tribuunt. Verum si deprehendas, Deum per Sacram Scripturam clarius et efficacius loqui, quam per lumen naturalis intellectûs, quod nobis etiam concessit, ac assiduo Sapientiâ suâ Divinâ firmiter et incorrupte conservat, validas habes rationes, ut intellectum flectas ad opiniones, quas Sacræ Scripturæ tribuis, quin ipse haud aliter facere possem. Quod vero me spectat, quia plane et sine ambagibus profiteor, me S. Scripturam non intelligere, licet aliquot annos in ea insumpserim, et quia me haud fugit, quando solidam nactus sum demonstrationem, me non posse in tales cogitationes incidere, ut unquam de ea dubitare queam; omnino in eo, quod mihi intellectus monstrat, acquiesco sine ulla suspicione, me ea in re deceptum esse, nec Sacram Scripturam, quamvis eam non investigem, ei contradicere posse; quia veritas veritati non repugnat, ut jam ante in Appendice mea (caput indicare nequeo, nec enim liber hic ruri penes me est) clare indicavi; et si fructum, quem jam ex intellectu naturali cepi, vel semel falsum

* Ab ipso auctore facta, quamque ideo in margine Editionis Belg. laudant.

esse deprehenderem, me fortunatum * redderet, quoniam fruor, et vitam non mœrore et gemitu, sed tranquillitate, lætitia, et hilaritate transigere studeo, et subinde gradum unum adscendo. Agnosco interim (id quod summam mihi præbet satisfactionem et mentis tranquillitatem) cuncta potentiâ Entis summe perfecti ac ejus immutabili ita fieri decreto.

Ad tuam vero ut redeam Epistolam, dico, me tibi summas ex animo agere gratias, quod mihi tuam in tempore Philosophandi rationem aperuisti; sed quod tu talia, qualia vis ex mea epistola educere, mihi affingas, pro eo nullas tibi gratias ago. Quam, quæso, materiam mea præbuit epistola has mihi affingendi opiniones, homines nempe bestiis esse similes, homines bestiarum more mori et interire, nostra Deo displicere opera, etc. (licet in postremo hoc summopere dissentiamus, quia aliter te non percipio, quam quod intelligis, Deum nostris operibus delectari, tanquam qui finem suum assecutus est, eo quod res voto successit). Quantum ad me, ego profecto clare dixi, probos Deum colere, et assidue colendo perfectiores evadere, Deum amare; hoccine est eos bestiis similes reddere, aut eos instar bestiarum perire, vel denique eorum opera Deo non placere? Si meas literas majore cum attentione legisses, clare perspexisses, nostrum dissensum in hoc solo positum esse: scilicet an Deus, hoc est absolute, nulla ei humana attributa adscribendo, perfectiones, quas probi accipiunt, eis communicet (ut ego intelligo), anve ut judex; quod ultimum tu statuis, et ea de causa defendis, impios, quia juxta Dei decretum quicquid possunt faciunt, Deo æque ac pios servire. Sed vero secundum mea dicta id nullatenus sequitur: quia Deum tanquam judicem non introduco, et ideo ego opera ex operis qualitate, non vero ex potentia operatoris æstimo, et merces, quæ opus consequitur, tam necessario id consequitur, quam ex natura trianguli sequitur, tres ejus angulos duobus rectis æquales esse debere. Et hoc unusquisque intelliget, qui tantum ad id, quod summa nostra beatitudo in amore erga Deum consistit, attendit, quodque ille amor necessario ex Dei cognitione, quæ nobis tantopere commendatur, fluit. Hoc autem generaliter facillime demonstrari potest, si modo ad naturam Decreti Dei attendatur, quemadmodum in mea Appendice explicui; verum fateor, eos omnes, qui Divinam Naturam cum humana confundunt, valde ad id intelligendum ineptos esse.

---

* Saisset: *infortunatum.* Ed. Belg.: *En indien het geen, dat ik alreê van het naturelijk verstant heb, eens valsch bevonden wierd, zo maakt het my echter gelukkig terwijl ik 't geniet.*

Hisce literis finem hic imponere animus erat, ne tibi amplius essem molestus iis rebus, quæ tantummodo (uti clarum est ex valde devoto additamento fini tuæ epistolæ affixo) pro joco et risu inserviunt, nulli autem usui sunt. Ne vero petitionem tuam omni modo rejiciam, ulterius ad explicationem vocum Negationis et Privationis, et breviter ad id, quod necessarium est ad sensum præcedentis meæ Epistolæ dilucidius enucleandum, progrediar.

Dico igitur primo, Privationem non esse privandi actum, sed tantum simplicem et meram carentiam, quæ in se nihil est: est quippe Ens Rationis tantum, vel modus cogitandi, quem formamus, quum res invicem comparamus. Dicimus, exempli gratia, cœcum visu privatum esse, quia eum facile ut videntem imaginamur, sive imaginatio hæc hinc oriatur, quod cum aliis, qui vident, sive quod præsentem suum statum cum præterito, quum videbat, comparamus: et cum hunc virum ea ratione consideramus, nempe comparando suam naturam cum natura aliorum, vel cum præterita sua; tunc affirmamus, visum ad suam naturam pertinere, et propterea dicimus, eum eo privatum esse. Verum quum Dei decretum ejusque natura consideratur, non magis de illo homine, quam de Lapide possumus affirmare, eum visu orbatum esse, quia illo tempore non magis sine contradictione illi homini visus, quam lapidi competit; *quoniam ad hominem illum nil amplius pertinet, et suum est, quam id, quod Divinus intellectus et voluntas ei tribuit.* Et propterea Deus non magis est causa τοῦ illius non videre, quam τοῦ non videre lapidis: id quod mera est Negatio. *Ita etiam, cum ad naturam hominis, qui appetitu libidinis ducitur, attendimus, præsentemque appetitum cum eo, qui in probis est, vel cum eo, quem ipse alias habuit, comparamus; affirmamus, eum hominem meliore appetitu privatum esse, quia tunc isti virtutis appetitum competere judicamus; quod facere non possumus, si ad naturam Divini decreti et intellectûs attendimus: nam eo respectu melior ille appetitus non magis ad naturam istius hominis eo tempore, quam ad Naturam Diaboli vel lapidis pertinet* *, et idcirco eo respectu

---

* E Blyenberghii responsione apparet, hæc ita scripta fuisse:... *als men op de nateur van een man die begeerte tot wellust krijcht, let, en wy syn tegenwoordige begeerten, met die van de vroomen of met die geenen die hy selfs op een ander tyt gehad heeft, vergelycken, soo sechtmen die man van een beter berooft te syn, om dat wy als dan de begeerte tot de deucht hem oordeele toe te behooren, dat wy niet doen en konnen, indien wy op de natuur van Godts besluyt en verstant letten. Want ten opsicht van dat, hoort die beter begeerten tot de natuur van die man, dies tyts, niet meer als tot de natuur van de duyvel of van een steen*, etc.

melior appetitus non est Privatio, sed Negatio. Adeo ut Privatio nihil aliud sit, quam aliquid de re negare, quod judicamus ad suam naturam pertinere, et Negatio nil aliud, quam aliquid de re negare, quia ad suam naturam non pertinet. Et hinc liquet, quare Adami appetitus rerum terrenarum nostri, non vero intellectûs Dei respectu tantum malus esset. *Licet enim Deus præteritum et præsentem Adami statum sciret, non idcirco Adamum præterito statu privatum esse intelligebat, hoc est, præteritum ad suam naturam pertinere* *. Nam tunc Deus aliquid contra suam voluntatem, hoc est contra proprium suum intellectum, intelligeret. Hoc si bene percepisses, simulque, me illam Libertatem, quam Cartesius Menti adscribit, non concedere, quemadmodum L. M. in Præfatione meo nomine testatus est, vel minimam in meis verbis non invenires contradictionem. Sed video, me melius multo facturum fuisse, si in prima mea Epistola Cartesii verbis respondissem, dicendo, nos non posse scire, quomodo nostra libertas, et quicquid ab ea dependet, cum Dei providentia et libertate congruat (sicuti in Appendice diversis locis feci); adeo ut ex Dei Creatione nullam in libertate nostra queamus invenire contradictionem, quia capere haud possumus, quomodo Deus res creavit, et (quod idem est) quomodo eas conservat. Verum putabam, te Præfationem legisse, meque, si ex animi sententia non responderem, in amicitiæ officium, quam animitus offerebam, peccaturum fuisse. Sed hæc susque deque fero.

Quia tamen video, te Cartesii Mentem hactenus non bene percepisse, peto, ut hæc duo attendas.

Primo, neque me, neque Cartesium unquam dixisse, quod ad nostram naturam pertinet, ut nostram voluntatem intra limites intellectûs contineamus; sed tantum, quod Deus nobis intellectum determinatum, et voluntatem indeterminatam dedit, ita tamen, ut ignoremus, in quem finem nos creavit; porro, quod istiusmodi indeterminata vel perfecta voluntas nos non solum perfectiores reddit, sed quoque, ut tibi in sequentibus dicam, quod ea nobis sit valde necessaria.

Secundo, quod nostra Libertas nec in quadam contingentia, nec in quadam indifferentia sita est, sed in modo affirmandi et negandi; adeo ut, quo rem aliquam minus indifferenter affirma-

* *Want hoewel God de voorgaende en tegenwoordigen stant van Adam kenden, daerom verstont God niet, dat Adam van de voorgaende berooft was, dat is, dat de voorgaende tot syn tegenwoordige natuur behoorde*, etc.

mus aut negamus, eo liberiores simus. Verbi causa, si Dei natura nobis est cognita, tam necessario ex natura nostra τὸ affirmare sequitur, Deum existere, quam ex natura trianguli ejus tres angulos duobus rectis æquari fluit; et tamen nunquam magis liberi sumus, quam quum rem tali modo affirmamus. Quia vero hæc necessitas nihil aliud est, quam Dei Decretum, veluti in mea Appendice clare ostendi; hinc quodammodo intelligere licet, quo pacto rem libere agamus, ejusque causa simus, non obstante, quod eam necessario et ex Dei decreto agamus. Hoc, inquam, aliquo modo possumus intelligere, cum quid affirmamus, quod clare et distincte percipimus; ubi vero quicquam, quod clare ac distincte non capimus, asserimus, hoc est, cum patimur, ut voluntas extra nostri intellectûs limites exspatietur, tum illam necessitatem Deique Decreta non ita percipere possumus, sed nostram quidem libertatem, quam nostra voluntas semper includit (quo respectu opera nostra solummodo bona vel mala appellantur). Et si tunc conamur libertatem nostram cum Dei Decreto et continua Creatione conciliare, confundimus id, quod clare et distincte intelligimus, cum eo, quod non percipimus, et propterea frustra id conamur. Sufficit ergo nobis, quod scimus nos liberos esse, et nos tales esse posse non obstante Dei decreto, nosque mali causam esse, eo quod nullus actus, nisi respectu nostræ libertatis, tantum malus nominari potest. Hæc sunt, quæ Cartesium spectant, ut demonstrarem, ejus dicta ab ea parte nullam pati contradictionem.

Jam ad ea, quæ me attinent, me convertam, ac primo breviter referam utilitatem, quæ ex mea opinione nascitur, quæ præcipue in eo est sita, quod scilicet noster intellectus Deo Mentem et Corpus extra omnem Superstitionem offert. Nec preces nobis valde utiles esse nego: nam meus intellectus est nimis parvus ad omnia media determinandum, quæ Deus habet, quibus homines ad sui amorem, hoc est ad salutem, perducat; adeo ut tantum absit hanc opinionem noxiam futuram esse, ut econtra iis, qui nullis præjudiciis nec puerili superstitione præoccupati sunt, unicum sit medium ad summum beatitudinis gradum perveniendi.

Quod vero ais, me homines, eos a Deo tam dependentes faciendo, ideo elementis, herbis, et lapidibus similes reddere, id sufficienter ostendit, te meam opinionem perversissime intelligere, et res, quæ intellectum spectant, cum imaginatione confundere. Si enim puro intellectu percepisses, quid sit a Deo dependere, certe non cogitares, res, quatenus a Deo dependent,

mortuas, corporeas, et imperfectas esse (quis unquam de Ente summe perfecto tam viliter ausus fuit loqui); econtra caperes, ea de causa, et quatenus a Deo dependent, perfectas esse. Adeo ut hanc dependentiam atque necessariam operationem quam optime per Dei decretum intelligamus, quando non ad truncos et herbas, sed ad maxime intelligibiles et res creatas perfectissimas attendimus, ut ex illo, quod secundo de Cartesii mente jam ante memoravimus, clare apparet, quod attendere debuisses.

Nec reticere possum, me id summopere mirari, quod dicis: si Deus delictum non puniret (hoc est, tanquam judex tali pœna, quam ipsum delictum non inferret; id enim solum nostra est quæstio), quænam ratio impedit, quo minus quævis scelera avide perpetrem? Certe qui illud tantum (quod de te non spero) formidine pœnæ omittit, is nulla ratione ex amore operatur, et quam minime Virtutem amplectitur. Quantum ad me, ea omitto, vel omittere studeo, quia expresse cum mea singulari natura pugnant, meque a Dei amore et cognitione aberrare facerent.

Porro, si ad naturam humanam paulum attendisses, et naturam Dei decreti, prout in Appendice explicui, percepisses, tandemque scivisses, quomodo res esset deducenda, antequam ad conclusionem perveniatur; non adeo temere dixisses, hanc opinionem nos truncis, etc. similes reddere; nec tam multas absurditates, quam imaginaris, mihi affinxisses.

De duabus illis rebus, quas ais, priusquam ad secundam tuam Regulam pergis, te percipere haud valere, respondeo primo, Cartesium sufficere ad conclusionem tuam faciendam; quod nempe, si modo attendis ad naturam tuam, experiris, te posse judicium tuum suspendere. Si vero dicas, te in te ipso non experiri, nos tantum virium hodie in Rationem * obtinere, ut hoc semper continuare possemus, id idem Cartesio esset, ac nos hodie non posse videre, nos, quamdiu existimus, futuros semper res cogitantes, vel naturam rei cogitantis retenturos, quod profecto contradictionem involvit.

Ad secundum cum Cartesio dico, si Voluntatem nostram extra limites intellectûs nostri valde limitati extendere non possemus, nos miserrimos futuros, neque in nostra potestate fore vel frustum panis comedere, vel passum progredi, vel subsistere: omnia enim incerta atque periculis sunt plena.

---

* Ed. Belg. has voces *in Rationem* omittit. Kirchmann: *in Ratione tua.*

Transeo nunc ad secundam tuam Regulam, asseroque, me quidem credere, quod ego eam Veritatem, quam tu in Scriptura esse credis, illi non tribuam, et tamen credo, quod ego illi tantum, si non plus, adscribam authoritatis; quodque longe cautius quam alii caveam, ne illi pueriles quasdam et absurdas sententias affingam, quod nemo præstare potest, nisi is, qui Philosophiam bene intelligit, vel Divinas habet revelationes; adeo ut me valde parum moveant explicationes, quas Vulgares Theologi de Scriptura adferunt, præsertim si istius sint farinæ, ut Scripturam semper juxta litteram sensumque externum sumant; et nunquam, præter Socinianos, crassum adeo vidi Theologum, qui non percipit, Sacram Scripturam creberrime more humano de Deo loqui, ac suum sensum Parabolis exprimere; et quod ad contradictionem, quam frustra (mea quidem opinione) conaris ostendere, credo te per Parabolam omnino aliud quid, quam vulgo fit, intelligere: nam quis unquam audivit, eum, qui suos conceptus parabolis exprimit, a suo sensu aberrare. Quum Micha Regi Aghabo diceret, se Deum in solio suo sedentem vidisse, ac exercitus cœlestes a dextra et sinistra stantes, Deumque ex illis quærere, quisnam Aghabum deciperet, illud ipsum certe erat Parabola, qua Propheta præcipuum, quod ea occasione (quæ non erat, ut sublimia Theologiæ dogmata doceret) Dei nomine debebat manifestare, sufficienter exprimebat; adeo ut nullo modo a sensu suo aberraret. Sic etiam cæteri Prophetæ Dei verbum jussu Dei ea ratione populo manifestarunt, tanquam optimo medio, non vero tanquam illo, quod Deus petebat, populum ad scopum Scripturæ primarium ducendi, qui juxta ipsius Christi dictum in hoc consistit, nimirum in amore Dei supra omnia, et proximi tanquam sui ipsius. Sublimes speculationes, credo, Scripturam minime tangunt. Me quod spectat, nulla Dei æterna attributa ex Sacra Scriptura didici, nec discere potui.

Quantum vero quintum * attinet argumentum (scilicet Prophetas Dei Verbum tali ratione manifestum fecisse, quoniam veritas veritati non est contraria), nihil reliqui est, quam ut (quemadmodum quivis, qui Demonstrandi Methodum percipit, judicabit) demonstrem, Scripturam, prout est, esse Dei verum Verbum revelatum. Cujus Mathematicam Demonstrationem, nisi Divina Revelatione, habere nequeo. Et ideo dixi, *credo*, sed non, *more mathematico scio*, *omnia*, *quæ Deus Prophetis*, *etc.*,

* Ed. Belg. vocem numeralem omittit.

quia firmiter credo, non vero Mathematice scio, Prophetas Dei intimos Consiliarios et Legatos fuisse fidos; adeo ut in iis quæ ego affirmavi, nulla omnino sit contradictio; cum e contrario ab altera parte haud paucæ inveniantur.

Reliquum tuæ Epistolæ, nempe ubi dicis: *Denique Ens summe perfectum noverat, etc.* et deinde quod contra exemplum de veneno adfers, ac ultimo, quod Appendicem, et id, quod sequitur, spectat, dico hanc præsentem Quæstionem non respicere.

Præfationem L. M. quod attinet, in ipsa certe simul ostenditur, quid Cartesio adhuc probandum esset, ut solidam de Libero Arbitrio demonstrationem formaret, additurque, me contrariam fovere sententiam, et quomodo eam foveam: quam forte suo tempore indicabo, nunc vero animus non est.

De opere vero super Cartesium nec cogitavi, nec ulteriorem ejus gessi curam, postquam sermone Belgico prodiit; et quidem non sine ratione, quam hic recensere longum foret. Adeo ut nihil dicendum restet, quam me, etc.

[Schiedami, 28 Jan. 1665.]

EPISTOLA XXII (OLIM XXXV).

Clarissimo Viro.

B. D. S.

GUILIELMUS DE BLYENBERGH.

Responsio ad præcedentem.

Versio. *

Mi Domine, et chare Amice,

Epistolam tuam. 28. Januarii scriptam, suo tempore accepi; aliæ occupationes præter studia impediverunt, quo minus ad tuam citius responderim; et quoniam hic illic acribus tua referta est reprehensionibus, quid de ea judicarem, vix sciebam: nam in prima, 5. Januarii exarata, tam liberaliter amicitiam tuam ex

---

* Ab amicis facta. Autographon, quod una cum Ep. XX. Amstelodami servatur, in Ed. Belg. repetitum est.

animo mihi obtuleras, hac addita obtestatione, meam non solum illo tempore scriptam, sed et subsequentes valde gratas fore; quin amice flagitabas, ut libere, si quas insuper movere possem difficultates, objicerem, uti in mea, 16. Januarii data, prolixius paulo præstiti. Ad eam amicam et erudientem, juxta postulatum et promissum tuum, exspectabam responsionem; sed econtra talem, quæ nimiam non redolet amicitiam, accepi; nempe *quod nullæ demonstrationes, licet validissimæ, apud me valent; quod mentem Cartesii non percipio; quod res spirituales nimium cum terrenis confundo, etc., ita ut invicem epistolis diutius erudire non possemus.* Ad quæ amice respondeo, me firmiter credere, te supra dicta melius me intelligere, et assuetum magis esse res corporeas a spiritualibus discernere: in Metaphysica enim, quam ego inchoo, summum adscendisti gradum, et ideo, ut erudirer, favorem tuum captabam; nunquam vero existimabam, me objectionibus libere factis offensionis causam præbiturum. Summas tibi ex animo ago gratias, quod tantum laborem in duabus epistolis exarandis, præcipue in secunda, suscepisti; ex posteriore, quam ex priore, tuam mentem clarius percepi, et nihilominus ei assensum præbere nequeo, nisi difficultates, quas adhuc in ea invenio, tollantur; nec hoc offensionis causam dare potest. Nam illud vitium in intellectu nostro arguit, si veritati sine fundamento necessario assentimur: Licet tui veri essent conceptus, iis assensum præbere non licet, quamdiu in me quædam obscuritatis vel dubitationis rationes supersunt, quamvis dubitationes non ex re proposita, sed ex mei intellectûs imperfectione orirentur. Et quia hoc abunde tibi notum est, ægre ferre non debes, si rursus quasdam formem objectiones: cogor ita facere, quamdiu rem clare percipere nequeo; nam hoc in alium non fit finem, quam ad veritatem inveniendam, non vero ad tuam mentem præter intentionem tuam detorquendam; et propterea ad hæc pauca amicam peto responsionem. Dicis, *nihil ad essentiam rei amplius pertinere, quam id, quod divina voluntas potentiaque ei concedit et revera tribuit; et cum ad naturam hominis, qui appetitu libidinis ducitur, attendimus, præsentemque appetitum cum eo, qui in probis est, vel cum eo, quem ipse alias habuit, comparamus, affirmamus eum hominem meliore appetitu privatum esse, quia tunc isti virtutis appetitum competere judicamus; quod facere non possumus, si ad naturam divini decreti et intellectus attendimus: nam eo respectu melior ille appetitus non magis ad naturam istius hominis eo tempore, quam ad naturam Diaboli aut lapidis pertinet, etc. Licet enim Deus præteritum et præsentem*

Adami statum sciret, non idcirco Adamum præterito statu privatum esse intelligebat, hoc est, præteritum ad suam præsentem naturam pertinere, etc. Ex quibus verbis clare sequi videtur, juxta tuam sententiam nihil aliud ad essentiam pertinere, quam quod eo momento, quo percipitur, res habet; hoc est, si me voluptatis desiderium tenet, illud desiderium ad meam illo tempore pertinet essentiam, et si me non tenet, illud *non-desiderium* ad meam eo, quo non desidero, tempore essentiam pertinet; unde infallibiliter consequitur, me tum respectu Dei æque perfectionem in meis operibus includere (solummodo gradu differentibus), quando voluptatum cupiditate, quam quando ea non teneor; quando omnis generis scelera perpetro, quam quando virtutem et justitiam exerceo. Ad meam enim essentiam eo tempore tantum duntaxat, quantum operor, pertinet: nec enim plus nec minus, secundum tuam positionem, operari possum, quam quantum revera accepi perfectionis, quia voluptatum scelerumque cupiditas ad meam eo tempore, quo facio, pertinet essentiam, et eo tempore illam, non vero majorem, a Divina potentia accipio. Exigit ergo divina potentia ejusmodi duntaxat opera. Et ita ex tua positione clare videtur sequi, Deum scelera una eademque ratione velle, qua ea vult, quæ tu nomine virtutis insignis. Ponamus jam, quod Deus, ut Deus, non vero ut judex, piis et impiis talem et tantum essentiæ largitur, quantum vult, ut illi efficiant; quænam rationes dantur, ut unius opus non eodem modo quam alterius velit? Nam quoniam unicuique ad opus suum qualitatem concedit, sequitur utique, quod, quibus minus largitus est, eadem ratione tantum ab ipsis petit, quantum ab illis, quibus plus dedit; et per consequens Deus sui ipsius respectu majorem minoremve nostrorum operum perfectionem, voluptatum et virtutum cupiditatem, eodem modo exigit. Adeo ut, qui scelera patrat, necessario eadem patrare debeat, quia nihil aliud ad suam eo tempore essentiam spectat; uti is, qui virtutem exercet, ideo virtutem exercet, quia Dei potentia voluit, ut ad suam eo tempore essentiam id pertineret. Rursum mihi videtur, Deum æque et eodem modo scelera, quam virtutem, velle; quatenus autem utraque vult, tam hujus quam illius est causa, ipsique eatenus grata esse debent. Quod de Deo concipere durum est.

Dicis, ut video, probos Deum colere; verum ex tuis scriptis nihil aliud percipio, quam quod Deo servire tantum sit talia efficere opera, quæ Deus, ut operaremur, voluit; idem adscribis impiis et libidinosis; quænam ergo est differentia, respectu Dei, inter proborum et improborum cultum? Ais etiam, probos Deo

servire, et serviendo continuo perfectiores evadere; sed non percipio, quid per τὸ *perfectiores evadere* intelligas, nec quid significet τὸ *continuo perfectiores evadere.* Nam et impii et pii suam essentiam et conservationem, aut continuam creationem, a Deo, ut Deo, non vero ut judice, nanciscuntur, voluntatemque ejus juxta Dei decretum, utrique eodem modo exequuntur. Quænam ergo differentia, respectu Dei, inter utrosque potest esse? Nam τὸ *perfectiores continuo evadere* non ex opere, sed ex Dei voluntate fluit; adeo ut, si impii per opera sua imperfectiores fiunt, illud non fluat ex operibus, sed ex sola Dei voluntate; et utrique voluntatem Dei tantum exequuntur; nequit ergo in his duobus, ratione Dei, dari discrimen. Quænam sunt ergo rationes, ut hi per opus suum continuo perfectiores, illi vero deteriores evadant?

Sed vero discrimen operis horum supra alterorum opus in hoc ponere videris, quod hoc opus plus perfectionis quam illud includit. In his tuum vel meum certo confido latere errorem: nam nullam in tuis scriptis reperire licet Regulam, secundum quam res magis minusve perfecta dicitur, quam quando plus minusve habet essentiæ. Si jam hæc sit perfectionis regula, sunt igitur scelera, Dei respectu, ei æque ac opera proborum grata: nam Deus ea ut Deus, hoc est sui respectu, eodem modo vult, quia utraque ex Dei fluunt decreto. Si hæc sit sola perfectionis regula, errores non nisi improprie tales dici possunt, sed revera nulli errores, nulla dantur scelera, et quicquid est, illam tantummodo et talem, quam Deus dedit, essentiam complectitur, quæ semper, utcunque ea se habeat, perfectionem involvit. Me hoc clare non posse percipere, fateor, et tu quærenti, an occidere Deo æque placeat ac eleëmosynas largiri? an furtum committere, Dei respectu, æque bonum sit ac justum esse? condona. Si neges, quænam sunt rationes? si affirmes, quæ apud me existunt rationes, quibus moverer, ut hoc opus, quod tu virtutem appellas, magis quam aliud operarer? quænam lex magis hoc, quam illud, prohibet? Si ipsam nomines virtutis legem, fatendum mihi certe est, me nullam apud te reperire, juxta quam virtus moderanda, et ex qua cognoscenda sit. Quicquid enim est, a Dei voluntate inseparabiliter dependet, et per consequens et hoc et illud ex æquo virtuosum est. Et, quid tibi virtus vel lex virtutis sit, non capio; ideo etiam, quod asseris, nos ex amore virtutis debere operari, non intelligo. Dicis quidem, te scelera et vitia omittere, quia ea cum singulari tua natura pugnant, et te ab divina cognitione et amore

seducunt; verum nullam horum in omnibus tuis scriptis invenio vel regulam vel probationem. Quin excusa me, si contrarium ex illis sequi dicam. Omittis ea, quæ vitia appello, quia cum singulari tua natura pugnant, non autem quia vitia complectuntur; omittis ea, quemadmodum cibus, a quo natura nostra abhorret, relinquitur. Certe qui mala omittet, eo quod sua natura ab eis abhorret, parum de virtute gloriari poterit.

Hic jam rursum quæstio moveri potest, an, si daretur animus, cum cujus singulari natura non pugnaret, sed conveniret, voluptates sceleraque patrare, an, inquam, ratio virtutis sit, quæ ipsum ad virtutem præstandam malumque omittendum moveret? Sed quî fieri potest, ut quis cupiditatem voluptatis amitteret, quum ejus cupiditas eo tempore de sua sit essentia, ipsamque jam modo acceperit, neque dimittere possit?

Hanc etiam consequentiam in tuis scriptis non video, quod nimirum eæ actiones, quas scelerum nomine insignio, te a Dei cognitione et ejus amore seducerent. Nam voluntatem Dei tantum exequutus es, neque amplius præstare poteras, quia ad tuam isto tempore essentiam constituendam a Divina voluntate ac potentia nihil amplius datum erat. Quomodo sic determinatum ac dependens opus te a Divino amore aberrare facit? aberrare est confusum et independens esse, et hoc secundum te est impossibile. Nam sive hoc sive illud, sive plus sive minus perfectionis edimus, illud ad esse nostrum pro illo tempore immediate a Deo accipimus: quomodo ergo possumus aberrare? vel ego, per errorem quid intelligatur, non capio. Attamen in hoc, in hoc, inquam, solo causa vel mei vel tui erroris latere debet.

Hîc multa alia dicerem, et quærerem, Primo, An substantiæ intellectuales alio modo quam vitæ expertes a Deo dependeant? licet enim entia intellectualia plus essentiæ quam vita carentia involvant, annon utraque Deo Deique decreto ad suum motum in genere, et ad talem motum in specie, conservandum opus habent, et per consequens, quatenus dependent, annon una eademque ratione dependent? Secundo, Quia, quam ei D. des Cartes adsignavit, libertatem animæ non concedis, quænam sit differentia inter dependentiam intellectualium et anima carentium Substantiarum? et, si nullam volendi habent libertatem, quomodo tu eas a Deo dependere concipias? et quo pacto anima a Deo dependeat? Tertio, Siquidem nostra anima eâ non sit prædita libertate, anne nostra actio proprie Dei actio, et nostra voluntas proprie Dei sit voluntas? Plura alia quæ-

rere possem, sed tam multa a te petere non ausim: solummodo ad præcedentia responsum tuum brevi exspecto, an forte hoc medio adhibito sententiam tuam melius intelligam, ut postea de hac re coram tecum pluribus agerem. Ubi enim tuum nactus fuero responsum, Leydam profectus, si gratum sit, in transitu te salutabo. His nixus, dico ex animo, tibi salute dicta, me manere

Tibi addictissimum atque Officiosissimum
G. DE BLYENBERGH.

* Dordraci 19. Febr. 1665.

P. S. Nimia festinatione hanc inserere quæstionem oblitus sum: an quod alias nobis eveniret, prudentia nostra non impedire queamus.

EPISTOLA XXIII (OLIM XXXVI).

Viro Doctissimo ac Ornatissimo

GUILIELMO DE BLYENBERGH

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio **.

Mi Domine et Amice,

Duas abs te hac septimana accepi Epistolas; posterior, 9. Martii exarata, tantum ei inserviebat, ut me de priore, 19. Februarii scripta, et mihi Schiedamo missa, certiorem redderet. In hac priore te de eo queri video, quod dixerim, *nullam apud te demonstrationem locum habere posse, etc.*, quasi illud mearum rationum respectu, quia statim tibi non fecerunt satis, locutus fuerim, quod a mente mea longe abest: respiciebam propria tua verba, quæ sic habent: *Et si quando post diutinam investigationem accideret, ut naturalis mea scientia videretur cum hoc Verbo vel pugnare, vel non satis bene, etc., illud Verbum*

---

* Autographon hæc habet: *Indien UE. niet onder couvert aen myn schryft, soo gelieft te schryven aen Willem van Blyenbergh pontgaerder by de groote kerck, dord' 19. Feb'.* 1665.

** Versionem fecit ipse auctor, quare ejus verba in margine Ed. Belg. passim laudantur.

tantæ apud me est authoritatis, ut conceptus, quos existimo clare percipere, mihi potius suspecti sint, etc. Adeo ut tua tantum verba breviter repetierim, nec propterea credo, me ulla in re iræ causam præbuisse; eo magis quod ea tanquam rationem adducebam, quibus magnum nostrum dissensum ostenderem.

Porro, quia in calce secundæ Epistolæ scripseras, te tantummodo sperare et optare, ut in fide ac spe perseveres, atque reliqua, quæ nobis invicem de intellectu naturali persuademus, tibi esse indifferentia; animo volvebam, uti et jam revolvo, meas nulli usui futuras, mihique ea de causa consultum magis esse, ut studia (quæ alioqui tamdiu intermittere cogor) non negligerem propter res, quæ nullum fructum possunt largiri. Nec hoc primæ Epistolæ meæ contrariatur: quia ibi te ut merum Philosophum, qui (sicuti haud pauci, qui se Christianos autumant, concedunt) nullum alium veritatis Lydium habet lapidem præter naturalem intellectum, non vero Theologiam, considerabam. Sed de hac re me aliter edocuisti, simulque ostendisti, quod fundamentum, cui nostram amicitiam superædificare animus erat, non ut arbitrabar esset jactum.

Denique, reliqua quod attinet, ea plerumque tali modo inter disputandum contingunt, ut propterea humanitatis limites non transgrediamur, et hac de causa in secunda tua Epistola, nec non in hac, his similia, tanquam non animadversa, prætermittam. Hæc de tua offensione, ut me ei nullam dedisse causam ostenderem, multo minus me ferre haud posse, ut mihi quisquam obloquatur. Nunc, quo ad tuas objectiones rursus respondeam, me converto.

Statuo ergo primo, Deum absolute et revera causam esse omnium, quæ essentiam habent, quæcunque etiam illa sint. Si jam poteris demonstrare, Malum, Errorem, Scelera, etc. quicquam esse, quod essentiam exprimit, tibi penitus concedam, Deum scelerum, mali, erroris, etc. causam esse. Videor mihi sufficienter ostendisse, id, quod formam mali, erroris, sceleris ponit, non in aliquo, quod essentiam exprimit, consistere, ideoque dici non posse, Deum ejus esse causam. Neronis, verbi gratia, matricidium, quatenus aliquid positivum comprehendebat, scelus non erat: nam facinus externum fecit, simulque intentionem ad trucidandam Matrem Orestes habuit, et tamen, saltem uti Nero, ita non accusatur. Quodnam ergo Neronis scelus? Non aliud, quam quod hoc facinore ostenderet se ingratum, immisericordem, ac inobedientem esse. Certum autem est, nihil horum aliquid essentiæ exprimere, et idcirco Deum eorum etiam non fuisse causam, licet causa actûs et intentionis Neronis fuerit.

Porro velim hîc notari, nos, dum Philosophice loquimur, non debere Phrasibus Theologiæ uti: Nam, quia Theologia Deum passim, nec temere, ut hominem perfectum repræsentat, propterea opportunum est, ut in Theologia dicatur, Deum quicquam cupere, Deum tædio operibus improborum affici, et proborum delectari; in Philosophia vero, ubi clare percipimus, quod Deo illa attributa, quæ hominem perfectum reddunt, tam ægre possunt tribui et adsignari, quam si ea, quæ elephantum asinumve perficiunt, homini tribueremus; ibi hæc et his similia verba nullum obtinent locum, nec ibi sine nostrorum conceptuum summa confusione ea usurpare licet. Quare Philosophice loquendo dici nequit, Deum a quoquam quicquam petere, neque, ei tædiosum aut gratum quid esse; hæc quippe omnia humana sunt attributa, quæ in Deo locum non habent.

Notari tandem voluissem, quod, quamvis opera proborum (hoc est, eorum, qui claram Dei habent ideam, ad quam cuncta eorum opera, ut et cogitationes determinantur) et improborum (hoc est, eorum, qui Dei ideam haud possident, sed tantum rerum terrenarum ideas, ad quas eorum opera cogitationesque determinantur), et denique omnium eorum, quæ sunt, ex Dei æternis legibus et Decretis necessario profluant, continuoque a Deo dependeant; attamen non solum gradibus, sed et essentia ab invicem differunt. Licet etenim mus æque ac angelus, et æque Tristitia ac Lætitia, a Deo dependeant, nequit tamen mus species angeli, et Tristitia species Lætitiæ esse. Hisce opinor me tuis Objectionibus (si eas probe intellexi; quippe interdum dubius hæreo, num conclusiones, quas inde deducis, non differant ab ipsa Propositione, quam demonstrare suscipis) respondisse.

Verum illud clarius patebit, si ad Quæstiones propositas ex his fundamentis respondeam. Prima est, an occidere Deo adeo acceptum sit, ac eleemosynas elargiri? altera est, an furari Dei respectu æque bonum sit, ac justum esse? tertia denique est, an, si daretur animus, cum cujus singulari natura non pugnaret, sed conveniret, libidinibus obtemperare et scelera perpetrare, an in eo, inquam, ratio Virtutis daretur, quæ ipsi, ut bonum faceret et malum omitteret, persuaderet?

Ad primam hoc do responsum, me (Philosophice loquendo), quid his verbis, *Deo acceptum esse*, velis, nescire. Si roges, an Deus hunc non odio habeat, illum vero diligat? an Deum alius contumelia affecerit, alius favore prosecutus fuerit? respondeo, quod non. Si vero Quæstio est, numne homines, qui occidunt,

tantæ apud me est authoritatis, ut conceptus, quos existimo clare percipere, mihi potius suspecti sint, etc. Adeo ut tua tantum verba breviter repetierim, nec propterea credo, me ulla in re iræ causam præbuisse; eo magis quod ea tanquam rationem adducebam, quibus magnum nostrum dissensum ostenderem.

Porro, quia in calce secundæ Epistolæ scripseras, te tantummodo sperare et optare, ut in fide ac spe perseveres, atque reliqua, quæ nobis invicem de intellectu naturali persuademus, tibi esse indifferentia; animo volvebam, uti et jam revolvo, meas nulli usui futuras, mihique ea de causa consultum magis esse, ut studia (quæ alioqui tamdiu intermittere cogor) non negligerem propter res, quæ nullum fructum possunt largiri. Nec hoc primæ Epistolæ meæ contrariatur: quia ibi te ut merum Philosophum, qui (sicuti haud pauci, qui se Christianos autumant, concedunt) nullum alium veritatis Lydium habet lapidem præter naturalem intellectum, non vero Theologiam, considerabam. Sed de hac re me aliter edocuisti, simulque ostendisti, quod fundamentum, cui nostram amicitiam superædificare animus erat, non ut arbitrabar esset jactum.

Denique, reliqua quod attinet, ea plerumque tali modo inter disputandum contingunt, ut propterea humanitatis limites non transgrediamur, et hac de causa in secunda tua Epistola, nec non in hac, his similia, tanquam non animadversa, prætermittam. Hæc de tua offensione, ut me ei nullam dedisse causam ostenderem, multo minus me ferre haud posse, ut mihi quisquam obloquatur. Nunc, quo ad tuas objectiones rursus respondeam, me converto.

Statuo ergo primo, Deum absolute et revera causam esse omnium, quæ essentiam habent, quæcunque etiam illa sint. Si jam poteris demonstrare, Malum, Errorem, Scelera, etc. quicquam esse, quod essentiam exprimit, tibi penitus concedam, Deum scelerum, mali, erroris, etc. causam esse. Videor mihi sufficienter ostendisse, id, quod formam mali, erroris, sceleris ponit, non in aliquo, quod essentiam exprimit, consistere, ideoque dici non posse, Deum ejus esse causam. Neronis, verbi gratia, matricidium, quatenus aliquid positivum comprehendebat, scelus non erat: nam facinus externum fecit, simulque intentionem ad trucidandam Matrem Orestes habuit, et tamen, saltem uti Nero, ita non accusatur. Quodnam ergo Neronis scelus? Non aliud, quam quod hoc facinore ostenderet se ingratum, immisericordem, ac inobedientem esse. Certum autem est, nihil horum aliquid essentiæ exprimere, et idcirco Deum eorum etiam non fuisse causam, licet causa actûs et intentionis Neronis fuerit.

Porro velim hîc notari, nos, dum Philosophice loquimur, non debere Phrasibus Theologiæ uti: Nam, quia Theologia Deum passim, nec temere, ut hominem perfectum repræsentat, propterea opportunum est, ut in Theologia dicatur, Deum quicquam cupere, Deum tædio operibus improborum affici, et proborum delectari; in Philosophia vero, ubi clare percipimus, quod Deo illa attributa, quæ hominem perfectum reddunt, tam ægre possunt tribui et adsignari, quam si ea, quæ elephantum asinumve perficiunt, homini tribueremus; ibi hæc et his similia verba nullum obtinent locum, nec ibi sine nostrorum conceptuum summa confusione ea usurpare licet. Quare Philosophice loquendo dici nequit, Deum a quoquam quicquam petere, neque, ei tædiosum aut gratum quid esse; hæc quippe omnia humana sunt attributa, quæ in Deo locum non habent.

Notari tandem voluissem, quod, quamvis opera proborum (hoc est, eorum, qui claram Dei habent ideam, ad quam cuncta eorum opera, ut et cogitationes determinantur) et improborum (hoc est, eorum, qui Dei ideam haud possident, sed tantum rerum terrenarum ideas, ad quas eorum opera cogitationesque determinantur), et denique omnium eorum, quæ sunt, ex Dei æternis legibus et Decretis necessario profluant, continuoque a Deo dependeant; attamen non solum gradibus, sed et essentia ab invicem differunt. Licet etenim mus æque ac angelus, et æque Tristitia ac Lætitia, a Deo dependeant, nequit tamen mus species angeli, et Tristitia species Lætitiæ esse. Hisce opinor me tuis Objectionibus (si eas probe intellexi; quippe interdum dubius hæreo, num conclusiones, quas inde deducis, non differant ab ipsa Propositione, quam demonstrare suscipis) respondisse.

Verum illud clarius patebit, si ad Quæstiones propositas ex his fundamentis respondeam. Prima est, an occidere Deo adeo acceptum sit, ac eleemosynas elargiri? altera est, an furari Dei respectu æque bonum sit, ac justum esse? tertia denique est, an, si daretur animus, cum cujus singulari natura non pugnaret, sed conveniret, libidinibus obtemperare et scelera perpetrare, an in eo, inquam, ratio Virtutis daretur, quæ ipsi, ut bonum faceret et malum omitteret, persuaderet?

Ad primam hoc do responsum, me (Philosophice loquendo), quid his verbis, *Deo acceptum esse*, velis, nescire. Si roges, an Deus hunc non odio habeat, illum vero diligat? an Deum alius contumelia affecerit, alius favore prosecutus fuerit? respondeo, quod non. Si vero Quæstio est, numne homines, qui occidunt,

et eleemosynas distribuunt, æque probi et perfecti sint? Rursus negando respondeo.

Ad secundam regero: *si bonum respectu Dei* inferat, justum aliquid boni Deo præstare, et furem aliquid mali, respondeo, neque justum neque furem in Deo delectationem aut tædium posse causari; si vero quæratur, an utrumque illud opus, quatenus aliquid reale et a Deo causatum est, æque sit perfectum? dico, si ad opera tantum animum advertamus, et ad talem modum, posse fieri, ut utrumque æque sit perfectum. Si igitur interroges, numne fur et justus æque sint perfecti beatique? respondeo, non. Per justum namque eum intelligo, qui constanter cupit, ut unusquisque, quod suum est, possideat; quam Cupiditatem ego in mea Ethica (necdum edita) in piis ex clara, quam de seipsis et Deo habent, cognitione necessario originem ducere, demonstro. Et, quoniam ejus generis cupiditatem fur non habet, necessario Dei et sui ipsius cognitione, hoc est, primario, quod nos homines reddit, destituitur. Si tamen ulterius quæras, quid te queat movere, ut magis hoc opus, quod Virtutem nuncupo, quam aliud facias? dico, me non posse scire, qua via, ex infinitis, Deus utatur, ut te ad hoc opus determinet. Posset esse, ut Deus tibi clare sui ideam impresserit, ut mundum oblivioni propter sui amorem traderes, reliquosque homines sicut te ipsum amares; et perspicuum est, hujusmodi animi Constitutionem cum cæteris omnibus, quæ malæ vocantur, pugnare, et ea de causa in uno subjecto non posse esse. Porro fundamenta Ethices explicandi, et etiam cuncta mea dicta demonstrandi, non est hic locus, quia tantum in eo sum, ut ad Quæstiones tuas responsum dem, et eas a me avertam arceamque.

Quantum denique tertiam Quæstionem attinet, ea contradictionem supponit, mihique æque videbatur, ac si quis rogaret: Si melius cum alicujus natura conveniret, ut seipsum suspenderet, an rationes darentur, ut se non suspenderet? Verum, ejusmodi dari naturam, sit possibile; tunc affirmo (etiamsi liberum arbitrium concederem, sive non concederem), si quis videt, se commodius in cruce posse vivere, quam mensæ suæ accumbentem, eum stultissime agere, si se ipsum non suspenderet; et is, qui clare videret, se scelera patrando revera perfectiore et meliore vita vel essentia, quam virtutem sectando, posse frui, is etiam stultus foret, si illa non faceret. Nam scelera respectu istiusmodi naturæ humanæ perversæ virtus essent.

Ad aliam Quæstionem, quam calci Epistolæ addidisti, quia unâ horâ vel centum ejus generis quærere possemus, nec tamen

unquam ad conclusionem unius perveniremus, et ipse responsionem non adeo urges, non respondebo; hoc tempore tantum dicam, etc.

Addimus epistolam Hollandicam ex autographo, quod m. Januario anni 1860 in auctione librorum MSS. J. J. van Voorst, deinde penes Feuillet de Conches Parisiensem fuit, nunc est Caroli Meinert Dessaviensis.

Mijnheer en Vrient,

Dese week heb ik twe brieven van U.E. ontfangen, den eenen van den 9 maart, die maar diende om my van de anderen van 19 februarii, die mij van schiedam gesonden is, te verwittigen. in dese laatste sie ik, dat U.E. klaagt over hetgeen ik geseit heb, dat geen demonstratie by hem plaats kan hebben, etc^{a}. als of ik dat sou geseit hebben ten opsight van myn reden, om datse ten eerste niet voldaan en hebben, dat var' van myn meening is. maar ik had mijn oogmerk op syn aygen woorden, die aldus luyden. en wanneer na een lang ondersoek moght gebeuren, dat myn natuurlyk kennis of scheen te streiden met dit woort, of niet al te wel etc^{a}. so heeft dit woort so veel aansien by my, dat de begrippen, die ik meen klaar te sien liever suspecteert etc^{a}. *so dat ik int kort sleghts gerepiteert heb U.E. aygen seggen. en daarom niet geloof, dat ik daar me' de minste reede van offensie gaf. te meer om dat ik dat toen als reeden broght, om ons groot verschil te toonen. vorders dewyl U.E. aan't eint van syn tweeden brief gesyt had, dat syn wens alleen in syn geloof, en hoop te volharden, en dat de rest, dat wy malkander wys maaken aangaande het natuurlyk verstant hem indifferent is; so docht ik, gelyk ik noch denk, dat myn schryven tot geen nut en kan strekken, en derhalve my raatsamer was, myn studie, (die ik anders so lang moet laaten) niet te versuymen om saaken, die geen nut konnen geeven. en dit stryt niet tegen myn eerste brief, dewyl ik daar U.E. aanmerkte als een puur philosooph, die (gelyk veel, die sigh Christenen aghten, toestaan) geen andere toetsteen van de waarhyt heeft als het natuurlyk verstant, en niet de theologie. waarvan U.E. my anders onderrighte, toonende met eene, hoe de gront, waarop ik onse vrientschap meende te bouwen, niet en lach gelijk ik docht. eindelyk wat de rest belangt, dat valt so gemeenlyk onder het*

disputeeren, sonder daarom de paalen van beleefthyt te buyten te gaan. en om dese reeden heb ik ook diergelyken in U.E. tweeden brief, en sal ook in dese ongemerkt laaten gaan. dit is aangaande U.E. misnoeging, om te toonen dat ik er geen reeden toe gegeven heb, en veel min om van my te denken dat ik geen tegensprooken en kan leyen. ik sal nu tot de objectien keeren, om die weer te aantwoorde. vooreerst dan seg ik dat got absoluytlyk effectivelyk oorsaak *is van al, dat wesen heeft, het sy ook wat het sy. kan U.E. nu toonen dat quaat, dooling, schellemstukken, etc*[a]*. iet is dat wesen uyt drukt, so sal ik hem volkomentlyk toestaan, dat got oorsaak van schellemstukken, quaat, dooling, etc*[a]*. is. voor my. my dunkt, dat ik genoeghsaam getoont heb, dat, datgeenen, dat de gedaante van quaat, dooling, schellemstukken het, niet bestaat in iet dat wesen uytdrukt. en derhalven kant men niet seggen, dat got er oorsaak van is. by voorbeelt, de moedermoort van Nero, voor so veel die iet stelligs begreep, en was geen schellemstuk. want de uyterlyke daat, en met eenen de intentien om de moeder te vermoorde heeft Orestes ook gehad, en evenwel wort hy, ten minste als Nero, niet beschuldigt. wat was dan de schellemstuk van Nero? niet anders, als dat hy met dat werk getoont heeft, dat hy ondankbaar, onbarmhartig, ongehoorzaam was. en 't is seeker, dat geen van dese dingen eenig wesen uyt drukken, en derhalven is er got ook geen oorsaak van geweest, maar wel van de daat, en intentie van Nero. vorders wou ik hier aangemerkt hebben, dat wy, terwyl we philosoophs spreeken, niet mosten gebruyken de manieren van spreeken van de theologie, want dewyl de theologie heeft doorgans, en dat niet sonder reeden, got als een volmaakt mens uyt gebeelt, daarom komt het wel in de theologie te pas, dat men seyt, dat got iet begeert, dat got verdriet schept in de werke van de godeloose, en vermaak in die van de vroomen; maar in de philosophie daar men klaar verstaat dat men got die attributa, die een mens volmaakt maken, so quaalik kan toepassen, als dat men die, die een olyphant of een esel volmaakt maaken, een mens sou willen toepassen: daar hebben dese, en diergelyke woorden geen plaats, en men kan se daar niet gebruiken sonder onse conceptie seer te verwarren. derhalve, philosophlykwys sprekende en kan men niet seggen dat got van iet iet begeert, noch dat hem iet verdrietigh of aangenaam is; want dat syn altemaal menselyke attributa, die in got geen plaats en hebben. eindelyk wou ik aangemerkt hebben, dat schoon de werken van de vroomen (dat is, van die, die gots denkbeeld klaarlyk hebben, na*

welk al haar werke, en gedaghten gedetermineert worden) en van de godeloose, (dat is, van die, die gots denkbeelt niet en hebben, maar alleen verwarde denkbeelde van de aartse dingen. na de welke al haar werken en gedagten gedetermineert worden) en eindlyk van al wat er is, uyt gots eewige wetten, en besluyt nootsaaklyk volgen, en van got geduurigh afhangen; niet te min verschillen se van malkander niet alleen gradibus, maar ook essentieelyk. want schoon 't een muys van got so wel afhangt, als een engel, en de droefheit als de blyschap, daarom kan niet een muys een soort van engelen wesen, noch de droefhyt een soort van blyschap. en hier mede meen ik op U objectien (so ik die wel verstaan heb, want ik twyfel somtyts of de conclusiën, die gy uyt trekt, niet en verschillen van het voorstel dat U.E. te bewyse neemt) geaantwoor te hebben. doch het sal beeter bleiken, als ik volgens dese gronden aantwoort op de vraagens, die U.E. my voorstelt. als 1. of doot slaan got so aangenaam is als aalmoese geven? 2. of steelen ten aspecten gots so goet is als reghtvaerdigh te wesen? 3. indien 'er een gemoet was tegen wien bysonderen natuur het niet en street, maar met deselve oover een kwam om wellusten, en schellemstukken te pleegen, of daar een reden van deugt is, die hem soude moeten beweegen, om goet te doen en quaat te laaten? op de eerste dan seg ik, dat ik niet weet (philosoophlyk spreekende) wat U.E. meent by aangenaam in got. indien de vraag is of got de een niet en haat en den anderen lief heeft? of de een got niet spyt gedaan heeft, en de ander een faveur? ik aantwoort neen. en indien de vraag is, of die mannen, die doot slaat, en die aalmoesen geeft, niet eeven goet, of volmaakt syn? ik seg weer van neen. wat de twede belangt, daarop seg ik, indien goet ten opsight van got *te seggen is, dat de reghtvaardige got eenig goet doet, en de dief eenig quaat, ik antwoort, dat de reghtvaardige, noch de dief vermaak, noch verdriet in got konnen veroorsaaken, maar indien de vraag is, of die twee werken, voor so veel se iet saaklyk syn, en van got veroorsaakt, niet eeven volmaakt syn? dan seg ik, indien men op de werken alleen, en op so een wys let, dat het wel wesen kan, dat se bayegaar eeven volmaakt syn.* indien ghij dan vraaght of dan den dief, en den reghtvaardigh, niet eeven volmaakt en saligh syn? daarop aantwoord ik van neen. want by een reghtvaardig versta ik een, die vast begeert, dat elk het syne besit, welke begeerte ik in mijn Ethica (die ik noch niet uytgegeven heb) toon nootsaaklyk in de vroomen te ontstaan uyt een klaare kennis, die sy van haar selefs, en van got hebben.

en mits den dief sodanige begeerte niet en heeft, so ontbeert hy nootsaaklyk de kennis van got, en van sigh selve, dat is, het voornaamste, dat ons mensen maakt. *indien gy noch eevenwel vraagt wat u kan moveeren het werk, dat ik deugt noemt meerder te doen als het ander? daartoe seg ik, dat ik niet kan weeten wat wegh van oneindlike, die 'r syn, got gebruykt, om u tot sodanige werke te determineeren. het kan syn, dat got syn denkbeelt in U.E. klaar geprent heeft, en door syn liefde u de werelt doen vergeeten, en den rest van de mensen doen beminnen gelyk u selfs; en 't is klaar dat so een constitutie van gemoet, tegen al de andere die men quaat noemt stryt, en derhalve en konnense in een subject niet wesen. vorders is hier de plaats niet om de gronden van de Ethica te verklaaren, noch ook om al het geen ik seg te bewyse, dewyl ik maar bezigh ben om slechts op U.E. objectien te aantwoorde, en die van my af te keeren. wat eindlik de 3. vraag belangt, die supponeert een contradictie, en 't lyk my eeven als of my iemant vraagde, indien 't met de natuur van iemant beter over een kwam, dat hy sigh ophing, of er reeden souden syn dat hy sigh niet ophing? doch laat het moogelyk syn, dat 'er so een natuur gegeeven wert. dan seg ik, (alwaar't ik de vryen wil tostont of niet) dat, indien iemant siet, dat hy aan de galgh beeter kan leeven, als aan syn tafel, hy seer geklyk doen sou, dat hy sigh niet en ging ophangen; en die klaar sag, dat hy, met schellemstukken te pleegen, in der daat volmaakter, en beeter leeven, of weesen genieten sou, als met de deugt te volgen, die sou ook een gek syn indien hy se niet en pleeg. want de schellemstukken souden deugt syn ten opsight van so een verkeerde menselyke natuur. wat de anderen vraagen belangt, die U.E. aan't eint van syn brief gevoegt heeft, mits men so wel hondert op een uur sou konnen vraagen, sonder dat men oyt tot besluyt van eenig ding kwaam, en U.E. selfs op de aantwoort niet veel en dringt, so sal ik se onbeaantwoort laate blyve. en voor dees' tyt maar seggen dat ik U.E. tegen die tyt, die hy my apunteert, verwaghten sal, en dat hy my seer welckom wesen sal. toch ik wou wel, dat het in't kort moght wesen, om dat ik alre dreigt voor een week of twee na Amsterdam te gaan. ik bleif ondertussen na harteleike groetenisse*

U. E. V. E. D.

B. de Spinoza.

Voorburgh den 13 maart 1665.

EPISTOLA XXIV (OLIM XXXVII).

Viro Clarissimo

B. D. S.

GUILIELMUS DE BLYENBERGH.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Mi Domine et amice,

Ubi tua honorabar præsentia, ut in ea perseverarem non tempus, multo minus memoria permittebat, ut quæ colloquentes tractavimus ei mandarem; licet ego quam primum a te discesseram, omnes memoriæ vires, quo audita retinerem, colligerem. In proximum ergo profectus locum tuas opiniones chartæ mandare conabar; sed experiebar tunc, me revera ne quartam quidem tractatorum partem retinuisse; adeo ut tibi sim excusandus, si adhuc semel, tantum quærendo de iis, in quibus mentem tuam vel non bene perceperim, vel non bene retinuerim, tibi molestus sim. Optem, ut hunc laborem aliquo beneficio tibi compensare facultas daretur.

Primum erat, quomodo, ubi Principia, et Cogitata tua Metaphysica lego, quæ tua, quæque Cartesii sit sententia, internoscere possim?

Secundum, an proprie detur error, et in quo consistat?

Tertium, qua ratione statuas, voluntatem non esse liberam.

Quartum, quid his verbis, quæ L. M. in Præfatione tuo nomine scripsit, intelligas, nempe, *Cum contrà author noster admittat quidem in Rerum Natura esse substantiam cogitantem, attamen neget illam constituere essentiam Mentis humanæ, sed statuat, eodem modo, quo extensio nullis limitibus determinata est, cogitationem etiam nullis limitibus determinari; adeoque, quemadmodum Corpus humanum non est absolute, sed tantum certo modo secundum leges naturæ extensæ per motum et quietem determinata extensio, sic etiam Mentem sive animam humanam non esse absolute, sed tantum secundum leges naturæ cogitantis per ideas certo modo determinatam cogitationem; quæ necessario dari concluditur, ubi Corpus humanum existere incipit.* Unde

* Ab amicis facta. Autographon, quod hodie una cum Ep. XX et XXII Amstelodami servatur, in Ed. Belg. expressum est.

sequi videtur, sicut Corpus humanum ex millenis compositum est corporibus, ita etiam humanam Mentem ex millenis constare cogitationibus; et, quemadmodum humanum Corpus in millena resolvitur, unde componebatur, corpora, sic etiam Mentem nostram, ubi corpus deserit, in tam multiplices, ex quibus constabat, cogitationes resolvi; et, sicuti resolutæ humani nostri Corporis partes non amplius unitæ manent, sed alia corpora inter ea se insinuant, ita sequi quoque videtur, Mente nostra dissoluta, illas innumeras cogitationes, quibus constabat, non amplius combinatas, sed divisas esse; et, quemadmodum corpora soluta corpora quidem manent, sed non humana, ita a morte quoque nostram substantiam cogitantem quidem resolvi, ut cogitationes vel substantiæ cogitantes maneant, non vero ita, ut essentia erat earum, quum Mens humana dicebantur. Unde mihi videtur, ac si statueres, substantiam hominis cogitantem mutari, et instar corporum resolvi, quin imo quasdam ita, ut de impiis (ni me fallat memoria) affirmabas, omnino perire, nullamque sibi retinere cogitationem reliquam. Et sicut D. des Cartes, ut L. M. habet, Mentem esse substantiam absolute cogitantem tantum præsupponit, ita et Tu et L. M. præsupponitis maximam partem uti mihi videmini: quare tuam hoc in negotio mentem clare non percipio.

Quintum est, quod, tam in colloquio quam in postrema tua Epistola, 13. Martii scripta, statuis, ex clara Dei et nostri cognitione oriri Constantiam, qua, ut quilibet suum sibi habeat, cupimus: Verum hic explicandum restat, qua ratione Dei et nostri cognitio in nobis constantem voluntatem producat, ut unusquisque, quod suum est, possideat; hoc est, qua via id ex Dei cognitione fluat, vel nos obstringat, ut virtutem amemus, et ea negligamus opera, quæ vitia dicimus; et unde procedat (quandoquidem occidere et furari, juxta te, æque quid positivum, ac eleëmosynas dare, comprehendant), cur cædem committere non tantum perfectionis, beatitudinis, et acquiescentiæ, quantum eleemosynas distribuere, involvat. Dices forte, ut in postrema, quæ 13. Martii consignata est, hanc quæstionem ad Ethicam spectare, eamque inibi a te moveri; verum quum sine hujus Quæstionis, ut et præcedentium, elucidatione ego tuam nequeam percipere mentem, quin semper absurditates supersint, quas conciliare non possum, amice rogo ut latius mihi ad eas respondeas; præsertim ut præcipuas quasdam Definitiones, Postulata, et Axiomata, quibus tua Ethica, et hæc imprimis Quæstio innititur, proponas et explanes. Forte, quia labor

deterret, te excusabis; verum ut meæ satisfacias petitioni saltem hac vice flagito, eo quod absque ultimæ Quæstionis solutione mentem tuam nunquam recte sim percepturus. Optem, ut laborem tuum aliquo beneficio compensare liceret. Tempus duarum triumve septimanarum præscribere non audeo; tantum ut ante iter tuum Amstelædamense ad has responsum des, requiro. Hoc ubi præstiteris, me tibi summopere devincies, egoque ostendam me esse et permanere,

Mi Domine,

Tuum ad quævis officia paratissimum

G. de Blyenbergh.

Dordraci 27. Martii, 1665.

Epistolæ inscriptio.

Mijn heer
d' heer Benedictus de
Spinosa, present
Tot
Voorburgh
pr couverto

Epistola XXV (olim xii).

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Vir Clarissime, mihique Amicissime,

Gaudebam magnopere, cum ex nuperis Domini Serrarii literis intelligerem, te vivere et valere, et Oldenburgii tui memorem esse; sed simul graviter fortunam meam (si fas est tali vocabulo uti) accusabam, qua factum est, ut per tot mensium spatium, commercio illo suavissimo, quo antehac tecum utebar, privatus fuerim. Tum occupationum turba, tum calamitatum domesticarum immanitas culpandæ sunt; meum quippe erga te studium amplissimum fidaque amicitia firmo semper stabunt talo, et inconcussa perennabunt. Dominus Boylius et ego non raro de te, tua Eruditione, et profundis meditationibus confabulamur.

Vellemus ingenii tui fœtus excludi, et doctorum amplexibus commendari, teque hac in re exspectationi nostræ facturum satis confidimus. Non est quod Domini Boylii diatriba de Nitro, deque Firmitate et Fluiditate apud vos imprimatur: hic quippe Latino sermone jam excusa est, nec nisi commoditas deest exemplaria ad vos transvehendi. Rogo igitur, ne permittas, ut quis typographus vestras tale quid aggrediatur. Idem Boylius Tractatum insignem de Coloribus in lucem emisit, et Anglice et Latine, simul et Historiam Experimentalem de Frigore, Thermometris, etc., ubi multa præclara, multa nova. Nil nisi bellum hoc infaustum obstat, quo minus libri ad vos transmittantur. Prodiit etiam Tractatus quidam insignis de sexaginta observationibus Microscopicis, ubi multa audacter, sed Philosophice (juxta tamen principia Mechanica) disseruntur. Spero, Bibliopolas nostros viam inventuros, horum omnium exemplaria ad Vos expediendi. Ego, quid tu nuper egeris, vel sub manu habeas, accipere a manu tua propria aveo, qui sum

Tui Studiosissimus et Amantissimus

HENR. OLDENBURG.

Londini die 28. April. 1665.

EPISTOLA XXVI (OLIM XIII).

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Amice integerrime,

Paucis ante diebus amicus quidam epistolam tuam 28. Aprilis, quam a Bibliopola Amstelædamensi, qui eam sine dubio a. D. Ser. * acceperat, sibi traditam ajebat. Gavisus sum summopere, quod tandem ex te ipso intelligere licuit, te bene valere, tuumque erga me animum benevolum eundem atque olim esse. Ego

* Domino Serrario.

sane, quotiescunque data fuit occasio, D. Ser. et Christian. Hugenium Z. D. *, qui etiam te novisse mihi dixerat, de te tuaque valetudine rogare non desii. Ab eodem D. Hugenio etiam intellexi, eruditissimum D. Boylium vivere, et in lucem emisisse Tractatum illum insignem de Coloribus Anglice, quem ille mihi commodato daret, si linguam Anglicam callerem. Gaudeo igitur ex te scire, hunc Tractatum, simul cum illo altero de Frigore et Thermometris, de quo nondum audiveram, Latina civitate donatos, et publici juris factos. Liber de observationibus microscopicis etiam penes D. Hugenium est, sed ni fallor Anglice. Mira quidem mihi de hisce microscopiis narravit, et simul de Telescopiis quibusdam in Italia elaboratis, quibus Eclypses in Jove ab interpositione Satellitum observare potuerunt, ac etiam umbram quandam in Saturno, tanquam ab annulo factam. Quorum occasione non satis possum mirari Cartesii præcipitantiam, qui ait, causam, cur Planetæ juxta Saturnum (ejus enim ansas Planetas esse putavit, forte quia eas Saturnum tangere nunquam observavit) non moventur, posse esse, quod Saturnus circa proprium axem non gyret, cum hoc cum suis principiis parum conveniat, tum quia ex suis principiis facillime ansarum causam explicare potüerat, nisi præjudicio laboraret, etc.

Epistola XXVII (olim xxxviii).

Humanissimo Ornatissimoque Viro

GUILIELMO DE BLYENBERGH

B. D. S.

Responsio ad Epistolam XXIV.

Versio.

Mi Domine et Amice,

Ubi tua, 27. Martii ad me data, mihi tradebatur, ut Amstelædamum proficiscerer, in procinctu stabam. Quare, ubi dimidium ejus perlegeram, domi relinquebam, donec rediissem, ut tum responderem; quoniam putabam, eam nihil nisi Quæ-

* Zeelhemi Dominum.

stiones, ad primam spectantes controversiam, comprehendere. Ego vero postea eam perlegens longe aliud ejus argumentum esse deprehendebam, in eaque non modo probationem eorum, quæ in Præfatione mearum Demonstrationum Geometricarum in Cartesii Principia curavi scribi: eo tantum fine, ut meam sententiam cuilibet indicarem, non vero probarem et hominibus persuaderem: sed etiam magnam Ethices partem, quæ, ut cuivis notum, Metaphysicâ et Physicâ fundari debet, desiderari. Qua de causa, ut tuis facerem satis quæstionibus, a me impetrare non potui, sed occasionem exspectare volui, quo amicissime coram, ut postulato desistas, a te peterem, meæ negationis rationem darem, et denique ostenderem, eas ad primæ nostræ controversiæ solutionem non facere, sed econtra maximam partem a solutione istius litis pendere. Tantum ergo abest, ut mea opinio, rerum necessitatem spectans, sine iis non possit percipi; quia hæ revera percipi nequeunt, antequam ea in antecessum intelligatur. Antequam vero offerebatur occasio, hac hebdomada alterum adhuc mihi tradebatur epistolium, quod aliquam displicentiam, ex nimia mora, præ se ferre videtur. Et ideo hæc pauca ad te scribere necessitas me coëgit, ut de proposito et decreto meo certiorem, ut jam reddidi, te redderem. Spero te, negotio perpenso, ultro a tua petitione destiturum, et tamen animum in me propensum servaturum. Ego a mea parte pro viribus meis in omnibus demonstrabo, me esse, etc.

Ejusdem Epistolæ verba Hollandica ex autographo Bibl. Univ. Lugd. Bat. repetita hæc sunt.

Myn Heer, en Vrient.

Toen ik U.E. brief van den 27. *maart ontfing, was op myn vertrek na Amsterdam, en derl:alve ik die maar half gelesen t'huys liet om tegen myn wederkomste te beaantwoorde, denkende dat se niet anders begreep als dingen noopende de eerste questien, maar die daar na lesende, bevontse van een heel anderen inhout; en niet alleen het bewys van die dingen versoekende, die alleen om ieder van myn gevoelen, en meening te waarschouwen, maar niet omse te bewyse, noch om te verklaaren, heb in de voorreeden laaten setten, maar ook van een groot deel van de Ethica, die, gelyk een ieder weet, op de metaphisica, en phisica gegront moet werden. en derhalve heb niet konnen resolveren daar op te voldoen, maar gelegenthyt gewenst, om mondeling op het vriendlykst te moogen versoeken van u versoek te willen afstaan, en dan sou ik met eenen reden van myn wygering geven, en eindlyk*

toonen, dat die dingen tot de solutie van U.E. eerste questie niet en doen, maar in tegendeel de meeste van die questie af te hangen. so dat het var is, dat myn meening aangaande de nootsaaklikhyt der dingen sonder de solutie van dese niewe vraagens niet sou konnen verstaan werden, dewyl de solutie van dese, en wat 'er toe behoort, niet kan gevat werden sonder dat men die nootsaaklikheyt ter degen verstaat. want gelyk U.E. weet der dingen nootsaaklikhyt raak de methaphisica, en de kennis van die moet altyt voor af gaan. doch eer ik die gewenste gelegenthyt heb konnen krygen, heb ik dese week weer een brief onder cubert van myn hospes ontfangen, die eenige misnoeging, door het lang waghten veroorsaakt, schynt te toonen, en daarom my genootsaakt heeft dese wynigen regels te schryven, om myn resolutie, en voorneem in't kort te seggen, gelyk ik nu al gedaan heb. Wil hoope, dat U.E. de saak ooverwoogen hebbende sal van syn versoek williglyk afstaan, en niet te min syn goede genegenthyt mywaart behowe. van myn kant in al wat ik kan of mag sal toonen dat ik ben

U. E. toegenegen V. E. Dr.
B. DE SPINOZA.

Voorburg den 3. Juni 1665.

EPISTOLA XXVIII.

VIRO ANONYMO (BRESSERO UT VIDETUR *)

B. D. S.

Ex autographo quod Amstelodami servatur.

Nescio an mej prorsus oblitus sis, multa tamen concurrunt, quæ suspicionem afferunt. primo cum profecturus tibi valedicere volebam, et te a te ipso invitatus domi sine dubio offendere putabam, Hagam petiisse intellexi, revertor Voorburgum nullus dubitans, quin hic saltem in transitu nos inviseres. at tu, si Diis placet, insalutato amico domum reversus es. tres denique septimanas expectavi, nec hoc temporis litteras tuas videre contigit. Si igitur opinionem hanc meam a te amotam vis, tuis

*) Cf. Ep. XXXVII.

litteris facile amovebis, quibus etiam indicare poteris modum instituendi commercium nostrum epistolicum, de quo semel in tuis ædibus locuti sumus. Velim interim te enixe rogatum habere, imo jam per nostram amicitiam te oro, rogoque, ut serium opus vero studio navare velis. atque intellectus, animæque cultui meliorem vitæ partem sacrare digneris. jam inquam dum tempus est, et antequam de tempore, imo de te lapso conqueraris. porro ut de commercio nostro instituendo aliquid dicam, quo liberius mihi scribere audeas, scias me antehac suspicatum fuisse, et fere pro certo habeo, te tuo ingenio aliquomodo et magis quam par est diffidere, et vereri, ne aliquid roges, aut proponas, quod virum doctum non redoleat. verum te coram laudare, et tuas dotes narrare, non decet. si tamen vereris, ne ego tuas epistolas aliis communicem, quibus postea ludibrio sis, de hac re fidem tibi dehinc do, me eas religiose servaturum, nec ulli mortalium nisi tua venia communicaturum. his conditionibus commercium nostrum aggredi potes, nisi forte de mea fide dubitas, quod minime credo. tuam circa hæc tamen sententiam ex primis tuis litteris scire expecto. et simul aliquid conservæ rosarum rubrarum, ut promiseras, quamvis jam longe melius me habeam. postquam inde profectus sum venam semel aperui, nec tamen febris cessavit (quamvis aliquomodo agilior eram etiam ante venæ sectionem, ut opinor, propter aæris mutationem.) sed tertiana bis, aut ter laboravi, quam tamen bona diæta, tandem expuli, misique in maximam malam crucem, nescio vero quo ivit, curo tamen ne huc redeat. quod ad 3[am] partem nostræ philosophiæ attinet ejus aliquam brevi vel tibi, si translator esse vis, vel amico de Vries mittam. et quamvis decreveram nihil mittere antequam eam absolverem; tamen, quia præter sententiam longior evadet, nolo vos nimis diu detinere. mittam usque ad 80. propositionem circiter. de rebus anglicanis multa audio, nihil tamen certi. populus omnia mala suspicari non cessat, nec ullus rationem aliquam invenire scit cur classi non immittantur habenæ. et res quidem nondum videtur esse in vado. Vereor ne nostrates nimis velint esse docti et providi. res tamen ipsa tandem indicabit quid in animo gestient, quidve moliantur, quod dii vortant bene. quid nostri ibi sentiunt, quidque certi sciunt audire desidero, sed magis, et supra omnia ut mej etc[a].

[Voorburgi m. Junio 1665.]

EPISTOLA XXIX.

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Ex autographo quod Amstelodami servatur.

Vir Præstantissime, colendissimeque Amice,

Ex postremis tuis, 4. Sept. ad me exaratis literis *, elucet, tibi nostra non obiter cordi esse. Devinxisti non me modo, sed prænobilem Boylium nostrum, qui tibi, mecum, eo nomine maximas gratias agit, omni officiorum genere, quæ quidem ab ipso proficisci possunt, humanitatem et affectum tuum datâ occasione compensaturus. idem quoque de memetipso firmiter tibi poteris persuadere. Sed virum illum quod spectat nimis officiosum, qui non obstante illâ versione Tractatûs de Coloribus, quæ hic jam expedita est, adornare nihilominus aliam voluit, sentiet fortassis, se malè sibi præpostero illo studio consuluisse. Quid enim de ipsius fiet translatione, si Author Latinam illam, hîc in Anglia paratam, quamplurimis Experimentis, quæ in Anglico non reperiantur, fecerit auctiorem? Necesse est, nostram, brevi nunc disseminandam, suæ omninò tunc præferri, et multo pluris apud quosvis sanos æstimari. Sed abundet suo sensu, si velit; nos nostra, prout maximè consultum visum fuerit, curabimus.

Kircheri *Mundus Subterraneus* nondum in mundo nostro Anglico comparuit, ob pestem, omnia fere commercia prohibentem. Accedit Bellum atrocissimum, quod nonnisi malorum Iliada secum trahit, et humanitatem omnem tantum non è mundo exterminat. Interim tamen, licet Societas nostra Philosophica nullos, periculoso hoc tempore, cœtus agat publicos: hi tamen illive ejus Socii, tales se esse non obliviscuntur. Hinc alij Experimentis Hydrostaticis, alii Anatomicis, alij Mechanicis, alii aliis, privatim incumbunt. Dnus Boylius originem Formarum et Qualitatum, prout ea hactenus in Scholis et à pædagogis tractata fuit, sub examen vocavit, et tractatum de eo, (haud dubié insignem) prælo brevi subjiciendum concinnavit. Video, Te non tam philosophari, quam, si ita loqui fas est, Theologi-

* Quas hodie non habemus

zare; de Angelis quippe, prophetia, miraculis, cogitata tua consignas. sed forsan id agis Philosophicè; ut ut fuerit, certus sum, opus esse te dignum, et mihi imprimis desideratissimum. Cum difficillima hæc tempora commerciorum obstent libertati, id saltem rogo, ut consilium et scopum tuum in isthoc tuo scripto mihi in proximis tuis significare non graveris.

Quotidie nova hic exspectamus de secundo prœlio navali, nisi forte Classis vestra se rursum in portum abduxerit. Virtus, de qua disceptari inter vos innuis, ferina est, non humana. Si enim juxta rationis ductum agerent homines, non ita se invicem dilaniarent, ut est in propatulo. Sed quid queror? Vitia erunt, donec homines; sed nec illa perpetua, et interventu meliorum pensantur.

Dum hæc scribo, traditur epistola ab insigni illo Astronomo Dantiscano, Dno Johanne Hevelio, ad me scripta; in qua, inter alia mihi significat, Cometographiam ipsius, duodecim libris constantem, jam per integrum annum sub prælo sudasse, et paginas jam 400. sive 9. libros priores absolutos esse. Indicat præterea, se mihi aliquot Exemplaria transmisisse Prodromi sui Cometici, in quo priorem binorum nuperorum Cometarum fuse descripserit; sed ea nondum ad manus meas pervenerunt. Statuit insuper, de posteriori quoque Cometa librum alium edere, et doctorum judicio subjicere.

Quid, amabo, vestrates judicant de Pendulis Hugenianis, imprimis de illorum genere, quæ adeo exactam temporis mensuram exhibere dicuntur, ut Longitudinibus in mari inveniendis possint inservire? Quid etiam fit de ejus Dioptrica, et Tractatu de Motu, quem utrumque diu jam exspectavimus. Certus sum, eum non otiari; scire tantum cuperem, quid promoveat. Tu optime valeas, et amare pergas

Tui studiosissimum

H. O.

[Londini m. Sept. 1665.]

Epistolæ Inscriptio.

A Monsieur
Monsr Benedictus Spinosa

In de baggyne-straet
ten huyse van Mr Daniel *à la*
de Schilder in Adam en
Eva. *Haye.*

EPISTOLA XXX.

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Fragmentum ex Oldenburgii epistola m. Oct. 1665. ad Boylium data recuperatum.

. . . . Gaudeo, philosophos vestrates vivere, sui suæque reipublicæ memores. Quid nuper fecerint expectabo, quando bellatores sanguine fuerint saturi, et, ad vires nonnihil instaurandas, quieverint. Si celebris ille irrisor hac ætate viveret, risu sane periret. Me tamen hæ turbæ nec ad risum, nec etiam ad lacrymandum, sed potius ad philosophandum, et humanam naturam melius observandam, incitant. Nam nec naturam irridere, mihi fas existimo, multo minus ipsam deplorare, dum cogito, homines, ut reliqua, partem tantum esse Naturæ, meque ignorare, quomodo unaquæque pars Naturæ cum suo toto conveniat, et quomodo cum reliquis cohæreat; et ex solo hujus cognitionis defectu reperio, quod quædam Naturæ, quæ ita ex parte et non nisi mutilate percipio, et quæ cum nostra mente philosophica minime conveniunt, mihi antehac vana, inordinata, absurda videbantur: jam vero unumquemque ex suo ingenio vivere sino, et qui volunt, profecto suo bono moriantur, dummodo mihi pro vero vivere liceat. Compono jam tractatum, de meo circa Scripturam sensu: ad id vero faciendum me movent, 1. Præjudicia theologorum: scio enim ea maxime impedire, quo minus homines animum ad philosophiam applicare possint; ea igitur patefacere atque amoliri a mentibus prudentiorum satago; 2. Opinio, quam vulgus de me habet, qui me atheismi insimulare non cessat: eam quoque averruncare, quoad fieri potest, cogor; 3. Libertas philosophandi dicendique· quæ sentimus; quam asserere omnibus modis cupio, quæque hic ob nimiam concionatorum authoritatem et petulantiam utcunque supprimitur. Nondum audio, Cartesianum aliquem ex Cartes. hypothesi, nuperorum cometarum phænomena explicare: et dubito, an ex illa rite explicare possint. . . .

[Voorburgi m. Sept. vel Oct. 1665.]

Epistola XXXI (olim xiv).

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Responsio ad præcedentem.

Vir præstantissime, Amice colende,

Facis, ut Virum cordatum et Philosophum, decet, quod Viros bonos amas; nec est, quod dubites, quin illi te redament, et merita tua, prout par est, æstiment. Dominus Boylius una mecum salutem plurimam tibi nunciat, utque strenue et ἀκριβῶς philosophari pergas, te hortatur. Imprimis, si quid tibi lucis affulserit in ardua illa indagine, quæ in eo versatur, ut cognoscamus, quomodo unaquæque pars Naturæ cum suo toto conveniat, et qua ratione cum reliquis cohæreat, ut illud nobis communices, peramanter rogamus. Causas, quas memoras, tanquam incitamenta ad Tractatum de Scriptura concinnandum, omnino probo, inque votis efflictim habeo, me usurpare jam oculis posse, quæ in argumentum istud es commentatus. Dominus Serrarius forte fasciculum aliquem brevi ad me transmittet, cui, si visum ita fuerit, committere tuto poteris, quæ ea de re jam composuisti, et reciprocam officiorum nostrorum promptitudinem polliceri.

Kircheri *Mundum Subterraneum* quadantenus evolvi, et quamvis ratiocinia ejus et theoriæ non commendent ingenium, Observationes tamen et Experimenta, nobis ibi tradita, collaudant diligentiam Auctoris, ejusque de Republica Philosophica bene merendi voluntatem. Vides igitur, me plusculum illi tribuere, quam pietatem, facileque dignoscis eorum animum, qui Benedictam hanc aquam illi adspergunt. Quando verba facis de Tractatu Hugeniano de Motu, innuis, Cartesii Regulas motûs falsas fere omnes esse. Non jam ad manum est libellus, quem antehac edidisti de Cartesii Principiis Geometrice Demonstratis: non subit animum, num ibi falsitatem istam ostenderis, an vero Cartesium, in aliorum gratiam, κατὰ πόδα fueris secutus. Utinam tandem proprii ingenii fœtum excluderes, et orbi Philosophico fovendum et educandum committeres! Memini te alicubi indigitasse, multa ex iis, quæ Cartesius ipse captum humanum

superare ajebat, quin et multo sublimiora et subtiliora, evidenter posse ab hominibus intelligi et clarissime explicari. Quid hæres, mi Amice, quid metuis? Tenta, aggredere, perfice tanti momenti provinciam, et videbis totum vere Philosophantium Chorum tibi patrocinari. Fidem meam obstringere audeo, quod non facerem, si liberare me eam posse dubitarem. Nullatenus crediderim, in animo tibi esse, quicquam contra Existentiam et Providentiam Dei moliri; et fulcris hisce incoluminibus, firmo talo stat Religio, facileque etiam quævis Contemplationes Philosophicæ vel defenduntur vel excusantur. Rumpe igitur moras, nec scindi tibi penulam patiaris.

Brevi putem te accepturum, quid de Cometis nuperis sit statuendum. Disceptant inter se de factis Observationibus Hevelius Dantiscanus, et Auzoutus Gallus, ambo Viri docti et Mathematici. Dispicitur hoc tempore controversia, et quando judicata lis fuerit, mihi, credo, res tota communicabitur, et a me tibi. Hoc asserere jam possum, omnes, qui quidem mihi cogniti sunt, Astronomos judicare, non unum, sed duos Cometas fuisse, nec in quenquam hactenus incidi, qui ex Hypothesi Cartesiana ipsorum Phænomena conatus fuerit explicare.

Rogo, si quid porro acceperis de studiis et laboribus Domini Hugenii, deque successu pendulorum, ut et de ipsius transmigratione in Galliam, mihi quamprimum significare non graveris. Adjungas ea, rogo, quæ apud Vos forte dicuntur de Tractatu pacis, de Suecici exercitûs, in Germaniam transvecti, consiliis, deque Episcopi Monasteriensis progressu. Totam credo Europam sequenti æstate bellis involutum iri, et omnia videntur ad mutationem inusitatam vergere. Serviamus nos summo Numini casta mente, et Philosophiam veram, solidam, et utilem excolamus. Nonnulli ex Philosophis nostris, Regem Oxonium secuti, non raros ibi cœtus agitant, et de promovendis studiis Physicis consulunt. Inter alia in Sonorum naturam inquirere nuper cœperunt. Experimenta, credo, facient, ut explorent, qua proportione augenda sint pondera ad extendendam chordam absque ulla vi alia, ut intendatur eadem ad Notam ejusmodi acutiorem, quæ facit assignatam consonantiam cum sono priori. De his plura alias. Optime Vale, et vive memor

Tui Studiosissimi

HENR. OLDENBURG.

Londini 12. Octob. 1665.

Epistola XXXII (olim XV).

Nobilissimo ac Doctissimo Viro

HENRICO OLDENBURGIO

B. d. S.

Responsio ad præcedentem.

Vir Nobilissime,

Quod me ad Philosophandum tu et Nobilissimus *a*) D. Boylius benigne hortamini, maximas habeo gratias *b*); ego quidem pro tenuitate mei ingenii, quantum queo *c*), pergo, non dubitans interim de vestro auxilio et benevolentia. Ubi quæris, quid *d*) sentiam circa quæstionem, quæ in eo versatur, *ut cognoscamus, quomodo unaquæque pars Naturæ cum suo toto conveniat, et qua ratione cum reliquis cohæreat,* puto te rogare rationes, quibus persuademur *e*), unamquamque Naturæ partem cum suo toto convenire, et cum reliquis cohærere. Nam *f*) cognoscere, quomodo revera cohæreant, et unaquæque pars cum suo toto conveniat *g*), id me ignorare dixi in antecedenti mea Epistola; quia ad hoc cognoscendum *h*) requireretur, totam Naturam omnesque ejus partes cognoscere. Conabor *i*) igitur rationem ostendere, quæ me id *k*) affirmare cogit; attamen *l*) prius monere velim, me Naturæ non tribuere pulchritudinem, deformitatem, ordinem, neque confusionem. Nam res non, nisi respective ad nostram imaginationem, possunt dici pulchræ aut deformes, ordinatæ aut confusæ.

Per partium igitur cohærentiam nihil aliud intelligo, quam quod leges sive natura unius partis ita sese *m*) accommodant legibus sive *n*) naturæ alterius, ut quam minime sibi contrarientur. Circa totum et partes considero *o*) res eatenus, ut partes alicujus totius *p*), quatenus earum natura invicem *q*) se accommodat, ut *r*), quoad fieri potest, inter se consentiant, quatenus vero *s*)

---

a) Autographon, quod Societatis Regiæ Londinensis est: *clarissimus*
b) *maximam h. gratiam.* *c*) *quantum quantum possum.*
d) add. *ego.* *e*) *rationem, cur nobis persuademus.* *f*) add. *absolute.*
g) *cohæreant, id me.* *h*) *quin ad hoc requir.* *i*) *rationem igitur, quæ* . . . ., *quam paucis potero, explicare conabor.* *k*) *hoc.* *l*) *sed.*
m) *se.* *n*) omitt. *legibus sive.* *o*) add. *quod.* *p*) add. *considerantur.*
q) *natura unius naturæ alterius ita.* *r*) *ut omnes.* *s*) *nam quatenus*.

inter se discrepant, eatenus unaquæque *a*) ideam ab aliis *b*) distinctam in nostra Mente format, ac proinde *c*) ut totum, non ut pars *d*), consideratur. Ex. gr. cum motûs particularum lymphæ, chyli, etc. invicem pro ratione magnitudinis et figuræ ita se accommodant, ut plane inter se consentiant, unumque *e*) fluidum simul omnes constituant *f*), eatenus tantum chylus, lympha, etc. ut partes sanguinis *g*) considerantur: quatenus vero concipimus, particulas lymphaticas ratione figuræ et motus a particulis chyli discrepare, eatenus eas *h*) ut totum, non *i*) ut partem, consideramus.

Fingamus *k*) jam, si placet, vermiculum in *l*) sanguine vivere, qui visu ad discernendas particulas sanguinis, lymphæ *m*), etc. valeret, et Ratione ad observandum, quomodo unaquæque particula ex alterius occursu vel resilit, vel partem sui motûs *n*) communicat, etc. Ille quidem in hoc sanguine, ut nos in hac parte universi *o*), viveret, et unamquamque sanguinis particulam ut totum, non vero ut partem consideraret, nec scire posset, quomodo partes omnes ab universali natura sanguinis moderantur, et invicem, prout universalis natura sanguinis exigit, se accommodare *p*) coguntur, ut certa ratione inter se consentiant. Nam si fingamus, nullas dari causas extra sanguinem *q*), quæ novos motus sanguini communicarent *r*), nec ullum dari spatium extra sanguinem *s*), nec alia corpora, in quæ particulæ sanguinis suum motum transferre possent, certum est, sanguinem in suo statu semper mansurum, et ejus particulas nullas alias variationes passuras, quam eas, quæ possunt concipi *t*) ex data ratione motûs sanguinis ad lympham, chylum *t*), etc., et sic sanguis semper ut totum, non vero uit pars, considerari deberet. Verum, quia *v*) plurimæ aliæ causæ dantur, quæ leges naturæ sanguinis certo modo moderantur *x*), et vicissim illæ a sanguine, hinc fit, ut alii motus aliæque variationes in sanguine, oriantur *y*), quæ consequuntur non a sola ratione motûs *z*) ejus partium ad invicem, sed a ratione motûs *aa*) sanguinis et causarum externarum simul ad invicem: hoc modo *bb*) sanguis

---

a) add. *pars sine reliquis*. *b*) omitt. *ab aliis*. *c*) add. *unaquæque eatenus*. *d*) omitt. *non ut pars*. *e*) *omnes unum*. *f*) *fluidum const., et eatenus*. *g*) *partes hujus fluidi*. *h*) *eas eatenus*. *i*) *non vero*. *k*) *Concipiamus*. *l*) *in hoc fluido, nempe in sang*. *m*) *particulas lymphæ, chyli*. *n*) add. *alteri*. *o*) *univ. parte*. *p*) *accommodari*. *q*) *extra s. dari causas*. *r*) *communicent*. *s*) *e. s. dari spatium*. *t-t*) *consequi ex sola natura sanguinis, hoc est ex ratione motus lymphæ, chyli*. *v*) *quoniam*. *x*) *a quibus .... moderatur*. *y*) omitt. *oriantur*. *z*) omitt. *motûs*. *aa*) *totius sanguinis*. *bb*) *et hac ratione*.

rationem partis, non vero totius habet. De toto et parte modo dixi *a*).

Jam, cum omnia Naturæ corpora eodem modo possint et debeant concipi, ac nos hic sanguinem concepimus: omnia enim corpora ab alliis circumcinguntur, et ab invicem determinantur ad existendum et operandum certâ ac determinatâ ratione, servatâ semper in omnibus simul, hoc est, in toto universo *b*) eâdem ratione motûs ad quietem; hinc sequitur, omne corpus, quatenus certo modo modificatum existit, ut partem totius universi considerari debere *c*), cum suo toto convenire, et cum reliquis cohærere; et quoniam natura universi non est, ut natura sanguinis, limitata *d*), sed absolute infinita, ideo *e*) ab hac infinitæ potentiæ natura ejus partes infinitis modis moderantur, et infinitas variationes pati coguntur *e*). Verum *f*) ratione substantiæ unamquamque partem arctiorem unionem cum suo toto habere concipio. Nam *g*) ut antehac in prima mea Epistola, quam Rhenoburgi adhuc habitans tibi scripsi, conatus sum demonstrare, cum de natura substantiæ sit *h*) esse infinitam *i*), sequitur *k*), ad naturam substantiæ corporeæ unamquamque partem *k*) pertinere, nec sine ea *l*) esse aut concipi posse.

m) Vides igitur, qua ratione, et rationem cur, sentiam Corpus humanum partem esse Naturæ *m*): quod autem ad Mentem humanam attinet, eam etiam partem Naturæ *n*) esse censeo; nempe quia statuo, dari etiam *o*) in Natura potentiam infinitam cogitandi, quæ, quatenus infinita, in se continet *p*) totam Naturam objective *q*), et cujus *r*) cogitationes *s*) procedunt eodem modo ac *t*) Natura, ejus nimirum ideatum.

Deinde Mentem humanam hanc eandem potentiam statuo *v*), non quatenus infinitam, et totam Naturam percipientem, sed *x*) finitam, nempe quatenus tantum humanum Corpus percipit *y*), et hac ratione Mentem humanam partem cujusdam infiniti intellectus statuo *z*).

---

a) omitt. hanc sententiam. *b*) *simul eadem.* *c*) *partem esse tot. un.* *d*) *limitata ut nat s.* *e-e*) *ideo ejus partium variationes, quæ ab hac infinita potentia consequi possunt, infinitæ debent esse.* *f*) *Porro.* *g-h*) *cum de subst. natura (ut antehac Rh. adh. hab. con. sum demonstr.) sit.* *i*) *infinita, hinc.* *k-k*) *unamq partem totius subst. corp. ad totam substantiam.* *l*) *sine reliqua substantia.* *m-m*) *hac igitur de causa corpus hum. partem universi statuo.* *n*) *mentem ejus quod attinet partem etiam universi.* *o*) omitt. *etiam.* *p*) *cont. in se.* *q*) *obj. tot. Nat.* *r*) *hujus vero.* *s*) *cog. eodem .... procedunt.* *t*) *ac ipsa.* *v*) omitt. *statuo.* *x*) *sed quatenus.* *y*) add. *esse statuo.* *z*) *concipio esse.*

Verum hæc omnia *a*), et quæ huic rei annexa sunt, hic accurate explicare et demonstrare, res esset nimis prolixa, nec puto te id impræsentiarum *b*) a me exspectare. Imo dubito, an mentem tuam satis perceperim, atque *c*) aliud responderim ac *d*) rogaveris, quod ex te scire desidero.

Quod deinde *e*) scribis, me innuisse Cartesii Regulas motûs falsas fere omnes esse *f*), si recte memini, D. *g*) Hugenium id sentire dixi, *h*) nec ullam aliam falsam esse affirmavi, quam Regulam sextam Cartesii, circa quam D. Hugenium etiam errare me putare dixi; qua occasione petii, ut mihi communicares *i*) experimentum, quod secundum eam hypothesin experti estis in vestra Regia Societate *k*); sed tibi id *l*), non licere judico, quia de hoc *m*) nihil respondes.

Dictus Hugenius totus occupatus fuit, et adhuc est, in expoliendis vitris dioptricis; in quem finem fabricam adornavit *n*), in qua et patinas tornare potest *o*), satis quidem nitidam; quid autem *p*) ea promoverit adhuc nescio *q*), nec *r*), ut verum fateor, *s*) valde scire desidero. Nam me experientia satis docuit, in patinis sphæricis *t*) libera manu tutius et melius *v*) expoliri, quam quavis *x*) machina. De pendulorum successu, et tempore transmigrationis *y*) in Galliam nondum aliquid *z*) certi possum scribere *aa*).

Episcopus Monasteriensis, postquam male conciliatus Frisiam, ut hircus Æsopi puteum ingressus est, nihil promovit, imo nisi bruma nimis tempestive incipiat, non nisi cum magno damno Frisiam relinquet. Non dubium est, eum suasibus unius aut alterius proditoris facinus hoc ausum fuisse incipere. Sed hæc omnia nimis antiqua sunt, ut pro novis scribantur; nec spatio unius aut alterius septimanæ aliquid contigit novi, quod scriptione dignum sit. De pace cum Anglis nulla apparet spes; rumor tamen nuper spargebatur, propter conjecturam quandam legati Hollandici in Galliam missi, et etiam, quia Ultra-Islandenses, * qui summis viribus principem Arausionensem introducere conantur,

---

a) omitt. *omnia.* *b*) *in præs. id.* *c*) *et an.* *d*) *quam.* *e*) omitt. *quod deinde.* *f*) *verum si.* *g*) omitt. *D.* *h*) *circa tamen reg. Cartesio sextam dixi, et Hugenium et Cartesium errare.* *i*) *communicare dignaveris.* *k*) *sec. eam hyp. ibi factum est.* *l*) *id tibi.* *m*) *de ea re.* *n*) *machinam concinnavit.* *o*) omitt. *in .... potest.* *p*) *quantum.* *q*) *promovit, nondum scio.* *r*) omitt. *nec.* *s*) *non admodum.* *t*) add. *vitra.* *v*) *tut. et melius libera manu.* *x*) add. *alia.* *y*) *transmigrandi.* *z*) *nihil.* *aa*) *scribere possum.* * Autogr.: *quin ultra Islandenses.* Intellige: Transisalani.

idque, ut multi putant, Hollandis magis ut incommodent, quam ut sibi prosint, viam quandam somniaverant, nempe ut dictum principem tanquam mediatorem in Angliam mitterent. Verum res plane aliter se habet. Hollandi de pace in præsentiarum nec per somnium cogitant, nisi res eo forte veniat, ut pacem pecunia emant. De Sueci consiliis adhuc dubitatur; putant plerique eum Ments petere, alii Hollandos. Sed hæc non nisi ex conjectura.

Hanc epistolam præterita septimana scripseram, sed eam mittere non potui, quia aura Hagam proficisci vetabat. Hoc incommodi habet habitare in pago. Nam raro suo tempore epistolam accipio; nam, nisi detur ex accidenti occasio eam mittendi suo tempore, septimana una aut altera transit antequam eam accipiam. Deinde, ut eam suo tempore mittere possim, non raro oritur difficultas. Cum igitur videas, me tibi non tam prompte ac debeo respondere, id non ex eo venire putes, quod tui obliviscar. Interim tempus urget hanc claudere; de reliquis alia occasione; jam nihil aliud dicere possum, quam te rogare ut Nobilissimo D°. Boylio salutem plurimam ex me dicas, et ut mei memor vivas, qui sum

omni affectu tuus
B. DE SPINOZA.

Voorburgi, 20. novembri 1665.

Cupio scire an omnes astronomi judicant duos fuisse cometas ex eorum motu, an vero ad servandam hypothesin Keplerianam. Vale.

EPISTOLA XXXIII (OLIM XVI).

Viro Clarissimo

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS

Responsio ad præcedentem.

Vir Præstantissime, Amice plurimum colende,

Perplacent, quæ de partium Naturæ cum toto consensu nexuque philosopharis; quanquam non satis assequar, quomodo pos-

simus ordinem et symmetriam a Natura, ut tu facere videris, profligare; imprimis cum ipse agnoscas, omnia ejus corpora ab aliis ambiri, et ab invicem certa et constanti ratione, tum ad existendum tum ad operandum, determinari, eâdem semper in omnibus simul motûs ad quietem ratione servatâ; quæ ipsissima veri ordinis ratio formalis esse videtur. At nec hic forte te satis capio; non magis quam in eo, quod de Regulis Cartesii antehac scripseras. Utinam subire laborem velles me edocendi, qua in re tam Cartesium quam Hugenium in regulis motûs errasse judices. Pergratum mihi sane hoc officio defungendo præstiteris, quod quidem pro viribus demereri studerem.

Præsens non fui, quando D. Hugenius Experimenta, Hypothesin suam comprobantia, hic Londini fecit. Intelligo interim, quendam inter alia pilam unius libræ, penduli in modum suspendisse, quæ delapsa percusserit aliam, eodem modo suspensam, sed libræ dimidiæ, ex angulo quadraginta graduum, et Hugenium prædixisse, paucula facta Computatione Algebraica, quis foret effectus, et hunc ipsum prædictioni ad amussim respondisse. Abest Vir quidam insignis, qui multa talia Experimenta proposuerat, quæ solvisse dicitur Hugenius. Quamprimum dabitur ipsum, qui abest, convenire, uberius et enucleatius forsan hanc rem tibi exposuero. Tu interim superiori petito meo ne refrageris, iterum atque iterum rogo; et si quid præterea de Hugenii successu in poliendis Vitris Telescopicis cognoveris, impertiri quoque ne graveris. Spero, Societatem nostram Regiam, peste jam insigniter per Dei gratiam desæviente, brevi Londinum reversuram, cœtusque suos hebdomadicos instauraturam: quæ ibi transigentur scitu digna, eorum communicationem certo tibi poteris polliceri.

Mentionem antehac feceram de Observatis Anatomicis. Scripsit ad me non ita pridem Dom. Boylius (qui te perhumaniter salutat), eximios Anatomicos Oxonii se certum reddidisse, quod Asperam Arteriam, tum quarundam Ovium, tum Boum, gramine refertam invenerint; et quod ante paucas septimanas dicti Anatomici invitati fuerint ad videndum Bovem, qui per duos tresve dies collum fere continuo obstipum erectumque tenuerat, et ex morbo, quem possessores plane non cognoverint, mortuus fuerit: in quo, dissectis partibus, ad collum et jugulum spectantibus, ipsi repererint cum admiratione, Asperam ejus arteriam in ipso trunco penitus gramine refertam fuisse, ac si quis illud vi intro adegisset. Id quod justam suggerit inquirendi causam, tum qua ratione tanta graminis quantitas illuc pervenerit, tum,

cum ibi esset, quomodo ejusmodi animal tamdiu supervivere potuerit? Præterea idem Amicus mihi significavit, curiosum quendam Medicum, itidem Oxoniensem, Lac in sanguine humano invenisse. Narrat enim, puellam, sumpto largiori jentaculo hora septima matutina, sanguinem misisse in pede hora ejusdem diei undecima: et primum sanguinem immissum fuisse Scutellæ, eumque, pauco exinde temporis spatio elapso, alborem induisse; postremum vero sanguinem in vasculum minus, quod acetabulum, ni fallor, vocant (Anglice *a Sawcer*) influxisse, eumque protinus in placentæ lacteæ formam abiisse; interjectis quinque aut sex horis Medicum reversum sanguinem utrumque inspexisse, eumque, qui in Scutella erat, dimidium fuisse sanguinem, dimidium vero chyliformem, qui chylus sanguini, ut serum lacti, innataverit: at eum, qui erat in *acetabulo*, totum fuisse chylum, sine ulla sanguinis specie; cumque utrumque super igne seorsim calefaceret, ambos liquores induruisse: puellam vero bene valuisse, nec sanguinem misisse, nisi quod nunquam passa fuisset menstrua, quamquam colore florido vigeret.

Sed transeo ad Politica. In omnium ore hic est rumor de Israëlitarum, per plusquam bis mille annos dispersorum, reditu in Patriam. Pauci id hoc loco credunt, at multi optant. Tu, quid hac de re audias statuasque, amico tuo significabis. Me quod attinet, quamdiu Nova hæc a Viris fide dignis non perscribuntur ex Urbe Constantinopolitana, cui hujus rei maxime omnium interest, fidem iis adhibere non possum. Scire aveo, quid Judæi Amstelædamenses ea de re inaudiverint, et quomodo tanto nuncio afficiantur, qui, verus si fuerit, rerum omnium in Mundo Catastrophen induturus sane videtur.

Quid Suecus nunc moliatur, et Brandiburgicus, si potes, explica; et crede me esse

Tui Studiossimum

HENR. OLDENBURG.

Londini die 8. Decemb. 1665.

P. S. Quid de nuperis Cometis nostri Philosophi statuant, brevi tibi indicabo, Deo volente.

EPISTOLA XXXIV (OLIM XXXIX)

Viro Amplissimo ac Prudentissimo

CHRISTIANO HUGENIO *

B. D. S.

Versio **.

Amplissime Vir,

Demonstrationem Unitatis Dei, hinc nimirum, quod ejus natura necessariam involvit existentiam, quam postulabas, et ego in me recipiebam, ante hoc tempus ob quasdam occupationes mittere non potui. Ut ergo eo deveniam, præsupponam,

---

* Hugenium vitrorum opticorum studiosissimum cum nostro commercium quoddam habuisse, cum e pagg. 299. et 311. tum ex ipsius epistolis ad fratrem Constantinum juniorem datis apparet. Quarum hos locos ex autographis Lugduni Batavorum exstantibus adjungimus.

(*Paris* 3. *sept.* 1667.) Je voudrois scavoir quelle grandeur d'ouverture Spinosa et M. Hudde determinent pour les 40 pieds.

(*Ib.* 14. *oct.* 1667.) Mandez moy je vous prie si vostre petite lentille est assez polie pour n'avoir besoin de la frotter sur le papier avec le Tripoli, car alors la maniere seroit fort bonne. Je me souviens tousjours de celles que le Juif de Voorburg avoit dans ses microscopes qui avoient un poli admirable, quoy qu'il ne s'estendit pas par tout le verre.

(*Ib.* 4. *nov.* 1667.) Le Juif de Voorburg achevoit ses petites lentilles par le moyen de l'instrument et cela les rendoit tres excellentes, je ne scay pourquoy vous n'en faites pas de mesme. S'il continue au travail des grands verres vous me ferez plaisir de m'apprendre comment il y reussit.

(*Ib.* 2. *dec.* 1667.) Il faut laisser faire nostre Juif avec ses ouvertures, et l'experience le doit refuter bien mieux que la theorie, parce qu'en effect la determination des ouvertures a son premier fondement dans l'experience.

(*Ib.* 6. *avril* 1668.) Si les objectifs de l'Israelite ne sont pas bons dans ses lunettes de 3. et de 6. pieds, il est bien eloigné encore d'en faire avec ces grandes ouvertures qu'il avoit concertees avec M. Hudde.

(*Ib.* 11. *mai* 1668.) Il est vrai que l'experience confirme ce que dit Spinosa que les petits objectifs au microscope representent plus distinctement les objects que les grands, avec des ouvertures proportionnelles et sans doute la raison s'en peut donner, quoyque le Sr. Spinosa ni moy ne la scachions pas encore.

Constantini vero epistolas his annis ad Christianum datas non invenimus.

** Versionem epistolarum XXXIV—XXXVI ab ipso Spinoza factam esse docet Interpres Belgicus ejus vocabula passim afferendo.

I°. Veram uniuscujusque rei definitionem nihil aliud, quam rei definitæ simplicem naturam includere. Et hinc sequitur,

II°. Nullam definitionem aliquam multitudinem, vel certum aliquem individuorum numerum, involvere vel exprimere; quandoquidem nil aliud, quam rei naturam, prout ea in se est, involvit et exprimit. Ex. gr. Definitio trianguli nihil aliud includit, quam simplicem naturam trianguli; at non certum aliquem triangulorum numerum; quemadmodum Mentis definitio, quod ea sit res cogitans, vel Dei definitio, quod is sit Ens perfectum, nihil aliud, quam Mentis et Dei naturam includit, at non certum Mentium vel Deorum numerum.

III°. Uniuscujusque rei existentis causam positivam, per quam existit, necessario dari debere.

IV° Hanc causam vel in natura, et in ipsius rei definitione (quia scilicet ad ipsius naturam existentia pertinet, vel eam necessario includit) vel extra rem ponendam esse.

Ex his præsuppositis sequitur, quod, si in Natura certus aliquis individuorum numerus existat, una pluresve causæ dari debeant, quæ illum juste, nex majorem nec minorem, Individuorum numerum producere potuerunt. Si, exempli gratia, in rerum Natura viginti homines existant (quos, omnis confusionis vitandæ causa, simul, ac primos in Natura esse supponam), non satis est, causam humanæ naturæ in genere investigare, ut rationem, cur viginti existant, reddamus; sed etiam ratio investiganda est, cur nec plures, nec pauciores, quam viginti homines existant: Nam (juxta tertiam hypothesin) de quovis homine ratio et causa, cur existat, reddenda est. At hæc causa (juxta secundam et tertiam hypothesin) nequit in ipsius hominis natura contineri: vera enim hominis definitio numerum viginti hominum non involvit. Ideoque (juxta quartam hypothesin), causa existentiæ horum viginti hominum, et consequenter uniuscujusque sigillatim, extra eos dari debet. Proinde absolute concludendum est, ea omnia, quæ concipiuntur numero multiplicia existere, necessario ab externis causis, non vero propriæ suæ naturæ vi produci. Quoniam vero (secundum hypothesin) necessaria existentia ad Dei Naturam pertinet, ejus vera definitio necessariam quoque existentiam ut includat, necessum est: et propterea ex vera ejus definitione necessaria ejus existentia concludenda est. At ex vera ejus definitione (ut jam ante ex secunda et tertia hypothesi demonstravi) necessaria multorum Deorum existentia non potest concludi. Sequitur ergo unici Dei solummodo existentia. Q. E. D.

Hæc, Amplissime Vir, mihi hoc tempore optima visa fuit Methodus ad propositum demonstrandum. Hoc ipsum antehac aliter demonstravi, distinctionem Essentiæ et Existentiæ adhibendo; quia vero ad id, quod mihi indicasti, attendo, hanc tibi libentius mittere volui. Spero tibi faciet satis, tuumque super ea judicium præstolabor, et interea temporis manebo, etc.

Voorburgi, 7. Januar. 1666.

EPISTOLA XXXV (OLIM XL).

Viro Amplissimo ac Prudentissimo

CHRISTIANO HUGENIO

B. D. S.

Versio.

Amplissime Vir,

Quod in tua epistola, 10. Febr. ad me data, aliquo modo mihi erat obscurum, in ultima, 30. Martii scripta, optime enucleasti. Quoniam igitur, quæ proprie tua sit sententia, novi, statum Quæstionis talem, qualem eum concipis, ponam: an scilicet non nisi unum sit Ens, quod sua sufficientia vel vi subsistit; quod non tantum affirmo, sed etiam demonstrare in me suscipio, hinc nimirum, quod ejus natura necessariam involvit existentiam; licet hoc ipsum facillime ex Dei intellectu (quemadmodum ego in Propositione II. Demonstrationum mearum Geometricarum in Cartesii Principia præstiti) aut ex aliis Dei attributis demonstrare licet. Rem ergo ut aggrediamur, in antecessum breviter ostendam, quas proprietates Ens, necessariam includens existentiam, habere debet: nimirum

I°. Id esse æternum: si enim determinata duratio ei attribueretur, Ens istud, extra determinatam durationem, ut non existens, vel ut necessariam non involvens existentiam, conciperetur; quod definitioni suæ repugnat.

II°. Id simplex, non vero ex partibus compositum esse. Partes namque componentes natura et cognitione priores sint oportet, quam id, quod compositum est; quod in eo, quod sua natura æternum est, locum non habet.

III⁰. Id non determinatum, sed solum infinitum posse concipi. Quippe si istius Entis natura determinata esset, et etiam determinata conciperetur, illa natura, extra eos terminos, ut non existens conciperetur; quod cum definitione sua quoque pugnat.

IV⁰. Id indivisibile esse. Si enim esset divisibile, in partes vel ejusdem, vel diversæ naturæ dividi posset; si hoc, destrui, et ita non existere posset, quod definitioni adversum est. Et si illud, pars quælibet necessariam per se existentiam includeret, et hoc pacto unum sine alio existere, et per consequens concipi, et propterea illa natura ut finita comprehendi posset, quod, per antecedens, definitioni adversatur. Hinc videre est, quod, si ejusmodi Enti aliquam velimus adscribere imperfectionem, statim in contradictionem incidamus. Nam sive imperfectio, quam tali vellemus affingere naturæ, in quodam defectu, aut terminis quibusdam, quos istiusmodi natura possideret, vel in aliqua mutatione, quas * virium defectu a causis externis pati posset, sita esset; eo semper redigemur, eam naturam, quæ necessariam involvit existentiam, non existere, vel haud necessario existere; et idcirco concludo,

V⁰. Id omne, quod necessariam includit existentiam, nullam in se habere posse imperfectionem, sed meram debere exprimere perfectionem.

VI⁰. Porro, quoniam non nisi ex perfectione provenire potest, ut aliquod Ens sua sufficientia et vi existat, sequitur, si supponamus, Ens, quod non omnes exprimit perfectiones, sua natura existere, etiam nos debere supponere, illud quoque Ens existere, quod omnes comprehendit in se perfectiones. Si enim minori potentia præditum sua sufficientia, quanto magis aliud majori potentia præditum existit.

Ut denique ad rem accedamus, affirmo non nisi unicum posse Ens esse, cujus existentia ad suam naturam pertinet, illud nimirum Ens tantum, quod omnes in se habet perfectiones, quodque Deum nominabo. Quippe si aliquod ponatur Ens, ad cujus naturam existentia pertinet, illud Ens nullam in se continere imperfectionem, sed omnem exprimere debet perfectionem (per notam 5.). Et propterea natura illius Entis ad Deum (quem, per notam 6., etiam existere statuere debemus) pertinere debet, quia omnes perfectiones, nullas vero imperfectiones in se habet. Nec extra Deum existere potest: nam, si vel extra Deum existeret, una eademque natura, quæ necessariam

* Camerer: *quam.*

involvit existentiam, duplex existeret; quod, juxta antecedentem demonstrationem, est absurdum. Ergo nihil extra Deum, sed solus Deus est, qui necessariam involvit existentiam. Quod erat Demonstrandum.

Hæc sunt, Amplissime Vir, quæ hoc tempore ad hanc rem demonstrandam in medium proferre scio. Optem, ut tibi demonstrare liceat, me esse, etc.

Voorburgi, die 10. Aprilis 1666.

EPISTOLA XXXVI (OLIM XLI).

Viro Amplissimo ac Prudentissimo

CHRISTIANO HUGENIO

B. D. S.

Versio.

Amplissime Vir,

Ad tuam (in causa fuit impedimentum aliquod) nono decimo Maji datam citius respondere non licuit. Quia vero te tuum super demonstratione mea, tibi missa, suspendere judicium, quantum ad maximam partem, deprehendi (propter obscuritatem, credo, quam in ea reperis), sensum ejus clarius his explicare conabor.

Primo ergo quatuor proprietates, quas Ens sua sufficientia aut vi existens habere debet, enumeravi. Has quatuor, reliquasque his similes in nota quinta ad unam redigi. Deinde, ut omnia ad demonstrationem necessaria ex solo supposito deducerem, in sexta ex data hypothesi Dei existentiam demonstrare conatus sum; et inde denique, nihil amplius, ut notum, nisi simplicem verborum sensum, præsupponendo, quod petebatur, conclusi.

Hoc breviter meum propositum, hic scopus fuit. Jam uniuscujusque membri sensum sigillatim explanabo, ac primum a præmissis ordiar proprietatibus.

In prima nullam invenis difficultatem: nec aliud quid, sicut et secunda, est, quam Axioma. Per simplex enim nihil, nisi quod non est compositum, intelligo, sive ex partibus natura

differentibus, aut ex aliis natura convenientibus componatur. Demonstratio certe universalis est.

Sensum tertiæ (quantum ad hoc, quòd, si Ens sit cogitatio, id in cogitatione, si vero sit Extensio, in extensione, non determinatum, sed solummodo indeterminatum concipi potest) optime percepisti; quamvis te conclusionem percipere neges; quæ tamen hoc nititur, quod sit contradictio, aliquid, cujus definitio existentiam includit, aut (quod idem est) existentiam affirmat, sub negatione existentiæ concipere. Et, quoniam determinatum nihil positivi, sed tantum privationem existentiæ ejusdem naturæ, quæ determinata concipitur, denotat, sequitur, id, cujus definitio existentiam affirmat, non determinatum posse concipi. Ex gr. si terminus *extensionis* necessariam includit existentiam, æque extensionem sine existentia, ac extensionem sine extensione impossibile erit concipere. Hoc si ita statuatur, determinatam extensionem concipere impossibile quoque erit. Si enim ea determinata conciperetur, propriâ suâ naturâ esset determinanda, nempe extensione; et hæc extensio, qua determinaretur, deberet sub existentiæ negatione concipi; id quod, juxta hypothesin, manifesta est contradictio.

In quarta nihil aliud volui ostendere quam, tale Ens nec in partes ejusdem, nec in partes diversæ naturæ posse dividi, sive eæ, quæ diversæ sunt naturæ, necessariam existentiam, sive minus involvunt. Si enim, inquiebam, posterius hoc locum obtineret, posset destrui, quoniam rem destruere est illam in ejusmodi partes resolvere, ut nulla earum omnium naturam totius exprimat; si vero prius locum haberet, cum tribus jam declaratis pugnaret proprietatibus.

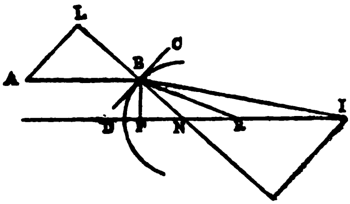
In quinta solummodo præsupposui, perfectionem in *τῷ esse*, et imperfectionem in privatione *τοῦ* esse consistere. Dico *privationem;* quamvis enim ex. gr. extensio de se cogitationem neget, nulla tamen hoc ipsum in ea est imperfectio. Hoc vero, si nimirum extensione destitueretur, in ea imperfectionem argueret; ut revera fieret, si esset determinata, similiter si duratione, situ, etc. careret.

Sextam absolute concedis; et tamen dicis, tuam difficultatem (quare scilicet non plura entia, per se existentia, naturâ autem differentia, possent esse; quemadmodum cogitatio et extensio diversa sunt, ac forte propriâ sufficientiâ subsistere possunt) totam superesse. Hinc non aliud judicare valeo, quam te eam longe alio, ac ego, sensu capere. Confido me perspicere, quo eam sensu intelligas; ego tamen, ne tempus perdam, meum

tantum declarabo sensum. Dico ergo, quantum ad sextam attinet, si ponamus aliquid, quod in suo genere solummodo indeterminatum et perfectum est, sua sufficientia existere, quod etiam existentia entis absolute indeterminati ac perfecti concedenda erit; quod Ens ego Deum nuncupabo. Si ex. gr. statuere volumus, extensionem aut cogitationem (quæ quælibet in suo genere, hoc est, in certo genere entis, perfectæ esse queunt) sua sufficientia existere; etiam existentia Dei, qui absolute perfectus est, hoc est entis absolute indeterminati, erit concedenda. Hic loci, quod modo dixi, notari vellem, quantum vocabulum *imperfectionis* spectat; nimirum illud significare rei alicui quicquam deesse, quod tamen ad suam naturam pertinet. Ex. gr. Extensio solummodo respectu durationis, sitûs, quantitatis imperfecta dici potest; nimirum quia non durat longius, quia suum non retinet situm, vel quia major non evadit; Nunquam vero, quia non cogitat, imperfecta dicetur, quandoquidem ejus natura nihil tale exigit, quæ in extensione sola consistit, hoc est, in certo entis genere: quo respectu tantum determinata aut indeterminata, imperfecta aut perfecta dicenda est. Et, quandoquidem Dei natura in certo entis genere non consistit, sed in Ente, quod absolute indeterminatum est; ejus etiam natura exigit id omne quod *τὸ esse* perfecte exprimit; eo quod ejus natura alias determinata et deficiens esset. Hæc quum ita se habeant, sequitur, non nisi unum Ens, Deum scilicet, posse esse, quod propria vi existit. Si etenim, verbi causa, ponamus, quod extensio existentiam involvit, æterna et indeterminata ut sit, absoluteque nullam imperfectionem, sed perfectionem exprimat, opus est; Ideoque Extensio ad Deum pertinebit, aut aliquid erit, quod aliquo modo Dei naturam exprimit: quia Deus est Ens, quod non certo duntaxat respectu, sed absolute in essentia indeterminatum et omnipotens est. Hocque, quod (pro lubitu) de Extensione dicitur, de omni eo, quod ut tale statuere volemus, affirmandum quoque erit. Concludo ergo, ut in præcedenti mea Epistola, nihil extra Deum, sed Deum solum sua sufficientia subsistere. Credo hæc sufficere ad sensum præcedentis declarandum; tu vero melius de eo judicium ferre poteris.

Hisce finirem; verum, quia, ut mihi novæ ad polienda vitra scutellæ fabricentur, animus est, tuum hac in re consilium audire exoptem. Non video, quid vitris convexo-concavis tornandis proficiamus. Convexa plana econtra, utiliora ut sint, necesse est, si bene calculum subduxi. Nam si (facilitatis gratia)

ponamus rationem refractionis esse ut 3 ad 2, et literas in hac apposita figura, ut eas in parva tua Dioptrica locas*, appingamus, invenietur, ordinatâ æquatione, N I, quæ dicitur $z = \sqrt{(\frac{9}{4}zz - xx)} - \sqrt{(1 - xx)}$. Unde sequitur, si $x = 0$, erit $z = 2$, quæ tunc etiam est longissima. Et si $x = \frac{3}{5}$, erit $z = \frac{48}{25}$, vel paulo amplius: si nimirum supponimus radium B I secundum non pati refractionem, quando ex vitro versus I tendit. Statuamus vero jam, eum ex vitro prodeuntem in plana superficie B F refringi, et non versus I, sed versus R tendere.

Quando ergo lineæ B I et B R in eadem sunt ratione, in qua est refractio, hoc est (ut hic supponitur) ut 3 ad 2; et si quando tunc tenorem sequimur æquationis, venit pro N R $= \sqrt{(zz - xx)} - \sqrt{(1 - xx)}$. Et si iterum, ut ante, ponimus $x = 0$, erit N R $= 1$, hoc est, æqualis semidiametro. Si vero $x = \frac{3}{5}$, erit N R $= \frac{20}{25} + \frac{1}{50}$. Id quod ostendit, hunc focum alio minorem esse, licet tubus opticus per integram semidiametrum sit minor; adeo ut, si Telescopium æque longum fabricaremus, ac est D I, faciendo semidiametrum $= 1\frac{1}{2}$, et B F, eadem manente apertura, focus multo minor sit futurus. Ratio insuper, cur convexo-concava vitra minus placeant, est, quod, præterquam quod duplicem laborem et sumptum exigunt, radii, quandoquidem non omnes ad unum idemque tendunt punctum, nunquam in superficiem concavam perpendiculariter incidant. Verum, quum non dubitem, quin hæc jam olim perpenderis, ac magis accurate ad calculos revocaveris, et denique rem ipsam determinaveris, ideo tuum judicium consiliumque hac de re exquiro, etc.

[Voorburgi, m. fere Junio 1666.]

---

* Habemus Hugenii Dioptricam celeberrimam inter Opera Posthuma anno 1703. editam, in qua hæc figura non invenitur. At jamdiu in his rebus versatus primas doctrinæ lineas artifici peritissimo, qualem nostrum æstimabat, scripto tradere potuerat.

EPISTOLA XXXVII (OLIM XLII.)

Doctissimo Expertissimoque Viro *

J. B. [BRESSERO, ut videtur]

B. D. S.

Doctissime Vir, Amice singularis **,

Ad ultimas tuas literas, dudum a me acceptas, antehac respondere non potui; ita variis occupationibus et sollicitudinibus impeditus fui, ut vix tandem me expedire potuerim; nolo tamen, quandoquidem animum aliquantisper recipere licet, meo officio deesse, sed tibi quamprimum maximas agere gratias volo pro amore atque officio erga me tuo, quod sæpius opere, jam vero literis etiam satis superque testatus es, etc. Transeo ad tuam quæstionem ***, quæ sic se habet, nempe † *an aliqua detur aut dari possit Methodus talis, qua inoffenso pede in præstantissimarum rerum cogitatione sine tædio pergere possimus? an vero, quemadmodum corpora nostra, sic etiam mentes casibus obnoxiæ sint, et fortuna magis quam arte cogitationes nostræ regantur?* Quibus me satisfacturum puto, si ostendam, quod necessario debeat dari Methodus, qua nostras claras et distinctas perceptiones dirigere et concatenare possumus, et quod intellectus non sit, veluti corpus, casibus obnoxius. Quod quidem ex hoc solo constat, quod una clara et distinçta perceptio, aut plures simul, possunt absolute esse causa alterius claræ et distinctæ perceptionis. Imo omnes claræ et distinctæ perceptiones, quas formamus, non possunt oriri nisi ab aliis claris et distinctis perceptionibus, quæ in nobis sunt, nec ullam aliam causam extra nos agnoscunt. Unde sequitur, quas claras et distinctas perceptiones formamus, a sola nostra natura ejusque certis et fixis legibus, pendere, hoc est ab absoluta nostra potentia, non vero a fortuna, hoc est a causis, quamvis certis etiam et

---

* Vetus exemplum MS. imperfectum, quod Amstelodami una cum Spinozæ autographis servatur: *Amico e multis uni Dom. N. N. B. de Spinosa χαίρειν.*

** *Amice charissime et colende.*

*** *Ad tuam itaque q. transeo.*

† *videlicet.*

fixis legibus agentibus, nobis tamen ignotis, et a nostra natura et potentia alienis. Quod ad reliquas perceptiones attinet, eas a fortuna quam maxime pendere fateor. Ex his igitur clare apparet, qualis esse debeat vera Methodus, et in quo potissimum consistat nempe in sola puri intellectûs cognitione, ejusque naturæ et legum *, quæ ut acquiratur, necesse est ante omnia distinguere inter intellectum et imaginationem, sive inter veras ideas et reliquas, nempe fictas, falsas, dubias, et absolute omnes, quæ a sola memoria dependent. Ad hæc intelligendum, saltem quoad Methodus exigit, non est opus, naturam mentis per primam ejus causam cognoscere, sed sufficit, mentis sive perceptionum historiolam concinnare modo illo, quo Verulamius docet. Et his paucis puto me veram Methodum explicuisse et demonstrasse, simulque Viam ostendisse, qua ad eam perveniamus. Superest tamen te monere, ad hæc omnia assiduam meditationem, et animum propositumque constantissimum requiri, quæ ut habeantur, apprime necesse est, certum vivendi modum et rationem statuere, et certum aliquem finem præscribere; sed de his impræsentiarum satis.

Vale et ama, qui te animitus diligit

BENED. DE SPINOSA **.

Voorburgi, 10. Jun. 1666.

EPISTOLA XXXVIII (OLIM XLIII).

Ornatissimo Viro

JOHANNI VAN DER MEER *,*

B. D. S.

Versio †.

Ornatissime Vir,

Dum hic solitarius in agro vitam ago, Quæstionem, quam mihi aliquando proposuisti, mecum volvi, eamque simplicem

---

* *naturæ legum.*

** Hæc ultima in solo ex. MS. sunt. Cæterum ea verba quorum ordo tantum mutatus est indicare supersedemus.

, Mercatori, quem Amstelodami habitasse e Schulleri verbis in epistola ad Leibnitium data apparere videtur.

† Ab amico facta.

valde deprehendi. Universalis Demonstratio hoc nititur fundamento: quod is justus sit lusor, qui suam lucrandi aut perdendi sortem, seu exspectationem, cum adversarii sorte æqualem ponit. Hæc æqualitas consistit in sorte, et in pecunia, quam adversarii deponunt ac periclitantur; hoc est, si sors utrimque est æqualis, quilibet etiam æquales nummos deponere et periclitari debet: si vero sors sit inæqualis, unus eo plus pecuniæ deponere debet, quo sua sors major est, tuncque exspectatio utrimque æqualis, et consequenter lusus æquus erit. Si enim, exempli gratia, A, cum B ludens, duas lucrandi exspectationes, et perdendi unicam tantum, et econtra B solum unicam lucrandi exspectationem, et duas habet amittendi, clare apparet, quod A tantum pro unaquaque sorte debet periclitari, quantum B pro sua periclitatur, hoc est, A debet duplum ipsius B periclitari.

Hoc ut adhuc clarius ostendamus, supponemus, tres, A, B, C, æquali exspectatione inter se ludere, et unumquemque æqualem pecuniæ summam deponere: manifestum est, quod, quia quivis æquales nummos deponit, unusquisque etiam non nisi tertiam partem periclitetur, ut duas tertias lucretur, quodque, quia quilibet contra duos ludit, quivis unam tantum lucrandi exspectationem, ac duas amittendi habet. Si statuamus, tertium horum, ante lusum inchoatum, nempe C, lusione velle desistere, manifestum est, eum id duntaxat, quod deposuit, hoc est tertiam partem, debere recipere; et B, si exspectationem ipsius C velit emere, et illius in locum succedere, tantum debere deponere, quantum C recepit. Huic negotio nequit sese A opponere: etenim ipsi perinde est, an cum una contra duas sortes duorum diversorum lusorum, an cum uno lusore aleam subeat. Hinc, quum hæc ita se habeant, sequitur, quod, si quis manum suam exerat, ut, si alter de duobus numeris unum conjiciat, eumque conjectura assequatur, certam nummorum summam lucretur; vel, si e contrario aberret, æqualem summam perdat; quod, inquam, exspectatio utrimque æqualis est, nimirum tam ei, qui manum extendit, ut alter divinet, quam cui divinandi datur potestas. Porro si manum extendat, ut alter prima vice unum ex tribus numeris divinet, et cum divinando certam pecuniæ summam vincat, vel sin minus, dimidium istius pecuniæ perdat, sors et exspectatio utrimque est æqualis; similiter exspectatio quoque æqualis est, si is, qui manum exerit, alii bis conjiciendi copiam dat, ut si conjecturâ assequatur, certam summam sibi habeat, vel, si hallucinetur, duplo mulctetur. Sors et exspectatio æqualis quoque est, si ipsi concedit, ut de quatuor numeris ter

conjecturam faciat ad quandam summam lucrandum, vel econtra perdendum ter, si errorem committat; vel quater ex quinque numeris, quo unum lucretur, aut quatuor perdat, et sic deinceps. Unde sequitur, ei, qui dextram extendit, perinde esse, ut aliquis pro se toties, quoties vult, ex multis unum divinet numerum, si modo pro illis vicibus, quas conjicere suscipit, tantum ponit et periclitatur, quantum numerus vicium per numerorum summam divisus facit. Si, verbi causa, 5 sint numeri, et cuidam semel tantum est divinandum, is $\frac{1}{5}$ contra $\frac{4}{5}$ alterius solum; si bis conjecturam faciet, tum $\frac{2}{5}$ contra $\frac{3}{5}$ alterius; si ter, $\frac{3}{5}$ contra $\frac{2}{5}$ alterius, et sic porro $\frac{4}{5}$ contra $\frac{1}{5}$, et $\frac{5}{5}$ contra $\frac{0}{5}$ periclitari debet. Et per consequens perinde ei est, qui veniam conjiciendi alicui largitur, si, exempli loco, $\frac{1}{5}$ depositi duntaxat periclitetur, ut $\frac{4}{5}$ lucretur, an unus solus quinquies, vel an quinque homines singuli semel divinent, ut tua vult Quæstio.

[Voorburgi,] 1. Octob. 1666.

Ex editione Belgica ipsa auctoris verba, etsi ab amicis nonnihil expolita, addimus:

Myn Heer,

Terwijl ik my hier in enigheit op't lant bevind, heb ik mijn gedachten op dit geschil gevest, 't welk gy my voorgestelt hebt, en heb het zelfde zeer eenvoudig bevonden. Het algemeen bewijs daar af steunt hier op, dat dit een oprecht speelder is, die zijn kans van te winnen, of van te verliezen tegen zijn tegenstrever gelijk stelt. Deze kans *bestaat in't lot, en in't gelt, 't welk de tegenstrevers inleggen en wagen: dat is, indien het lot aan wederzijden gelijk is, zoo moet ook yder even veel gelt inleggen en wagen: maar indien het lot ongelijk is, zo moet d'een zo veel meer gelt inleggen en byzetten, als zijn lot groter is; en daar meê zal de kans aan wederzijden gelijk, en by gevolg het spel rechtvaerdig wezen. Want indien, tot een voorbeelt, A, tegen B spelende, twee loten om te winnen, en twee om te verliezen heeft, zo blijkt klarelijk dat A voor yder lot zo veel moet wagen, als B voor het zijne: dat is, A moet het dubbelt van B wagen. Om dit noch klarelijker te tonen, zullen wy stellen dat drie, A, B, C, met gelijke kans te samen spelen, en dat yder even veel gelt inlegt. Het blijkt dat, dewijl yder even veel gelt inlegt, yder ook niet meer dan een darde deel waagt, om twee darde deelen te*

winnen, en dat, dewijl yder tegen twee speelt, yder ook niet meer dan een lot, om daar meê te winnen, tegen twee, om daar aan te verliezen heeft. Indien men stelt dat een van deze drie, te weten C, uitscheid, eer men heeft begonnen te spelen, zo blijkt dat hy alleenlijk het geen, 't welk hy ingelegt heeft, dat is een darde deel, naar zich behoeft te nemen: en dat B, zo hy de kans van C wil kopen, en zijn plaats bekleden, zo veel zal moeten inleggen, als C weêr naar zich neemt: daar A niet tegen zal komen; dewyl 't hem niet verschilt, of hy met een kans tegen twee kanssen van twee verscheide menschen, of van een mensch alleen moet aangaan. Indien men dit vaststelt, zo volgt hier uit, dat, als iemant zijn hant uitsteekt, om aan een ander een van twee getallen te laten raden, en, indien hy 't raad, zekere somme gelts te winnen, of, indien hy 't niet raad, gelijke somme te verliezen; dat, zeg ik, de kans aan weêrzijden gelijk is, te weten zo wel voor de geen, die raden laat, als voor de geen, die raden moet. Wijders, indien hy zijn hant uitsteekt, om een ander met d'eerste maal een van drie getallen te laten raden, op dat de zelfde, het getal radende, zekere somme gelts zou winnen, of, indien hy 't niet raad, de helft daar af verliezen, zo zal de kans van wederzijden gelijk wezen: gelijk de kans van weêrzijden ook gelijk is, indien de geen, die zijn hant uitsteekt, aan d'ander twee malen te raden geeft, om, indien de zelfde het raad, zekere somme gelts te winnen, of, indien hy 't niet raad, het dubbelt te verliezen.

De kans is ook gelijk, indien hy hem een van vier getallen in drie malen laat raden, om zekere somme te winnen, of in tegendeel driemaal zo veel te verliezen; of in vier malen een van vijf getallen, om een te winnen, of vier te verliezen, enz. Uit dit alles volgt dat het voor de geen, die zijn hant uitsteekt, en raden laat, even veel is dat een ander zo veel malen, als hy begeert, naar een veelvoudig getal raad, als hy slechs voor die malen, die hy aanneemt te raden, ook zo veel tegen d'ander inlegt en waagt, als het getal van de malen, door de somme van de getallen gedeelt, bedraagt. Tot een voorbeelt, indien de getallen vijf zijn, en iemant niet meer dan eenmaal moet raden, zo moet hy slechs een $\frac{1}{5}$ *tegen het* $\frac{4}{5}$ *van d'ander wagen: indien hy twee malen zal raden, zo moet hy het* $\frac{2}{5}$ *tegen het* $\frac{3}{5}$ *van d'ander wagen: indien drie malen, het* $\frac{3}{5}$ *tegen het* $\frac{2}{5}$ *van d'ander, en zo voort* $\frac{4}{5}$ *tegen* $\frac{1}{5}$ *en* $\frac{5}{5}$ *tegen* $\frac{0}{5}$*. En by gevolg zal het voor de geen, die raden laat, indien hy, tot een voorbeelt, niet meer dan* $\frac{1}{6}$ *van 't ingelegde waagt, om* $\frac{5}{6}$ *te winnen, even veel zijn of een alleen*

vijf malen raad, af dat vijf menschen yder eens raden; gelijk uw geschil meêbrengt.

1. Octob. 1666.

EPISTOLA XXXIX (OLIM XLIV).

Viro Humanissimo atque Prudentissimo

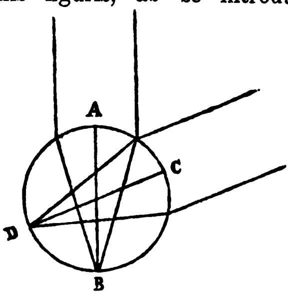
JARIGH JELLES

B. D. S.

Versio *.

Humanissime Vir,

Varia obstacula in causa fuerunt, quo minus ad tuas non citius responderim. Quod de Dioptrica Cartesii notasti, vidi et legi. Non aliam is causam, qua imagines in oculi fundo majores minoresve formantur, quam radiorum decussationem considerat, qui ex diversis objecti punctis veniunt, prout nimirum sese, vel propius vel remotius ab oculo, decussare incipiunt; ita ut ad anguli magnitudinem, quam hi radii efficiunt, quando se invicem in oculi superficie decussant, non attendat. Et licet ultima hæc causa sit præcipua, quæ in Telescopiis notanda est, videtur tamen, hanc eum silentio præterire voluisse; quandoquidem, ut conjicio, nullum illi perspectum erat medium eos radios, ex diversis punctis parallele prodeuntes, in totidem aliis punctis congregandi, et eam ob causam istum angulum non potuit Mathematice determinare: forte reticuit, ne usquam circulum aliis figuris, ab se introductis, præferret. Non enim dubium est, quin hac in re cunctas alias figuras, quas invenire licet, circulus superet: Nam quia circulus idem ubique est, easdem ubique proprietates habet. Si, exempli causa, circulus A B C D hanc possideat proprietatem, ut radii omnes, axi A B paralleli, a parte A venientes, ad eum modum in ejus superficie refringantur, ut postea omnes simul in puncto B coëant; omnes quoque radii, axi C D paralleli, a

* Ipsius Spinozæ.

parte C venientes, ita in superficie refringentur, ut simul in puncto D conveniant; id quod de nulla alia figura affirmare licet, licet Hyperbolæ ac Ellipses infinitas habent diametros. Ita ergo, ut scribis, se res habet; si nihil nisi oculi vel Telescopii longitudo attenditur, longissimos Tubos opticos cogeremur fabricare, antequam Res, quæ in Luna, tam distinctas, quam quæ in Terra sunt, possemus intueri. Sed, ut dixi, præcipuum in anguli magnitudine consistit, quem radii, ex variis punctis exeuntes, in oculi superficie, quum ibi invicem decussant, efficiunt; hicque angulus major quoque aut minor evadit, prout vitrorum in tubo collocatorum foci magis minusve differunt. Si animus hujus rei demonstrationem videre gestit, eam transmittere, quando placuerit, paratus sum.

Voorburgi, 3. Martii, 1667.

EPISTOLA XL (OLIM XLV).

Viro Humanissimo atque Prudentissimo

JARIGH JELLES

B. D. S.

Versio *.

Humanissime Vir,

Postrema tua, hujus mensis 14. die scripta, recte mihi tradita fuit; ob varia vero impedimenta citius respondere non licuit. Conveni Dominum Vossium ** de Helvetii negotio ***, qui (ne

---

* Prima verba, quibus de Helvetii experimento agitur, ab amico, reliqua, inde a vocibus *Scriptor libelli,* ab ipso Spinoza Latine versa sunt.

** Isaacum Vossium, qui annis 1654—1670 Hagis Comitum habitare solebat.

*** Jo. Fr. Helvetius, Anhaltinus, Principis Arausiaci archiater, narrationem de Elia alchemista, quocum d. 27 m. Dec. 1666. primum locutus erat, literis mandavit in opusculo c. t. Vitulus aureus quem mundus adorat et orat, in quo tractatur de rarissimo naturæ miraculo transmutandi metalla, etc. Amstelod. 1667. Repetitus est libellus in Jo. Jac. Mangeti Biblioth. Chymica curiosa, Genev. 1702, t. I. p. 196—210. E Christiani Hugenii epistola ad fratrem Ludovicum (*Paris,* 11 *févr.* 1667), quæ Lugduni Batavorum servatur, hæc addere libet: Je vous remercie de l'histoire de la pierre philosophale sans pourtant y adjouter une foy entiere, par ce que je cognois ce petit docteur, et scay qu'il n'est pas autheur fort authentique. — Cæterum anno 1687, idem Helvetius libellum edidit contra Cartesii, Cocceji, et Spinozæ asseclas.

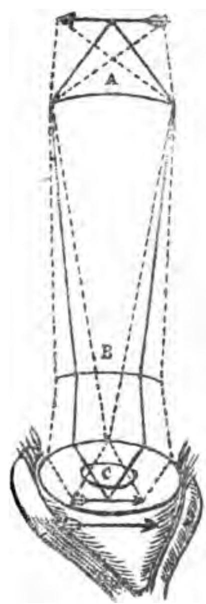
omnia in hac Epistola, quæ collocuti sumus, narrem) effuse ridebat, quin mirabatur, quod ego de his nugis ex illo qærerem. Ego tamen hoc flocci faciens, ipsum aurificem, cujus cognomen est Brechtelt, qui aurum probaverat, adibam: hic vero alium longe sermonem habuit, quam Dom. Vossius, affirmans auri inter liquescendum et separandum pondus auctum esse, et tanto gravius esse redditum, quantum argenti pondus, quod separationis gratia crucibulo injecerat, valebat; adeo ut firmiter crederet, hoc aurum, quod suum argentum in aurum transmutarat, aliquid singulare in se continere. Nec ille solus, sed diversi quoque alii Domini, tum temporis præsentes, hoc ita sese habere experti sunt. Post hæc ipsum adii Helvetium, qui mihi et aurum et crucibulum, interius etiam tum auro obductum, ostendebat, narrabatque, se vix quartam grani hordeacei * vel sinapis partem plumbo liquefacto injecisse. Addebat, se totius negotii historiam brevi editurum, et porro referebat, quendam virum (quem eundem illum, qui se convenerat, rebatur) eandem operationem Amstelodami fecisse, de quo procul dubio audivisti. Hæc de hac re potui resciscere.

Scriptor libelli, cujus mentionem facis (in quo gloriatur, se demonstraturum esse, Cartesii rationes in tertia ac quarta Meditatione prolatas, quibus Dei existentiam demonstrat, falsas esse) certo cum sua pugnabit umbra, magisque sibi quam aliis nocebit. Cartesii, fateor, axioma aliquo modo est obscurum, uti et tu notasti, atque clarius veriusque ita dixisset: *Quod Cogitandi potentia ad cogitandum non major est, quam Naturæ potentia ad existendum et operandum.* Clarum hoc verumque est axioma, unde Dei existentia clarissime et efficacissime ex sua idea sequitur. Argumentum memorati Auctoris, quod recenses, clare satis ostendit, se rem necdum intelligere. Est quidem verum, nos in infinitum, si hoc pacto Quæstio in omnibus suis partibus solvitur, posse procedere; alioquin magna est stultitia. Si, exempli loco, aliquis interroget, per quam causam ejusmodi determinatum corpus moveatur? respondere licet, id ab alio corpore, hocque rursus ab alio, et ita in infinitum progrediendo, ad talem motum esse determinatum; hoc, inquam, respondere liberum est, quia duntaxat de motu Quæstio est, et nos, aliud corpus continuo ponentes, sufficientem æternamque istius motus causam assignamus. Sed si ego Librum sublimibus meditationi-

* Imo *miliacei* (*geers*, hodie *gierst*, quod male pro *gerst*, i. e. hordeo, habuerunt).

bus repletum, nitideque scriptum, in manibus plebei cujusdam conspiciam, et ipsum rogem, unde eum habeat librum, sique mihi, se eum ex alio libro alterius plebei, qui quoque nitide scribere noverat, descripsisse, et sic in infinitum procedat, is mihi non facit satis: nam non tantum de figuris ac ordine litterarum interrogo, de quibus tantum respondet, verum etiam de meditationibus, et sensu, quem earundem compositio indicat; nihil ad hæc in infinitum sic progrediens respondet. Quomodo hoc ideis applicari queat, facile ex eo, quod ego in Cartesii Principiorum Philosophiæ Geometrice a me demonstratorum axiomate nono declaravi, percipi potest.

Pergo jam, ut ad secundam tuam epistolam, nono Martii exaratam, respondeam; in qua ulteriorem ejus, quod in præcedenti mea de circulari figura scripseram, explicationem exigis. Poteris id facile capere, si modo animadvertere placet, omnes radios, qui supponuntur parallele in anterius Telescopii vitrum incidere, revera non esse parallelos (quia solummodo ex uno eodemque puncto veniunt), verum ut tales considerari, eo quod objectum adeo longe a nobis distat, ut Telescopii apertura instar puncti, respectu distantiæ, tantum sit habenda. Certum porro est, nos, ut integrum intueamur objectum, non modo radiis ex unico solo puncto, verum aliis quoque omnibus radiorum conis ex aliis omnibus punctis prodeuntibus opus habere; et propterea etiam esse necessarium, ut in tot aliis focis, ubi per vitrum transeunt, conveniant. Et, quamvis ipse oculus non ita accurate constitutus est, ut omnes radii, ex diversis objecti punctis venientes, accuratissime in tot aliis in oculi fundo coëant, est tamen certum, eas figuras, quæ hoc præstare possunt, aliis omnibus esse præferendas. Quandoquidem vero definitum circuli segmentum efficere valet, ut omnes radios, qui ex uno procedunt puncto, in aliud suæ diametri punctum (mechanice loquendo) cogat; alios quoque omnes, qui ex aliis objecti punctis veniunt, in tot alia puncta coget. Duci etenim ex quovis objecti puncto

linea potest, quæ per circuli centrum transit, licet eum in finem Telescopii apertura minor multo sit facienda, quam alias fieret, si tantum unico foco esset opus, quemadmodum facile videre poteris.

Quod hic de Circulo dico, non de Ellipsi, non de Hyperbola, multo minus de aliis magis compositis affirmari figuris potest, quia non nisi unicam ex unico solo objecti puncto, quæ per utrumque transit focum, lineam ducere possibile est. Hæc volui in prima mea Epistola hac de re indicare.

Demonstrationem, quod angulus, quem radii, ex diversis punctis emanantes, in oculi superficie faciunt, major aut minor, prout foci magis minusve differunt, evadit, ex apposita figura perspicere poteris: adeo ut post officiosissimam salutem nil restet, nisi ut dicam me esse, etc.

Voorburgi, 25. Martii 1667.

Epistolæ exordium ex edit. Belgica repetitum.

Waarde Vrient,

Ik heb uw leste brief van de veertiende dezes lopende maants wel ontfangen, doch om verscheide verhinderingen niet eerder konnen antwoorden.

Wat de zaak van Helvecius aangaat, ik heb daar af met de Heer Vossius gesproken, die (om niet alles in een brief te verhalen, dat wy met malkander gesproken hebben) daar grotelijks meê lachte, ja zich verwondert toonde van dat ik hem naar zo een beuzeling vraagde. Ik ging echter, zonder dit aan te zien, naar de Silversmit, Brechtelt genoemt, die het gout geproeft had. Maar deze, heel anders dan Vossius sprekende, zeide dat het gout in't smelten en scheiden toegenomen had, en zo veel zwaarder was geworden, als het gewicht van 't zilver, dat hy tot scheiding in de smeltkroes gedaan had, bedroeg: in voegen dat hy vastelijk geloofde dat dit gout, 't welk zijn zilver in gout veranderde, iets ongemeen in zich had. Hy niet alleen heeft het dus bevonden, maar ook verscheide andere Heren, die toen daar tegenwoordig waren. Ik ging daar na by Helvecius zelf, die het gout, en de smeltkroes, de welk van binnen noch vergult was, aan my toonde, en tot my zeide dat hy niet meer, dan schaars de grootheid van een vierendeel van een korreltje van geers, of

mostertzaat in 't gesmolte loot had geworpen. Hy voegde 'r by, dat hy binnen korte tijt het verhaal van de gehele zaak zou uitgeeven, en zeide voorts dat t' Amsterdam een man (en hy meende dat dit de zelfde was, die by hem geweest had) de zelfde werking had gedaan; daar af gy zonder twijffel gehoort zult hebben. Dit is 't al, dat ik van deze zaak heb konnen vernemen ....

EPISTOLA XLI (OLIM XLVI).

Viro Humanissimo atque Prudentissimo

JARIGH JELLES

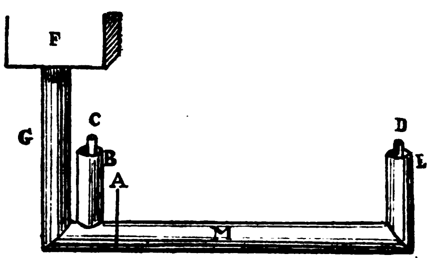
B. D. S.

Versio *.

Humanissime Vir,

Hic paucis, quid de eo, quod primo coram, deinde literis a me petiisti, experientiâ deprehenderim, narrabo; cui, quid nunc de re sentiam, adjiciam.

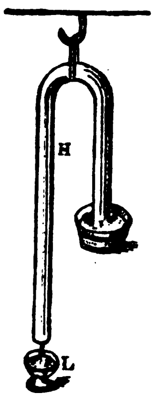
Curavi, ut mihi fabricaretur tubus ligneus, cujus longitudo 10 pedum, cavitas vero $1\frac{3}{4}$ digitorum erat, ad quem tres perpendiculares tubos applicui, uti apposita figura demonstrat.

Ut primo experirer, num aquæ pressio circa tubulum B æque

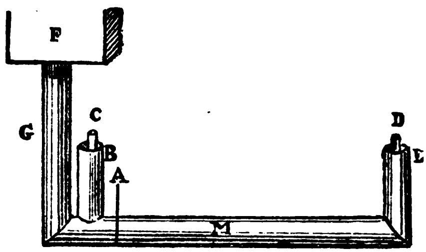
* In Vers. Belg. Latina verba non afferuntur. Quod utrum ideo omissum sit, quod Spinozæ autographon Hollandicum haberent, an propter epistolæ argumentum satis perspicuum, non liquet.

magna ac circa E esset, tubum M circa A asserculo, in eum finem parato, obturavi. Porro ipsius B orificium tantopere arctabam, ut tubulum vitreum instar C caperet. Postquam ergo tubum ope Vasis F aquâ implevissem, notabam in quantam ea altitudinem per tubulum C prosiliret. Deinde tubum B occludebam, et, sublato asserculo A, aqua ut in tubum E flueret sinebam, quem eodem modo ac B aptaveram; et postquam integrum tubum iterum aqua replevissem, deprehendebam eam in eandem altitudinem per D, ac per C factum fuerat, prosilire; quod mihi, tubi longitudinem nihil vel valde parum impedimento fuisse, persuadebat. Ut vero hoc accuratius experirer, tentabam, an etiam tubus E, tam brevi temporis spatio, æque ac B, pedem cubicum, ad id paratum, posset adimplere. Ut vero tempus mensurarem, quia horologium oscillatorium ad manum non erat,

vitreo recurvo tubo, ut H, usus sum, cujus pars brevior aquæ immergebatur, longior vero in libero pendebat aëre. Hisce paratis, sinebam aquam primo per tubum B æquali cum eodum tubo radio fluere, usque dum pes cubicus impleretur. Tum accuratâ bilance, quantum aquæ interea temporis in catillum L influxerat, explorabam, ac pondus ejus quatuor unciarum deprehendebam. Tubo deinde B occluso, aquam æquali cum eo radio per tubum E in cubicum pedem fluere sinebam. Hoc impleto, ponderabam, ut ante, aquam, quæ interea in catillum influxerat, hujusque illius pondus ne per semiunciam quidem superare expertus sum. Quoniam vero radii, tam ex B quam ex E, non continuo eadem vi fluxerant, operationem iterabam, ac tantum aquæ, quantum experientiâ primâ vice opus fuisse experti eramus, præsto ut esset, apportabam. Eramus tres, adeo ac quidem possibile erat, occupati, atque memoratam operationem accuratius quam antea efficiebamus; verum non adeo accurate, ac quidem exoptaveram. Mihi tamen satis suppeditabatur argumenti ad hanc rem aliquo modo determinandum; quandoquidem eandem fere differentiam hac secunda vice, ac prima, comperiebam. Re ergo, hisque experimentis perpensis, cogor concludere, differentiam, quam tubi longitudo potest efficere, initio tantum locum habere, hoc est, quum aqua fluxum suum inchoat: sed, ubi per tempus exiguum fluxum continuavit, æquali vi per tubum longissimum, ac per brevem fluxurum. Hujus rei ratio est, quod altioris

aquæ pressio eandem semper retinet vim, quodque omnem, quem communicat, motum continuo ope gravitatis recipit; et ideo hunc motum continuo aquæ in tubo contentæ communicabit, usque dum, propulsa, tantam recipit celeritatem, quantam vim gravitatis aqua altior ei tribuere potest. Certum enim est, si aqua, tubo G. contenta, primo momento aquæ, in tubo M, unum conferat celeritatis gradum, secundo momento, siquidem priorem retineat vim, ut supponitur, quatuor celeritatis gradus eidem

aquæ communicabit; et sic deinceps, usque dum aqua in tubo longiore M tantum exacte virium accepit, quantum vis gravitatis altioris aquæ, in tubo G conclusæ, ei communicare valet: adeo ut aqua, per tubum quadraginta mille pedes longum decurrens, post exactum temporis exiguum spatium, altioris aquæ solummodo pressione, tantam acquisitura sit celeritatem quantam eadem acquireret, si tubus M unum duntaxat æquaret pedem. Tempus, quod aqua in longiore tubo requirit ad tantam accipiendam celeritatem, determinare portuissem, si perfectiora nancisci portuissem instrumenta. Id tamen minus necessarium existimo, eo quod præcipuum sufficienter determinatum est, etc.

Voorburgi, 5 Septemb. 1669.

EPISTOLA XLII (OLIM XLVIII).

Doctissimo atque Ornatissimo Viro

JOHANNI OOSTEN *

LAMBERTUS DE VELTHUYSEN, M. D[r].

Doctissime Vir,

Nactus tandem aliquod vacuum tempus, illico applicui animum ad satisfaciendum votis atque postulatis tuis. Poscis autem, ut declarem tibi sententiam meam, adornans judicium meum de libro, qui inscribitur discursus Theologo-Politicus, quod nunc pro copia temporis et mea facultate facere constitui. Non autem ibo per singula, sed per compendium, auctoris sensum, animumque ejus de religione exponam **.

Cujus gentis ille sit, aut quod vitæ institutum sequatur, me fugit, etiam nihil interest id scire. Illum non esse stupidi ingenii, nec supine et perfunctorie religionis controversias, quæ in Europa inter Christianos agitantur, tractasse atque introspexisse, libri ipsius argumentum satis prodit. Sibi persuasit hujus libri scriptor, se felicius versaturum in examinandis sententiis, per quas homines prorumpunt in factiones et eunt in partes, si præjudicia deponat et exuat. Hinc plus satis laboravit ad vindicandum animum ab omni superstitione, a qua ut se immunem præberet, nimium se flexit in contrarium, et, ut superstitiosi culpam vitaret, omnem mihi videtur exuisse religionem. Saltem non assurgit supra religionem Deistarum, quorum satis ubique magnus numerus (ut sunt pessimi hujus seculi mores) est, et præsertim in Gallia: contra quos edidit Tractatum Mersennus, quem olim me legere memini. Sed existimo vix ullum ex Deistarum numero tam malo animo, tamque callide et versute, pro pessima illa causa verba fecisse, quam hujus dissertationis auctorem. Præterea, nisi me conjectura fallat, iste homo se Deistarum finibus non includit, et minores cultûs partes hominibus superesse sinit.

Deum agnoscit, eumque Universi opificem atque conditorem

---

* Chirurgo Roterodamensi.

** In Velthusii Ultrajectini Operum (Roterod. 1680) p. II, pp. 1363—1570. legitur Tractatus de Cultu Naturali, et Origine Moralitatis, oppositus Tractatui Theologico-Politico et Operi Posthumo B. d. S.

esse profitetur. Sed formam, speciem, ordinem mundi plane necessarium statuit, æque ac Dei naturam, et æternas veritates, quas extra Dei arbitrium constitutas esse vult; ideo etiam diserte pronunciat, omnia indomitâ necessitate fatoque inevitabili evenire. Et statuit, res recte putantibus, præceptis atque mandatis nullum relinqui; locum sed hominum ignorantiam invexisse simul hujusmodi nomina, quemadmodum vulgi imperitia locum fecit modis loquendi, quibus Deo affectus tribuuntur. Deus itaque pariter ad captum hominis sese accommodat, quando illas æternas veritates, et reliqua, quæ necessario evenire debent, per formam mandati hominibus exponit. Docetque, tam necesse esse, ea, quæ legibus imperantur et hominum voluntati substracta esse putantur, evenire, quam necessaria est trianguli natura, atque ideo illa, quæ præceptis continentur, non magis ab hominis voluntate pendere, aut ex eorum fugâ aut prosecutione aliquid boni aut mali hominibus procurari, quam precibus Dei voluntatem flecti, aut æterna atque absoluta ejus decreta mutari. Præceptorum itaque atque decretorum eandem rationem esse, atque in hoc convenire, quod hominis imperitia atque ignorantia Deum moverit, ut eorum usus aliquis esset apud eos, qui perfectiores de Deo cogitationes formare non possunt, quique hujusmodi miseris præsidiis indigent ad excitandum in se virtutis studium et vitiorum odium; et ideo videre licet, auctorem nullam mentionem in suo scripto facere usûs precum, quemadmodum nec vitæ nec mortis, neque cujusquam remunerationis aut pœnæ, quibus a judice universi afficiendi sunt homines.

Idque facit congruenter suis principiis; nam quis locus esse potest judicio extremo, aut quæ expectatio præmii aut pœnæ, quando fato omnia adscribuntur, et inevitabili necessitate omnia a Deo emanare statuitur, vel potius, quando totum hoc universum Deum esse statuit? Nam vereor ne noster auctor non admodum alienus sit ab illa sententia; saltem non longe discrepant, statuere, omnia necessario a Dei natura emanare, et, Universum ipsum Deum esse.

Ponit tamen summam voluptatem hominis in cultu virtutis, quæ ipsa sibi præmium et theatrum amplissimorum esse dicit: et ideo vult hominem recte rerum intelligentem debere virtuti operam dare, non propter præcepta et legem Dei, aut spem præmii, aut pœnæ metum, sed pulchritudine virtutis, et mentis gaudio, quod homo in usu virtutis percipit, illectum.

Statuit itaque, Deum per Prophetas et revelationem homines

præmiorum spe et poenarum metu, quæ duo semper legibus connexa sunt, per speciem tantum ad virtutem hortari, quia vulgarium hominum ingenium ita factum est, tamque male informatum, ut non nisi argumentis, a natura legum et a metu pœnæ et spe præmii mutuatis, ad virtutis exercitationem impelli possint: at homines rem ex vero æstimantes intelligere, hujusmodi argumentis nullam veritatem aut vim subesse.

Neque quicquam referre putat, quamvis recte hoc axiomate conficiatur, Vates et Doctores sacros, atque adeo Deum ipsum, per quorum os Deus hominibus est loquutus, usos esse argumentis per se, si eorum natura æstimatur, falsis: palam enim et promiscue, quando usus venit, profitetur et inculcat, Sacram Scripturam non esse comparatam, ut veritatem et naturas rerum, quarum in ea fit mentio, et quas in suum usum confert ad informandos homines ad virtutem, doceat; negatque Vates ita rerum peritos fuisse, ut omnino a Vulgi erroribus fuerint immunes in conficiendis argumentis, et in rationibus excogitandis, quibus homines ad virtutem excitabant, quamvis natura virtutum et vitiorum moralium iis fuerit exploratissima.

Et ideo Auctor præterea docet, Prophetas etiam tunc, cum eos, ad quos mittebantur, officii sui admonebant, aberratione judicii non fuisse liberos, nec tamen ideo eorum sanctitatem et αὐτοπιστίαν imminutam; quamvis sermonem et argumentis non veris, sed ad præconceptas opiniones eorum, ad quos verba faciebant, accommodatis utebantur, iisque homines ad virtutes, de quibus nullus unquam ambigit, et de quibus nulla est controversia inter homines, excitabant. Quandoquidem finis missionis Prophetæ erat cultus virtutis in hominibus promovendus, non ullius veritatis doctrina. Et ideo existimat, illum errorem et ignorantiam Prophetæ auditoribus, quos ad virtutem inflammabat, non fuisse noxiam, quia parum interesse putat, quibus argumentis excitemur ad virtutem, modo ea moralem virtutem, ad quam incendendam comparata sunt et a Vate in medium prolata, non evertant: quia aliarum rerum veritas, mente percepta, nullum momentum habere putat ad pietatem, quando morum sanctitas re ipsa non continetur ea veritate, putatque veritatis, atque etiam mysteriorum, cognitionem eo plus aut minus necessariam esse, quanto plus aut minus ad pietatem conferunt.

Puto, auctorem respicere ad axioma illud Theologorum, qui distinguunt inter sermonem Vatis dogmatizantis, et simpliciter aliquid enarrantis, quæ distinctio, ni fallor, apud omnes Theo-

logos recepta est, et cui doctrinæ suum per errorem summum congruere putat.

Et ideo existimat, omnes eos pedibus in suam sententiam ituros, qui negant, Rationem et Philosophiam esse Scripturæ interpretem. Cum enim constet omnibus, in Scripturâ infinita de Deo prædicari, quæ Deo non conveniunt, sed accommodata sunt ad hominum captum, ut homines iis moveantur, et virtutis studium in iis excitetur, statuendum esse putat, Doctorem Sacrum iis argumentis, non veris, voluisse homines erudire ad virtutem, aut cuivis, Sacram Scripturam legenti, eam libertatem concessam, ut ex principiis suæ Rationis judicet de sensu et scopo Doctoris Sacri; quam sententiam Auctor prorsus damnat et explodit una cum iis, qui cum Theologo Paradoxo docent, Rationem Scripturæ interpretem esse. Arbitratur enim, Scripturam juxta sensum literalem intelligendum, neque hominibus concedendum libertatem interpretandi ex suo arbitrio et Rationis sensu, quid prophetarum verbis intelligi debeat, ita ut ad suas rationes et cognitionem, quam de rebus sibi compararunt, examinent, quando Prophetæ proprie, et quando figurate sunt loquuti. Sed de his in sequentibus dicendi locus erit.

Et ut redeam ad ea, a quibus nonnihil diverteram, Auotor inhærens suis principiis, de fatali omnium rerum necessitate *, negat ulla miracula fieri, quæ legibus Naturæ adversentur: quia statuit, sicut supra monuimus, naturas rerum earumque ordinem non minus necessarium quid esse, quam sunt natura Dei æternæque veritates: ideoque docet, æque non posse fieri, ut aliquid a Naturæ legibus deflectat, quam ut fieri non possit, ut in triangulo tres anguli non sint æquales duobus rectis. Deum non posse efficere, ut pondus minus grave attollat magis grave, aut quod corpus motum duobus gradibus motûs possit assequi corpus, quod quatuor gradibus motûs movetur. Statuit itaque miracula communibus Naturæ legibus subjici, quas docet esse immutabiles æque ac ipsas naturas rerum, nempe quia Naturæ legibus ipsæ naturæ contineantur: neque admittit aliam Dei potentiam, quam ordinariam, quæ juxta Naturæ leges exeritur, et putat aliam fingi non posse, quia naturas rerum destrueret, secumque ipsa pugnaret.

Est itaque, ex Auctoris mente, *miraculum*, *quod inopinato*,

---

* Vers. Belg. hæc addit: Aanteekening van B. d. S. op deze plaats: *Hy zegt dit t'onrecht: want ik heb uitdrukkelijk getoont dat de wonderdaden geen kennis van God geven; maar dat de zelfde veel beter uit de vaste ordening der natuur word gehaalt.*

et cujus causam vulgus ignorat, evenit; quemadmodum idem vulgus precum viribus et singulari Dei directioni attribuit, quando post rite conceptas preces, imminens aliquod malum propulsatum aut expetitum bonum sibi videtur obtinuisse, cum tamen, ex Auctoris sententia, Deus jam ab æterno absolute decreverit, ut ea evenirent, quæ vulgus interventu et efficacia existimat evenisse: cum preces non sint causa decreti, sed decretum sit causa precum.

Totum illud de fato, et rerum indomita necessitate, tam quoad naturas quam quoad eventum rerum, quæ quotidie contingunt, fundat in natura Dei; vel, ut clarius loquar, in natura Dei voluntatis atque intellectus, quæ quidem nomine diversa, sed in Deo re ipsa conveniunt. Statuit ideoque, Deum tam necessario hoc universum, et quicquid successive in eo evenit, voluisse, quam necessario hoc idem universum cognoscit. Si Deus autem necessario cognoscit hoc universum ejusque leges, ut et veritates æternas iis legibus contentas, concludit, Deum aliud universum non magis condere potuisse, quam naturas rerum evertere, et facere, ut bis ter sint septem. Quemadmodum itaque nos ab hoc universo, ejusque legibus, secundum quas ortus et interitus rerum fiunt, non possimus aliquid diversum concipere, sed quicquid hujusmodi a nobis fingi possit, id ipsum se subvertere; Sic docet, naturam divini intellectus, totiusque universi, earumque legum, secundum quas Natura procedit, ita comparatam esse, ut Deus non magis suo intellectu ullas res intelligere potuerit ab his, quæ nunc sunt, diversas, quam fieri possit, ut res nunc a seipsis sint diversæ. Conficit itaque, quod, quemadmodum Deus nunc ea efficere non potest, quæ ipsa se subvertunt, ita Deum naturas ab his, quæ nunc sunt, diversas nec fingere nec cognoscere posse, quia tam earum naturarum comprehensio et intellectio impossibilis est (quia repugnantia ponit ex sensu Auctoris), quam nunc est impossibilis productio rerum ab iis, quæ nunc sunt, diversarum: quia omnes illæ naturæ, si concipiantur ab his, quæ nunc sunt, diversæ, necessario etiam cum iis, quæ nunc sunt, essent pugnantes: quia, cum naturæ rerum hoc universo comprehensarum (ex Auctoris sententia) sunt necessariæ, non possunt illam necessitatem habere ex se, sed ex natura Dei, a quâ necessario emanant. Non vult enim cum Cartesio, cujus tamen doctrinam videri vult adoptasse, omnium rerum naturas, quemadmodum a Dei natura et essentia sunt diversæ, ita earum ideas libere in mente divina esse.

Hisce, de quibus jam est habitus sermo, Auctor sibi munivit viam ad ea, quæ in fine libri tradit, et quo omnia, quæ in præcedentibus capitibus docentur, collimant. Vult nempe mentem Magistratus, omniumque hominum, informare hoc axiomate: Magistratui competere jus constituendi cultus divini, qui publice in Reipublica obtinere debeat. Deinde Magistratui fas esse, civibus suis permittere, ut de religione sentiant et loquantur, quemadmodum mens animusque iis dictat, eamque libertatem, etiam quantum ad actus cultûs externi, eo usque subditis concedendam, quoad * studium virtutum moralium, sive ut pietas sarta tecta manere possit. Cum ** enim de iis virtutibus nulla controversia esse possit, et reliquarum rerum cognitio et usus nullam virtutem moralem contineant, inde conficit, Deo ingratum esse non posse qualiacunque sacra alioquin homines amplectantur. Loquitur autem Auctor de iis sacris, quæ virtutem moralem non constituunt, nec in eam impingunt, quæque virtuti nec adversa sunt, neque ab ea aliena, sed quæ homines suscipiunt atque profitentur, tanquam adminicula virtutum verarum, ut ita Deo per studium earum virtutum accepti et grati esse possint, quia Deus non offenditur earum studio et exercitatione; quæ indifferentes cum sunt, neque quidquam faciunt ad virtutes aut vitia, eas tamen homines ad usum pietatis referunt, iisque tanquam præsidiis ad virtutis cultum utuntur.

Auctor autem, ut hominum animos apparet ad hæc paradoxa amplectenda, statuit primo, totum cultum a Deo institutum, et Judæis, hoc est civibus Reipublicæ Israëliticæ, traditum, tantum ad id comparatum esse, ut feliciter in sua Republica ætatem agerent, cæterum Judæos autem præ cæteris gentibus Deo charos et gratos non fuisse; idque Deum per Prophetas Judæis passim fuisse testatum, quando iis exprobrabat ipsorum imperitiam et errorem, quod in cultu illo instituto et a Deo ipsis imperato sanctimoniam et pietatem collocarent, cum ea tantum ponenda erat in studio virtutum moralium, nempe in amore Dei et Charitate proximi.

Et cum Deus omnium gentium animum informarit principiis et quasi seminibus virtutum, ita ut sua sponte sine ulla ferme institutione de discrimine boni et mali judicent, inde conficit,

---

* Vers. Belg. — Ed. Pr.: *concedendam. Quoad.*
** Vers Belg. — Ed. Pr.: *possit, cum.*

Deum reliquas gentes non habuisse expertes earum rerum, quibus vera beatitudo parari potest, sed se omnibus hominibus æque beneficum præbuisse.

Imo, ut in omnibus, quæ ad assequendam veram felicitatem aliqua ratione præsidio et usui esse possunt, gentes Judæis pares faciat, statuit, gentes veris vatibus non caruisse, idque exemplis probare instituit. Imo insinuat, Deum per angelos bonos, quos, ex consuetudine in V. Testamento usitata, Deos vocat, imperio rexisse reliquas gentes. Et ideo sacra reliquarum gentium Deo non displicuisse, quamdiu per hominum superstitionem ita non corrumperentur, ut a vera sanctitate homines redderent alienos, neque eos impellerent ad ea perpetranda in religione, quæ virtuti non congruunt. Deum autem vetuisse Judæis propter rationes singulares, et isti populo proprias, gentium Deos colere, qui ex Dei instituto et procuratione æque recte colebantur a Gentibus, ac Angeli, Judæorum Reipublicæ custodes constituti, a Judæis suo modo Deorum numero habebantur, et divinis ab iis afficiebantur honoribus.

Et cum Auctor arbitretur in confesso esse, cultum externum per se Deo gratum non esse, parum referre existimat, quibus cæremoniis cultus ille externus expediatur, modo hujusmodi sit, qui ita Deo congruat, ut in mente hominum Dei reverentiam excitet, eosque ad virtutis studium moveat.

Deinde, quandoquidem totius religionis summam contineri putat cultu virtutis, omnisque mysteriorum cognitio supervacua, quæ per se apta nata non est ad promovendam virtutem, illaque potior magisque necessaria habeatur, quæ plus momenti ad homines ad virtutem erudiendos et inflammandos confert; conficit, omnes illas sententias de Deo, ejusque cultu, deque iis omnibus, quæ ad religionem pertinent, probandas, aut saltem non rejiciendas, quæ ex mente hominum illorum, qui illas fovent, veræ sunt, et comparatæ, ut probitas vigeat floreatque. Et ad illud dogma stabiliendum, ipsos Prophetas citat suæ sententiæ auctores et testes, qui, edocti Deum nihili pendere, quales homines de religione sensus habeant, sed illum cultum illasque omnes sententias Deo gratas esse, quæ ex studio virtutum et reverentia Numinis profectæ sunt, sibi eo usque indulserunt, ut etiam talia argumenta, quibus homines ad virtutem incitarentur, protulerint, quæ quidem in se vera non erant, sed ex opinione eorum, ad quos verba faciebant, talia æstimabantur, et apta nata erant ad calcar iis addendum, quo alacrius se ad virtutis studium accingerent. Ponit itaque, Deum Prophetis

argumentorum selectu permisisse, ut ea adhiberent, quæ temporibus et personarum rationibus essent accommodata, quæque illi pro suo captu bona et efficacia putabant.

Et inde natum putat, quod Divinorum Doctorum alii aliis argumentis et sæpe pugnantibus inter se usi sint, Paulum docuisse, hominem non justificari operibus, Jacobum hisce oppositum incalcasse. Videbat nempe Jacobus, ita existimat Auctor, Christianos doctrinam de justificatione per fidem aliorsum rapere, et ideo, per fidem et opera justificari hominem, multis probat. Intelligebat enim, ex re Christianorum sui temporis non esse, illam doctrinam de fide, qua homines placide quiescebant in Dei misericordia, et bonorum operum nullam ferme habebant curam, ita inculcare, eoque modo proponere, ut fecerat Paulus, cui cum Judæis res erat, qui per errorem Justificationem suam ponebant in operibus legis, a Mose ipsis specialiter traditæ, et qua se supra gentes elatos, et aditum ad beatitudinem sibi solum paratum putantes, salutis rationem per fidem, qua exæquabantur gentibus, et nudi ac vacui ab omnibus privilegiis constituebantur, rejiciebant. Cum itaque utraque propositio, tam Pauli quam Jacobi, pro diversis temporum ac personarum momentis et appendicibus egregie conferebat, ut homines attenderent animum ad pietatem, putat Auctor prudentiæ Apostolicæ fuisse, modo hanc modo illam adhibere.

Et hæc est, inter alias multas, causa, quamobrem Auctor putat, admodum a veritate alienum esse, sacrum textum per Rationem velle explicare, eamque interpretem Scripturæ constituere, aut unum Doctorem Sacrum per alium interpretari, cum sint paris auctoritatis, et verba eorum, quibus usi sunt, explicanda sint ex forma loquendi et sermonis proprietate istis Doctoribus familiari; non autem esse attendendum, in investigatione veri sensus Scripturæ, ad rei naturam, sed ad sensum litteralem tantum.

Cum itaque ipse Christus, et reliqui Doctores divinitus missi, suo exemplo et instituto, præierunt et ostenderunt, solummodo virtutum studio homines grassari ad felicitatem, reliqua nihil pensi habenda, inde Auctor efficere vult, Magistratui id tantum curæ esse debere, ut justitia et probitas in Republica vigeat, in minima autem parte sui muneris ponere, expendere, quis cultus et quæ doctrinæ veritati potissimum congruant; sed curare debere, ne hujusmodi suscipiantur, quæ virtuti obicem ponant, etiam ex eorum sententia, qui ea profitentur.

Magistratum itaque facile sine offensione Numinis posse in

sua Republica tolerare diversa sacra. Ut autem id * persuadeat, etiam hac via insistit. Ponit, rationem virtutum moralium, quatenus illi in Societatibus usum habent, et in actibus externis occupatæ sunt, hujusmodi esse, ut nemo eas ex privato judicio et arbitrio exercere debeat, sed earum virtutum cultum, exercitium, et modificationem dependere ab auctoritate et imperio Magistratus; tum quia actus externi virtutum mutuantur suam naturam a circumstantiis, cum etiam, quia hominis officium ad hujusmodi actiones externas patrandas æstimatur ex commodo aut incommodo, quod ex illis actibus proficiscitur; ita ut actus illi externi, si tempestive non exerantur, virtutum naturam exuant, et illis oppositi virtutum numero censeri debeant. Auctor aliam rationem virtutum esse arbitratur, ut, quatenus intus in Mente subsistunt, illæ semper naturam suam servant, neque a circumstantiarum mutabili statu pendent.

Nunquam alicui licet propensum esse ad crudelitatem et sævitiam, non amantem proximi et veritatis. Sed possunt incidere tempora, quibus quidem animi propositum, et enarratarum virtutum studium, non quidem deponere liceat, sed se ab iis, quoad actus externos, aut temperare, aut etiam ea agere, quæ, quoad speciem externam, cum his virtutibus pugnare putantur; et ita fiat, ut non sit amplius officium viri probi, veritatem in aperto ponere, et ore aut scripto cives illius veritatis participes facere, eamque cum iis communicare, si plus incommodi quam commodi ex illa manifestatione in cives redundaturum putamus. Et, quamvis singuli omnes homines amore complecti debeant, neque unquam liceat illi affectui nuncium mittere, evenit tamen sæpius, ut quidam duriter a nobis sine vitio possint haberi, quando constat, ex clementia, qua erga eos uti paramus, magnum malum nobis oriturum. Ita quidem omnes existimant, non omnes veritates, sive illæ ad religionem, sive ad vitam civilem pertinent, omni tempore opportune proponi. Et qui docet, rosas porcis non esse objiciendas, si metus est, eos sævituros in eos, qui ipsis eas porrigunt, is pariter non existimat, viri boni officium esse de quibusdam capitibus religionis plebem edocere, de quibus in medium prolatis, et sparsis in plebem, metus est, ne ita turbent Rempublicam aut Ecclesiam, ut inde civibus et sanctis plus noxa quam boni creëtur.

Cum autem præter alia, etiam hoc Societates Civiles, a

* Ed. Pr.: *is*.

quibus imperium et auctoritas ferendarum legum sejungi non potest, introduxerint, quod singulorum arbitrio, quid hominibus in civile corpus coalescentibus usui esset, permitti non debuit, sed imperantibus concedi; inde Actor arguit, penes Magistratum jus esse statuendi, qualia et quæ dogmata in Republica publice doceri debeant, et subditorum officium esse, ad professionem externam quod attinet, sese temperare a docendis dogmatibus, et ab iis profitendis, de quibus publice silendum esse Magistratûs legibus sanxit; quia Deus hoc non magis privatorum judicio permisit, quam iisdem concessit, contra sensus et decreta Magistratus aut sententiam judicum ea agere, quibus eluditur vis legum, et frustrantur suo fine Magistratus. Existimat enim Auctor de hujusmodi rebus, cultum externum ejusque professionem spectantibus, homines pacisci posse, et actus cultûs Divini externos tam tuto committi Magistratûs judicio, quam eidem conceditur jus et potestas æstimandi injuriam civitati illatam, eandemque per vim vindicandi. Nam, quemadmodum privatus non tenetur suum judicium de illata injuria civitati accommodare ad judicium Magistratûs, sed suo sensu frui tamen possit, quamvis (si res ita ferat) teneatur ad Magistratûs sententiam executioni mandandam etiam operam suam conferre; ita Auctor arbitratur, privatorum in Republica partes quidem esse, judicare de veritate et falsitate, ut et de necessitate alicujus dogmatis, neque privatum legibus civitatis adstringi posse, ut idem de religione sentiat; quamvis ex judicio Magistratûs pendeat, quæ dogmata publice proponi debeant, et privatorum officium sit, sensus suos de religione a Magistratûs sententia dissentientes silentio premere, neque quicquam hujusmodi agere, quo leges de cultu a Magistratu constitutæ vim suam obtinere non possint.

At, quia evenire potest, ut Magistratus, dissentiens a multis ex plebe in religionis capitibus, quædam publice doceri velit, quæ a judicio plebis aliena sunt, et Magistratus tamen existimat honoris divini interesse, palam in sua Republica talium dogmatum professionem fieri; vidit Auctor, superesse illam difficultatem, qua civibus, propter judicium Magistratûs diversum a plebis judicio, creari posset damnum maximum. Ideo ad præcedentem rationem etiam hanc alteram addit Auctor, quæ simul et Magistratûs atque subditorum animum tranquillet, et libertatem in religione sartam tectam conservet. Nempe Magistratum non debere vereri Dei iram, quamvis prava suo judicio sacra in sua Republica fieri sinat, modo illa non pugnent cum

virtutibus moralibus, easque non evertant. Cujus sententiæ ratio te fugere non potest, cum in superioribus satis fuse eam tradidi. Nempe statuit Auctor, Deum susque deque habere, nec cura tangi, quales opiniones homines in religione foveant, et animo probent atque tueantur, et qualia publice sacra curent, cum hæc omnia censeri debeant ex numero rerum cum virtute et vitio nullam affinitatem habentium; quamvis cujusvis officium sit ita rationes suas instituere, ut ea dogmata eumque cultum habeat, quibus putat se maximos in virtutis studio progressus facere posse.

Habes hic, Vir Ornatissime, per compendium tibi traditam summam doctrinæ Theologi-politici, quæ meo judicio omnem cultum et religionem tollit atque funditus subvertit, clam Atheismum introducit, aut talem Deum fingit, cujus Numinis reverentiâ non est quod homines tangantur, quia ipse fato subjicitur, neque ullus gubernationi aut providentiæ divinæ locus relinquitur, omnisque pœnarum atque præmiorum distributio tollitur. Hoc saltem ex Auctoris scripto videre in promptu est, ejus ratione et argumentis infringi totius Sacræ Scripturæ auctoritatem, et dicis causa apud Auctorem ejus tantum mentionem fieri; quemadmodum ex ejus positionibus consequitur, Alcoranum etiam Dei Verbo exæquandum. Neque Auctori superest vel unum argumentum, quo probet, Mahometem non fuisse Prophetam verum, quia Turcæ etiam ex Prophetæ sui præscripto virtutes morales, de quibus inter gentes lis non est, colunt; et secundum Auctoris doctrinam Deo infrequens non est, etiam gentes *, quibus oracula, Judæis et Christianis tradita, non est impartitus, aliis revelationibus in gyrum Rationis et obedientiæ ducere.

Arbitror itaque me non magnopere a vero aberrasse, neque Auctori a me injuriam fieri, si denunciem eum tectis et fucatis argumentis merum Atheismum docere.

Ultrajecti, 24. Januar. 1671. S. V. **

---

* Ed. Pr.: *gentibus*. ** Vers. Belg.

EPISTOLA XLIII (OLIM XLIX).

Doctissimo atque Ornatissimo Viro

JOHANNI OOSTEN

B. D. S.

Doctissime Vir *,

Miraris sine dubio, quod te tamdiu exspectare feci; sed ego vix animum inducere possum, ut ad libellum illius Viri, quem mihi communicare voluisti, respondeam, nec ulla alia de causa jam hoc facio, quam quia promisi. Verum, ut meo etiam animo, quoad ejus fieri potest, morem geram, quam paucis potero, me dissolvam, et breviter ostendam, quam ille sinistre meam mentem interpretatus sit, quod an malitia vel ex ignorantia fecerit, haud facile dixerim **. Sed ad rem.

Primo ait, *parum interesse scire cujus gentis ego sim, aut quod vitæ institutum sequar*. Quod sane si novisset, non tam facile sibi persuasisset, me Atheismum docere. Solent enim Athei honores et divitias supra modum quærere, quas ego semper contempsi, ut omnes, qui me norunt, sciunt. Deinde, ut ad id, quod vult, viam sterneret, ait, me non stupidi ingenii esse, ut facilius scilicet persuadere possit, me callide et versute, maloque animo pro pessima Deistarum causa verba fecisse. Quod satis ostendit, illum meas rationes non intellexisse. Nam quis tam callido ingenio tamque astuto esse potest, ut simulato animo tot tamque validas rationes pro re, quam falsam æstimat, dare possit? quem, inquam, posthac putabit ex vero animo scripsisse, si tam ficta quam vera solide demonstrari posse credit? Sed nec hoc jam miror. Sic enim olim Cartesius a Voetio, et sic passim optimi quique traducuntur.

Pergit deinde. *Ut superstitiosi culpam vitaret, omnem mihi videtur exuisse religionem.* Quid ille per Religionem, quidque per superstitionem intelligat, nescio. An, quæso, ille omnem

* Autographon, quod Amstelodami apud Teleiobaptistas servatur: *Amice.*

** In Autogr. hæc verba deleta sunt: *tam enim versuti quam superstitiosi ignorantes malum animum habere solent; quidquid sit ejus me maledicta nihil movent, quia novi, qui ratione istud hominum genus assuetum sit, viros ingenuos tractare. Ut igitur, quod ostendere volo, breviter absolvam, pauca tantum ex multis quæ dixit notabo; tu reliqua corrigito.*

virtutibus moralibus, easque non evertant. Cujus sententiæ ratio te fugere non potest, cum in superioribus satis fuse eam tradidi. Nempe statuit Auctor, Deum susque deque habere, nec cura tangi, quales opiniones homines in religione foveant, et animo probent atque tueantur, et qualia publice sacra curent, cum hæc omnia censeri debeant ex numero rerum cum virtute et vitio nullam affinitatem habentium; quamvis cujusvis officium sit ita rationes suas instituere, ut ea dogmata eumque cultum habeat, quibus putat se maximos in virtutis studio progressus facere posse.

Habes hic, Vir Ornatissime, per compendium tibi traditam summam doctrinæ Theologi-politici, quæ meo judicio omnem cultum et religionem tollit atque funditus subvertit, clam Atheismum introducit, aut talem Deum fingit, cujus Numinis reverentiâ non est quod homines tangantur, quia ipse fato subjicitur, neque ullus gubernationi aut providentiæ divinæ locus relinquitur, omnisque pœnarum atque præmiorum distributio tollitur. Hoc saltem ex Auctoris scripto videre in promptu est, ejus ratione et argumentis infringi totius Sacræ Scripturæ auctoritatem, et dicis causa apud Auctorem ejus tantum mentionem fieri; quemadmodum ex ejus positionibus consequitur, Alcoranum etiam Dei Verbo exæquandum. Neque Auctori superest vel unum argumentum, quo probet, Mahometem non fuisse Prophetam verum, quia Turcæ etiam ex Prophetæ sui præscripto virtutes morales, de quibus inter gentes lis non est, colunt; et secundum Auctoris doctrinam Deo infrequens non est, etiam gentes *, quibus oracula, Judæis et Christianis tradita, non est impartitus, aliis revelationibus in gyrum Rationis et obedientiæ ducere.

Arbitror itaque me non magnopere a vero aberrasse, neque Auctori a me injuriam fieri, si denunciem eum tectis et fucatis argumentis merum Atheismum docere.

Ultrajecti, 24. Januar. 1671. S. V. **

---

* Ed. Pr.: *gentibus.* ** Vers. Belg.

EPISTOLA XLIII (OLIM XLIX).

Doctissimo atque Ornatissimo Viro

JOHANNI OOSTEN

B. D. S.

Doctissime Vir *,

Miraris sine dubio, quod te tamdiu exspectare feci; sed ego vix animum inducere possum, ut ad libellum illius Viri, quem mihi communicare voluisti, respondeam, nec ulla alia de causa jam hoc facio, quam quia promisi. Verum, ut meo etiam animo, quoad ejus fieri potest, morem geram, quam paucis potero, me dissolvam, et breviter ostendam, quam ille sinistre meam mentem interpretatus sit, quod an malitia vel ex ignorantia fecerit, haud facile dixerim **. Sed ad rem.

Primo ait, *parum interesse scire cujus gentis ego sim, aut quod vitæ institutum sequar*. Quod sane si novisset, non tam facile sibi persuasisset, me Atheismum docere. Solent enim Athei honores et divitias supra modum quærere, quas ego semper contempsi, ut omnes, qui me norunt, sciunt. Deinde, ut ad id, quod vult, viam sterneret, ait, me non stupidi ingenii esse, ut facilius scilicet persuadere possit, me callide et versute, maloque animo pro pessima Deistarum causa verba fecisse. Quod satis ostendit, illum meas rationes non intellexisse. Nam quis tam callido ingenio tamque astuto esse potest, ut simulato animo tot tamque validas rationes pro re, quam falsam æstimat, dare possit? quem, inquam, posthac putabit ex vero animo scripsisse, si tam ficta quam vera solide demonstrari posse credit? Sed nec hoc jam miror. Sic enim olim Cartesius a Voetio, et sic passim optimi quique traducuntur.

Pergit deinde. *Ut superstitiosi culpam vitaret, omnem mihi videtur exuisse religionem.* Quid ille per Religionem, quidque per superstitionem intelligat, nescio. An, quæso, ille omnem

---

* Autographon, quod Amstelodami apud Teleiobaptistas servatur: *Amice.*

** In Autogr. hæc verba deleta sunt: *tam enim versuti quam superstitiosi ignorantes malum animum habere solent; quidquid sit ejus me maledicta nihil movent, quia novi, qui ratione istud hominum genus assuetum sit, viros ingenuos tractare. Ut igitur, quod ostendere volo, breviter absolvam, pauca tantum ex multis quæ dixit notabo; tu reliqua corrigito.*

religionem exuit, qui Deum summum bonum agnoscendum statuit, eundemque libero animo, ut talem, amandum *? et quod in hoc solo nostra summa felicitas summaque libertas consistit? porro quod præmium virtutis sit ipsa virtus, stultitiæ autem et impotentiæ supplicium sit ipsa stultitia? et denique quod unusquisque proximum suum amare debet, et mandatis summæ potestatis obedire? Atque hæc non tantum expresse dixi, sed firmissimis insuper rationibus demonstravi. Verum videre puto, quo in luto hic homo hæreat. Nihil scilicet in ipsa virtute et intellectu reperit, quod ipsum delectet, et mallet ex impulsu suorum affectuum vivere, nisi hoc unum obstaret, quod pœnam timet. A malis igitur actionibus, ut servus, invitus et fluctuante animo abstinet, et divina mandata exequitur, et pro hoc servitio muneribus, ipso divino amore longe suavioribus, a Deo honorari ** exspectat scilicet, et eo magis, quo magis bonum, quod agit, adversatur, et invitus facit; atque hinc fit, ut omnes, qui hoc metu non retinentur, effrenatos vivere, omnemque religionem exuere, credat. Sed hæc mitto, et ad ejus deductionem, qua ostendere vult, me tectis et fucatis argumentis Atheismum docere, transeo.

Fundamentum ipsius ratiocinii est hoc, quod putat, me Dei libertatem tollere, eumque fato subjicere. Quod sane falsum est. Nam ego eodem modo statui, omnia inevitabili necessitate ex Dei natura sequi ***, ac omnes statuunt, ex Dei natura sequi, quod † se ipsum itelligit: quod sane nemo negat ex divina natura necessario sequi, et tamen nemo concipit, quod Deus fato aliquo coactus, sed quod omnino libere, tametsi necessario, seipsum intelligat. †† Atque hic nihil reperio, quod ab unoquoque non possit percipi; et si hæc nihilominus ex malo animo dicta esse credit, quid ergo de suo Cartesio sentit, qui statuit, nihil a nobis fieri, quod a Deo antea non fuerit præordinatum, imo nos singulis momentis a Deo quasi de novo creari, et nihilominus nos ex nostri arbitrii libertate agere;

---

* *amare.*

** *onerari.*

*** add. hæc deinceps delenda: *sicuti ex natura trianguli, quod ejus tres angulos* (sic) *sint æquales duobus rectis, et.*

† *quod Deus.*

†† Deleta sunt hæc verba: *Sed hæc captum istius viri superare videntur, et.... cum suo Cartesio concepisse credo, quod libertas non consistit in indifferentia, sed nos tum maxime liberos esse, cum rebus clare et distincte perceptis assentimus, tametsi impossibile est, iisdem non assentire, quando eas ita percipimus.*

quod profecto, ipso Cartesio fatente, comprehendere nemo potest.

Porro hæc inevitabilis rerum necessitas neque leges divinas neque humanas tollit. Nam documenta moralia, sive formam legis ab ipso Deo accipiant sive non, divina tamen sunt et salutaria, et si bonum, quod ex virtute et amore divino sequitur, a Deo tanquam judice accipiamus, vel quod ex necessitate divinæ naturæ emanet, non propterea magis aut minus optabile erit; ut nec contra mala, quæ ex malis operibus sequuntur, ideo, quia necessario ex iisdem sequuntur, minus sunt timenda; et denique sive ea, quæ agimus, necessario vel libere agamus, spe tamen aut metu ducimur. Quare falso afferit, *me statuere, præceptis atque mandatis nullum relinqui locum*, vel ut postea pergit, *quod nulla exspectatio præmii aut pœnæ est, quando fato omnia adscribuntur, et inevitabili necessitate omnia a Deo emanare statuitur.*

Nec hic jam quæro, cur idem sit, vel non multum discrepent *, statuere, omnia necessario a Dei natura emanare, et, Universum ** Deum esse; sed velim ut notes ea, quæ non minus odiose subjungit. Nempe *me velle, hominem debere virtuti operam dare, non propter præcepta et legem Dei, aut spem præmii aut pœnæ metum, sed, etc.* Quod sane in meo Tractatu nullibi reperies: sed contra Cap. 4. expresse dixi, Legis divinæ (quæ Menti nostræ divinitus inscripta est, ut Cap. 12. dixi) summam, ejusque summum præceptum esse, Deum ut summum bonum amare; nempe non ex metu alicujus supplicii (nam amor ex metu oriri nequit), nec præ amore alterius rei, qua delectari cupimus (nam tum non tam ipsum Deum, quam id, quod cupimus, amaremus); atque, hanc ipsam legem Deum Prophetis revelasse, in eodem Capite ostendi. Et sive istam legem Dei juris formam ab ipso Deo accepisse statuam, sive quod ipsam concipiam ut reliqua Dei decreta, quæ æternam necessitatem et veritatem involvunt, manebit nihilominus Dei decretum et salutare documentum; et sive Deum amem libere, sive ex necessitate Dei decreti, Deum tamen amabo, et salvus ero. Quare affirmare hic jam possem, istum hominem ex illorum genere esse, de quibus in fine meæ Præfationis dixi, me malle ****, ut meum librum prorsus negligerent, quam eundem perverse, ut omnia solent, interpretando molesti sint, et, dum sibi nihil prosunt, aliis obsint.

---

* Sic et Autogr. ** *universum ipsum.* **** *quod mallem.*

Et quamvis hæc sufficere putem ad id, quod volebam, ostendendum, pauca adhuc tamen notare operæ pretium duxi; nempe ipsum falso putare, me ad Axioma illud Theologorum respicere, qui distinguunt inter sermonem Vatis dogmatizantis, et simpliciter aliquid narrantis. Nam si per hoc Axioma illud intelligit, quod Cap. 15. cujusdam R. Jehudæ Alpakhar esse dixi; qua ratione putare potui, meum eidem congruere, cum ipsum in eodem Capite tanquam falsum rejecerim? Si autem aliud putat, fateor me illud adhuc ignorare, adeoque ad id minime respicere potui.

Porro non etiam video, cur dicit, me existimare, omnes eos pedibus in meam sententiam ituros, qui negant, Rationem et Philosophiam esse Scripturæ interpretem, cum ego tam horum quam Maimonidæ sententiam refutaverim.

Longum nimis foret omnia ejus recensere, quibus ostendit, se non omnino sedato animo judicium de me fecisse. Quare ad ejus conclusionem transeo; ubi ait, *mihi nullum superesse argumentum, quo probem, Mahumetum non fuisse Prophetam verum.* Quod quidem ipse ex meis sententiis conatur ostendere; cum tamen ex iisdem clare sequatur, eundem impostorem fuisse: quandoquidem libertatem illam, quam Religio Catholica, lumine naturali et Prophetico revelata, concedit, quamque omnino concedi debere ostendi, ipse prorsus adimit. Et quamvis hoc non esset, an, quæso, teneor ego ostendere, Prophetam aliquem falsum esse? Prophetæ sane contra tenebantur ostendere, se veros esse. Quod si regerat, Mahometum legem etiam divinam docuisse, suæque legationis certa signa dedisse, ut reliqui Prophetæ fecerunt, nihil causæ profecto erit, cur neget, eundem verum fuisse Prophetam.

Quod autem ad ipsos Turcas et reliquas Gentes attinet, si Deum cultu justitiæ et charitate erga proximum adorent, eosdem Spiritum Christi habere credo, et salvos esse, quicquid de Mahometo et oraculis ex ignorantia persuasum habeant.

En vides, amice, virum istum longe a vero aberrasse, et nihilominus concedo, ipsum nullam mihi, sed maxime sibi injuriam facere, quando pronunciare non erubescit, me tectis et fucatis argumentis Atheismum docere.

Cæterum non puto, te hic aliquid reperturum, quod in hunc Virum inclementius dictum judicare possis. Attamen si quid simile offendas, id quæso vel ut deleas, vel prout tibi videbitur, corrigas *. Animus ** non est eum, quisquis tandem sit, irritare,

---

* *corrige.* ** *Animus enim.*

et labore meo mihi inimicos parare; et, quia hoc sæpe similibus disputationibus fit, ideo vix a me impetrare potui, ut responderem, nec impetrare potuissem, nisi promisissem. Vale, et tuæ prudentiæ hanc epistolam committo, meque, qui sum, etc.

EPISTOLA XLIV (OLIM XLVII).

Viro Humanissimo ac Prudentissimo

JARIGH JELLES

B. D. S.

Versio *.

Humanissime Vir,

Quum me nuper Professor N. N. inviseret, narrabat mihi inter alia, se audisse, Tractatum meum Theologico-Politicum in linguam Belgicam translatum esse, ac quendam, cujus nomen ignorabat, in eo esse, ut imprimeretur. Quamobrem serio abs te peto, ut in hoc negotium sedulo inquiras, et, si fieri potest, impressionem impedias. Non solum hæc mea, sed et multorum meorum Amicorum notorumque est petitio, qui hujus Libri interdictum non libenter viderent, quemadmodum procul dubio fiet, si Belgico sermone prodit. Non dubito, quin hoc mihi et causæ sis officium facturus.

Quidam Amicorum ante aliquod tempus libellum, cui titulus *Homo Politicus*, mihi misit, de quo multa auribus hauseram. Eundem evolvi, librumque, quem homines excogitare et fingere queunt, perniciosissimum deprehendi. Auctoris summum bonum sunt Honores et Opes, ad quæ suam Doctrinam accommodat, ac eo perveniendi Rationem monstrat; nempe, interne omnem rejiciendo Religionem, et externe talem profitendo, quæ suæ promotioni maxime inservit; Porro nemini fidem servare, nisi quatenus ea utilitatem suam habeat. Reliquum quod spectat, simulare, promittere et promissis non stare, mentiri, perjurare, multaque alia summis effert laudibus. Hæc ubi perlegissem, mecum, ut contra hunc auctorem libellum indirecte conscriberem, cogitabam, in quo Summum Bonum tractarem, deinde inquietam

* Ab amico quodam facta.

ac miseram eorum, qui Honorum et Divitiarum cupidi sunt, conditionem ostenderem, et denique evidentissimis rationibus multisque exemplis, Respublicas insatiabili Honorum et Divitiarum cupiditate debere interire, et interiisse, evincerem.

Verum, quanto meliores et præstantiores Thaletis Milesii essent meditationes, quam hujus memorati Scriptoris, vel ex hoc patet ratiocinio. Omnia, inquiebat, amicorum sunt communia; Sapientes sunt Deorum amici, et Deorum sunt omnia, Ergo Sapientum sunt omnia. Ita uno verbo Vir ille sapientissimus se fecit ditissimum, magis contemnendo generose divitias, quam eas sordide quærendo. Alias tamen ostendit, Sapientes non ex necessitate, sed voluntate divitiis carere. Quum enim amici ei paupertatem suam exprobrarent, respondit, Vultisne, ut ostendam, me posse acquirere id, quod ego labore meo indignum judico, vos autem tanta diligentia quæritis? Illis annuentibus, conduxit omnia præla totius Græciæ (viderat enim, ut erat Astrologus insignis, fore magnam olivarum abundantiam, quarum annis præcedentibus magna fuerat penuria), et elocavit, quanti voluit, ea, quæ vilissimo pretio conduxerat, atque magnas divitias unico anno sibi comparavit, quas deinde tam liberaliter distribuit, quam industrie * acquisiverat, etc.

Hagæ Comitis 17. Feb. 1671.

Spinozæ verba, etsi aliquantulum dolata, ex Ed. Belgica repetimus.

Waarde Vrient,

De Professor ..... my onlangs bezoekende, zeide, onder andere dingen, dat hy gehoort had, dat mijn Tractatus Theologico-politicus in de Nederlantsche taal vertaalt was, en dat iemant, zonder te weten wie, voorgenomen had de zelfde te doen drukken. Ik verzoek dieshalven zeer ernstiglijk van u dat gy hier naar belieft te vernemen, om, indien het mogelijk is, het drukken daar af te beletten. Dit is niet alleenlijk mijn verzoek, maar ook dat van veel mijner goede bekenden, die niet gaerne zouden zien dat men dit boek zou verbieden, gelijk zonder twijffel geschieden zal, zo het in de Nederlantsche Taal uitgegeven word. Ik vertrou vastelijk dat gy dit my en de zaak te geval zult doen.

---

* Ed. Pr.: *industria.*

Zeker vrient heeft, enige tijt geleden, my een boekje t'huis gezonden, Homo Politicus *genoemt, van 't welk ik te voren veel gehoort had. Ik heb het uitgelezen, en hetzelfde het schadelijkste boek, dat van menschen bedacht kan worden, bevonden. Het opperste goet van de geen, die 't gemaakt heeft, is het gelt en d'eer, naar 't welk hy zijn leer schikt: en hy wijst de weg aan om daar toe te geraken; te weten met innerlijk alle Godsdienst te verwerpen, en uitterlijk zodanige aan te nemen, die meest tot zijn vordering kan dienen, en voorts aan niemant getrou te zijn, dan voor zo veel tot zijn voordeel strekt. Wat het overige aangaat, hy prijst ten hoogste het veinzen, beloven zonder geven, liegen, valsche reden, en meer andere dingen. Ik, dit gelezen hebbende, kreeg gedachten, om van ter zijden hier tegen een boekje te schrijven, daar in ik van 't opperste goet zou handelen, en voorts d'ongeruste en elendige stant van de genen, die geltgierig en eerzuchtig zijn, tonen, en eindelijk met klare redenen, en veel voorbeelden aanwijzen dat de gemeene Staten nootzakelijk door onverzadelijke eerzucht en geltgierigheit vergaan moeten, en vergaan zijn.*

Warelijk, hoe veel beter en voortreffelijker de gedachten van Thales van Myletus waren, dan die van deze voorgedachte schrijver, blijkt uit deze volgende redenering. Alle dingen, zeide hy, zijn onder de vrienden gemeen: de wijzen zijn de vrienden der goden: dieshalve behoren alle dingen aan de wijzen. In dezer voege heeft deze zeer wijze man zich zelf de rijkste gemaakt, meer met de rijkdom edelmoediglijk te verachten, dan met hem gratiglijk na te jagen. Hy toonde echter in een ander tijt, dat de wijzen niet uit noot, maar vrywilliglijk geen rijkdom bezaten. Want toen zijn vrienden zijn armoede aan hem verweten, gaf hy aan hen tot antwoort: wilt gy dat ik ook het geen, 't welk ik onwaerdig voor mijn arbeit acht, en daar gy zoo gratiglijk naar tracht, kan verkrijgen? En toen zij ja hier op gezegt hadden, huurde hy alle de parssen van geheel Grieken: want hy, die in de loop der starren zeer ervaren was, had gezien dat 'er in dat jaar een grote overvloet van olyven, van de welken in de voorgaande jaren grote schaarsheit had geweest, zou wezen: in voegen dat hy deze parssen, die hy voor weinig gelt gehuurt had, tot een hoge prijs verhuurde, dewijl zy hen tot d'olie uit d'olyven te parssen moesten gebruiken: daar door hy in een jaar grote rijkdom voor zich verkreeg, die hy daar na zoo mildelijk omdeelde, als hy hem schranderlijk had verkregen. Ik eindig met te betuigen dat ik ben, enz.

EPISTOLA XLV (OLIM LI).

Illustri et Clarissimo Viro

B. D. S.

GOTTFREDUS LEIBNITIUS.

Ex autographo, quod apud Ecclesiam Teleiobaptistarum Amstelodamensem servatur.

Illustris et Amplissime * *Vir,*

Inter cæteras laudes Tuas quas fama publicavit, etiam insignem rei Opticæ peritiam esse intelligo. Quæ res efficit, ut qualemcunque conatum meum ad Te destinare voluerim, quo meliorem in hoc studiorum genere censorem non temere repererо. Schedulam hanc quam mitto, ac *Notitiam Opticæ promotæ* inscripsi, ideo publicavi, ut commodius possem communicare cum amicis aut curiosis. Audio et Amplissimum Huddenium ** in eodem genere florere, nec dubito Tibi cognitissimum esse. Unde si hujus quoque judicium et favorem mihi impetraveris, beneficium mirifice auxeris.

Schedula ipsa, quid rei sit, satis explicat.

Credo ad manus tuas pervenisse Prodromum Francisci Lanæ Soc. Jes. Italice scriptum, ubi Dioptrica quoque nonnulla insignia proponit; sed et Joh. Oltius Helvetius juvenis in his rebus pereruditus, publicavit Cogitationes Physico-Mechanicas de Visione, in quibus partim machinam quandam poliendis omnis generis vitris simplicem admodum et universalem, pollicetur, partim ait se reperisse modum quendam colligendi *omnes* radios ab *omnibus* objecti punctis venientes, in totidem alia puncta respondentia. Sed tantum in certa distantia, figuraque objecti.

Cæterum id quod a me propositum est, huc redit, non ut omnes omnium punctorum radii recolligantur, id enim in qualibet objecti distantia aut figura, quantum hactenus cognitum sit, impossibile est; sed ut æque colligantur radii punctorum extra axem opticum, ac in axe optico, ac proinde aperturæ

* Ed. Pr.: *Clarissime.*

** Johannem Hudde, mox paulo urbis Amstelodami consulem futurum Cf. p 315.

vitrorum salva distincta visione, possint fieri quantæcunque. Sed hæc acutissimo judicio Tuo stabunt. Vale faveque,

Vir Amplissime,

Cultori sedulo

GOTTFREDO GUILIELMO LEIBNITIO,
J. U. D. et Consil. Mogunt.

Francofurti 5. Octobr. styl. nov. 1671.

PS. Si qua me responsione dignabere, curabit eam spero non illubenter Nobilmus Diemerbroeckius ICtus. Puto visam Tibi Hypothesin meam Physicam novam; sin minus, mittam.

Epistolæ Inscriptio.

A Monsieur
Monsieur SPINOSA

Medecin tres celebre et philosophe tres profond
à
par couvert. *Amsterdam.*

EPISTOLA XLVI (OLIM LII.)

Eruditissimo Nobilissimoque Viro

GOTTFREDO LEIBNITIO

J. U. D. et *Consiliario Mogunt.*

B. D. S.

Responsio ad præcedentem

Juxta Exemplum ad Leibnitium missum, quod hodie Hanoveræ est, primum a Murrio, deinde emendatius a Gerhardto editum.

Eruditissime Nobilissimeque Vir, a)

Schedulam, quam mihi dignatus es mittere, legi, magnasque pro ejusdem communicatione habeo gratias. Doleo, quod mentem

---

a) Murrius in tabula chalcographica. Omisit Gerh.

tuam, quam tamen credo te satis clare exposuisse *a*), non satis assequi potuerim. Precor itaque, ut ad hæc pauca mihi respondere non graveris *, videlicet, an aliam credis esse causam, cur in vitrorum apertura parci esse debemus, quam quia radii, qui ex uno puncto veniunt, non in alio accurate puncto, sed in spatiolo, quod punctum Mechanicum appellare solemus, quod pro ratione aperturæ majus aut minus est, congregentur *b*). Deinde rogo, num lentes illæ, quas pandochas vocas, hoc vitium corrigant; hoc est, an *c*) punctum Mechanicum, sive spatiolum, in quo radii, qui ex eodem puncto veniunt, post refractionem congregantur, idem ratione magnitudinis maneat *d*), sive apertura magna sit, sive parva. Nam, si hoc *e*) præstant, earum aperturam augere ad libitum *f*) licebit, et consequenter omnibus aliis figuris mihi cognitis longe præstantiores erunt; alias non *g*) video, cur easdem supra communes lentes tantopere commendes *h*). Lentes enim circulares eundem ubique habent axem, adeoque quando illas adhibemus, omnia objecti puncta, tanquam in axe Optico posita, sunt consideranda: et quamvis omnia objecti puncta non in eadem sint distantia, differentia tamen *i*), quæ inde oritur, sensibilis esse non potest, quando objecta admodum remota sunt, quia tum radii, qui ex eodem *k*) puncto veniunt, considerantur tanquam paralleli *l*) ingrederentur vitrum. Hoc tamen credo lentes tuas juvare posse, quando plurima objecta uno obtutu comprehendere volumus (ut fit, quando lentes oculares convexas *m*) admodum magnas adhibemus), ut omnia scilicet distinctius repræsententur. Verum de his omnibus judicium *n*) suspendere malo *o*), donec mentem tuam mihi *p*) clarius explices, quod ut facias, enixe rogo. Dom. Huddenio, alterum, ut jussisti *q*) exemplar misi; respondit, sibi impræsentiarum tempus non esse idem *r*) examinandi, sperat tamen post unam aut alteram hebdomadam sui juris fore *s*).

Prodromus Francisci Lanæ nondum ad manus meas pervenit, ut nec etiam Cogitationes Physico-Mechanicæ Johannis Holtii,

---

a) Opp. Posth.: *explicuisse.* * Sententia abest in O. P.
b) *solemus, congregentur, quod spatiolum pro ratione .... est.*
c) *ut scilicet.* *d*) *semper maneat.*
e) *hæc.* *f*) *ad libitum augere.*
g) *nihil.* *h*) *commendas.*
i) *tamen differentia.* *k*) *uno.* *l*) *tanquam par. considerati ingr. vitrum.* *m*) *circulares conversas.* *n*) *judicium d. h. o.* *o*) *suspendam.*
p) omitt. *mihi.* *q*) *ut jubes, alterum.* *r*) *id.*
s) *se tamen post .... vacaturum sperat.*

et, quod magis doleo, quod nec etiam Hypothesin tuam Physicam videre potuerim, hic saltem Hagæ Comitis venalis non exstat. Si hanc ergo miseris, rem mihi gratissimam facies, et si qua alia in re tibi servire potero, non desinam ostendere, quod sim *a*)

Vir Amplissime

ex asse tuus

B. DE SPINOZA.

Hagæ Comitis 9 novri. 1671.

Dns. Dimerbruckius hic non habitat. Cogor itaque hanc tabellioni ordinario tradere. Non dubito quin hic Hagæ Comitis aliquem qui epistolas nostras curare velit, noveris, quem ego novisse velim ut epistolæ commodius et securius curari possent. Si Tractatus theologico-politicus ad tuas manus nondum pervenit, unum exemplar nisi molestum erit, mittam. Vale.

Epistolæ Inscriptio.

Nobilissimo Amplissimoque D°.
D°. Gotfredo Guilielmo Leibnitio
Juris u. Doctori et Consiliario
Moguntino

Maintz.

EPISTOLA XLVII (OLIM LIII).

Philosopho Acutissimo ac Celeberrimo

B. D. S.

J. LUDOVICUS FABRITIUS.

Celeberrime Vir,

In mandatis mihi dedit Serenissimus Elector Palatinus, Dominus meus Clementissimus, ut at Te, mihi quidem hucusque

---

a) Hæc ultima in Opp. Posth. sic scripta sunt: *Prodromum Francisci Lanæ necdum vidi, ut nec etiam Joh. Oltii Cogitationes Physico-Mechanicas, et, quod magis doleo, nondum Hypothesis tua Physica ad manus meas pervenit, nec hic Hagæ Comitis venalis exstat. Munus igitur, quod mihi tam liberaliter promittis, acceptissimum mihi erit, et si qua alia re tibi inservire potero, semper me invenies, etc.*

ignotum, Serenissimo vero Principi commendatissimum, scriberem, ac rogarem, an in Illustri sua Academia ordinariam Philosophiæ Professionem suscipere animus esset. Stipendium exsolvetur annuum, quo ordinarii Professores hodie fruuntur. Non alibi invenias Principem faventiorem eximiis ingeniis, inter quæ te æstimat. Philosophandi libertatem habebis amplissimam, qua te ad publice stabilitam Religionem conturbandam non abusurum credit. Ego sapientissimi Principis mandato non potui non obsecundare. Quapropter te rogo quam impensissime, ut quamprimum mihi respondeas, tuamque ad me responsionem vel Serenissimi Electoris Residenti Hagæ Comitis D°. Grotio, vel D°. Gilles vander Hek, ad me in fasciculo literarum, quæ in aulam transmitti solent, curandam tradas, vel alia denique commoditate, quæ opportunissima videbitur, utaris. Hoc unum addo, te, si huc venias, vitam Philosopho dignam cum voluptate transacturum, nisi præter spem et opinionem nostram alia omnia accidant. His Vale et Salve,

Vir Clarissime,

a Nominis tui Studiosissimo

J. LUDOVICO FABRITIO,

Acad. Heidelb. Professore,
et Electoris Palatini Consiliario.

Heidelb. 16 Febr. 1673.

EPISTOLA XLVIII (OLIM LIV).

Amplissimo Nobilissimoque Viro

D°. J. LUDOVICO FABRITIO,

Acad. Heidelbergensis Professori et Electoris Palatini Consiliario,

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Amplissime Vir,

Si unquam mihi desiderium fuisset alicujus facultatis professionem suscipiendi, hanc solam optare potuissem, quæ mihi a Serenissimo Electore Palatino per te offertur, præsertim ob

libertatem Philosophandi, quam Princeps Clementissimus concedere dignatur; ut jam taceam, quod dudum desideraverim sub Imperio Principis, cujus sapientiam omnes admirantur, vivere. Sed quoniam nunquam publice docere animus fuit, induci non possum, ut præclaram hanc occasionem amplectar, tametsi rem diu mecum agitaverim. Nam cogito primo, me a promovenda Philosophia cessare, si instituendæ juventuti vacare velim. Cogito deinde, me nescire, quibus limitibus libertas ista Philosophandi intercludi debeat, ne videar publice stabilitam Religionem perturbare velle: quippe schismata non tam ex ardenti Religionis studio oriuntur, quam ex vario hominum affectu vel contradicendi studio, quo omnia, etsi recte dicta sint, depravare et damnare solent. Atque hæc cum jam expertus sim, dum vitam privatam et solitariam ago, multo magis timenda erunt, postquam ad hunc dignitatis gradum adscendero. Vides itaque, Vir Amplissime, me non spe melioris fortunæ hærere, sed præ tranquillitatis amore, quam aliqua ratione me obtinere posse credo, modo a publicis Lectionibus abstineam. Quapropter te enixissime rogo, ut Serenissimum Electorem ores, ut mihi hac de re amplius deliberare liceat, deinde ut favorem Clementissimi Principis cultori devotissimo conciliare pergas, quo magis tibi devincias,

Amplissime Nobilissimeque Domine,

Tuum ex asse

B. D. S.

Hagæ Comitis 30. Martii 1673.

EPISTOLA XLIX.

Clarissimo Viro

JOH. GEO. GRAEVIO

B. D. S.

Ex autographo, quod in Bibliotheca Regia Havniensi servatur.

Vir Clarissime,

Quæso, ut Epistolam illam de obitu Cartesii, quam te dudum descripsisse credo, quam primum poteris, mittas; nam Dus. de

V. eandem aliquoties a me repetiit. Si mea esset, nihil festinarem. Vale vir amplissime, et tui amici memor vive, qui sum

Omni affectu atque studio Tuus,

Hagæ Com. 14. Decemb. 1673.

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Epistolæ Inscriptio.

Myn Heer
Myn Heer Johanes Georg. Græviue *,
Der Eloq. ord. Professor
Tot
Port. *Uytrecht.*

EPISTOLA L.

Viro Humanissimo atque Prudentissimo

JARIGH JELLES

B. D. S.

Versio **.

Humanissime Vir,

Quantum ad Politicam spectat, discrimen inter me et Hobbesium, de quo interrogas, in hoc consistit, quod ego naturale Jus semper sartum tectum conservo, quodque Supremo Magistratui in qualibet Urbe non plus in subditos juris, quam juxta mensuram potestatis, qua subditum superat, competere statuo, quod in statu Naturali semper locum habet.

---

* Ex epistola ejusdem Grævii, Trajecti ad Rhenum d. 12. April. 1671. ad Leibnitium scripta, quæ in Bibl. Reg. Hanoverana servatur, hæc descripsimus:

Anno superiore prodiit hic liber pestilentissimus, cujus index est: *Discursus Theologico-Politicus*, qui et ipse Hobbesianam secutus viam, sed longius tamen sæpissime ab ea etiam deflectens, injustissimum jus naturale constituit, et labefactata sacrorum voluminum auctoritate latissimam ἀθεότητι fenestram aperuit. Auctor ejus dicitur esse Judæus, nomine Spinosa, qui dudum ἀποσυνάγωγος fuit propter opinionum monstra, sed et ejus liber eandem ob causam proscriptus est ab ordinibus [*Trajectinis, nam in Hollandia hoc anno* 1674. *demum factum*]. Puto te vidisse; si non vidisti, operam dabo ut ad te perferatur.

(Gerhardt, Die philos. Schriften von G. W. Leibniz. I. Berlin 1875. S. 115.)

Eodemmodo anno 1678. judicavit de Spinozæ Opp. Posth.; cf. Burmanni Sylloge Epist. IV, p. 475, verum etiam p. 489.

** A Spinoza facta, exceptis, ut videtur, ultimis sententiis.

Porro, quod demonstrationem attinet, quam ego in Appendice Geometricarum in Cartesii Principia demonstrationum stabilio, nempe Deum non, nisi valde improprie, unum vel unicum dici posse; respondeo, rem solummodo existentiæ, non vero essentiæ respectu unam vel unicam dici: res enim sub numeris, nisi postquam ad commune genus redactæ fuerunt, non concipimus. Qui, verbi gratia, sestertium et imperialem * manu tenet, de numero binario non cogitabit, nisi hunc sestertium et imperialem uno eodemque, nempe nummorum ** vel monetarum, nomine vocare queat: nam tunc, se duos nummos vel monetas habere, potest affirmare; quoniam non modo sestertium, sed etiam imperialem nummi vel monetæ nomine insignit. Hinc ergo clare patet, nullam rem unam aut unicam nominari, nisi postquam alia res concepta fuit, quæ (ut dictum est) cum ea convenit. Quoniam vero Dei existentia ipsius sit essentia, deque ejus essentia universalem non possimus formare ideam, certum est, eum, qui Deum unum vel unicum nuncupat, nullam de Deo veram habere ideam, vel improprie de eo loqui.

Quantum ad hoc, quod figura negatio, non vero aliquid positivum est: manifestum est, integram materiam, indefinite consideratam, nullam posse habere figuram, figuramque in finitis ac determinatis corporibus locum tantum obtinere. Qui enim se figuram percipere ait, nil aliud eo indicat quam, se rem determinatam, et quo pacto ea sit determinata, concipere. Hæc ergo determinatio ad rem juxta suum esse non pertinet: sed econtra est ejus non esse. Quia ergo figura non aliud quam determinatio, et determinatio negatio est; non poterit, ut dictum, aliud quid quam negatio esse.

Librum, quem Ultrajectinus Professor in meum scripsit ***, quique post obitum ejus luci expositus est, e fenestra Bibliopolæ pendentem vidi: et ex paucis, quæ tum temporis in eo legeram, eum lectu, multo minus responsione indignum judicabam. Relinquebam ergo librum ejusque authorem. Mente, subridens, volvebam, ignarissimos quosque passim audacissimos, et ad scribendum paratissimos esse. Mihi .... merces suas eodem modo, ac Propolæ, venum exponere videntur, qui semper, quod

---

* Vers. Belg.: *een stuiver en een rijksdaalder.*

** Bruder. — Ed. Pr.: *numerorum.* — Vers. Belg.: *stukken.*

*** Regneri à Mansvelt, Philosophiæ, dum viveret, Doctoris et Professoris in Academia Trajectina, Adversus Anonymum Theologico-Politicum Liber Singularis, etc. Amstelædami, 1674.

vilius est, primo loco ostendunt. Ajunt, Diabolum esse vaferrimum; mihi vero eorum genius longe hunc vafritie superare videtur. Vale.

Hagæ Comitis 2. Junii 1674.

Ultima verba in Vers. Belg. sic leguntur:

Ik heb het boek, 't welk de Professor t' Uitrecht tegen het mijne geschreven heeft, en dat na zijn overlijden uitgekomen is, aan't veinster van een Boekverkoper gezien: en uit het weinige, dat ik 'er toen in las, oordeelde ik dat het niet waerdig was om deurgelezen, veel minder om beantwoord te worden. Ik liet dieshalven het boek daar leggen, en de meester voor de geen blijven, die hy was. Ik overwoog al lachende by my zelf, hoe d'onweetenden deurgaans de stoutsten en vaerdigsten in't schrijven zijn. My docht dat de .... hun waren op een zelfde wijze veilen, als de Winkeliers, die altijt het slechtste eerst tonen. Zij zeggen dat de duivel een erge gast is: maar my dunkt dat hun geest hen [l. *hem*] *verre in listigheit overtreft. Vaarwel.*

Epistola LI (olim LV).

Acutissimo Philosopho

B. d. S.

HUGO BOXEL, J. U. D.*

Versio **.

Clarissime Vir,

Causa, cur hanc tibi scribam, est, quod tuam de apparitionibus et Spectris, vel Lemuribus, sententiam scire desiderem, et si dentur, quid de illis tibi videatur, et quamdiu illorum duret vita; eo quod alii ea immortalia, alii vero mortalia esse opinantur. In hac mea dubitatione, an nimirum ea dari concedas,

---

* Danielis filius, ab anno 1655. ad 1659. Secretarius, deinde Pensionarius s. Syndicus civitatis Gorinchemiæ, a Principe Arausionensi anno 1672. una cum multis aliis a munere amotus, et ante annum 1679. denatus

** Ab ipso Spinoza facta.

ulterius non pergam. Certum interim est, Veteres eorum existentiam credidisse. Theologi ac Philosophi hodierni ejusmodi creaturas existere hactenus credunt, licet in eo, quænam illorum sit essentia, non concordent. Quidam ex tenuissima et subtilissima constare materia, alii ea spiritualia affirmant. Verum (ut jam dicere cœpi) multum ab invicem dissentimus, quia, an largiaris ea existere, dubius sum; quamvis, uti nec te fugit, tot exempla et historiæ in omni Antiquitate inveniantur, ut revera ea vel negare, vel in dubium vocare, difficile foret. Certum est, nempe quod, si fatearis ea existere, non tamen credas, quædam eorum esse animas demortuorum, ut Romanæ fidei defensores volunt. Hic finiam, tuumque exspectabo responsum. Nihil de bello, nihil de rumoribus dicam, eo quod in ea nostra ætas incidit tempora, etc. Vale.

[Gorcomiæ,] 14 Septemb. 1674.

EPISTOLA LII (OLIM LVI).

Amplissimo Prudentissimoque Viro

HUGONI BOXEL

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Amplissime Vir,

Tua, quam heri accepi, mihi fuit acceptissima, tam quod aliquod de te nuncium audire desiderabam, quam quod te mei penitus non oblitum esse video. Quamvis forte alii malum esse omen putarent, vel Lemures causam ad me scribendi fuisse; ego tamen econtra majus quid in eo noto, res non tantum veras, sed et nugas atque imaginationes mihi usui esse posse perpendo.

Verum hoc, an nimirum Spectra, phantasmata ac imaginationes sint, seponamus; quia nempe non tantum ea negare, verum etiam de iis dubitare, adeo rarum tibi videtur, quam

* Ab amico facta.

ei, qui tot historiis, quas Hodierni et Antiqui narrant, convictus est. Magna æstimatio ac honor, in quo te habui semper, et adhuc habeo, ut contradicam, multo minus ut tibi blandiar, non patitur. Medium, quod servabo, est, ut ex tot, quas de Spectris legisti historias, unam vel alteram eligere placeat; de qua minimum dubitare licet, quæque clarissime Spectra existere demonstrat. Nam, ut verum fatear, nunquam fide dignum legi Auctorem, qui ea dari clare ostenderet. Et hactenus quid sint ignoro, nemoque mihi unquam id potuit indicare. Certum tamen est, quod de re, quam tam clare monstrat experientia, debemus scire quid sit; alioquin difficillime ex aliqua historia Spectra dari colligimus; colligitur quidem aliquid esse, quod tamen nemo scit, quid sit. Si Philosophi, quæ ignoramus, Spectra nominare volunt, ea haud negabo, quia res infinitæ sunt, quæ me latent.

Denique, Vir Amplissime, antequam me hac in materia ulterius explicem, dic quæso mihi, quænam res hæc Spectra vel Spiritus sint. Suntne infantes, stulti, vel insani? Quia quæ de iis auribus hausi, potius insipientibus quam sapientibus conveniunt, quæque, ut ea in meliorem interpretemur partem, rebus puerilibus vel stultorum delectamentis similiora sunt. Antequam finio, hoc unum tibi proponam, illud scilicet desiderium, quod plerumque homines habent, res, non ut revera sunt, sed ut eas desiderant, narrandi, facilius ex narrationibus de Lemuribus Spectrisque, ac ex aliis cognosci. Hujus rei præcipua, ut credo, ratio est, quod, quia ejusmodi historiæ non alios habent testes, nisi earum narratores, harum inventor pro lubitu, circumstantias, quæ ei commodissimæ videntur, vel addere vel demere potest, nec timet, ut sibi quisquam contradicat; speciatim vero eas fingit, ut metum, quem de somniis et phantasmatis concepit, justificet, vel etiam ut audaciam, fidem, et opinionem suam stabiliat. Præter has alias adinveni rationes, quæ me ad dubitandum, si non de ipsis historiis, saltem de narratis circumstantiis, permovent, quæque quam maxime ad conclusionem, quam ex illis historiis deducere conamur, faciunt. Hic desinam, usque dum intellexero, quænam eæ sint historiæ, quibus ita convictus es, ut tibi de iis dubitare absurdum videatur, etc.

In Ed. Belg. ipsa Spinozæ verba paululum expolita servari videntur:

Myn Heer,

Uw brief, op gisteren ontfangen, is aan my zeer aangenaam geweest, zo om mijn verlangen naar enige tijding van u, als om dat ik zie dat gy my noch niet gantschelijk hebt vergeten. En hoewel anderen misschien voor een quaad voorteeken zouden achten dat nachtspoken of geesten d'oorzaak van uw schrijven aan my zijn geweest; ik, in tegendeel, bemerk daar in iets, dat groter is; dewijl ik overweeg dat niet alleenlijk ware zaken, maar ook beuzelingen en inbeeldingen aan my tot voordeel konnen strekken.

Maar laat ons dit, te weten of 'er nachtspoken, grillen, en inbeeldingen zijn, ter zijde stellen; dewijl dit by u een ongemene zaak schijnt, te weten niet alleen t'ontkennen dat 'er enigen zijn, maar ook daar aan te twijffelen, als de geen, die van zo veel geschiedenissen, de welken ouden en jongen daar af verhalen, overtuigt is. De hoge achting, die ik u altijt toegedragen heb, en noch toedraag, laat my niet toe dat ik u tegenspreek, veel minder dat ik u vlei. De middelweg, die ik tusschenbeide zal houden, is te verzoeken dat het u belief, van zo veel geschiedenissen, dat gy van spoken gelezen hebt, een of twee uit te kiezen, aan de welken men minst kan twijffelen, en die klarelijkst bewijzen dat 'er nachtspoken zijn: want, om rechtuit te spreken, ik heb nooit een geloofwaerdig Schrijver gelezen, die klarelijk toonde dat zy 'er zijn. Ik weet ook tot noch toe niet wat zy zijn, en niemant heeft ooit zulks aan my konnen zeggen. 't Is echter zeker dat men van een ding, 't welk van d'ondervinding zo klarelijk getoont werd, nootzakelijk moet weten wat het is: andersins kan men zwarelijk uit enig verhaal besluiten dat 'er spoken zijn; maar wel dit, dat 'er iets is, en dat echter niemant weet wat het is. Indien de Philosophen die dingen, de welken men niet kent, spoken willen noemen, zo zal ik het niet konnen ontkennen; dewijl er oneindige dingen zijn, daar af ik geen kennis heb.

Eindelijk, mijn Heer, ik bid u, eer ik my veerder in deze stoffe verklaar, dat gy aan my zegt, welke dingen deze spooken of geesten zijn. Zijn 't kinderen, zotten, of dullen? dewijl het geen, dat ik daar af gehoort heb, eer dingen van harssenloze dan van verstandige menschen schijnen, en die, ten besten genomen, nergens beter naar gelijken, dan naar kinderspel, of tijtverdrijf van zotten. Ik dan, een einde hier af makende, zal u noch een zaak te gemoet voeren; dat is, dat die zucht, de welke de menschen gemenelijk hebben, om de dingen te vertellen, niet

gelijk zy zijn, maar naar zy hen willen hebben, beter in de vertellingen van geesten en nachtspoken, dan in anderen, gekent word. De voornaamste oorzaak hier af is, gelijk ik geloof, dat, dewijl diergelijke geschiedenissen geen andere getuigen hebben dan de genen, die hen vertellen, de vinder daar af, naar zijn eige welgevallen, d'omstandigheden, de welken hem best schijnen, daar kan byvoegen, of afneemen, zonder dat hy behoeft te schromen dat iemant hem zal tegenspreken, en bezonderlijk om de vrees, die hem over zijn dromen en grillen bevangen heeft, te rechtvaerdigen, of ook om zijn stoutheit, geloof, en mening te bekrachtigen. Behalven dit heb ik noch andere redenen gevonden, die my bewegen om te twijffelen, is 't niet aan de geschiedenissen zelven, ten minsten aan d'omstandigheden, met de welken zy verhaalt worden, en die tot het besluit, 't welk men uit deze geschiedenissen tracht te trekken, meest dienstig zijn. Ik zal 't dan hier by laten, tot dat ik verstaan heb welken die geschiedenissen zijn, daar af gy in dier voegen overtuigt zijt, dat u dunkt dat zelfs daar aan te twijffelen een ongerijmde zaak is.

EPISTOLA LIII (OLIM LVII).

Acutissimo Philosopho

B. D. S.

HUGO BOXEL.

Responsio ad præcedentem.

Versio *.

Acutissime Vir,

Non aliud, quam ad me dedisti responsum, nimirum ab amico, aliamque fovente sententiam, exspectabam. Posterius non curo: nam amicos in rebus indifferentibus dissentire semper salva licitum fuit amicitia.

Exigis, ut tibi, antequam tuam promas sententiam, quænam hæc Spectra Spiritusve sint, dicam, an sint infantes, stulti, vel insani, etc., et addis, quicquid de iis audiveris, potius ab

---

* A Spinoza conscripta.

insanientibus quam sanis profectum fuisse. Verum est proverbium, quod videlicet præoccupata opinio veritatis indagationem impedit.

Credo igitur his de causis Spectra dari. Primo quia ad universi pulchritudinem ac perfectionem, ut sint, pertinet. Secundo quia verisimile est creatorem ea creasse, quia sibi, quam corporeæ creaturæ, similiora sunt. Tertio quia, sicuti corpus sine anima, ita etiam anima sine corpore existit. Quarto denique quia in supremo aëre, loco, vel spatio, nullum obscurum corpus esse, quin suos obtineat habitatores, existimo; et per consequens, immensurabile, quod inter nos astraque est, spatium, non vacuum, sed Spiritibus habitatoribus repletum esse; forte summi et remotissimi veri Spiritus, infimi vero in infimo aëre creaturæ sunt substantiæ subtilissimæ et tenuissimæ, insuperque invisibilis. Opinor igitur omnis generis, sed fortassis nullos fœminini, dari Spiritus.

Hoc ratiocinium eos, qui mundum fortuito creatum esse temere credunt, nullatenus convincet. Quotidiana insuper, his missis rationibus, Spectra dari, ostendit experientia, quorum multæ, tam novæ quam antiquæ, historiæ etiamnum exstant. Videantur horum historiæ apud Plutarchum in libro de Viris illustribus, aliisque ejus operibus; Suetonium in Vitis Cæsarum, nec non apud Wierum et Lavaterum * in libris de Spectris, qui de hac materia prolixe egerunt, et ex omnis generis scriptoribus eas congesserunt. Cardanus, ob eruditionem suam celeberrimus, etiam de iis in libris de *Subtilitate*, *Varietate*, et de *Vita sua* loquitur, ubi ea sibi, cognatis, amicisque apparuisse experientiâ ostendit. Melanthon, Vir prudens et veritatis amans, et alii non pauci, de suis testantur experientiis. Consul quidam Vir Doctus et Sapiens, quique adhuc in vivis est, aliquando mihi narravit, de nocte ita audiri opus in Matris suæ officina cerevisiaria perfici, quemadmodum illud de die, quando cerevisia coquebatur, absolvebatur; quin hoc sæpius factum esse testabatur. Idem mihi sæpiuscule contigit, quod nunquam memoriâ excidet; adeo ut his experimentis, dictisque rationibus, Spectra dari victus sim.

Quantum ad Spiritus malos, qui miseros homines in hac et post hanc vitam torquent, nec non magiam attinet, ego harum

---

* Joh. Wieri (1515—1588) Opera omnia denuo edita erant Amstelodami anno 1660. — Lud. Lavateri liber de Spectris, lemuribus, etc. prodiit Genevæ anno 1580.

rerum historias fabulas esse existimo. In Tractatibus, qui de Spiritibus agunt, circumstantiarum copiam invenies. Poteris, præter allegatos, si placet, Plinium secundum libro septimo in Epistola ad Suram, ut et Suetonium in vita Julii Cæsaris capite trigesimo secundo, Valerium Maximum capite octavo libri primi sectione septima et octava, et Alexandrum ab Alexandro in opere Dierum Genialium * consulere: hos enim penes te esse libros mihi persuadeo. Non loquor de Monachis et Clericis, qui tot animarum ac malorum Spirituum apparitiones et visiones, totque, ut sic loquar potius, Spectrorum fabulas referunt, ut, præ copia, tædio officiant lectorem. Thyræus Jesuita in libro de Spirituum apparitionibus ** talia quoque tractat. Illi autem lucri solummodo causa, utque melius esse purgatorium probent, hæc tractant, quæ ipsis minera, unde tantam auri ac argenti vim effodiunt, existit. Id vero in memoratis, aliisque modernis Scriptoribus nullum obtinet locum, qui sine partium studio majorem propterea merentur fidem.

Responsionis vice ad tuam epistolam, ubi de stultis et amentibus verba facis, hic conclusionem Eruditi Lavateri, qua librum suum primum de Spectris aut Lemuribus his verbis finit, pono. *Qui tot unanimes, tam hodiernos quam veteres negare audet testes, fide mihi indignus censetur: quemadmodum enim levitatis signum est iis omnibus, qui se quædam vidisse spectra affirmant, protinus credere; ita e contrario, tot fide dignis Historicis, Patribus, aliisque magna præditis autoritate temere et impudenter contradicere, insignis esset imprudentia.*

21 Septemb. 1674.

EPISTOLA LIV (OLIM LVIII).

Amplissimo Prudentissimoque Viro

HUGONI BOXEL

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Versio ***.

Amplissime Vir,

Ego eo, quod in epistola tua 21. præteriti mensis dicis, nixus, scilicet amicos in re indifferenti, salva amicitia, dissentire

---

* Videantur illic l. II. c. 9., l. IV. c. 19., l. V. c. 28.

** Petri Thyræi de Apparitionibus Spirituum tractatus II. Coloniæ 1600.

*** Ab ipso Spinoza facta.

posse clare dicam, quid de rationibus et historiis sentiam, ex quibus *omnis generis, sed nullos forte fœminini generis dari Lemures* concludis. Causa, cur citius non responderim, est, quod ii libri, quos citas, ad manum non sunt, nec præter Plinium et Suetonium ullos reperi. Sed hi duo labore alios inquirendi me sublevabunt, quia mihi persuadeo, eos omnes eodem modo delirare, et historias rerum non vulgarium, quæ homines attonitos reddunt, ac in admirationem rapiunt, amare. Fateor me non parum, non historias, quæ narrantur, sed eos, qui eas scribunt, obstupuisse. Miror Viros, ingenio et judicio præditos, facundiam suam insumere, et ea, ut nobis ejusmodi nugas persuadeant, abuti.

Authores vero missos faciamus, et rem ipsam aggrediamur: primo etenim ratiocinium meum circa conclusionem tuam paulisper versabitur. Videamus, an ego, qui nego, Spectra aut Spiritus dari, eo minus istos Scriptores, qui de hoc negotio scripserunt, intelligam; an tu, qui ea existere statuis, hos scriptores non pluris, quam merentur, facias. Quod ab una parte Spiritus dari masculini generis in dubium non voces, ab altera vero parte, an ii fœminini generis sint dubites, phantasiæ quam dubitationi similius videtur: nam si hæc tua esset opinio, magis ea cum vulgi imaginatione, qui Deum masculini, non vero fœminini generis esse statuit, convenire videretur. Miror eos, qui Spectra nuda conspexere, oculos in genitalia non conjecisse, forte præ timore, vel præ ignorantia hujus discriminis. Regeres, hoc est ridere, non autem ratiocinari; et hinc video, tuas rationes tam validas tamque bene fundatas tibi videri, ut iis nemo (tuo saltem judicio) contradicere queat, nisi perverse aliquis, Mundum fortuito factum esse, putaret. Hoc ipsum, antequam præcedentes tuas examino rationes, me urget, ut breviter meam de hac positione opinionem, an mundus fortuito sit creatus, proponam. Respondeo vero, quod, sicuti certum est, *Fortuitum* et *Necessarium* duo esse contraria, ita manifestum etiam est, eum, qui mundum necessarium divinæ Naturæ effectum affirmat, omnino etiam mundum casu factum esse negare; illum autem, qui affirmat, Deum potuisse creationem mundi omittere, confirmare, licet aliis verbis, eundem casu factum fuisse; quoniam a voluntate, quæ nulla esse poterat, processit. Quia vero hæc opinio hæcque sententia penitus absurda est, vulgo unanimiter, Dei voluntatem æternam ac nunquam indifferentem fuisse, concedunt; et propterea necessario quoque debent largiri (Nota bene), mundum Naturæ

Divinæ necessarium esse effectum. Vocent hoc voluntatem, intellectum, vel quocunque lubet nomine, eo tamen tandem devenient, quod unam eandemque rem diversis nominibus expriment. Si enim eos roges, an Divina voluntas ab humana non differat, respondent, priorem non nisi nomen cum posteriore commune habere: præterquam quod plerumque, Dei Voluntatem, Intellectum, Essentiam, aut Naturam unam eandemque rem esse, concedunt; sicuti et ego, ne Divinam naturam cum humana confundam, Deo humana attributa, nempe Voluntatem, Intellectum, attentionem, auditum, etc., non adsigno. Dico igitur, ut jam modo dixi, Mundum Divinæ Naturæ necessarium effectum, eumque fortuito non esse factum.

Hoc sufficere arbitror, ut tibi persuadeam, eorum opinionem, qui dicunt (si qui tamen tales dantur), mundum fortuito factum esse, meæ omnino contrariari; et hac nixus hypothesi, ad earum rationum inquisitionem, ex quibus Spectra omnis generis existere concludis, pergo. Quod in genere de iis dicere valeo est, eas magis conjecturas quam rationes videri, meque difficillime credere, te eas pro rationibus demonstrativis habere. Verum videamus, sive conjecturæ sive rationes sunt, an eas pro fundatis assumere liceat.

Prima tua ratio est, quod ad pulchritudinem ac universi perfectionem ea dari pertinet. Pulchritudo, Amplissime Vir, non tam objecti, quod conspicitur, est qualitas, quam in eo, qui conspicit, effectus. Si nostri oculi essent vel longiores vel breviores, aut nostrum aliter se haberet temperamentum, ea, quæ nunc pulchra, deformia, ea vero, quæ nunc deformia, pulchra nobis apparerent. Pulcherrima manus, per microscopium conspecta, terribilis apparebit. Quædam procul visa pulchra, et e propinquo conspecta, deformia sunt: adeo ut res, in se spectatæ, vel ad Deum relatæ, nec pulchræ nec deformes sint. Is ergo, qui ait, Deum mundum, ut pulcher esset, creasse, horum alterutrum necessario statuere debet: nempe vel, Deum mundum ad appetitum et hominum oculos, vel appetitum et hominum oculos ad mundum condidisse. Jam vero, sive prius sive posterius statuamus, cur Deus Spectra et Spiritus creare debuerit, ut alterutrum horum consequeretur, non video. Perfectio atque Imperfectio sunt denominationes, quæ non multum a denominationibus pulchritudinis et deformitatis differunt. Ego igitur, ne nimis sim prolixus, solummodo interrogo, quid magis ad ornatum et mundi perfectionem faciat, an quod Spectra, an quod multiplicia dentur monstra, ut Centauri, Hydræ, Harpyiæ, Satyri,

Gryphes, Argi, et plures hujusmodi nugæ? Certe mundus bene exornatus fuisset, si Deus eum pro libitu nostræ Phantasiæ, iisque rebus, quæ facile quivis sibi imaginatur et somniat, nemo vero unquam intelligere potis est, ornasset et concinasset!

Secunda ratio est, quod, quia Spiritus, magis quam aliæ corporeæ creaturæ, Dei imaginem exprimunt, verosimile quoque sit, Deum eos creasse. Profecto me hactenus nescire, in quo Spiritus magis quam aliæ creaturæ Deum exprimant, fateor. Hoc scio, inter finitum et infinitum nullam esse proportionem: adeo ut discrimen inter maximam et præstantissimam creaturam, atque inter Deum, non aliud sit discrimen, quam quod inter Deum ac minimam creaturam est. Hoc ergo nihil ad rem facit. Si tam claram de Spectris, quam de triangulo vel circulo, haberem ideam, nullatenus dubitarem statuere, ea a Deo creata fuisse: verum enim vero, quandoquidem idea, quam de iis habeo, omnino cum ideis convenit, quas de Harpyis, Gryphis, Hydris, etc. in mea deprehendo imaginatione, ea non aliter quam somnia considerare possum, quæ a Deo tantopere, quam Ens et non Ens, discrepant.

Tertia ratio (quæ est, quod, quemadmodum corpus sine anima, etiam anima sine corpore debeat esse) æque mihi absurda videtur. Dic, quæso, mihi, an non etiam sit verisimile, memoriam, auditum, visum, etc. sine corporibus dari, eo quod corpora sine memoria, auditu, visu, etc. inveniuntur? Vel globum sine circulo, quia circulus sine globo existit?

Quarta et ultima ratio eadem est cum prima, ad cujus responsionem me refero. Hic loci tantum notabo, me, quinam illi supremi et infimi sint, quos in materia infinita concipis, nescire, nisi terram universi centrum esse sentias. Si enim Sol vel Saturnus universi sit centrum, Sol vel Saturnus, non autem terra infima erit. Hoc ergo et quod restat prætermittens, concludo, quod hæ hisque similes rationes neminem convincent, Spectra vel Lemures omnis generis dari, quam eos, qui aures intellectui occludentes, se a Superstitione seduci patiuntur; quæ adeo rectæ Rationi infesta est, ut potius, quo Philosophorum æstimationem minuat, vetulis fidem habeat.

Quantum ad historias attinet, jam in prima mea epistola dixi, me eas non omnino, sed inde deductam conclusionem negare. Huic accedit, quod eas non adeo fide dignas habeam, ut de multis circumstantiis non dubitem, quas sæpius addunt, magis ut ornent, quam ut Historiæ veritatem, vel id, quod inde volunt, concludere, aptius efficiant. Speraveram, ut ex tot Historiis

saltem unam alteramve proferres, de qua minime dubitare liceret, quæque clarissime, Spectra vel Lemures existere, ostenderet. Quod memoratus Consul, inde, quod in matris suæ officina cerevisiaria Spectra ita de nocte laborare audivit, quemadmodum de die audire assuetus erat, vult concludere, ea existere *, risu dignum mihi videtur; similiter etiam nimis longum videretur hic loci omnes, quæ de his ineptiis conscriptæ sunt, historias examinare. Ut ergo brevis sim, me ad Julium Cæsarem refero, qui, teste Suetonio, hæc ridebat, et tamen felix erat, juxta id, quod Suetonius de hoc Principe in vita ejus capite 59. narrat: et ad eum modum omnes, qui mortalium imaginationum et pathematum effectus perpendunt, talia ridere debent, quicquid etiam Lavaterus aliique, qui cum eo hoc in negotio somniarunt, in contrarium producant.

EPISTOLA LV (OLIM LIX).

Acutissimo Philosopho

B. D. S.

HUGO BOXEL.

Responsio ad præcedentem.

Versio **.

Acutissime Vir,

Ad tuas opinione serius respondeo, eo quod exiguus morbus me studiorum et meditationum oblectamento orbavit, et ad te scribere impedivit. Nunc, Deo gratiam habeo, in integrum restitutus sum. In respondendo tuæ epistolæ vestigia premam, atque tuas in eos, qui de Spectris scripserunt, exclamationes transiliam.

Dico igitur me existimare, nulla fœminini generis esse Spectra, quia eorum generationem inficior. Quod talis sint figuræ et

* In Ed. Pr. verborum ordo sic turbatus est: *inde, quod .... laborare audivit, vult concludere, ea existere, quemadmodum de die audire assuetus erat.*

** Ex hac facta est Ed. Belg.

compositionis, quia id ad me non pertinet, omitto. Aliquid fortuito factum dicitur, quando præter authoris scopum producitur. Ubi terram ad vineam plantandum, vel puteum ad sepulchrum faciendum fodimus, et thesaurum invenimus, de quo nunquam cogitavimus, id casu fieri dicitur. Nunquam is, qui ex libero suo arbitrio ita operatur, ut possit operari vel non, casu operari, siquidem operatur, dicitur. Hoc enim pacto omnes humanæ operationes casu fierent, quod absurdum esset. Necessarium et Liberum, non vero Necessarium et Fortuitum contraria sunt. Licet vero Dei voluntas sit æterna, non tamen sequitur, mundum esse æternum, eo quod Deus ab æterno, ut mundum crearet statuto tempore, definire potuit.

Negas porro, Dei voluntatem unquam indifferentem fuisse, quod ego inficior; nec adeo accurate ad hoc, ut tu putas, attendere est necesse. Neque omnes dicunt, Dei voluntatem necessariam esse: hoc enim necessitatem involvit; quia is, qui alicui tribuit voluntatem, per id intelligit, eum pro sua voluntate posse operari vel non. Si vero ei adscribimus necessitatem, necessario debet operari.

Denique ais, te in Deo nulla humana concedere attributa, ne Divinam cum humana confunderes naturam; quod hactenus probo: neque enim, qua ratione Deus operetur, nec, qua ratione velit, intelligat, perpendat, videat, audiat, etc., percipimus *. Verum enim vero, si has operationes, summasque nostras de Deo contemplationes, pernegas, affirmasque, eas non esse eminenter et metaphysice in Deo; tuum Deum, aut quid per hanc vocem *Deus* intelligas, ignoro. Quod non percipitur, haud negandum est. Mens, quæ spiritus, et incorporea est, non nisi cum subtilissimis corporibus, nempe humoribus operari potest. Et quænam inter Corpus Mentemque est proportio? Qua ratione Mens cum corporibus operatur? Sine his enim illa quiescit, et illis turbatis, Mens contrarium, quam quod debebat, operatur. Mihi, quî hoc fiat, monstra. Non poteris, ut nec ego; videmus tamen et sentimus, Mentem operari, quod verum manet, licet, qua ratione hæc fiat operatio, non percipiamus. Similiter, licet, quomodo Deus operatur, non capiamus, eique humana nolimus adsignare opera, non tamen de ipso negandum, ea eminenter et incomprehensibiliter cum nostris concordare, uti velle, intelligere, intellectu, non vero oculis aut auribus, videre ac audire; ad

* Vers. Belg. — Ed. Pr.: *audiat, percipimus, etc.*

eum modum quo ventus atque aër regiones montesque, sine manibus aliisve instrumentis, destruere nec non evertere potest, quod tamen hominibus absque manibus machinisque est impossibile. Si necessitatem Deo tribuis, eumque voluntate aut libera electione privas, dubitari posset, numne eum, qui Ens infinite perfectum est, instar monstri depingas et exhibeas. Ut tuum attingas scopum, aliis, ad jaciendum tuum fundamentum, opus erit rationibus, quia, meo judicio, in allatis nihil soliditatis reperitur; et, si eas probes, aliæ adhuc supersunt, quæ forte tuarum pondus æquabunt. Sed his missis pergamus.

Postulas, ad probandum Spiritus in mundo esse, demonstrativas probationes, quæ valde paucæ in mundo sunt, nullæque, præter Mathematicas, adeo certæ, ac quidem optamus, inveniuntur: quippe probabilibus ut et verosimilibus conjecturis sumus contenti. Si rationes, quibus res probantur, essent demonstrationes, nonnisi stulti et pervicaces invenirentur, qui eis contradicerent. Verum, Dilecte Amice, non adeo sumus beati. In mundo minus accurati sumus, aliquatenus conjecturam facimus, et in ratiociniis defectu demonstrationum probabile assumimus. Hoc ipsum ex omnibus tam divinis quam humanis scientiis, controversiarum et disputationum plenis, patet; quarum multitudo in causa est, quod tot diversæ apud quosvis inveniuntur sententiæ. Hac de causa olim, ut nosti, Philosophi, Sceptici dicti, qui de omnibus dubitabant, fuerunt. Hi pro et contra disputabant, ut probabile tantum verarum rationum defectu consequerentur, et ex iis unusquisque, quod probabilius videbatur, credebat. Luna directe infra Solem est posita; et ideo Sol in quodam terræ loco obscurabitur; et si Sol non obscuretur, dum dies est, directe infra eum Luna non est posita. Hæc est probatio demonstrativa, a causa ad effectum, et ab effectu ad causam. Ejusmodi aliquot, sed valde paucæ dantur, quæ a nullo, si eas modo percipiat, contradici possunt.

Quantum ad pulchritudinem, sunt quædam, quorum partes respectu aliarum proportionales, et melius quam aliæ sunt compositæ: et Deus intellectui et judicio hominis convenientiam et harmoniam cum eo, quod proportionatum est, non vero cum eo, in quo nulla est proportio, attribuit: ut in sonis consonantibus et dissonantibus, in quibus auditus consonantiam et dissonantiam bene distinguere novit, quia illa delectationem, hæc vero molestiam adfert. Rei perfectio est etiam pulchra, quatenus nihil ei deest. Hujus multa exstant exempla, quæ, ne prolixior sim, omitto. Mundum intueamur tantummodo, cui nomen Totius vel Universi tribuitur.

Si hoc verum est, uti revera est, rebus incorporeis non depravatur minuiturve. Quæ de Centauris, Hydris, Harpyis etc. dicis, hic nullum habent locum: loquimur enim de universalissimis rerum generibus, deque primis eorundem gradibus, quæ sub se varias et innumerabiles comprehendunt species; scilicet de æterno et temporali, causa et effectu, finito et infinito, animato ac inanimato, substantia et accidenti vel modo corporali et spirituali, etc. Dico, Spiritus Deo, quia etiam spiritus est, esse similes. Tam claram de Spiritibus, quam de triangulo postulas ideam, quod impossibile est. Dic mihi, obsecro, quam de Deo habeas ideam, et an ea intellectui tuo adeo sit clara, ac idea trianguli. Scio te non habere, dixique, nos tam beatos non esse, ut res probationibus demonstrativis percipiamus, et plerumque probabile in hoc mundo prævalere. Affirmo nihilominus, quod, sicuti corpus sine memoria, etc., ita etiam memoria, etc. sine corpore, quodque, sicuti circulus sine globo, sic etiam globus sine circulo existit. Sed hoc est ab universalissimis generibus ad particulares species descendere, de quibus hoc ratiocinium non intelligitur. Dico, quod Sol sit mundi centrum, quodque stellæ fixæ longius a terra distent, quam Saturnus, et hic longius quam Jupiter, hicque longius quam Mars; adeo ut in indefinito aëre quædam remotiora a nobis, et quædam nobis propinquiora sint, quæ nos altiora vel inferiora nominamus.

Ii, qui dari Spiritus defendunt, Philosophos extra fidem non collocant, sed quidem, qui eos negant; quia omnes Philosophi, tam antiqui quam moderni, se convictos, Spiritus dari, arbitrantur. Plutarchus hujus rei testis est in Tractatibus de Philosophorum sententiis, et de Socratis genio: testantur quoque omnes Stoici, Pythagorici, Platonici, Peripatetici, Empedocles, Maximus Tyrius, Apulejus, aliique. Ex modernis nemo Spectra negat. Rejice ergo tot sapientes oculatos et auritos testes, tot Philosophos, tot historicos, talia narrantes; affirma eos omnes cum vulgo stultos ac insanos esse; licet tuæ responsiones non persuadeant, sed quidem absurdæ sint, et passim scopum nostræ controversiæ non attingant, neque tu ullam quidem probationem, quæ tuam confirmet sententiam, proferas. Cæsar cum Cicerone et Catone non ridet Spectra, sed omina et præsagia; et tamen, si eo die, quo interibat, Spurinam non illusisset, ipsius hostes tot vulneribus eum non confodissent. Sed hæc hac vice sufficiant, etc.

EPISTOLA LVI (OLIM LX).

Amplissimo Prudentissimoque Viro

HUGONI BOXEL

B. D. S.

Responsio ad præcedentem,

Versio *.

Amplissime Vir,

Ad tuam respondere, heri mihi traditam, propero; eo quod, si longiores necto moras, cogar responsionem diutius, quam quidem vellem, differre. Tua me turbasset valetudo, nisi te melius habere intellexissem; et spero, te jam omnino convaluisse.

Quam difficulter duo, qui diversa sequuntur principia, in materia a multis aliis dependente, invicem possint convenire, et idem sentire, ex hac Quæstione sola, licet nulla id demonstraret ratio, pateret. Dic mihi, quæso, an aliquos Philosophos videris aut legeris, qui in ea fuerunt sententia, mundum casu factum esse; nempe eo sensu, quo tu intelligis, Deum scilicet in creando mundo scopum sibi præfixum habuisse, et tamen eum, quem decreverat, transgressum esse. Nescio tale quid unquam in ullius hominis cogitationem incidisse; similiter me latet, quibus rationibus, ut credam *Fortuitum* et *Necessarium* non esse contraria, mihi persuadere conaris, Quam primum animadverto, tres trianguli angulos duobus rectis necessario æquales esse, nego quoque id casu fieri. Similiter, quam primum adverto, calorem necessarium ignis esse effectum, nego quoque id casu accidere. Quod *Necessarium* ac *Liberum* duo contraria sunt, non minus absurdum et Rationi repugnans videtur: nam nemo negare potest, Deum seipsum, et cætera omnia, libere cognoscere, et tamen cuncti communi suffragio concedunt, Deum seipsum necessario cognoscere. Quare mihi nullam inter Coactionem, vel vim, et Necessitatem differentiam constituere videris. Quod homo vult vivere, amare, etc., non est coactum opus, sed tamen necessarium, et multo magis, quod Deus vult esse, cognoscere, ac operari. Si, præter dicta, animo volvis, indifferentiam non nisi ignorantiam vel dubitationem esse, atque voluntatem semper constantem, et in omnibus determinatam, virtutem, necessariamque intellectus esse proprietatem; videbis

* Ab auctore facta.

mea verba penitus cum veritate concordare. Si affirmamus, Deum potuisse rem non velle, et non potuisse eam non intelligere, Deo diversas attribuimus libertates, alteram necessariam, alteram indifferentem; et consequenter Dei voluntatem ab essentia sua suoque intellectu diversam concipiemus, et hoc pacto in aliam ac aliam incidemus absurditatem.

Attentio, quam in præcedenti mea exegeram, non tibi visa est necessaria; et hoc fuit in causa, quod cogitationes tuas in præcipuum non defixeris, illudque, quod quam maxime ad rem faciebat, neglexeris.

Porro, ubi dicis, si in Deo actum videndi, audiendi, attendendi, volendi, etc., eosque in eo esse eminenter, nego, quod te tum lateat qualem habeam Deum; hinc suspicor te credere, non majorem esse perfectionem, quam quæ memoratis attributis explicari potest. Hæc non miror, quia credo, quod triangulum, siquidem loquendi haberet facultatem, eodem modo diceret, Deum eminenter triangularem esse, et circulus, Divinam naturam eminenti ratione circularem esse: et hac ratione quilibet sua attributa Deo adscriberet, similemque se Deo redderet, reliquumque ei deforme videretur.

Epistolæ parvitas et temporis angustia non sinunt, ut meam de Divina natura sententiam, Quæstionesque a te propositas, enucleem; præterquam quod difficultates objicere non sit proferre rationes. Nos in mundo multa ex conjectura facere, verum est; sed, nos nostras ex conjectura habere meditationes, est falsum. In communi vita verisimillimum, in Speculationibus vero veritatem cogimur sequi. Homo siti et fame periret, si, antequam perfectam obtinuisset demonstrationem, cibum ac potum sibi profuturum, edere aut bibere nollet. Id autem in Contemplatione locum non habet. Econtra cavendum nobis est, quicquam tanquam verum admittere, quod solummodo verisimile est: ubi enim unam admisimus falsitatem, infinitæ sequuntur.

Porro hinc, quod Divinæ et humanæ scientiæ multis litibus et controversiis repletæ sunt, nequit concludi, ea omnia, quæ in iis tractantur, incerta esse: quoniam plurimi fuerunt, qui tanto contradicendi studio tenebantur, ut etiam demonstrationes Geometricas irriserint. Sextus Empiricus, aliique Sceptici quos citas, dicunt falsum esse, quod totum sua parte majus est, et sic de cæteris judicant axiomatibus.

Ut vero prætermittam ac concedam *, nos, demonstrationum

* Vers. Belg. — Ed. Pr.: *Ut vero, prætermisso, ac concesso,* absque ullo verbo finito.

defectu, verisimilitudinibus debere esse contentos, dico, Demonstrationem verosimilem talem esse debere, ut, licet de ea dubitare possimus, contradicere tamen nequeamus; quia id, cui potest contradici, non vero, sed falso simile est. Si, exempli gratia, dico, Petrum in vivis esse, quia eum heri sanum conspexi, vero quidem id simile est, quatenus mihi nemo contradicere potest; si autem alius dicit, se heri vidisse eum deliquium animi passum fuisse, seque credere, Petrum inde diem obiisse supremum, hic, ut mea verba falsa videantur efficit. Tuam conjecturam de Spectris et Lemuribus falsam et ne verisimilem quidem videri, tam clare ostendi, ut in responso tuo nihil animadversione dignum inveniam.

Ad quæstionem tuam, an de Deo tam claram quam de triangulo habeam ideam, respondeo affirmando. Si me vero interroges, utrum tam claram de Deo quam de triangulo habeam imaginem, respondebo negando: Deum enim non imaginari, sed quidem intelligere possumus. Hic quoque notandum est, quod non dico, me Deum omnino cognoscere, sed, me quædam ejus attributa, non autem omnia, neque maximam intelligere partem; et certum est, plurimorum ignorantiam, quorundam eorum habere notitiam, non impedire. Quum Euclidis elementa addiscerem, primo tres trianguli angulos duobus rectis æquari intelligebam, hancque trianguli proprietatem clare percipiebam, licet multarum aliarum ignarus essem.

Quod ad Spectra vel Lemures, hactenus nullam intelligibilem de iis auribus hausi proprietatem, sed quidem de Phantasiis, quas nemo capere potest. Quum dicis, Spectra vel Lemures hic inferius (stylum tuum sequor, licet ignorem, materiam hic inferius quam superius minoris esse pretii) ex tenuissima, rarissima, subtilissima constare substantia, videris de aranearum telis, aëre, vel vaporibus loqui. Dicere eos esse invisibiles, tantum mihi valet, ac si diceres, quid non sint, non vero quid sint; nisi forte velis indicare, quod, pro lubitu, se jam visibiles jam invisibiles reddunt, quodque imaginatio in his, sicut et in aliis impossibilibus, inveniet difficultatem.

Non multum apud me Authoritas Platonis, Aristotelis, ac Socratis valet. Miratus fuissem si Epicurum, Democritum, Lucretium, vel aliquem ex Atomistis atomorumque defensoribus protulisses: non enim mirandum est eos, qui Qualitates occultas, Species intentionales, Formas substantiales, ac mille alias nugas commenti sunt, Spectra et Lemures excogitasse, et vetulis credidisse, ut Democriti authoritatem elevarent; cujūs bonæ

Famæ tantopere inviderunt, ut omnes ejus libros, quos tanta cum laude ediderat, combusserint. Si iis fidem adhibere animus est, quas rationes habes ad miracula Divæ Virginis et omnium Sanctorum negandum, quæ a tot Celeberrimis Philosophis, Theologis, ac Historicis conscripta sunt, ut horum vel centum, illorum vero vix unum producere queam? Denique, Amplissime Vir, longius quam volebam processi; nec te diutius iis rebus, quas (scio) non concedes, molestias creare volo, quia alia, longe a meis diversa, sequeris principia, etc.

EPISTOLA LVII (OLIM LXI).

Præstantissimo Acutissimoque Philosopho

B. D. S.

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS.

Præstantissime Vir,

Miror saltem, quod eo ipso, quo demonstrent Philosophi, aliquid falsum esse, eadem ratione ostendant ejus veritatem: certitudinem enim intellectus in suæ Methodi initio Cartesius omnibus æqualem esse putat, in Meditationibus autem demonstrat. Idem illi probant, qui putant se aliquid certi demonstrare posse hac ratione, ut pro indubitato a singulis hominibus accipiatur.

Sed his missis, experientiam provoco, et, ut ad hæc accurate attendas, submisse rogo; sic enim deprehendetur, si ex duobus unus aliquid affirmet, alter vero neget, et ita, ut sibi ejus sint conscii, loquantur, quod licet verbis contrarii videantur, attamen, perpensis eorum conceptibus, ambo (unusquisque pro suo conceptu) vera dicant. Quod quidem refero, cum immensæ sit in vita communi utilitatis, et possent hoc unico observato innumeræ controversiæ et inde sequentes contentiones præcaveri; quamvis veritas hæc in conceptu non semper absolute vera sit, sed positis tantum iis, quæ in intellectu supponuntur ut vera. Quæ Regula etiam adeo est universalis, ut apud omnes homines, ne dementibus quidem ac dormientibus exceptis, reperiatur: quicquid enim hi dicunt, se videre (licet nobis non ita appareat) aut vidisse, certissimum est, hæc revera ita se habere. Quod etiam in casu proposito, de *Libero nempe Ar-*

bitrio, clarissime conspicitur. Uterque enim, tam qui pro quam qui contra disputat, verum mihi dicere videtur, prout nimirum quilibet Libertatem concipit. Liberum enim dicit Cartesius, quod a nulla causa cogitur; et tu econtra, quod a nulla causa determinatur ad aliquid. Fateor itaque tecum, nos in omnibus rebus a certa causa ad aliquid determinari, et sic nullum nos habere liberum arbitrium; sed contra quoque puto cum Cartesio, in certis rebus (quod statim aperiam) nos nullatenus cogi, atque ita habere liberum arbitrium. Exemplum formabo a præsenti.

Triplex autem est Status Quæstionis: *primo*, an in res, quæ extra nos sunt, absolute aliquam habeamus potestatem? Quod negatur. Exempli gratia, quod hanc nunc exaro epistolam non est absolute in mea potestate, quandoquidem certe prius scripsissem, ni vel absentiâ vel amicorum præsentiâ impeditus fuissem. *Secundo*, an nos in motus corporis nostri, qui sequuntur, voluntate eos ad id determinante, absolute habeamus potestatem? Respondeo limitando, si nimirum sano corpore vivamus. Si enim valeo, semper me ad scribendum applicare vel non applicare possum. *Tertio*, an, quando mihi meum Rationis exercitium usurpare licet, eo liberrime, hoc est absolute, uti possim? Ad quod respondeo affirmative. Quis enim mihi negaret, nisi contradicendo propriæ conscientiæ, quod non possum in meis cogitationibus cogitare, me velle scribere aut non scribere Et quoad operationem quoque, quia hoc externæ causæ per mittunt (quod secundum concernit casum), quod equidem tam scribendi quam non scribendi facultatem habeam; fateor quidem tecum, dari causas, quæ me ad id determinant, quod jam scribo, quia scilicet primo mihi scripsisti, eâdemque operâ postulavisti, ut prima occasione rescriberem, et, quia impræsentiarum datur occasio, eam non libenter amitterem. Pro certo etiam affirmo, teste conscientia, cum Cartesio, istiusmodi res me propterea non cogere, meque revera (quod negatu videtur impossibile) id nihilominus omittere posse, non obstantibus his rationibus. Si quoque cogeremur a rebus externis, cui possibile est habitum virtutis acquirere? imo hoc posito omnis malitia excusabilis esset. Sed quot modis non fit, ut, si a rebus externis ad aliquid determinemur, obfirmato tamen ac constanti ei resistamus animo!

Ut itaque superioris Regulæ clariorem dem explicationem: Ambo equidem verum dicitis proprium juxta conceptum; si autem absolutam veritatem spectemus, hæc tantum competit

sententiæ Cartesii. Supponis enim in conceptu ut certum libertatis essentiam in eo consistere, quod a nulla re determi, namur. Hoc sic posito, utrumque verum erit. Veruntamen, cum essentia cujuslibet rei in eo consistat, sine quo ne quidem concipi possit, et clare sane concipiatur libertas, licet ab externis causis in nostris actionibus ad aliquid determinemur (sive, licet semper causæ sint, quæ incitamento nobis sunt, ut actiones nostras tali modo dirigamus, cum tamen id plane non efficiant), verum nullatenus, posito quod cogamur *. Vide præterea Cartesii I. Tom. Epist. 8. et 9., item II. Tom. pag. 4. Sed hæc sufficiant. Rogo, ut ad has difficultates respondeas, etc.

8. Octob. 1674.

EPISTOLA LVIII (OLIM LXII).

Viro Doctissimo atque Expertissimo

G. H. SCHULLER

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Expertissime Domine,

Misit mihi amicus noster J. R. ** literas, quas ad me dignatus es scribere, una cum judicio tui amici de mea et Cartesii de libero arbitrio sententia; quæ mihi gratissima fuerunt. Et, quamvis in præsentia, præterquam quod valetudinem non satis firmam habeam, aliis rebus admodum distrahar, tamen vel singularis tua humanitas, vel quod ego præcipuum puto, veritatis

---

* Oratio parum expedita. Quippe omissa est protaseos *cum essentia, etc.*, apodosis, qua Cartesii sententia, ut modo factum, probari debeat. Quodsi apodosin a verbis *et clare sane* inchoatam ponamus, voculâ *et* pro adverbio habitâ, non solum verbum *concipiatur* in futurum *concipietur* mutandum erit, sed imperfectum manebit ipsum ratiocinium. — Vers. Belg. verba ad literam reddit (*Maar dewijl . . . maar geensins, als men stelt . . .*). — Auerbach: *nun besteht aber doch die Wesenheit . . . dies ist aber keineswegs der Fall, wenn man annimmt, dass u. s. w.* — Kirchmann: *denn das Wesen jeder Sache besteht . . . denn immer ist damit nicht gesagt, dass wir gezwungen werden.* Et verba ejus sententiæ quæ hanc proxime præcedit, *ut certum,* reddit per *was sehr richtig ist* (Auerb.: *als gewiss*).

** Jan Rieuwertz, bibliopola Amstelodamensis.

studium, quo teneris, me cogit, ut tuo desiderio pro mei ingenii tenuitate satisfaciam. Etenim quid tuus amicus velit, antequam experientiam provocat, et accuratam attentionem petit, nescio. Quod deinde addit, *Si quando inter duos alter de re quapiam quid affirmet, alter autem neget, etc.*, verum est, si intelligit, illos duos, quamvis iisdem utantur vocabulis, de rebus tamen diversis cogitare; cujus rei exempla aliquot amico J. R. olim misi, cui jam scribo, ut tibi eadem communicet.

Transeo igitur ad illam Libertatis definitionem, quam meam esse ait; sed nescio unde illam sumpserit. Ego eam rem liberam esse dico, quæ ex sola suæ naturæ necessitate existit et agit; Coactam autem, quæ ab alio determinatur ad existendum et operandum certa ac determinata ratione. Ex. gr. Deus, tametsi necessario, libere tamen existit, quia ex sola suæ naturæ necessitate existit. Sic etiam Deus se, et absolute omnia, libere intelligit, quia ex sola ipsius naturæ necessitate sequitur, ut omnia intelligat. Vides igitur, me libertatem non in libero decreto, sed in libera necessitate ponere

Sed ad res creatas descendamus, quæ omnes a causis externis determinantur ad existendum et operandum certa ac determinata ratione. Quod ut clare intelligatur, rem simplicissimam concipiamus. Ex. gr. Lapis a causa externa, ipsum impellente, certam motûs quantitatem accipit, qua postea, cessante causæ externæ impulsu, moveri necessario perget. Hæc igitur lapidis in motu permanentia coacta est, non quia necessaria, sed quia impulsu causæ externæ definiri debet; et quod hic de lapide, id de quacunque re singulari, quantumvis illa composita et ad plurima apta esse concipiatur, intelligendum est, quod scilicet unaquæque res necessario a causa externa aliqua determinatur ad existendum et operandum certa ac determinata ratione.

Porro, concipe jam, si placet, lapidem, dum moveri pergit, cogitare et scire, se quantum potest conari, ut moveri pergat. Hic sane lapis, quandoquidem sui tantummodo conatus est conscius, et minime indifferens, se liberrimum esse, et nulla alia de causa in motu perseverare, credet, quam quia vult. Atque hæc humana illa libertas est, quam omnes habere jactant, et quæ in hoc solo consistit, quod homines sui appetitûs sint conscii, et causarum, a quibus determinantur, ignari. Sic infans se lac libere appetere credit, puer autem iratus vindictam velle, et timidus fugam. Ebrius deinde credit, se ex libero mentis decreto ea loqui, quæ postea sobrius tacuisse vellet. Sic delirans, garrulus, et hujus farinæ plurimi, se ex libero mentis decreto

agere, non autem impetu ferri credunt. Et quia hoc præjudicium omnibus hominibus innatum est, non ita facile eodem liberantur. Nam, quamvis experientia satis superque doceat, homines nihil minus posse, quam appetitus moderari suos, et quod sæpe, dum contrariis affectibus conflictantur, meliora videant et deteriora sequantur; se tamen liberos esse credunt, idque propterea, quod res quasdam leviter appetant, et quarum appetitus facile potest contrahi memoriâ alterius rei, cujus frequenter recordamur.

His, quænam mea de libera et coacta necessitate, deque ficta humana libertate sit sententia, satis, ni fallor, explicui; ex quibus facile ad tui amici objectiones respondetur. Nam, quod cum Cartesio ait, illum liberum esse, qui a nulla causa externa cogitur: si per hominem coactum intelligit eum, qui invitus agit, concedo nos quibusdam in rebus nullatenus cogi, hocque respectu habere liberum arbitrium. Sed si per coactum intelligit, qui, quamvis non invitus, necessario tamen agit (ut supra explicui), nego nos aliqua in re liberos esse.

At Amicus tuus contra affirmat, *nos Rationis exercitio liberrime, hoc est absolute, uti posse;* qua in re satis, ne dicam nimis, confidenter perstat. *Quis enim,* ait, *nisi propriæ contradicendo conscientiæ, negaret, me cogitationibus meis cogitare posse, quòd vellem, et quòd non vellem scribere.* Pervelim scire, quam ille conscientiam, præter illam, quam supra exemplo lapidis explicui, narrat. Ego sane, ne meæ conscientiæ, hoc est, ne Rationi et experientiæ contradicam, et ne præjudicia et ignorantiam foveam, nego, me ulla absolute cogitandi potentia cogitare posse, quòd vellem, et quòd non vellem scribere. Sed ipsius conscientiam appello, qui sine dubio expertus est, se in somnis non habere potestatem cogitandi, quòd vellet, et quòd non vellet scribere; nec, cum somniat se velle scribere, potestatem habet non somniandi se velle scribere; nec minus expertum illum esse credo, quod mens non semper æque apta sit ad cogitandum de eodem objecto, sed prout corpus aptius est, ut in eo hujus vel illius objecti imago excitetur, ita mens aptior est ad hoc vel illud objectum contemplandum.

Cum præterea addit, quod causæ, cur animum ad scribendum applicuerit, ipsum quidem ad scribendum impulerint, sed non coëgerint; nihil aliud significat (si rem æquo pondere examinare velis), quam quod ipsius animus ita tum erat constitutus, ut causæ, quæ ipsum alias, cum scilicet magno aliquo affectu conflictatur, non potuissent, nunc facile potuerunt flectere; hoc est, causæ, quæ ipsum alias non potuissent cogere, coëgerunt

jam, non ut invitus sciberet, sed ut necessario scribendi esset cupidus.

Quod porro statuit: *quod si a causis externis cogeremur, virtutis habitum acquirere possit nemo;* Nescio, quis ipsi dixerit, non posse ex fatali necessitate, sed tantummodo ex libero Mentis decreto fieri, ut firmato et constanti simus animo.

Et quod denique addit: *quod hoc posito omnis malitia excusabilis esset;* Quid inde? Nam homines mali non minus timendi sunt, nec minus perniciosi, quando necessario mali sunt. Sed de his, si placet, vide meæ Appendicis ad Cartesii Principiorum lib. I. et II. ordine Geometrico demonstrator. Partis 2. caput 8.

Denique tuus amicus, qui hæc mihi objicit, vellem ut mihi responderet, qua ratione ille humanam virtutem, quæ ex libero Mentis decreto oritur, simul concipiat cum Dei præordinatione. Quod si cum Cartesio fatetur, se hæc nescire conciliare, ergo telum, quo ipse transfixus jam est, in me vibrare conatur. Sed frustra. Nam si meam sententiam attento animo examinare velis, omnia congruere videbis, etc.

EPISTOLA LIX (OLIM LXIII).

Præstantissimo atque Acutissimo Philosopho

B. D. S.

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS.

Præstantissime Vir,

Methodum tuam recte regendæ Rationis in acquirenda veritatum incognitarum cognitione, ut et Generalia in Physicis, quando impetrabimus? Novi te jam modo magnos in iis fecisse progressus. Prius jam mihi innotuit, et posterius noscitur ex Lemmatibus Parti secundæ Ethices adjectis, quibus multæ difficultates in Physicis facile solvuntur. Si otium et occassio sinit, a te submisse peto veram Motus Definitionem, ut et ejus explicationem, atque qua ratione, cum Extensio, quatenus per se concipitur, indivisibilis, immutabilis, etc. sit, a priori deducere possimus, tot tamque multas oriri posse varietates, et per consequens existentiam figuræ in particulis alicujus corporis, quæ tamen in quovis corpore variæ et diversæ sunt a figuris

partium, quæ alterius corporis formam constituunt? Præsens mihi indicasti methodum, qua uteris in indagandis necdum cognitis veritatibus. Experior eam Methodum valde esse præcellentem, et tamen valde facilem, quantum ego de ea concepi; et possum affirmare, hac unica observatione magnos me in Mathematicis fecisse progressus: optem idcirco, ut mihi veram traderes definitionem ideæ adæquatæ, veræ, falsæ, fictæ, et dubiæ. Differentiam inter ideam veram et adæquatam quæsivi, huc usque tamen nil aliud rescire potui, quam quum rem inquisivi, et certum conceptum, vel ideam; quod, inquam, (ut porro expiscarer, an hæc idea vera etiam alicujus rei adæquata esset) ex me quæsiverim, quæ sit causa hujus ideæ aut conceptus; qua cognita denuo interrogavi, quæ sit rursus causa hujus conceptus, et sic semper in causas causarum idearum inquirendo perrexi, usque dum talem causam nanciscerer, cujus aliam causam rursus videre non possem, quam quod inter omnes ideas possibiles, quas penes me habeo, hæc una quoque ex iisdem existat. Si, exempli causa, inquirimus, in quo consistat vera nostrorum Errorum origo; Cartesius respondebit, quod assensum præbeamus rebus nondum clare perceptis. Verum, licet hæc vera idea hujus rei sit, nondum tamen potero omnia circa hæc scitu necessaria determinare, nisi quoque hujus rei adæquatam ideam habuero; quam ut assequar, denuo in causam hujus conceptus inquiro, quare nimirum fiat, ut assensum præbeamus rebus non clare intellectis; et respondeo, hoc fieri ex defectu cognitionis. Sed hic rursus ulterius inquirere non licet, quænam sit causa, ut quædam ignoremus; ac proinde video, me adæquatam ideam nostrorum errorum detexisse. Hic interim a te requiro, an, quia constat, multas res infinitis modis expressas habere adæquatam sui ideam, et ex quavis adæquata idea omnia ea, quæ de re sciri possunt, educi posse, quamvis facilius ex hac quam ex illa idea eliciantur; an, inquam, sit medium, quo noscatur, utra præ alia usurpanda sit. Sic, exempli gratia, adæquata idea circuli consistit in radiorum æqualitate; eadem quoque consistit in infinitis rectangulis sibi invicem æqualibus, factis a segmentis duarum linearum; atque sic porro infinitas habet expressiones, quarum unaquæque adæquatam circuli naturam explicat; et quamvis ex unaquaque harum omnia alia deducère liceat, quæ de circulo sciri possunt, id ipsum tamen multo facilius fit ex una harum, quam ex altera. Sic quoque, qui Applicatas Curvarum considerat, multa deducet, quæ ad dimensionem harum spectant, sed majori facilitate, si consideremus Tangentes, etc.

Et ita indicare volui, quo usque hac in Disquisitione progressus sum; cujus perfectionem, vel si alicubi erro emendationem, nec non desideratam Definitionem exspecto. Vale.

5. Januar. 1675. *

EPISTOLA LX (OLIM LXIV).

Nobilissimo ac Doctissimo Viro

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Nobilissime Vir,

Inter ideam veram et adæquatam nullam aliam differentiam agnosco, quam quòd nomen Veri respiciat tantummodo convenientiam ideæ cum suo ideato; nomen Adæquati autem naturam ideæ in se ipsa; ita ut revera nulla detur differentia inter ideam veram et adæquatam præter relationem illam extrinsecam. Jam autem, ut scire possim, ex qua rei idea ex multis omnes subjecti proprietates possint deduci, unicum tantum observo, ut ea rei idea sive definitio causam efficientem exprimat. Exempli gratia, ad circuli proprietates investigandas inquiro, an ex hac idea circuli, quod scilicet constat ex infinitis rectangulis, possim omnes ejus proprietates deducere; inquiro, inquam, an hæc idea causam circuli efficientem involvat. Quod cum non fiat, aliam quæro: nempe quod circulus sit spatium, quod describitur a linea, cujus unum punctum est fixum, alterum mobile; cum hæc Definitio jam causam efficientem exprimat, scio me omnes inde posse circuli proprietates deducere, etc. Sic quoque, cum Deum definio esse Ens summe perfectum, cumque ea definitio non exprimat causam efficientem (intelligo enim causam efficientem tam internam quam externam), non potero inde omnes Dei proprietates expromere; at quidem cum definio Deum esse *Ens, etc.* (vide Definit. 6. Part. 1. Ethices).

Cæterum de reliquis, nimirum de Motu, quæque ad Metho-

---

* Vers. Belg.

dum spectant, quia nondum ordine conscripta sunt, in aliam occasionem reservo.

Circa illa, quæ ais, quod ille, qui considerat Applicatas Curvarum, multa deducet, quæ ad dimensionem earum spectant, sed majori facilitate, considerando Tangentes, etc.; Ego contrarium puto, quod etiam considerando Tangentes multa alia difficilius deducentur, quam considerando ordinatim Applicatas, et absolute statuo, quod ex quibusdam proprietatibus alicujus rei (quacunque data idea) alia facilius, alia difficilius (quæ tamen omnia ad naturam illius rei spectant) inveniri possint; sed hoc tantum observandum existimo, ideam talem esse inquirendam, ex qua omnia elici queant, ut supra dictum. Omnia enim ex aliqua re possibilia deducturus, necessario sequitur, ultima prioribus difficiliora fore, etc.

EPISTOLA LXI (OLIM XVII).

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

S. P.

Nolui dimittere commodam hanc occasionem, quam Doctissimus Dom. Bourgeois, Medicinæ Doctor Cadomensis, et Reformatæ Religioni addictus, jam in Belgium abituriens, mihi offert; ut hac ratione tibi significarem, me ante aliquot septimanas tibi gratum meum animum pro Tractatu tuo mihi transmisso, licet nunquam tradito, exposuisse, at dubium fovere, num literæ illæ meæ ad manus rite pervenerint. *Indicaveram in iis me de Tractatu illo sententiam; quam utique, dehinc re proprius inspecta et perpensa, nimis immaturam fuisse nunc existimo.* Quædam mihi videbantur tunc temporis vergere in fraudem Religionis, dum eam ex eo pede metiebar, quam Theologorum vulgus et receptæ Confessionum Formulæ (quæ nimium spirare videntur partium studia) suppeditant. At totum negotium intimius recogitanti multa occurrunt, quæ mihi persuasum eunt, te tantum abesse, ut quicquam in Veræ Religionis solidæve Philosophiæ damnum moliaris, ut contra genuinum Christianæ

Religionis finem, nec non divinam fructuosæ Philosophiæ sublimitatem et excellentiam, commendare et stabilire allabores. Cum igitur hoc ipsum animo tuo sedere nunc credam, rogatum te enixe velim, ut, quid eum in finem nunc pares et mediteris, veteri et candido Amico, qui instituti tam divini successum felicissimum totus anhelat, frequentibus literis exponere digneris. Sancte tibi polliceor, me nihil eorum ulli mortalium propalaturum, siquidem tu mihi silentium injunxeris; hoc me solummodo enixurum, ut bonorum et sagacium Virorum mentes ad amplexandas illas veritates, quas tu aliquando in ampliorem lucem depromes, sensim disponam, et præjudicia adversus Meditationes tuas concepta e medio tollam. Ni fallor, admodum penitius mihi perspicere videris Mentis humanæ naturam et vires, ejusque cum Corpore nostro Unionem. De quo argumento ut tua cogitata edocere me velis, impense oro. Vale, Vir Præstantissime, et Doctrinæ ac virtutis tuæ Cultori Studiossimo favere perge

HENR. OLDENBURG.

Londini, 8. Jun. 1675. *

EPISTOLA LXII (OLIM XVIII).

Clarissimo Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS.

Commercio nostro literario sic feliciter instaurato, Vir Clarissime, nolim amici officio deesse literarum intermissione. Cum ex responsione tua 5. Julii ad me data intellexerim, animo sedere tuo, Tractatum illum tuum Quinquepartitum publici juris facere, permittas, quæso, te moneam ex affectus in me tui sinceritate, ne quicquam misceas, quod Religiosæ virtutis praxin labefactare ullatenus videatur, maxime cum degener et flagitiosa hæc ætas nil venetur avidius, quam dogmata ejusmodi, quorum conclusiones grassantibus vitiis patrocinari videantur.

De cætero non renuam aliquot dicti Tractatus exemplaria recipere. Hoc duntaxat rogatum te velim, ut suo tempore mercatori cuidam Belgico, Londini commoranti, inscribantur, qui

* Vers. Belg. — Ed. Pr.: 8 *Octob.* 1665.

mihi postmodum tradenda curet. Nec opus fuerit verba de eo facere, libros scilicet istiusmodi ad me fuisse transmissos: dummodo enim in potestatem meam tuto pervenerint, nullus dubito, quin commodum mihi futurum sit, eos amicis meis hinc inde distribuendi, justumque pro iis pretium consequendi. Vale, et quando vacaverit rescribe

Tui Studiosissimo
HENR. OLDENBURG.

Londini, 22. Julii 1675.

EPISTOLA LXIII (OLIM LXV).

Præstantissimo Acutissimoque Philosopho

B. D. S.

G. H. SCHULLER.

Epistolam, in editione Opp. Posth., ab ipso auctore, ut videtur, admodum truncatam, ex autographo, quod penes ecclesiam Teleiobaptistarum Amstelodamensem est, integram repetimus.

Vir Nobilissime ac Præstantissime,

Erubescerem ob diuturnum hactenus silentium meum, unde pro favore a Benevolentia Tua mihi immerito exhibito ingratitudinis accusari possem, nisi et cogitarem, generosam Tuam humanitatem ad excusandum potius quam incusandum inclinare, et scirem, eandem pro communi Amicorum Bono tam seriis vacare meditationibus, quales sine sontica turbare causa, eidem noxium atque damnosum foret. Hanc itaque ob causam silui, contentus ex Amicis prosperam Tuam valetudinem interea percipere, sed per præsentes significare nitor, eâdem nobilissimum amicum nostrum Dum de Tschirnhausen nobiscum in Anglia adhuc frui, qui ter in suis (quas ad me dedit literis) Domino sua officia cum salute honorifica impertiri jussit, me iterato rogans, ut sequentium dubiorum solutionem tibi proponerem, insimulque ad ea responsionem desideratam expeterem: Nimirum, num placeret Domino demonstratione aliqua ostensiva, sed non ad impossibile deducente convincere, Nos non posse plura de Deo attributa cognoscere quam cogitationem et extensionem; præterea num inde sequatur, quod creaturæ, quæ aliis attributis constant, econtra nullam possent concipere extensionem, atque sic viderentur constituendi tot mundi, quot sunt attributa Dei; Ex. gr. Mundus noster extensionis, ut ita dicam, quantæ amplitudinis existit, tantæ quoque amplitudinis Mundi, qui aliis

attributis constant, existerent, quodque sicuti nos nihil nisi extensionem percipimus præter cogitationem, sic creaturæ illorum Mundorum nihil aliud deberent percipere, nisi attributum sui Mundi ac cogitationem.

Secundo, Cum Dei intellectus a nostro intellectu tam essentiâ quam existentiâ differat, ergo nihil commune habebit cum nostro intellectu, ac proinde (per 3. prop. lib. 1.) Dei intellectus non potest esse causa nostri intellectus.

Tertio, In Scholio p. 10. dicis, nihil in Natura clarius, quam quod unumquodque Ens sub aliquo attributo debeat concipi (quod optime percipio), et quo plus realitatis aut esse habet, eo plura attributa ipsi competunt: Videretur hinc sequi, dari Entia, quæ tria, quatuor, etc. Attributa habeant, dum tamen ex demonstratis colligere licuit, unumquodque Ens duobus tantum attributis constare, Nimirum certo aliquo attributo Dei et idea ejusdem attributi.

Quarto, Exempla eorum, quæ immediata a Deo producta, et quæ mediante aliqua modificatione infinita, desiderarem; Mihi videntur primi generis esse cogitatio et extensio, posterioris Intellectus in cogitatione, Motus in extensione, etc.

[*Hic in margine:*
facies totius naturæ, quæ quamvis infinitis modis variet manet semper eadem. Vide Sch. pr. 13. p. 2.]

Atque hæc sunt, quæ a Præstantia Tua prædictus noster Tschirnhausen illustrari mecum desiderat, si forte otium subsecivum id concesserit, cæterum refert Dum Boyle et Oldenburgh mirum de Tua persona formâsse conceptum, quem ipse eisdem non solum [*adde* non] ademit, sed rationes addidit, quarum inductione, iterum non solum dignissime et faventissime de eadem sentiant, sed et T. Theol. Politicum summe æstiment, cujus pro regimine Tuo Te certiorem facere non fui ausus, certissimus, me ad quævis officia esse et vivere

Nobilissimi Viri

Amsterd. 25. Julii 1675.

Servum paratissimum
G. H. Schuller.

D. a Gent * officiose salutat
una cum J. Riew. **

---

* Tschirnhausio, ut fertur, postea ab actis.
** Rieuwertsz, bibliopola Amstelodamensi.

EPISTOLA LXIV (OLIM LXVI).

Doctissimo Expertissimoque Viro

G. H. SCHULLER

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Expertissime Vir,

Gaudeo, quod tandem occasio tibi oblata fuerit, ut me tuis literis, mihi semper gratissimis, recreares; quod ut frequenter facias, enixe rogo, etc.

Ad dubia pergo, et quidem ad primum dico, Mentem humanam illa tantummodo posse cognitione assequi, quæ idea corporis actu existentis involvit, vel quod ex hac ipsa idea potest concludi. Nam cujuscunque rei potentia solâ ejus essentiâ definitur (per Prop. 7. p. 3. Ethices), Mentis autem essentia (per Prop. 13. p. 2.) in hoc solo consistit, quod sit idea Corporis actu existentis, ac proinde Mentis intelligendi potentia ad ea tantum se extendit, quæ hæc idea Corporis in se continet, vel quæ ex eadem sequuntur. At hæc Corporis idea nulla alia Dei attributa involvit neque exprimit, quam Extensionem et Cogitationem. Nam ejus ideatum, nempe Corpus (per Prop. 6. p. 2.), Deum pro causa habet, quatenus sub attributo Extensionis, et non quatenus sub ullo alio consideratur, atque adeo (per Axiom. 6. p. 1.) hæc Corporis idea Dei cognitionem involvit, quatenus tantummodo sub Extensionis attributo consideratur. Deinde hæc idea, quatenus cogitandi modus est, Deum etiam (per eandem Prop.) pro causa habet, quatenus res est cogitans, et non quatenus sub alio attributo consideratur; adeoque (per idem Axiom.) hujus ideæ idea Dei cognitionem involvit, quatenus sub Cogitationis, et non quatenus sub alio attributo consideratur. Apparet itaque, Mentem humanam, sive Corporis humani ideam, præter hæc duo nulla alia Dei attributa involvere neque exprimere. Cæterum ex his duobus attributis, vel eorundem affectionibus, nullum aliud Dei attributum (per Prop. 10. p. 1.) concludi neque concipi potest. Atque adeo concludo, Mentem humanam nullum Dei attributum præter hæc posse cognitione assequi, ut fuit propositum. Quod autem addis, An ergo tot mundi constituendi sunt, quot dantur attributa? vide Schol. Prop. 7. p. 2. Ethices. Posset præterea hæc Propositio

facilius demonstrari, deducendo rem ad absurdum; quod quidem demonstrandi genus, quando Propositio negativa est, præ altero eligere soleo, quia cum natura similium magis convenit. Sed quia positivum tantummodo petis, ad alterum transeo, quod est, an id possit ab alio produci, in quo tam essentia quam existentia discrepat: nam quæ ab invicem ita differunt nihil commune habere videntur. Sed cum omnia singularia, præter illa, quæ a suis similibus producuntur, differant a suis causis, tam essentiâ quam existentiâ, nullam hic dubitandi rationem video.

Quo autem ego sensu intelligam, quod Deus sit causa efficiens rerum, tam essentiæ quam existentiæ, credo me satis explicuisse in Schol. et Coroll. Prop. 25. p. 1. Ethic.

Axioma Scholii Prop. 10. p. 1., ut in fine ejusd. Scholii innui, formamus ex idea, quam habemus, Entis absolute infiniti, et non ex eo, quod dentur aut possint dari entia, quæ tria, quatuor, etc. attributa habeant.

Denique exempla, quæ petis, primi generis, sunt in Cogitatione intellectus absolute infinitus, in Extensione autem motus et quies; secundi autem, facies totius Universi, quæ quamvis infinitis modis variet, manet tamen semper eadem; de quo vide Schol. 7. Lemmatis ante Prop. 14. p. 2.

His, Vir præstantissime, ad tuas nostrique amici objectiones respondisse me credo: si tamen scrupulum adhuc remanere existimas, rogo, ut mihi significare non graveris, ut eum etiam, si possim, evellam. Vale, etc.

Hagæ Com. 29 Julii 1675.

Epistola LXV (olim LXVII).

Acutissimo ac Doctissimo Philosopho

B. d. S.

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS.

Vir Clarissime,

Abs te peto Demonstrationem ejus, quod dicis; nempe quod anima non possit plura attributa Dei, quam Extensionem et Cogitationem percipere. Quod quidem licet evidenter videam, contrarium tamen ex Schol. Prop. 7. part. 2. Ethices posse

deduci mihi videtur, forte non aliam ob causam, quam quia sensum hujus Scholii non satis recte percipio. Constitui ergo, hæc qua ratione deducam, exponere, te, Vir Cl. obnixe rogans, ut mihi velis, ubicunque sensum tuum non recte assequor, solita tua humanitate succurrere. Ea autem sic sese habent.. Quod, licet inde colligam, mundum utique unicum esse, id tamen exinde non minus quoque clarum est, eum ipsum infinitis modis expressum, ac proinde unamquamque rem singularem infinitis modis expressam esse. Unde videtur sequi, quod Modificatio illa, quæ Mentem meam constituit, ac Modificatio illa, quæ Corpus meum exprimit, licet una et eadem sit Modificatio, ea tamen infinitis modis sit expressa, uno modo per Cogitationem, altero per Extensionem, tertio per attributum Dei mihi incognitum, atque sic porro in infinitum, quia infinita dantur Attributa Dei, et Ordo et Connexio Modificationum videtur esse eadem in omnibus. Hinc jam Quæstio oritur, quare Mens, quæ certam Modificationem repræsentat, et quæ eadem Modificatio non solum Extensione, sed infinitis aliis modis est expressa; quare, inquam, tantum Modificationem illam per Extensionem expressam, hoc est, Corpus humanum, et nullam aliam expressionem per alia attributa percipiat. Sed tempus mihi non permittit, ut ea prolixius prosequar; forte hæc dubia omnia crebrioribus Meditationibus eximentur.

Londini, 12. August. 1675.

EPISTOLA LXVI (OLIM LXVIII).

Nobilissimo ac Doctissimo Viro

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Nobilissime Vir,

Cæterum, ad tuam Objectionem ut respondeam, dico, quod, quamvis unaquæque res infinitis modis expressa sit in infinito Dei intellectu, illæ tamen infinitæ ideæ, quibus exprimitur, unam eandemque rei singularis Mentem constituere nequeunt, sed infinitas: quandoque unaquæque harum infinitarum idearum nullam connexionem invicem habent, ut in eodem Scholio prop.

7 Part. 2. Ethic. explicui, et ex prop. 10. Part. 1 patet. Ad hæc si aliquantulum attendas, nihil difficultatis superesse videbis, etc.

Hagæ, 18 August. 1675.

Epistola LXVII (olim lxxiii).

Doctissimo et Acutissimo Viro

B. d. S.

ALBERTUS BURGH *

S. P.

Promisi tibi scribere ex Patria discedens, nimirum si quid digni mihi in itinere occurreret; hæc autem occasio cum mihi data sit, maximique quidem momenti, debitum meum persolvo, tibi significans, me per Infinitam Dei Misericordiam in Ecclesiam Catholicam reductum, ejusdemque membrum effectum esse; quod quomodo acciderit, ex scripto, quod Clarissimo Expertissimoque Viro D. Craeneno, Professori Leidensi ** misi, particularius intelligere tibi licebit; jamque hinc, ad tuam quæ spectant utilitatem, brevibus subjungam,

Quo magis te antea aliquando præ subtilitate et acumine tui ingenii admiratus sum, eo magis te nunc defleo et deploro; quoniam, homo cum sis ingeniosissimus, et præclaris dotibus mentem a Deo ornatam nactus, veritatisque amans, imo avidus sis, te tamen a misero et superbissimo illo Spirituum scelestorum Principe circumduci et decipi patiaris. Tota enim tua Philosophia quid est, nisi mera illusio et Chymæra? et tamen

---

* In Album Studiosorum Academiæ Lugduno-Batavæ die 20. m. Febr. a. 1668 relatus erat Albertus Burgh Amstelodamensis, viginti annos natus, philosophiæ opera daturus. Antea, ut credere licet, „nimis adhuc puer" Rhenoburgi philosophi contubernalis fuerat (vide supra Ep. IX. p. 33). Filius erat Conradi Burgh scabini Amstelodamensis et Christinæ Hooft; anno 1673 cura patris Dominicani Mart. Harney ad Catholicismum conversus est. Cff. excerpta ex Apologia Antonii Arnaud in Diario De Dietsche Warande, N. R. III. p. 70 sq.

** Theodorus Cranen s. Kranen, Coloniæ Agrippinæ natus anno 1633 vel 1634, primum Noviomagi, deinde Lugduni Batavorum professoris munere functus est; hic anno 1673, quippe Cartesii assecla, e cathedra philosophica, quam per triennium occupaverat, in medicam translatus.

non solum illi tranquillitatem mentis tuæ in hac vita, sed et salutem æternam animæ tuæ committis. Vide quam misero omnia tua innitantur fundamento. Te veram Philosophiam demum invenisse præsumis. Quomodo scis, tuam Philosophiam optimam esse inter illas omnes, quæ unquam in mundo doctæ fuerunt, etiamnum docentur, aut unquam imposterum docebuntur? An, ut de excogitatione futurarum taceam, omnes illas Philosophias, tam antiquas quam novas, quæ hic, et in India, et ubique per totum terrarum orbem docentur, examinasti? et quamvis illas rite examinaveris, quomodo scis te optimam elegisse? Dices, mea Philosophia Rationi rectæ congrua est, cæteræ eidem repugnant; sed omnes reliqui Philosophi præter tuos discipulos a te dissentiunt, ac eodem jure idem, quod tu de tua, ipsi de se suaque Philosophia prædicant, teque, sicut tu illos, falsitatis errorisque arguunt. Manifestum igitur est, a te, ut veritas tuæ Philosophiæ eluceat, proponendas esse rationes, quæ reliquis Philosophiis non sint communes, sed soli tuæ applicari possint; aut tuam Philosophiam æque incertam et nugatoriam esse, ac alias reliquas, fatendum est.

Jam autem me ad librum tuum, cui titulum istum impium præfixisti, restringens, confundensque Philosophiam tuam cum tua Theologia; quoniam tu ipse illas revera confundis, quamvis astutiâ Diabolicâ unam ab altera separatam esse, et diversa principia habere, statuere obtendas; sic ulterius pergo.

Dices itaque forsan; alii S. Scripturam toties non legerunt, quam ego, et ex illa ipsa S. Scriptura, cujus agnitio authoritatis differentiam inter Christianos et reliquos totius mundi populos constituit, probo mea placita. Sed quomodo? applicando textus claros obscurioribus S. Scripturam explico, et ex illa mea interpretatione Dogmata mea compono, vel jam antea in cerebro meo conflata confirmo. Sed obsecro, ut reflectas serio ad hoc, quod dicis; quomodo enim scis te bene dictam istam applicationem facere, et deinde istam applicationem rite factam interpretationi S. Scripturæ sufficientem esse, sicque te bene ejusdem S. Scripturæ interpretationem instituere? præsertim cum Catholici dicant, et verissimum sit, Verbum Dei universum non esse scriptis traditum, et sic S. Scripturam per S. Scripturam solam non posse explicari, non dicam ab uno homine, sed ne quidem ab ipsa Ecclesia, quæ sola est S. Scripturæ interpres. Traditiones enim Apostolicæ etiam consulendæ sunt; quod ex ipsa S. Scriptura et Sanctorum Patrum testimonio probatur, nec non Rationi rectæ pariter ac experientiæ consen-

taneum est. Atque ita, falsissimum cum sit tuum principium, et in exitium ducens; ubi tota tua doctrina, huic falso fundamento innixa et superædificata, remanebit?

Sic igitur, si in Christum crucifixum credis, agnosce pessimam tuam hæresin, resipiscas a perversione tuæ naturæ, et cum Ecclesia reconciliator.

Quid enim alio modo tua probas, quam omnes Hæretici, qui unquam ex Ecclesia Dei exierunt, etiamnum exeunt, aut unquam imposterum exibunt, fecerunt, faciunt, aut facient? Omnes enim, sicut et tu, eodem principio, scilicet sola S. Scriptura, ad sua dogmata conflanda et stabilienda utuntur.

Neque tibi abblandiatur, quod forte Calvinistæ, seu Reformati dicti, neque Lutherani, neque Mennonitæ, neque Sociniani, etc. tuam Doctrinam refellere possint: omnes enim isti, ut jam dictum est, æque miseri sunt ac tu es, et pariter tecum in umbra mortis sedent.

Si vero in Christum non credis, miserior es quam effari possum; remedium tamen facile est: resipisce enim a peccatis tuis, animadvertens arrogantiam exitialem miseri et insani tui ratiocinii. In Christum non credis: quare? Dices, quia principiis meis Doctrina et vita Christi, nec non Christianorum de ipso Christo Doctrina meæ Doctrinæ minime convenit. Sed iterum dico, tunc te majorem cogitare audes omnibus iis, qui unquam in Civitate vel Ecclesia Dei surrexerunt, Patriarchis, Prophetis, Apostolis, Martyribus, Doctoribus, Confessoribus, et Virginibus, Sanctis innumeris, imo per blasphemiam ipso Domino Jesu Christo? Tune illis solus doctrina, vivendi modo, in omnibus denique antecellis? Tune miser homuncio, vilis terræ vermiculus, imo cinis, vermium esca, teipsum Incarnatæ Sapientiæ Infinitæ Æterni Patris, blasphemiâ ineffabili, præferre gesties? Tune solus prudentiorem et majorem te ipsum reputabis omnibus iis, qui unquam ab initio mundi in Ecclesia Dei fuerunt, et in Christum venturum aut jam ventum crediderunt, aut etiamnum credunt? Quo fundamento innititur hæc tua temeraria, insana, deplorabilis, et execranda arrogantia?

Negas, Christum filium Dei vivi, Verbum æternæ sapientiæ Patris, manifestatum in carne, et pro genere humano passum et crucifixum esse. Quare? quia principiis tuis illud omne non respondet. Sed, ultra quod probatum jam sit, te vera principia non habere, sed falsa, temeraria, absurda, nunc plus dico; nimirum quod, etiamsi veris principiis innixus fueris, et iisdem omnia superstrueres, nihilo magis tamen per eadem, illa omnia,

quæ in mundo sunt, evenerunt, aut eveniunt, explicare posses, neque audacter asserere tibi liceret, cum aliquid ipsis principiis videtur repugnare, illud idcirco revera impossibile esse aut falsum. Quamplurima enim sunt, imo innumera, quæ, si aliquid certi cognosci datur in rebus naturalibus, explicare tamen minime poteris; sed neque quidem apparentem talium Phænomenorum contradictionem cum reliquorum tuis explicationibus, a te pro certissimis habitis, auferre. Nullum penitus ex tuis principiis explicabis eorum, quæ in fascinatione, et præcantationibus verborum certorum, sola pronunciatione, aut simplici illorum aut characterum in quacunque materia expressorum gestatione, efficiuntur, nec non Phænomenorum stupendorum a Dæmoniis obsessorum, quorum omnium ego ipse varia exempla vidi, et innumerorum talium certissima testimonia quamplurium personarum fide dignissimarum, et uno ore loquentium, intellexi. Quid poteris judicare de rerum omnium essentiis, concesso, quod ideæ aliquæ, quas in mente habes, rerum istarum essentiis, quarum ideæ sunt adæquatæ, conveniant? cum securus nunquam esse possis, an omnium rerum creatarum ideæ in mente humana habeantur naturaliter, an vero multæ, si non omnes, in eadem produci possint, et revera producantur, ab objectis externis, ac etiam per suggestionem spirituum bonorum malorumve, Divinamque revelationem evidentem. Quomodo itaque non consulens aliorum hominum testimonia, et rerum experientiam, ne jam dicam de subjiciendo tuo judicio omnipotentiæ Divinæ, ex tuis principiis definire præcise poteris, stabilireque pro certo existentiam actualem aut non existentiam, possibilitatem aut impossibilitatem existendi, harum ex. gr. sequentium rerum (scilicet illas vel dari actualiter, vel non dari, aut posse dari, vel non posse dari in Rerum Natura), uti sunt virga probatoria ad detegendum metalla et aquas subterraneas; lapis, quem quærunt Alchymistæ; potentia verborum et characterum; apparitiones spirituum variorum tam bonorum quam malorum, eorundemque potentia, scientia, et occupatio; repræsentatio plantarum et florum in Phiala vitrea post illarum combustionem; Syrenes; homunculi in mineris sæpius sese, ut fertur, ostendentes; Antipathiæ et Sympathiæ rerum quamplurimarum; Impenetrabilitas corporis humani; etc.? Nihil prorsus, mi Philosophe, etiamsi millies subtiliore et acutiore, quam polles, ingenio prævaleres, horum dictorum poteris determinare; et si soli intellectui tuo in hisce et similibus dijudicandis confidis, certe eodem modo jam cogitas de illis, quæ tibi incognita aut incomperta sunt, ac proinde

impossibilia habentur, sed revera incerta tantum, donec testimonio quamplurium fide dignorum testium convictus fueris, deberent videri. Sicut Julius Cæsar, uti mihi imaginor, judicaturus fuisset, aliquo ipsi dicente, pulvis aliquis componi potest, et posterioribus sæculis communis reddetur, cujus potentia tam erit efficax, ut castella, civitates integras, imo montes ipsos in aëra prosilire faciat, et in quovis loco conclusus, subito post accensionem suam se mirum in modum dilatans, omne, quod actionem ejus impedit, disrumpat; hoc enim Julius Cæsar nullo modo credidisset, sed plenis cachinnis irrisisset hunc hominem, utpote volentem ipsi persuadere rem judicio ipsius ac experientiæ, summæque scientiæ militari, contrariam.

Sed in viam redeamus. Si hæc prædicta igitur non cognoscis, neque dijudicare potes, quid superbiâ Diabolicâ tumidus miser homo judicabis temerario de Mysteriis tremendis vitæ et Passionis Christi, quæ ipsi Catholici docentes incomprehensibilia prædicant? Quid porro insanies, nugatorie et futiliter garriendo de Miraculis innumeris et signis, quæ post Christum Apostoli et Discipuli ejus, et deinceps aliquot millia Sanctorum, in testimonium et confirmationem veritatis Fidei Catholicæ per omnipotentem Dei virtutem ediderunt, ac per eandem Dei omnipotentem Misericordiam et Bonitatem etiamnum diebus nostris sine numero per totum terrarum orbem fiunt? Et si hisce contradicere non potes, ut certe minime poteris, quid plus obstrepis? Manum da, et resipisce ab erroribus et a peccatis tuis; humilitatem indue, et regenerator.

Verum præterea ad veritatem facti, sicut revera est fundamentum Religionis Christianæ, descendere libet. Quomodo audebis negare, si recte attendas, efficaciam consensûs tot myriadum hominum, quorum aliquot millia doctrina, eruditione, et vera subtili soliditate, vitæque perfectione, te multis parasangis antecelluere ac antecellunt, qui omnes unanimiter et uno ore affirmant, Christum Filium Dei vivi incarnatum esse passum et crucifixum, mortuumque esse pro peccatis generis humani, resurrexisse, transfiguratum esse, regnare in cœlis cum Patre æterno in unitate Spiritus Sanctî Deum, et reliqua, quæ huc spectant; ab eodem Domino Jesu, et in nomine ejus postea ab Apostolis reliquisque Sanctis per virtutem Divinam et Omnipotentem miracula innumera, captum humanum non tantum excedentia, sed et sensui communi repugnantia, in Ecclesia Dei facta fuisse (quorumque in hunc diem usque indicia materialia innumera, et longe lateque per orbem terrarum diffusa visibilia

signa supersunt) ac etiamnum fieri? An non eodem modo liceret mihi negare, Romanos antiquos unquam in mundo fuisse, Imperatoremque Julium Cæsarem oppressâ Reip. Libertate illorum regimen in Monarchiam mutasse? nihil videlicet curanti tot monumenta omnibus obvia, quæ de Romanorum potentia nobis tempus reliquit, nec non contra testimonium gravissimorum illorum authorum, qui unquam Historias Romanæ Reip. et Monarchiæ, particulariter ibi plurima de Julio Cæsare narrantes, conscripsere, et judicium tot hominum millium, qui aut dicta monumenta ipsi viderunt, aut iis (utpote quæ ab innumeris existere affirmantur) pariter ac dictis historiis fidem unquam adhibuerunt, ac etiamnum adhibent; hoc cum fundamento, nimirum quod hac nocte præterita somniassem, monumenta, quæ de Romanis restant, non esse res actuales, sed meras illusiones; similiter et illa, quæ de Romanis dicuntur, paria esse cum iis, quæ libri isti, quos Romansios vocant, de Amadiis de Galliis, et similibus Heroibus pueriliter narrant; nec non, Julium Cæsarem aut nunquam * in mundo fuisse, aut, si extitit, hominem fuisse Atrabilarium, qui non revera Romanorum Libertatem conculcavit, seipsum super Majestatis Imperatoriæ Thronum erigens, sed ad credendum, se hæc magna perfecisse, suâ propriâ stultâ imaginatione, vel amicorum ipsi blandientium persuasione, inductus fuit? Annon prorsus eodem modo liceret mihi negare, regnum Chinæ a Tartaris occupatum, Constantinopolin sedem Imperii Turcarum esse, et similia innumera? Verum an ullus me hæc negantem mentis haberet compotem, ac insaniæ deplorandæ excusaret? Quoniam omnia hæc communi aliquot millium hominum consensu innituntur, ac idcirco eorum certitudo est evidentissima, quia impossibile est, ut omnes talia, imo quamplurima alia asserentes, seipsos fefellerint, aut fallere alios voluerint per tot sæculorum, imo in quamplurimis a primis mundi annis, usque in hunc diem successionem.

Considera secundo, Ecclesiam Dei ab initio mundi ad hunc usque diem non interrupta successione propagatam, immotam, ac solidam persistere; cum omnes aliæ Religiones, Paganæ aut Hæreticæ, initium saltem postea, si non et jam finem habuerint, idemque de regnorum Monarchiis, et Philosophorum quorumvis opinionibus, dici debeat.

Considera deinde tertio, Ecclesiam Dei per adventum Christi in carne a cultu Veteris ad Novi Testamenti cultum redactam,

---

* Ed. Pr.: *unquam*.

et ab ipso Christo Filio Dei vivi fundatam, propagatam deinceps fuisse ab Apostolis, et eorum Discipulis et successoribus; hominibus, secundum mundum, indoctis, qui tamen Philosophos omnes confuderunt, quamvis Doctrinam Christianam, quæ sensui communi repugnat, et omne humanum ratiocinium excedit et transcendit, docuerint; hominibus, secundum mundum, abjectis, vilibus, et ignobilibus, quos non adjuvit potentia Regum aut Principum terrenorum, sed qui econtra ab iisdem omni tribulatione persecuti, et reliquas mundi adversitates perpessi sunt, quorumque opus, quo magis Potentissimi Imperatores Romani illud impedire, imo opprimere nitebantur, quot poterant Christianos omnis generis martyrio interficientes, tanto plus incrementi cepit; atque hoc pacto brevi temporis spatio per totum terrarum orbem diffusam esse Christi Ecclesiam, ac tandem, ad fidem Christianam conversis ipso Romano Imperatore, et Regibus Principibusque Europæ, in illam Potentiæ vastitatem excrevisse Hierarchiam Ecclesiasticam, sicut illam hodie admirari licet; idque omne effectum per charitatem, mansuetudinem, patientiam, fiduciam in Deo, et reliquas Christianas virtutes (non armorum strepitu, exercituum numerosorum vi, et devastatione Regionum, sicuti Principes mundani limites suos extendunt), nihil adversus Ecclesiam prævalentibus Inferi portis, ut ei promisit Christus. Hic etiam perpende terribile et ineffabiliter severum supplicium, quo Judæi ad ultimum miseriæ et calamitatis gradum depressi sunt, quia Christum crucifigendi auctores fuerunt. Percurre, volve, ac revolve omnium temporum Historias, et nihil simile quid in alia quavis Societate accidisse, ne per somnium quidem, illic invenies.

Animadverte quarto, in essentia Catholicæ Ecclesiæ includi, et revera ejusdem Ecclesiæ inseparabiles esse, proprietates; nimirum *Antiquitatem*, qua succedens in locum Religionis Judaicæ, quæ tunc temporis vera erat, initium suum a Christo ante sexdecim et dimidium sæcula numerat, et per quam nunquam interruptæ successionis suorum Pastorum seriem ducit, quaque fit, ut illa sola libros Sacros Divinosque puros et incorruptos, una cum traditione Verbi Dei non scripti æque certa ac immaculata, possideat; *Immutabilitatem*, qua Doctrina ejus, et administratio Sacramentorum, prout ab ipso Christo et Apostolis statuta est, inviolata, atque, uti convenit, in suo vigore conservatur; *Infallibilitatem*, qua omnia ad fidem pertinentia summâ cum authoritate, securitate, et veritate determinat et decidit secundum potestatem ipsi a Christo hunc in

finem largitam, et Spiritus Sancti, cujus Ecclesia Sponsa est, directionem; *Irreformabilitatem*, qua, corrumpi et falli fallereque cum non possit, nunquam egere constat; *Unitatem*, qua omnia ejus membra idem credunt, idem quoad fidem docent, unum idemque altare, et omnia Sacramenta, communia habent, ac tandem in unum eundemque finem conspirant, sibi mutuo obedientia; *Nullius animæ*, sub quocunque demum prætextu, *ab ipsa Separabilitatem*, quin simul incurrat æternam damnationem, nisi ante mortem eidem iterum per pœnitentiam fuerit unita; qua patet, omnes hæreses ex illa exiisse, dum illa semper, sibi eadem constans, et stabiliter firma, utpote Petræ inædificata, permanet; *Extensionem Vastissimam*, qua per totum mundum sese, idque visibiliter diffundit; quod de nulla alia Societate, Schismatica, aut Hæretica, aut Pagana, neque de ullo Politico Regimine, aut Philosophica Doctrina, asseri potest, sicuti nec ulla ex dictis proprietatibus Ecclesiæ Catholicæ ulli alii Societati convenit aut convenire potest; ac tandem *Perpetuitatem usque ad finem mundi*, de qua securam ipsam reddidit ipsa Via, Veritas, et Vita, quamque experientia omnium dictarum proprietatum, similiter ipsi ab eodem Christo per Spiritum Sanctum promissarum ac datarum, manifeste etiam demonstrat.

Collige quinto, ordinem admirabilem, quo dirigitur ac gubernatur Ecclesia, tantæ molis corpus, indicare manifeste, illam admodum particulariter a Dei Providentia dependere, et a Spiritu Sancto mirabiliter disponi, protegi, ac dirigi ejus administrationem; sicut harmonia, quæ in cunctis rebus hujus universi perspicitur, Omnipotentiam, Sapientiam, et Providentiam Infinitam, quæ omnia creavit, et etiamnum conservat, indigitat: in nulla enim alia societate talis ordo, tam pulcer, et strictus, et sine interruptione, servatur.

Cogita sexto, Catholicos (ultra quod innumeri utriusque sexus, quorum adhuc hodie multi supersunt, aliquos ipsemet vidi et novi, admirabiliter et sanctissime vixerint, et per virtutem Dei omnipotentem in Nomine adorando Jesu Christi multa miracula fecerint, nec non quotidie adhuc fiant conversiones momentaneæ quamplurimorum a pessima ad meliorem, vere Christianam, et sanctam vitam) universos in genere, quo sanctiores et perfectiores, eo humiliores esse, seque magis indignos reputare, et aliis cedere laudem Sanctioris vitæ; peccatores autem vel maximos semper nihilominus respectum debitum in Sacra retinere, confiteri suam propriam malignitatem, accusare propria vitia et imperfectiones, et ab illis velle liberari, et sic emendari: ita ut possit

dici, perfectissimum Hæreticum aut Philosophum, qui unquam fuit, vix inter imperfectissimos Catholicos mereri ut consideretur. Ex quibus etiam liquet, et evidentissime sequitur, Doctrinam Catholicam sapientissimam et profunditate admirabilem esse, uno verbo, omnes reliquas Doctrinas hujus mundi antecellere; siquidem homines meliores cæteris alius cujusvis Societatis efficiat, illosque viam securam ad tranquillitatem mentis in hac vita, et salutem animæ æternam post eandem consequendam, doceat ac tradat.

Septimo reflecte serio ad multorum Hæreticorum obstinatione induratorum, et gravissimorum Philosophorum, confessionem publicam; nimirum quod, post receptam ab ipsis fidem Catholicam, demum viderint cognoverintque, se antea miseros, cœcos, ignorantes, imo stultos et insanos fuisse, dum præ superbia tumidi, et arrogantiæ vento inflati, se supra cæteros doctrinæ, eruditionis, et vitæ perfectione longe evectos esse sibi falso persuadebant; et quorum deinde aliqui vitam sanctissime traduxerunt, et innumerorum miraculorum memoriam post se reliquerunt, alii martyrio alacriter et summo cum jubilo obviam ierunt, nonnulli etiam, inter quos Divus Augustinus, subtilissimi, profundissimi, sapientissimi, ac proinde utilissimi Ecclesiæ Doctores, imo sicut columnæ effecti sunt.

Et reflecte tandem ultimo ad miserrimam et inquietam vitam Atheorum, quamvis præ se ferant aliquando magnam mentis hilaritatem, et jucunde, ac cum summa interna animi pace, vitam traducere velint videri; præcipue vero infelicissimam et horrendam eorundem mortem intuere, quorum aliqua exempla ipsemet vidi, quamplurima, imo innumera, ex relatione aliorum et ex Historia æque certo scio; Et disce horum exemplo in tempore sapere.

Atque sic igitur vides, aut saltem te videre spero, quam temerarie te ipsum committas opinionibus tui cerebri (si enim Christus verus Deus est, et homo simul, ut certissimum est, vide, quo redactus sis: perseverans enim in tuis abominandis erroribus et gravissimis peccatis, quid aliud tibi exspectare licet, quam damnationem æternam? quod quam horrendum sit ipse recogites); quam parum argumenti habeas irridendi totum mundum præter tuos miseros adoratores; quam stulte superbus et inflatus evadas cogitatione excellentiæ tui ingenii, et admiratione vanissimæ, imo falsissimæ et impiissimæ, tuæ doctrinæ; quam turpiter te ipsum miseriorem facias ipsis bestiis, tollendo tibi ipsi libertatem voluntatis, quam tamen, si revera non ex-

perireris neque agnosceres, quomodo tibi posses illudere, cogitando tua esse summâ laude, imo et exactissimâ imitatione digna?

Si nolis (quod absit cogitare) ut Deus tui misereatur, aut Proximus tuus, tu ipsemet saltem miserere tui ipsius miseriæ, qua miseriorem te ipsum, quam nunc es, aut minus miserum, quam si ita continuaveris futurus es, studes efficere.

Resipisce, homo Philosophe, agnosce stultitiam tuam sapientem, et sapientiam tuam insanam; ex superbo devenito humilis, et sanatus eris. Adora Christum in sanctissima Trinitate, ut dignetur misereri tuæ miseriæ, et excipiet te. Lege Sanctos Patres et Doctores Ecclesiæ, et instruent te de iis, quæ tibi facienda sunt, ut ne pereas, sed habeas vitam æternam. Consule Catholicos homines, fidem suam profunde edoctos et bonæ vitæ, et tibi multa dicent, quæ nunquam scivisti, et quibus obstupesces.

Atque ego quidem hanc Epistolam tibi perscripsi cum intentione vere Christiana, primo ut cognoscas amorem, quem erga te, quamvis Gentilem, habeo, ac deinde ut rogarem te, ne perseveres alios etiam pervertere.

Concludam sic igitur: Deus animam tuam vult ab æterna damnatione eripere, modo tu velis. Ne dubites Domino obedire, qui te vocavit tam sæpe per alios, jam iterum, et forte ultima vice te vocat per me, qui gratiam hanc ab ineffabili ipsius Dei Misericordia consecutus, eandem tibi ex toto animo precor. Ne renuas: si enim jam non auscultes Deum te vocantem, ipsius Domini ira contra te accendetur, et periculum est, ne ab ejus Misericordia Infinita derelinquaris, et Justitiæ Divinæ omnia in ira consumentis misera evadas victima; quod Omnipotens Deus avertat ad majorem Nominis sui gloriam, et animæ tuæ Salutem, nec non in multorum infelicissimorum tui Idololatrarum salutiferum et sequendum exemplum, per Dominum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, qui cum Æterno Patre vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen.

Florentiæ III. Non. Sept. CIↃ IↃ CLXXV.

Epistola LXVIII (olim xix).

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. d. S.

Responsio ad Epistolam LXII.

Nobilissime et Clarissime Domine,

Eo tempore, quo literas tuas 22. Julii accepi, Amstelædamum profectus sum eo consilio, ut librum, de quo tibi scripseram, typis mandarem. Quod dum agito, rumor ubique spargebatur, librum quendam meum de Deo sub prælo sudare, meque in eo conari ostendere, nullum dari Deum; qui quidem rumor a plurimis accipiebatur. Unde quidam Theologi (hujus forte rumoris auctores) occasionem cepere de me coram Principe et Magistratibus conquerendi; stolidi præterea Cartesiani, quia mihi favere creduntur, ut a se hanc amoverent suspicionem, meas ubique opiniones et scripta detestari non cessabant, nec etiamnum cessant. Hæc cum a Viris quibusdam fide dignis intellexissem, qui simul affirmabant, Theologos mihi ubique insidiari, editionem, quam parabam, differre statui, donec, quo res evaderet, viderem, et, quod tum consilium sequerer, tibi significare proposui. Verum negotium quotidie in pejus vergere videtur, et, quid tamen agam, incertus sum. Interim meam ad tuas literas responsionem diutius intermittere nolui; et primo tibi maximas ago gratias pro amicissima tua admonitione, cujus tamen ampliorem explicationem desidero, ut sciam, quænam ea dogmata esse credas, quæ religiosæ virtutis praxin labefactare viderentur. Nam quæ mihi cum Ratione convenire videntur, eadem ad virtutem maxime esse utilia credo. Deinde, nisi tibi molestum sit, velim, ut loca Tractatus Theologico-politici, quæ viris doctis scrupulum injecerunt, mihi indicares. Cupio namque istum Tractatum notis quibusdam illustrare, et concepta de eo præjudicia, si fieri possit, tollere. Vale.

EPISTOLA LXIX.

Domino Doctissimo

LAMBERTO VAN VELTHUYSEN

B. D. S.

Ex editione quam ex autographo a se comparato, quodque nunc est Th. Wageneri Berolinensis, fecit H. W. Tydeman professor Lugdunobatavus (Utrechtsche Volksalmanak 1844).

Præstantissime Clarissimeque Domine,

Miror Neostadium * nostrum dixisse, me animo volvere refutationem eorum scriptorum, quæ ab aliquo tempore contra meum tractatum sunt edita, et inter ea mihi refutandum proponere manuscriptum tuum. Nam scio, me nunquam in mente habuisse meorum quemquam adversariorum refellere; adeo omnes mihi indigni visi sunt, quibus responderem; nec domino Neostadio aliud me dixisse memini, quam quod proposuerim prædicti tractatus loca quædam obscuriora notis illustrare **, iisque manuscriptum tuum una cum mea responsione adjungere, si hoc bona tua venia posset fieri, Quam ut abs te peteret, ipsum rogavi, addens, quod si forte hanc nobis veniam concedere ea de causa nolles, quod in mea responsione quædam asperius dicta sint, ut tibi eadem vel corrigendi vel delendi integra esset potestas. Sed interim domino Neostadio nihil succenseo; tibi tamen rem, ut est, indicare volui, ut si, quam peto, veniam impetrare non potero, ostenderem saltem, me manuscriptum tuum te invito nequaquam vulgare voluisse. Et, quamvis credam, posse id fieri absque ullo tuæ famæ periculo, si modo nomen tuum eidem non inscribatur, nihil tamen faciam, nisi mihi ejusdem evulgandi licentiam concedas. Sed, ut verum fatear, rem mihi multo magis gratam faceres, si argumenta illa, quibus te meum tractatum impugnare posse credis, velis scribere, et manuscriptum tuum iisdem augere; quod ut facias enixissime rogo. Nam nemo est, cujus ego argumenta libentius perpendere

* Jacobi Neostadii consulis Alcmariani filiam anno 1655 uxorem duxerat Reinerus Neuhusius; cf. hujus vita Epistolarum Famil. Centuriis IV novis (Amstelod. 1678) præmissa. Eodem anno in Album Studiosorum Leidensium relatus erat Cornelius Neostadius Alcmariensis, viginti annos natus, jurisprudentiæ operam daturus, de quo hic sermo esse videtur.

** Ex his verbis cum Ep. LXVIII exitu comparatis, præeunte Brudero, Epistolæ ætatem colligimus.

velim; scio enim, te solo veritatis studio teneri, et singularem tui animi candorem novi, per quem te ego iterum atque iterum oro, ut hoc laboris ad te suscipere non graveris, et me esse credas

tui observantissimum
B. DE SPINOZA.

EPISTOLA LXX.

Præstantissimo acutissimoque Philosopho

B. D. S.

G. H. SCHULLER, Med. Dr.

Ex autographo, quod Amstelodami apud Teleiobaptistarum ecclesiam servatur.

Doctissime ac Præstantissime Domine, Fautor summopere colende,

Ultimas meas una cum Processu Anonymi Tibi rite fuisse traditas spero, simulque Te adhuc bene valere, prout Ego bene valeo. Cæterum intra trimestre spatium a Nostro Tschirnhausio nihil literarum habui, unde tristes conjecturas formaveram, ipsum ex Anglia in Gallias tendentem iter funestum fecisse; jam vero iis acceptis, gaudio plenus, eas juxta ejus petitum cum Domino communes facere debui, atque significare cum officiosissima salute, Eum salvum Parisios advenisse, D^um Hugenium ibidem, prout præmonueramus, offendisse, quaque de causa se ipsius ingenio omnimode accommodaverat, adeo ut ab ipso magni æstimetur; mentionem fecerat. Dominationem vestram ei conversationem ipsius (Hugenii) commendasse, ejusque personam plurimi facere, quod ei valde arriserat, adeo ut et, se similiter vestram personam magni facere, responderit, jamque nuper Tr. Theol. Pol. ab illa obtinuerit, qui a permultis ibidem æstimatur, seduloque inquiritur, numquid plura ejusdem Authoris scripta lucem videant, ad quod D^is Tschirnh. responderat, sibi nulla præter Demonstr. in 1. et 2. partem Princ. Cartesii esse nota; cæterum de Domino nihil præter jam dicta retulit, unde sperat, id ei quoque non ingratum fore. Nuper Hugenius nostrum Tschirnhausium ad se accersi curaverat, eique indicaverat, Dominum Colbert desiderare aliquem,

qui ejus filium in Mathematicis instrueret, quodsi ejusmodi conditio ei arrideret, eam compararet, ad quæ Noster aliquod dilationis tempus petens, tandem se promptum declaraverat. Rediit itaque Hugenius cum responso, quod D^{o}. Colbert ista propositio maxime placuisset, præsertim cum ex imperitia linguæ Gallicæ ejus filium Latine alloqui tenebitur. Ad nuperrime factam objectionem respondet, pauca illa verba, quæ jussu Domini scripseram, ipsi sensum intimius aperuisse, seque easdem cogitationes jam modo fovisse (quandoquidem hisce duobus modis explicationem præcipue admittant), quod vero eam quæ nuper in objectione erat contenta, secutus fuerit, duæ sequentes effecerant rationes, quarum prima, quod sibi alias videantur adversari prop. 5. et 7., lib. 2^{di}: In prima n. harum statuitur, Ideata esse causam idearum efficientem, quod tamen per demonstrationem posterioris videtur evinci propter citatum axioma 4. p. 1.; Vel (quod mihi potius persuadeo) applicationem hujus axiomatis juxta Authoris intentum non recte instituo, quod sane perlibenter ab ipso, si negotia ejus ferant, perciperem. Secunda, quo minus exhibitam explicationem sequerer, causa fuit, quod hac ratione Attributum cogitationis se multo latius quam attributa cætera extendere statuatur; cum vero unumquodque attributorum Essentiam Dei constituat, non video sane, qua ratione hoc huic non contrarietur. Hoc saltem insuper dicam, si alia Ingenia ex meo judicare liceat, propositiones 7. et 8^{vam} lib. 2. admodum difficulter intellectum iri, idque non alia de causa, quam quia Authori placuit (cum non dubitem, quod ipsi tam planæ fuerunt visæ) demonstrationes iis adjunctas tam brevibus et non verbosius explicatis complecti. Refert præterea, se Parisiis invenisse Virum insigniter eruditum, inque variis scientiis versatissimum ut et a vulgaribus Theologiæ præjudiciis liberum, Leibniz appellatum, quocum familiaritatem contraxit intimam, cum sit subjectum, quod una cum eo intellectûs perfectionem continuare allaborat, imo hoc ipso nihil melius æstimat, utiliusve censet. In Moralibus eum, inquit, esse exercitatissimum, qui sine ullo affectuum impetu ex solo Rationis dictamine loquitur. In Physicis, et præsertim Metaphysicis studiis de Deo et Anima, pergit, illum esse expertissimum. Tandem concludit, eum esse dignissimum, cui scripta Domini, concessa prius venia, communicentur, cum credat, quod Authori magnum inde provenit commodum, prout prolixe ostendere promittit si Dominationi Tuæ id placuerit; sin vero minus, nullum moveat scrupulum, quin juxta datam fidem ingenue ea sit celaturus, uti ne vel

minimam eorum mentionem fecit. Idem ille Leibniz magni æstimat Tr. Theol. Polit. de cujus materia Domino, si meminerit, Epistolam aliquando scripsit. Rogarem itaque Dominum, ut nisi sontica subsit causa, id pro generosa Tua humanitate permittere ne graveris, sed, si fieri possit, quam proxime resolutionem Tuam aperias, cum acceptis responsoriis Tuis, nostro Tschirnhausio respondere potero, quod avide Die Martis vesperi facerem, nisi impedimenta graviora Domino moram nectere coegerint. D. Bresserus, ex Clivia redux factus, multam cerevisæ patriæ quantitatem huc misit; monui ipsum ut dimidiam Tonnam Domino concederet, quod cum amicissima salutatione præstare promisit. Denique styli ruditati calamique celeritati ignoscas quæso, mihique ad servitia Tua exequenda imperes, ut occasionem realem habeam testandi me esse,

Vir Præstantissime,

servum Tibi paratissimum

G. H. Schuller.

Amsterd. 14. Novemb. 1675.

Epistola LXXI (olim XX).

Clarissimo Viro

B. d. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS

P. S.

Quantum video ex tuis novissimis, in periculo versatur Libri a te publico destinati Editio. Non possum non probare institutum tuum, quo illustrare et mollire te velle significas, quæ in Tractatu Theologico-Politico crucem Lectoribus fixere. Ea imprimis esse putem, quæ ambigue ibi tradita videntur de Deo et Natura; quæ duo a te confundi quamplurimi arbitrantur. Adhæc multis tollere videris miraculorum authoritatem et valorem, quibus solis Divinæ Revelationis certitudinem adstrui posse, omnibus fere Christianis est persuasum. Insuper de Jesu Christo, Mundi Redemptore et unico hominum Mediatore, deque ejus Incarnatione et Satisfactione, sententiam tuam celare

te ajunt, postulantque, ut de tribus hisce capitibus mentem tuam dilucide aperias. Quod si feceris, in eoque Christianis cordatis et Ratione valentibus placueris, in tuto res tuas fore opinor. Hæc paucis te scire volui, qui sum tui studiosissimus. Vale.

Dab. die 15. Novemb. 1675.

P.S. Fac, quæso, brevi sciam, has meas lineolas tibi rite traditas fuisse.

Epistola LXXII.

Doctissimo Epistolam Viro

G. H. SCHULLER

B. d. S.

Responsio ad Epistolam LXX.

Ex editione in Supplemento anni 1862 (p. 317) facta. Autographon emerat in auctione Voorstiana m. Jan. a. 1860. habita G. M. Clauss Lipsiensis.

Expertissime De, Amice plurimum colende,

Pergratum mihi fuit, ex literis tuis, hodie acceptis, intelligere, quod bene valeas, et quod Tschirnhausius noster feliciter iter suum in Galliam confecerit. In sermonibus, quos cum Do. Hugenio de me habuit, prudenter sane, meo quidem judicio, se gessit, et præterea summopere gaudeo, quod tam opportunam occasionem ad finem, quem sibi destinaverat, invenerit. Quid autem in axiomate 4° p. 1. repererit, ex quo contradicere videatur prop. 5. p. 2., non video; in hac enim prop. affirmatur, quod ideæ cujuscunque essentiæ Deum, quatenus ut res cogitans consideratur, pro causa habet; in illo autem axiomate, quod effectûs cognitio sive idea, a cognitione sive idea causæ pendet. Sed, ut verum fatear, tuæ epistolæ sensum hac in re non satis assequor, et vel in tua epistola, vel in ipsius exemplari, errorem festinantis calami esse credo. Nam scribis, in prop. 5. affirmari, ideata esse causam efficientem idearum, cum tamen hoc ipsum in eadem propositione expresse negetur; atque hinc omnem confusionem oriri nunc existimo, ac proinde

frustra in præsentarium de hac materia prolixius scribere conarer, sed expectandum mihi est, donec ipsius mentem mihi clarius explices, et sciam an satis emendatum habeat exemplar. Lijbnizium, de quo scribit, me per epistolas novisse credo, sed qua de causa in Galliam profectus sit, qui Francfurti consiliarius erat, nescio. Quantum ex ipsius epistolis conjicere potui, visus est mihi homo liberalis ingenii et in omni scientia versatus. Sed tamen ut tam cito ei mea scripta credam, inconsultum esse judico. Cuperem prius scire, quid in Gallia agat, et judicium nostri Tschirnh. audire, postquam ipsum diutius frequentaverit, et ipsius mores intimius noverit. Cæterum nostrum istum amicum meo nomine saluta, et si qua in re ipsi servire possum, quicquid velit, imperet, et me sibi ad omnia obsequia paratissimum reperiet. Adventum sive reditum Domini et amici colendissimi Bresseri gratulor; pro promissa deinde cerevisia magnas ago gratias, et quocunque modo potero etiam referam. Tui denique parentis processum nondum experiri tentavi, nec credo quod animum ad id tentandum applicare potero. Nam quo magis rem ipsam cogito, mihi magis persuadeo, te non aurum confecisse, sed parum quod in antimonio latebat separavisse. Sed de hoc alias fusius; nunc temporis angustia præcludor; interim si aliqua in re tibi operam præstare possum, ecce me, quem semper invenies,

vir præstantissime,

Tibi amicissimum et servum

B. Despinoza.

Hagæ Comitis, 18. Novembri 1675.

Epistolæ Inscriptio.

Mijn heer,
Mijn Heer G. H. Schuller *
der medecynen Doctor, woonende in de Kortsteeg in de gestofeerde hoet
t'
Port. *Amsterdam.*

---

* Suppl.: *Schaller.*

EPISTOLA LXXIII (OLIM XXI)

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad Epistolam LXXI.

Alterum exemplum, quod ab Oldenburgio, ut videtur, obtinuerat Leibnitius, in hujus Operibus Philos. (Bd. I. Berlin 1875.) edidit C. J. Gerhardt.

Nobilissime Domine,

Perbreves tuas literas, 15. Nov. ad me datas, die Saturni modo * elapsa accepi: in iis ea tantummodo indicas, quæ in Tractatu Theologico-Politico crucem lectoribus fixere. Cum tamen ex iis etiam cognoscere speraverim, quænam eæ opiniones essent, quæ religiosæ virtutis praxin labefactare viderentur, de quibus antea monueras. Sed, ut de tribus illis capitibus, quæ notas, mentem meam tibi aperiam, dico, et quidem ad primum, me de Deo et Natura sententiam fovere longe diversam ** ab ea, quam Neoterici Christiani defendere solent. Deum enim rerum omnium causam immanentem, ut ajunt, non vero transeuntem statuo. Omnia, inquam, in Deo esse et in Deo moveri, cum Paulo affirmo, et forte etiam cum omnibus antiquis Philosophis, licet alio modo; et auderem etiam *** dicere, cum antiquis omnibus Hebræis, quantum ex quibusdam traditionibus, tametsi multis modis adulteratis, conjicere licet. Attamen quod quidam putant, Tractatum Theologico-Politicum eo niti, quod Deus et Natura (per quam massam quandam, sive materiam corpoream † intelligunt) unum et idem sint, tota errant via. Ad miracula deinde quod attinet, mihi contra persuasum est ††, divinæ revelationis certitudinem sola doctrinæ sapientia, non autem miraculis, hoc est ignorantia, adstrui posse, quod satis prolixe Cap. 6. de Miraculis ostendi. Hoc tantum hic addo, me inter Religionem et Superstitionem hanc præcipuam agnoscere differentiam, quod hæc ignorantiam, illa autem sapientiam pro fundamento habeat; et hanc causam esse credo, cur Christiani non fide, neque charitate, neque reliquis

---

* Ed. Pr. omittit *modo*. ** Gerh.: *longe div. fov. sent.*
*** Gerh. omittit *etiam*. † Gerh.: *incorpoream*. †† Gerh.: *sit.*

Spiritus Sancti fructibus, sed sola opinione inter reliquos dignoscuntur; nempe quia, ut omnes, solis miraculis, hoc est ignorantia, quæ omnis malitiæ fons est, se defendunt, atque adeo fidem, licet veram, in superstitionem vertunt. Verum an huic malo remedium adhibere * reges unquam concedent, valde dubito. Denique, ut de tertio etiam capite mentem meam clarius aperiam, dico, ad salutem non esse omnino necesse, Christum secundum carnem noscere; sed de æterno illo filio Dei, hoc est, Dei æterna sapientia, quæ sese in omnibus rebus, et maxime in Mente humana, et omnium ** maxime in Christo Jesu *** manivestavit, longe aliter sentiendum. Nam nemo absque hac ad statum beatitudinis potest pervenire, utpote quæ sola docet, quid verum et † falsum, bonum et malum sit. Et quia, uti dixi, hæc sapientia per Jesum Christum maxime manifestata fuit, ideo ipsius discipuli eandem, quatenus ab ipso ipsis †† fuit revelata, prædicaverunt, seseque spiritu illo Christi supra reliquos gloriari posse ostenderunt. Cæterum quod quædam Ecclesiæ his addunt, quod § Deus naturam humanam assumpserit §§, monui expresse, me quid dicant nescire; imo, ut verum fatear, non minus absurde mihi loqui videntur, quam si quis mihi diceret, quod circulus naturam quadrati induerit. Atque hæc sufficere arbitror ad explicandum, quid de tribus illis capitibus sentiam. An eadem Christianis, quos nosti, placitura sint, id tu melius scire poteris. Vale.

EPISTOLA LXXIV (OLIM XXII).

Clarissimo Doctissimoque Viro

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS

S. P.

Responsio ad præcedentem.

Quandoquidem accusare me videris nimiæ brevitatis, culpam illam hac vice nimia prolixitate eluam. Exspectaveras, ut video,

---

* Gerh.: *attribuere.* ** Gerh. omittit *omnium.* *** Gerh.: *in mente Christi Jesu.* † Gerh.: *quid verum, quid falsum.* †† Gerh. omittit *ipsis.* § Gerh.: *ut quod.* §§ Gerh.: *sumserit.*

earum in Scriptis tuis opinionum enarrationem, quæ Religiosæ virtutis praxin convellere Lectoribus tuis videantur. Dicam quid sit rei, quod potissimum eos excruciet. Fatalem videris rerum et actionum omnium necessitatem adstruere: atqui illâ concessâ assertâque, legum omnium, omnis virtutis et religionis incidi nervos, omnesque remunerationes et pœnas inanes esse, autumant. Quicquid cogit, vel necessitatem infert, excusare iidem arbitrantur: proindeque neminem inexcusabilem in Dei conspectu fore censent. Si fatis agamur, durâque revolutâ manu omnia certo et inevitabili tramite vadunt, quis culpæ pœnarumque sit locus, illi equidem non assequuntur. Quis huic nodo adhiberi possit cuneus, perquam ardua res dictu est. Tu quid opis hanc in rem suppeditare posses, scire et discere pervelim.

Ad sententiam illam tuam, quam de tribus capitibus, a me notatis, aperire mihi dignaris, hæc inquirenda subeunt. Primo, quonam sensu *Miracula et Ignorantiam* pro Synonymis et æquipollentibus habeas, ut in novissimis tuis sentire videris; cum Lazari a mortuis resuscitatio et Jesu Christi a morte resurrectio omnem Naturæ creatæ vim superare, et soli potentiæ divinæ competere videatur, neque id ignorantiam culpabilem arguat, quod intelligentiæ finitæ, certisque repagulis constrictæ, limites excedat necessum est. An non convenire censes creatæ, Menti et scientiæ, increatæ Mentis ac supremi Numinis talem scientiam potentiamque agnoscere, quæ penetrare ac præstarc ea possit, quorum ratio ac modus a nobis homuncionibus reddi et explicari nequeat? Homines sumus, humani nihil a nobis alienum ducendum videtur. Deinde, cum capere te nequire fatearis, Deum revera naturam humanam assumpsisse, quærere ex te fas sit, quomodo illa Euangelii nostri et Epistolæ ad Hebræos scriptæ locos intelligas, quorum prior affirmat, *verbum carnem factum esse*, posterior, *Filium Dei non Angelos, sed semen Abrahœ assumpsisse*. Et totius Euangelii tenorem id inferre putem, Filium Dei unigenitum λόγον (qui et Deus, et apud Deum erat) in natura humana se ostendisse, et pro nobis peccatoribus ἀντίλυτρον, redemptionis pretium, passione et morte sua exsolvisse. Quid de his et similibus dicendum, ut sua constet Euangelio et Christianæ Religioni, cui te favere opinor, veritas, lubens edoceri vellem.

Plura scribere statueram, sed interpellant amici invisentes, quibus negare humanitatis officia nefas duco. Sed et hæc, quæ congessi hac Epistola, suffecerint, et fortasse tædium tibi Phi-

losophanti creaverint. Vale igitur, et me jugem Eruditionis et Scientiæ tuæ cultorem crede.

Dab. Londini die 16. Decemb. 1675.

EPISTOLA LXXV (OLIM XXIII).

Viro Nobilissimo ac Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO.

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Alterum exemplum una cum Epist. LXXIII a Gerhardto editum.

Nobilissime Domine,

Video tandem, quid id fuerit, quod a me postulabas ne evulgarem; sed quia id ipsum præcipuum est fundamentum eorum omnium, quæ in Tractatu, quem edere destinaveram, habentur, volo hic paucis explicare, qua ratione ego fatalem omnium rerum et actionum necessitatem statuam. Nam Deum nullo modo fato subjicio, sed omnia inevitabili necessitate ex Dei natura sequi concipio eodem modo, ac omnes concipiunt, ex ipsius Dei natura sequi, ut Deus se ipsum intelligat; quod sane nemo negat ex divina natura necessario sequi, et tamen nemo concipit, Deum fato aliquo coactum, sed omnino libere, tametsi necessario, se ipsum intelligere *.

Deinde hæc inevitabilis rerum necessitas nec jura divina nec humana tollit. Nam ipsa moralia documenta, sive formam legis seu juris ** ab ipso Deo accipiant sive non, divina tamen sunt et salutaria, et si bonum, quod ex virtute et amore divino sequitur, a Deo tanquam Judice accipiamus, vel *** ex necessitate Divinæ naturæ emanet, non erit propterea magis aut † minus optabile, ut nec contra mala, quæ ex pravis actionibus et affectibus sequuntur, ideo, quia necessario ex iisdem sequuntur, minus timenda sunt, et denique, sive ea, quæ agimus, necessario vel †† contingenter agamus, spe tamen et metu ducimur.

Porro homines coram Deo nulla alia de causa sunt inexcusa-

---

* Gerh.: *quod Deus . . . coactus . . . intelligat.*
** Gerh.: *legis cujusvis.*
*** Gerh.: *vel quod.* † Gerh : *vel.* †† Gerh.: *sive.*

biles, quam quia in ipsius Dei potestate sunt, ut lutum in potestate figuli, qui ex eadem massa vasa facit, alia ad decus, alia ad dedecus. Ad hæc pauca si attendere velis aliquantulum *, non dubito quin facili negotio ad omnia argumenta, quæ in hanc sententiam objici solent, respondere possis, ut multi jam mecum experti sunt.

Miracula et ignorantiam pro æquipollentibus sumpsi, quia ii, qui Dei existentiam et Religionem miraculis adstruere conantur, rem obscuram per aliam magis obscuram, et quam maxime ignorant, ostendere volunt, atque ita novum argumentandi genus adferunt, redigendo scilicet non ad impossibile, ut ajunt, sed ** ignorantiam. Cæterum meam de miraculis sententiam satis, ni fallor ***, explicui in Tractatu Theologico-Politico. Hoc tantum hic addo, quod si ad hæc attendas, quod scilicet Christus non Senatui, nec Pilato, nec cuiquam infidelium, sed sanctis tantummodo apparuerit, et quod Deus neque dextram neque sinistram habeat, nec in loco, sed ubique secundum essentiam sit, et quod materia ubique sit eadem, et quod Deus extra Mundum in spatio, quod fingunt, imaginario sese non manifestet, et quod denique Corporis humani compages intra debitos limites solo aëris pondere coërceatur, facile videbis, hanc Christi apparitionem non absimilem esse illi †, qua Deus Abrahamo apparuit, quando hic †† vidit homines, quos ad secum prandendum invitavit. At dices, Apostolos omnes omnino ††† credidisse, quod Christus a morte resurrexerit, et ad cœlum revera ascenderit: quod ego non nego. Nam ipse etiam Abrahamus credidit, quod Deus apud ipsum pransus fuerit, et omnes Israëlitæ, quod Deus e cœlo igne circumdatus § ad montem Sinai descenderit, et cum iis immediate locutus fuerit §§, cum tamen hæc, et plura alia §§§ hujusmodi apparitiones seu revelationes fuerint, captui et opinionibus eorum hominum accommodatæ, quibus Deus mentem suam iisdem revelare voluit. Concludo itaque, Christi a mortuis resurrectionem revera spiritualem, et solis fidelibus ad eorum captum revelatam fuisse, nempe quod Christus æternitate donatus fuit *†, et a mortuis (mortuos hic intelligo eo sensu, quo Christus dixit: *sinite mortuos mortuos suos sepelire*) surrexit, simulatque

---

* Gerh.: *aliq. attendere velis.* ** Gerh.: *sed ad.* *** Gerh.: *opinor.*
† G.: *ab illa.* †† G.: *quando tres.* ††† G: *Apostolos omnino.*
§ G.: *circumductus*, cui vocabulo adscripsit Leibnitius: *puto circumdatus.*
§§ G.: *descenderit, cum tamen.* §§§ G.: *hæ pluresque aliæ.*
*† G.: *fuerit.*

vita et morte singularis sanctitatis exemplum dedit, et eatenus discipulos suos a mortuis suscitat, quatenus ipsi hoc vitæ ejus et mortis exemplum sequuntur. Nec difficile esset totam Euangelii doctrinam secundum hanc hypothesin explicare. Imo * caput 15. Ep. 1. ad Corinthios ex sola hac hypothesi explicari potest, et Pauli argumenta intelligi, cum alias communem hypothesin sequendo infirma appareant, et facili negotio refelli possint; ut jam ** taceam, quod Christiani omnia, quæ Judæi carnaliter, spiritualiter interpretati sunt. Humanam imbecillitatem tecum agnosco. Sed te contra rogare mihi liceat, an nos homunciones tantam Naturæ cognitionem habeamus, ut determinare possimus, quousque ejus vis et potentia se extendit, et quid ejus vim superat *,*: quod quia nemo sine arrogantia præsumere potest, licet ergo absque jactantia, miracula per causas naturales, quantum fieri potest, explicare, et quæ explicare non possumus, nec etiam demonstrare, quod absurda sint, satius erit judicium de iis suspendere, et Religionem, uti dixi, solâ Doctrinæ sapientiâ adstruere. Loca denique Euangelii Johannis et Epistolæ ad Hebræos iis, quæ dixi, repugnare credis, quia Linguarum orientalium phrases Europæis loquendi modis metiris; et, quamvis Johannes suum Euangelium Græce scripserit, hebraizat tamen. Quicquid sit, an credis, quando Scriptura ait, quod Deus in Nube sese manifestaverit, aut quod in Tabernaculo et in Templo habitaverit, quod ipse Deus naturam Nubis, Tabernaculi, et † Templi assumpserit ††? Atqui hoc summum est, quod Christus de se ipso dixit †‡†, se scilicet templum Dei esse, nimirum quia, ut in meis præcedentibus § dixi, Deus sese maxime in Christo manifestavit; quod Johannes ut efficacius exprimeret, dixit, verbum factum esse carnem. Sed de his satis.

---

* G.: *Primo.* ** G.: *ut taceam.* *,* G.: *extendat . . . superet.*
† G.: *aut.* †† G.: *sumserit.* †‡† G.: *dixerit.* § G.: *præcedentibus meis*,

Epistola LXXVI (olim LXXIV).

Nobilissimo Juveni

ALBERTO BURGH

B. d. S.

S. D.

Responsio ad Epistolam LXVII.

Quod, ab aliis mihi relatum, credere vix potueram, ex tuis tandem literis intellexi; nimirum te non tantum Romanæ Ecclesiæ membrum effectum, ut ais, sed et ejus acerrimum propugnatorem esse, jamque maledicere, et petulanter in tuos adversarios debacchari didicisse. Ad easdem nihil respondere proposueram, certis tibi magis opus esse temporis usu quam Ratione, ut ad te tuosque restituaris; ut jam taceam alias causas, quas tu olim probasti, quando de Stenonio * (cujus nunc vestigia sequeris) sermo inter nos fuit. Sed amici quidam, qui ex egregia tua indole magnam spem mecum conceperant, me summopere rogarunt, ne amici officio deessem, et id potius cogitarem, quod nuper fueris, quam quod nunc sis, et alia hujusmodi; quibus tandem adductus sum hæc pauca tibi scribere, enixe rogans, ut eadem æquo animo legere digneris.

Neque hic Sacerdotum et Pontificum vitia, ut Ecclesiæ Romanæ adversarii solent, narrabo, quo te ab iisdem avertam. Solent enim hæc sæpe malo ex affectu vulgari, et magis ad irritandum quam ad docendum adduci. Imo concedam, in Romana plures reperiri magnæ eruditionis viros, et probatæ vitæ, quam in alia quacunque Ecclesia Christiana: plures enim hujus Ecclesiæ membra cum sint, plures etiam cujuscunque conditionis

---

* Nic. Stenonis f. (Niels Stensen), anno 1638 Havniæ natus, medicus d. 27. m. Julii a. 1660. in Album Studiosorum Lugduno-Batavorum relatus, triennium in Hollandia degerat. Deinde anno 1669. Florentiæ, ubi Lector erat Anatomiæ, in ecclesiam Romanocatholicam receptus, anno 1675. Sacerdos factus, post Spinozæ mortem Vicarium Apostolicum egit in Germania Inferiori et Dania. Mortuus est Suerini a. 1686. Florentiæ scriptum ediderat contra Spinozæ Tractatum Theologico-politicum, c. t. *Epistola ad novæ philosophiæ reformatorem* (1675), deque sua ipsius conversione egit in epistola altera, a. 1680. Hanoveræ edita, in qua, uti et in priori illa, Spinozæ ejusque asseclarum mentio fit Cff. Manni, *Vita del. Monsign. Nicolo Stenone di Danemarca* (Firenze, 1775.), et quæ amica manu nobiscum communicavit vir doct. Harald Höffding Havniensis.

vita et morte singularis sanctitatis exemplum dedit, et eatenus discipulos suos a mortuis suscitat, quatenus ipsi hoc vitæ ejus et mortis exemplum sequuntur. Nec difficile esset totam Euangelii doctrinam secundum hanc hypothesin explicare. Imo * caput 15. Ep. 1. ad Corinthios ex sola hac hypothesi explicari potest, et Pauli argumenta intelligi, cum alias communem hypothesin sequendo infirma appareant, et facili negotio refelli possint; ut jam ** taceam, quod Christiani omnia, quæ Judæi carnaliter, spiritualiter interpretati sunt. Humanam imbecillitatem tecum agnosco. Sed te contra rogare mihi liceat, an nos homunciones tantam Naturæ cognitionem habeamus, ut determinare possimus, quousque ejus vis et potentia se extendit, et quid ejus vim superat ***: quod quia nemo sine arrogantia præsumere potest, licet ergo absque jactantia, miracula per causas naturales, quantum fieri potest, explicare, et quæ explicare non possumus, nec etiam demonstrare, quod absurda sint, satius erit judicium de iis suspendere, et Religionem, uti dixi, solâ Doctrinæ sapientiâ adstruere. Loca denique Euangelii Johannis et Epistolæ ad Hebræos iis, quæ dixi, repugnare credis, quia Linguarum orientalium phrases Europæis loquendi modis metiris; et, quamvis Johannes suum Euangelium Græce scripserit, hebraizat tamen. Quicquid sit, an credis, quando Scriptura ait, quod Deus in Nube sese manifestaverit, aut quod in Tabernaculo et in Templo habitaverit, quod ipse Deus naturam Nubis, Tabernaculi, et † Templi assumpserit †† ? Atqui hoc summum est, quod Christus de se ipso dixit †‡†, se scilicet templum Dei esse, nimirum quia, ut in meis præcedentibus § dixi, Deus sese maxime in Christo manifestavit; quod Johannes ut efficacius exprimeret, dixit, verbum factum esse carnem. Sed de his satis.

---

* G.: *Primo.* ** G.: *ut taceam.* *** G.: *extendat . . . superet.*
† G.: *aut.* †† G.: *sumserit.* †‡† G.: *dixerit.* § G.: *præcedentibus meis*,

EPISTOLA LXXVI (OLIM LXXIV).

Nobilissimo Juveni

ALBERTO BURGH

B. D. S.

S. D.

Responsio ad Epistolam LXVII.

Quod, ab aliis mihi relatum, credere vix potueram, ex tuis tandem literis intellexi; nimirum te non tantum Romanæ Ecclesiæ membrum effectum, ut ais, sed et ejus acerrimum propugnatorem esse, jamque maledicere, et petulanter in tuos adversarios debacchari didicisse. Ad easdem nihil respondere proposueram, certis tibi magis opus esse temporis usu quam Ratione, ut ad te tuosque restituaris; ut jam taceam alias causas, quas tu olim probasti, quando de Stenonio * (cujus nunc vestigia sequeris) sermo inter nos fuit. Sed amici quidam, qui ex egregia tua indole magnam spem mecum conceperant, me summopere rogarunt, ne amici officio deessem, et id potius cogitarem, quod nuper fueris, quam quod nunc sis, et alia hujusmodi; quibus tandem adductus sum hæc pauca tibi scribere, enixe rogans, ut eadem æquo animo legere digneris.

Neque hic Sacerdotum et Pontificum vitia, ut Ecclesiæ Romanæ adversarii solent, narrabo, quo te ab iisdem avertam. Solent enim hæc sæpe malo ex affectu vulgari, et magis ad irritandum quam ad docendum adduci. Imo concedam, in Romana plures reperiri magnæ eruditionis viros, et probatæ vitæ, quam in alia quacunque Ecclesia Christiana: plures enim hujus Ecclesiæ membra cum sint, plures etiam cujuscunque conditionis

---

* Nic. Stenonis f. (Niels Stensen), anno 1638 Havniæ natus, medicus d. 27. m. Julii a. 1660. in Album Studiosorum Lugduno-Batavorum relatus, triennium in Hollandia degerat. Deinde anno 1669. Florentiæ, ubi Lector erat Anatomiæ, in ecclesiam Romanocatholicam receptus, anno 1675. Sacerdos factus, post Spinozæ mortem Vicarium Apostolicum egit in Germania Inferiori et Dania. Mortuus est Suerini a. 1686. Florentiæ scriptum ediderat contra Spinozæ Tractatum Theologico-politicum, c. t. *Epistola ad novæ philosophiæ reformatorem* (1675), deque sua ipsius conversione egit in epistola altera, a. 1680. Hanoveræ edita, in qua, uti et in priori illa, Spinozæ ejusque asseclarum mentio fit Cff. Manni, *Vita del. Monsign. Nicolo Stenone di Danemarca* (Firenze, 1775.), et quæ amica manu nobiscum communicavit vir doct. Harald Höffding Havniensis.

viri in eadem reperiuntur. Hoc tamen negare minime poteris, nisi forte cum Ratione memoriam etiam amisisti, in quacunque Ecclesia plures dari viros honestissimos, qui Deum justitia et charitate colunt; plures enim hujus generis inter Lutheranos, Reformatos, Mennonitas, et Enthusiastas novimus, et, ut alios taceam, parentes tuos nosti, qui tempore Ducis Albani pari animi constantia ac libertate omnium tormentorum genera propter Religionem passi sunt; ac proinde concedere debes, vitæ sanctitatem non esse Romanæ Ecclesiæ propriam, sed omnibus communem. Et quia per hoc novimus (ut cum Apostolo Joh. 1. Epist. cap. 4. vers. 13. loquar), quod in Deo manemus, et Deus manet in nobis, sequitur, quicquid Romana Ecclesia ab aliis distinguit, superfluum omnino esse, et consequenter ex sola superstitione institutum. Est enim, ut cum Johanne dixi, justitia et charitas unicum et certissimum veræ fidei Catholicæ signum, et veri Spiritus Sancti fructus, et ubicunque hæc reperiuntur, ibi Christus revera est, et ubicunque desunt, deest Christus. Solo namque Christi Spiritu duci possumus in amorem justitiæ et charitatis. Hæc si tecum recte voluisses perpendere, nec te perdidisses, nec tuos parentes in acerbum mœrorem conjecisses, qui tuam fortunam nunc misere deflent.

Sed ad tuam Epistolam revertor; in qua primo defles, quod me a scelestorum Spirituum Principe circumduci patiar. Sed quæso bono animo sis, atque at te redi. Cum mentis compos eras, Deum infinitum, ni fallor, adorabas, cujus virtute omnia absolute fiunt et conservantur: jam vero Principem Dei hostem somnias, qui invito Deo homines plerosque (rari quippe boni) circumducit et decipit, quos propterea Deus huic scelerum magistro in æternum cruciandos tradit. Patitur ergo divina justitia, ut Diabolus homines impune decipiat; at minime, homines, misere ab ipso Diabolo deceptos et circumductos, manere impunes.

Atque hæc absurda toleranda adhuc essent, si Deum adorares infinitum et æternum, non illum, quem Chastillon in oppido Tienen, sic a Belgis nuncupato, equis comedendum impune dedit. Et me defles miser? meamque Philosophiam, quam nunquam vidisti, chymæram vocas? O mente destitute juvenis, quis te fascinavit, ut summum illud et æternum te devorare et in intestinis habere credas?

Ratione tamen velle uti videris, meque rogas, *quomodo sciam, meam Philosophiam optimam esse inter illas omnes, quæ unquam in mundo doctæ fuerunt, etiamnum docentur, aut unquam im-*

posterum docebuntur? quod profecto longe meliori jure te rogare possum. Nam ego non præsumo, me optimam invenisse Philosophiam, sed veram me intelligere scio. Quomodo autem id sciam, si roges; respondebo, eodem modo ac tu scis, tres Angulos Trianguli æquales esse duobus rectis; et hoc sufficere negabit nemo, cui sanum est cerebrum, nec spiritus immundos somniat, qui nobis ideas falsas inspirant veris similes: est enim verum index sui et falsi.

At tu, qui demum optimam Religionem, vel potius optimos viros invenisse præsumis, quibus credulitatem tuam addixisti, *quî scis, eos optimos esse inter omnes, qui alias Religiones docuerunt, etiamnum docent, aut imposterum docebunt? an omnes illas religiones tam antiquas quam novas, quæ hic, et in India, et ubique per totum terrarum orbem docentur, examinasti? Et quamvis illas rite examinaveris, quomodo scis te optimam elegisse?* quandoquidem tuæ fidei rationem nullam dare potes. At dices, te in interno Spiritus Dei testimonio acquiescere, reliquos autem a scelestorum Spirituum Principe circumduci ac decipi; sed omnes, qui extra Ecclesiam Romanam sunt, eodem jure id, quod tu de tua, ipsi de sua prædicant.

Quod autem addis de communi hominum myriadum consensu, deque non * interrupta Ecclesiæ successione, etc., ipsissima Pharisæorum cantilena est. Hi namque, non minori confidentia quam Ecclesiæ Romanæ addicti, testium myriadas exhibent, qui, æquali ac Romanorum testes pertinacia, audita tanquam ab ipsis experta referunt. Stirpem deinde suam ad Adamum usque proferunt. Eorum Ecclesiam in hunc usque diem propagatam, immotam, et solidam invito hostili Ethnicorum et Christianorum odio permanere, pari arrogantia jactant. Antiquitate omnium maxime defenduntur. Traditiones ab ipso Deo acceptas, seque solos Verbum Dei scriptum et non scriptum servare, uno ore clamant. Omnes hæreses ex iis exiisse, ipsos autum constantes aliquot annorum millia absque ullo imperio cogente, sed solo superstitionis efficacia mansisse, negare nemo potest. Miracula, quæ narrant, delassare valent mille loquaces. Sed, quo sese maxime efferunt, est, quod longe plures, quam ulla natio, martyres numerent, et numerum quotidie augeant eorum, qui pro fide, quam profitentur, singulari animi constantia passi sunt; neque hoc mendacio: ipse enim inter alios quendam Judam,

---

* Ed. Pr. omittit *non*.

quem fidum appellant *, novi, qui in mediis flammis, cum jam mortuus crederetur, hymnum, qui incipit, *Tibi Deus animam meam offero*, canere incepit, et in medio cantu exspiravit.

Ordinem Romanæ Ecclesiæ, quem tantopere laudas, politicum, et plurimis lucrosum esse fateor; nec ad decipiendam plebem et hominum animos coërcendum commodiorem isto crederem, ni ordo Mahumedanæ Ecclesiæ esset, qui longe eundem antecellit. Nam a quo tempore hæc superstitio incepit, nulla in eorum Ecclesia schismata orta sunt.

Si igitur recte calculum ineas, id solum, quod tertio loco notas, pro Christianis esse videbis; quod scilicet viri indocti et viles totum fere orbem ad Christi fidem convertere potuerint. Sed hæc ratio non pro Romana Ecclesia, sed pro omnibus, qui Christi nomen profitentur, militat.

At pone, omnes, quas adfers, rationes solius Romanæ Ecclesiæ esse. Putasne te iisdem ejusdem Ecclesiæ authoritatem mathematice demonstrare? Quod cum longe absit, cur ergo vis, ut credam, meas demonstrationes a scelestorum Spirituum Principe, tuas autem a Deo inspirari? præsertim cum videam, et tuæ literæ clare indicent, te hujus Ecclesiæ mancipium factum, non tam amore Dei ductum, quam inferorum metu, qui superstitionis est unica causa. Est ne hæc tua humilitas, ut nihil tibi, sed ut aliis, qui a plurimis damnantur, credas? an arrogantiæ et superbiæ ducis, quod Ratione utar, et in hoc vero Dei Verbo, quod in Mente est, quodque nunquam depravari nec corrumpi potest, acquiescam? Apage hanc exitiabilem superstitionem, et, quam tibi Deus dedit, Rationem agnosce, eamque cole, nisi inter bruta haberi velis. Desine, inquam, absurdos errores mysteria appellare, nec turpiter confunde illa, quæ nobis incognita vel nondum reperta sunt, cum iis, quæ absurda esse demonstrantur, uti sunt hujus Ecclesiæ horribilia secreta, quæ, quo magis rectæ Rationi repugnant, eo ipsa intellectum transcendere credis.

Cæterum Tractatûs Theologo-Politici fundamentum, quod scilicet Scriptura per solam Scripturam debeat exponi, quodque tam proterve absque ulla ratione falsum esse clamas, non tantum supponitur, sed ipsum verum seu firmum esse apodictice demonstratur; præcipue cap. 7., ubi etiam adversariorum opiniones confutantur; quibus adde, quæ in fine cap. 15. demonstrantur. Ad hæc si attendere velis, et insuper Ecclesiæ

* Vallisoleti anno 1644. concrematum.

Historias (quarum te ignarissimum video) examinare, ut videas, quam falso Pontificii plurima tradunt, et quo fato, quibusque artibus ipse Romanus Pontifex post sexcentos demum annos a Christo nato Ecclesiæ principatum adeptus est, non dubito, quin tandem resipiscas. Quod ut fiat tibi ex animo opto. Vale, etc.

EPISTOLA LXXVII (OLIM XXIV).

Viro Clarissimo

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS

εὖ πράττειν.

Responsio ad Epistolam LXXV.

Rem acu tetigisti, dum percipis causam, quare fatalem illam rerum omnium necessitatem vulgari nollem, ne scilicet virtutis exercitium inde sufflaminaretur, nec præmia ac pœnæ vilescerent. Quæ in eam rem novissimæ tuæ litteræ suggerunt, necdum conficere hoc negotium, Mentemque humanam tranquillare videntur. Etenim, si nos homines in omnibus actionibus nostris, moralibus æque ac naturalibus, ita in potestate Dei sumus, ut lutum in manu figuli, qua fronte quæso accusari ullus nostrum potest, quod hoc vel illo modo egerit, cum secus agere ipsi omnino fuerit impossibile? An non ad unum omnes regerere Deo poterimus, Inflexibile fatum tuum ac irresistibilis tua potestas nos eo adegit, ut sic operaremur, nec operari aliter potuimus; cur igitur, et quo jure nos dirissimis pœnis mancipabis, quas nullatenus evitare potuimus, te omnia per supremam necessitatem pro arbitrio et beneplacito tuo operante et dirigente? Cum tu dicis, Homines coram Deo nulla alia de causa esse inexcusabiles, quam quia sunt in potestate Dei; Ego argumentum illud plane inverterem, diceremque majori, ut videtur, ratione, Homines ideo plane esse excusabiles, quia in potestate Dei sunt. In promptu enim est omnibus objicere, Ineluctabilis est potestas tua, o Deus; quare merito, quod aliter non egi, excusandus videor.

quem fidum appellant *, novi, qui in mediis flammis, cum jam mortuus crederetur, hymnum, qui incipit, *Tibi Deus animam meam offero*, canere incepit, et in medio cantu exspiravit.

Ordinem Romanæ Ecclesiæ, quem tantopere laudas, politicum, et plurimis lucrosum esse fateor; nec ad decipiendam plebem et hominum animos coërcendum commodiorem isto crederem, ni ordo Mahumedanæ Ecclesiæ esset, qui longe eundem antecellit. Nam a quo tempore hæc superstitio incepit, nulla in eorum Ecclesia schismata orta sunt.

Si igitur recte calculum ineas, id solum, quod tertio loco notas, pro Christianis esse videbis; quod scilicet viri indocti et viles totum fere orbem ad Christi fidem convertere potuerint. Sed hæc ratio non pro Romana Ecclesia, sed pro omnibus, qui Christi nomen profitentur, militat.

At pone, omnes, quas adfers, rationes solius Romanæ Ecclesiæ esse. Putasne te iisdem ejusdem Ecclesiæ authoritatem mathematice demonstrare? Quod cum longe absit, cur ergo vis, ut credam, meas demonstrationes a scelestorum Spirituum Principe, tuas autem a Deo inspirari? præsertim cum videam, et tuæ literæ clare indicent, te hujus Ecclesiæ mancipium factum, non tam amore Dei ductum, quam inferorum metu, qui superstitionis est unica causa. Est ne hæc tua humilitas, ut nihil tibi, sed ut aliis, qui a plurimis damnantur, credas? an arrogantiæ et superbiæ ducis, quod Ratione utar, et in hoc vero Dei Verbo, quod in Mente est, quodque nunquam depravari nec corrumpi potest, acquiescam? Apage hanc exitiabilem superstitionem, et, quam tibi Deus dedit, Rationem agnosce, eamque cole, nisi inter bruta haberi velis. Desine, inquam, absurdos errores mysteria appellare, nec turpiter confunde illa, quæ nobis incognita vel nondum reperta sunt, cum iis, quæ absurda esse demonstrantur, uti sunt hujus Ecclesiæ horribilia secreta, quæ, quo magis rectæ Rationi repugnant, eo ipsa intellectum transcendere credis.

Cæterum Tractatûs Theologo-Politici fundamentum, quod scilicet Scriptura per solam Scripturam debeat exponi, quodque tam proterve absque ulla ratione falsum esse clamas, non tantum supponitur, sed ipsum verum seu firmum esse apodictice demonstratur; præcipue cap. 7., ubi etiam adversariorum opiniones confutantur; quibus adde, quæ in fine cap. 15. demonstrantur. Ad hæc si attendere velis, et insuper Ecclesiæ

* Vallisoleti anno 1644. concrematum.

Historias (quarum te ignarissimum video) examinare, ut videas, quam falso Pontificii plurima tradunt, et quo fato, quibusque artibus ipse Romanus Pontifex post sexcentos demum annos a Christo nato Ecclesiæ principatum adeptus est, non dubito, quin tandem resipiscas. Quod ut fiat tibi ex animo opto. Vale, etc.

EPISTOLA LXXVII (OLIM XXIV).

Viro Clarissimo

B. D. S.

HENRICUS OLDENBURGIUS

εὖ πράττειν.

Responsio ad Epistolam LXXV.

Rem acu tetigisti, dum percipis causam, quare fatalem illam rerum omnium necessitatem vulgari nollem, ne scilicet virtutis exercitium inde sufflaminaretur, nec præmia ac pœnæ vilescerent. Quæ in eam rem novissimæ tuæ litteræ suggerunt, necdum conficere hoc negotium, Mentemque humanam tranquillare videntur. Etenim, si nos homines in omnibus actionibus nostris, moralibus æque ac naturalibus, ita in potestate Dei sumus, ut lutum in manu figuli, qua fronte quæso accusari ullus nostrum potest, quod hoc vel illo modo egerit, cum secus agere ipsi omnino fuerit impossibile? An non ad unum omnes regerere Deo poterimus, Inflexibile fatum tuum ac irresistibilis tua potestas nos eo adegit, ut sic operaremur, nec operari aliter potuimus; cur igitur, et quo jure nos dirissimis pœnis mancipabis, quas nullatenus evitare potuimus, te omnia per supremam necessitatem pro arbitrio et beneplacito tuo operante et dirigente? Cum tu dicis, Homines coram Deo nulla alia de causa esse inexcusabiles, quam quia sunt in potestate Dei; Ego argumentum illud plane inverterem, diceremque majori, ut videtur, ratione, Homines ideo plane esse excusabiles, quia in potestate Dei sunt. In promptu enim est omnibus objicere, Ineluctabilis est potestas tua, o Deus; quare merito, quod aliter non egi, excusandus videor.

Deinde, quod Miracula et Ignorantiam pro æquipollentibus etiamnum capis, videris potentiam Dei, et Hominum etiam acutissimorum scientiam, iisdem finibus concludere; quasi nihil agere vel producere Deus queat, cujus rationem reddere homines non possint, si omnes ingenii vires intendant. Adhæc Historia illa de Christi Passione, Morte, Sepultura, Resurrectione vivis adeo coloribus genuinisque descripta videtur, ut vel appellare conscientiam tuam ausim, credasne illa Allegorice potius quam literaliter esse accipienda, dummodo de Historiæ veritate fueris persuasus? Circumstantiæ illæ, quæ ab Euangelistis ea de re adeo dilucide sunt consignatæ, urgere penitus videntur, historiam illam ad literam esse capiendam. Hæc paucis ad argumentum illud notare porro volui, quibus ut ignoscas, et pro candore tuo amice respondeas, enixe rogo. Dom. Boylius te officiose resalutat. Quid Regia Societas nunc agat, alia vice exponam. Vale et me amare perge.

Londini, 14. Januar. 1676.

Epistola LXXVIII (olim xxv).

Viro Nobilissimo et Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Exemplum alterum una cum Ep. LXXIII et LXXV a Gerhardto editum.

Nobilissime Domine,

Quod in præcedentibus meis dixi, nos ideo esse inexcusabiles, quia in Dei postestate sumus, ut lutum in manu figuli, hoc sensu intelligi volui, videlicet quod nemo Deum redarguere potest, quod ipsi naturam infirmam seu animum impotentem dederit. Sicut enim absurde circulus conquereretur *, quod Deus ipsi globi proprietates, vel infans, qui calculo cruciatur, quod ei corpus sanum non dederit; sic etiam homo animo impotens queri non potest **, quod Deus ipsi fortitudinem veramque

---

* Gerh.: *quereretur.* ** Gerh. — Ed. Pr.: *quæri posset.*

ipsius Dei cognitionem et amorem negaverit, quodque ipsi naturam adeo infirmam dederit, ut cupiditates suas nec coercere nec moderari possit. Nam naturæ * cujuscunque rei nihil aliud competit quam id, quod ex data ipsius causa necessario sequitur. Quod autem naturæ * uniuscujusque ** hominis non competat, ut animo forti sit, et quod in nostra potestate *** non magis sit, Corpus sanum, quam Mentem sanam habere, negare nemo potest, nisi qui tam experientiam quam Rationem negare velit. At, instas, si homines ex naturæ necessitate peccant, sunt ergo excusabiles; nec quod inde concludere velis, explicas; an scilicet quod Deus in eos irasci nequeat, an vero quod beatitudine, hoc est Dei cognitione et amore, digni sint. Sed, si primum putas, omnino concedo, Deum non irasci, sed omnia ex ipsius sententia fieri; at nego, quod propterea omnes beati esse debeant: possunt quippe homines excusabiles esse, et nihilominus beatitudine carere, et multis modis cruciari. Est enim equus excusabilis, quod equus et non homo sit; at nihilominus equus et non homo esse debet. Qui ex morsu canis furit, excusandus quidem est, et tamen jure suffocatur. Et qui denique cupiditates suas regere, et metu legum easdem coërcere nequit, quamvis etiam ob infirmitatem excusandus sit, non potest tamen animi acquiescentiâ, Deique cognitione et amore frui, sed necessario perit. Neque hic necesse esse puto monere, quod Scriptura, quando † ait, Deum in peccatores irasci, eumque judicem esse, qui de hominum actionibus cognoscit, statuit, et judicat ††, more humano et secundum receptas vulgi opiniones loquatur, quia ipsius intentum non est Philosophiam docere, nec homines doctos, sed obtemperantes reddere †‡†.

Quo præterea § pacto videar, ex eo, quod miracula et ignorantiam pro æquipollentibus sumpserim, potentiam Dei et hominum scientiam iisdem finibus concludere, non video.

Cæterum Christi passionem, mortem, et sepulturam tecum literaliter accipio, ejus autem resurrectionem allegorice. Fateor quidem, hanc etiam ab Euangelistis iis narrari circumstantiis, ut negare non possimus, ipsos Euangelistas credidisse, Christi corpus resurrexisse et ad cœlum adscendisse, ut ad Dei dextram sederet; et quod ab infidelibus etiam potuisset videri, si una in iis locis §§ adfuissent, in quibus ipse Christus discipulis

---

* G.: *ad naturam.* ** G.: *cujusque.* *** G.: *in pot. nostra.*
† G.: *quod quando scriptura.* †† G.: *judicat et statuit.*
†‡† G.: *facere.* § G.: *propterea.* §§ G.: *iis in locis.*

Deinde, quod Miracula et Ignorantiam pro æquipollentibus etiamnum capis, videris potentiam Dei, et Hominum etiam acutissimorum scientiam, iisdem finibus concludere; quasi nihil agere vel producere Deus queat, cujus rationem reddere homines non possint, si omnes ingenii vires intendant. Adhæc Historia illa de Christi Passione, Morte, Sepultura, Resurrectione vivis adeo coloribus genuinisque descripta videtur, ut vel appellare conscientiam tuam ausim, credasne illa Allegorice potius quam literaliter esse accipienda, dummodo de Historiæ veritate fueris persuasus? Circumstantiæ illæ, quæ ab Euangelistis ea de re adeo dilucide sunt consignatæ, urgere penitus videntur, historiam illam ad literam esse capiendam. Hæc paucis ad argumentum illud notare porro volui, quibus ut ignoscas, et pro candore tuo amice respondeas, enixe rogo. Dom. Boylius te officiose resalutat. Quid Regia Societas nunc agat, alia vice exponam. Vale et me amare perge.

Londini, 14. Januar. 1676.

Epistola LXXVIII (olim xxv).

Viro Nobilissimo et Doctissimo

HENRICO OLDENBURGIO

B. d. S.

Responsio ad præcedentem.

Exemplum alterum una cum Ep. LXXIII et LXXV a Gerhardto editum.

Nobilissime Domine,

Quod in præcedentibus meis dixi, nos ideo esse inexcusabiles, quia in Dei postestate sumus, ut lutum in manu figuli, hoc sensu intelligi volui, videlicet quod nemo Deum redarguere potest, quod ipsi naturam infirmam seu animum impotentem dederit. Sicut enim absurde circulus conquereretur *, quod Deus ipsi globi proprietates, vel infans, qui calculo cruciatur, quod ei corpus sanum non dederit; sic etiam homo animo impotens queri non potest **, quod Deus ipsi fortitudinem veramque

---

* Gerh.: *quereretur.* ** Gerh. — Ed. Pr.: *quæri posset.*

ipsius Dei cognitionem et amorem negaverit, quodque ipsi naturam adeo infirmam dederit, ut cupiditates suas nec coercere nec moderari possit. Nam naturæ * cujuscunque rei nihil aliud competit quam id, quod ex data ipsius causa necessario sequitur. Quod autem naturæ * uniuscujusque ** hominis non competat, ut animo forti sit, et quod in nostra potestate *** non magis sit, Corpus sanum, quam Mentem sanam habere, negare nemo potest, nisi qui tam experientiam quam Rationem negare velit. At, instas, si homines ex naturæ necessitate peccant, sunt ergo excusabiles; nec quod inde concludere velis, explicas; an scilicet quod Deus in eos irasci nequeat, an vero quod beatitudine, hoc est Dei cognitione et amore, digni sint. Sed, si primum putas, omnino concedo, Deum non irasci, sed omnia ex ipsius sententia fieri; at nego, quod propterea omnes beati esse debeant: possunt quippe homines excusabiles esse, et nihilominus beatitudine carere, et multis modis cruciari. Est enim equus excusabilis, quod equus et non homo sit; at nihilominus equus et non homo esse debet. Qui ex morsu canis furit, excusandus quidem est, et tamen jure suffocatur. Et qui denique cupiditates suas regere, et metu legum easdem coërcere nequit, quamvis etiam ob infirmitatem excusandus sit, non potest tamen animi acquiescentiâ, Deique cognitione et amore frui, sed necessario perit. Neque hic necesse esse puto monere, quod Scriptura, quando † ait, Deum in peccatores irasci, eumque judicem esse, qui de hominum actionibus cognoscit, statuit, et judicat ††, more humano et secundum receptas vulgi opiniones loquatur, quia ipsius intentum non est Philosophiam docere, nec homines doctos, sed obtemperantes reddere †‡†.

Quo præterea § pacto videar, ex eo, quod miracula et ignorantiam pro æquipollentibus sumpserim, potentiam Dei et hominum scientiam iisdem finibus concludere, non video.

Cæterum Christi passionem, mortem, et sepulturam tecum literaliter accipio, ejus autem resurrectionem allegorice. Fateor quidem, hanc etiam ab Euangelistis iis narrari circumstantiis, ut negare non possimus, ipsos Euangelistas credidisse, Christi corpus resurrexisse et ad cœlum adscendisse, ut ad Dei dextram sederet; et quod ab infidelibus etiam potuisset videri, si una in iis locis §§ adfuissent, in quibus ipse Christus discipulis

---

* G.: *ad naturam.* ** G.: *cujusque.* *** G.: *in pot. nostra.*
† G.: *quod quando scriptura.* †† G.: *judicat et statuit.*
†‡† G.: *facere.* § G.: *propterea.* §§ G.: *iis in locis.*

apparuit; in quo tamen, salva Euangelii doctrina, potuerunt decipi, ut aliis etiam Prophetis contigit, cujus rei exempla in præcedentibus dedi. At Paulus, cui etiam Christus postea * apparuit, gloriatur, quod Christum non secundum carnem sed secundum spiritum noverit.

[Addit G.: Pro Catalogo librorum nobilissimi Domini Boylii maximas ago gratias. Denique R. Societatis præsentia negotia data occasione ex te scire expecto.] Vale, Vir amplissime, et me omni studio atque affectu tuum esse crede.

[Hagæ Comitum, 7 Feb. 1676.]

Epistola LXXIX.

Clarissimo Viro

Dom. Benedicto de Spinosa

HENR. OLDENBURG

S. P.

Responsio ad præcedentem.

Ex autographo Amstelodamensi.

In novissimis tuis 7 Febr. ad me exaratis supersunt nonnulla, quæ stricturam mereri videntur. Ais, queri hominem non posse, quod Deus ipsi veram sui cognitionem, et sufficientes ad peccata vitanda vires, negaverit, cum naturæ cujusque rei nihil aliud competat, quam quod ex causa ejus necessario sequitur. At dico Ego, quandoquidem Deus creator hominum ipsos ad suam imaginem formaverit, quæ sapientiam et bonitatem et potentiam in conceptu suo videtur implicare, omnino sequi videtur, magis in potestate hominis esse, Mentem sanam quam corpus sanum habere, cum physica Corporis sanitas a principiis mechanicis, sanitas vero Mentis a προαιρέσει et consilio dependat. Subjungis, posse homines esse inexcusabiles, et tamen multis modis cruciari. Hoc durum primo aspectu videtur; quodque probationis loco subnectis, ex morsu canem furentem

---

* G.: *Christus postea etiam.*

excusandum quidem esse, sed tamen jure trucidari, rem conficere non videtur; cum ejusmodi canis occisio sævitiam argueret, nisi necessaria ad id foret, ut alii canes aliave animalia, et ipsi homines, a furibundo ejusmodi morsu essent præservandi. At si Deus Mentem sanam inderet hominibus, uti potest, nulla foret vitiorum contagies pertimescenda. Et sane crudele admodum videtur, Deum æternis, vel saltem diris ad tempus cruciatibus devovere homines ob peccata, quæ nullatenus poterant ab iis evitari. Adhæc totius S. Scripturæ tenor id supponere et implicare videtur, posse homines abstinere a peccatis: abundat quippe abominationibus et promissis præmiorum et pœnarum denunciationibus, quæ omnia videntur contra peccandi necessitatem militare, et pœnarum evitandarum possibilitatem inferre: quo negato Mens humana non minus mechanice quam humanum corpus agere dicenda foret.

Porro, quod Miracula et Ignorantiam pro æquipollentibus sumere pergis, hoc fundamento niti videtur, quod creatura possit debeatque infinitam creatoris potentiam et sapientiam perspectam habere; quod utique secus se habere, mihi hactenus est persuasissimum.

Denique quod affirmas, Christi passionem, mortem, et sepulturam literaliter quidem accipienda esse, Resurrectionem vero ejus allegorice, nullo, quod mihi apparet, argumento a Te fulcitur. Æque literaliter tradi in Evangeliis videtur Resurrectio Christi, ac reliqua. Et hoc Resurrectionis articulo tota Religio Christiana ejusque veritas nititur, eaque sublata Christi Jesu missio ac Doctrina cœlestis collabascit. Latere te non potest, quantopere laboraverit Christus a mortuis resuscitatus, ut discipulos suos de Resurrectionis proprie sic dictæ veritate convinceret. Omnia illa in allegorias vertere velle, idem est ac si quis omnem Evangelicæ Historiæ veritatem convellere satagat.

Pauca hæc rursus in medium adferre volui, pro mea philosophandi libertate, quam ut boni consulas, enixe rogo.

Dabam Londini d. 11 Febr. 1676.

Maxime de Regiæ Societatis studiis et exercitiis præsentibus tecum agam, si Deus vitam et valetudinem concesserit.

EPISTOLA LXXX (OLIM LXIX).

Acutissimo atque Doctissimo Philosopho

B. D. S.

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS.

Vir Clarissime,

Primo difficulter admodum concipere queo, quî a priori corporum existentia demonstretur, quæ motus et figuras habent; cum in Extensione, absolute rem considerando, nil tale occurrat. Secundo erudiri abs te vellem, quomodo intelligendum sit, cujus meministi Epistolâ de Infinito * his verbis, *Nec tamen concludunt talia omnem numerum superare ex partium multitudine.* Nam revera omnes Mathematici mihi videntur circa talia infinita semper demonstrare, quod partium numerus sit tam magnus, ut omnem assignabilem numerum superent, et in exemplo, de duobus circulis ibidem allato, non hoc ipsum declarare videris, quod tamen susceperas. Ibi enim tantum ostendis, quod non hoc ipsum concludunt ex nimia spatii interpositi magnitudine, et *quod ejus maximum et minimum non habeamus;* sed non demonstras prout volebas, quod id non concludant ex partium multitudine, etc.

2. Maji, 1676.

EPISTOLA LXXXI (OLIM LXX).

Nobilissimo atque Doctissimo Viro

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Nobilissime Vir,

Quod in Epistola de Infinito dixi, quod partium infinitatem ex earum multitudine non concludant, hinc patet, quod, si ea

---

* Epist. XII. Vide supra pag. 229.

ex earum multitudine concluderetur, non possemus majorem partium multitudinem concipere, sed earum multitudo quavis data deberet esse major, quod falsum est: nam in toto spatio inter duos circulos, diversa centra habentes, duplo majorem partium multitudinem concipimus quam in ejusdem dimidio, et tamen partium numerus, tam dimidii quam totius spatii, omni assignabili numero major est. Porro ex Extensione, ut eam Cartesius concipit, molem scilicet quiescentem, corporum existentiam demonstrare non tantum difficile, ut ais, sed omnino impossibile est. Materia enim quiescens, quantum in se est, in sua quiete perseverabit, nec ad motum concitabitur, nisi a causa potentiori externa; et hac de causa non dubitavi olim affirmare, rerum naturalium principia Cartesiana inutilia esse, ne dicam absurda.

Hagæ 5 Maji, 1676.

EPISTOLA LXXXII (OLIM LXXI)

Acutissimo Doctissimoque Philosopho

B. D. S.

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS.

Doctissime Vir,

Velum, ut hac in re mihi gratificeris, indicando, qui ex conceptu Extensionis secundum tuas meditationes varietas rerum a priori possit ostendi, quandoquidem meministi opinionis Cartesii, in qua Cartesius statuit, se eam ex Extensione nullo alio modo deducere posse, quam supponendo, motu a Deo excitato hoc effectum fuisse in Extensione. Deducit ergo juxta meam opinionem corporum existentiam non ex quiescente materia, nisi forte suppositionem motoris Dei pro nihilo haberes; quandoquidem, quî illud ex essentia Dei a priori necessario sequi debeat, abs te non sit ostensum; id quod Cartesius ostensurus captum humanum superare credebat. Quare a te hanc rem requiro, sciens bene, te alias cogitationes habere, nisi alia sontica subsit forte causa, quare illud hactenus magnifestum facere nolueris; et si hoc, de quo non dubito, non opus fuisset, tale quid obscure indicares. Sed certo tibi persuasum habeas,

quod, sive candide mihi aliquid indices, sive celes, meus tamen erga te affectus immutatus maneat.

Rationes tamen, cur illud specialiter desiderem, hæ sunt, quod in Mathematicis semper observarim, quod nos ex quavis re in se considerata, hoc est, ex definitione cujusque rei, unicam saltem proprietatem deducere valeamus; quod si autem plures proprietates desideremus, necesse esse, ut rem definitam ad alia referamus: tunc siquidem ex conjunctione definitionum harum rerum novæ proprietates resultant. Ex. gr. si circuli peripheriam considerem solam, nihil aliud concludere potero, quam quod ubique sibi similis sive uniformis existat, qua quidem proprietate ab omnibus aliis curvis essentialiter differt, nec ullas alias unquam potero duducere. Verum si ad alia referam, nimirum ad radios ex centro deductos, ad duas lineas sese intersecantes, aut plures quoque, plures utique hinc proprietates duducere valebo. Quæ quidem aliquo modo videntur adversari Prop. 16. Ethices, quæ præcipua fere est I. lib. tui Tractatus; in qua tanquam notum assumitur, posse ex data cujuscunque rei definitione plures proprietates deduci; quod mihi videtur impossibile, si non ad alia referamus rem definitam, et quod porro effecit, ut non possim videre, qua ratione ex Attributo aliquo solo considerato, ex. gr. Extensione infinita, corporum varietas exsurgere possit; vel si existimas hoc quoque non posse concludi ex unico solo considerato, sed omnibus simul sumptis, vellem hoc edoceri abs te, et qua ratione hoc concipiendum foret. Vale, etc.

Parisiis, 23 Jun. 1676.

EPISTOLA LXXXIII (OLIM LXXII).

Nobilissimo atque Doctissimo Viro

EHRENFR. WALTH. DE TSCHIRNHAUS

B. D. S.

Responsio ad præcedentem.

Nobilissime Vir,

Quod petis, an ex solo Extensionis conceptu rerum varietas a priori possit demonstrari, credo me jam satis clare ostendisse,

id impossibile esse; ideoque materiam a Cartesio male definiri per Extensionem, sed eam necessario debere explicari per attributum, quod æternam et infinitam essentiam exprimat. Sed de his forsan aliquando, si vita suppetit, clarius tecum agam. Nam huc usque nihil de his ordine disponere mihi licuit.

Quod autem addis, nos ex definitione cujusque rei, in se consideratæ, unicam tantum proprietatem deducere valere, locum forsan habet in rebus simplicissimis, vel entibus Rationis (ad quæ figuras etiam refero), at non in realibus. Nam ex hoc solo, quod Deum definio esse Ens ad cujus essentiam pertinet existentia, plures ejus proprietates concludo: nempe quod necessario existit, quod sit unicus, immutabilis, infinitus, etc.; et ad hunc modum plura alia exempla adferre possem, quæ impræsentiarum omitto. Denique rogo, ut inquiras an Tractatus D. Huet (nempe contra Tractatum Theologico-Politicum), de quo antea scripsisti, lucem jam viderit, et an mihi exemplar transmittere poteris; deinde an jam noveris, quænam ea sint, quæ de Refractione noviter inventa sint. Hisce vale, Nobilissime Vir, et amare perge, etc.

Hagæ Com. 15. Julii 1676.

APPENDIX EPISTOLÆ XLIX (pag. 359).

EPISTOLA

de morbo obituque

D. CARTESII.

Ex apographo J. G. Grævii manu facto, quod Lugduni Batavorum est.

Vir Amicissime, Amicorum optime,

Iterum de amico nostro D. Moucherone, sed tria solum verba. Omnino oportet, solum illum, sine uxore, sine familia Sereniss Reginam meam visere, præsentemque cum amicis in rem suam consulere: est enim qui prolixe S. Reginæ studia sua et industriam in hoc negotio offerat. Sed tamen nihil obtinebit, licet forte etiam aliorum Heroum remis naviget, antequam S. Regina vel ipsum Moucheronem viderit, vel per litteras, quæ ipsi stet sententia menti, intellexerit; idque S. Reginæ nomine nunc notum ei facio.

Scis, ante plusculos menses Cartesium S. Reginam salutatum in Sueciam venisse. Is heri antelucana funesta peripneumonia confectus animam efflavit, tantoque, si Dis placet, Philosopho indigna catastrophe vitæ fabulam clausit. Primo morbi biduo profundo somno sopitus Rheumatismo se distineri putabat, nil interim vel cibi vel potus vel medicinæ sumens. Alterum biduum insomnis planeque irrequietus egit, victus remediique æque abstinens. Diverterat D. Cartesius ad Ex. Dom. Chanut legatum Gallicum, virum litteratum et gravem; rogabat is instabatque apud ægrotum, accersi me, valetudinisque suæ curam

habere pateretur; verum ille iterum iterumque obstinate negare, contraque, non adeo se Medicinæ rudem, ut aliena manu sibi sit opus, pertendere. Quare, cum periculum in mora esset, et S. Regina vel inviti rationem haberi vellet, jussu ejus Cartesium accedo, operamque, quanta in me est, quam humanissime offero. Admittor, quamvis etiamnum ægre; verum paucis sermonibus ultro citroque habitis, cum de morbi natura deque remedii genere idem non sentiremus, sine fructu discessi. Venæsectionem adeo, contra gentis suæ morem, metuebat, ut ad solam ejus mentionem exhorresceret et bis in hæc verba erumperet, Mrs. espargner [*sic*] le sang francois, *tertiumque biduum πεπασμῷ dari peteret. Ego interim cogitabam,* invitum qui servat idem facit occidenti *, *cumque instantis mortis non jam σημεῖα, sed ἀναμφισβήτητα τεκμήρια se proderent, manum libenter a morituro abstinebam. Elapso deinde tertio biduo, falli se jam et febre teneri querebatur, eaque ex alloquio meo, paucorum licet verborum minimeque contentioso, oborta. Nim.* non habui febrem, Symmache, nunc habeo **. *Exsolvi mox brachium, sanguinemque ter eadem die detrahi sibi, satis pro attritis viribus copiose, jubet. Octava die singultus, sputa nigra, respiratio μετέωρος, oculi vagi, omnia funesta. Ille vinum poscit quod infusum haberet Tabacum, vomitu hostem exturbaturus; et mos erat gerendus, nisi in furorem plane conjicere voluisses hominem obstinatum, ita tamen moderato consilio, ut vino aqua diluto levis sola immersione tabaci odor afflaretur, ne obesse magnopere posset remedium, alias in hoc affectu tantum non occidere natum. Ego interea* post carecta latebam ***, *et ex urina δεινὸν βλέπων tanquam anus fatidica mortis auguria canebam. Nono omnia difficilia. Decimo summo mane Deo animam reddidit; ita spero voveoque, quamvis, si scripta ejus diligenter examines, Theologus quidam pro nuper Atheismi crimen illi objecerit. Illud imprimis mirandum in eo fuit, quod cum ipse D. Legatus ex eodem prorsus morbo decumberet, idem Cartesius me inconsulto ne minimum quidem ægro fieri passus esset, singulaque remedia præsens levamen afferre vidisset, adeo tamen ab omni medicina et medici consilio toto morbi decursu alienus fuerit, ut ne aspectum quidem meum nisi semel sustinuerit, dicereque,* que s'il ne me voyoit point §,

---

* Horat. A. P. 467. ** Martial. Epigr. V. 9. *** Virgil. Ecl. III. 20.
§ Lege : *que s'il devoit mourir, il mourroit avec plus de contentement, s'il ne (me) voyoit point* (Baillet, Vie de Monsieur Des-Cartes, II, 418).

non erubuerit. Nunc mente fuisse motus, nec quicquam sani, nisi sub finem vitæ, de morbi sui more et modo protulisse dicitur; valde caute, ut recuperatæ sanitatis laus soli ægro, commissi erroris fœditas morbo imputaretur. Ego tamen potius sanæ ipsum mentis deliria decepisse crediderim; deliravit enim sæpe in vita, adeo ut σοφόν τι etiam minime hebetes in ejus commentis vix inveniant. Audit sane ille passim vir magnus, sed tamen ego homuncio nolim me sic laudari, et tam magnis ausis ejusmodi colophonem imponere. Verum non decet fortassis tenuitatem meam virgula censoria configere virum incomparabilem; nescio enim cui comparem, adeo ille in fatuo hoc philosophandi modo palmam meretur. Quare, ut de cunctis ille sapientiam hactenus professis male meruit, ita debitum illi decus posteritatem rependere facile patior. Verbum nec amplius addo; parum enim abest quin serio irascar tam protervis ingeniis.

Vale, amicorum præcipue, cunctosque, quibus Wullenii meminisse dulce est, plurimum a me salvere jube; sub quo catalogo quos complectar, quid opus est semper repetere? Quamvis forte perpauci sint, modo boni, modo fidi, nil ultra moror; qualem æstimare habereque te perpetim non desinet

T. Devinctiss.

JOAN A WULLEN *.

NB. *Has literas Regina legendas tradi sibi voluit, antequam mitterem; scire enim volebat, quid super obitu Cartesii ad amicos meos scriberem; perlectis jussit serio caverem, ne in alias manus venirent, tum propter legatum, ne quid offensionis ex iis caperet, tum ne inimicis Cartesii per nos calumniandi ejus materia traderetur. Quare prælegendi quidem eas aliis potestatem tibi facio, ista conditione, ut neminem earum facias Dominum, quod enixe per amicitiam nostram et fidem tuam te obtestor.*

1 *Februar.* 1650. *S. V. Stockholm.*

---

* Joannes a Wullen Amstelodamensis viginti annos natus d. 30 m. Maji a. 1629 inter studiosos Academiæ Lugdunobatavæ nomen dederat. Christinam reginam anno 1654 Bruxellas secutus, paulo post in Sueciam reversus est, teste Is. Vossio in Burmanni Sylloge Epist. III. 677.

*Hæc epistola data erat ad D. Pisonem**.

* Guilielmus Piso Leidensis, anno 1610 aut 1611 natus, patre ut videtur Hermanno medico, ipse artem exercuit apud Joh. Mauritium Nassoviæ comitem, quocum ab anno 1636 ad 1644 in Brasilia ejus provincia degit. Anno 1645 d. 4 m. Martii denuo in Album Academicum relatus, triennio post *de Medicina Brasiliensi libros IV* emisit, partem nempe Historiæ Naturalis Brasiliæ a Joa. de Laet editæ. Amstelodami inde ab anno 1655 Collegii Medici Inspectorem egit; denique anno 1658 prodiere *G. Pisonis de Indiæ utriusque Re Naturali et Medica libri XIV*.

In Cartesii Vita anonyma quam scripsisse constat Adrianum Baillet (Paris 1691, II. 417 in marg.) laudatur „Lettr. MS. de *Weulles* à Guillaume Pison du 11. Févr. [novi styli] 1650": quam nominis formam e Gallorum relationibus MSS. manasse in aprico est. In libro J. Millet c. t. *Descartes, son histoire depuis* 1637, *etc.* (*Paris* 1870) nescio quo auctore rectius *van Wulen* legitur. Attamen ipsam epistolam, cujus notitiam Bailletus Grævio nostro debuisse videtur (l.l. *Préface*, p. xxvj), post illum a viris doctis inspectam esse haud apparet.